

**CONSTITUIREA STATELOR
FEUALE ROMÂNEȘTI**

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
INSTITUTUL DE ISTORIE „NICOLAE IORGĂ”
BIBLIOTECĂ ISTORICĂ LIV

CONSTITUIREA STATELOR FEUDALE ROMÂNEȘTI

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
București, 1980

Formation of the Romanian feudal states

Создание румынских феодальных государств

Redactor coordonator: NICOLAE STOICESCU

**EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
79717 Bucureşti, Calea Victoriei 125**

C U P R I N S

Cuvînt înainte	7
ŞTEFAN ȘTEFĂNESCU, Tradiţia daco-romană și formarea statelor româneşti de-sine-stătătoare	9
RADU POPA, Premisele cristalizării vieţii statale româneşti	25
SERGIU IOSIPESCU, Românii din Carpaţii Meridionali la Dunărea de Jos de la invazia mongolă (1241– 1243) pînă la consolidarea domniei a toată Ţara Românească. Războul victorios purtat la 1330 împotriva cotropirii ungare	41
NICOLAE STOICESCU, „Descălecat” sau intemeiere? O veche preocupare a istoriografiei româneşti. Legendă şi adevăr istoric	97
ŞERBAN PAPACOSTEA, Triumful luptei pentru neafîrnare: intemeierea Moldovei şi consolidarea statelor feudale româneşti	165
LIA BĂTRÎNA şi ADRIAN BĂTRÎNA, Mărturii heraldice cu privire la incepurile statului feudal independent Moldova	195
VALENTIN AL. GEORGESCU, Instituţiile statelor româneşti de-sine-stătătoare	209
ADOLF ARMBRUSTER, Terminologia politico-geografică şi etnică a ţărilor române în epoca constituiriilor statale	251
VASILE DRĂGUT, Creaţia artistică în epoca intemeietorilor de ţară	261
Lista abrevierilor	325
Résumé	326
Sommaire	328

CUVÎNT ÎNAINTE

Sînt pe întreg întinsul țării locuri și localități al căror nume a căpătat în conștiința publică valoare de simbol : Posada sau Rovine, Vaslui sau Călugăreni, Mărășești sau București, Oradea sau Carei sînt tot atîtea nume ce-au evocat și evocă înaltul eroism al oștilor românești pentru salvagardarea ființei naționale și impunerea în geografia politică a lumii a unei Românie libere și independente.

Se împlinesc anul acesta 650 de ani de la memorabila bătălie de la Posada, bătălie soldată cu o strălucită victorie, care a consacrat independența statului Tara Românească, sub conducerea lui Basarab I.

Ctitor al celui dintîi stat românesc de-sine-stătător, cu rol însemnat pentru dezvoltarea întregului popor român, pentru menținerea și stimularea ideii de refacere a vechii unități politice pe care o reprezentase Dacia pre-romană, Basarab a devenit cu trecerea timpului un simbol al începutului, dar și al continuității statale în demnitate, al durabilității, al virtuții și creației românești.

Iscusit în meșteșugul armelor, priceput în tainele diplomației, pe care a știut să-o pună cu abilitate în slujba țării, Basarab a definit modelul gîndirii politice românești, pe care urmași capabili l-au dezvoltat, asigurînd stabilitatea statală atît de necesară progresului societății românești.

Basarab a înțeles că poziția geografică a statului ce-și definise identitatea prin el împune, iar interesul păstrării ființei de stat reclamă legături politice largi, cunoașterea profundă a ansamblului de relații externe, urmărirea atentă a mutațiilor politice ce intervin în sistemul alianțelor pentru a ști în orice moment de unde poate veni pericolul și cum poate fi el evitat sau înălțurat.

Telul politic clar, cunoașterea situației internaționale și capacitatea de a-și da exact seama de forță pe care o reprezenta și de ceea ce era posibil, în conjunctura politică dată, a determinat o întreagă suită de acțiuni politico-diplomatice întreprinse de Basarab în schema alianțelor, cu scopul de a nu avea în vecinătatea sa doi dușmani în același timp.

Dorința legitimă de a lichida infiltratiile politice străine la sud de Carpați și de a-și consolida poziția în Transilvania, unde definea șintinse posesiuni, rîvnite de unii dregători ai regatului maghiar, l-au adus pe Basarab în conflict cu regele Carol Robert de Anjou.

În toamna anului 1330, între 9 – 12 noiembrie, oastea maghiară condusă chiar de rege suferea pe teritoriul Țării Românești, la Posada, o răsunătoare înfrângere. Vestea a ajuns cu repeziciune la Roma și pînă la Marea Baltică, stîrnind interesul pentru țara învingătoare și conducătorulei.

Victoria obținută de Basarab, expresie ea însăși a unui înalt nivel de dezvoltare a țării, a făcut să crească încrederea locuitorilor în țările organizării statului și în capacitatea conducătorului lor de a-i duce la victorie, determinând, totodată, creșterea eforturilor în direcția întreprinderii de noi pași, care să sporească avuția și forța Țării Românești.

Eliberată de presiunea regatului maghiar, ale cărui interese, după 1330, erau îndreptate în alte direcții – în Boemia și Polonia – Tara Românească s-a putut preocupa de consolidarea hotarului ei dinspre răsărit și sud.

Incepînd cu anul 1345, ea s-a angajat în luptele duse de popoarele Europei împotriva tătarilor, lupte în care s-a manifestat pentru prima dată, în fața primejdiei străine, un efort comun românesc, la aceste lupte participînd, uneori în cadrul acelorasi campanii, atît români din Tara Românească, cît și din Transilvania și Moldova. Faptul în sine avea să fie plin de consecințe; asemenea motive înmulțindu-se cu vremea au dus la întărirea conștiinței unității etnice a românilor din cele trei provincii.

Victoria de la Posada, care a marcat dobîndirea neafricanării țării și a deschis calea înfăptuirii unității ei teritoriale, constituie un reper luminos în istoria noastră, în efortul de definire a spiritului românesc în patrimoniul marilor valori politice și culturale ale umanității.

*

Prilejuită de măreaja aniversare a 650 de ani de la victoria care a consacrat independența statului feudal Tara Românească, lucrarea de față și-a propus să analizeze, deopotrivă, prefacerile din societatea românească și cadrul de istorie universală care au favorizat afirmarea statală românească, să distingă – reluîndu-se întreaga istoriografie a problemei – mitul de realitate istorică în formarea statelor feudale românesti, să urmărească terminologia prin care este redată în izvoare și istoria politică românească și unitatea de neam a românilor, să evidențieze înaltul nivel de dezvoltare al societății românesti din perioada formării statale și care se reflectă în cultura și arta acelei perioade, cu elemente ce o încadrează într-o largă arie europeană.

Cum problemele abordate în ac astă culegere de studii nu sunt toate pe deplin rezolvate deoarece cercetările sunt în curs, deosebiri de vederi între autori apar, în mod firesc, ipotezele de lucru cu care ei operează urmînd să fie confirmate sau infirmate de investigațiile ulterioare.

Omagiului pe care îl aduc prin această lucrare unui memorabil act istoric, autorii îi asociază omagiul lor față de pr decesori, fără strădaniile căror nu ar fi fost posibile cuceririle științifice de astăzi.

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU

Tradiția daco-romană și formarea statelor românești de-sine-stătătoare

Tradiția politică are în viața popoarelor rol de adevărată forță; în imprejurări grele ea se manifestă ca un puternic ferment în dezvoltarea conștiinței de sine a popoarelor, în creșterea puterii lor de rezistență, în întărirea voinței de a impune ceea ce doresc să fie.

Conștiința originii daco-romane a augmentat rezistența și a definit identitatea populației din Dacia. Popor de origine daco-romană, singurul urmaș al romanității orientale, poporul român a fost pătruns în decursul istoriei sale de valoarea moștenirii căpătate de la strămoși, a fost conștient de civilizația pe care o reprezenta în zona geografică în care este așezat, civilizație ce avea la bază tradițiile de cultură romană și idealul de libertate al dacilor.

În urma retragerii din Dacia a stăpinilor de sclavi și a negustorilor, a forței militare și a vîrfurilor administrației romane, populația daco-romană de la nordul Dunării a trebuit să-și adapteze, în condițiile migrației populațiilor „barbare”, formele ei de organizare noilor împrejurări istorice. În Dacia, ca și în alte provincii desprinse din Imperiul roman, a avut loc un fenomen de ruralizare. „Satul a devenit — remarcă N. Iorga — pentru mult timp forma firească de organizare a strămoșilor noștri”¹. Rețeaua de orașe, înfloritoare în vremea stăpinirii romane, a fost distrusă de populațiile „barbare”, care atacau în primul rînd centrele urbane, simbol de bunăstare a populației. Locuitorii orașelor, căi s-au putut salva, au intrat în rîndul țărănimii, căreia îi revenea rolul, împlinit de ea cu mari sacrificii, de a păstra și îmbogăți moștenirea spirituală daco-romană. O oarecare continuitate a centrelor urbane s-a menținut în ținutul dintre Dunăre și Mare, rămas sub stăpinirea sau controlul direct al Imperiului roman și apoi romano-bizantin. Acest fapt s-a repercutat pozitiv asupra întregului teritoriu al Daciei, pentru care imperiul continua să fie, ca civilizație, un model, un îndreptar.

Virtual, continuând să se considere ca parte integrantă a *Romaniei* — cum era numit de către barbari Imperiul roman și mai tîrziu cel romano-bizantin — populația romanizată din Dacia găsea că ea însăși repre-

¹ N. Iorga, *Istoria românilor*, I, partea a II-a, București, 1936, p. 353.

zintă, față de „barbarii” stabiliți în vecinătatea sau pe teritoriul ei, o Romanie, o țară de romanitate ai cărei locuitori se intitulau cu mîndrie romani sau romeni². Invaziile repetate, ca și dominația „barbarilor”, au sfârșimat unitatea Romaniei nord-dunărene, Daco-Romaniei, au făcut ca ea să se desfacă, să se fragmenteze în mai multe Romanii, care păstrau, însă, conștiința unității etnice a întregului și a ordinii de care dispuseseră în Imperiul roman. Aceste Romanii populare sunt numite în izvoare, cu un termen de origine celto-germană, preluat apoi de slavi, *Vlahii*, adică ținuturi locuite de *vlahi*, înțelegind prin aceștia locuitori de limbă latină. Daco-romanii, ei însăși, nu s-au numit niciodată *vlahi*, ci și-au zis, de la *romani*, *români* sau *rûmâni*, înlocuind, potrivit spiritului limbii noastre, vocala *o* în *u* și pe *a* în *â*. La rîndu-i, țara formată din contopirea Vlahiilor nord-dunărene nu s-a numit de ei *Valahia*, ci *România*³.

Populația din Romanii a continuat, în condițiile istorice create de migrațiile „barbarilor”, străvechile ei ocupății, în primul rînd agricultura și creșterea vitelor. Este concluzie în această privință faptul că în limba română cuvintele privind ocupățiile principale și produsele agricole-pastorale sunt de origine latină⁴. Față de „barbarii” stabiliți în vecinătatea sau pe teritoriul ei, populația din Romanii păstra conștiința că ea reprezintă altceva, altă lume și ordine, că este depozitara unor tradiții de civilizație așezată, care prin multiple fire o leagă încă de imperiu.

Legăturile dintre Romanii de la nordul Dunării și romanitatea sud-dunăreană — care au întreținut procesul de romanizare în Dacia și după 275 — s-au manifestat, atât prin treceri de populație dintr-o parte în alta a fluviului, cît și prin acțiunile politico-militare ale Imperiului roman la nord de Dunăre, ce au culminat cu reinstaurarea parțială a stăpînirii romane la nord de fluviu în timpul împăraților Constantin cel Mare — despre care împăratul Iulian spunea că „a refăcut opera lui Traian” —, Valens și Iustinian⁵.

Dovezile acestor legături se reflectă într-un bogat material arheologic descoperit în Transilvania, Oltenia, Muntenia și chiar Moldova. Sunt edificate în acest sens mărturii arheologice de la Alba Iulia, Bratei, Sucidava, Romula, Cimpulung Muscel, Priseaca, Tîrgșor, Barboși, morări romane din secolele IV—V, obiecte de inventar romane, ceramică,

² Idem, *La „Romania” danubienne et les barbares au VIe siècle* („Revue belge de philologie et d'histoire”, III, 1924, p. 36).

³ V. în această privință I. I. Nistor, *Autohtonia daco-romanilor în spațiul carpato-dunărean*, (AARMSI, seria III, tomul XXIV, 1941—1942, p. 47 și urm.); P. P. Panaiteescu, *Numele neamului și al fărăi noastre* (Interpretații românești, București, 1947, p. 81 și urm.); idem *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969, p. 89, 142; Ș. Papacostea, *Les Roumains et la conscience de leur romanité au moyen-âge* (RRH, 1, 1965, p. 15—24); E. Stănescu, *Geneza noțiunii de „România”. Evoluția conștiinței de unitate teritorială în lumina denumirilor interne* (Unitate și continuitate în istoria poporului român, București, 1968, p. 237 și urm.); A. Armbruster *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, București, 1972, 282p.

⁴ C. C. Giurescu, *Formarea poporului român*, Craiova, 1973, p. 97—100.

⁵ Gh. Ștefan, *Le problème de la continuité sur le territoire de la Dacie* („Dacia”, t. XII, 1968, p. 347—354); P. P. Panaiteescu, *Introducere la istoria culturii românești*, p. 71 și urm.; T. Zawadzki, *L'idée de la reconquête de la Dacie* („Dacoromania”, 1, 1973, Freiburg, p. 65—68); D. Tudor, *Les ponts romains du Bas-Danube*, București, 1974, p. 135 și urm.

vase de sticlă, brățări, mărgele, precum și multimea descoperirilor monetare⁶.

Un rol important în menținerea daco-romanilor în sfera civilizației romane l-a avut și creștinismul, care a fost propagat din numeroase centre episcopale, aflate în orașele de pe malul drept al Dunării Mijlocii și de Jos. Terminologia creștină de bază în limba română este de origine latină⁷.

În cursul secolelor V–VIII, latina tîrzie orientală din regiunea carpato-danubiano-pontică a devenit o limbă neolatină (romanică). Din secolul al IX-lea au început să se manifeste diferite influențe nelatine, dintre care cea mai puternică și mai importantă a fost slava, reflectată mai ales în vocabular, fără a schimba însă sistemul (gramatica), în întregime latin, al limbii române. De aceea, ea a evoluat în continuare ca o limbă neolatină (romanică) pînă la forma ei modernă și contemporană⁸.

Și în toponomie există date care atestă continuitatea daco-romană la nord de Dunăre. Este cazul numelui rîurilor principale, ca și al terminologiei de origine latină din părțile muntoase, terminologie care și-a găsit aplicarea în depresiunile inter și subcarpatice, în așa-numitele „țări” (*terrae*) unde s-au constituit, de altfel, primele formațiuni politice românești. Și în cîmpie au existat zone cu populație romanică, străromânească, ca, de exemplu, în regiunea Vlașca, denumire slavă pentru romanici, sau Romanați, denumire cumană pentru români⁹.

Tradiția descendentei daco-romane a jucat în rîndul populației de la nordul Dunării rolul de idee politică forță; alături și ilustrată de limba de origine latină, ea a menținut și întărit coezionea acestei populații într-un corp etnic distinct, deasupra căruia în vremea mileniului de năvăliri „barbare” apărea numele popoarelor care într-un moment sau altul au stăpînit nominal pe teritoriul vechii Daco-Romanii.

Termenul *român* și derivatele lui, *români*, *românesc*, *românește* etc., din care au luat naștere o mulțime de topice, marcam deosebirea dintre populația locală de limbă latină și elementele nomade, pentru un oarecare timp suprapuse ei ca stăpini.

Conjuncturi politice și aspecte demo-geografice. Secolele X–XI au însemnat pentru istoria României, ca de altfel pentru întreaga Europă, o perioadă de progres, înregistrat de tehnica agricolă și de cultura materială în genere, un moment de creștere demografică și de dezvoltare economică.

Năvălirea populațiilor „barbare” — goți, huni, gepizi, slavi, avari — obligase populația daco-romană să se concentreze în teritorii apărate natural: în regiunea muntoasă a Carpaților și deluroasă subcarpatică, în podișul Transilvaniei sau în podișul Moldovei, în sesul cu vegetație abundantă al Munteniei (în ținutul numit „Codrul Vlăsiei”), în cîmpia

⁶ D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, București, 1966; D. Tudor, *Preuves archéologiques attestant la continuité de la domination romaine au nord du Danube après l'abandon de la Dacie sous Aurelian (IIIe—Ve^e siècles)* („Dacoromania”, 1, 1973, p. 149–161); L. Bârzu, *Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Daci*, București, 1979, p. 53–76.

⁷ I. Nestor, *Formarea poporului român* (*Istoria poporului român*, sub redacția acad. A. Oțetea, București, 1970, p. 97–98); C. C. Giurescu, *Formarea poporului român*, p. 116–119.

⁸ Al. Rosetti, *Considérations sur la formation de la langue roumaine* („Dacoromania”, 1, 1973, p. 177–182).

⁹ I. Donat, *The Romanians south of the Carpathians and the migratory peoples in the tenth-thirteenth centuries (Relations between the autochthonous population and the migratory populations*, București, 1975, p. 277–298).

fertilă a Banatului și Crișanei, în regiunea, bogat dăruită de natură, a bălților Dunării, de-a lungul văilor, adevărate culoare depresionare ale numeroaselor râuri.

Unități geografice depresionare cu concentrări de populație, „țările” erau grupate în special în regiunea Carpaților, numiți cu o expresie plastică „șira spinării” poporului român. În aceste „țări” (Tara Maramureșului, Tara Bîrsei, Tara Făgărașului, Tara Loviștei, Tara Hațegului, Tara Moților etc.), ca și în depresiunile subcarpatice (Nemțisor, Tazlău, Vrancea, Cîmpulung Muscel, Călimănesti, Horezu, Tîrgu Jiu etc.) s-a realizat pentru mult timp maxima demografică românească, ele constituind o adevărată cale lactee de aşezări. Aici s-a păstrat, mai bine ca oriunde, comoara de folclor și artă populară, care a dus de mult peste hotare faima poporului român, de aici a părnit — cum am spus deja — formarea statelor românești independente.

Cel de-al doilea mare val de populații migratoare, dezlușit la sfîrșitul secolului al IX-lea prin punerea în mișcare a maghiarilor și continuat cu năvălirile pecenegilor, uzelor, cumanilor și tătarilor, care au exercitat o dominație efectivă pe o parte însemnată a teritoriului României (estul Munteniei și Moldova), a întîrziat realizarea unor organizații politice puternice și a frinat tendințele de refacere a „Români” nord-dunărene.

Ajuns, după o lungă perioadă de timp (secolele XI—XIII), să stăpînească Transilvania, regatul maghiar, în tendință-i de extindere a catolicismului, ca și de impunere a relațiilor feudale cu cortegiul lor de obligații, a căutat să limiteze libertățile populației românești. S-a născut de aici un conflict între el și formațiunile politice românești din cuprinsul Transilvaniei¹⁰, sprijinite religios de biserică ortodoxă, considerată schismatică de cea catolică. În funcție de optica politică a celor ce conduceau regatul maghiar, conflictul a cunoscut în cursul timpului forme mai mult sau mai puțin violente, urmările lui fiind determinate de raportul de forțe dintre puterea centrală maghiară și autonomiile românești transilvănene. Forța organizațiilor politice întîlnite în Transilvania, împotriva lor activă sau emigrările de populație în celealte provincii românești au obligat regatul maghiar să respecte autonomia Transilvaniei, care, în grade diferite, s-a menținut de-a lungul secolelor.

Currentul de trecere a populației din ținuturile românești intracarpaticе în cele de la sud și est de Carpați a început încă din secolul al XI-lea, odată cu procesul supunerii Transilvaniei de către coroana maghiară. El a căptătat amploare pe măsură ce relațiile feudale cîștigau teren și populației băstinașe i se răpea dreptul asupra pămîntului și odată cu el libertatea. A rămas totuși în Transilvania marea masă a populației, ceea ce a făcut ca în tot cursul secolelor români să constituie majoritatea populației de aici. Cei care au emigrat au găsit la sud și est de Carpați — unde dominația popoarelor nomade scădea ca intensitate, destrămîndu-se treptat — locuri pentru a „descăleca” sate noi. Pe aproape întreaga întindere a regiunii subcarpatice au luat ființă sate de „ungureni”, nume ce evoca faptul că cea mai mare parte a locuitorilor lor erau români de origine transilvăneană, foști supuși ai regatului Ungariei. Adăugîndu-se populației din Muntenia și Moldova, de aceeași origine etnică și limbă cu ei, emi-

¹⁰ St. Ștefănescu, *Les premières formations sociales sur le territoire de la Roumanie (Daco-românia*”, 1, 1973, p. 104—113).

granții din Transilvania au constituit un adaos de putere la întărirea organizațiilor politice românești de aici, angajate în lupta împotriva dominației nomade¹¹.

În trecerea lor la sud și est de Carpați, românii din Transilvania au fost urmați, începând din secolul al XIII-lea, și de elemente alogene, pe care — odată cu formarea statelor de-sine-stătătoare Tara Românească și Moldova — le surprindem atestate documentar mai ales în orașele de aici.

Mișcarea de populație din Transilvania la sud și est de Carpați a contribuit la formularea pretențiilor regatului maghiar de suzeranitate asupra teritoriilor pe care s-au așezat cei plecați, considerați supușii săi. Trecerile de populație din Transilvania în Tara Românească și Moldova au fost de natură să îngrijoreze puterea regală maghiară, și aceasta cu atât mai mult cu cât mediul în care populația pleca, prin compoziția etnică, ca și prin felul de organizare, se dovedea capabil să integreze organic, ea ajungind să se identifice ca interes cu localnicii. Într-o scrisoare din 1234, prin care papa Grigore al IX-lea sfătuia pe Bela al IV-lea, fiu și coregent al lui Andrei al II-lea, regele Ungariei, să readucă pe românii din „episcopatul cumanilor” (creat în 1227 în sud-vestul Moldovei) sub ascultarea episcopului catolic, se exprima îngrijorarea că unii locuitori, „atât unguri, cât și teutoni, împreună cu alții drept credincioși din regatul Ungariei”, trec muntele ca să locuiască în „episcopatul cumanilor”, „alcătuind un singur popor cu pomeniții români”¹². Cum în condițiile istorice ale vremii, de relativ slabă densitate a populației, preocuparea conducătorilor de state era sporirea supușilor, conștienți că „slava lor se înalță mai ales prin mulțimea poporului supus” și că „puterea, pacea și siguranța tuturor regilor și regatelor” se intemeiază pe tăria supușilor¹³, regii Ungariei, mai ales după năvălirea tătarilor, au căutat să ia măsuri de repopulare a regatului și de împiedicare a emigrărilor. În diploma din 1247 prin care regele Bela al IV-lea întărea cavalerilor ioaniți țara Severinului și Cumania, cu excepția voievodatelor românești ale lui Litovoi și Seneslau, suveranul maghiar ținea ca magistrul ordinului să jure că se va strădui să împoporeze nu numai zisele ținuturi, dar și alte ținuturi ale regatului și că nu-i va primi pe țărani din regatul maghiar să se așeze în ținuturile concedate ordinului decât cu îngăduință specială a regelui¹⁴. Clauza impusă cavalerilor ioaniți de Bela al IV-lea făcea dovada interesului său pentru creșterea numărului supușilor. Totodată, însă, diploma din 1247 arată teama de depopulare a regatului; regele era îngrijorat de emigrările supușilor săi la sud de Carpați.

★ Creșterea numărului populației la sud și est de Carpați, atât în urma sporului natural, ce a dat naștere la o adevărată roire a satelor vechi, ca și prin admigrări, în special din Transilvania, a contribuit — în conjunctura internațională creată ca urmare a crizei politice ce a cuprins la începutul secolului al XIV-lea regatul maghiar și țaratul bulgar, ca și a destrămării Hoardei de Aur — la asigurarea condițiilor de constituire și afirmare a statelor românești independente, Tara Românească și Moldova.

¹¹ Idem, *Demografia, dimensiune a istoriei*, Timișoara, 1974, p. 45 și urm.

¹² DRH, D, I, București, 1977, p. 20–21.

¹³ *Ibidem*, p. 24–25.

¹⁴ *Ibidem*, p. 27.

Fenomenul de creștere a populației, ce s-a manifestat în secolul al XIV-lea în Țara Românească și Moldova și care, din lipsă de date documentare, nu poate fi evaluat exact cantitativ, dar ale cărui efecte s-au făcut simțite prin extinderea elementului românesc și a hotarelor celor două țări pînă la Marea Neagră (ele atingînd astfel hotarele vechii Dacii), s-a produs și în Transilvania unde, în comparație cu secolul al XIII-lea, sunt atestate documentar 2 780 de așezări noi (dintre care 10 orașe, 16 tîrguri și 2 754 de sate), intrate în sfera relațiilor juridice feudale¹⁵.

Varietatea condițiilor fizico-geografice și viața economică. Un factor însemnat, care a menținut, în ciuda vicisitudinilor istorice, stabilitatea și creșterea numărului populației pe teritoriul României, a fost, pe lîngă frumusețea și varietatea condițiilor fizico-geografice, diversitatea resurselor naturale. Acestea au înlesnit locuitorilor să practice ocupații diferite.

Agricultura, principala ramură a producției de bunuri, se făcea în special în văile rîurilor și pe coaste în regiunile deluroase, unde era și cea mai mare densitate a populației; cîmpia, îndeosebi bogata cîmpie a Dunării, din cauza slabiei densități a populației, a pustiurilor frecvente, pricinuite de năvălitorii străini, n-a putut fi, decît în parte, folosită pentru agricultură. Ueltele agricole de muncă erau destul de rudimentare, cu ele nu se puteau lucra suprafețe prea întinse și nu se putea asigura o producție prea mare. Cum cea mai însemnată parte a teritoriului țării era acoperită de păduri, pregătirea terenului pentru cultură se făcea prin defrișări și desfeleniri permanente. În „curăturile” obținute cu ajutorul focului, toporului, sapei sau plugului era pregătit terenul pentru semănături de mei, grâu, secără, orz sau ovăz. Prima recoltă „în țelină” era, de obicei, destul de bogată, cea de-a doua „în prosie” era potrivită, a treia, obținută prin arătura în „răsprosie”, era aşa de săracă încît după cel de-al treilea an țăranii se vedea obligați să semene pe alte terenuri nou defrișate¹⁶.

Viticultura, ramură specializată a agriculturii, era din cele mai vechi timpuri destul de răspîndită pe teritoriul României; ea aducea venituri însemnante stăpinilor de pămînt și mai tîrziu domniei, fiind obiect al mai multor dări, dintre care una în bani, *perperul* (de la moneda de origine bizantină *hiperpiron*), cea dintîi dare în bani cunoscută în Țara Românească¹⁷. Se practica pentru nevoile curente ale locuitorilor legumi-cultura și pomicultura. Creșterea vitelor avea o mare pondere în ocupațiile locuitorilor; albinăritul, ca și pescuitul, mai ales din bogatele bălti ale Dunării, și pădurea cu vînatul ei constituiau nu numai surse de hrană pentru populație, ci și de însemnate venituri, vitele, mierea și ceară, peștele, vînatul de pădure și lemnul fiind căutate în comerțul extern. Lemnul molidului crescut în Carpații Orientali era vestit și renumele lui s-a păstrat pînă azi prin rezonanța sa deosebită, apreciată în confectionarea instrumentelor muzicale. Bradul carpatic sau fagul regiunilor subcarpatice erau căutați pentru calitatea și frumusețea lemnului lor, ca și stejarul din zonele mai joase ale țării.

La marile înălțimi, bogatele pajiști alpine au asigurat un păstorit ale cărui pendulări sezoniere au purtat pe ciobanii români pentru iernat

¹⁵ St. Pascu, *Die mittelalterlichen Dorfstedlungen in Siebenbürgen (bis 1400)* (NEH, II, 1960, p. 135—148); idem, *Votepodatul Transilvaniei*, II, Cluj-Napoca, 1979, p. 331 și urm.

¹⁶ H. H. Stahl, *Les anciennes communautés villageoises roumaines*, București-Paris, 1969, p. 66—67.

¹⁷ C. C. Giurescu, *An old roumanian tax with a Byzantine name: „Pîrpărul”* („The Journal of European Economic History”, 1, 1972, p. 121—127).

la sute de kilometri de poienile carpaticе, spre care se întorceau, alături de turmele lor, în fiecare primăvară. Cît privește exploatarea bogățiilor subsolului, aceasta, cel puțin în Transilvania — unde se practica încă înainte de stăpînirea romană — atingea din nou în secolul al XIII-lea un stadiu înaintat; sarea, aurul, argintul și fierul se exploatau aici în

Fig. 1. — Inele de argint din tezaurul de la Olteni, jud. Teleorman (după BMI, 1972, nr. 4, p. 13).

mari cantități. Pe lîngă elementele băstinașe au fost aduși să lucreze în ocne și mine coloniști străini, „oaspeti”, care se bucurau de însemnate privilegii.

În Tara Românească și Moldova, deși dezvoltarea mineritului n-a cunoscut ritmul și proporțiile celei din Transilvania, s-a manifestat ori de câte ori s-au creat perioade de stabilitate politică. O amploare deosebită a căpătat exploatarea sării; ea satisfăcea nu numai nevoile interne, ci îndrepta o însemnată cantitate de sare spre export: din Tara Românească în Peninsula Balcanică și din Moldova în Polonia și Ucraina.

Ca și mineritul, meșteșugurile erau și ele dezvoltate în secolele X—XIV pe teritoriul României. Transilvania, mai puțin expusă invaziilor pustiitoare ale populațiilor nomade, a putut cunoaște în raport cu Tara Românească și Moldova o mai însemnată dezvoltare a meșteșugurilor. Izvoarele istorice, ca și descoperirile arheologice, atestă existența unei relative intense prelucrări a metalelor, în special a fierului, dezvoltarea olăritului, prin generalizarea folosirii roții olarului, țesutul, lucrarea lemnului și a pietrei¹⁸. În Tara Românească, în Dobrogea și în Moldova descoperirile arheologice din localitățile Dridu, Mărcalești, Buftea, Ciurelu, Garvă̄n-Dinogetia, Capidava, Păcuiul lui Soare, Birlad, Hlincea, datind din sec. X—XIV, sunt mărturie a cunoașterii de către locuitori a prelucrării metalelor; ateliere de fierărie s-au descoperit la Bucov ca și la Garvă̄n-Dinogetia și în alte părți. În domeniul olăritului, pe lîngă

¹⁸ Idem, *Românii în mileniul migrațiilor. Considerașii asupra unor aspecte*. Discurs de recepție la Academia Republicii Socialiste România, rostit la 15 februarie 1975 în ședință solemnă (Academia Republicii Socialiste România. *Discursuri de recepție*, serie nouă, București, 1975, p. 14—17).

generalizarea roții olarului, o realizare importantă a fost prepararea și aplicarea smalțului pe ceramică. În privința țesutului, descoperirile de la Garvă-Dinogetia atestă că în secolele X—XII se cunoștea și se folosea războiul de țesut de tip orizontal. Această folosire timpurie a războiului de țesut de tip orizontal în regiunea dobrogeană s-a datorat influenței Bizanțului, care în acea perioadă, stăpinea Dobrogea. Locuitorii știau încă din epoca dacو-romană să folosească energia hidraulică pentru a pune în funcțiune mori și dîrste și mai tîrziu și în procesul de extracție a fierului din minereu, fapt documentat la începutul secolului al XIV-lea în așezarea de la Păcuiul lui Soare, de pe malul Dunării¹⁹.

Pe măsură ce se dezvoltă procesul de separare a meșteșugurilor de agricultură apărău și creșteau ca importanță orașele ca centre meșteșugărești și de schimb. În prima jumătate a secolului al XIII-lea sunt menționate în izvoare ca existente în Transilvania orașele Sibiu, Alba Iulia, Oluj, Oradea, Rodna. Distruse în bună parte în urma invaziei tătarilor, ele s-au refăcut în a doua jumătate a secolului al XIII-lea și au crescut în secolul următor.

Spre deosebire de orașele din Transilvania, orașele din Tara Românească și Moldova au păstrat mult timp trăsături de economie agricolă și au fost în primul rînd centre de schimb, devenind apoi și centre de producție meșteșugărească.

Comerțul intern era în secolele X—XIV destul de slab dezvoltat. El se realiza mai ales în cadrul tîrgurilor periodice. Marile bîlciori sau iarmaroace, care în ținuturile noastre aveau loc mai ales în orașe, constituau baza comerțului periodic.

Pozitia geografică a țărilor române făcea ca pe teritoriul lor să treacă importante drumuri comerciale și să se desfășoare un însemnat comerț de tranzit, binefăcător în multe privințe pentru economia lor. Prin Transilvania și Tara Românească treceau drumurile de comerț care legau Europa apuseană și centrală de țărmurile pontice sau de Peninsula Balcanică și ajungeau prin aceasta pînă la orașele de pe țărmul Adriaticii; prin Moldova treceau drumurile care legau Marea Baltică de Marea Neagră²⁰.

Prin comerțul de tranzit, ai cărui principali agenți erau negustorii italieni din Levant, cei armeni din Polonia și sașii din Transilvania, se desfăceau în țăriile române „mărfuri de peste mare”, mărfuri orientale, piper, mirodenii; din Europa apuseană și centrală, postavuri, pînzeturi, arme, unelte agricole. Negustorii străini cumpărau din țăriile române, îndeosebi din Tara Românească și Moldova, vite, cai, piei de animale, ceară, pește sărat etc²¹.

Un comerț intens se desfășura în special în regiunile de la Dunărea de Jos. *Povestî vremennih let*, cunoscută și sub numele de *Cronica lui*

¹⁹ Șt. Olteanu și C. Șerban, *Meșteșugurile în Tara Românească și Moldova în evul mediu*, București, 1969, p. 13—41.

²⁰ N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1900; P. P. Panaitescu, *Drumul comercial al Poloniei la Marea Neagră în evul mediu* (*Interpretări românești*, București, 1947, p. 107—129); C. C. Giurescu, *Le commerce sur le territoire de la Moldavie pendant la domination tartare (1241—1352)*, (NEH, III, 1965, p. 55—70).

²¹ D. C. Giurescu, *Relațiile economice ale Țării Românești cu țările balcanice în perioada feudalismului timpuriu, sec. X—XIII* („Romanoslavica”, 11, 1965, p. 167—201); Șt. Olteanu, *Comerțul pe teritoriul Moldovei și Țării Românești în secolele X—XIV* („Studii”, 5, 1969, p. 849—874); Șt. Ștefănescu, *Rumänien vom 10. bis 14. Jahrhundert* („Handbuch der Europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte”, Ernst Klett, Stuttgart, 1980, p. 668—681).

Nestor, relatează că Sviatoslav, cneazul Kievului, în cursul primei sale expediții în Peninsula Balcanică din anul 968 rămăsese surprins de afluxul de produse schimbate la gurile Dunării și dorea să-și strămute aici reședința. „La Pereiaslavet — scria el mamei sale — se adună toate bogățiile: din Grecia aur, țesături, vin și felurite fructe; din Boemia și Ungaria argint și cai, din Rusia blănuri, ceară și robi”. Același izvor amintește și existența în regiunea dobrogeană a 80 de „goroduri”²², așezări întărite. Alte izvoare confirmă prosperitatea economică din regiunea dobrogeană. În secolele XII—XIV, intensa activitate a negustorilor genovezi la gurile Dunării, în jurul Vicinei și Chiliei (Lycostomo), constituie un indiciu pentru bogăția căpetenilor locale care achiziționau postavurile aduse de italieni și ofereau în schimb grîne, ceară, miere²³.

Regiunile de sub munte ale Olteniei și Munteniei, care fac obiectul diplomei ioaniților din 1247, înfățișează și ele un progres economic notabil. Diploma relevă legături economice strinse între ținuturile de la sud de Carpați, Transilvania și Peninsula Balcanică. Comerțul extern și cel de tranzit, ca și schimburile interne, se reflectă într-o intensă circulație monetară, aducătoare de mari venituri. Suma de 7 000 de mărci de argint oferită de Basarab I în 1330 regelui Carol Robert ca răscumpărare a păcii, evaluată la aproape 100 kg aur fin, dă măsura puterii economice a țării voievodului român²⁴.

Descoperirile de tezaure monetare și diversitatea monedelor pe care le cuprind sint și ele expresia amplorii pe care o avea circulația monetară. Pe întreg teritoriul țărilor române circulau în secolele X—XIV monede bizantine de bronz și de aur (sub numele de hiperperi), monede de bronz și argint, emise de Hoarda de Aur, ducați, dinari ungurești, emisiuni ale arhiepiscopilor de Salzburg, ale ducelui Berhat al II-lea de Carintia, ale mai multor orașe europene. S-au descoperit esterlini englezesci de la Henric al II-lea Plantagenet, monede de bronz emise de Guillaume de Villehardouin, bătute pe la mijlocul secolului al XIII-lea la Clarentia (Morea)²⁵.

Nevoia de numerar, în special de monedă divizionară, frecventă în special în tranzacțiile curente de mici proporții, a dus la fragmentarea monedelor în bucăți egale și la emisiuni locale de bani, imitații după monede străine. Pentru schimbul de bani este atestată în secolul al XIV-lea în regiunea gurilor Dunării existența unor „bânci” și „bancheri”.

Lărgirea schimburilor comerciale în secolul al XIV-lea va contribui la prosperitatea economică a statelor românești, la creșterea forței lor militare, fapt ce le va impune pe arena vieții politice internaționale.

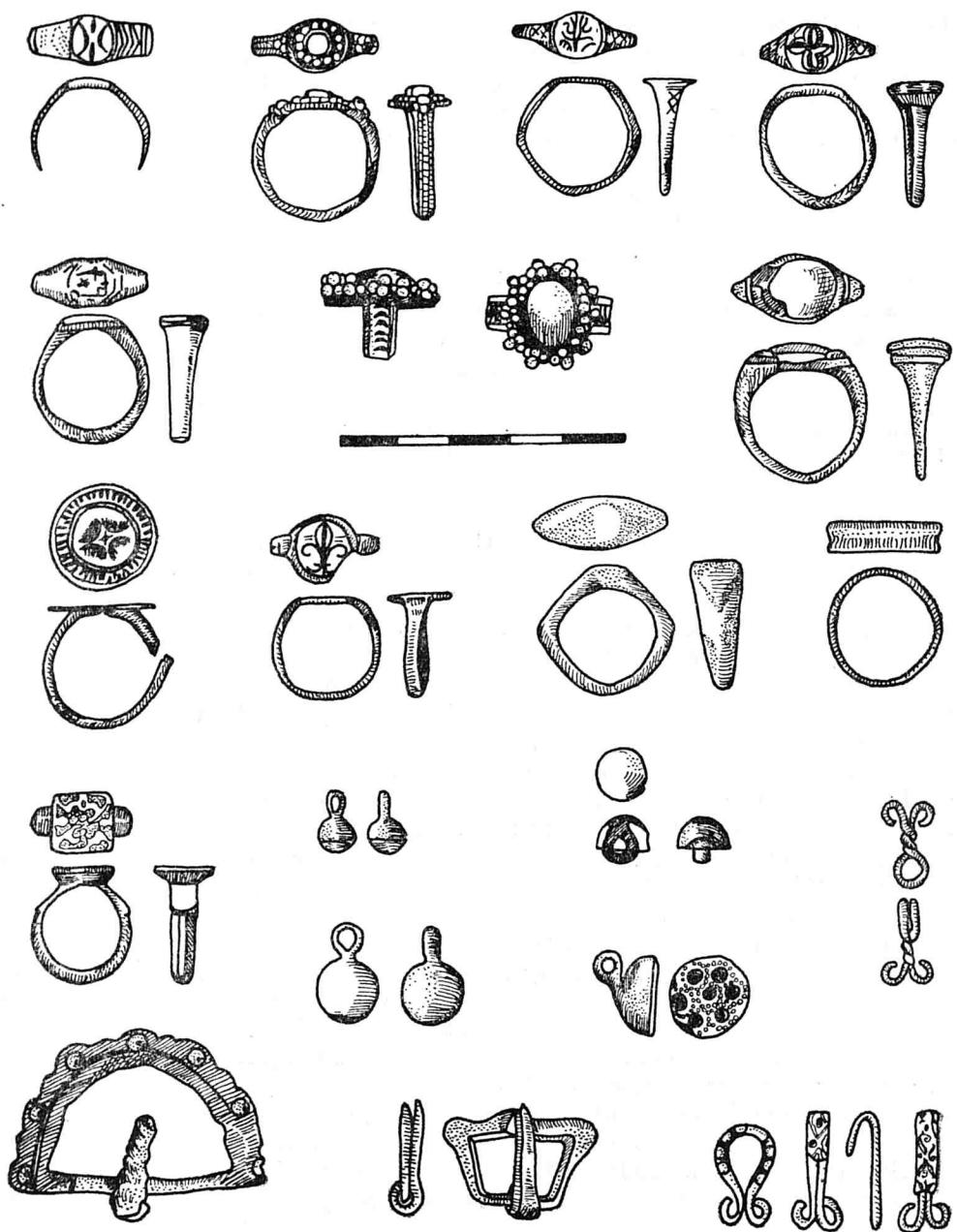
Lumea rurală pe drumul adâncirii stratificării sociale. Începînd cu secolul al X-lea, schimbări adânci s-au produs în fizionomia vieții rurale românești; s-a conturat în linii generale peisajul rural aşa cum îl vom întîlni în secolele XIV—XV. Încă din acea vreme s-a trecut la împărțirea

²² *Povestit vremennih let*, ed. D. S. Likhathciov, Moscova-Leningrad, 1950, p. 244.

²³ B. T. Câmpina, *Despre rolul genovezilor la gurile Dunării în secolele XIII—XIV* („Studii”, 1953, nr. 1, p. 191—236; nr. 3, p. 79—119); O. Iliescu, *Notes sur l'apport roumain au ravitaillement de Byzance d'après une source inédite du XIVe siècle* (NEH, III, 1965, p. 105—116).

²⁴ O. Iliescu, *Despre natura juridică și importanța despăgubirilor oferite de Basarab voievod regelui Carol Robert (1330)* (SMIM, V, 1962, p. 133—150).

²⁵ Idem, *Despre tezaurele monetare și viața economică în sec. XIII—XIV pe teritoriul fără noastre* („Studii”, 3, 1952, p. 178—186); O. Iliescu, G. Simion, *Le grand trésor de monnaies et lingots des XIIIe et XIVe siècles trouvé en Dobroudja septentrionale. Note préliminaire* (RESEE, 1—2, 1964, p. 217—228).

Fig. 2. — Piese de podoabă și de costum din necropola de la Streisîngeorgiu (după BMI, 1978, nr. 1, p. 54).

țării în trupuri de moșii, s-au stabilit hotarele satelor, considerate încă din primele documente emise de cancelariile domnești ca „vechi și bătrîne”. Tot de atunci datează prima destrămare mai însemnată a obștilor sătești, prin ridicarea din mijlocul lor a unor stăpini feudali, care au cotropit treptat pămîntul și au aservit pe țărani. O parte din stăpînii feudali au provenit desigur și din afara obștii, din rîndul cuceritorilor, care pentru întreținerea lor și a ostenilor din jurul lor au obligat obștile de țărani aserviți la dări și slujbe.

Pentru aprecierea nivelului de dezvoltare a relațiilor feudale între Carpați și Dunăre, la mijlocul secolului al XIII-lea, o deosebită importantă prezintă diploma prin care regele Ungariei Bela al IV-lea a dăruit cavalerilor ioaniți Banatul Severinului cu scopul apărării acestei regiuni împotriva tătarilor și care, prin datele pe care le cuprinde, oglindește stări care nu au putut lua naștere decât înainte de invazia tătară. Din acest important document istoric rezultă că în secolul al XIII-lea domeniul feudal tinea să se consolideze. Stăpînitorii de întinse domenii erau în primul rînd elementele clericale, precum și boierii, desemnați în diplomă cu numele de *majores terrae*. (Termenul acesta era sinonim cu cel de *potentes*, folosit în diploma din 1234 în care se fac referiri la stăpînitorii feudali de la est de Carpați²⁶ și cum era numită și marea nobilime din Transilvania). Privilegiile feudale par să fi cunoscut o destul de mare răspîndire. Regele Ungariei ținea chiar să menționeze că nici el și nici cavalerii ioaniți nu se vor atinge de veniturile și drepturile pe care elementele feudale le dobîndiseră în decursul timpului. În diplomă este atestată, de asemenea, existența țărănimii dependente, desemnată cu termenul de *rustici*²⁷, care, ca și țărani dependenți de mai tîrziu, erau obligați la dări și să presteze o serie de munci pentru stăpînii feudali.

În Transilvania, regii Ungariei, ca să-și consolideze stăpînirea, au așezat coloniști secui și sași, iar pentru scurt timp și pe cavalerii teutoni, acordîndu-le privilegii. În vederea apărării provinciei au fost construite cetăți în jurul căror s-au constituit comitatele, ca unități administrative.

Dintre coloniști, cei dintîi aduși în Transilvania au fost secuii, așezați în secolul al XII-lea de regii maghiari în colțul de sud-est al Transilvaniei²⁸. Ei trebuiau să apere în această parte granița permanent amenințată de năvălirile cumanilor și apoi ale tătarilor. Tot în secolul al XII-lea au început să fie colonizați în Transilvania și sașii, numărul lor crescînd în secolul următor. Originari unii din Flandra, alții din Luxemburg și Saxonia, sașii au fost colonizați în Transilvania în mai multe locuri: în jurul Sibiului, în nord-estul Transilvaniei, în jurul Bistriței și a centrului minier de la Rodna, în regiunea Sighișoara și Mediaș, în Tara Bîrsei; ca și secuii, sașii au găsit în ținuturile în care au fost colonizați populația românească autohtonă cu care au conviețuit, influențînd reciproc și punînd împreună în valoare bogățiile țării. Pentru slujbele lor ca apărători ai granițelor și în vederea creșterii economice a ținuturilor în care au fost așezați, sașii s-au bucurat din partea regilor maghiari de largi privilegii economice și administrative, ceea ce a făcut ca ei să poată desfășura o vie activitate

²⁶ DIR, C, veacul XIV, vol. III, p. 279.

²⁷ DRH, D, I, p. 24.

²⁸ I. Moga, *Contribuționi la istoria colonizărilor din Transilvania* (AIINC, IX, 1943–1944, p. 448–476); Gy. Györffy, *A székely társadalom (Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században*, Budapest, 1953, p. 104–114).

politică și economică și să se organizeze în unități administrative proprii, numite „Scaune” (*Sedes*) ²⁹.

În ceea ce privește cavalerii teutoni, ei au fost chemați în Transilvania în 1211 de regele Andrei al II-lea și colonizați în Tara Bîrsei pentru a apăra regatul de invazia cumană și a catoliciza populația românească autohtonă. Ca și în regiunile Mării Baltice unde s-au așezat ulterior, încălcind înțelegerea făcută cu regele maghiar, teutonii au intrat în conflict cu puterea regală; aplanat pentru moment de papă, conflictul a reizbucnit în 1225 și s-a soldat cu scoaterea teutonilor din Tara Bîrsei ³⁰.

Odată cu supunerea și colonizarea Transilvaniei de către regatul maghiar s-a accelerat aici ritmul de aservire a țărănimii. Obștile de țărani liberi au fost în parte cotropite de rege și de aristocrația din anturajul lui, de clerul catolic, de elemente băstinașe aliate puterii regale. Paralel cu constituirea unor mari domenii s-a înregistrat și agravarea obligațiilor țărănișilor față de stăpini de pămînt. Dispunind de mari venituri, generatoare de forță politică, nobilimea a reușit să obțină de la regi însemnate privilegii care au fost consfințite prin *Bula de Aur* din 1222, confirmată și lărgită în 1231. Răspîndirea pe scară largă a imunităților, mai ales în momentele de criză a puterii centrale, a accentuat procesul de fărămițare feudală. Pentru a împiedica veleitățile de independență ale marii nobilimi, regalitatea a căutat să se sprijine pe nobilimea mică, în rîndul căreia a ridicat elemente din pătura de jos. În cadrul clasei nobiliare devinea tot mai distinctă deosebirea social-juridică și de interesul dintre cele două categorii: marea nobilime, desemnată prin termenul *potentes* sau *iobagiones regis* (termen care și-a schimbat cu timpul sensul, ajungînd în cele din urmă să se aplice țărănimii dependente de stăpini de pămînt), și nobilimea mică cu numele de *servientes* sau *familiares*.

Cit privește țărănamea, în sinul ei se conturau în secolul al XIII-lea trei categorii: țărani liberi, țărani dependenți și robi. Țărani liberi trăiau în obști sătești, ce s-au păstrat mai ales în regiunile mărginașe ale Transilvaniei, unde nu s-au putut constitui mari domenii și unde încercările nobilimii de a aservi țărănamea au întîmpinat o puternică rezistență. În schimb unor obligații militare țărani au continuat să-și păstreze libertatea. În rîndul țărănimii dependente se deosebeau prin starea economică și juridică mai multe categorii: țărani dependenți propriu-zisi, numiți cu timpul *iobagi*; aceștia aveau în folosință un lot de pămînt, numit sesie, pe care-l munceau și pentru care prestații munci și dădeau *redevențe jelerii*, țărani liberi, dar lipsiți de sesie; *slugile de curte*, ce îndeplineau diverse munci servile. Categoria socială cea mai de jos era alcătuită din robi, aceștia erau la *discretia completă* a stăpînilor de pămînt ³¹.

²⁹ G. Müller, *Die Gräven des Siebenbürgen Sachsenlandes* (Festschrift für Bischof L. Dr. Fr. Teutsch, Sibiu, 1931); K. Schünemann, *Die Stellung des Südostens in der Geschichte der mittelalterlichen deutschen Kolonisation* („Siebenbürgische Vierteljahrschrift”, LVII, 1934, nr. 1, p. 1–16); T. Nagler, *Populația românească în sudul Transilvaniei și caracterul colonizației săsești în secolele XII–XIII* („Studii și articole de istorie”, 1969, p. 181–186); idem, *Die Ansiedlung der Siebenbürgen Sachsen*, București, 1979, 260 p. + XXIV ilustr.; *Geschichte der Deutschen auf dem Gebiete Rumäniens*, redigiert von Carl Göllner, București, 1979, p. 19 și urm.

³⁰ G. Bakó, *Cavalerii teutoni în Tara Bîrsei* („Studii”, 1, 1957, p. 143–160); idem, *Contribuții la istoria Transilvaniei de sud-est în secolele XI–XIII* (SCIV, 1, 1961, p. 113–119).

³¹ I. Acsády, *A magyar jobbágyság története*, ed. a II-a, Budapest, 1948; E. Lederr, *La structure de la société hongroise au début du moyen-âge* (Etudes historiques, I, Budapest, 1960, p. 197–216); Șt. Pascu, *Vovodatul Transilvaniei*, I, p. 273 și urm.

Tendința stăpînilor de pămînt de a-și extinde domeniile, acaparînd pămîntul obștilor de țărani liberi, agravarea regimului de obligații la care era supusă țărâniminea față de puterea centrală și nobili, iar cei de confesiune catolică și față de biserică romană, precum și abuzurile slujbașilor au determinat împotrivirea țărânimii care a îmbrăcat forme diferite.

Lupta țărânimii pentru păstrarea vechilor libertăți, ca și puternica tradiție a organizațiilor politice băstinașe au imprimat evoluției raporturilor din Transilvania un caracter specific, au făcut să se manifeste aici tendința de alcătuire a unei organizații proprii, a unui „regnum Transilvaniae”, separat de Ungaria. Unii conducători ai Transilvaniei, ca Ștefan, fiul regelui Bela al IV-lea, sau voievozii Roland și Ladislau Borșa, și-au atribuit prerogative regale și au încercat să ducă o politică de independență.³²

Trecerea de la formațiuni politice, cnezate și voievodate, la constituirea statelor feudale românești de-sine-stătătoare. Izvoarele atestă că în secolul al X-lea se constituiseră pe teritoriul țării noastre domenii feudale importante sub stăpînirea unor căpetenii laice sau bisericești. Se disting trei regiuni în care asemenea căpetenii feudale au atins un nivel mai înalt de organizare: ținutul Dunării de Jos — Dobrogea și răsăritul Munteniei —, teritoriul Banatului, cuprinzind și nord-vestul Olteniei, și teritoriul din nordul Transilvaniei și Maramureș. Pe această bază obiectivă, de formare a raporturilor feudale și a instituțiilor politice corespunzătoare s-a tins în jurul anului 1000 la alcătuirea primelor state feudale.³³ Năvălirile pecenegilor, uzilor și cumanilor în secolele XI—XII, ca și cumplita devastare pricinuită de tătari în secolul al XIII-lea au frînat procesul de constituire a statelor românești. Stabilirea, după șocul confruntărilor directe cu năvălitorii, a unui *modus vivendi* cu aceștia a permis în timp forțelor constructive ale societății de pe teritoriul României să depășească dificultățile generate de stăpîniri politice parazitare și să cîștige asupra forțelor de dezaggregare. Regiunea de la Dunărea de Jos, în care se simțea mai mult decât alte părți ale teritoriului românesc influența bizantină, a jucat în secolul al XI-lea un rol deosebit sub raport economic și politic. Ana Comnena, povestind luptele tatălui ei, împăratul Alexios al Bizanțului, cu pecenegii în regiunea Dunării, menționează existența în Dobrogea a unor mici formațiuni.³⁴ Acestea erau destul de puternice pentru a încerca să se desprindă de sub autoritatea bizantină. Lupta pe care ele au dus-o împotriva Bizanțului în anii 1074—1088 se înscrie în sirul frămîntărilor interne ce au zguduit imperiul după stingerea dinastiei macedonene.³⁵

Încercările formațiunilor politice din Dobrogea de a se emancipa de sub autoritatea bizantină coincid cu momentul în care izvoarele încep să sublinieze rolul politic al populației băstinașe din spațiul carpatodanubiano-pontic. *Gepii* din stînga Dunării, pe care Ana Comnena și Mihail Psellos îi arată ca aliați ai sauromăților (pecenegilor) împotriva Bizanțului sunt români de la nordul Dunării,³⁶ amintiți mai tîrziu și de Cinamus cu prilejul expediției bizantine din 1166 împotriva ungurilor și despre care el spunea că „sînt colonii de demult ai celor din Italia”.³⁷

³² Ștefan Pascu, *Vovodatul Transilvaniei*, vol. I, p. 186 și urm.

³³ B. T. Cănpina, *Le problème de l'apparition des Etats féodaux roumains* (NEH, I, 1955, p. 181—207).

³⁴ *Fontes Historiae Daco-Romanæ*, III, București, 1975, p. 89—93.

³⁵ P. Diaconu, *Les Pechénègues au Bas-Danube*, București, 1970, p. 112 și urm.

³⁶ E. Stănescu, *Les „mixo-barbares” du bas-Danube au XI siècle (Quelques problèmes de la terminologie des textes)* (NEH, III, p. 45—53).

³⁷ *Fontes Historiae Daco-Romanæ*, III, p. 239.

Și în Moldova, începînd cu secolul al XI-lea, un sir de date documentare ilustrează rolul însemnat pe care l-au jucat în anumite împrejurări formațiunile politice românești. Izvoarele polone ce stau la baza cronicii lui I. Długosz arată că în anul 1070 „valahii” au luptat alături de ruteni și pecenegi, sprijinind pe Viaceslav de Polotk împotriva lui Boleslav, regele Poloniei ³⁸.

Transilvania, în urma supunerii ei de către regii maghiari, a fost organizată în cadrul regatului ungur într-un voievodat, formă de organizare politică a cărei denumire a fost preluată de stăpînitorii de la populația băstinașă. Din Transilvania, regatul maghiar a încercat să-și extindă stăpînirea și la sud și est de Carpați. Telul urmărit de coroana maghiară, ca și prozelitismul catolic, în numele căruia ea acționa, puneau în primejdie existența formațiunilor politice românești, constituite în umbra dominării popoarelor nomade. Riposta lor s-a integrat în curentul de reacție a lumii ortodoxe față de ofensiva politică și religioasă a regatului apostolic, care s-a manifestat, printre altele, în alianța țaratului bulgar cu Imperiul din Niceea (1235). În acest context se înscrie și conflictul bulgaro-maghiar din 1230, încheiat cu victoria regatului Ungariei, în urma căreia s-a creat la hotarul de nord-vest al țaratului bulgar „Banatul Severinului” ³⁹.

În condițiile rivalităților dintre regatul maghiar și țaratul bulgar, conducătorii formațiunilor românești, mai întîi cele de la est de Olt și apoi cele din Oltenia, au recunoscut suzeranitatea regelui Ungariei, în schimbul confirmării privilegiilor de care se bucurau. În diploma prin care regale Bela al IV-lea dăruia, în 1247, cavalerilor Ioaniții Banatul Severinului, se menționau la sud de Carpați patru formațiuni statale — voievodatele lui Litovoi și Seneslau și cnezatele lui Ioan și Farcaș — aflate în dependență, în forme diferite, de coroana maghiară. În a doua jumătate a secolului al XIII-lea au avut loc încercări repetate ale căpăteniilor românești de la sud și est de Carpați de a se desprinde de sub autoritatea regatului maghiar, de a înălțura dominația tătară și de a se constitui într-un stat propriu. Legăturile economice, înlesnite de dezvoltarea tîrgurilor și apariția unor orașe, antrenate, prin drumurile comerciale de transit, în schimbul internațional, veneau să asigure durabilitatea procesului de stringere la un loc a formațiunilor politice de pe teritoriile românești de la sud și est de Carpați.

O primă încercare de înălțurare a suzeranității maghiare întreprinsă la sud de Carpați de voievodul Litovoi, în 1279, s-a încheiat fără succes. Ridicarea lui Litovoi avea să slujească drept simbol al ideii de emancipare politică, idee care se va transforma la scurtă vreme după jertfa lui în manifestări energice.

Victoriile repartate de căpăteniile românești, cu forțe proprii sau participînd în cadrul unor coaliții de state, împotriva tătarilor, ca și criza politică, manifestată în marile state vecine, au determinat unificarea formațiunilor politice de la sud de Carpați și alegerea voievodului din părțile Argeșului, Basarab, ca *mare voievod și domn*.

Statul de-sine-stătător, intrat în istorie prin Basarab și care a fost primul stat românesc independent creat pe teritoriul vechii Dacie, și-a

³⁸ I. Długosz, *Historiae Polonicae libri XII*, Lipsiae, 1711, I, col. 265; Șt. Ștefănescu *Les premières formations étatiques sur le territoire de la Roumanie*, p. 107.

³⁹ A. Otetea, *La formation des états féodaux roumains* (NEH, III, 1965, p. 95); Șt. Ștefănescu, *Bânia în Tara Românească*, București, 1965, p. 19–20.

luat numele de *Tara Românească* (*Valahia*), după denumirea etnică a populației (*Vlachus generatim homo romanae originis*).

Opera lui Basarab a creat modelul pentru cea de „a doua libertate românească : Moldova”⁴⁰. Cu Dragoș voievod a început și a continuat prin Bogdan și urmașii lui procesul de unificare a „tărilor” de la est de Carpați într-o nouă Tară Românească, care, după locul de pornire a procesului unificator — Valea Moldovei — se va numi Moldova.

Fiind și aceasta o „Tară Românească”, o „Valahie” — cum, de altfel, este și numită în cancelaria papală, ca și în cea polonă, încă din a doua jumătate a secolului al XIV-lea — , pentru a nu se face confuzie cu „cealaltă Valahie”, în izvoare se folosesc adesea pentru regiunea de la est de Carpați termenii de *Moldovlahia*, *Valahia minor* sau *Valahia major* etc., termeni ce desemnau poziția geografică a Valahiei de la răsărit de Carpați sau raportul de putere al acesteia față de alte Valahii.

Interesant este faptul că locuitorii Moldovei n-au numit *Tara Românească* cu acest nume și pe locuitorii ei români ; români se știau și ei, iar, țara lor o considerau tot o *Tară Românească*. Pentru a distinge „cealaltă Valahie”⁴¹ — cum avea să spună Ștefan cel Mare — de „Valahia” de la est de Carpați, locuitorii Moldovei au numit-o pe prima Muntenia și aceasta, probabil, de la început. În *Letopisul anonim al Moldovei*, cea mai veche cronică păstrată a Moldovei, se folosește, în textul slavon, termenul *muntean*⁴².

Ambele state românești, de la sud și est de Carpați, înseamnă ieșirea la suprafață, într-o conjunctură internațională favorabilă, a unor energii populare mult timp acoperite de revărsările și dominația nomazilor. Această ieșire la suprafață a elementului românesc coincide cu evidențierea capacitatei lui de a îndepărta sau de a absorbi elementul trecător barbar.

Fondul etnic al celor două state românești, devenite independente în secolul al XIV-lea, era același, cum același era și fondul etnic al Transilvaniei, care, neputind realiza, din cauza presiunii și stăpînrii regatului maghiar, un stat polarizator, al întregii vieți statale românești — așa cum poziția geografică și tradiția istorică o indicau — , a pompat energii vitale la sud și est de Carpați, grăbind realizarea aici a două state românești⁴³.

Așadar, fragmentată sub loviturile „barbarilor”, *Romania transdanubiană*, care-și găsise expresia în vremea revărsării populațiilor nomade în „Romaniile” populare, nu s-a putut reconstituiri în secolul al XIV-lea complet, ci pe regiuni geografice. Împrejurările istorice n-au fost favorabile triumfului tendinței de reconstituire a întregului politic de altădată. Ideea vechii unități politice, pe care o reprezentase Dacia preromană, a continuat să fie prezentă în sinul poporului român și încercări de realizare a ei au pornit în cursul timpului cînd dintr-o provincie românească, cînd dintr-alta.

⁴⁰ N. Iorga, *Istoria românilor*, III, București, 1937, p. 200.

⁴¹ *Documente străine despre români*, București, 1979, p. 59.

⁴² *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, publicate de Ion Bogdan, ediție revăzută și completată de P. P. Panaiteanu, București, 1959, p. 9; P. P. Panaiteanu, *Numele neamului și al tărilor noastre* (*Interpretații românești*, București, 1947, p. 100).

⁴³ Șt. Ștefănescu, *Demografia, dimensiune a istoriei*, Timișoara, 1974, p. 50 și urm.; S. Papacostea, *La fondation de la Valachie et de la Moldavie et les roumanins de Transylvanie: une nouvelle source* (RRH, 3, 1978, p. 396 și urm.); Fl. Constantiniu, *Premisele apariției statelor feudale românești*, („Studii și articole de istorie”, XXVI, 1974, p. 5—11).

Premisele cristalizării vieții statale românești

Procesul de constituire a statelor medievale românești, deși s-a prelungit pînă în plină epocă medievală și pînă într-o vreme în care reconstituirile istorice din multe zone ale continentului beneficiază de informații consistente în izvoarele scrise, este totuși încă departe de a dispune de o documentație care să permită reconstituiri de detaliu. Afirmația nu privește doar începuturile procesului la care ne referim, începuturi care datează de la sfîrșitul mileniului I e.n., ci și etapele ulterioare care au precedat, în primele secole ale mileniului nostru, afirmarea statelor medievale românești pe scena politică a sud-estului Europei.

În aceste condiții, un progres substanțial în cunoașterea începuturilor statelor medievale românești pretinde continua diversificare a căilor de cercetare, aportul tot mai consistent al unor discipline specializate ale cercetării istorice și în primul rînd aportul arheologiei medievale. Pe temeiul datelor noi oferite de săpăturile arheologice, de analiza toponomiei și onomasticii, de etnosociologie, antropologie, lingvistică și de alte discipline care sunt sau care pot deveni auxiliare ale istoriei, chiar și izvoarele scrise, narrative sau de cancelarie, se pretează adeseori la interpretări diferite de cele devenite tradiționale. Dincolo de pleodoaria pentru cercetarea interdisciplinară a acestui probleme fundamentale a trecutului istoric românesc și anticipind în parte încheierile paginilor care urmează, se cuvin subliniate posibilitățile excepționale care stau la îndemîna arheologiei în ceea ce privește reconstituirea începuturilor vieții statale românești, posibilități confirmate de rezultatele obținute în ultimele trei decenii.

Este un fapt îndeobște și de multă vreme acceptat că deplina constituire, în secolul al XIV-lea, în teritoriile românești extracarpatice a celor două state — Țara Românească și Moldova — nu a fost un fenomen „explosiv”, lipsit de rădăcini și de antecedente, ci a fost punctul final și consecința firească a unei îndelungate evoluții. Acest proces evolutiv nu a fost ferit de stagnări și uneori chiar de regrese, explicabile în contextul evenimentelor determinante în această parte a Europei de ultimele valuri ale popoarelor migratoare. Dar închegarea și afirmarea celor două state românești de la sud și de la est de Carpați, favorizate de noul echilibru politic creat în secolul al XIV-lea în Europa răsăriteană și de sud-est, s-au întemeiat totuși pe realitățile economice, etnodemografice, teritoriale și social-politice ale secolelor anterioare. Chiar și definitivarea hotarelor medi-

evale ale acestor state, proces care a continuat pînă în ultimul deceniu al veacului întemeierii lor, nu a fost altceva decît materializarea unor tendințe obiective izvorite din antecedentele istorice ale secolului numit.

Tot astfel, organizarea de către coroana arpadiană în secolele XI—XII a unui voievodat al Transilvaniei, care a inclus încă de atunci cea mai mare parte a teritoriilor românești intracarpatice, s-a suprapus unei structuri teritorial-politice ce poate fi urmărită în perioada anterioară, chiar dacă nu în detaliu, pînă la cumpăna dintre secolele al IX-lea și al X-lea. În secolele XIII—XIV, hotarele medievale ale acestui voievodat au ajuns pînă la granițele geografice ale crestelor munților.

În sfîrșit, statul medieval închegat în secolul al XIV-lea în teritoriul dintre Dunăre și Marea Neagră, acel despotat dobrogean care la sfîrșitul secolului va intra în hotarele Țării Românești, și-a justificat existența și limitele teritoriale prin situația etnodemografică și prin structurile sale social-politice, cu mult anterioare acestei vremi. Fie și numai pentru anumite etape și doar în liniile lor mai generale, antecedentele despotatului dobrogean pot fi urmărite în trecut, pînă în secolele X—XI, grație descoperirilor epigrafice și izvoarelor narative bizantine.

Puținele informații scrise cunoscute pînă în prezent ne încredințează că instituția statului medieval a apărut în teritoriile romanității răsăritene, la fel ca și în alte părți ale Europei, pe temeiul unor progrese lente economice și demografice, ca urmare a maturizării treptate a noilor relații sociale de esență feudală, reflectînd totodată un anumit stadiu de concentrare și de stabilitate a autorității politice. Alcătuiri social-politice teritoriale de întindere mai mică, identice cu cîte o grupare de obști sătești situate într-o zonă delimitată sub raport geografic, caracterizate prin numeroase și variate legături interne, s-au unit treptat în structuri teritoriale mai mari. Stabilitatea acestor organizări s-a accentuat pe măsura progreselor realizate în direcția feudalizării societății românești. Un rol important în această direcție l-a avut — desigur — și echilibrul de forțe politice și militare din teritorii locuite de români și din zonele înconjurătoare. Fiecare generație a preluat experiențele cîștigate de generațiile anterioare pînă ce locul căpeteniilor, al cnezilor, voievozilor și „ducilor” din izvoarele secolelor X—XIII a fost luat de „domnul” (principele), de „marele voievod singur stăpînitor” sau de despotul din secolul al XV-lea.

Faptul că viața statală medievală s-a cristalizat pe teritoriul României în cadrul mai multor provincii istorice — Țara Românească, Moldova, Transilvania și Dobrogea —, cu decalaje cronologice care au favorizat regiunile românești intracarpatice, s-a datorat unor condiții geografice, unor particularisme regionale și, mai ales, imprejurărilor politice create de ultimele migrații și de apariția în teritorii invecinate a unor state puternice, ca urmare a sedentarizării respectivilor migratori. Stadiul de dezvoltare economică și socială a teritoriilor românești din primele secole ale mileniului nostru nu a fost de natură să permită închegări statale mai ample, din punct de vedere teritorial, decît provinciile între ale căror hotare s-a desfășurat istoria medievală a românilor.

Nu este totuși mai puțin adevărat că structurile teritorial-politice ale societății românești, ce pot fi reconstituite pentru etapele anterioare deplinei constituiri a statelor medievale, nu au ținut totdeauna seama de granițele geografice reprezentate de lanțul Carpaților sau chiar de Dunăre. În anumite momente și în anumite zone, atât de-a lungul Carpa-

ților sudici, cît și al celor răsăriteni, se constată prezența unor structuri politice care înglobau teritorii situate pe cei doi versanți ai munților. Pe de altă parte, tradiția istorică românească a păstrat amintirea relațiilor politice existente, la acest nivel al dezvoltării, între românii locuind de o parte și de alta a Carpaților, în schema cronicărească a așa-ziselor „descălecări”. Dar asupra acestor din urmă aspecte vom mai avea prilejul să revenim în cele ce urmează.

★

În lipsa izvoarelor scrise detaliate, care să cuprindă informații explicite asupra modului de organizare politică a românilor din epoca afirmării lor ca etnie cu trăsături definite pe teritoriile locuite anterior de romanitatea răsăriteană și în primul rînd de daco-romani, reconstituirea acestei laturi a procesului istoric nu se poate intemeia decât pe descoperirile arheologice și pe raportarea asupra trecutului, cu prudență necesară, a unor realități oglindite de izvoarele ceva mai tîrzii.

Problema esențială constă din precizarea momentului de la care organizarea colectivităților românești în cadrul unor structuri teritoriale de tipul uniunilor de obști sau a „Romaniilor populare”, după cum le-a definit Nicolae Iorga cu un termen de mare intuiție¹, s-a transformat în structuri social-politice de esență feudală, cu căpetenii proprii și cu tendințe proprii de afirmare politico-militară. Acest moment nu este de căutat la o dată foarte precisă și nici măcar etapa mai îndelungată de timp în care el să poată fi plasat nu pare a fi cronologic aceeași pentru toate zonele țării noastre. Precizarea lui, ca moment de la care uniunile de obști și „Romaniile populare”, care au viețuit vreme îndelungată în umbra efemerelor „regate” ale migratorilor, conservând sentimentul apartenenței la Imperiu, au început să se manifeste ca structuri de tip prestatal, a depins însă pretutindeni de aceleași condiții social-politice și anume de atingerea unui anumit grad de maturizare a relațiilor noi de tip feudal. Procesul a fost de asemenea influențat de evoluția raporturilor de forță politică de la nordul Dunării de Jos, în sensul slăbirii, în anumite etape și în anumite zone, a presiunilor exercitate de cetele războinice ale migratorilor.

Uniunile de obști sau „Romaniile populare” pot fi delimitate teritorial pe mai multe căi care, sub raport metodologic, sunt strîns legate între ele. Este vorba în primul rînd de repartizarea teritorială a descoperirilor arheologice aparținînd secolelor VIII—X și atribuite populației românești². Această repartizare atestă gruparea regională a așezărilor, precum și zone de mai mare densitate demografică, care coincid cu micro-regiunile natural delimitate și protejate. La stadiul actual al cercetărilor, acestea acoperă mai mult de jumătate din variatul relief al României.

Cercetările de teren din ultimele două-trei decenii, ca și săpăturile arheologice, au dovedit prezența unor asemenea grupări de sate și a unor zone de locuire intensă în toate depresiunile care mărginesc lanțul carpatic pe ambele sale laturi, în depresiunile intracarpatic, în bazinele superioare ale principalelor râuri, de-a lungul rîurilor mari la șes, în zonele împădurite din cîmpie sau în regiunile mai adăpostite de pe malul Dunării. Se

¹ N. Iorga, *La „Romania” danubienne et les barbares au VIe siècle* („Revue belge de philologie et d'histoire”, I, 1924, p. 35—50).

² O încercare în acest sens la St. Olteanu, *Structuri teritorial-politice românești în spațiu carpato-danubiano-pontic în secolele VIII—IX* („Revista de istorie”, 32, 1979, nr. 2, p. 285 și urm.); a se vedea și observațiile noastre în *Probleme de metodă a cercetării arheologice a satului medieval românesc* (SCIV, 30, 1979, nr. 4, p. 555 și urm.).

poate afirma că formele de organizare social-politică sub care s-a manifestat continuitatea de viață și de evoluție istorică a daco-romanilor și apoi a românilor au fost în mare măsură determinate de particularitățile teritoriului de formare a poporului român.

Uniuni de obști sătești sau „România populară” au fost inițial și *vlahiile*, atestate mai tîrziu în izvoarele scrise, dar al căror nume, provenit din limba migratorilor slavi, este sinonim cu acela de *romanii*. Vlașca sau Codrul Vlăsciei, situate amîndouă în zona de ses a viitoarei Tări Românești, într-o regiune de contact mai strîns între băstinași și slavi, reprezintă exemple concludente în acest sens³.

Structurile teritoriale de tipul uniunilor de obști sau al „Româniilor populare” au coincis de asemenea, cîte una singură sau mai multe la un loc, cu așa-numitele „tări” românești, atestate documentar în primele secole ale mileniului nostru. Reconstituirea realităților istorice din aceste „tări” de la data apariției primelor documente de cancelarie referitoare la ele, verificarea și completarea informațiilor scrise prin raportarea lor la teren, prin cercetări de suprafață sau săpături arheologice și apoi reconstituirea structurilor initiale în mod regresiv — de la mai nou la mai vechi și de la mai bine cunoscut la mai puțin cunoscut — reprezintă o altă cale a cercetării problemei⁴.

Cele peste 20 de „tări” românești medievale, zone de locuire românească omogenă și densă, cu tradiții proprii de cultură materială și spirituală foarte vechi, evidențiate pînă azi de studiile de etnosociologie și de folclor, se întind din Oaș și Maramureș pînă în Almăjul băňățean sau pînă în codrii din răsăritul Moldovei. În unele cazuri, cercetarea regională a dovedit compunerea respectivelor „tări” din mai multe subdiviziuni care reprezintă structuri mai simple și — evident — mai vechi. Astfel, șase sau șapte uniuni de obști situate în cîte o vale mai importantă stau la originea organizării politice mai complexe a Tării Maramureșului⁵. În cuprinsul Tării Hațegului, pot fi delimitate și precizate teritorial un număr de cinci sau șase grupări de sate, fiecare grupare avînd propriile sale legături interne social-economice, culturale, politice sau de altă natură⁶.

Aceste cazuri particulare sunt fără îndoială valabile și pentru celelalte „tări” românești. Situațiile în care o asemenea „tară” ne apare azi ca reprezentind în vechime un organism întru totul unitar, cum este cazul Oașului sau al Loviștei⁷, s-ar putea datora fie unor condiții locale de excepție, decurgînd din teritoriul foarte limitat al respectivei „tări”, fie stadiului actual al cercetărilor. În situațiile care au fost studiate mai în detaliu, o uniune de obști sătești, componentă a unei „tări” românești medievale, s-a dovedit a cuprinde între 5—6 și 20—25 de sate.

În sfîrșit, la reconstituirea formelor de organizare a colectivităților românești de la sfîrșitul primului mileniu al erei noastre contribuie într-o măsură importantă și informațiile de natură lingvistică sau toponimică.

³ C. C. Giurescu, *Istoria pădurii românești*, București, 1975, p. 30 și passim; idem, *Probleme controversate în istoriografia română*, București, 1977.

⁴ R. Popa, *Cnezatul Marei. Studii documentare și arheologice în Maramureșul istoric*, Baia Mare, 1969, p. 5 și urm.; idem, *Tara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970, p. 13—15 și passim.

⁵ *Ibidem*, p. 150 și urm.

⁶ Idem, *Structures socio-politiques roumaines au sud de la Transylvanie aux immenses du Moyen Age* (RRH, XIV, 1975, nr. 2, p. 193 și urm.).

⁷ I. Conea, *Tara Loviștel. Geografie istorică*, București, 1935.

Ele reflectă existența unor instituții caracteristice respectivului nivel de organizare sau reflectă în mod concret, pe hartă, existența unor organisme teritoriale precizate. Aceste informații confirmă și detaliază încheierile la care s-a ajuns pe celelalte căi ale cercetării.

Astfel, în zonele de mai mare concentrare demografică a habitatului românesc din secolele VIII—X, apar și cele mai numeroase toponime românești cu caracter arhaic, folosite pînă azi de către localnici sau consimilate de către izvoarele de cancelarie, în forma originală sau ca traduceri artificiale în limbile folosite de respectivele cancelarie⁸. Unele dintre aceste toponime și în primul rînd acela de Cîmpulung, desemnează de altfel chiar un anumit tip de structură teritorială din categoria uniunilor de obști sătești, structură situată într-o depresiune de formă alungită de pe cursul superior al unui rîu ce izvorăște din munți. Situația se verifică în cazul Cîmpulungului de la izvoarele Tisei, al Cîmpulungului de la izvoarele Moldovei sau al Cîmpulungului din părțile argeșene, precum și în alte cazuri⁹. Pentru Dolheștii din părțile Sucevei, al cărui nume reprezintă traducerea în limba slavă a unui *cîmpulung*, este deocamdată mai greu de precizat dacă avem de a face cu o structură teritorială locală sau dacă este vorba de un transfer de toponimie din nord-vestul Transilvaniei, unde constatăm că valul imigrației slave tîrzii a produs schimbarea numelui unui *Cîmpulung* în Dolha¹⁰. Cîmpul lui Dragoș din părțile centrale ale Moldovei pare a fi fost și el la origine o structură teritorială de tipul *cîmpulungurilor* aici evocate¹¹.

Principalele necesități ale traiului obștilor sătești, ca și principiul autoguvernării, la aplicarea căruia au recurs băştinașii romanizați de la nordul Dunării de Jos după retragerea administrației imperiale de pe aceste teritorii și mai ales după căderea, la începutul secolului al VII-lea, a limesului romano-bizantin dunărean, se află la temelia creării și funcționării structurilor teritoriale de tipul uniunilor de obști sau a „Romaniilor populare”.

Necesități de ordin economic, în primul rînd, implicind schimbul de produse și mai ales exploatarea în comun de către toate colectivitățile a resurselor naturale din regiunea pe care o locuiau. Sistemul exploatației de către satele maramureșene, vrîncene sau hațegane, a păsunilor alpine aparținând respectivelor „țări”, după norme precise, îndeobște cunoscute și atât de vechi încît unii munți au ajuns să poarte numele satelor care își vărau acolo turmele, constituie un exemplu foarte sugestiv în acest sens¹², după cum pescuitul intensiv la baltă sau la Dunăre nu poate fi conceput, pentru această epocă, decit sub condiția colaborării mai multor colectivități¹³.

Necesități administrative și juridice apoi, deoarece viața în comun a mai multor colectivități între anumite hotare presupune respectarea

⁸ I. Moga, *Les roumains de Transylvanie au Moyen Age*, Sibiu, 1944, p. 50 și urm.; E. Petrovici, *Istoria poporului român oglindită în toponimie*, București, 1964, p. 27—29.

⁹ C. C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și celăsi moldovene*, București, 1967, p. 63.

¹⁰ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, p. 407, 410 și 416; I. Mihalyi, *Diplome maramureșene din secolul XIV—XV*, Sighet, 1900, p. 78 și 223; R. Popa, *Tara Maramure. ului. p. 115—116.*

¹¹ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 62; M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, I, p. 133—134.

¹² R. Popa, *Tara Maramureșului*, p. 21 și 126; C. Bucur, *Invariante și variabilitate în păstoritul tradițional („Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei”*, X, 1978, p. 125—146).

¹³ H. H. Stahl, *Studii de sociologie istorică*, București, 1972, p. 80 și urm.

unor norme de interes comun ; ea presupune, de asemenea, apariția și rezolvarea de către un for comun, superior ca autoritate fiecărei colectivități în parte, a litigiilor intervenite între două obști sătești sau între persoane aparținând unor colectivități distincte.

Necesități militare, de asemenea, foarte importante într-o epocă ce a cunoscut atîtea momente de primejdie și de atacuri prădalnice, obligind la rezistența comună în fața agresorilor și foarte probabil adeseori la refugierea, tot comună, împreună cu tot avutul, în locuri mai adăpostite, atunci cînd apariția străinilor punea în primejdie însăși ființa colectivităților sătești.

Trebuie adăugate la această enumerare, fără pretenția de a încheia inventarul, necesitățile sociale și spirituale care obligau la o viață în comun colectivitățile dintr-o zonă dată, în cadrul unor structuri mai complexe. De vreme ce mărimea medie a unor obști sătești, după părerea diferiților cercetători ai acestei perioade, varia între minimum 12–15 și maximum 25–30 de familii¹⁴, este de la sine înțeles că intemeierea de noi familii nu se putea produce tot mereu în mod endogam în interiorul uneia și aceleiași colectivități și că relații strînse, de această natură, între un grup de obști sătești de pe un anumit teritoriu au făcut parte dintre cele mai stringente necesități biologice. Cercetările etnosociologice recente, chiar dacă nu pot coborî cu investigația lor în trecut dincolo de ultimele două-trei secole, evidențiază totuși sisteme de relații familiale între satele învecinate dintr-o anumită regiune, relații a căror vechime este în mod practic indeterminabilă¹⁵.

Pe de altă parte, chiar dacă creștinismul și practicile legate de el aveau la această vreme o vechime apreciabilă în sinul colectivităților nord-dunărene, este de acceptat ideea că, dată fiind mărimea limitată a comunităților sătești, nu fiecare dintre obști putea să disponă și să întrețină o persoană pregătită și canonic îndreptățită la îndeplinirea necesităților de ordin spiritual. Pare deci foarte probabilă ipoteza că în această vreme, în forme ale căror detaliu rămîn a fi lămurite de cercetările viitoare, respectivele necesități își găseau o împlinire în cadrul unor comunități mai largi și mai numeroase, adică a uniunilor de obști sătești.

În aceste condiții, deasupra organelor de autoritate și de conducere existente în fiecare obște sătească în parte, au trebuit să apară și să funcționeze anumite instituții aparținând întregii uniuni de obști. Datorită lipsei unor izvoare scrise explicite, este mai greu de apreciat măsura în care aceste organe superioare emanau de la o adunare populară cu caracter general, în care era reprezentată fiecare familie, sau erau instituite de către conducerile obștilor componente. Este foarte probabil ca organele de conducere ale uniunii de obști sătești să fi evoluat de la o reprezentanță larg populară, democratic aleasă, spre restrîngerea treptată a prerogativelor în sinul unui grup de familii disponind de o putere economică și de un prestigiu social mai mari ; respectivele demnități, inițial eligibile în sensul cel mai real al termenului, au început să manifeste tendința de a deveni

¹⁴ Gy. Györfy, *Einwohnerzahl und Bevölkerungsdichte in Ungarn bis zum Anfang des XIV. Jahrhunderts*, Budapest, 1960; Șt. Pascu, *Vovodatul Transilvaniei*, I, Cluj, 1971, pp. 152–159.

¹⁵ Dîncolo de funcționarea unui sistem de relații familiale dintr-o microzonă dată, ne-dețele și alte întuniri periodice ale satelor din regiuni mai întinse, dintre care face parte și cunoscutul „tîrg de fete” de pe munțele Găina, au jucat un rol important în reglarea relațiilor de acestă natură.

ereditare. În această evoluție se află, de altfel, principalul izvor intern al apariției relațiilor de natură feudală în cadrul societății românești.

Astfel, la începuturile organizării uniunilor de obști sătești în teritoriile nord-dunărene, putem presupune existența în fruntea lor — dată fiind și originea latină a termenilor — a acelorași *juzi-iudices*, aleși dintre juzii obștilor componente și asistați de un sfat compus din „oameni buni și bătrâni”. În fruntea unor asemenea organisme teritoriale mai complexe trebuie să se fi aflat și persoanele investite cu autoritate spirituală și îndrepătățite, pe acest temei, conform normelor nescrise ale creștinismului popular daco-roman, la îndeplinirea ritualurilor de cult ale comunităților. Latura politică a autorității bisericesti locale, atât de importantă în apusul Europei medievale, nu este atestată documentar la începuturile de organizare ale societății românești dar, în esența lor, lucrurile trebuie să se fi petrecut la fel și în mediul romanității răsăritene.

În fruntea acelorași uniuni de obști sătești, fie și numai cu atribuții temporare, trebuie să se fi aflat și persoane investite cu autoritatea și dotate cu pricoperea care erau necesare organizării militare a forței de care dispuneau respectivele grupuri de obști. Nu este exclus ca în unele cazuri, în funcție de condițiile momentului istoric dat, juzii să fi ajuns să cumuleze în mânile lor sau în acelea ale familiilor lor, mai multe dintre atribuțiile pomenite aici.

Dar cu acest din urmă aspect al subiectului, ajungem să abordăm problema transformării uniunilor de obști sătești sau a „Romaniilor populare” în cnezate și voievodate. Ținând seama de originea slavă a termenilor ce desemnează aceste din urmă forme de organizare social-politică a teritoriilor de formare a poporului român, epoca adoptării lor trebuie plasată ulterior secolului al VII-lea, secol al începutului asimilării slavilor în faza finală a etnogenezei românești, și înainte de sfîrșitul secolului al IX-lea, de cînd cele mai vechi știri scrise atestă existența unor formațiuni politico-teritoriale românești de natură feudală. Cu alte cuvinte, secolul al VIII-lea și mai ales prima jumătate a secolului al IX-lea par să reprezinte, în stadiul actual al cercetărilor, epoca pentru care se poate afirma că acumulările treptate anterioare au avut drept consecință, cel puțin pe o bună parte a teritoriilor românești, trecerea spre o formă superioară de organizare social-politică¹⁶.

Ținând seama de modul în care se oglindește în cele mai vechi documente instituția cnezatului românesc, acesta poate fi caracterizat ca reprezentînd o stăpînire de natură feudală asupra unui sat. Se știe că în această vreme, mai mult decît în oricare altă etapă istorică, noțiunea de *sat* a fost identică cu aceea de *obște sătească*¹⁷. Nu disponem încă de suficiente știri pentru a putea reconstitui în detaliu gradul de aservire feudală pe care l-a reprezentat în decursul evoluției sale, și mai ales în faza sa de început, stăpînirea de tip cnezial asupra obștii sătești. Dar în contextul reconstituirilor de structuri teritoriale, înțelese ca exprimînd organizarea politică a societății românești, interesează în mai mică măsură profunzi-

¹⁶ Dispariția la hotarul dintre secolele al VIII-lea și al IX-lea a autorității politice și militare exercitată în Bazinul carpatice de caganatul avar pare să fi reprezentat, sub acest aspect, un moment de cotitură. Oricum, structurile politico-teritoriale atestate ca fiind pe la anul 900 în partea răsăriteană a Bazinului carpatice par a avea la acea vreme o oarecare vechime.

¹⁷ P. P. Panaitescu, *Obștea sărănească în Tara Românească și Moldova. Înființarea feudală*, București, 1964, p. 33.

mea la care a ajuns procesul împărțirii în clase antagoniste a acestei societăți la sfîrșitul primului mileniu al erei noastre.

Se poate cel mult preciza încă din acest loc că nu a fost nici atunci vorba — după cum nu a fost nici mai tîrziu, pînă în vremea constituiri statelor medievale românești de-sine-stătătoare — de relații feudale în sensul clasic al termenului. Acest fapt a facilitat în multe cazuri decăderea ulterioară a cnezilor, adică a feudalității prestatale românești, în măsura în care ei nu s-au transformat în boieri sau în nobili, decădere care i-a dus în categoria membrilor de rînd ai obștii sau chiar în aceea a țăranilor aserviți.

De vreme ce cnezatul, în forma sa cea mai simplă, corespunde din punct de vedere teritorial cu obștea sătească sau cu satul, rezultă în mod necesar că pe linia procesului evolutiv al societății românești, cneazul și familia sa au luat locul judeului sătesc sau că, în anumite condiții, judele sătesc s-a transformat în cneaz. Acest mod de a privi lucrurile nu poate fi contrazis de apariția simultană, în unele documente tîrzii, a juzilor sătești și a cnezilor de sat. Asemenea situații se explică fără îndoială fie prin decalajele zonale ale ritmului dezvoltării, fie, mai ales, prin involuții și regrese determinate de suprapunerea în Transilvania a unui feudalism statal străin peste feudalismul prestatal românesc. În asemenea situații de coexistență a juzilor cu cnezii, primii trebuie priviți ca exprimând tendințele și necesitățile de autoadministrare și de autoguvernare ale colectivităților sătești, iar ceilalți pe acelea de structurare feudală a societății românești; acest mod de interpretare a șîrtilor permite deslușirea „căii principale” de dezvoltare social-politică a societății românești.

Același proces poate fi reconstituit și la nivelul structurilor teritoriale mai mari și mai complexe, de tipul uniunilor de obști sau „Romaniilor populare”. Reconstituirea pe hartă cu ajutorul documentelor a sistemului de stăpiniri de sate românești, apartînînd unor feudali români, unor cetăți domnești sau regale, precum și împărțirile administrative de felul ocoalelor sau al districtelor dovedesc conservarea pînă tîrziu, în plin ev mediu românesc, a unor structuri teritoriale arhaice care nu sint altceva decît foste uniuni de obști sătești. În teritoriile românești intracarpatiche, pentru care posedăm documente mai numeroase și mai timpurii, ele pot fi reconstituite cu mai mare ușurință în cuprinsul „țărilor” cu habitat românesc dens și omogen și în care colonizările tîrzii inițiate de autoritățile regaliene nu au determinat modificări demografice importante. Aceste structuri social-politice teritoriale au fost desemnate drept „jupanate” sau drept „cnezate de vale”, ținîndu-se seama că termenul de *jupan*, cu sens de *mare feudal*, a fost folosit în evul mediu în toate cele trei țări românești, precum și datorită faptului că documentele folosesc termenul de *cneaz* pentru desemnarea căpeteniilor aflate în fruntea lor.

Existența unei ierarhizări în sinul feudalității prestatale românești, constînd din prezența simultană a *cnezilor de sat* și a *cnezilor de vale*, este deosebit de clar evidentiată de documentele transilvănenene. Acestea, deși sint relativ tîrzii, din secolele XIV și XV, reflectă în mod precumpănit situații mult mai vechi, moștenite de regii maghiari din dinastia angevină de la predecesorii lor arpadieni. Apariția în decursul secolului al XIV-lea a necesității de a introduce realitățile foarte variate ale epocii anterioare în tiparele normelor juridice de tip apusean, aduse în Ungaria de angevini, a dat naștere la soluții artificiale a căror analiză lasă să se vadă situațiile de fapt anterioare, din secolele XI – XIII și desigur că și din epoca încă

mai veche, situații acceptate pînă atunci în mod tacit de regalitatea arpadiană.¹⁸

Grupuri de sate românești din Maramureș, Banat, Hațeg sau din alte părți ale Transilvaniei, situate pe cîte o vale sau într-o zonă naturală delimitată din diferitele „țări” românești, au fost întărîite de către regii angevini din secolul al XIV-lea cîte unei familii de cnezi de vale. Prin

Fig. 3. — Familii de cnezi români din Hațeg, după tabloul votiv al bisericii din Streisingeorgiu (după BMI, 1978, nr. 1, p. 35).

asemenea acte, din ansamblul de raporturi social-politice și de altă natură existente în interiorul respectivului organism teritorial, a fost recunoscută doar latura patrimonială a acestor raporturi. Dar structurile teritoriale a căror soartă încercau să o determine actele regale, compuse în cazurile oglindite de documente dintr-un număr variabil de sate, reprezentau în realitate foste uniuni de obști sătești libere, iar multe dintre legăturile interne caracteristice acestor uniuni mai continuau să dăinuie la data apariției documentelor, în pofida existenței în sinul lor a celor două categorii de cnezi.

În interiorul grupurilor de sate întărîite cnezilor de vale apar mențiuni documentare, uneori concomitent, iar alteori la o distanță de numai cîteva decenii, privind pe cnezii de sat, cărora li se întărește de asemenea dreptul de stăpînire asupra satului propriu. În unele cazuri, documentele precizează în mod expres cota patrimonială cuvenită cnezilor de sat și cota ce revine cneazului de vale, menținînd reglementările tot mereu în sfera raporturilor patrimoniale. Această cotă poate fi chiar stabilită pe temeiul informațiilor din documente și pare a fi avut valori diferite în funcție de „țara” la care se referă știrile, variind între 1/3 și 1/5.¹⁹ Desigur însă că în spatele acestor raporturi patrimoniale, singurele care puteau figura în diplomele de danie sau de întărîire redactate în cancelariile unui regat aflat în plin efort de centralizare a autorității, se înțelege că cnezii de sat erau subordonați cnezilor de vale și în celealte domenii ale vieții sociale.

¹⁸ V. în acest sens seria remă „abilă de studii ale Mariel Holban, printre care *Deposedări și judecății în Hațeg pe vremea angevinilor* („Studii”, XIII, 1960, nr. 5, p. 147–163).

¹⁹ E. Lukinich, I. Galdi, *Docimta historiam Valachorum in Hungariam illustrantia*, Budapest, 1941, p. 508; Arhivele de Stat din Budapest, Fond Révay, div. fam., A II 3; I. Mihalyi, *Diplome maramureșene*, p. 373–374.

și politice complexe ce se desfășoară în interiorul respectivelor structuri teritoriale.

Pentru teritoriile viitoarelor state medievale ale Țării Românești și Moldovei, știrile despre cnezi din documentele de cancelarie permit în mai mică măsură reconstituiri teritoriale care să coboare pînă la nivelul grupurilor de sate. Importantă este totuși, în acest sens, menționarea cnezatelor românești din Oltenia din prima jumătate a secolului al XIII-lea, cnezate pe care izvorul documentar le precizează ca fiind structuri teritoriale mai mari, echivalente ca ordine de mărime cu „țările” din teritoriile românești intracarpatiche. Cnezatele lui Litovoi, Farcaș și Ioan, pomenite la 1247 de diploma cavalerilor ioaniți²⁰, reprezentau fără îndoială structuri social-politice și militare complexe, cu subdiviziuni interioare, subdiviziuni mai vechi ca începuturi și echivalente teritorial sau structural ca uniunile de obști sătești din primele faze de organizare ale societății românești. Atât în Tara Românească, cât și în Moldova, documentele cancelariilor oglindesc caracterul de feudalitate prestatală al păturii sociale a cnezilor²¹.

S-a precizat mai sus că, în cele mai multe dintre cazurile care pot fi reconstituite în detaliu pe temeiul știrilor scrise cunoscute, structurile teritoriale de tipul uniunilor de obști sau a „Romaniilor populare”, devenite ulterior cnezate de vale sau jupanate, nu corespund aşa-numitelor „țări”, ci reprezintă doar o parte a acestora. Este firesc deci ca, pe scara ierarhică a feudalismului românesc din perioada prestatală, să găsim și o instituție care, superioară fiind cnezatului de vale în sensul înglobării mai multor asemenea cnezate, să corespundă totodată organizării social-politice și militare din cuprinsul unei „țări”. Această instituție a fost, prin excelență, voievodatul.

Știrile despre voievodat la români, înțeles ca instituție care a precedat, cronologic și teritorial, apariția *marelui voievod* și a *domniei* în țările medievale românești deplin închegate și de-sine-stătătoare, se întind pe o mare perioadă de timp. Cele mai vechi dintre ele se referă la sfîrșitul secolului al IX-lea și se află în cronicile maghiare care pomenesc pe „ducii” din fruntea formațiunilor politico-militare găsite de unguri în teritoriile românești intracarpatiche²². Titlul de *dux-duce* nu pare totuși a fi fost folosit în mod real în societatea românească, așa cum a fost folosit termenul de *judec* (*jude* – *judec* – *judet*), ci este o creație cărturărească a cronicilor respective, preocupate de sublinierea principalei atribuții exercitatate atunci de cel ce deținea demnitatea voievodală, aceea militară (*dux belli*)²³. Înțînd seama de realitățile românești și de faptul că pe teritoriul Transilvaniei constatăm existența, ulterior cuceririi maghiare, a unui *voievodat* care a moștenit tradițiile mai vechi de organizare social-politică și administrativ-militară²⁴, sintem îndreptățiti să-i considerăm

²⁰ DRH, B, I, p. 4.

²¹ H. H. Stahl, *Controverse de istorie socială românească* București, 1969, p. 188 și urm.

²² SRH, ed. E. Szentpétery, I, Budapest, 1937, p. 49 și urm.

²³ Opiniile după care termenii de „duce” și „ducat” ar fi fost folosiți de români în secolele IX–X pentru a-și desemna propriile instituții teritorial-politice, opinii întemeiate pe relatarea cronicii maghiare după care comandanțul cetății Hung (Ujgorod) s-ar fi numit „duca” în limba localnicilor (cf. M. Rusu, *Cetățile transilvănene din sec. IX–XI și importanța lor istorică*, în „Ziridava”, X, 1978, p. 161), par greu de acceptat. Informația pomenită ar putea reflecta realități din regiuni care s-au aflat în legătură, într-un fel sau altul, cu Imperiul carolingian, dacă nu este vorba de un simplu anacronism al autorului cronicii.

²⁴ I. Moga, *Voievodatul Transilvaniei. Fapte și interpretări istorice* (AIINC, X, 1945, p. 55 și urm.); Șt. Pascu, *op. cit.*, I, p. 95–103.

pe „ducii” Menumorut, Glad și Gelu ai cronicilor maghiare drept voievozi, iar formațiunile în fruntea cărora se aflau drept voievodate.

Voievozi s-au intitulat sau au fost numiți de către străini și domnii Țării Românești și ai Moldovei, dar aceste titluri, folosite în condițiile unei vieți statale pe deplin constituite, sunt utile reconstituirii stadiului de organizare la care ne referim aici doar în măsura în care confirmă preluarea de către domni a unor moșteniri mai vechi de organizare politico-militară. Pe de altă parte, numeroșii voievozi atestați documentar în secolele XV–XVII, în special printre românii transilvăneni, nu sunt altceva decât urmășii îndepărtați ai unor familii feudale românești în interiorul cărora respectiva demnitate a fost exercitată efectiv cu multă vreme înainte și în care ea s-a conservat, de obicei doar cu titlul onorific, fiind transmisă astfel descendenților²⁵.

Informațiile cele mai detaliate asupra structurii inițiale a instituției voievodatului românesc și în același timp cele mai utile știri pentru reconstruirea raporturilor sale cu cnezatul le găsim în documentele secolelor XIII–XIV. Diploma cavalerilor Ioanîi atestă existența în Oltenia, călă mijlocul veacului al XIII-lea, a trei cnezate reunite într-un voievodat, demnitatea de voievod aparținând unuia dintre cnezi, desigur cel mai puternic dintre ei. Aceasta era la 1247 Litovoi, cnezat în cnezatul său și voievod al Olteniei totodată, iar pomenita diplomă precizează că cnezatul lui Litovoi reprezenta o „țară” (*terra kenazatus Lytuoy woiawode*), foarte probabil identică cu „terra Lytua” despre care este vorba în altă parte a aceluiași text²⁶. Mai greu de stabilit este caracterul stăpîririi exercitate de Litovoi pînă la 1247 asupra Țării Hațegului, aflată la nord, dincolo de munti, în raport cu „țara cnezatului” său, dacă ea poate fi enumerată alături de cnezatele lui Litovoi, Farcaș și Ioan ca fiind o structură cu aceeași ordine de mărime sau dacă Țara Hațegului s-a aflat în raporturi speciale față de „țara cnezatului” lui Litovoi. Textul diplomei evocate nu ne oferă deslușiri în această privință, deslușiri ce ar fi deosebit de importante pentru plasarea în timp a uneia dintre „descălecările” ce s-au produs din sud-vestul Transilvaniei în nordul Olteniei, astfel încît la stadiul actual al cercetărilor trebuie să ne mulțumim cu certitudinea că, într-un fel sau altul, către mijlocul secolului al XIII-lea, autoritatea voievodului oltean se întindea și asupra Hațegului.

Eligibilă la începuturile sale prin însăși originea și natura sa, instituția voievodatului românesc, așa cum se oglindește în documentele secolului al XIII-lea, devenise de multă vreme o demnitate ereditară în sensul mai larg al cuvîntului, transmisibilă în cadrul familiei respective. Desigur că în condițiile existenței unui anumit raport de forțe între familiile feudale importante din cuprinsul unei „țări”, realegerea la început periodică a voievodului, iar mai apoi alegerea unui nou voievod în locul celui dispărut se făcea din sinul celei mai puternice familii de cnezi de vale sau de jupani. La moartea, în 1275 sau 1276, a voievodului oltean Litovoi,

²⁵ R. Popa, *op. cit.*, p. 201–206.

²⁶ DRH, B, I, p. 4; interpretarea în acest sens a textului diplomei cavalerilor Ioanîi, pe care o găsim expusă pe lângă D. Onciu, ca și la alți istorici de la începutul secolului nostru (I. Bogdan, *Originea voievodatului la români*, București, 1902, p. 12–13; D. Onciu, *Scrierî istorice*, ed. A. Sacerdoteanu, II, București, 1968, p. 349–350), a fost de multe ori trecută cu vederea în perioada următoare; v. R. Popa, *op. cit.*, p. 204.

același poate cu voievodul Litovoi din 1247, dar mai probabil fiul sau nepotul acestuia din urmă²⁷, voievod al Olteniei a devenit fratele său Bărbat²⁸.

O situație întrucâtva asemănătoare întîlnim de asemenea și cu două sau trei secole mai devreme, deoarece despre Menumorut, voievodul Bihorului din primii ani ai secolului al X-lea, se afirmă în cronică faptul că ar fi moștenit demnitatea de la un antecesor al său²⁹, pe cîtă vreme voievodul Banatului de la începutul secolului al XI-lea, Ahtum, este precizat a fi descendental voievodului bănățean Glad din primii ani ai secolului al X-lea³⁰.

Atât voievodatul oltean din prima jumătate a secolului al XIII-lea, cât și voievodatele românești intracarpatiche din epoca instalării triburilor maghiare la Dunărea de Mijloc se vădesc, prin urmare, a fi fost structuri teritoriale mai întinse decât cuprinsul unei „țări”. În alte cazuri însă, documentele oglindesc în mod clar corespondența dintre „țără” și voievodatul de la începuturile vieții statale românești. Exemplul cel mai bine cunoscut este acela al Tării Maramureșului care, la sfîrșitul secolului al XIII-lea și la începutul secolului următor, reprezenta, cu cele aproximativ o sută de sate românești ale sale, un voievodat³¹.

În cursul secolului al XIV-lea, pînă la dispariția instituției, voievodul maramureșan, căpitanie militară și politică a întregii „țări” de la izvoarele Tisei, a fost ales din sinul a trei familii cneziale. Primele două, a Codrenilor și a Bogdăneștilor, care au dat succesiv pe voievozii maramureșeni în această ordine, erau familii de cnezi de vale și stăpîneau în această calitate grupuri mari de sate, prima în zona centrală, iar a doua în partea de sud-est a Maramureșului. A treia familie voievodală, aceea a Drăgoșeștilor din Bedeu, a avut o origine socială mai modestă, descinzind din simpli cnezi de sat, iar ascensiunea ei socială și politică s-a datorat colaborării cu autoritățile regale la integrarea Maramureșului în sfera de autoritate a coroanei angevine, precum și la încercarea de realizare a planurilor acesteia din urmă de a-și întinde autoritatea la răsărit de Carpați³². Din această cauză, exemplul oferit de Drăgoșești nu este întru totul semnificativ, sugerînd doar posibilitatea ca relațiile dintre societatea românească și anumite autorități cu care aceasta a venit în contact, ale migratorilor tîrzii sau ale statelor feudale timpurii învecinate, să fi determinat în unele cazuri schimbări de persoane sau chiar de familii în exercitarea respectivelor demnități. Exercitarea în Maramureș a demnității voievodale de către reprezentanții primelor două familii aici numite, în condițiile în care acestea continuau să fie cnezi în cnezatele lor de vale, corespunde întru totul situației evidențiate de informațiile mai timpurii cu un secol privind Oltenia și ne asigură astfel asupra modului asemănător în care a apărut instituția voievodală pe teritoriile locuite de români. Acest mod unitar de evoluție a instituțiilor politice reprezintă, în ultimă instanță, dovada decisivă a originii lor interne, în societatea românească.

²⁷ Înînd seama de distanța de circa 25 de ani între două generații succeseive ale aceleiași familii, ca și de faptul că în 1247 Litovoi era deja investit cu demnitatea de voievod al Olteniei, este foarte puțin probabil ca voievodul ucis pe cîmpul de luptă în 1275-1276 să fie identic cu cel pomenit treizeci de ani mai devreme.

²⁸ DRH, D, I, p. 30-35.

²⁹ SRH, I, p. 49.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ R. Popa, *op. cit.*, p. 193 și urm.

³² *Ibidem*, p. 248 și urm.

La acest stadiu de organizare politico-militară a societății, nu se poate vorbi despre o „capitală” și nici chiar despre o „cetate de scaun” sau „oraș de scaun” al unei „țări” sau al unui voievodat. Reședința fortificată sau cetatea de pămînt și de lemn a familiei ce deținea — în virtutea puterii și autorității sale — funcția de căpitanie supremă militară și politică, reprezinta totodată și centrul la un moment dat al respectivei „țări”.

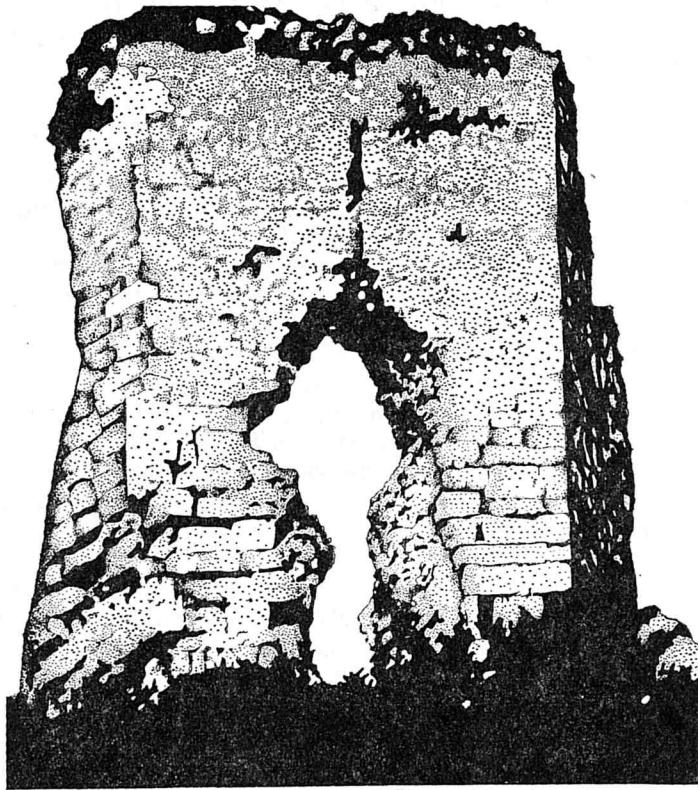

Fig. 4. — Ruinele cetății de la Mehadia (secolul al XIV-lea).

Dar, în afara unor asemenea centre, care își puteau schimba locul în funcție de soarta demnității voievodale, trebuie să presupunem și existența unor locuri de adunări larg reprezentative, pentru rezolvarea problemelor comune cu caracter mai general ale locuitorilor din cuprinsul unui ținut. Asemenea locuri, dintre care unele au devenit ulterior târguri și chiar orașe de scaun, vor fi servit inițial și alegerii voievodului, la început probabil doar pe durata unui an, înainte ca alegerile să devină simbolice și să se transforme în realegerea de către marii feudali a voievodului aflat în funcție. Ritualurile de alegere a domnului, cunoscute în unele cronică medievale³³, păstrează ecoul trăzii al unor asemenea ceremonii desfășurate în locuri consacrate de tradiție.

Studierea fortificațiilor feudale timpurii va oferi în viitor, pe măsura intensificării cercetărilor arheologice, o cunoaștere tot mai aprofundată a începuturilor de organizare politică a teritoriului de formare a poporului român. La stadiul actual al cercetărilor, se cunosc două tipuri de fort-

³³ *Cronicile slavo-române din sec. XV – XVI*, publicate de I. Boțdan, ed. P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 49.

ficații timpurii. Primul este reprezentat de cetățile mari de pămînt cu palisade, situate în zonele de cămpie sau în regiunile mai ușor accesibile, avind trăsături de fortificație colectivă datorită dimensiunilor lor și prezentind analogii cu cetățile de pămînt din secolele VIII—X din teritoriile învecinate. La asemenea fortificații se referă desigur și textele cronicilor bizantine sau maghiare, pomenindu-le existența în cuprinsul voievodatelor românești intracarpatiche de pe la anul 900, mai multe în fiecare dintre voievodate³⁴, sau amintindu-le ca aparținând unor căpetenii de pe malul de nord al Dunării către sfîrșitul secolului al X-lea³⁵. Ele par a reprezenta fortificații colective moștenite de organisme politice feudale, ca tip de cetate, dacă nu ca monument propriu-zis, de la etapa istorică anterioară, aceea a uniunilor de obști³⁶.

Al doilea tip de fortificație are caracterul de reședință întărîtă, de dimensiuni mici sau relativ mici, aparținând deci unei singure familii, deși este mai mult decât probabil că efortul necesar ridicării unei asemenea reședințe depășea posibilitățile fizice ale unei singure familii. Asemenea fortificații se cunosc deocamdată în regiunile mai adăpostite situate totuși în vecinătatea vatrelor de sat, în puncte greu accesibile, iar cel mai vechi exemplu de care dispunem astăzi pare a fi cetatea de la Slon, jud. Prahova, datată în secolele IX—X³⁷. Multe dintre aceste reședințe fortificate au constituit ulterior nucleul unor cetăți medievale de piatră.

Raportul dintre aceste două categorii de fortificații nu este încă lămurit întru totul, dar din punct de vedere tipologic este sigur că reședințele fortificate reflectă, prin caracterul lor familial, o etapă mai nouă de dezvoltare a societății românești, deoarece poartă pecetea unor relații de tip feudal.

Pare foarte probabil ca cetățile colective de pămînt, prevăzute cu palisade, ca și reședințele feudale fortificate, anterioare constituiri depline a statelor medievale românești, să corespundă teritorial cu uniunile de obști și mai apoi cu cnezatele de vale, în sensul existenței câte unui asemenea monument în fiecare dintre structurile teritoriale pomenite. Este deci firesc ca în cuprinsul unei „țări” să fi existat mai multe asemenea fortificații. În legătură cu formațiunile politice de tipul „țărilor”, trebuie oricum adăugat și faptul că în izvoarele scrise, documente de cancelarie și croniici, precum și în tradiția populară, ele apar de multe ori cu determinativul de „pădure” sau de „codru”. Termenul oglindește atât situarea respectivului organism în afara hotarelor autorității efective a emitentilor de documente sau în afara zonei de informare directă a mediului în care s-au redactat cronicile, cît și sentimentul local de zonă adăpostită sau loc de refugiu.

Înainte de a fi pentru cancelaria regală maghiară o „țară” (*terra*), Maramureșul este desemnat de documente ca fiind o „pădure” (*silva Maramarosi*)³⁸, iar regiunea din sudul Transilvaniei, situată la începutul

³⁴ SRH, I, p. 62 și urm.; St. Pascu, *op. cit.* I, p. 42—47.

³⁵ FHDR, III, cd. Al. Elian- S. Tanașoca, București, 1975, p. 141.

³⁶ Interpretarea marilor cetăți de pămînt și lemn din secolele VIII—X, cercetate arheologic în ultimul timp în interiorul sau exteriorul arcoului carpatic, ca centre ale unor structuri politico-teritoriale de esență feudală, depinde de identificarea în respectivele obiective a unor construcții — laice sau bisericești — care să trădeze prezența acolo a conducerilor militari politici și spirituali ai acelor formațiuni. Sub acest aspect, investigațiile nu par să fie încă suficiente de avansate.

³⁷ M. Comsa, *Un knezat roumain des Xe—XIIe siècles à Slon-Prahova („Dacia”, N. S., XXII, 1978, p. 303—317).*

³⁸ DIR, C, veac. XIII, II, p. 145.

secolului al XIII-lea la marginile autorității regatului arpadian, este desemnată în acea vreme ca fiind „pădurea românilor și a pecenegilor” (*silva Blacorum et Bissenorum*)³⁹. Vlăsia a reprezentat din totdeauna pentru conștiința populară un „codru” și tot drept „codri” s-au menținut în tradiția noastră istorică și vechile structuri teritorial-politice din răsăritul Moldovei, care au precedat întemeierea statului medieval Moldova. Se poate adăuga, fără a epuiza lista exemplelor, că la sfîrșitul secolului al XII-lea și începutul celui următor, cu prilejul unei danii regale de o mărime excepțională și a confirmării ei, viitoarele „țări” ale Lăpușului și Chioarului, situate pe partea dreaptă a Someșului inferior, sunt desemnate ca fiind „păduri” (*silva Keykus, silva Fenteus*)⁴⁰, iar pe partea stângă a aceluiși râu, zona etnografică a Codrului, cunoscută în evul mediu și ca district al Ardudului (Erdöd, de la *erdö — pădure, codru*)⁴¹, păstrează în chiar numele ei amintirea unei asemenea „țări”.

★

Întreaga informație de care dispunem în prezent ne dă dreptul să afirmăm că faza finală a etnogenezei românești și începuturile istorice ale poporului român, constituie ca atare, au reprezentat, pe planul organizării politice a teritoriilor sale, trecerea de la structurile arhaice de tipul uniunilor de obști sau al „Romaniilor populare” la structurile mai complexe ca alcătuire și superioare ca organizare de tipul cnezatelor de vale sau jupanatelor, al „țărilor” și al voievodatelor. Procesul nu a fost nici perfect identic și nici simultan pe întreg teritoriul României; cu toate acestea, pot fi surprinse multe trăsături ale sale care sunt valabile pentru întreg spațiul românesc.

Împrejurările create de ultimele valuri ale migrației popoarelor nomade și intrarea unor regiuni ale țării noastre sub dominația unumitor autorități statale străine au făcut ca progresele realizate de societatea românească sub acest aspect în secolele VIII—IX să nu aibă ca rezultat cristalizarea rapidă în perioada imediat următoare a unei vieți statale românești pe deplin constituite. Unele structuri politice de la sfîrșitul secolului al IX-lea au cunoscut ulterior involuții în ceea ce privește stadiul organizării lor, sau au suferit un proces de adaptare la interese politice venite din afara lor, iar în anumite zone mai retrase și apărate natural s-au menținut pînă înzestrui structuri politico-teritoriale românești de tip incipient sub aspectul organizării, deși de esență feudală. Studiul acestora din urmă pînă înzestrui cunoașterea etapei istorice a începuturilor vieții statale românești.

³⁹ *Ibidem*, veac. XI, XII și XIII, vol. I, p. 209.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 252.

⁴¹ *Ibidem*, p. 72, 159 și 252. La începutul secolului al XIII-lea, Ardudul apare ca fiind organizat sub forma unui „comitat de pădure”; în secolul următor, este vorba de un district (cf. *Documenta Valachorum*, p. 280).

**Românii din Carpații Meridionali
la Dunărea de Jos de la invazia mongolă (1241–1243)
până la consolidarea domniei a toată Țara Românească.
Războiul victorios purtat la 1330 împotriva
cotropirii ungare**

În ceva mai mult de un secol înfățișarea politică a pământului românesc din Carpații Meridionali la Dunărea de Jos a cunoscut procesul evoluției de la mici state, cnezate și voievodate, la principatul teritorial unificat, domnia a „toată Țara Românească”. Limitele intervalului de timp luat în discuție aici le pot constitui mănușchiul de informații al diplomei ioaniților (1247) și situația relevată de titlul de mare voievod atribuit lui Basarab I de gratitul de la Curtea de Argeș (1351/1352). Pietre de hotar altminteri labile întrucât ambele momente — 1247 și 1351/1352 — reprezintă doar consemnările documentare ale unor stări de lucruri fără îndoială preexistente acestor date. Valoarea celor două surse stă mai degrabă în imaginea de ansamblu pe care o oferă și în caracterul lor oarecum de drept internațional.

Trei generații, între mijlocul secolului al XIII-lea și al celui de-al XIV-lea, au înfăptuit, în linii generale, unificarea statală a Țării Românești, încununată prin purtarea victorioasă a războiului din 1330 cu regatul Ungariei.

Urmărirea evoluției politice, a conjuncturii și condiționării internaționale a acestui proces nu ignoră desigur însemnatatea structurării interne social-economice *, a cărei consolidare a fost temelia sigură a realizărilor pe plan extern.

★

Editată pentru prima dată de Georg Pray în *Annales regum Hungariae*, la 1764, cuprinsă de Gheorghe Șincai în *Hronica românilor* și astfel intrată în istoriografia românească, diploma ioaniților s-a bucurat de cuvenita atenție, dovedită prin mulțimea analizelor și totodată a interpretărilor, nu de puține ori contradictorii. Ele se referă mai ales la geografia istorico-politică a ținuturilor de la sud de Carpați, ceea ce impune un nou comentariu al diplomei, esențial abordării întregului proces al unificării statale.

La 2 iunie 1247, Bela al IV-lea, regele Ungariei, Dalmăciei, Croației, Ramei, Serbiei, Galiciei, Lodomeriei și Cumaniei, acorda Casei ospitalierilor din Ierusalim „totam terram de Zeurino cum alpibus ad ipsam pertinentibus et aliis attinentiis omnibus pariter cum kenazatibus Joannis

*) Pentru situația social-economică a se vedea studiul lui Ștefan Ștefănescu în acest volum, p. 9–24.

et Farcasii usque ad fluvium Olth" iar „*a fluvio Olth et alpibus Ultrasiluanis totam Cumaniam*”, alături de „*terram quadringentorum aratrorum in Feketig, vel alibi ultra silvas complebimus hunc numerum, ubi magis ad introitum terre Cumanie vel Zeurini dictis fratribus videbimus expedire*”, precum și cetatea Scardona, moșia Peszath, pămîntul Woyla de lîngă Semlin scos de sub atîrnarea cetății Carașului¹.

Alături de expresia geografică a danielor, diploma relevă organizarea politică a pămîntului acordat, îndeosebi existența a doi voievozi români, Lython (Litovoi), cu stăpînirea în dreapta Oltului și Seneslau, al cărui voievodat se afla la răsărit de rîu. Alte două cnezate, ale lui Ioan și Farcaș, precum și „*terra Harszok*” (Hațeg), se aflau în aceeași zonă cu posesiunile voievodului Litovoi. Ioaniții urmău să se bucure de jumătate din foloasele, veniturile și slujbele teritoriilor concedate, cealaltă parte rezervîndu-și-o regele cu respectarea generală a drepturilor și beneficiilor cuvenite bisericii.

Enumerarea detaliată a drepturilor, a jurisdicției ioaniților amintea două excepții : „*terra kenazatus Lythuoy woiauode, quam Olatis relinquimus, prout idem hactenus tenuerunt*” și similar „*terra Szeneslai, woiauode Olatorum, quam eisdem relinquimus prout idem hactenus tenuerunt sub eisdem etiam conditionibus per omnia, que de terra Lytua sunt superius ordinate*”². În privința voievodului Litovoi excepția era condiționată de ajutorul pe care era obligat să-l acorde în caz de nevoie atât călugărilor, cât și regelui „*cum apparatu suo bellico*”, auxilium militar prestat reciproc de ioaniți, și ei vasali coroanei.

Un caz aparte îl constituia și Cumania, în afara voievodatului lui Seneslau, ale cărei venituri, după diploma regală din 1247, erau cedate pe 25 de ani Casei ospitalierilor din Ierusalim.

O nu mai puțin interesantă realitate demografică, economică, socială, militară și eclesiastică răzbăte din frazele actului arpadian : curențul emigrăției din regatul Ungariei spre teritoriul cedat ioaniților, planurile de fortificare a ținutului, morile, pescuitul și piscicultura înfloritoare aici, ierarhia stărilor cu *maiores terrae* și *rustici*, organizarea bisericii locale cu venituri asigurate pretutindeni. Dar dacă în privința acestora din urmă sensul interpretării este aproape unanim, înțelesul geografico-politic al diplomei ioaniților, atât în ansamblu, cât și în amănunt, diferă aproape de la autor la autor.

Pornindu-se de la premisa, de altminteri eronată, a afirmării sau negării unei „stăpîniri” ungurești a teritoriului dintre Carpați, Olt și Dunăre (viitoarea Oltenie), s-a ajuns la controversa întinderii reale a Tării Severinului³. Din cuprinsul diplomei rezultă însă că regele Ungariei își putea aroga drepturi suzerane asupra teritoriului pînă la Olt, asupra voievodatului lui Seneslau, emîșind pretenții și asupra restului Cumaniei de la răsărit de Carpații Curburii și Orientali. Este evidentă totodată poziția privilegiată a celor două voievodate teritoriale, ale lui Litovoi și Seneslau, aflate într-un raport vasalic determinat față de coroana ungară, raport rămas neschimbăt chiar și în condițiile unei suprapunerile de vasalitate prin dania regelui Bela al IV-lea către ioaniți. Titlul voievodal, superior

¹ DRH, D, I, p. 23.

² Ibidem, p. 22, 23.

³ D. Onciu, *Scrisori istorice*, ed. Aurelian Sacerdoteanu, I, București, 1968, p. 624; Ion Donat, *The Romanians South of the Carpathians and the Migratory Peoples in the Tenth – Thirteenth Centuries (Relations between the Autochthonous Population and the Migratory Populations on the Territory of Romania)*, Editors Miron Constantinescu, Ștefan Pascu, Petre Diaconu, București, 1975, p. 281 – 282.

celui cnezial al lui Ioan și Farcaș, aceștia din urmă amintiți fără vreun statut de excepție, ca și menținerea unei „*terra kenazatus Lythuoy woiauode*” — echivalentă probabil cu „*terra Lytua*” —, fac dovada contrurii unui proces de unificare politică în care unul dintre cnezate juca rolul domeniului monarhului în jurul căruia erau adunate treptat celelalte părți ale pământului românesc⁴.

Conceperea procesului de unificare este însă imposibilă fără o determinare geografică, măcar aproximativă. Sub acest unghi de vedere diploma ioaniților sugerează drept primă arie a acțiunii unificatoare a voievodului Litovoi „*totam terram de Zeurino cum alpibus ad ipsam pertinentibus et aliis attinentiis omnibus pariter cum kenazatibus Joannis et Iracisii usque ad fluvium Olt*”⁵. Asemenea pare a fi confirmată de clauzele militare ale daciei către ioaniții : din teritoriul de la vest de Olt ospitalierii beneficiau de auxilium de la români, posibil ridicăți la oaste de voievodul Litovoi. Rămîne însă de determinat mai precis acest teritoriu. Fără îndoială o distincție trebuie stabilită între extinderea Tării Severinului, a banatului de Severin și a domeniului cetății cu același nume. Din termenii diplomei ioaniților și în pofida unor păreri peremptorii⁶, nici una dintre aceste realități geografico-politice, cu sferele întrecuprinse, nu depășea spre vest Munții Semenicului. Altăminteri nu și-ar mai fi aflat rostul precizarea legată de dania pământului Woyla, scos de sub autoritatea cetății Carașului, dacă domeniul acesteia ar fi fost inclus în Tara Severinului.

Situația Tării Hațegului este și ea discutabilă. Dimitre Onciu a văzut în ea un feud transilvan acordat voievodului Litovoi în schimbul recunoașterii suzeranității arpadiene⁷. Nicolae Densușianu, Ioan C. Filitti, Ion Conea au socotit că pot recunoaște în Tara Hațegului obîrșia cnezatului lui Litovoi, „descălecător” apoi în țara Jiului de Sus (Gorj)⁸. Este de observat însă că diploma pomenește Terra Lytua, formă deosebit de importantă, doveditoare a unei trainice legături între stat și conducătorul său politic, eroul eponim al țării sale (vezi Tara Basarabească, Bogdania)⁹. Cum Tara Hațegului și Lytua nu sunt confundate de către redactorii actului din 1247, ideea originii hațegane a voievodatului lui Litovoi este dificil de susținut. Un lucru este însă cert : cuprinsă în dania pentru ioaniții, Tara Hațegului se afla în sfera de acțiune a politiciei unificatoare a voievodului Litovoi. Reunind elementele disparate și ținând seama de mențiunea expresă a diplomei despre „*terram de Zeurino cum alpibus ad ipsam pertinentibus*”, se poate conchide că dania pentru ioaniții — în același timp arie de extindere posibilă a voievodatului lui Litovoi — cuprindea ambele versante ale Carpaților Meridionali de la culoarul Cernei spre vest în Mehedinți, apoi Hațegul și, firește, teritoriul sud-carpatic pînă la Olt. După o cunoscută expresie geografică, complexul de țări românești de la vest de rîu încăleca Munții Carpați, poate cu singura excepție a zonei Tălmaciului.

⁴ Sergiu Iosipescu, *Despre unele controverse ale istoriei medievale românești (secolul XIV)* („Revista de istorie”, 32, 1979, nr. 10, p. 1961).

⁵ DRH, D, I, p. 23.

⁶ D. Onciu, *op. cit.*, vol. II, București, 1968, p. 74—75.

⁷ Ioan C. Filitti, *Despre Negru-vodă* (AARMSI, s. III, t. IV, 1924, p. 7) (se răiază opiniei exprimate de Constantin Kogălniceanu, „Convorbiri literare”, LVI, 1924, p. 761); Ion Conea, *Studii și însemnări geografice* („Buletinul Societății regale române de geografie”, LIV, 1936, p. 6 și extrasului).

⁸ Aloisio Tăutu, *Basarab il Grande, fondatore del primo stato romeno indipendente (1310—1352)* („Antemurale”, I, 1954, p. 54).

lui care aparținea, în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, comitelui Corrardus⁹.

Dincolo de Olt, descifrarea realității teritoriale acoperite de numele de Cumania¹⁰ a provocat poziții istoriografice divergente: astfel s-a propus identificarea Cumaniei actului din 1247 cu Muntenia¹¹. Împotriva acestei identități stă afirmația categorică (post 1243 — ante 1266) a magistrului Rogerius, canonic de Oradea și apoi arhiepiscop de Spalato, potrivit căreia limita între Rutenia și Cumania se afla la nord-est de pasul transcarpatic ce ducea la Rodna¹². Alături de voievodatul lui Seneslau, în Cumania se afla și Tara Brodniciilor — probabil exercitindu-și autoritatea asupra vadurilor de la Dunărea maritimă și affluentii acesteia — învecinată probabil cu posesiunile ungare, foste teutonice¹³. Dar Cumania, ca și Tara Severinului, încăleca munții, dioceza cu același nume cuprinzând și Brașovul (Corona)¹⁴, în Tara Bîrsei. Dioceza inclusese cu 13 ani mai înainte în teritoriul ei, alături de comunități saxone și ungare, cîteva state românești — între ele desigur și voievodatul lui Seneslau —, ai căror conducători politici aveau la curțile lor episcopi de rit grecesc. La aceștia și la acțiunea lor de prozelitism ortodox-grecesc se referea papa Grigore al IX-lea în scrisoarea sa către prințul moștenitor arpadian Bela la 14 noiembrie 1234: „*In Cumanorum episcopatu, sicut accepimus, quidam populi, qui Walati vocantur existunt, qui [...] a quibusdam pseudoepiscopis Grecorum ritum tenentibus, universa recipiunt ecclesiastica sacramenta, et nonnulli de regno Ungarie tam Ungari, quam Theutonici et alii ortodoxi morandi causa cum ipsis transeunt ad eosdem et sic cum eis, quia populus unus facti cum eisdem Walathis, eo contempto premissa recipiunt sacramenta*”¹⁵.

Pe lîngă imaginea statică geografico-politică a pămîntului românesc din Carpații Meridionali și de la sud de acestia, la apus și la răsărit de axa Oltului, diploma ioanișilor înfățișează o situație dinamică rezultată din scopurile donației arpadiene către ospitalieri și circumstanțele istorice generale ale Europei sud-estice.

Scopurile donației arpadiene, așa cum reies din diploma din 1247, erau în chip esențial expresia unei ample politici de expansiune, principalele ei direcții numite în text fiind Bulgaria, Grecia, Cumania. Era expri-

⁹ Hurmuzaki/Densușianu, I/1, p. 325. Posesiunea Amlașului, ca și a Loviștei, de către comitele Corrardus încă de la 1233 a fost contestată de Ion Moga (*Problema Târlui Loviștel și ducatul Amlașului*, Cluj, 1936) pe temeiul falsificării diplomei regale (Hurmuzaki/Densușianu, I/1, p. 127). Oricum, stăpînirea acestuia în zona Tălmaciului în a doua jumătate a secolului al XIII-lea este certă.

¹⁰ În general v. A. Sacerdoteanu, *Guillaume de Rubrouck et les Roumains au milieu du XIIIe siècle*, Paris, 1930, p. 62—82; S. Iosipescu, *Repere militare ale istoriei romanității pontice, de la invazia mongolă din 1241—1242 pînă la sfîrșitul secolului al XIV-lea*, comunicare la sesiunea „Pontica, 1979”.

¹¹ I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 7; Stefan Ștefănescu, *Tara Românească de la Basarab „Întemeietorul” pînă la Mihai Viteazul*, București, 1970, p. 25.

¹² Rogerius, *Carmen miserabile* (SRH, ed. Emericus Szentpétery, vol. II, Budapestini, 1938, p. 564); S. Iosipescu, *Despre unele controverse*, p. 1964; cf. opinia contrară, pe baza relatării lui Willem van Ruysbroeck, la A. Sacerdoteanu, *op. cit.*, p. 64, 79.

¹³ K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII*, București, 1958, p. 146—159 (ignoră studiile publicate de Victor Motogna și Nicolae Iorga în 1923 și 1928 în RI (relative la brodnici).

¹⁴ G. Entz, *Die Baukunst Transsilvaniens in 11—13. Jahrhunderts*, II („Acta Historiae Artium” XIV, 1968, p. 148). Este puțin probabil ca dioceza eclesiastică să nu se fi suprapus țările geografice. Cf. și I. Donat, *op. cit.*, p. 282.

¹⁵ Hurmuzaki/Densușianu, I/1, p. 132—133.

mată aici reluarea, după momentul invaziei mongole din 1241–1243, tradiționalei acțiuni a monarhiei catolice arpadiene în Europa răsăriteană și în Peninsula Balcanică, afirmată încă de titlul regal folosit în diplome de Bela al IV-lea. Caracterul agresiv al scopurilor politice urmărite rezultă și din absența — surprinzătoare și felurit interpretată¹⁶ — în textul diplomei a unui reper geografic de însemnatatea Dunării. Căci Dunărea, în ambițioasa viziune a lui Bela al IV-lea, nu ar fi trebuit să reprezinte decât o primă etapă în extinderea posesiunilor coroanei ungare. Cu atât mai mare este însă discrepanța între obiectivele urmărite și mijloacele propuse, măcar pentru început : Casa ospitalierilor din Ierusalim, forțele militare ale voievodului român Litovoi.

Discrepanța este evidentă mai ales în raport cu împrejurările politice generale din Europa răsăriteană de la mijlocul veacului al XIII-lea. La data elaborării prețiosului document trecuseră abia cinci ani de la invazia mongolă în răsăritul și centrul continentului european (1236–1242). Refluxul mongol survenit după aproape trei ani de ocupație a posesiunilor regatului ungar a marcat începutul etapei decisive a crizei monarhiei arpadiene. Epuizarea progresivă a capacitatei de expansiune demografic-teritorială a elementului ungar, eșecul încercării de a provoca o nouă transfuzie etnică din Marea Ungarie părină spre regatul arpadian catolic, prin misiuni, precum aceea a fratelui Julianus-Ricardus¹⁷, au constituit premisa colapsului de la 1241–1243. După Simon de Keza, în bătălia de pe rîul Sajó, întreaga oștire arpadiană a fost nimicită („ubi fere tota regni militia est deleta”), numărul luptătorilor maghiari căzuți fiind socotit, după informații vieneze, la 65 000¹⁸.

Retragerea tătară a creat doar aparențele unui reviriment, întrucit organizarea statului mongol în ținuturile nord-pontice sub hanul Batu (1243–1255) a determinat în mare măsură, vreme de peste un secol, istoria popoarelor și țărilor din bazinul Dunării Mijlocii și de Jos, dintre Marea Baltică și Marea Neagră. La sfîrșitul domniei hanului Batu, pe linia Dunării, din Slovenia și pînă la vîrsarea fluviului în mare, popoarele riverane erau tributare Hoardei de Aur¹⁹. Moștenitorii minori ai lui Ioan Asan al II-lea²⁰ și Ioan al III-lea Vatatzes se aflau în relații tributare cu hanii de la Sarai pe Volga²¹. Sensul dat de mongoli legăturii cu state și popoare aflate la periferia stăpînilor lor poate fi stabilit comparativ cu situația georgienilor obligați la o dare anuală de 40 000 de hiperperi²². Nu același este cazul unor state supuse — a principatelor ruse de pildă — datorate „să meargă la război cu ei (tătarii) împotriva oricui și cînd socotesc ei și să le dea dijmă din toate, oameni și bunuri”²³. Pe lîngă principii supuși, reprezentanții hanului — basqaq-ii — supravegheau atitudinea politică a factorilor de decizie și perceperea regulată a dărilor cuvenite hanului.

¹⁶ I. Conea, *Corecări geografice în istoria românilor*, I, București, 1938, p. 54, 59; I. Donat, *op. cit.*, p. 282–283.

¹⁷ Hurmuzaki/Densușianu, I 1, p. 148–152.

¹⁸ SRH, I, Budapestini, 1937, p. 184; Hurmuzaki/Densușianu, I/1, p. 209.

¹⁹ A. Sacerdoteanu, *op. cit.*, p. 42.

²⁰ Mort „circa festum Sancti Johanni 1241”; v. Albricus Trium Fontium, *Catalogus Fontium Historiae Hungariae*, ed. Albinus F. Gombos, vol. I, Budapest, 1937, p. 34.

²¹ A. Sacerdoteanu, *op. cit.*, p. 97, n. 3.

²² Jean de Plan Carpini, *Histoire des Mongols*, édition Dom Jean Becquet et Louis Hambis, Paris, 1965, p. 87.

²³ *Ibidem*, p. 84.

Instalarea unor astfel de relații de tribut pare să se fi datorat în bazinul Dunării de Jos nu atât momentului invaziei, produsă aici în 1240—1243, cât unor expediții ulterioare, contemporane organizării interne a hanatului lui Batu ²⁴. Astfel se pot explica în răstimpul dintre retragerea mongolă și reluarea politicii active a hanilor veleitățile de expansiune ale regelui Ungariei, Bela al IV-lea, vădite în diploma ioaniților, justificate se pare prin succesul acțiunii de recuperare a banatului de Severin. Ea a fost păsată în anul 1243 ²⁵, datare susținută prin pomenirea, într-un document din februarie acel an, a lui Ștefan, fiul lui Chak (Csák) ban de „Scevrem”, și prin dania regelui Bela al IV-lea pentru comitele Prinz (1245) ce se remarcase în Ungaria, Rusia, Țara lui Asan și împotriva teutonilor ²⁶. Dacă întărirea papală a daniei către Casa ospitalierilor (29 iulie 1250) dovedea instalarea ioaniților în Țara Severinului și celelalte ce țineau de aceasta pînă la Olt ²⁷ continuarea restabilirii controlului arpadian în Cumania a eşuat, în noiembrie 1250, în scrisoarea sa către papa Inocentiu al IV-lea, regele era obligat să-și recunoască insuccesul. Tinuturile vecine regatului său, Rutenia, țara brodniciilor, Cumania, Bulgaria, care după spusele sale îi erau înainte în mare parte supuse („que in magna parte nostro dominio subiacebant”), depindeau acum de tătari ²⁸.

Noua geografie politică a bazinului Dunării de Jos înfățișată în scrisoarea regală arpadiană concordă cu aceea din relatarea ambasadorului lui Ludovic al IX-lea cel Sfînt la marele han, fratele Willem van Ruysbroeck. Cumania lui van Ruysbroeck, supusă tătarilor, asemenei Sloveniei și Țării lui Asan, se învecina la vest cu Rutenia și Ungaria, iar la sud cu Grecia și Constantinopolul ²⁹. Dominația mongolă s-a consolidat printr-un sir de expediții, inaugurate se pare chiar din 1247 și care au culminat, fără a inceta, cu marea invazie în Ungaria din anul 1285. Elementul mongol nu a constituit astfel numai o vagă circumstanță internațională, ci însuși cadrul politic ambient, deosebit de persistent și rezistent totodată, al înfăptuirii treptate a unificării statale a Țării Românești.

Marea politică a Hoardei de Aur, definită sub hanul Bârqā (1257—1267), se orientase spre confruntarea decisivă cu hanatul ilkhanid al Persiei, cu implicații în întregul bazin al Mării Negre și Mării Azov. Alianța Hoardei de Aur cu Egiptul mameluc al sultanului Baybars, consfințită prin tratatul din 1261—reînnoită în 1281—la care participa și Bizanțul primului Paleolog, basileul Mihail al VIII-lea (1258—1282), urmărea atât organizarea celor două fronturi, nordic și sudic, împotriva ilkhanizilor, cît și asigurarea importului de sclavi nord-pontici spre Egipt, temeiul aparatului de stat mameluc. Asocierea Genovei la înțelegerea dintre Bizanț și hanatul mongolo-qipčaq, facilitată de tratatul de la Nymphaion (1261) dintre

²⁴ S. Iosipescu, *Adnotări pe marginea surselor și istoriografiei privitoare la invazia mongolă (tătară) în sud-estul Europei (1236—1243)* (în curs de publicare). Pentru opinia contrară v. Aurel Decei, *L'invasion des tartars de 1241/1242 dans nos régions selon la Djami ot-Tavarikh de Fâzil ol-Lah Râšîd od-Dîn* (RRH, XII, 1973, nr. 1, p. 104, 120—121).

²⁵ V. mai recent Răzvan Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (secolele X—XIV)*, București, 1974, p. 137.

²⁶ A. Sacerdoteanu, *op. cit.*, p. 91; Hürmüzâkî/Densușianu, I/1, p. 214; deși ordinea evenimentelor militare pomenite pare să indice mai degrabă fapte petrecute înaintea invaziei tătare.

²⁷ Pentru discuție v. R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 138 și n. 14.

²⁸ Hürmüzâkî/Densușianu, I/1, p. 260.

²⁹ A. Sacerdoteanu, *op. cit.*, p. 64.

Republica ligură și Mihail al VIII-lea Paleologul, a fost urmată de colonizarea italiană în Marea Neagră, după 1266³⁰.

Desfășurată pe o arie geografică tricontinentală, politica Hoardei de Aur nu a rămas fără urmări în Pontul Stîng, în ținuturile carpato-dunărene. Inițiative agresive tătare pornite din Cumania supusă Hoardei de Aur s-au întrebat în 1259 spre Galicia, remarcindu-se cu acest prilej prințul Noqai („Ciinele”). Vacuum-ul politic din Imperiul Asăneștilor, survenit după moartea lui Ioan Asan al II-lea, în timpul anarhiei interne din vremea fiilor săi minori, Caliman I și Mihail Asan I (1241–1246, 1246–1257), a atras pe mongoli, solicitați de altfel împotriva bizantinilor³¹ de țarul bulgar Constantin Tech (1258–1277).

Aproape concomitent intervenției mongole în țaratul de Tîrnovo s-a produs și aceea arpadiană în nord-vestul Bulgariei³², efectuată pe fundalul izbucnirii războiului dintre regele Bela al IV-lea și fiul său, „iunior rex” Ștefan, duce al Transilvaniei (1257–1258, 1260–1270) și „rege” al cumanilor³³. Cei doi principi în luptă pentru putere nu au ezitat să apeleze la sprijinul extern, polon, rutean, tătar etc., fiecare erijindu-se în campion al tradiționalei politici arpadiene de expansiune la Dunărea de Jos și în Balcani. Veleitățile agresive bulgare în banatul Severinului, din preajma anului 1260, au făcut loc intervenției militare ungare în sprijinul pretendentului la tron, boierul de origine rusă Rostislav, și apoi și fiului său, Iakov Sventislav, stăpînitor în valea Timocului (1263)³⁴. Ulterior, ducele Ștefan al Transilvaniei — devenită un „regnum” pe harta politică a Europei orientale — a întreprins o campanie de mari proporții de la Vidinul cucerit pînă sub zidurile Tîrnovei, ceea ce i-a permis adoptarea și a titlului de rege al Bulgariei (1266)³⁵.

Inițiativele politico-militare ale ducatului Transilvaniei în Bulgaria occidentală, dominată în zona Vidinului, simultane cu acelea ale tătarilor în răsăritul țaratului reflectă cu probabilitate raportul de forțe pe întregul curs al Dunării de Jos.

Această conjunctură politică permite să se aprecieze că situația de fapt a teritoriului sud-carpatic în deceniul al șaptelea nu diferea de cea anterioară, Oltul continuând a fi linia de demarcație între Cumania de obediță tătară și, la apus, banatul de Severin, Țara Severinului și cele adiacente ei aflate sub influență politică a ducatului Transilvaniei.

Evoluția politică a teritoriului sud-carpatic, în deceniul următor este pusă într-o lumină mai certă decât aceea a eventualelor conjecturi, grație a două documente: diploma regelui Ungariei Ladislau al IV-lea Cumanul (1272–1290) în favoarea magistrului George, fiul lui Simon, și dania acestuia din urmă pentru comitele Petru zis Pyrus, fiul lui Ioan.

³⁰ Wilhelm Heyd, *Histoire du commerce du Levant au Moyen Âge*, vol. II, Leipzig – Paris, 1886, p. 163.

³¹ Datarea este incertă: 1261 sau 1263; v. Bertold Spuler, *Les mongols dans l'histoire*, Paris, 1961, p. 83; *Histoire du Moyen Âge* (coll. *Histoire générale*, Gustave Glotz), v. IX/1, Paris, 1945, p. 263.

³² DIR.C, veac XIII, II, p. 102, 108.

³³ Sándor Szilágyl, *Erdélyország története*, vol. II, p. 125–129.

³⁴ Codex Dipl. Patrius, VI, p. 166–167; Hurmuzaki/Densusianu, I/1, p. 305, 287–288; Gyula Pauler, *A magyar nemzet története az árpádik királyok alatt*, vol. II, Budapest, 1899, p. 252–254.

³⁵ Simon de Keza, SRH, I, p. 184; Chronicum Hungaricum Compositio Saeculi XIV, SRH, I, p. 470–471; Constantin Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, Prag, 1876, p. 271.

Dania regală din 8 ianuarie 1285³⁶ era menită să răsplătească nestrămutată credința și slujbele magistrului George, între care și bătalia sa victorioasă împotriva lui „Lytway wayvoda”, răzvrătit față de coroana Sfintului Ștefan.

Asemenea diplomei ioaniților, și acest document, după publicarea sa încă din 1775³⁷, s-a bucurat de atenția istoriografiei, evidentă în numeroasele interpretări de amănunt sau globale propuse. Problema persoanei răzvrătitului, a lui „Lytway wayvoda”, a fost rezolvată cu usurință, socotindu-se acceptabilă identificarea sa chiar cu voievodul Litovoi, amintit de diploma din 1247, sau cu un urmaș omonim al aceluia. Textul documentului din 1285, redactat în cancelaria regală arpadiană, ca și cel dat de magistrul George pentru comitele Petru „Pyrus” din 1288, infățișează forma „Lytway wayvoda”. Ea nu poate să fie, așa cum s-ar crede la prima vedere, grafia unui nume (Lython/Litovoi), ci, în spiritul limbii probabilului ungarofon, redactor al actului, transpunerea latină a expresiei „voievodul din Lythua” sau „al Lythuei”³⁸, *al ţării cu acest nume*. Ea este sinonimă celei pomenite în diploma ioaniților și se află desigur dincolo de munte („ultra alpes”). În aceeași zonă geografică s-a consumat și actul de necredință al voievodului din Lythua: împreună cu frații săi a luat în propria-i stăpînire o parte a regatului Ungariei, neîngrijindu-se să trimită monarhului arpadian cele cuvenite „proventus”, venitul din acele ținuturi („una cum fratribus suis per suam infidelitatem aliquam partem de regno nostro ultra alpes existentem pro se occuparet et proventus illius partis nobis provenientes nullis amonitionibus reddere curabat”³⁹). S-a văzut uneori în această răzvrătire o acțiune politică de mari proporții îndreptată spre răsărit de rîul Olt, terminată prin reunirea sub voievodul din Lythua a țării românești a lui Seneslau, cel amintit la 1247⁴⁰. Împotriva acestei interpretări s-a situat în chip constant Nicolae Iorga; în concepția marelui istoric unificarea a început de la nucleul statal din stînga Oltului⁴¹.

Intr-o dispută de asemenea anvergură, o reluare a discuției se impune, pornind atât de la textul documentului, cât și de la scenariul posibil al evoluției istorice între 1247 și începutul domniei regelui Ladislau al IV-lea. Voievod între cnezzi, stăpînitor privilegiat al unei țări „terra Kenezatus”, „Lythua”, Litovoi de la 1247 avea perspectivele unificării politice în primul rînd în cadrul teritorial al daniei pentru ioaniți de pînă la Olt. Includerea încă într-un act de danie cu caracter „internațional”, diploma ioaniților, a cnezilor Ioan și Farcaș, desigur cu o poziție inferioară lui Litovoi în raport cu regele Ungariei, dar totuși menționată, dovedește stadiul procesului de unificare, limitele autoritatii voievodale. Conform textului diplomei sale, regele Ungariei putea în 1247, să dispună de cnezatele lui Ioan și Farcaș, ale căror venituri erau împărțite cu ioaniții. Autoritatea lui Litovoi — poate voievod ales al țărilor cneziale în fața

³⁶ DRH, D, I, p. 30–34.

³⁷ A. Sacerdoteanu, *Comentarii la diploma din 1285 privind pe magistrul Gheorghe („Analele Universității C. I. Parhon – București”)*, seria Științe sociale, 9, 1957, p. 31).

³⁸ În limba maghiară și ortografia actuală „Litvái vaj(vo)da”.

³⁹ DRH, D, I, p. 31.

⁴⁰ D. Onciu, *op. cit.*, p. 60, vol. I, p. 355, 634; A. Sacerdoteanu, *op. cit.*, p. 32; St. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 28; R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 138–139.; *Istoria României*, vol. II, p. 149.

⁴¹ N. Jorga, *Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen* (ed.-rom., București, 1922), vol. I, p. 197; idem, *Istoria românilor*, vol. III, p. 131–132; v. și Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. I, București, 1975, p. 262.

invaziei tătare din 1241–1243 — apare astfel redusă la țara Lythua inclusiv „terra Harszoc”. Totuși aici se află concentrată conducerea militară românească, formula de auxilium către ioaniți „cum apparatu suo bellico” desemnând pe voievodul Litovoi⁴².

Într-o evoluție de mai bine de un sfert de veac, cnezul din țara Lythua își va fi extins autoritatea voievodală efectivă, prin încorporarea și subordonarea structurilor politice de felul cnezatelor lui Ioan și Farcaș⁴³. Procesul poate fi regăsit cu probabilitatea în fraza „*Lythway wayuoda, unacum fratribus suis, per suam infidelitatem aliquam partem de regno nostro, ultra alpes existentem pro se occuparet et proventus illius partis nobis provenientes nullis amonitionibus reddere curabat*”⁴⁴, din diploma regelui Ladislau al IV-lea din 1285.

În pofida morții voievodului din Lythua în confruntarea cu regatul Ungariei, reprezentat prin magistrul George și oamenii săi, între care comitele Petru „Pyrus”⁴⁵, restaurarea situației pare să se fi făcut printr-un contract între suveranul arpadian și Barbat, fratele celui căzut⁴⁶. Adus în fața regelui Ladislau, silit să se răscumpere („*non modicam quantitatem pecunie, fecimus extorquare*”), se prea poate ca voievodul Barbat să fi fost beneficiarul acțiunii politice a fratelui și predecesorului său. Astfel se explică faptul că, potrivit diplomelor din 1285 și 1288, în afara confruntării magistrului George cu voievodul din Lythua și a răscumpărării lui Barbat, nimic nu s-a mai produs „*ultra alpes*”, regele Ungariei conchizind: „*et sic, per eiusdem magistri Georgii servitium, tributum nostrum in partibus eisdem nobis fuit restauratum*”⁴⁷. Totuși, în aceeași perioadă se constată documentar organizarea pătrunderii regale arpadiene pe valea Streiului prin comitatul de Hunedoara și Hațeg (1276), ceea ce denotă o diminuare a posesiunilor voievozilor din Țara Lythua⁴⁸.

Revenind asupra sensului răzvrătirii înfrînte de magistrul George, trebuie subliniat faptul că admiterea unei tentative de unificare la răsărit de Olt atrage cu probabilitate, în spiritul textului documentului din 1285, concluzia reușitei politice a acțiunii. Voievodul Barbat, probabil încă în viață și la 1285–1288⁴⁹, ar fi fost deci primul stăpînitor al ținuturilor

⁴² „Volumus etiam, quod memorato Olati ad defensionem terre et ad iniurias propulsandas seu ulciscendas, que ab extraneis nostre dictioni non subiectis inferentur, iam dictis fratribus cum apparatu suo bellico assistere, et e converso ipsi fratres in casibus consimilibus eis subsidium et iuvamen iuxta posse impendere teneantur” (DRH, D, I, p. 22); de obicei s-a tradus pe suo prin pluralul său sub influență, înșelătoare, a verbului care se referă însă la ioaniți sau și la ioaniți și la voievodul român; dă de gândit și ezitarea „memorato Olati”.

⁴³ S. Iosipescu, *Despre unele controverse...*, p. 1961. Pentru localizarea cnezatelor lui Ioan și Farcaș v. I. Donat, *op. cit.*, p. 282.

⁴⁴ DRH, D, I, p. 31. Expresia „*unacum fratribus suis*” pare totuși să nu alătă aici un sens politic.

⁴⁵ DRH, D, I, p. 34.

⁴⁶ A. Sacerdoteanu, *op. cit.*, p. 33–34.

⁴⁷ DRH, D, I, p. 31. Este de remarcat faptul că pînă la publicarea versiunii corecte a diplomei din 1288 (György Györfssy, *Adatok a románok XIII. századi történetéhez és a román kezdeteihez*, I, („Történelmi Szemle”, VII, 1964, nr. 1, p. 20–21) (mai departe citat: Gy. Györfssy, I) istoriografia a folosit un text trunchiat: „Item, quando Litua valuodam infidelem ex praecepto eiusdem, nomine Barbat, captum adduxissemus ad presenciam Domini nostri regis” („Hurmuzaki/Densusianu, I/1, p. 483). De aici concluzia neîndoilenică succesiuni a lui Barbat la cîrma voievodatului de Lithua (D. Onciu, *op. cit.*, vol. I, p. 354, vol. II, p. 67; D. G. Florescu, Dan Pleșia, *Temelii străvechi ale Țării Românești* („Magazin istoric”, V, 1971, nr. 11, p. 6–7). Pentru sensul lui „servitium” v. A. Sacerdoteanu, *op. cit.*, p. 34.

⁴⁸ Hurmuzaki/Densusianu, I/1, p. 409, 410; cf. G. D. Florescu, D. Pleșia, *op. cit.*, p. 8.

⁴⁹ Nu este asociat calificativul „quondam” (răposatul) numelui său, dar nici titlul de voievod.

românești de o parte și cealaltă a Oltului, recunoscut și tributar suveranului arpadian; unificarea Țării Românești ar data deci din primii ani ai domniei regelui Ladislau al IV-lea Cumanul⁵⁰.

Concluzia păcătuiește însă prin premisa sa principală: ipoteza potrivit căreia voievodatul din stînga Oltului, al lui Seneslau în 1247, ar fi fost vasal regelui Ladislau al IV-lea și deci ocuparea sa ar fi constituit un „casus belli”. Dar chiar și prevederile regale ale diplomei ioaniților lăsau să se întrevadă caracterul de pretenție al drepturilor arpadiene asupra voievodatului lui Seneslau și în Cumania⁵¹. Asemenea Bulgariei și „Greciei”, Cumania era special desemnată drept teritoriu unde urmău să se materializeze cu armele pretențiile ungare („*si autem versus Bulgariam, Greciam et Cumaniam exercitum moverimus*”⁵²).

Din aceste planuri legate de instalarea ospitalierilor „*in loco magis suspecto, videlicet in confinio Cumanorum ultra Danubio et Bulgarorum*”⁵³ nu se alesese însă nimic și regele Bela al IV-lea recunoscuse situația de fapt în scrisoarea sa către papa Inocențiu al IV-lea: la 1250 Rusia, Cumania, Țara Brodniciilor și Bulgaria erau tributare tătarilor⁵⁴. Pentru regatul Ungariei însăși păstrarea Banatului de Severin în următoarele două decenii se infăptuise printr-un efort militar penibil⁵⁵ în fața atacurilor bulgare.

Aserțiunea declinului dominației tătare în Cumania — deci în ținuturile extracarpatiche dintre Olt și Rutenia — după moartea hanului Bârqā (1266)⁵⁶ este infirmată de situația precară a stăpînirii ungare chiar și în Transilvania. O neintreruptă luptă cu mongolii se purta la hotările ducatului, stare de lucruri descifrabilă în textele cîtorva diplome ale regelui cel tînăr, Ștefan, și ale fiului său Ladislau al IV-lea⁵⁷. Decenile șapte și opt ale secolului al XIII-lea constituie de altfel perioada ascensiunii prințului Noqai, a consolidării pozițiilor sale în Cumania și Pontul Stîng, față de Bulgaria și de Bizanțul restaurat⁵⁸. După 1272 relațiile prințului tătar au fost sanctionate prin căsătoria sa cu Eufrosina, fiica naturală a basileului Mihail al VIII-lea⁵⁹.

Pe de altă parte, în același interval 1260—1280, nu se constată documentar vreo încercare arpadiană de expansiune în Cumania. Voievodul din țara Lythua s-a înstăpînit deci peste ținuturi asupra căror pretenții arpadiene aveau oarecare consistență și pe care monarhia ungără le putea întrucînta controla. Nu era acesta cazul voievodatului românesc de la răsărit de Olt din Cumania. Dealtminteri — fără ca argumentul să fie peremptoriu — cercetările arheologice întreprinse recent

⁵⁰ D. Onciu, *op. cit.*, vol. I, p. 355; Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 28—29.

⁵¹ DRH, D, I, p. 23.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ Hurmuzaki/Densusianu, I/1, p. 261. „Ultra Danubio” însemna pentru cancelaria regală părțile Ungariei de la răsărit de axa Dunării panonice și nu „îngă Dunăre”, cum socotea D. Onciu (*op. cit.*, vol. I, p. 353 și n. 62).

⁵⁴ Hurmuzaki/Densusianu, I/1, p. 260.

⁵⁵ Referindu-se la evenimentele din 1259—1260, regele Bela al IV-lea remarcă cu tristețe „*plerique de baronibus nostris defensionem ipsius Banatus nollent assumere*” (Hurmuzaki/Densusianu, I/1, p. 317).

⁵⁶ D. Onciu, *op. cit.*, p. 633, n. 81; Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 27.

⁵⁷ „Contra Tartaros comorando in confinibus” (Hurmuzaki/Densusianu, I/1, p. 323 (an 1264), 347—348 (an 1270), 403—404 (an 1275)).

⁵⁸ Chemați de despotul Tesaliei, Ioan Angelos, tătarii au atacat în 1271 Bizanțul (FHDR, III, p. 507, n. 31).

⁵⁹ Georges Ostrogorsky, *Histoire de l'Etat byzantin*, Paris, 1956, p. 483.

la Curtea de Argeș, centrul probabil al voievodatului lui Seneslau de la 1247, nu par să ateste vreo soluție de continuitate⁶⁰.

O ultimă chestiune ridicată de interpretarea documentelor din 1285 și 1288 este aceea a cronologiei evenimentelor, a datării acțiunii voievodului din țara Lythua. Și în acest caz consensul istoriografic este departe de a fi fost atins, opiniile moderne și contemporane avansind diferite date în intervalul 1272–1282⁶¹. În ultima vreme, intervalul 1277–1279, ultimul fiind propus de Dimitre Onciu⁶² a fost în general adoptat⁶³. Calculul s-a întemeiat pe atribuirea unei ordini cronologice stricte mențiunilor faptelor magistrului George din textele documentelor din 1285 și 1288. Pomenită după bătălia cu Ottokar al II-lea (1253–1278), confruntarea magistrului George cu voievodul din țara Lythua a fost plasată firesc posterior acesteia⁶⁴. S-a pierdut însă din vedere că diploma lui Ladislau al IV-lea din 1285 distinge categoric trei teatre de acțiuni militare pe care s-a remarcat magistrul George: al posesiunilor propriu-zise ale regatului Ungariei, cel central-european la vest de Dunăre și cel răsăritean, la est de axa fluvială panoniană. O cronologie globală a celor trei teatre de acțiuni militare este firește eronată.

Confruntarea magistrului George cu voievodul din Lythua desfășurată pe teatrul răsăritean, a avut loc la începutul domniei minorului Ladislau al IV-lea și înainte de războiul Regelui cu cumanii⁶⁵. Intervalul indicat ar fi după cronologia ungără clasică post 6 august 1272 – ante 1280⁶⁶. O indicație prețioasă a documentului este aceea referitoare la desfășurarea evenimentelor în vremea minoratului Regelui Ladislau. Născut la 1262⁶⁷, după compoziția narațiunii din documentul din 1285, cît și din eludarea pasajului minoratului dintr-un act similar referitor la războiul cu Ottokar al II-lea⁶⁸, pare cert că Ladislau al IV-lea nu mai era juridic este „in etate puerili” la vremea războiului din 1276–1278 contra Regelui Boemiei⁶⁹.

Un alt element prețios pentru cronologia evenimentelor este atestarea documentară a organizării administrativ-militare arpadiene a văii Streiului prin comitatele Hunedoarei și Hațegului (după 7 august, respectiv după 25 noiembrie 1276)⁷⁰. În reconstituirea derulării acțiunii voievodului din țara Lythua instalarea unui comite arpadian în Hațeg nu poate fi decât urmarea biruinței magistrului George, a noilor angajamente pe care fusese obligat să și le asume, probabil, Barbat. Legat prin datoria tributului, parte a relației vassalice, de regele Ladislau al IV-lea, foarte probabil cu obligații militare față de banii de Severin — a căror

⁶⁰ Ultimele rezultate consemnate de Nicolae Constantinescu, *Curtea de Argeș – străveche vatră voievodală după 1150* („Magazin istoric”, XII, 1978, nr. 1, p. 27–32).

⁶¹ D. Onciu, *op. cit.*, vol. I, p. 631, n. 77; N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. III, p. 131; Aurelian Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 27–28.

⁶² D. Onciu, *op. cit.*, p. 631, n. 77.

⁶³ *Istoria României*, vol. II, p. 147; Stefan Ștefănescu, *op. cit.*, p. 27.

⁶⁴ Textul diplomei din 1285 numește confruntarea cu regele Boemiei „magnus conflictus” (DRH, D, I, p. 31) ceea ce pare a se referi numai la bătălia decisivă de la Dürnkrut din 26 august 1278 (cf. G. D. Florescu, Dan Pleșa, *op. cit.*, p. 7) ceea ce ar face posibilă *numai o datare posterioară*.

⁶⁵ DRH, D, I, p. 31.

⁶⁶ Gyula Pauler, *op. cit.*, vol. II, p. 372, 561; unele manuscrise de cronică maghiare din sec. XIII–XIV dau totuși A. D. 1282 (v. SRH, I, p. 471).

⁶⁷ Gyula Pauler, *op. cit.*, vol. II, p. 257.

⁶⁸ Diploma Regelui Ladislau al IV-lea pentru comiții Petru și Ivanca din 1285 (Hurmuzaki/Densușianu, I/1, p. 461).

⁶⁹ Cf. Gyula Pauler, *op. cit.*, p. 333.

⁷⁰ Hurmuzaki/Densușianu, I/1, p. 410.

serie este neîntreruptă între 1263 și 1291⁷¹ —, Barbat reunea totuși sub voievodatul său pe români extracarpatici de la apus de rîul Olt.

De la întimplările petrecute în vremea copilăriei regelui Ladislau al IV-lea (6 august 1272 > <toamna anului 1276) și pînă cînd în 26 iulie 1324 regele Ungariei, Carol Robert de Anjou amintește pe Basarab voievodul de dincolo de munți, știrile despre organizarea politică a românilor de la sud de Carpații Meridionali lipsesc. Căutarea verigii pierdute, aproape jumătate de secol de istorie, a fost și rămîne marea încercare a medievisticiei românești și străine, după expresia lui Vasile Pârvan „o luptă cu sfînxul”. Încă de la începuturile sale, sub veșmintele cronicărești, istoriografia a propus scenarii, reconstituiri posibile ale „întemeierii” principatului a toată Țara Românească. Ele sint — după o opinie generală plauzibilă — consemnarea unei tradiții populare și culte vii în secolul al XVI-lea. Atunci, la 1569, un hrisov de întărire a moșilor mănăstirii Tismana al principelui Alexandru Mircea consemnă pentru prima dată împrejurări atribuite vremurilor de la întemeierea Țării Românești de către Negru vodă (wt създание властое земле пръво wt Негръл воевода⁷²). Ceva mai tîrziu, în vara lui 1585, francezului Jacques Bongars, călător spre Constantinopol, i se arăta castelul lui Negru vodă pe valea Dimboviței lingă Stoenești⁷³. Cetatea va fi menționată apoi, la sfîrșitul secolului al XVI-lea, de vicepălatinul Ungariei Superioare, Nicolae Istvánffy, în opera sa istorică și de Baltasar Walther, vizitator al curții și biograf al lui Mihai Viteazul⁷⁴.

Contemporanul lor, raguzanul Giacomo di Pietro Luccari, în al său *Copioso ristretto degli Annali di Ragusa* publicate la Venetia în 1605 oferă o imagine mai amplă a împrejurărilor domniei lui Negru vodă: „Negro Voevoda di nazione Unghero padre di Vlaico nel 1310 s'era impadronito di quella parte di Valachia, [...] tagliato da grosse fiumare e larghi pieni di pescagione e l'aria molto sana; per ritener l'acquisto nella fede fabbrico la citta in Campolongo, e tiro alcune cortine di mattoni cotti in Bucoreste, Targoviste, Floc, e Busa, il quale morendo fu seppellito in Argis”⁷⁵. Între 1618 și 1656 cîteva documente interne asociază tîrgul Cîmpulungului și împrejurimile sale cu figura tradiționalului întemeietor al Țării Românești, Negru vodă, de această dată cu stabilirea cronologiei vremurilor acestuia: 1215 sau 1290/1292⁷⁶. La mijlocul secolului al XVII-lea Paisie Ligaridi, profesor la școala greacă și latină de la Tîrgoviște, a cules probabil din aceeași zonă a țării o altă variantă a tradiției întemeierii sau descălecării potrivit căreia „Vlahul Munteanu ieșind din

⁷¹ Hürmuzaki, Densușianu, I/1, p. 305, 337, 339, 346, 351, 353 și n. 1, 354, 356, 357, 361, 363—378, 380—398, 400, 402, 405—409, 410, 413, 419—420, 519 (document din 9 octombrie 1291 socotit a părea „foarte suspect” de Maria Holban, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria angevină*, („Studii”), XV, 1962, nr. 2 [mai departe Maria Holban, 1962], p. 315—316, n. 1, fără dovezi convingătoare).

⁷² B. Petriceicu-Hasdeu, *Negru-Vodă. Un secol și jumătate din începuturile statului Țărei Românești (1230—1380)*, ca introducere la *Etymologicum Magnum Romaniae*, t. IV, ed. Grigore Brâncuș, București, 1976, p. 691.

⁷³ *Călători străini*..., vol. III, îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, București, 1971, p. 161.

⁷⁴ Virgil Drăghiceanu, *Curtea domnească din Argeș. Note istorice și arheologice*, în BCM I, X, XVI, 1917—1923, p. 15, n. 4 și studiu mai vechi al aceluiași autor în BCMI, V, 89—94.

⁷⁵ Giacomo di Pietro Luccari, *Copioso Ristretto degli Annali di Ragusa*, Ragusa, 1790, p. 82.

⁷⁶ Ioan C. Filitti, *op. cit.*, în loc. cit., p. 35; Virgil Drăghiceanu, *Curtea domnească din Argeș*, în loc. cit., p. 21.

Ungaria de Jos, zisă și Panonia, a venit și a locuit pentru prima dată la Cîmpulung”⁷⁷. Redactările păstrate ale cronicii Tării Românești, dintră doua jumătate a secolului, au năzuit să dea o formă închegată legendarei întemeieri a principatului din sudul Carpaților Meridionali. După aşa-numita Istorie a Tării Românești: „cind au fost la cursul anilor de la Adam 6798, fiind în Țara Ungurească un voevod ce l-au chiemat Radul Negru voevod, mare herteg pre Amlaș și pre Făgăraș, rădicatu-s-au de acolo cu toată casa lui și cu multime de noroade: rumâni, papistași sași, de tot feliul de oameni, pogorîndu-se pre apa Dîmboviții, început-au a face țară noao. Întâi au făcut orașul ce-i zic Cîmpulung. Acolo au făcut și o biserică mare și frumoasă și înaltă. De acolo au dăscălecat la Argeș și iar au făcut oraș mare și s-au pus scaunul de domnie făcind curți de piatră și case domnești și o biserică mare și frumoasă. Iar noroadele ce pogorîse cu dînsul, unii s-au dat pre supt podgorie, ajungînd pînă în apa Siretului și pînă la Brăila; iar alții s-au tins în jos, preste tot locul, de a făcut orașă și sate pînă în marginea Dunării și pînă la Olt. Atuncă și Băsărrăbeștii cu toată boerimea ce era mai naiente preste Olt, s-au sculat cu toții de a venit la Radul vodă închinîndu-se să fie supt porunca lui și numai el să fie preste toți. De atunci s-au numit de-i zic Țara Rumânească”⁷⁸.

Amplificată, comentată, respinsă cu totul sau imbrățișată pe de-a-ntrugul⁷⁹, tradiționala versiune a „descălecării” din Transilvania acoperea tocmai perioada esențială a unificării statale a Tării Românești.

Istoriografia modernă s-a aplecat deci asupra acestei tradiții mai întîi prin critica nimicitoare a lui Robert Roesler și aceea constructivă a lui Bogdan Petriceicu Hasdeu. Concluziile acestuia din urmă în problema în discuție aici au pînă astăzi însemnatatea începutului în cercetarea istorică: în lucrarea sa fundamentală, pe nedrept uitată astăzi, „Istoria critică a românilor” (1872), Hasdeu conchidea că întemeierea statului Tării Românești a fost opera succesivă a mai multor principi, între care cel mai important a fost „Alexandru Basarab” fiul lui Tihomir, de pe la 1310—1360⁸⁰. Mitul lui Radu Negru vodă este, după opinia sa, o confuzie, singura personalitate cu acest nume fiind voievodul Radu tatăl lui Mircea cel Bătrân⁸¹.

Cumeticuloasa-i analiză diplomatică și ascuțitului său spirit critic Dimitre Onciu a dat în preajma anului 1900 sinteza fundamentală asupra originilor principatului Tării Românești⁸². Pentru Onciu unificarea statalească a Tării Românești pentru care luptase voievodul Litovoi din Oltenia în 1279 era infăptuită sub fratele acestuia Barbat, vasal regelui Ungariei. Lui Barbat i-ar fi succedat, cu probabilitate T'homir, tatăl lui Basarab I. Cronologia începutului domniei lui Tihomir, circa 1290, se baza în construcția lui Onciu pe faptul că actul magistrului George pentru comitele Petru din 1288 îl arăta pe Barbat încă în viață, succesiunea putîndu-se petrece aproximativ la data indicată de cronicile interne.

⁷⁷ Gheorghe I. Brătianu, *Traditia istorică despre întemeierea statelor românești*, București, 1945, p. 241 (după comunicarea lui Alexandru Elian din 1945).

⁷⁸ *Istoria Tării Românești. 1290—1690. Letopiseul Cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu și Dan Simionescu, București, 1960, p. 2.

⁷⁹ Cf. Pavel Chihaia, *Dela „Negru Vodă” la Neagoe Basarab*, București, 1976, p. 10—16 și passim.

⁸⁰ B. Petriceicu-Hasdeu, *op. cit.*, p. 664.

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² Radu Negru și originile principatului Tării Românești (1891—192) și Originile principatelor române (1899), v. Dimitre Onciu, *op. cit.*, vol. I, p. 328—428, 560—673.

Folosindu-se de analele rimate ale lui Ottokar de Styria — pasajul captivității lui Otto de Bavaria, regele Ungariei, la voievodul Transilvaniei și apoi la acela al Valahiei (1307—1308) — precum și de mențiunea lui Luccari pentru începutul domniei legendarului „Negru vodă” la 1310, savantul istoric plasa sfîrșitul domniei lui Tihomir și începutul celei a lui Basarab pe la 1310⁸³. În sfîrșit „Negru vodă” era socotit „o personificare mitică a originilor politice la români negri în Valahia Neagră”, origini ce coinci leau „cu domnia Asăneștilor în Tara Românească”⁸⁴.

Influența exercitată de studiile lui Dimitre Onciu asupra rezolvării problemei întemeierii principatelor române a fost covîrșitoare în evoluția istoriografiei române moderne și contemporane, concluziile sale fiind pînă azi acceptate⁸⁵, aproape fără rezerve. În spiritul acestora, și fără disordanțe notabile, Alexandru Lapedatu, Ioan C. Filitti și mai recent Pavel Chihaiță au analizat formarea tradiției istorice asupra întemeierii Țării Românești⁸⁶.

Tezele lui Dimitre Onciu se regăsesc și în reconstituirea istorică a începuturilor domniei Țării Românești propusă de Nicolae Iorga. Cu o singură disociere de opinie, aparent neînsemnată, referitoare la nucleul unificării statale — după Nicolae Iorga — voievodatul de la Argeș⁸⁷. Opinia, niciodată argumentată, pare să-și afle justificarea în intima cunoaștere de către Iorga a pămîntului românesc, a topografiei istorice și, totodată, în tradiția persistentă, insidioasă a închinării Olteniei către voievodul din Muntenia.

O adevărată reabilitare a tradiției istorice despre întemeierea Țării Românești a încercat la începutul deceniului cinci al secolului al XX-lea Gheorghe Brătianu, reabilitare întemeiată pe studiul împrejurărilor de politică generală, mai ales transilvană, ale descălecatorului⁸⁸. În consecințele sale logice încercarea lui Gheorghe Brătianu era menită să înlocuiască total scenariul susținut de Dimitre Onciu. La sintetica formulare a chestiunii puse de conținutul tradiției istorice referitoare la persoana întemeitorului — „domn român, venit aici [în Muntenia] din altă parte, și nu din Oltenia; domn care întemeiază aici statul, dar nu dinastia; domn căruia se închină Basarabii olteni, foști înainte de dînsul și urmași după el”⁸⁹ — Gheorghe Brătianu a numit pe „Negru vodă”, descălecător de țară, venit din Transilvania la sfîrșitul secolului al XIII-lea, alungat de acolo în vremea luptelor interne, odată cu excluderea unor elemente ale nobilimii române din stările privilegiate ale regatului⁹⁰.

Într-o ultimă lucrare sintetică, apărută postum (1969) — „Introducere la istoria culturii românești” — Petre P. Panaiteșcu s-a aplecat și el asupra chestiunii întemeierii Țării Românești. Concepția sa, marxistă,

⁸³ *Ibidem*, p. 634—636, n. 82, 83.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 673, n. 116.

⁸⁵ *Istoria României*, vol. II, p. 141—148; Stefan Ștefănescu, *op. cit.*, p. 26—29; Răzvan Theodorescu, *op. cit.*, p. 137—139; G. D. Florescu, Dan Pleșa, *op. cit.*, p. 6—8.

⁸⁶ Alexandru Lapedatu, *Cum s-a alcătuit tradiția națională despre originile Țării Românești* (AIINC, II, 1923, p. 289—314); Ioan C. Filitti, *op. cit.*; Pavel Chihaiță, *op. cit.*

⁸⁷ N. Jorga, *Gezchichte des Rumänischen Volkes* . . . , vol. I, p. 197; idem, *Istoria românilor*, vol. III, p. 130—132, 152, 154.

⁸⁸ Gheorghe I. Brătianu, *op. cit.*, p. 85—111.

⁸⁹ Dimitre Onciu, *op. cit.*, p. 609.

⁹⁰ Gheorghe Brătianu, *op. cit.*, p. 109—111; și recentele reactualizări — fără pomenirea predecesorului — la G. D. Florescu, Dan Pleșa, *op. cit.*, p. 8, reluare a opiniei acelorași autori din articoulul *Negru Vodă — personaj istoric real* („Magazin istoric”, IV, 1970, nr. 8, p. 37—42); Stefan Pascu, *Vovvodatul Transilvaniei*, vol. I, Cluj, 1972, p. 179—185.

utilizarea noilor colecții de documente, a cadrului general și a unor sugestii datorate lui Nicolae Iorga și Gheorghe Brătianu, fac din schița zugrăvită de P. P. Panaiteșcu o încercare vrednică de interes. Ea pune un deosebit accent pe dominația tătară la Dunărea de Jos sub hanul Noqai (1266 – 1299). Însăși tentativa lui Litovoi de pe la 1273 de a înlătura dependența de Ungaria a voievodatului său oltean este asociată cu un posibil ajutor tătar. După P. P. Panaiteșcu, de la 1282 – dată la care ar fi dispărut banii ungari de Severin – dominația lui Noqai s-a extins spre apus, un adevărat protectorat tătar instaurîndu-se asupra Vidinului și boierilor din Krajna. Cu probabilitate, înlocuitorii ungurilor la stăpînirea Severinului sănt arătați aceeași tătari. Abia diminuarea puterii apusene a tătarilor după înfringerea și moartea lui Noqai (1299) ar fi permis ungurilor restaurarea banatului Severinului (1307) și ar fi creat condițiile pentru întemeierea Țării Românești. Ea s-ar fi petrecut în intervalul 1299–1324, mai degrabă către ultima dată întrucât dominația tătară nu a diminuat, decit treptat, năvălirile lor periodice la sud de Dunăre contenind abia la 1321. Întemeietorul, cel ce a unit voievodatele a fost, după P. P. Panaiteșcu, Basarab, urmașul lui Seneslau în centrul de la Argeș; de la el s-a numit și țara Basarabia, Basarabească și locuitorii „basarabi”. Unificarea s-ar fi datorat necesităților luptei împotriva tătarilor, ofensivă purtată cu succes alături de forțele ungare, fapt din care a rezultat legătura vasală între marea voievod Basarab și regele Carol Robert ⁹¹.

Veriga lipsă a șirului informației istorice despre organizarea internă a românilor de la sud de Carpații Meridionali poate fi refăcută, măcar plauzibil, doar prin cercetarea contextului, a împrejurărilor de politică generală, ungără, transilvană, sud-dunăreană și bizantină, mongolă (tătară) și genoveză, metodă de altfel indicată și folosită mai cu seamă de Nicolae Iorga, Gheorghe Brătianu și P. P. Panaiteșcu. Ei trebuie să i se adauge un model posibil al evoluției istorice în intervalul 1273/1288–1324 compatibil elementelor cunoscute ale derulării istorice din veacul al XIII-lea și din prima jumătate a celui de-al XIV-lea, cu recunoașterea deschisă însă a dreptății aforismului eminescian după care „adevărul nu resultă din deduceri logice decit numai în matematică”.

Minoratul regelui Ungariei Ladislau al IV-lea – în vremea căruia se desfășurase răzvrătirea voievodului din țara Lythua – a contribuit și mai mult la generalizarea crizei regatului Ungariei, criză izbucnită violent după invazia tătară din 1241–1243. Cumanizarea masivă a regatului în preajma acestei date și ulterior invaziei, incapacitatea dominării feudale ungare și catolice a populației autohtone, cît și a afluxului cuman, incursiunile tătare, starea de nesiguranță s-au amplificat sub un rege minor, după moartea lui Ștefan al V-lea (6 august 1272). Influența cumană la conducerea politică a regatului, deja evidentă sub regele Ștefan ⁹² nu putea decit să sporească sub Ladislau al IV-lea, fiul său și al unei nobile cumane, regina Elisabeta ⁹³.

Cumanizarea se manifesta și în cadrul organizării militare: în războiul cu regele Boemiei (1278), corpul de oaste al Ungariei venit în aju-

⁹¹ P. P. Panaiteșcu, *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969, p. 304–314.

⁹² V. și pacea din 1262 cu Bela al IV-lea încheiată cu învoirea principilor cumani (Hurmuzaki/Densușianu, I/1, p. 300).

⁹³ Ibidem, p. 399 – cu referire atât la situația din vremea lui Ștefan al V-lea cît și la legăturile politice sud-est europene ale dinastiei arpadiene.

torul împăratului Rudolf I de Habsburg cuprindea 16 000 de cumanii (1/3 din efectivele totale) ⁹⁴.

Degradarea situației politice a Ungariei a afectat grav și interesele papale din posesiunile regatului. În voievodatul Transilvaniei, în mijlocul sporirii nesiguranței și anarhiei, sașii se răzvrăteau la 21 februarie 1277 și atacau Alba Iulia : cei 2 000 de refugiați din biserică Sf. Arhanghel Mihail erau arși de vii iar odoarele jefuite ⁹⁵. Fără a se putea determina, pe temeiul documentelor cunoscute astăzi, cauzele răzvrătirii populației saxone transilvăneze, cazul este simptomatic pentru starea generală a țării.

Contestată, atacată în bunurile și beneficiile sale, Curtea papală a reacționat în toamna anului 1278 prin numirea episcopului Philippus Firminus ca legat apostolic pentru regatul Ungariei și părțile Poloniei, Lodomeriei, Galiției, Cumaniei, Ramei, Croației, Dalmației învecinate acesteia ⁹⁶. Misiunea incredințată legatului apostolic avea în vedere atât restabilirea drepturilor și libertăților bisericii în vastele teritorii menționate în instrucțiunile papale, cât și o adevărată acțiune de decumanizare politică și în moravuri, de purificare catolică ⁹⁷. Convertirea cumanilor și sedentarizarea lor pe pământurile din preajma Timișului, Mureșului, Crișului Inferior și pe cursul mijlociu al Tisei, după intențiile mai vechi ale regelui Bela al IV-lea, ar fi fost menite să rezolve problema masei de cumanii, nomazi cu corturile prin regat, să contribuie la încadrarea lor în societatea feudală catolică ⁹⁸.

În toamna anului 1279, la îndemnul papei Nicolae al III-lea, episcopul Philippus, legat apostolic, cerceta și situația veniturilor episcopiei de Milcov de la hotarele tătarilor, a fraților minoriți locuitori între aceștia⁹⁹. Convins de dificultățile unei colaborări cu regele Ladislau al IV-lea pentru îndeplinirea misiunii sale, legatul apostolic a căutat, se pare, resuscitarea drepturilor teutone cuprinse în diploma lui Andrei al II-lea din 1211, confirmată în primăvara anului 1280 de către împăratul Rudolf I ¹⁰⁰. Timid, papalitatea încerca la hotarele tătarilor reluarea, pe cont propriu, a expansionismului arpadian dinaintea invaziei din 1241. Marea răzvrătire a cumanilor din Ungaria, condusă de „Oldamyr, dux Cumanie” terminată prin victoria oștirii regelui de la lacul Hód, la nord de vărsarea Mureșului în Tisa, în anul 1280 ¹⁰¹, a marcat sfîrșitul încercării legatului apostolic de a influența evoluția Ungariei și a țărilor vecine ¹⁰².

După victoria de la lacul Hód, oastea regală a întreprins o operă de mare anvergură pentru eliminarea oricărui focar de rezistență cumană ; mai mult, fugarii au fost urmăriți dincolo de munți, în hotarele tătarilor, unde nu mai ajunsese nici unul dintre predecesorii tînărului monarh

⁹⁴ Hurmuzaki/Densușianu, I/1, p. 418; pentru semnificația neugerilor amintiți în text — garda de elită a regelui Ladislau al IV-lea — v. Gyula Nemeth, *Wanderungen des mongolischen Wortes Nökör* Genossec („Acta Orientalia”, III, 1953, nr. 1—2, p. 11).

⁹⁵ Hurmuzaki Densușianu, I/1, p. 411—412, 518—519; Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 176—177.

⁹⁶ Hurmuzaki Densușianu, I/1, p. 416, 417.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 417—418, 422—423; SRH, I, p. 473.

⁹⁸ Hurmuzaki/Densușianu, I/1, p. 426—429.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 429—430.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 436, 441.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 444, 447, 461, 470; György Györfi, *op. cit.*, II, în loc. *cit.*, 3—4/1964 (mai departe citat Gy. Györfi, II), p. 15, 20; SRH, I, p. 187, 471—472, II, p. 44, 209; Gy. Pauler, *op. cit.*, p. 372, 561.

¹⁰² SRH, I, p. 473.

arpadian („pro reducendis Cumanis, qui clandestine de regno nostro aufugerant, de finibus et terminis Tartarorum, quos nemo praedecessorum nostrorum peragraverat, ultra alpes collecta multitudine baronum et nobilium regni nostri accesissetemus”¹⁰³).

Aparent prin această expediție victorioasă fuseseră îndeplinite dezideratele papale referitoare la cumanii și neașteptatul reviriment al dinastiei arpadiene făcea misiunea legatului apostolic inutilă. În fapt, situația nu se modificase cîtuși de puțin după 1277 sub aspectul nesiguranței interne, a depopulației¹⁰⁴.

Evenimentul decisiv pentru această etapă a crizei a fost noua invazie tătară din 1285, care, urmînd cu probabilitate calea bătută a pasurilor nordice ale Carpaților Orientali, a afectat posesiunile regatului Ungariei de la est de Dunărea panonică; pînă la Pesta, după expresia croniciei de la Oradea, totul a fost ars¹⁰⁵. O victorie împotriva oștilor tătare în retragere în preajma Munților Carpați, amintită de cronica rimată a lui Ottokar de Styria¹⁰⁶, este mai puțin sigură.

Edificiul statal arpadian, subrezit peste măsură în ultima jumătate de secol, făcea loc afirmării unor factori locali de cristalizare a puterii. Regele Ladislau al IV-lea însuși își intemeia puterea pe cumanii așezăți pe cursul mijlociu al Tisei, în mijlocul căroră și-a petrecut restul vieții, adoptîndu-le, spre indignarea papală, obiceiurile. Aici, lîngă cetatea Cheresig din apropierea Oradei, își va afla moartea, asasinat într-o dispută cumană (10 iulie 1290)¹⁰⁷.

Criza dinastică deschisă prin moartea sa nu a făcut decît să mărească anarchia din regat; erau, după expresia croniciei din Bratislava, vremurile de decădere și desființare a Ungariei („Tempore istius regis Latizlai cepit Hungaria deflecti ac anichilarii”¹⁰⁸).

În același timp, puterea prințului tătar Noqai, personalitatea dominantă a Hoardei de Aur, a atins apogeul. După răsturnarea țarului Ivalo (Lakhana) de pe tronul Bulgariei, Noqai a impus ca nou stăpînitor pe boierul cuman Gheorghe Terter și totodată a instaurat protectoratul tătar asupra țării (1280). Acțiunea ofensivă a regelui Ladislau al IV-lea în hotarele Hoardei de Aur, dincolo de Munții Carpați, cu prilejul urmăririi cumanilor fugari, fusese pedepsită, cu oarecare întîrziere, prin a doua mare invazie tătară în Ungaria (1285).

Eficacitatea controlului tătar asupra ținuturilor de la Dunărea de Jos în ultimul deceniu al secolului al XIII-lea se vădește și prin supunerea de către Hoarda de Aur a stăpînitorilor de la Vidin și Braničevo, a regatului Serbiei: în 1292 prințul moștenitor Ștefan Decianski era ostatic la tătari¹⁰⁹. Întreruperea șirului banilor ungari de Severin după 1291¹¹⁰,

¹⁰³ Hurmuzaki/Densușianu, I 1, p. 485.

¹⁰⁴ Ibidem, p. 442.

¹⁰⁵ SRH, I, p. 213, v. și p. 472; Hurmuzaki Densușianu, I 1, p. 461, 462, 491, 502.

¹⁰⁶ Adolf Armbruster, *Romanii în cronică lui Ottokar de Stiria: o nouă interpretare* („Studii”, XXV, 1972, nr. 3, p. 467). Cf. totuși pentru victoriile locale Hurmuzaki/Densușianu, I 1, p. 502.

¹⁰⁷ SRH, I, p. 213; SRH, II, p. 45.

¹⁰⁸ Ibidem.

¹⁰⁹ G. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Celata Albă*, Bucarest, 1955, p. 39.

¹¹⁰ Hurmuzaki/Densușianu, I/1, p. 519.

după invazia din 1285 și în preajma mențiunii certei dominații tătare în Serbia, pare să reflecte aceeași evoluție a puterii prințului Noqai de-a lungul cursului inferior al Dunării¹¹¹.

Chiar acum la 1290, potrivit tradiției cronicărești muntene, între Ungaria arpadiană organizată sub ultimul rege al primei dinastii, Andrei al III-lea „Venețianul” (1290–1301), și puterea tătară a lui Noqai, s-ar fi infăptuit „întemeierea” Tării Românești prin „descălecatal lui Negru vodă”, venit de peste munți din Făgăraș și Amlaș.

Indiferent de chipul cum și-au imaginat cronicarii veacurilor XVI–XVII întemeierea unui principat ceea ce rămâne de analizat din relatările lor este momentul istoric al constituirii domniei Tării Românești. Cu alte cuvinte, ar fi de determinat compatibilitatea apariției domniei românești la sud de Carpații Meridionali la începutul ultimului deceniu al secolului al XIII-lea cu împrejurările de politică generală sud-est europeană ale acestei perioade. Posibilitatea maturizării către 1290 a lumii voievodale românești până la cristalizarea monarchică a fost respinsă de Petre P. Panaitescu, pe temeiul stăruinței dominației tătare în această regiune; abia după 1299 – moartea lui Noqai – i se părea acceptabilă „începerea luptei pentru întemeierea statului muntean”, încheiată mai probabil către 1324¹¹². Rezolvarea propusă acordă un rol important momentului prăbușirii cîrmuirii hanului Noqai, apreciată drept o diminuare a presiunii Hoardei de Aur la Dunărea de Jos.

În fapt, dispariția lui Noqai nu a însemnat decât instaurarea autorității necontestate a hanului legitim de la Sarai, Toqta (1290–1312), asupra tuturor teritoriilor și țărilor dominate sau controlate de Hoarda de Aur. Nu există încă suficiente documente pentru a afirma un dezinteres al hanilor de la Sarai pentru Dunărea de Jos; dimpotrivă, însăși Bulgaria lui Teodor Sviatoslav (1300–1321) a continuat să fie o „anexă a imperiului mongol”¹¹³.

Prezența politico-militară a tătarilor de-a lungul Dunării de Jos a continuat să se manifeste și în vremea hanului Özbek (1313–1342): amenințarea și desfășurarea raidurilor „scîtilor paristrieni” până în Tracia, amintite de Nicefor Gregoras¹¹⁴, dovedesc interesul Hoardei de Aur în aceste ținuturi. Un element hotăritor pentru susținerea întăririi autorității mongole este situația Vicinei bizantine, tolerată, apoi amenințată și în cele din urmă cucerită de tătari, pentru a constitui, către sfîrșitul domniei lui Özbek, punctul cel mai îndepărtat spre sud-vest al împărăției Hoardei de Aur¹¹⁵. Descoperirea unui portulan italian, cu prețioasa indicație a distanței în mile dintre gurile Dunării și Vicina¹¹⁶, permite astăzi aprecierea mai sigură a extinderii controlului Hoardei de Aur până în zona Cîmpiei Bărăganului¹¹⁷. Variațiile nesemnificative și insuficient cunoscute ale dominației mongole (tătare) nu pot constitui deci reperul sigur pentru

¹¹¹ Cf. P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, p. 306–307.

¹¹² *Ibidem*, p. 305, 308, 310.

¹¹³ N. Iorga, *Momente istorice* (AARMSI, s. III, t. VII, 1927, p. 103–104).

¹¹⁴ FHDR, III, p. 510–517 (anii 1321, 1327, 1337, 1351).

¹¹⁵ G. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 62–67.

¹¹⁶ E. Todorova, *More about Vicina and the West Black Sea Coast* („Etudes balcaniques”, 2, 1978, p. 124–138).

¹¹⁷ Reprezintă transpunerea pe teren a celor 200 de mile indicate de portulan, desigur cu un oarecare grad de aproximativitate, oricum excluzindu-se vechile localizări ale Vicinei de la Măcin la gurile Dunării.

determinarea cronologică a întemeierii Țării Românești. Dealtminteri o astfel de abordare a problemei este metodologic supusă cauțiunii : nimic nu îndreptățește negarea posibilității „întemeierii” chiar și în condițiile dominației tătare¹¹⁸. Exemplul contemporan al lui Ivan Danilovici Kalita, marele cneaz de la Moscova (1325—1341) prin grația și yarliq-ul hanului Özbek¹¹⁹, dovedește compatibilitatea dezvoltării statale cu dominația tătară.

Din analiza împrejurărilor transilvănene ale „întemeierii”, Gheorghe Brătianu a sugerat ipoteza veracității tradiției istorice. Participarea românilor la adunarea stărilor transilvane, convocată de regele Andrei al III-lea înainte de 11 martie 1291 la Alba Iulia¹²⁰, și înlocuirea lor cu cumanii la următoarea congregație a ordinelor din 1292, ca semn al unei evidente scăderi și discriminări, au fost considerate de Gheorghe Brătianu temeiurile posibile ale „descălecaturii”, ale mutării centrului politic din Făgăraș la sud de Carpați¹²¹.

De la constatările mai vechi ale lui Ioan I. Nistor relative la cauzele emigrărilor românești din Transilvania — încălcarea drepturilor țăranilor asupra pământului stăpinit de ei din moși strămoși¹²² —, s-a ajuns la elaborarea unui cadru general transilvănean de răscoale țărănești împotriva feudalității cotropitoare, menit să explice tradiția cronicărească a „descălecaturii” și întemeierea Țării Românești printr-o mare bejenie peste munți către sfîrșitul secolului al XIII-lea¹²³.

Strict cronologic, întimplările din Transilvania nu justifică data tradițională — 1290 — a „descălecaturii” Țării Românești, petrecut înainte ca românii să fi fost excluși dintre stările privilegiate transilvane și ca presupusele revolte țărănești din sudul voievodatului să fi atins momentul culminant al masivei bejenii sud-carpatici.

Din istoria regatului Ungariei și a voievodatului Transilvaniei către 1300 se poate reține doar declinul puterii regale, întărirea unor autorități particulariste în mijlocul stării generale de nesiguranță. Deși aserțiunea se justifică pentru Transilvania lungii perioade a voievodatului lui Ladislau Kan (1294/1295—1315)¹²⁴, poziția sa politică în sud-estul Europei este departe de a fi lămurită cum se cuvine; ar fi totuși de amintit faptul că în Transilvania trebuie să-și fi găsit primul refugiu Čaqa, fiul lui Noqai, și partizanii săi urmăriți de hanul Toqta¹²⁵.

Din curtea sa fortificată de la Deva, voievodul Transilvaniei a încercat sporirea averii sale personale, prin felurite cotropiri, manevrind prudent în cele externe, între pretendenții la coroana Ungariei, cu scopul transparent al acaparării ei pentru sine. Episodul caracteristic al acestei politici este arestarea de către voievodul Ladislau a regelui Otto de Bavaria și captivitatea acestuia la români (1307—1308).

¹¹⁸ G. I. Brătianu, *Une énigme et un miracle historique: le peupl roumain*, 2e édition, București, 1942, p. 202; v. și P. P. Panaiteanu, *Mircea l'Ancien et le Traies* (RHSEE, XIX, 1942, nr. 2, p. 438—439).

¹¹⁹ *Histoire de l'U.R.S.S.*, sous la direction de A. Paukratova, vol. I, Moscou, 1948, p. 113—115.

¹²⁰ Hurmuzaki/Densușianu, I/1, p. 510—511.

¹²¹ G. I. Brătianu, *Traditia istorică*, p. 105—106.

¹²² *Emigrările de peste munți* (AARMSI, s. II, t. XXXVII, 1914—1915, p. 818).

¹²³ St. Pascu, *Vievodatul Transilvaniei*, I, p. 179—185.

¹²⁴ DIR, Introducere, I, p. 500.

¹²⁵ Cf. G. I. Brătianu, *Recherches*, p. 39.

Descrierea destul de amănuințită a peripețiilor captivității, datorată cronicii rimate a contemporanului Ottokar de Styria, a deschis o lungă controversă istoriografică încă de la prima punere în valoare a izvorului în 1871¹²⁶. Comunitatea românească unde s-a petrecut detențiunea regelui Otto a fost localizată rînd pe rînd în aproape toate ținuturile de frontieră sau limitrofe Transilvaniei : Hațeg — Oltenia (1898, Bogdan Petriceicu Hasdeu), voievodatul de la Argeș al lui „Tihomir” (1899, Dimitre Onciu, N. Iorga — 1937), Moldova (1926, Ilie Minea), Maramureș (1945, Emil C. Lăzărescu.)

O cercetare recentă a textului german al cronicii rimate a lui Ottokar de Styria a rectificat amănuințele captivității prințului bavarez și a propus o nouă localizare a comunității românești unde fusese captiv : țara Făgărășului (1972, Adolf Armbruster¹²⁷). Ipoteza ar fi importantă în primul rînd spre a evidenția situația țării românești a Făgărășului în raport cu voievodatul Transilvaniei la începutul secolului al XIV-lea. Noua interpretare a pasajului cronicii lui Ottokar de Styria ridică însă neapărat problema relației dintre această țară românească nord-carpatică și organizarea politică de pe versantul sudic al acelorași Carpați făgărășani. În acest sens mărturiile izvorului styrian ar fi un argument în favoarea modalității de descifrare a tradiției istorice a „descălecătului” Țării Românești, propusă de Gheorghe Brătianu¹²⁸.

Reconstituirea realităților istorico-geografice ale zonei în discuție este complicată însă prin mărturia singulară a pietrei de mormînt a comitelui Laurențiu de Cimpulung din anul 1300 („† Anno Domini MoCCC⁹ † Hic sepultus est Laurencius de Longo Campo pie memorie”¹²⁹). Explicată variat — de la un comitat maghiar „prelins” la sud de Carpați în depresiunea Cîmpulungului pînă la prezența în această așezare a unei reduse comunități săsești condusă însă de un greav (comite) ¹³⁰ — mărturia pietrei tombale se potrivește în chip surprinzător cu notația cronicărească : „Radul Negrul voevod mare herțeg pre Amlaș și pre Făgărăș, ridicatu-s-au de acolo cu toată casa lui și cu mulțime de noroade : rumâni, *papisti și sași*, de tot feliul de oameni, pogorîndu-se pre apa Dîmboviții” (subl. S.I.). Nu poate fi exclusă existența în cadrul organizării politice roinânești de la sud de Carpați a unei funcții administrative locale, la Cîmpulung, exercitată de un demnitar numit în limba bisericii sale „comes”.

Persoana conducătorului politic din aceste ținuturi a fost identificată uneori cu Tocomer (Tatomer, Tugomir, Tihomir), tatăl marelui voievod Basarab I. Cum însă diploma angevină din anul 1332 care-l amintește pe Tocomer nu-i asociază demnitatea de voievod și nici nu-l arată decedat la această dată, este mai plauzibil ca Basarab I să fie considerat întemeietorul eponim al dinastiei Țării Românești.

O lumină lămuritoare asupra întemeierii ar fi putut arunca, întreprinse desigur cu alte metode, primele cercetări arheologice de la biserică Sfîntul Nicolae Domnesc din Curtea de Argeș¹³¹. După remarcabilă ipoteză a lui Aurelian Sacerdoțeanu (1935), confirmată de recentele ăpături

¹²⁶ A. Armbruster, *op. cit.*, p. 464.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 473—483.

¹²⁸ *Traditia istorică*, p. 98—111.

¹²⁹ N. Iorga, *Studii și documente*, I—II, p. 273.

¹³⁰ Cf. în ultima vreme C. C. Giurescu, D. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 263; Pavel Binder, *Din nou despre „Comes Laurentius de Longo Campo”* (SCIA, seria Artă plastică, t. 22, 1975, p. 185—188).

¹³¹ D. Onciu, *op. cit.*, vol. I, p. 634.

arheologice, pe locul actualei biserici s-a aflat un lăcaș de cult mai vechi, ce funcționa la începutul secolului al XIV-lea¹³². Potrivit amintitei ipoteze, acestei biserici i-ar fi aparținut și celebrul mormânt domnesc cu pafta. Din păcate, în stadiul actual al cunoștințelor, analiza inventarului acestui mormânt nu confirmă o datare anterioară mijlocului secolului al XIV-lea¹³³.

După sursele cunoscute astăzi și înfiind seama de toate interpretările propuse, o concluzie transanță privitoare la direcția geografică din care s-a pornit „întemeierea” Țării Românești, a detaliilor și cronologiei acestui proces, este încă prematură. Paradoxal însă, știri occidentale din secolele XIII—XV, referitoare la romanitatea românilor, aruncă lumini noi asupra controversatului „Negru vodă”. Este vorba anume de desemnarea de către analistica venețiană din preajma anului 1300 a romanității dintre Rutenia și Tisa, a românilor nord-dunăreni, sub formula „*Colonia Nigrorum Romanorum*” (colonia romanilor negri)¹³⁴. Ea corespunde de alt-minteri nomenclaturii geografico-politice a cronicilor ilkhanide contemporane (vezi de pildă *Djami' ot-Tavarikh / Summa istoriilor a lui Râsid od-Din*) potrivit cărora românii din ținuturile carpatiche erau numiți Kara Ulagh (vlahi negri), popor ulagh (vlah, romanic).

Nu ar fi deci exclus ca asocierea începuturilor statului a toată Țara Românească cu legendarul „Negru vodă” — consecnată în diplomele veacului al XVI-lea, cunoscută și tradiției istorice de la nord de Carpați, din Țara Făgărașului — să reprezinte un mit etiologic. Conform acestuia, țara românilor — „*Colonia Nigrorum Romanorum*”, adică a „romanilor negri” — își trăgea originile organizării politice medievale, „descălecarea”, de la un principe Negru. De altfel, tendința unor explicații personificate ale etimologiei numelor popoarelor este comună analisticii medicvale.

Spre deosebire de izvoarele sud-slave, care numeau principatul românesc din Carpații Meridionali și de la Dunărea de Jos „Țara Basarabească”, „Basarabia”, și pe locuitori „basarabici”, după întemeietorul dinastiei, tradiția locală — ca și aceea mongolă sau türcească (vezi osmanicele Kara Iflak, Kara Bogdan) — a cultivat eu îndărătnicie mitul lui „Negru vodă”, ignorând pe Basarab I. Căci semnificația mitului este mult mai largă decât aceea a întemeierii statului; volevodul Negru este organizatorul politic *al tuturor românilor nord-danubieni* din „colonia romanilor negri”, a romanității carpato-dunăreano-pontice, succesoare pe aceste meleaguri a Imperiului roman. Tradiția lui „Negru vodă” nu are nimic a face cu nedovedita domnie a Asăneștilor în Țara Românească propusă de D. Onciu.

Contaminarea în secolul al XVII-lea a mitului lui „Negru voievod” cu amintirea lui Radu I (circa 1377—1383) — posibil supranumit „Negru”,

¹³² *Mormântul de la Argeș și zidirea Bisericii domnești* (BCMI, XXVIII, 1935, p. 6—11); N. Constantinescu, *Curtea domnească din Argeș, probleme de genoză și evoluție* (BMI, XL, 1971, nr. 3, p. 14—23).

¹³³ G. I. Brătianu, *Les bijoux de Curtea de Argesch et leurs éléments germaniques* (BSHAR, XI, 1924, p. 20—54); Cristina Anton-Manea, *Gürtelschnalle aus der Kirche St. Nicolas von Curtea-de-Argeș*, în *Die Parler. Europäische Kunst unter den Luxemburgern*, vol. II, Köln, 1978, p. 476.

¹³⁴ S. Iosipescu, „*La Colonia delli Romani Negri che dicono Valacchi*” — *La romanité des Roumains dans la conscience européenne du XIVe siècle* (RRH, t. XVIII, 1979, nr. 4, p. 673—685); pentru analele ilkhanide v. A. Decei, *Invasion tătarilor din 1241—42 în jinuturile noastre după Djami'ot — Tevarikh a lui Fâzil ol-Lah Râsid od-Din*, în *Relații româno-orientale. Culegere de studii*, București, 1978, p. 204—208. Nu este de exclus nici apropierea apariției capetelor de negri în stemele medievale atribuite Țării Românești de Levinus Hulsius aceleiasi origini a mitului lui „Negru vodă”, idee sugerată de Ancu Radu.

după cum socotea și Bogdan Petriceicu Hasdeu — a îndreptat cercetarea istorică pe o pistă falsă și a compromis credibilitatea existenței unui personaj istoric real: primul domn a toată Țara Românească din jurul anului 1300, precursorul lui Basarab I, întemeietorul dinastiei. Mitul lui „Negru vodă” dovedește totodată persistența în mediul românesc a tradiției romanității, a dăinuirii coloniei romanilor negri în mileniul întunecat.

Numele lui Basarab I este pomenit pentru prima dată într-o diplomă a regelui Carol Robert de Anjou din august 1324, în legătură cu soliile la acest voievod transalpin îndeplinite cu credință și laudă de magistrul Martin, fiul lui Bugar, comite de Sălaj („*in deferendo pluribus vicibus nostras legaciones ad Bazarab, woyvodam nostrum Transalpinum, ubi sue legacionis officium fideliter et laudabiliter adimplevit*“) ¹³⁵. La această dată, marele voievod Basarab I recunoșcuse suzeranitatea regelui; potrivit literei diplomei, el era numit de monarhul angevin „*woyvodam nostrum Transalpinum*”. Momentul este important atât în evoluția raporturilor reciproce româno-ungare, cât și pentru a urmări însuși procesul consolidării dinastiei angevine în posesiunile regatului Ungariei, plecind de la vremurile cînd, minor, la Buda, regele Carol Robert nu era, după caracterizarea *Cronicii monacense*, decît „un zero” („*eodem tempore, cum Karolus puer Bude residerat, rex quasi cyfra*“) ¹³⁶. Acest lung proces de restaurare a autorității monarchice în Ungaria, după modelul franco-napolitan al dinastiei angevine, explică situația marelui voievodat al Țării Românești constatată documentar la 1324.

Angajarea procesului de restabilire a autorității regale, datorat cardinalului Gentile, legatul papal în Ungaria și părțile Poloniei, Lodomeriei, Galicii, Cumaniei, Serbiei, Ramei, Croației, Dalmației vecine acesteia, nu a început decît în 1308 ¹³⁷. O revenire în forță a puterii ungare în întreg Banatul Severinului prin instalarea la 1307 a unui ban, Teodor de Woytech ¹³⁸, este o supozиie care nu se confirmă documentar; de altfel nu este sigur nici măcar faptul că titulatura se referea la această zonă geografică ¹³⁹.

Abia la 27 august 1310 — ca urmare a unui acord încheiat în extremis cu voievodul Transilvaniei Ladislau Kán, deținătorul coroanei atribuite Sfîntului Ștefan al Ungariei, la 8 aprilie același an — Carol Robert de Anjou putuse fi încoronat la Alba Regală, dar evenimentul nu a fost însoțit de o restabilire a controlului regal în posesiunile ungare de la est de Tisa. Aici continuau să domine familiile Borsa — în comitatele Biharului, Szabolcs, Satu Mare, Crasna și Solnoc — și Kán — în voievodatul Transilvaniei. Deși în primăvara anului 1315 — ante 13 mai ¹⁴⁰ — regele a izbutit să demită pe Ladislau Kán, autoritatea monarchică a continuat să fie precară în voievodatul Transilvaniei.

În primăvara anului 1316 fostul comite palatin Kopasz din familia Borsa a concentrat forțele antimонаrhice — printre care și ale fiilor fostului voievod Ladislau Kán — într-o mare ofensivă, care căuta să se concerteze cu intervențiile externe: a prințului pretendent Andrei de

¹³⁵ DRH, D, I, p. 36.

¹³⁶ SRH, II, p. 84.

¹³⁷ Hurmuzaki Densusianu, I 1, p. 565—571; SRH, I, p. 486.

¹³⁸ P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, p. 308,

¹³⁹ Totuși concentrarea posesiunilor familiei în această zonă ar putea constitui, eventual, un indiciu.

¹⁴⁰ CDHA, I, p. 380 („quondam woyvadom“).

Galiția, strănepot prin femei al regelui Bela al IV-lea, a suveranului sîrb Štefan Uroš al II-lea, ruda prin alianță a familiei Kán, și a puternicului feudal din nord-vestul Ungariei, ireductibilului Matei Csák de Trenčin¹⁴¹. Eșecul lui Kopasz Borsa în bătălia de la Debrețin în fața oștirii regale conduse de comitele Dausa (Dozsá ?) și capturarea sa în cetatea Piatra Šoimului (Solyomkeu)¹⁴² în același an, nu au marcat sfîrșitul răzvrătirii în ținuturile de la est de Tisa și în Transilvania.

Numirea — în vara lui 1318¹⁴³ — a lui Dausa, fiul lui Andrei, învingătorul de la Debrețin, la cîrma voievodatului și ca jude delegat în comitatele Bihor, Crasna, Solnoc, Szabolcs și Satu Mare, foste ale familiei Borsa, anunță intenția regelui de a continua politica de forță în zona amintită.

Această lentă și dificilă acțiune de recuperare a regatului, în mijlocul mobilelor constelații politice ale reprezentanților nobilimii din posesiunile regatului Ungariei, lămuște contactul relativ tîrziu între monarhia angevină și Țara Românească.

Studiile consacrate începuturilor acestor legături¹⁴⁴ au abordat chestiunea pe temeiul situației Banatului de Severin, socotit a fi fost cheia raporturilor dintre cele două state¹⁴⁵. Concluziile amintitelor studii provin din analiza textelor a patru documente, din 23 octombrie 1317, 16 martie 1322, 26 iulie 1324 și 17 martie 1329, primul și ultimul transumpturi în diploma regelui Ludovic de Anjou din 17 aprilie 1347¹⁴⁶; ele amintesc și răspătesc credincioasele slujbe ale fiilor comitelui Nicolae, fiul lui Iwanka din neamul Bolug. Metoda folosită în critica actelor din 1317, 1322 și 1329 se bazează pe principiul înșiruirii slujbelor sau faptelor de arme conform desfășurării lor cronologice — ceea ce este probabil, dar nu cert, mai cu seamă în cazul de față, al păstrării documentelor în transporturi și a unui număr mai mare de beneficiari.

După actul din octombrie 1317, înainte de această dată avusese să loc : bătălia oștirii regale cu trupele fiilor fostului palatin Amadeu Aba și ale lui Matei Csák de Trenčin — cunoscuta victorie a regelui Carol Robert de la Rozgony / Rozhanovce (15 iunie 1312)¹⁴⁷ —, o luptă a unui corp regal sub cetatea Mehadia stăpînită de necredinciosul Ioan, fiul banului Teodor de Woytech, susținut de despotul de Vidin și, în fine, confruntarea „regaliștilor” cu necredinciosii fii ai fostului voievod Ládislau Kán sub cetatea Deva¹⁴⁸.

Diploma din 16 martie 1322, între ai cărui beneficiari este Dionisie, castelan de Jdioara și Mehadia, unul dintre fiii comitelui Nicolae al lui Iwanka, adăugă, după evenimentele militare din 1312, o luptă a forțelor regale cu necredinciosii fii ai fostului ban Heinrich Heder sub cetatea

¹⁴¹ Bálint Hóman, *Gli Angioini di Napoli in Ungheria, 1290—1403*, Roma, 1938, p. 124—125 (cu datarea eronată 1317).

¹⁴² Lingă Șînteu (Crîșana), v. Coriolan Suciu, *Dicționar al localităților din Transilvania, I—II*, [București], 1967—1968, sub voce.

¹⁴³ DIR, Introducere, I, p. 114/500 (indoielnic).

¹⁴⁴ M. Holban, 1962, 1967; idem, *Despre raporturile lui Basarab cu Ungaria angevină... („Studii”)*, 20, 1967, nr. 1, p. 3—43); Gy. Györffy, II.

¹⁴⁵ De remarcat totuși restabilirea probabilă a autorității regale în Hațeg la 1315 (*Documenta Valachorum*, p. 50).

¹⁴⁶ Gy. Györffy, II, p. 542, 552.

¹⁴⁷ SRH, II, p. 49.

¹⁴⁸ Gy. Györffy, II, p. 547—548.

Megerinche (Medjurača), apoi („*preterea*“) războiul cu oastea regelui Štefan Uroš al II-lea Milutin și cucerirea de regaliști a cetății Deva de la rebelii fii ai fostului voievod Ladislau Kán¹⁴⁹.

În sfîrșit, diploma din 27 martie 1329, avînd printre beneficiari pe același Dionisie, mare stolnic, castelan de Mehadia și Haznus (Novi Bečej¹⁵⁰), fiul comitelui Nicolae, amintește meritele deosebite ale acestuia : ocuparea cetății Guren din Bulgaria — bază de acțiune a „despotului“ de Tîrnovo împotriva posesiunilor Ungariei — și apărarea cu succes din cetatea Mehadiei („*in confinio existente*“) a hotarelor regatului împotriva atacurilor bulgarilor, ale voievodului Basarab al Țării Românești, a regelui schismatic al Serbiei și a tătarilor¹⁵¹.

Pentru a completa și corobora datele, se invocă și diploma, de mult cunoscută¹⁵², a regelui Carol Robert pentru Martin, fiul lui Bugar, comite de Sălaj, care pomenește expediția regală spre Zagreb, o alta soldată prin recuperarea cetății Mehadia de la Ioan, fiul banului Teodor, lupta de la frontierele Ungariei contra atacului oștirilor germane și boeme, în sfîrșit solile purtate cu succes la Basarab al Țării Românești, numit de rege aici „voievodul nostru“.

Concluziile celor două abordări esențiale ale acestor documente sunt cu totul diferite. Pentru György Györffy, banatul Severinului a fost stăpînit pînă în 1316 de banul Teodor de Woytech și de despotul de la Vidin ; a urmat apoi instalarea lui Dionisie, fiul comitelui Nicolae, drept castelan de Jdioara și a lui Basarab ca „voievod al regelui în Țara Românească“ și în fine numirea aceluiași Dionisie castelan de Mehadia, cel mai probabil în 1321¹⁵³.

Cu dreptate Maria Holban a respins desfășurarea evenimentelor imaginată de György Györffy. După convingerea sa, cetatea și jumătatea occidentală a Banatului Severinului se aflau, în intervalul analizat — 1316—1322 —, în stăpînirea voievodului Basarab ; Mehadia a fost recuperată de rege după 1317 și înainte de martie 1322 cînd Dionisie este atestat castelan al cetății, nucleul voit de regalitate pentru restaurarea teritorială a întregului banat¹⁵⁴.

În amănunte, dată fiind folosirea unui număr restrîns de documente, cronologia evenimentelor militare ale anilor 1310—1322 ai domniei lui Carol Robert de Anjou, propusă de fiecare dintre cele două studii, este amendabilă. Evenimentele militare din 1312, amintite de documentele din octombrie 1317 și martie 1322, sunt mai bine cunoscute¹⁵⁵ și pot constitui un punct sigur de plecare. Expediția regală spre Zagreb este plasată în vara lui 1316¹⁵⁶ sau „prin 1322“ împotriva banului Mladen Subić¹⁵⁷. Dar cum în documentul din iulie 1324¹⁵⁸ expediția spre Zagreb este plasată

¹⁴⁹ *Ibidem*, p. 548—549.

¹⁵⁰ Identificarea lui János Karacsónyi este modificată în chip ciudat de Gy. Györffy, II, p. 551, n. 77, dacă se ține seama de depărtarea dintre cele două localități.

¹⁵¹ Gy. Györffy, II, p. 551—552.

¹⁵² CDHA, II, p. 150—151; Hurmuzaki Densușianu, I/1, p. 591—592; DRH, D, I, p. 36—37.

¹⁵³ Gy. Györffy, II, p. 539—542.

¹⁵⁴ M. Holban, 1967, p. 6—8, 14.

¹⁵⁵ SRH, I, p. 487—489, II, p. 284; Gyula Kristó, Csák Máté tartományári hatalma, București, 1973, p. 197.

¹⁵⁶ Gy. Györffy, II, p. 540.

¹⁵⁷ M. Holban, 1967, p. 9.

¹⁵⁸ Hurmuzaki/Densușianu, I 1, p. 592.

înainte de recuperarea Mehadiei, atunci ea nu poate fi decât anterioară anului 1322 cind acest din urmă eveniment se produsese¹⁵⁹. Ea nu poate fi deci pusă în legătură cu prezența curții regale la Zagreb în toamna anului 1322. Datarea în vara anului 1316 se datorește unei confuzii a autorului între lupta de sub cetatea Mehadiei pomenită în actul din octombrie 1317 și însăși cucerirea acesteia, amintită în diploma din iulie 1324. Mențiunea din 1324 a expediției oștirii regale către Zagreb pare însă să se refere la campania dincolo de Drava, împotriva fiilor banului necredincios Heinrich Heder; ea se plasează cronologic înaintea rebeliunii fostului comite palatin Kopasz Borsa¹⁶⁰, declanșată în primăvara anului 1316, și tot la aceasta se referă cu probabilitate, regele Carol Robert în diploma sa din 16 septembrie 1314 pentru fiii comitelui Germanus („et specialiter in eo quod cum nos pro assumpmenda potencia nostra et recuperandis terris nostri exercitum nostrum contra filios Herrici ad partes ultra Drawam existentes transmississemus”¹⁶¹).

Datarea expediției împotriva fiilor fostului ban al Slavoniei, dincolo de Drava, eventual spre Zagreb, este posibilă și printr-un document din 1317 amintind captivitatea vreme de trei ani a unor partizani ai regelui în mîinile fiilor banului Heinrich¹⁶². Este deci posibil ca magistrul Martin, fiul lui Bugar, al diplomei din iulie 1324 să se fi remarcat în această expediție regală din 1314. Precizarea anulează deci folosirea acestei mențiuni pentru datarea luptei de la Mehadia în cursul anului 1316 și acelei de la Deva în vara lui 1317¹⁶³. Nu poate fi exclusă însă asocierea acestor evenimente cu marea rebeliune a fostului comite palatin Kopasz Borsa izbucnită în primăvara anului 1316, dar din însuși textul documentului regal de la 23 octombrie 1317 rezultă că pînă la acea dată ofensiva angevină, victorioasă împotriva principalelor forțe rebele¹⁶⁴, nu avusese succesul scontat nici la Mehadia și nici la Deva.

Rebeliunea fostului palatin Kopasz se complicase cu intervenția străină solicitată de răzvrătiți; după propria mărturie din ianuarie 1317 a regelui Carol Robert „in nostri regimini contemptum, et honoris regit preiudicium, extranei principis et alieni domini ut nos in nostris processibus inpedire possint et turbare, auxilium et subsidium invocans, potentiam extraneam in nos et regnum, callida suggescione, et inducione dolosa, introducere volens”¹⁶⁵.

Între cele mai grave complicații externe izvorîte din rebeliunea anilor 1316–1317 a fost războiul sîrb încheiat prin campania oștirii conduse de regele Carol Robert din toamna anului 1319. După trecerea Savei, împotriva trupelor regelui Ștefan Uroš al II-lea — cărui i se alăturaseră

¹⁵⁹ La 16 martie 1322 Dionisie Szécsi era deja castelan de Jdioara și Mehadia (Gy. Györffy, II, p. 548).

¹⁶⁰ CDHA, II, p. 128.

¹⁶¹ Ibidem, I, p. 363.

¹⁶² Ibidem, p. 426–427.

¹⁶³ Gy. Györffy, II, p. 539–540.

¹⁶⁴ Document de la 31 mai (CDIIA, I, p. 429) pentru magistrii Ivan și Simon, filii lui Egidius, care se remarcaseră „specialiter in eo (expeditio) quod cum diebus preteritis. contra Kopoz et Beke filios Thome”. Regele se afla atunci la Timișoara.

¹⁶⁵ CDHA, I, p. 412.

și rebelii din Ungaria, între care Lothardt, fiul lui Dionisie, fiul lui Lothardt din neamul Guthkeled¹⁶⁶, oștirea angevină a urcat pe rîul Kolabara¹⁶⁷, ofensiva sa permîșind restaurarea banatului de Mačevo.

Succesul angevin din 1319, imediat comunicat curții pontificale avignoneze¹⁶⁸, a fost urmat de reluarea acțiunii de recuperare regală în sud-estul Transilvaniei: menționarea la 1320 a lui Dionisie Szécs, fiul comitelui Nicolae, fiul lui Iwanka, drept castelan de Jdioara pare să indice concentrarea efortului de-a lungul culoarului Timiș – Cerna. Oricum, la 16 martie 1322 același Dionisie Szécsi era și castelan al Mehadiei¹⁶⁹. Recuperarea Mehadiei de sub stăpînirea rebelului Ioan, fiul banului Teodor Woytech, se datorase eforturilor comitelui de Sălaj, Martin, fiul lui Bugar¹⁷⁰. După cronologia relativă a documentului, evenimentul avusese loc înainte de participarea comitelui Martin la luptele cu mai multe oștiri germane și boeme care atacaseră frontierele Ungariei¹⁷¹ și a solilor comitelui Martin la voievodul Basarab, toate anterioare lui iulie 1324, data emiterii actului. Stabilirea unei cronologii absolute a luptelor cu germanii și boemii ar fi deci de o mare însemnatate pentru racordarea tuturor evenimentelor. Cum în octombrie 1317 Mehadia nu fusese încă ocupată¹⁷², intervalul desfășurării luptei cu germanii și boemii poate fi restrins la post octombrie 1317 – ante iulie 1324. Cîteva documente pomenesc însă un atac al teutonilor „*cum tota potencia eorum*”, veniți la cererea rebelului Andrei, fiul lui Grigore, atac îndreptat împotriva cetății Kanisza, înainte de septembrie 1321¹⁷³. După cronologia relativă a unei diplome regale angevine din 29 martie 1323, atacul teutonic pornit din Austria se situează între campania ungără în Mačevo și evenimentele imediat posterioare morții vestitului necredincios Matei Csák de Trenčín¹⁷⁴, deci după toamna lui 1319 și anterior primăverii anului 1321¹⁷⁵. În stadiul actual al documentării este dificil de spus altminteri decât ipotetic dacă acest atac teuton este acela la care se referă documentul din iulie 1324. Cu probabilitate se poate însă exclude desfășurarea unei invazii boeme peste frontierele Ungariei, atâtă vreme cît funcționa alianța între Ioan de Luxemburg, regele Boemiei (1311–1346), și Carol Robert de Anjou, consfințită prin căsătoria acestuia din urmă cu Beatrice de Luxemburg, sora suveranului boem (1318–1319)¹⁷⁶. Pe de altă parte, este puțin probabil ca împăratul coregent Frederic cel Frumos de Austria (1314–1330) să fi tolerat invadarea frontierelor Ungariei în anii 1321–1322 ai alianței sale cu regele Carol Robert¹⁷⁷, alianță ce va conduce la dezastrul comun de la Mühldorff din 23 septembrie 1322, în fața oștirii bavarezo-boeme¹⁷⁸.

¹⁶⁶ Documente din 27 aprilie 1324 (CDHA, II, p. 128–129).!

¹⁶⁷ CDHA, I, p. 532–533.

¹⁶⁸ Georgius Pray, *Annales Regum Hungariae*, vol. II, Vindobonae, 1761, p. 14. Macedonia pomenită aici este o eroare evidentă, fiind vorba de Mačevo.

¹⁶⁹ Gy. Györfy, II, p. 548.

¹⁷⁰ Hurmuzaki/Densușianu, I/1, p. 592.

¹⁷¹ *Ibidem*.

¹⁷² Gy. Györfy, II, p. 548.

¹⁷³ CDHA, I, p. 627–628.

¹⁷⁴ CDHA, II, p. 69–71; v. și CDHA, I, p. 124.

¹⁷⁵ Mathias Csák a murit la 18 martie 1321 (G. Kristóf, *op. cit.*, p. 16 – după determinarea lui Antál Pór).

¹⁷⁶ La finele lui iulie 1319 regina era încă în viață (CDHA, I, p. 530).

¹⁷⁷ G. Pray, *op. cit.*, p. 15, 18.

¹⁷⁸ Este mai puțin probabil un atac bavarezo-boem asupra Ungariei înainte sau după lupta de la Mühldorff la care ar face documentul din iulie 1324.

Schimbarea orientării politice a lui Carol Robert de la alianța boemo-luxemburgheză la aceea polonă, întărิตă prin căsătoria suveranului angevin cu Elisabeta, fiica regelui Władisław Lokietek, în 1320¹⁷⁹, face posibilă datarea atacului teutono-boem în chiar acest an și, coroborind cu documentele citate mai sus, anterior primăverii lui 1321, a morții lui Matei Csák. Desfășurarea politică recuperatoare angevine de-a lungul culoarului Timiș — Cerna permite, ipotetic, restrîngerea intervalului în care s-a produs instalarea unei garnizoane regaliste la Mehadia și atacul teutono-boem la perioada de după atestarea lui Dionisie Szécsy în funcția de castelan de Jdioara (decembrie 1320) și înaintea primăverii lui 1321. Nu este exclus ca ofensiva regală pe Cerna în jos și pe Dunăre să se fi continuat, magistrul Dionisie Szécsy și oamenii săi remarcîndu-se cu prilejul cuceririi cetății „Guren” de la țarul Bulgariei¹⁸⁰.

Ceva mai simplă este datarea cuceririi prin luptă a Devei, amintită de diploma angevină din martie 1322¹⁸¹, după campania regală în Mačovo și anterior salvării regelui Carol Robert, în primejdie de a se îneca la ruperea accidentală a gheții de pe rîul Bodrog (comitatul Zemplén), cel mai tîrziu înainte de iarna 1321—1322, deci, foarte probabil, în 1320 sau 1321.

La scurt timp după recuperarea prin expediția regală angevină a Mehadiei (probabil post decembrie 1320 — ante martie 1321), magistrul Dionisie Szécsy, castelanul de Jdioara din decembrie 1320, este atestat documentar cu aceeași funcție și în cetatea de pe rîul Cerna (martie 1322). Numirea sa fusese menită, după argumentarea unei diplome a regelui Carol Robert din martie 1329, să asigure apărarea frontierei regatului angevin, în zona culoarului Cernei împotriva atacurilor bulgarilor, ale voievodului Basarab al Țării Românești, ale regelui Serbiei și ale tătarilor¹⁸².

Amenințarea hotarelor regatului Ungariei de către românii lui Basarab I în preajma numirii magistrului Dionisie Szécsy drept castelan de Mehadia (decembrie 1320 — martie 1321) este, cronologic, prima mențiune a domniei marelui voievod al Țării Românești. Diploma angevină din martie 1329, referitoare la situații oricum anterioare primăverii lui 1322, pare să reconstituie totodată relațiile internaționale de la Dunărea de Jos. Afirmarea existenței unei mari coalitii bulgaro-româno-sîrbotătare împotriva Ungariei angevine la începutul deceniului al treilea al secolului al XIV-lea este la prima vedere hazardată. Totuși Șîșmanizii de la Vidin și dinastia Nemanja erau legați printr-o mai veche alianță, pecetluită prin căsătoria prințesei Neda, fiica regelui Milutin, cu despotul Mihai Șîșman. Protecția ungăra acordată prințului Dragutin Nemanja, cîrmuitor în Mačovo și în Bosnia orientală, apoi fiului său Vladislav, vassal angevinilor, constituia desigur un motiv suficient de disensiuni și conflicte între cele două regate. Controlul defileului Dunării, încercat de Ungaria prin restaurarea autorității sale în culoarul Timiș—Cerna, iar de despotul de Vidin prin stăpînirea cîtorva poziții-cheie pe malul fluviului, între care foarte probabil Guren, explică diferendul bulgaro-ungar. O

¹⁷⁹ SRH, I, p. 490.

¹⁸⁰ Gy. Györffy, II, p. 551. Cucerirea Gurenului înainte de numirea lui Dionisie Szécsy castelan de Mehadia, deci oricum înainte de martie 1322: atunci însă există atît un despot la Vidin, Mihail Șîșman, cît și un țar de Tîrnovo, Gheorghe al II-lea Terter. Pentru mențiunea documentară potrivit căreia Gurenul a fost luat de la despotul de Tîrnovo, v. opinia M. Holban, 1967, p. 11—12.

¹⁸¹ Gy. Györffy, II, p. 548—549.

¹⁸² Ibidem, p. 551—552.

coordonare sîrbo-vidineană contra Ungariei angevine este aşadar posibilă. Mai dificilă este determinarea poziției tătarilor și a Țării Românești.

Moartea lui Noqai (1299), deja amintită¹⁸³, rupsese legătura certă care ar fi putut reuni regatul Serbiei, Bulgaria și voievodatul urmașilor lui Seneslau într-o coaliție antiungară, condusă de cîrmuitorul tătarilor occidentali. Potrivit unei surse publicată acum aproape un secol, dar prea puțin folosită, după înlăturarea lui Noqai, hanul Hoardei de Aur, Toqtai, a trimis pe doi dintre „fiii” săi în ulusul prințului dispărut. „În ce privește pe Tuqlubuqa, el s-a așezat la Isaccea, pe rîul Dunărea, și în locurile vecine Porții de Fier, unde se aflaseră sălașurile lui Noqai, iar Ilbasar, și le-a pus pe rîul Iaiq”¹⁸⁴. Dacă centrul dominației lui Tuqlubuqa, Isaccea, se poate localiza lesnicios, extinderea zonei sale de influență pe Dunăre pînă la „Porțile de Fier” a provocat o vie controversă. De la început identificarea „Porților de Fier” cu Derbendul de la Marea Caspică trebuie exclusă. Acceptarea identității lor cu Porțile de Fier ale Dunării¹⁸⁵ este aproape impusă de faptul că Noqai dominase Krajna, Serbia, Bulgaria. Impedimentul constă însă în ignorarea zonei dominate de celălalt „fiu” al lui Toqtai, „Ilbasar”, cu centrul pe rîul Iaiq¹⁸⁶. Cum Tuqlubuqa nu putea moșteni întreg ulusul lui Noqai și întrucît politica externă a acestuia vizase în special Bulgaria orientală și Bizanțul, nu este exclus ca Porțile de Fier amintite să fie identice cu trecătoarea Demir Kapu din Munții Balcani, de la izvoarele rîurilor Kara Dere și Luda Kamcija.

Oricum însă dominația Hoardei de Aur la Dunărea de Jos continua, provocînd dealminteri încă din 1302 exodul unei părți a alanilor (iassi) creștini din centrul Moldovei către Imperiul bizantin¹⁸⁷. Direcțiilor raidurilor tătarilor de la Dunărea de Jos cunoscute acum, după istoriile lui Nichifor Gregoras și Ioan Cantacuzino, diploma angevină din martie 1329 le mai adaugă una, aceea a Porților de Fier, a culoarului Timiș—Cerna, direcție practicată către 1320.

Între contraofensiva recuperărilor angevine și prezența tătară certă la Dunărea de Jos, poziția Țării Românești a marelui voievod Basarab era fragilă; această situație era accentuată de lenta asimilare a cumanilor din zonele de cîmpie nord-dunăreană, asupra căroră amprenta dominației tătare va fi fost mai puternică¹⁸⁸. Din această solicitare multiplă a izvorit necesitatea unei politici îscusite, realiste, a domniei a toată Țara Românească pentru apărarea ființei sale statale, atât împotriva cotropirii ungare, cît și a iminentelor raiduri ale vecinilor tătari de la Dunărea de Jos.

¹⁸³ V. supra p. 55.

¹⁸⁴ W. v. Tiesenhausen, *Сборник Материалаов* citat de Iulian Kulakowski, *Где находилась вичинская епархия Константинопольского Патриархата?* (*Византийский Временник*, IV, 1897, p. 324); cf. G. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, p. 39.

¹⁸⁵ Opinie exprimată de Petre Diaconu, combătută de Aurel Decei și Virgil Ciocilțan.

¹⁸⁶ Sonoritatea antroponimului „Ilbasar” sugerează întrucîptă o apropiere cu numele Basarab. Dacă sensul expresiei cronicării, potrivit căreia cei doi „fii” ai hanului Toqtai au fost trimiși în ulusul lui Noqai, ar fi cumva figurat, adică politic — ceea ce este posibil —, atunci ar fi vorba alci de acordarea farqliq-ului tătăresc unui principe român din familia Basarabilor și în acest caz rîul Iaiq ar fi unul dintre cursurile de apă ale Țării Românești.

¹⁸⁷ Georgios Pachimeres, în FHDR, III, p. 451, 453; Nichifor Gregoras, în FHDR, III, p. 509; G. Brătianu, op. cit., p. 40.

¹⁸⁸ N. Iorga, *Imperul cumanilor și domnia lui Basarabă. Un capitol din colaborația română-barbară în evul mediu* (AARMSI, s. III, t. VIII, 1927–1928); reproducător în N. Iorga, *Scrieri istorice*, ed. Barbu Theodorescu, vol. I [București], 1971, p. 139–146; I. Cioanea și I. Donat, *Contributions à l'étude de la toponymie pétrecheneque-comane de la plaine roumaine du Bas-Danube (Contributions onomastiques)*, București, 1958, p. 139–169; I. Donat, op. cit., p. 291–294.

Mențiunea documentară a luptelor de frontieră purtate de castelanul Jdioarei și Mehadiie împotriva românilor voievodului Basarab dovedesc, fără putință de tăgadă¹⁸⁹, contactul dintre Țara Românească și posesiunile angevine pe lanțul Munților Mehedinți și Cernei. Cetatea Severinului, așezată la ieșirea Dunării din Porțile de Fier, scăpa controlului ungar ; este probabil ca stăpînirea aici a marelui voievod al Țării Românești, documentată în anul 1330, să fi continuat în tot deceniul trei al secolului al XIV-lea. De fapt, de la ultima amintire a unui ban arpadian, la Severin, în 1291, și pînă la stăpînirea românească, sigură la 1330, lipsa documentelor face ipotetică orice încercare de reconstituire a statutului politic al cetății în intervalul amintit. Continuitatea administrației bizantine în unele cetăți situate în chiar ținuturile controlate de mongoli — multă vreme cazul Vicinei dunărene — face posibilă și stăpînirea românească la Severin, chiar dacă se admite o prezență tătară la Porțile de Fier. Si aceasta implică însă existența unei legături între Țara Românească și hanatul Hoardei de Aur. În chip paradoxal diploma angevină din 1329 nu presupune numai decît¹⁹⁰ o colaborare româno-tătară la frontieră angevină din preajma cetății Mehadia ; după abundența participărilor mercenare „scitice” (mongole, tătare) alături de oștirile bulgare se poate deduce mai degrabă o situație similară și în zona Porților de Fier. De altfel în textul documentului angevin tătariei sunt un ingredient final („*ymo et Tartaros*” — „pînă și tătarii”), după citarea pericolului reprezentat de regele Serbiei, deci neasociat obligatoriu voievodului Basarab.

Din surse bizantine, ungare, sîrbe, se pot culege și cîteva fărîme de stîri referitoare la politica externă a Țării Românești în anii următori ai domniei lui Basarab I.

După moartea fără urmași a ultimului dintre Terterizi, Gheorghe al II-lea (1322—1323), tronul Bulgariei a fost ocupat de Mihail al III-lea Șişman, fostul despot de la Vidin. Noua domnie a fost inaugurată printr-o contraofensivă antibizantină — răspuns la asedierea Filippopoliei bulgare de către oștile basileului. Contraofensiva bulgară a vizat tîrgurile din regiunea muntoasă de graniță, care recunoșcuseră autoritatea imperială la moartea lui Gheorghe al II-lea Terter. Oastea țarului Mihail al III-lea a cuprins și trupe de ajutor, „nu puține”, trimise de Țara Românească, precum și tătari. Astfel au fost supuse și s-au instalat garnizoane aliate, formate cu precădere din arcași, în amintitele tîrguri de munte ; de aici cetele prădalnice devastau ținuturile bizantine, încercîndu-și norocul și în asediarea unor orașe¹⁹¹.

În același timp tentativa bizantină de recucerire a Filippopoliei a eşuat, cetatea fiind apărată cu succes pentru țarul bulgar de o garnizoană condusă de Ivan „Rusul” și alcătuită cu probabilitate din alani și alți ostași mercenari. Între conducătorii acestora este menționat un „Inas dintre unguri”¹⁹², ceea ce ar putea să însemne un ungurean, un Ionaș.

La o ciocnire decisivă între oastea aliată și cea bizantină, condusă de Andonikos al III-lea, tăbărîte în preajma ruinelor Potukos-ului, nu s-a ajuns totuși, adversarii necutezind să riște bătălia¹⁹³. Slăbite de înde-

¹⁸⁹ V. divagațiile lui Gy. Györfi, II, p. 539, 542.

¹⁹⁰ Ibidem, p. 542.

¹⁹¹ Ioan Cantacuzino, FHDR, III, p. 483.

¹⁹² Ioannes Kantakuzenos, *Historiarum libri IV*, ed. L. Schopen, vol. I, p. 173.

¹⁹³ Ibidem.

lungatul asediu al Filipopolei, trupele bizantine s-au retras pentru refacerea la Adrianopol. Prinț-o acțiune neașteptată a comandamentului bizantin de la Stanimahos, de Brienne, Filipopolea a fost luată prin surprindere în vreme ce garnizoana probabilă ieșise în întâmpinarea oștirii țarului Mihail.

Filipopolea pierdută și dificil de recucerit, în primăvara anului următor, 1324, trupele bulgare și-au îndreptat efortul pentru reducerea rezistenței din zona Sliven—Kopsis, condusă de prințul Vojsila, fratele fostului țar Teodor Sventislav. După succesul acestei ultime acțiuni și a unui raid în Tracia de nord pînă la Vera, trupele țarului Mihail al III-lea Șişman au revenit în Bulgaria. Situația noii domnii fiind consolidată în posesiunile sudice ale țaratului, pacea s-a încheiat în același an 1324, din inițiativa bulgară, fiind consfințită de căsătoria lui Mihail al III-lea cu prințesa Teodora, sora lui Andronikos al III-lea, văduva lui Teodor Sventislav.¹⁹⁴

Participarea contingentului românesc la întreaga campanie bulgară din anul 1323 pînă în preajma Filipopolei este posibilă întrucât Ioan Cantacuzino pare să-i indice alături de tătari („scîti”) pînă pe versantul meridional al Munților Balcani. Participarea se făcea în virtutea unei alianțe, corpul românesc fiind numit probabil de ex-basileul Cantacuzino, după tătari, în rîndul celorlalți aliați (τοῖς ἄλλοις συμμάχοις) ai țarului Mihail al III-lea.¹⁹⁵ În campania bulgară din 1324 împotriva prințului Vojsila și a aliaților săi bizantini, prezența românilor, ca și a tătarilor dealtfel, nu poate fi deocamdată susținută documentar, deși cel puțin cea a ultimilor nu este exclusă.

O explicație ar fi în presiunea militară angevină exercitată în Transilvania în lunile iunie—august 1324. Ea se îndreptase împotriva sașilor răzvrătiți sub comitele Henning din Villa Petri (Petrești-Sebeș) și, poate, a lui Ioan, fiul lui Conrad de Tălmaciu, pentru a căror represiune, voievodul Transilvaniei, Toma de Szécsény, fusese nevoit să ceară ajutorul oștirii regale întărîtă cu trupe cumane.¹⁹⁶ Itinerariul expediției regale poate fi urmărit, cu aproximație, grație documentelor ce marchează prezența suveranului angevin: 17 iunie — în preajma cetății Deva, 10 iulie — lîngă rîul Tîrnava, aproape de casa lui Crăciun (Crăciunelul de Jos), 25 iulie — tot în apropierea rîului, lîngă satul Șona, 10 august — în preajma Sibiului, 12—14 august — lîngă Orăștie.¹⁹⁷ El relevă scopul principal urmat de acțiunea militară, circumscrierea și înăbușirea rebeliunii în zona Sibiului.

După o diplomă dată de suveranul angevin la 10 octombrie 1324, după reîntoarcerea sa, scopului principal al expediției par a i se alătura și altele nu mai puțin importante, cuprinse sub formula afacerilor coroanei în părțile Transilvaniei („quod cum pro disponendis quibusdam regni nostri negotiis ad partes Transilvanas accesissemus”¹⁹⁸). Una dintre aceste grave probleme ale regatului a fost aceea a apărării dinspre tătari a Transilvaniei, amenintată de atacurile prin surprindere, „perfidie”,

¹⁹⁴ Carolus du Fresne, dominus Du Cange, *Historia Byzantina dupli commentario illustrata, Byzantinae Historiae Scriptores*, vol. XXII, Venetiis, MDCCXXIX, p. 252.

¹⁹⁵ Ioan Cantacuzino, FHDR, III, p. 482.

¹⁹⁶ Hurmuzaki/Densușianu, I/1, p. 592—593.

¹⁹⁷ Urkundenbuch, I, p. 385—387.

¹⁹⁸ CDHA, I, p. 155.

ale lor. În țara acestora, regele Carol Robert a trimis, chiar în vreme ce-și prelungea șederea în părțile Sibiului, pe Phynta, fiul lui Samuel de Mende — probabil un provençal — împreună cu alți cîțiva credincioși ai săi¹⁹⁹. Însărcinarea lor, din păcate necunoscută în amănunte, pare să fi fost mai degrabă diplomatică decât militară²⁰⁰, pentru care forțele („*quibusdam aliis fidelibus nostris*“) erau insuficiente. Este tentant de făcut o apropiere între misiunea lui Phynta, fiul lui Samuel de Mende, și anterioarele negocieri în Țara Românească, ale comitelui de Sălaj, magistrul Martin, fiul lui Bugar, amintite de rege la 26 iulie 1324, pe cînd se afla în Transilvania, aproape de confluencea Tîrnavelor²⁰¹. Mai mult, s-a admis chiar posibilitatea desfășurării poate în Hațeg a ceremoniei de omagiu al marelui voievod Basarab I către regele Ungariei²⁰².

Oricum diploma din 26 iulie 1324 infățișează pe regele Carol Robert drept suzeran al lui Basarab I, pe care-l numea voievodul său transalpin, situație politică diametral opusă celei din anii 1320/1321–1322, cînd marele voievod al Țării Românești se afla printre inamicii regatului angevin și ai catolicismului.

Legătura dintre suveranul angevin și cel român, exprimată prin omagiu, presupunea un complex de interese și șindatoriri ale părților contractante. Moștenitor al unei coroane cu o veche tradiție expansiонistă, cea arpadiană, Carol Robert se dorea un restitutor al posesiunilor reale sau pretinse ale regatului Ungariei. În privința ținuturilor carpato-dunărene, tradiția era infățișată de programul politic arpadian al diplomei ioaniților. Prin omagiul lui Basarab I, monarhia angevină înțelegea o restaurare a fostelor legături cu voievozii Litovoi din țara Severinului și Seneslau dintr-o parte a Cumaniei, marele voievod al Țării Românești fiind socotit urmașul celor doi.

Diploma angevină din iulie 1324 recunoștea infăptuirea unificării politice, numind voievodatul lui Basarab „Transalpina”. Privit în perspectiva istorică de pînă la războiul de la 1330, actul din 1324 relevă renunțarea regelui de a mai instala dregători proprii în zona cea mai disputată — banatul și cetatea Severinului — în schimbul omagiului, a șindatoririlor de ajutor și sfat ale vasalului către suveran, pe care le presupunea. Țara Românească era cuprinsă astfel în angrenajul relațiilor internaționale ale lumii catolice; în februarie 1327 papa Ioan al XXII-lea recomanda protecției marelui voievod Basarab I pe călugării predicatori ce urmău să vină ca închizitori în Țara Românească pentru stîrpirea eretiei noilor patarini, refugiați aici din statele germane și slave de nord, condamnați de ultimele concilii²⁰³.

Dacă din punctul de vedere angevin omagiul constituia realizarea, pe măsura posibilităților, a idealului monarhic restaurator, coordonatele politicii lui Basarab I sănt mai puțin deslușite. În anii 1320/1321–1322 forțele militare ale Țării Românești puneau în pericol stăpînirea angevină a culoarului Timiș–Cerna unde rezista castelanul Jdioarei și Mehadiel, Dionisie Szécs. Nîmic nu dovedește că raportul de forțe se va fi deteriorat atât de rapid încît marele voievod român să nu poată păstra posesiunile

¹⁹⁹ *Ibidem*.

²⁰⁰ Opinia contrarie la Șt. S. Gorovei, *Dragoș și Bogdan*, p. 60–61.

²⁰¹ *Ibidem*, p. 61.

²⁰² M. Holban, *Pe marginea unor „Probleme controversate în istoriografia română” ... („Revista de istorie”, 31, 1978 (nr. 3, p. 1 073–1 074) (mai departe citat M. Holban, 1978).*

²⁰³ Gy. Györffy, II, p. 551–552.

²⁰⁴ Hurmuzaki/Densușianu, I/1, p. 601.

sale din zona Mehedinților, a Severinului, decât prin acceptarea omagiului către rege. Mențiunea unei reușite militare de asemenea anvergură a castelanului de Jdioara și Mehadia — cel mai în măsură să o obțină — nu ar fi fost omisă din diploma de la 1329 pentru Dionisie Szécs; dimpotrivă, sensul acțiunii acestuia este mai degrabă defensiv. Dealtminteri, în vara anului 1325 chiar în rîndul nobililor regatului Ungariei se exprimaseră serioase îndoici atât asupra capacitatei forțelor maghiare de a dovedi puterea militară a principatului Țării Românești, cît și a poziției lui Basarab I față de coroana angevină²⁰⁵. Acceptarea legăturii vasalice de către marele voievod Basarab I rămîne încă insuficient lămurită. Singurul indiciu pare să-l constituie totuși demonstrația militară a oștirii regale din vara anului 1324 de la Deva spre Sibiu, ce s-ar fi putut eventual continua împotriva posesiunilor Țării Românești.

Noua orientare a marelui voievod român mai presupunea asigurarea de către suveranul angevin a mijloacelor cuvenite de protecție a țării împotriva tătarilor vecini; aceasta ar fi putut fi mobilul misiunii diplomatice a lui Phynta, fiul lui Samuel de Mende.

Expediția regală în sud-vestul voievodatului Transilvaniei din vara anului 1324 a adus pe primul plan al politicii externe angeviene situația de la frontieră carpatină. Conștient de insuficiența mijloacelor sale militare în fața puterii tătare, regele Carol Robert a solicitat, foarte probabil în vara anului 1325, sprijinul Curții papale avignoneze²⁰⁶. Temerile regale erau îndreptățite întrucât anul următor, 1326, s-a produs un nou raid tătar, terminat totuși, după însemnarea *Cronicăi Prusiei*, printr-o strălucită victorie angevină: „*Anno domini MCCXXVI. rex Ungarie de exercitu Tartarorum qui regnum suum depopulaverant, XXX. milia interfecit*”²⁰⁷. Neinclusă în variantele cunoscute ale analelor regatului Ungariei, în pofida caracterului ei senzațional, stirea trebuie redusă la proporțiile unei confruntări locale, desigur petrecute aievea²⁰⁸. S-a căutat chiar stabilirea unei relații dintre aceste evenimente militare și scrisoarea papei Ioan al XXII-lea, de la 1 februarie 1327, prin care elogiază faptele marelui voievod Basarab „pentru stîrpirea neamurilor necredincioase” („*tua laudabilia opera, que dudum devotion tua ferventer exercuit et exercere non desinit ad exterminationem infidelium nationem*”)²⁰⁹. Apropierea este plauzibilă mai cu seamă deoarece scrisoarea papală este o circulară adresată comitelui Solomon de la Brașov, voievodului Transilvaniei, Toma Szécsény și marelui voievod român²¹⁰.

Se pot astfel preciza, cu probabilitate, evenimentele militare consemnate de cronică prusiană sub anul 1326: invazia devastatoare tătară a fost stăvilită și înfrintă prin efortul comun al comitelui de Brașov, voievodului Transilvaniei și a suveranului Țării Românești. Este de presupus ca avantajul obținut asupra Hoardei de Aur să fi fost de natură a menține politica marelui voievod român — sensibilă la schimbările raportului de forțe internaționale — pe făgașul legăturii angevine. Spre a contribui

²⁰⁵ Gy. Györffy, II, p. 550.

²⁰⁶ Hurmuzaki Densușianu, I 1, p. 594. Actul este din septembrie, după audiența dată de papa Ioan al XXII-lea trimisului regal, prepozitul Ladislau de Tytel; or acesta se află încă în iunie același an la Vișegrad (Gy. Györffy, II, p. 550).

²⁰⁷ I. Minea, *Războul lui Basarab cel Mare cu regele Carol Robert (noiembrie 1330)* („Cercetări istorice”, 5–7, 1929–1932, p. 328).

²⁰⁸ Firește sub rezerva unei posibile erori de dateare.

²⁰⁹ Hurmuzaki/Densușianu, I/1, p. 601; cf. Șt. S. Gorovei, *op. cit.*, p. 62.

²¹⁰ Hurmuzaki/Densușianu, I/1, p. 600–601.

probabil la consolidarea ei, Curia avignoneză intervenea, în primăvara anului 1328, pentru a tempera zelul clerului catolic din regatul Ungariei, prilejuit de strîngerea decimei de la cumanii și români²¹¹.

Pornind de la colaborarea militară probabilă a Țării Românești cu forțele Transilvaniei angevine din 1326 s-a propus un adevărat război al românilor sub Basarab I împotriva tătarilor; el s-ar fi desfășurat cu oarecare sprijin ungur în anii 1324–1328 și ar fi avut ca rezultat întinderea stăpînirii Țării Românești la Dunărea de Jos pînă către Chilia²¹². Opinia se sprijină pe stirea cunoscutei cronică rimate *Düsturname* (cîrca 1465) a lui Enveri, potrivit căreia către 1337/1338 piratii turci au olneni ai lui Umur, begul de Aydin, s-au luptat cu „ghiaurii” la Chilia²¹³. Identificarea acestor ghiauri cu românii nu este imposibilă întrucât principalele și geograful arab Abul Feda (mort în 1331) menționează situația Isaccei în „țara valahilor”²¹⁴. S-a socotit, datându-se această mențiune în anul 1321, că ea infirmă scenariul propus al războiului cu tătarii din 1324–1328, acreditîndu-se ideea că, dimpotrivă stăpînirea Țării Românești la Dunărea maritimă a fost acordată de hanul Özbeq marevov Basarab I în semnul bunelor relații, alianței chiar dintre cele două state²¹⁵. Numai că citarea lui Abul Feda s-a făcut incomplet: geograful arab arată în adevăr că „Isakdji este un oraș din țara valahilor”, dar adaugă imediat „și depinzător de Constantinopol”, completare subliniată cu îndreptățire de Gheorghe Brătianu²¹⁶. Dealtfel, prezența bizantină la Dunărea maritimă este atestată și de Ibn Battuta, călător pe aceste meleaguri la 1330/1331²¹⁷.

Existența unei „țări a valahilor” în zona Isaccei este explicabilă ca o „Romanie” locală, parte a romanității orientale, trăind în organizarea și cu legăturile sale politice proprii; situație ce nu se poate simplifica prin extinderea spre răsărit a Țării Românești²¹⁸. Astfel încît ambele construcții istorice, susținînd această extindere de stăpînire împotriva sau cu asentimentul tătarilor, păcătuiesc prin lipsa, pînă astăzi, a suportului documentar²¹⁹. Dealtfel, în vara anului 1328 la Constantinopol se aflase despre iminență unui atac asupra Traciei al oștirii țarului Mihail al III-lea, sporită cu tătarii locuitori îngă Dunăre²²⁰.

Atitudinea curții de la Vișegrad față de acest complex de forțe de la Dunărea de Jos, — de care marele voievod Basarab I, confruntat direct, trebuia să țină seama —, pare să răzbătă dintr-o diplomă regală din primăvara anului 1329 care amintește vechile atacuri bulgare, române,

²¹¹ *Ibidem*, p. 609.

²¹² *Istoria României*, vol. II, p. 151; Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 31; Șt. S. Gorovei, *op. cit.*, p. 62; cf. P. P. Panaiteșcu, *Introducere* ...

²¹³ Enveri, *Düsturname* (*Cronică turcești privind fările române. Extrase*, vol. I, întocmit de Mihail Guboglu și Mustafa Mehmet, București, 1966, p. 36); V. Laurent, *La domination byzantine aux bouches du Danube sous Michel VIII Paléologue* (RHSEE, XXII, 1945, p. 197–198); G. I. Brătianu, *Les roumains aux bouches du Danube à l'époque des premiers Paléologues* (*ibidem*, p. 199–203).

²¹⁴ O. Taftali, *La Roumanie transdanubienne*, Paris, 1918, p. 124.

²¹⁵ C. C. Giurescu, D. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 271; C. C. Giurescu, *Probleme controversate* ..., p. 145, n. 6 și critica opiniei la M. Holban, 1978, p. 1 075–1 076. Pentru data 1321 v. *Călători străini*, I, p. 11.

²¹⁶ G. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, p. 45.

²¹⁷ *Călători străini*, I, p. 7; cf. R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 145.

²¹⁸ S. Iospescu, *Despre unele controverse*, p. 1 965–1 966.

²¹⁹ Cf. P. P. Panaiteșcu, *Mircea cel Bătrân*, București, 1944, p. 226–227.

²²⁰ Nichifor Gregoras, FHDR, III, p. 512–513.

sîrbe și tătare asupra zonei Mehadiie. Basarab I nu este numit direct un necredincios — *Cronica pictată* afirmă peremptoriu că marele voievod român își îndeplinise totdeauna datoriile față de suzeran — dar nici nu mai apare drept „voievodul nostru”, al regelui, iar calitatea sa de dușman al coroanei ungare și al religiei catolice nu era prezentată la timpul trecut, prin obișnuitul „pe atunci” (*tunc*)²²¹.

Politica externă a Țării Românești trebuia să se adapteze situației reale de la Dunărea de Jos, care, în etapa dată, scăpa cu totul controlului, ca și posibilităților de intervenție sau influențare ale monarhiei angevine. Astfel se explică participarea forțelor militare române, în aceeași „formație”, alături de oastea Bulgariei și de tătari, în războiul din 1330 împotriva Serbiei.

Cauzat de competiția sîrbo-bulgară în Macedonia, războiul era de așteptat încă din 1324, odată cu ruperea de către țarul Mihail Șișman a alianței sale, și de rudenie, cu regele sîrb, în folosul legăturii cu Paleologii bizantini. Campania oștirii țarului bulgar în bazinele superioare al Strumiei a putut fi reconstituită cu suficiente detalii după izvoarele sîrbe și bizantine²²². Cu toate acestea, împrejurările participării românești la război rămîn încă insuficient cunoscute. În efectivele oștirii conduse de Mihail al III-lea, Nichifor Gregoras menționează doar 12 000 de luptători ai țarului și 3 000 de mercenari tătari, fără a pomeni explicit²²³ corpul de ajutor trimis din Țara Românească. Doar analizele sîrbești înfățișează mai amănunțit compoziția oștirii pe care au avut-o de înfruntat oamenii regelui Ștefan Dečanski. Ele consună în a numi, alături de bulgari, pe „Basarabi” și pe tătari²²⁴.

Informația este amplificată într-o însemnare autobiografică din 1349 a împăratului Ștefan Dușan pusă la începutul *Zakonikului*, unde se înfățișează întreaga coaliție antisîrbească a celor șase țări: „рекоуж и цара гриаскаго, Михаила и брата его Белаура, и Александра цара българомы и Касаракоу Иванка, таста Алекси идра цара, соумгъжтихъ жиевоужтихъ чрънинъ татарь, и господстко ташко и прочиймъ сбшинимъ господа”²²⁵.

Cunoșcută după editarea în 1870 a *Zakonikului*, însemnarea a fost divers interpretată²²⁶. Ea relevă însă destul de explicit participarea la campanie a țarului Mihail al III-lea Șișman, a fratelui său de soră Andrei, precum și a oștirilor de ajutor ale aliaților lor, împăratul bizantin, Andronic al III-lea, marele voievod Ioan Basarab²²⁷ al Țării Românești, soțul lui Andrei, împreună cu acelea ale „tătarilor negri”, ale domniei Iașilor și ale altor domni.

În vreme ce cooperarea bulgaro-bizantină este îndea juns documentată de cronicile lui Nichifor Gregoras și Ioan Cantacuzino, fragmentul datorat împăratului Ștefan Dușan este primul care înfățișează geografia

²²¹ Gy. Györffy, II, p. 551—552. Nu este exclusă nici rezistența față de prozelitismul religios catolic, Țara Românească fiind adăpostul a numeroase eretici.

²²² Cf. C. Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, p. 293—295; v. și Stanoević, *Bitva pod Velbujda*, Beograd, 1930.

²²³ Nichifor Gregoras, *Byzantinae Historiae*, ed. Ludovicus Schopen, vol. I, Bonnae, 1829, p. 455.

²²⁴ Dj. Stojanović, *Start srpski rodoslovi i letopisi*, Beograd — Sr. Karlovci, 1927, p. 78—79, 127; Relja Novaković, *Brankovicev letopis*, Beograd, 1960, p. 45.

²²⁵ *Zakonik Stefana Dušana цара srpskog 1349 i 1354*, ed. nouă Stojan Novaković, U Beogradu, 1898, p. 3.

²²⁶ B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, t. III, p. 223.

²²⁷ Cf. E. Virtosu, *Titulatura domnilor și asocierile la domnie în Tara Românească și Moldova (până în sec. XVI)*, București, 1960, p. 17.

politică nord-dunăreană : Tara Românească învecinată tătarilor negri — desigur din posesiunile vestice ale Hoardei de Aur —, domniei alane — foarte probabil de pe Prutul mijlociu²²⁸ — și altor state mai puțin însemnate. Acestea din urmă trebuie identificate, măcar ipotetic și cu celelalte state românești din cuprinsul romanității orientale extracarpatiche, de la Dunărea de Jos și Marea Neagră.

Din coaliția antisîrbească cel puțin unul dintre aliați — basileul bizantin, cunnatul țarului bulgar — a participat, în mod sigur, personal la campania din 1330. Faptul se explică însă prin interesul bizantin direct în Macedonia amenințată de expansiunea regatului Nemanizilor. Prezența marelui voievod Basarab I pe cîmpul de bătălie din bazinele superioare al Strumei este mai greu de acceptat, cu atît mai mult cu cît corpul românesc pare să fi fost puțin numeros ; astfel s-ar explica și ignorarea sa de către analistica bizantină.

Către sfîrșitul primăverii anului 1330, oștirile țarului Mihail al III-lea și-au pornit marșul spre Macedonia de nord ; la 19 iunie curtea sîrbă lucea oficial act de declansarea războiului. Vreme de patru zile, trupele atacatoare au înaintat, nestingherite, devastând pămînturile sîrbești de la izvoarele Strumei. În a cincea zi, sîmbătă 18 iulie 1330, la răsărîtul soarelui, oastea sîrbă a întîmpinat oștile țarului în preajma Velbuždului, surprinzîndu-le se pare nepregătite pentru luptă. Bătălia, declanșată imediat, a fost decisă de șarja detașamentului de mercenari „franci” (300 — 1 000 de oameni) ai regelui Ștefan Dečanski, îndreptată spre steagul țarului. Deruta acestuia din urmă a permis sîrbilor să exploateze deplin avantajul : la șapte ceasuri ale zilei victoria lor era completă, mare parte dintre luptătorii bulgari fiind capturați, restul găsindu-și scăparea prin fugă. Țarul Mihail Șișman însuși, rănit mortal în bătălie, a rămas să se stingă în mîinile învingătorilor²²⁹, deveniți imediat arbitrii succesiunii dinastice din țarat²³⁰.

Abia se potolise larma încleștării de pe cîmpul de bătălie de la Velbužd, cînd Carol I Robert chemase regatul său la expediție împotriva Țării Românești.

În evoluția politicii angevine, războiul împotriva principatului românesc transalpin relevă atît statonnicile tendințe de recuperare integrală a patrimoniului real și de pretenție al dinastiei arpadiene, cît și de infăptuire a misiunii cruciate în Europa sud-estică prin concepția și cu mijloacele noilor stăpînitori franco-napolitani ai Ungariei. Sub raportul relațiilor externe, situația dinastiei angevine în anul 1330 se dovedea favorabilă, după încheierea tratatului de alianță cu regele Boemiei Ioan de Luxemburg (1327) și prin continuarea strînselor legături dintre Ungaria și Polonia ; totodată, criza succesiunii austriice a lui Frederic cel Frumos de Habsburg — izbucnită în același an — excludea presante complicații occidentale.

O parte a istoriografiei române a asociat scopul războiului declansat de regele Ungariei împotriva Țării Românești — scop esențial pentru înțelegerea strategiei următoare — rezolvării problemei Severinului și, derivînd din aceasta, impunerea suzeranității angevine, asupra marelui

²²⁸ Cf. G. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, p. 44, 113.

²²⁹ Nichifor Gregoras, *op. cit.*, p. 454—456; Ioannes Kantakuzenos, *op. cit.*, p. 428—430; *Zakonik . . .*, p. 3—4.

²³⁰ Тимофей Флоринский, *Южные славяне и Византия во второй четверти XIV века*, vol. I, С. Петербург, 1882, p. 35—36; G. Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 527.

voievod român²³¹. Afirmăția se sprijină pe însăși mărturia expresă a unei diplome din 1351 a regelui Ludovic I Anjou, potrivit căreia expediția din 1330 a lui Carol Robert se înfăptuise „*ad recuperandum quasdam partes predicti regni Hungarie, per Bazarab wayuodam, infidelem ipsius patris nostri occupatas*”²³².

O părere care pare să prevaleze, susținută îndeosebi pe versiunea *Cronicii pictate* asupra evenimentelor, indică drept scop al războiului cotropirea Tării Românești, înlocuirea marelui voievod Basarab I cu dregători ai regelui Ungariei²³³.

În perspectiva politicii angevine, Bálint Hóman (1938) a socotit posibilă încadrarea acțiunii din 1330 în expansiunea comercială a regatului spre sud-est, în Peninsula Balcanică; privilegiile acordate atunci Clujului și orașelor saxone pentru promovarea acestei expansiuni dinspre Transilvania i s-a părut istoricului maghiar un argument în favoarea tezei sale²³⁴.

Spre a da o imagine mai puțin unilaterală a împrejurărilor războiului s-a propus recent, reluîndu-se unele idei ale lui Ilie Minea, incluzânderea între cauzele conflictului a unor inițiative ale voievodului Tării Românești de a lichida „infiltratiile” politicii ungare la sud de Carpați și totodată menținerea unor „posesiuni din Transilvania” ale marelui voievod român, amenințate cu cotropirea de dregători ai regatului angevin²³⁵.

O altă opinie, singulară, și-a făcut loc treptat în opera lui Nicolae Iorga. Ea privește evenimentele mai ales prin prisma concepției politice angevine: „sentimentul frances, al neapăratelor legături feudale între state, care singure împiedică dezordinea și războiul și dau o bază sigură acțiunilor politice”²³⁶; de aici scopul războiului din 1330 de a impune Tării Românești legătura vasalică, de a o încadra direcției politice a acestei Ungarie imperiale de formă latină, catolică, o Franță orientală²³⁷. Nu este străină acestui mod de a vedea lucrurile nici interpretarea dată de N. Iorga povestirii *Cronicii pictate* relative la campania din 1330, povestire ce ar fi comprimat sub același an și evenimente mai tîrzii, din 1335, anume cucerirea Severinului²³⁸.

Cit privește scopul războiului declanșat de regele Ungariei împotriva Tării Românești divergențele de opinie impun spre a conchide o abordare inversă, și anume stabilirea scopului războiului după reconstituirea și analiza desfășurării sale.

²³¹ N. Iorga, *Originea și sensul direcțiilor politice în trecutul fărălor noastre* (AARMSI, s. II, t. XXXVIII, 1915–1916, p. 929); I. Lupăs, *Atacul regelui Carol Robert contra lui Basarab cel Mare. 1330 (Lupta de la Posada)* („Anuarul Comisiei Monumentelor Istorice, Secția Transilvania”, 1930–1931, p. 10); M. Holban, 1962, p. 321 („Deci nu mai e nevoie de căutarea unor alte motive decât dorința de reconstituire a banatului Severinului de pe vremea Arpadienilor, regele nemaimulțumindu-se cu formula inchinării formale socotite valabile în 1324”).

²³² Hurmuzaki Densușianu, I 2, p. 14.

²³³ N. Iorga, *Istoria armatei românești*, vol. I, Vălenii-de-Munte, 1910, p. 85; C. C. Giurescu, D. G. Giurescu, op. cit., p. 267–268; *Istoria României*, vol. II, p. 153; Șt. Ștefănescu, op. cit., p. 32; P. P. Panaiteescu, *Introducere*, p. 315.

²³⁴ B. Hóman, op. cit., p. 177–178; cf. G. I. Brătianu, *Les rois de Hongrie et les principautés roumaines au XIV-e siècle* (BSHAR, t. XXVIII/1, 1947, p. 9/75).

²³⁵ Șt. Ștefănescu, op. cit., p. 31.

²³⁶ N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 166.

²³⁷ N. Iorga, *Geschichte des Rumänischen Volkes . . .*, II, p. 18; idem, *La place des roumains dans l'histoire universelle. I. Antiquité et Moyen-Âge*, Bucarest, 1935, p. 188–189.

²³⁸ N. Iorga, *Carpați în luptele dintre români și unguri* (AARMSI, s. II, t. XXXVIII, 1915–1916, p. 4–82).

În vara anului 1330 oastea regală a fost chemată la arme prin edictul suveranului angevin („*exercitum nostrum regio edicto convocatum*”) ²³⁹. S-au putut astfel ridica efective importante, după mărturia analelor „*rex copiosum exercitum congregasset*” ²⁴⁰. Fiind vorba de o expediție la frontieră și poate dincolo de aceasta, cu participarea personală a regelui, aceste efective depășeau cu siguranță pe acelea ale corpului de oaste trimis în 1322 de Carol Robert de Anjou în ajutorul lui Frederic cel Frumos de Habsburg : 2 400 cavaleri și 4 000 arcași cumani ²⁴¹.

Odată convocată și strânsă oastea regală în vara anului 1330, o parte importantă a ei — 8 000 oameni — a fost trimisă în sprijin forțelor pregătite de Władisław Lokietek, suveranul Poloniei (1320—1333), împotriva Ordinului cavalerilor teutoni ²⁴², conform alianței ungaro-polone. Trimiterea unei părți a oastei regale pe un alt teatru de război este amintită atât de *Cronica pictată* („*non tamen totum suum posse, quia ad confinia regni sui in diversas expeditiones contra adversarios eiusdem regni quam plurimos destinaverat pugnatores*”) ²⁴³, cât și de documentele interne ungare. Astfel, o diplomă din noiembrie 1330 a lui Mihail, prepozitul mănăstirii premonstratense Sf. Ioan Botezătorul din Jazow, arată participarea nobililor din comitatul Abaúj la războiul polono-teutonic în corpul expediționar angevin („*quia specialiter militaturi in subsidium regis Polonie per dominum Karolum dei gracia regem Hungarie contra cruciferos prutenorum provincie cum aliis multis bellicosis fuissent destinati et transmisi*”) ²⁴⁴. În lunile septembrie și octombrie corpul expediționar ungars-a aflat în Prusia, comandantul său, Guillaume Druget, comite de Ujvár și Szepesi, luând parte la negocierile pentru încetarea conflictului ²⁴⁵. Este de presupus că trupele corpului expediționar angevin să fi fost ridicate din comitatele de nord-est ale regatului Ungariei.

Bine documentata participare a unor forțe din Ungaria alături de regele Władisław Lokietek, în anul 1330, redeschide problema mențiunilor cronicărești despre sprijinul românesc acordat Poloniei în 1325 și 1326 ²⁴⁶. Identificat de obicei cu un auxilium provenit de la un stat românesc de pe teritoriul Moldovei — greu de admis în situația dominației politice tătare pe aceste meleaguri —, sprijinul Poloniei nu este exclus să se fi acordat prin intermediul regelui Carol Robert, în condițiile alianței ungaro-polone. Forțele românești vor fi fost ridicate la oaste din Maramureș, Ugocsa, Bereg, dacă nu cumva, în virtutea legăturii din 1324 a marelui voievod Basarab I cu regele angevin, ele ar reprezenta o obligație militară externă a Țării Românești, ce ea ce este însă mai puțin probabil ²⁴⁷.

²³⁹ Hurmuzaki/Densușianu, I/1, p. 625.

²⁴⁰ SRH, I, p. 496.

²⁴¹ Apud Georgius Pray, *op. cit.*, p. 15.

²⁴² *Chronicon terrae Prussiae*, apud Emil C. Lăzărescu, *Despre lupta din 1330 a lui Basarab voievod cu Carol Robert* (RI, XXI, 1935, p. 243); 10 000 de oameni după *Cronica Poloniei Mari* (Endre Kovács, *Magyarok és lengyelek a történelem sodrában*, Budapest, 1973, p. 39).

²⁴³ SRH, I, p. 496.

²⁴⁴ CDHA, II, p. 517.

²⁴⁵ E. Kovács, *op. cit.*, p. 39.

²⁴⁶ I. Minea, *Informațiile românești ale cronicii lui Jan Dlugosz*, Iași, 1926, p. 11—12; P. P. Panaiteanu, *Introducere*, p. 317; S. S. Gorovei, *Dragoș și Bogdan*, p. 47.

²⁴⁷ Nu este de exclus nici identificarea acestor forțe române cu acelea ale „gorallilor” din Carpații Păduroși, parte a romanității orientale care se va mai afirma militarește și în secolul al XVII-lea (v. S. Iosipescu, *Războlul antiotoman al țărilor române din 1657—1662*, în *Istoria militară a poporului român*, vol. II, în curs de apariție).

Oricum efectivele de 8 000—10 000 de luptători ale corpului expediționar angevin trimis în Polonia în vara anului 1330 permit să se aprecieze la o valoare numerică și calitativă mult superioară oastea cu care regele Carol Robert în persoană a pornit împotriva Țării Românești. Surse de proveniență și natură diferită îngăduie să se întrezărească ceva din compoziția oștirii regale. Comanda efectivă a trupelor fusese încreștinată de suveranul angevin marelui comis Ștefan Lackfy²⁴⁸, viitorul voievod al Transilvaniei (1344—1350). Erau prezenți în oastea regală Toma de Szécsény voievodul Transilvaniei (1322—1342) și Dionisie Szécsi, mare stolnic, castelan de Mehadia și Haznus²⁴⁹.

Documentar sănt atestați în expediție: magistrul Donch, comite de Zwolen și Liptow, Ioan, fiul lui Briccius din Bathor, comite de Sălaj magistrul Laurențiu, fiul nobilului spaniol Simon Bajoti, comite de Zarand, Peteu, fiul lui Ștefan, vicecastelan de Ciceu, magistrul Toma, fiul lui Petru, castelan de Csókakö și Gesztes (în comitatele Alba și Komáron), comitele Peteu, fiul lui Andrei de Bachka, din neamul german Guthkeled, strămoș al familiei Bócskai²⁵⁰. Printre detașamentele date de comunități privilegiate sănt pomenite acelea ale sașilor din Mediaș și Șeica Mare, ale oaspeților regali din Cluj²⁵¹. Un comite Jgeyk și fiul său Petru participau la campanie²⁵² foarte probabil îndeplinind slujba ostăsească datorată de mănăstirea Saxardia, din comitatul Tolna, pentru feudele deținute de aceasta²⁵³.

Printre luptătorii fără titluri sau dregătorii participanți la război se numără: Nicolae și Martin, fiili lui Blawch, cu moșii în preajma Sibiului, magistrul Martin, fiul lui Berend, căruia cronica lui Thuróczi îl atribuie o origine saxonă, Leucus, fiul lui Briccius din Bathor și frate al lui Ioan comitele de Sălaj, Petru, fiul lui Bartaleu, ruda a vicecastelanului de Ciceu, Peteu, fiul lui Ștefan, un fiu al lui Dema, fiul lui Luca, familie din Bolug (comitatul Szepes sau Ujvár), Toma, fiul lui Leurenthe de Segvár (comitatul Veszprém), Bako, fratele lui Thatamer prepozitul de Alba Regală și vicecancelar al regatului, cu moșile poate pe Ráab în comitatul Vas, Ioan, zis Otel, fiul lui Moogh din Csepel (comitatul Pest), magistrul Laurențiu, fiul lui Emeric din neamul Osl, ramură a celui de „genere”, Kanisza, Sverchek, fiul lui Paul, fiul lui Benus, probabil din comitatul Liptow, Deseu, fiul marelui stolnic Dionisie Szécsi, Ladislau, fiul comitelui Donch de Zwolen și Liptow²⁵⁴.

În preajma regelui s-au aflat în tot cursul expediției demnitari ai curții: Andrei, prepozitul de Alba Regală, vicecancelar, păstrătorul peceții suveranului, comitele Pavel, fiul spaniolului Simon Bajoti, judele curții, magistrul Ștefan, notar special al curții²⁵⁵, precum și înalte fețe bisericești: Mihail, prepozit de Pozsega (comitatul Pozsega dintre Sava

²⁴⁸ DRH, D, I, p. 65.

²⁴⁹ SRH, I, p. 497; Hurmuzaki/Densușianu, I/1, p. 626—627, 645—647; Gy. Györffy, II, p. 551.

²⁵⁰ Chron. Pict., în SRH, I, 497—498; Gy. Györffy, II, p. 554, 555 n. 101, 559 n. 125—126, 556; Hurmuzaki/Densușianu, I/1, p. 625, 627, 633, I/2, p. 34—35.

²⁵¹ Gy. Györffy, II, p. 552; Hurmuzaki/Densușianu, I/1, p. 616.

²⁵² Gy. Györffy, II, p. 553 și n. 87.

²⁵³ S. Iosipescu, *Despre unele controverse*, p. 1977

²⁵⁴ Chron. Pict., SRH, I, p. 500. Gy. Györffy, II, p. 552, 554, 557, 557 n. 117, 560 n. 132, 561, n. 139, 563 și n. 149, 553; Hurmuzaki/Densușianu, I/1, p. 615, 627, 628—629, 645—647; I/2, p. 49.

²⁵⁵ CDHA, II, p. 628—629; Hurmuzaki/Densușianu, I/1, p. 624—625, 632, 635—636.

și Drava), Nicolae, prepozit de Alba Iulia, Andrei pleban de Sáros, fratele Petru din ordinul predictorilor, cît și alții preoți capelani ai regelui²⁵⁶. Se adăugau tuturor acestora multimea — fără număr, după *Cronica pictată*²⁵⁷ — a cumanilor regelui; în schimb nu par să fi mers la război secuii²⁵⁸.

Deși în chip firesc incompletă, lista participantilor la campania angevină împotriva Țării Românești relevă sensul larg al ridicării la oastea regală proclamată în vara anului 1330. Menționarea documentară, a cîte unui comite sau castelan, a înălților demnitari civili și ecclaziastici ascunde în realitate chemarea la oaste a tuturor celor supuși lor, conform uzanțelor vremii. După cum pomenirea unică a unui luptător din vreun comitat oarecare desemnează de fapt participarea la expediție a întregului corp din care acela făcea parte. Cum nu lipsesc mențiunile unor efective provenite de la comitate din vreo zonă a regatului angevin al Ungariei și posesiunilor acestuia se poate presupune că regele Carol Robert lansase în vara anului 1330 un edict de ridicare generală la oaste, spre a putea porni expediția „*simul cum potioribus regni nostri prelatis et baronibus ac nobilibus nec non regnicolis nostris*” (document regal din 2 ianuarie 1335)²⁵⁹.

Forțele rezultate, de ordinul a cîtorva zeci de mii de ostași, îi vor fi părut regelui îndestulătoare atât în vederea campaniei sale principale în Țara Românească, cît și pentru trimiterea corpului de ajutor socrului și aliatului său Władisław Lokietek al Poloniei.

La 11 iulie 1330, Carol Robert se mai afla încă la Višegrád²⁶⁰. Oștirea regală se concentrase în ținuturile sud-estice ale regatului, poate în preajma cetății Timișoarei, una din reședințele preferate ale suveranului angevin. În luna septembrie, după planul conceput de Toma Szécseny, voievodul Transilvaniei, și Dionisie Szécsi, castelanul Mehadiei, banul *in spe* de Severin, trupele regale s-au pus în mișcare pătrunzind în posesiunile marelui voievod al Țării Românești prin Poarta de Fier. Deplasându-se pe malul stîng al Dunării, oastea regală angevină a atins cetatea Severinului.

Declanșarea războiului de către regele Ungariei, cu totul nejustificată de atitudinea corectă a celui atacat — după însăși mărturia *Cronicii pictate* — pare să fi surprins pe marele voievod al Țării Românești.

Nu este de înălțurat nici presupunerea adoptării de către acesta a unei defensive prudente în fața marilor efective ale oștirii ungare, mai cu seamă în condițiile de după înfringerea de la Velbužd. Cert este că versiunea evenimentelor potrivit *Cronicii pictate* nu include o rezistență românească notabilă la cetatea Severinului. Ea s-ar putea eventual presupune din faptul că izvorul narativ înfățișează mai întîi luarea în stăpînirea angevină a Banatului de Severin²⁶¹ și abia apoi a cetății („*Cum autem rex Zeurin et castrum ipsius recepisset*”)²⁶². Această primă fază a campaniei regale ungare împotriva Țării Românești descrisă de cronică și află corespondență într-un document al lui Carol Robert de Anjou dat

²⁵⁶ *Chron. Pict.*, SRH, I, p. 499.

²⁵⁷ *Ibidem*.

²⁵⁸ CDHA, V, p. 439.

²⁵⁹ Hurmuzaki/Densușianu, I/1, p. 627.

²⁶⁰ CDHA, II, p. 499.

²⁶¹ Evident a părții stăpînite de Basarab I.

²⁶² *Chron. Pict.*, SRH, I, p. 497.

la 26 noiembrie 1332 : „cum exercitum nostrum [...] movissemus, et quedam confinia regni nostri, que in terra Transalpina, per Bazarab, filium Thocomerri, scismaticum, in nostrum et sacre corone non modicum derogamen detinebantur, adissemus”²⁶³.

Odată realizat acest prim obiectiv, succes consacrat prin instalarea lui Dionisie Szécs ca ban al Severinului recuperat, suveranul angevin și consilierii săi, încurajați de înlesnirea primei înfăptuiri, au declarat a doua etapă a campaniei : supunerea întregii Țări Românești. Planul transpare din însăși litera unei diplome angevine, din 19 mai 1335, unde nu mai era vorba de recuperarea doar a unor fructarii ale regatului, cuprinse de Basarab I în marele voievodat al Țării Românești, ci chiar de stăpînirea acesteia din urmă. Marele voievod Basarab I și fiii săi – probabil prinții apanajați²⁶⁴ – erau acuzați de a ține cu necredință Transalpina, țară asupra căreia monarhia angevină își afirma pretenția unui drept superior („per Bazarab Olacum et filios eius, dictam terram nostram Transalpinam in preiudicium sacri diadematis regni et nostri infideliter detinentes”)²⁶⁵.

Confruntat cu o primejdie capitală, marele voievod Basarab I ar fi căutat, potrivit versiunii *Cronică pictate*, o rezolvare politică a conflictului. Solii săi, ajunși în fața regelui, au înfățișat propunerile de pace ale principelui român : cedarea de drept a Severinului, recunoașterea suzeranității coroanei angevine cu plata anuală a celor datorate și slujba la curtea regească a unuia dintre fiii marelui voievod, pe socoteala acestuia, precum și o despăgubire de 7 000 de mărci de argint (1 680 000 dinari sau 1,5 tone din prețiosul metal) pentru cheltuielile făcute de Carol I Robert spre a-și ridica oastea²⁶⁶. După vechiul istoric Ignacz A. Fessler, negocierile s-ar fi purtat pe rîul Motru²⁶⁷, dar opinia este conjecturală și nu se întemeiază pe vreun izvor. Ea se datorează identificării limitei estice a banatului Severinului cu aceea a domeniului cetății și districtului Severin viitorul județ Motru sau Mehedinți, figurat pe unele hărți din veacul al XVIII-lea²⁶⁸, cunoscute fără îndoială de Fessler.

Analiza istorică a aceluiași pasaj al cronicii era asociată de Nicolae Iorga în ultima sa sinteză de istorie a românilor legendelor unor bătălii date la vadul de la Rîmnicu Vilcea²⁶⁹, ceea ce presupune, probabil, o altă accepție teritorială pentru Banatul Severinului. Ea pare îndreptățită de sensul propunerii marelui voievod Basarab I de a ceda de drept Severinul cu cele dependente de el, deja ocupate de oastea regală („Zeurim cum suis atinentiis, nunc habetis pre manibus per potentiam”)²⁷⁰.

Negocierile de pace angajate de domnul român au fost însoțite totodată și de avertismentul unui pericol neîndoios pe care regele și oastea să în nici un chip nu l-ar fi putut înălătură dacă ar fi înaintat mai departe („quia si veneritis ulterius periculum minime evadetis”)²⁷¹. Ar rezulta

²⁶³ Hurmuzaki/Densușianu, I/1, p. 625.

²⁶⁴ S. Iosipescu, op. cit., p. 1970.

²⁶⁵ Hurmuzaki/Densușianu, I/2, p. 35.

²⁶⁶ Chron. Pict., SRH, I, p. 497.

²⁶⁷ Ignacz Aurelius Fessler, *Geschichte von Ungarn*, ed. Ernst Klein, vol. II, Leipzig, 1867, p. 49.

²⁶⁸ I. Donat, *Datele principale din istoria Olteniei pînă la anul 1600 (Oltenia, Craiova, 1943*, p. 314).

²⁶⁹ N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 177.

²⁷⁰ Chron. Pict., SRH, I, p. 497; cf. formula diplomei Ioanișilor pentru aceeași țară a Severinului.

²⁷¹ Ibidem.

quebatur. Rer uadit cī exēctu
contra Saracena.

astfel, potrivit versiunii *Cronică pictate*, desfășurarea tratativelor la proximitatea vechii limite occidentale a voievodatului lui Basarab I, dincolo de care oastea Ungariei avea să întâmpine o neînțelitoare împotrivire românească.

În pofida sfaturilor magistrului Donch, comitele de Zwolen și Liptow, susținător al unei reglementări pașnice întărite de monarhul angevin prin scrisoarea sa²⁷², regele Ungariei a respins propunerile domnului român. Răspunsul său, redat de *Cronica pictată* în concordanță cu situația presupusă și caracterul atribuit personajelor — „*Sic dictie Bazarad. Ipse est pastor ovium mearum, de suis latibulis per barbas suas extraham*” („Așa spuneți lui Basarab, că el este păstorul oilor mele, de barbe îl voi scoate din bîrloagele sale”)²⁷³ — este de fapt revelator pentru mentalitatea reală sau conferită de cronicar regelui Carol Robert de Anjou. Ea reiese din comparația acestui pasaj cu imaginea analisticii latine din regatul Ungariei despre români și originea lor, aceea de „*pastores romanorum*”. Pentru superbia și chiar concepția franco-napolitanului Carol Robert de Anjou, principe de Salerno, domn al muntelui San Angelo, marele-voievod român nu putea fi decât un păstor al turmelor acestui înalt personaj de pretenție imperială romană.

Oastea regală ungară s-a pus în mișcare înaintând într-o regiune înfățișată de *Cronica pictată* drept necunoscută („*terra ignota*”) pe un drum „între creștele alpine și pădurile munților” (*inter alpes et montes silvarum*)²⁷⁴. Desigur ultima precizare trebuie apreciată luându-se în considerație deprecierea termenilor din latina medievală; ar fi vorba deci de un drum ce străbătea o zonă colinară, împădurită, de unde spre nord se presimțeau munții.

Dintru începutul povestirii sale, scriitorul *Cronică pictate* ținuse să-și pregătească cititorii asupra mersului general al expediției prin înfățișarea caracterului deosebit al țării lui Basarab: „*que terra est inhabitabilis genti ignote*”²⁷⁵. Argumentarea se amplifică acum, după eşuarea negocierilor de pace, cind oastea regatului Ungariei își reluase înaintarea. Pe calea de pădure străbătută, trupele ungare nu au putut afla provizii și curind însuși regele, ostașii săi și caii au început să fie munciți de lipsa hranei („*victualia invenire nequirent, famis inedia ipse rex, milites et equi sui laborare protinus ceperunt*”)²⁷⁶.

În noua fază a campaniei — ce viza supunerea sau chiar cotropirea țării lui Basarab — marșul oștirii regale trebuia să vizeze un obiectiv, suficient de important din punct de vedere politico-militar, care odată atins să înlesnească realizarea scopului propus. Obiectivul, unicul indicat de sursele cunoscute astăzi, pare să fi fost „*castrum Argyas*”²⁷⁷.

Cum însă între văile Oltului și Argeșului, în zona subcarpatică, distanța nu este mai mare de 40—50 kilometri, adică una sau două etape de marș, descrierea greutăților întâmpinate de oastea ungară apare drept

²⁷² *Ibidem*, p. 497—498. Miniatura aducerii unei scrisori regelui Carol Robert poate eventual să reprezinte însăși înfățișarea solei lui Basarab I.

²⁷³ *Chron. Pict.*, SRH, I, p. 497; traducerea apartine lui Gheorghe řincai, op. cit., vol. I, p. 471.

²⁷⁴ *Chron. Pict.*, SRH, I, p. 498.

²⁷⁵ *Ibidem*, p. 497.

²⁷⁶ *Ibidem*, p. 498.

²⁷⁷ Hurmuzaki/Densușianu, I/1, p. 646 (document din 1336, după 11 noiembrie); Gy. Györfy, II, p. 561 (document de la 30 iunie 1347).

excesivă, mai cu seamă în zona colinară a Tării Românești, cu cea mai mare densitate a aşezărilor omenești²⁷⁸. Împrejurarea este de natură a modifica optica asupra întregii expediții ungare de la Poarta de Fier pînă la valea Argeșului. Nu ar fi exclus ca străbaterea Banatului de Severin însuși să fi fost pentru trupele ungare un istovitor marș. Lipsa de provizii, manifestată curind, nu și-ar putea afla explicația decît într-un plan prestabilit al domnului român și sfetnicilor săi de înfometare a adversarului încă pe drumul către Olt prin zona colinară. Planul se putea infăptui de locuitori prin retragerea voluntară și pustirea căii de înaintare a trupelor ungare prin Banatul de Severin, stăpînit de marele voievod Basarab I.

Oricum, la atingerea cursului superior al rîului Argeș, oastea regelui Carol I Robert al Ungariei va fi avut înfățișarea descrisă de cronicar.

Ajuns pe valea superioară a rîului, forțele angevine și-au instalat tabăra înaintea acelui „castrum Argyas” („cum valido suo exercitu accedendo, ante castrum Argyas castra metatus fuisset”) ²⁷⁹. Localizarea acestui „castrum” este de asemenea controversată : Alexandru Lapedatu (1910), Nicolae Iorga (1915) au propus identificarea sa cu cetatea din sus de Căpățineni-Ungureni ; dimpotrivă, P.P. Panaiteanu (1967) a susținut echivalența cu Curtea de Argeș ²⁸⁰. Opinia din urmă este conjecturală : ea derivă din reconstituirea evoluției ipotetice a voievodatului lui Seneslau pînă la Basarab I, voievodat a cărui capitală s-ar fi aflat acolo. Potrivit rezultatelor săpăturilor arheologice efectuate în ultima vreme la Curtea de Argeș, nu ar fi de înălțurat posibilitatea afectării „construcțiilor voievodale” din aceste locuri, în vremea campaniei ungare din toamna anului 1330 ²⁸¹. Pe de altă parte, cetatea de pe Argeș de la Căpățineni-Ungureni poartă totuși, de la prima sa atestare documentară, 1481, la cinci generații după evenimentele în discuție aici, denumirea de Poenari ²⁸² ; modificarea toponimului este mai puțin probabilă. Desemnarea Curții de Argeș drept „cetate” („castrum”) este posibilă atâtă vreme cît și Timișoara, reședința regelui Carol Robert, era numită în documentele latine tot „castrum” ²⁸³. Singurul impediment al localizării cetății Argeșului la Curtea de Argeș rămîne însă absența sau încă nedescoperirea aici a unor elemente mai serioase de fortificație ²⁸⁴.

Instalarea taberei oștirii regale sub cetatea Argeș putea fi eventual punctul nodal al campaniei menite să supună sau să subjuge Țara Românească. Este firesc să se presupună că factorii de decizie angevini au legat realizarea acestui obiectiv de obținerea unui succes militar, în față și împotriva garnizoanei cetății, a trupelor domnului român sosite în sprijinul acesteia ²⁸⁵. Soluția unui asediu se prezenta de la sine. În timpul desfășurării acestuia a sosit în tabăra regală Bako, fratele lui Thatamer, viitorul prepozit de Alba Regală și vicecancellar, însărcinat dinainte de voievodul

²⁷⁸ I. Donat, *Așezările omenești din Țara Românească în secolele XIV–XVI* („Studii” IX, 1956, nr. 6, p. 75–95).

²⁷⁹ Gy. Györffy, II, p. 561.

²⁸⁰ N. Iorga, *Carpății în luptele dintre români și unguri* (AARMSI, s. II, t. XXXVIII, 1915–1916, p. 4–82); P. P. Panaiteanu, *Introducere la istoria culturii românești*, p. 309.

²⁸¹ N. Constantinescu, *Curtea domnească din Argeș, probleme de geneză și evoluție*, p. 23.

²⁸² DRH, B, I, p. 286.

²⁸³ C. Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. II, p. 193.

²⁸⁴ Cf. N. Constantinescu, *op. cit.*; v. și N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 177 – pentru Sinnicoară, pe care o exclude însă.

²⁸⁵ Cf. M. Holban, 1967, p. 29.

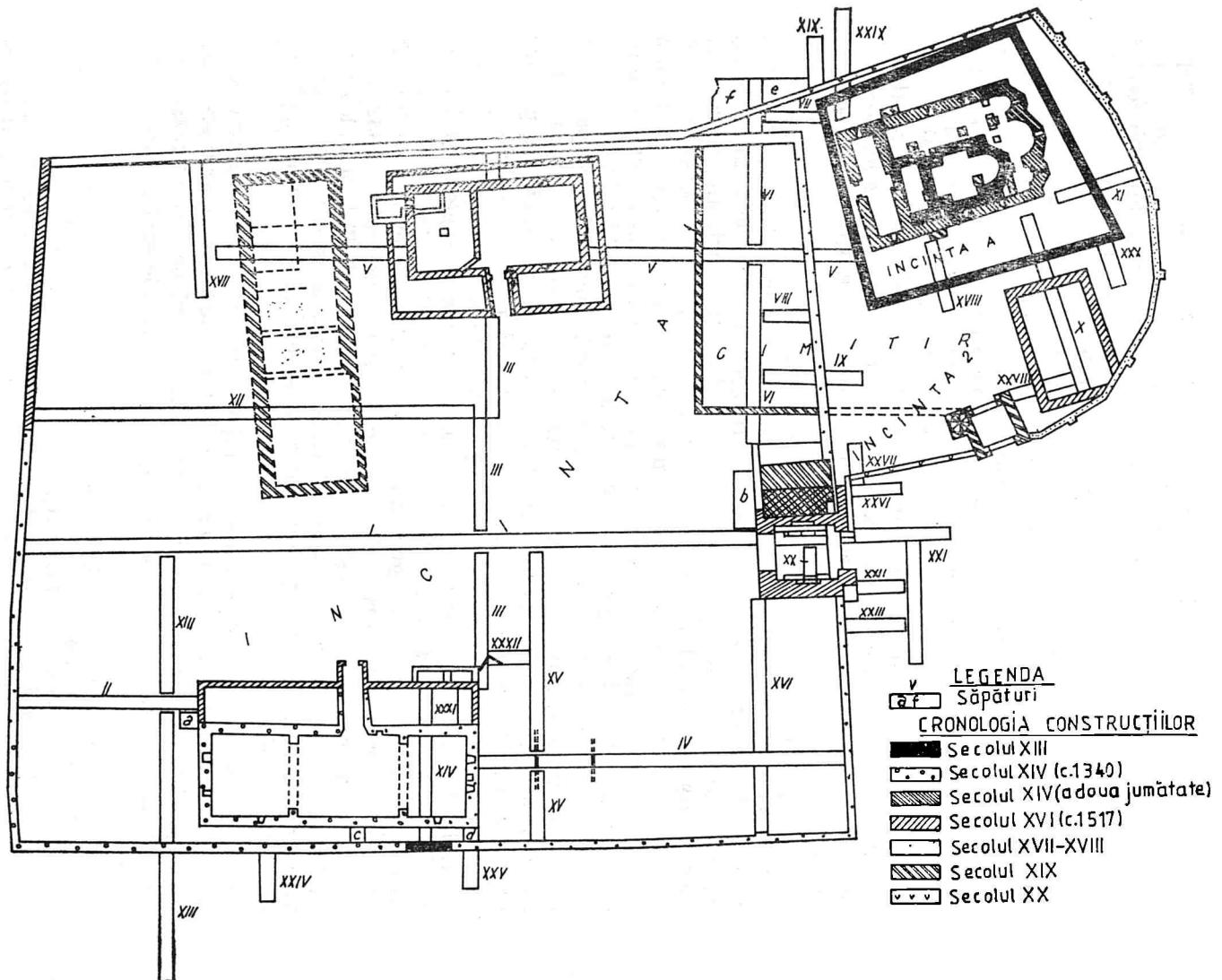

Fig. 5. — Planul curții domnești de la Curtea de Argeș (după BMI, 1971, nr. 3, p. 16).

Transilvaniei cu o misiune specială („*in occultis legationibus et factis*”)²⁸⁶. Cu o escortă de cățiva oameni, el răzbătuse cu primejdia morții printre dușmani, iar venirea sa aproape miraculoasă la Argeș provocase uimirea întregii știri ungare. Episodul misiunii lui Bako este greu descifrabil în condițiile consemnării sale fugare într-un singur document. S-a propus interpretarea acelor „*occultes legationes*” drept încercare de a stabili unele contacte cu boieri sau „stăpinitori” subordonăți marelui voievod²⁸⁷. Trebuie remarcat că Bako a primit misiunea sa de la Toma Szecsény, voievodul Transilvaniei, pornind spre îndeplinirea ei „*după*” rege și oastea sa, venirea sa la Argeș fiind cu totul neașteptată²⁸⁸. Dacă acest „post” ar fi interpretat spațial și Bako împreună cu escorta sa a urmat drumul străbătut de oastea regală *după* aceasta, primejdiiile întimpinate și norocul prin care a ajuns la Argeș ar dovedi închiderea de către români a căii de pătrundere a dușmanului prin banatul de Severin, practic pierderea controlului angevin asupra acestui teritoriu. Interpretat temporal „post” ar indica o pornire mai tîrzie a lui Bako și alor săi, sosirea sa miraculoasă la Argeș producîndu-se pe un drum deosebit de al știrii regale, eventual printr-unul din pasurile Carpaților din preajma cetății amenințate de unguri.

Dar, oricum și din orice parte va fi venit Bako, este cert că la data sosirii sale în tabără ungără de la Argeș forțele marelui voievod al Țării Românești controlau căile de acces spre aceasta, practic o înconjurație. Situația pare să reiasă și dintr-alt episod al confruntării ungaro-române de sub cetatea Argeșului, anume hărțuirea de către ostașii marelui voievod a unora dintre oamenii regelui, aventurați probabil prea departe de tabără în căutarea proviziilor, pentru a căror salvare a trebuit să intervină însuși comandantul trupelor angevine, marele comis Stefan Lackfy²⁸⁹.

La început de noiembrie 1330, izolată și infometată, incapabilă să obțină o decizie militară în fața cetății Argeș, oastea angevină a fost silită să-și înceapă retragerea din Țara Românească. Înaintea pornirii trupelor atacatoare pe calea întoarcerii, *Cronica pictată* — care ignoră episodul staționării la cetatea Argeș — include în desfășurarea evenimentelor încheierea și întărirea unui acord între regele angevin și domnul Țării Românești. Potrivit acestuia, domnul se supunea regelui, se angaja să asigure întoarcerea în siguranță a monarhului angevin și a lor săi, arătîndu-le drumul cel drept²⁹⁰. Un document din noiembrie 1332, emis de cancelaria regală, pomenește acest acord („*pax*”)²⁹¹. Tehnica alcătuirii analelor medievale permite eventual considerarea acestei diplome angevine drept temeiul informațional de la care s-a elaborat versiunea „*păcii*” din *Cronica pictată*.

Termenii acestei versiuni sunt însă contradictorii. Prima prevedere a acordului, supunerea domnului român către regele angevin, ar fi presupus o victorie sau măcar o superioritate militară ungără pe care întreaga desfășurare a campaniei, după însăși narațiunea cronicii, le exclude. Pe de altă

²⁸⁶ Hurmuzaki/Densușianu, I/1, p. 646.

²⁸⁷ M. Holban, 1962, p. 324.

²⁸⁸ Hurmuzaki Densușianu, I 1, p. 646.

²⁸⁹ Gy. Györfssy, II, p. 561: „[...] Stephanus nunc woyuoda, tunc magister agasonum et maior exercitus patris nostri existens, consuete fidelitatis fervore semper lateri eiusdem patris nostri adherens, sex ex infidelibus scismaticis fideles homines patris nostri infestantibus captivando adduxit patri nostro, quamplures interficiendo ex eisdem [...]”.

²⁹⁰ Chron. Pict., SRH, I, p. 498.

²⁹¹ Hurmuzaki/Densușianu, I/1, p. 623.

parte, ultimele două capitoale ale acordului, asigurarea întoarcerii fără primejdii a regelui și a lor săi, indicarea de marele voievod a drumului drept pentru această înapoiere, dovedesc mai degrabă o capitulare a oastei și suveranului Ungariei în fața forțelor române. Dealtminteri, această ultimă înfățișare a raportului de forțe este cea mai firească, fiind acoperită de termenul „treuga”, cu sensul de garanție împotriva actelor de violență, de siguranță acordată celor ce se deplasează²⁹².

Contradicția versiunii analelor relevă efortul alcătuitorului lor de a salva prestigiul regelui — atribuindu-i totuși realizarea scopului expediției, supunerea marelui voievod — și, totodată, de a nu violenta prea mult adevărul. Cronicarul nu folosește termenul de *pax* pentru acordul încheiat tocmai din această pricina, dar analiza pasajului întărește impresia cunoașterii de către el a textului diplomei deja menționate din noiembrie 1332. Versiunea campaniei angevine în Țara Românească este acolo cu totul edulcorată: „*cum nos, anno Domini M⁰CCC⁰XXX⁰ ad visitandam terram nostram Transalpinam, cum quadam gente nostra accessissemus, et eam pacifice perambulassemus, in exituque nostro abinde Basaras, infidelis noster Transalpinus, preconcepta infidelitatis nequicia sub ficte pacis astucia [...] quandam particulam gentis nostre hostiliter invasisset*”²⁹³. Se regăsesc elemente esențiale pentru alcătuirea versiunii *Cronică pictate* — deplasarea pașnică, o adevărată cavalcadă a regelui și ostirii sale prin Țara Românească, existența unei păci, însă prefăcute („*ficte*”). Lipsesc însă, semnificativ, termenii acestui acord; ei par contribuția cronicarului. Se pune întrebarea dacă nu cumva acesta a înțeles greșit sensul diplomei angevine din noiembrie 1332. De fapt în ea se dorea acreditarea ideii surprinderii regelui și escortei sale de către un vasal infidel în vreme de pace, printr-o viclenie („*sub ficte pacis astucia*”), ceea ce, firește, nu se întimplase.

Totuși, diploma angevină ascunde în sine o realitate sesizabilă doar din punct de vedere militar, și anume deplasarea cu totul imprudentă a oastei ungare la revenirea din Țara Românească. Lipsa cercetării drumului, neglijența asigurării marșului și staționării, constatațe și la armata franceză sub Filip al VI-lea, la Cracy (1346)²⁹⁴, puteau duce la acreditarea versiunii aceluia atac în plină pace, atunci cînd nimeni nu se gîndeau la inamic. De aici, luînd de bună literă diplomei, întreaga ficțiune a unui acord de pace, cu darea reciprocă a credinței, apărut sub pana cronicarului.

Începutul lunii noiembrie va fi găsit încă oastea regatului tăbărîtă sub cetatea Argeș. Lipsa proviziilor, apropierea iernii, mai timpurii în zona subcarpatică, și mai ales presiunea concentrică a forțelor marelui voievod al Țării Românești au determinat pe comandanțul oastei ungare să înceapă retragerea; ea urma să se facă pe drumul cel mai scurt, dacă ar fi să se acorde credit *Cronică pictate*.

Itinerariul acestei retrageri este arătat de un singur izvor, tardiv, consemnarea călătorului polon Maciej Strykowski din 1574–1575. Indicația este mai mult implicată în precizarea locului bătăliei principale din 1330: „Carol, regele Ungariei, a pornit fără pricina război împotriva lui Basarab, domnul Munteniei; a fost biruit prin sîretenie [...], așa

²⁹² F. J. Niermeyer, *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*, Leiden, 1954–1958, sub voce.

²⁹³ Hurmuzaki/Densușianu, I/1, p. 623.

²⁹⁴ André Leguai, *La guerre de Cent ans*, <f.l.>, 1974, p. 36–37.

încit cu o mică suită abia a scăpat regele de măcel în Ungaria. Pe acel loc unde a fost bătălia, muntenii au clădit o mănăstire și au așezat trei stilpi de zid, pe care eu însuși i-am văzut în anul 1574, venind din Turcia, dincolo de orașul Gherghița, la două zile de drum de Sibiu, oraș în Transilvania, dincolo de munți”²⁹⁵. Apariția Gherghiței în relatarea lui Strykowski, stilul intrucitiv confuz, au provocat neîncrederea, ba chiar contestarea pe de-a-ntrregul a acestui izvor, posterior cu peste două secole evenimentelor. Numai că textul polon dă pentru această conjecturală „Gherghiță” forma „Giurgieciem” (declinată) care amintește mai degrabă Giurgiul decât Gherghița. Indiferent însă, Maciej Strykowski pare să fi avut vedere în pasajul relatării sale posibilitatea de a-și orienta cititorii pe temeiul marilor drumuri ale Țării Românești, cunoscute atunci în Europa. Ele erau fie acela al Sibiului, prin Loviștea, pe Argeșul mijlociu, pe Dîmbovnic spre Giurgiu – inclus în itinerariul de la Bruges (1380/1390)²⁹⁶, fie racordarea aceluiași cu drumul văii Ialomiței și Prahovei pe la Gherghița. Singura interpretare plauzibilă pare să fie aceea potrivit căreia bătălia s-a dat pe drumul Sibiului, la două zile de mers depărtare de acest oraș²⁹⁷.

Această interpretare, coroborată cu ipoteza folosirii de către rege și oastea sa a drumului cel mai scurt spre Transilvania, a condus pe cei mai mulți dintre istoricii români și străini la afirmarea unei retrageri angevine de pe valea Argeșului superior prin Loviștea către Sibiu²⁹⁸. Împotriva acestei ipoteze s-a pronunțat încă din 1904 Nicolae Iorga, susținând o retragere spre Cîmpulung și de aici, prin Bran, către Brașov²⁹⁹. Drum însă mai lung, presupunând trecerea de pe valea Argeșului de sus într-aceea a Rîului Tîrgului, la Cîmpulung, pe căi de culme, spre a atinge abia apoi vechiul sleau al Brașovului; itinerarul ar contrazice, eventual, precizarea *Cronică pictate*, referitoare la drumul drept ce l-ar fi voit regele.

Retragerea oastei regale a fost probabil atent supravegheată de forțele românești; de îndată ce nu a mai existat îndoială asupra direcției următoare de aceasta, marele voievod și consilierii săi au purces la organizarea unei ambuscade de mari proporții pe drumul spre Transilvania, unde locul era cel mai prielnic. După continuarea analelor Prusiei, datorată lui Petrus de Dusburg, la chemarea marelui voievod „țărănilor acelor locuri [din Țara Românească – S.I] au tăiat cu fierăstraie arborii pădurii prin care voia [regele] să-i poarte pe unguri la intoarcere, astfel încit, cind un copac ar fi căzut pe altul atingându-l, să-l prăvale și aşa mai departe”³⁰⁰.

În viziunea domnului român, a celor din preajma sa, retragerea oștirii ungare trebuia să fie prilejul unei confruntări, a punerii în aplicare a avertismentului trimis de mai multă vreme regelui. Forțele românești ridicate în vederea bătăliei decisive păreau autorului *Cronică pictate* o mulțime nenumărată („*Vlachorum multitudo innumerabilis*”)³⁰¹. Un document angevin mai tîrziu, elaborat în aprilie 1351 în cancelaria regelui Ludovic I, face să participe la bătălie marele voievod Basarab I „cum

²⁹⁵ *Călători străini*, III, p. 451.

²⁹⁶ *Ibidem*, I, p. 24–25.

²⁹⁷ *Ibidem*, II, p. 451, n. 15 (P. P. Panaiteescu).

²⁹⁸ V. I. Conea, C. C. Giurescu, P. P. Panaiteescu, B. Hóman, Gy. Györfy, în lucrările citate mai sus.

²⁹⁹ N. Iorga, *România cum era pînă la 1918*, vol. I, București, 1972, p. 171–172.

³⁰⁰ E. C. Lăzărescu, *Despre luptă din 1330 a lui Basarab voevod cu Carol Robert*, p. 144.

³⁰¹ *Chron. Pict.*, SRH, I, p. 498.

tota sua potentia”³⁰². Alături de mențiunile analelor prusiene, deja relevante, și aceste informații par să conducă la ideea chemării la luptă de către principale român a oastei celei mari.

Două diplome din mai și iunie 1335, date de regele Carol Robert, fac posibilă includerea între luptătorii români a „fiilor” lui Basarab I³⁰³. Mai greu de deslușit este sensul expresiei „*agregata sibi quadam potentia et societate Olakali*” al unui document din ianuarie 1333³⁰⁴; eventual, admițindu-se o dualitate de forțe și o alianță românească, ar rămîne de căutat semnificația sa geografică. Asociată cu pomenirea filor lui Basarab I, mențiunea alianței românești conduce spre concluzia existenței unor apanaje, ipotetic foste structuri incorporate domniei a toată Țara Românească.

O aprigă controversă a stîrnit în istoriografia contemporană pomenirea într-un act de la Ludovic I, din aprilie 1351, alături de întreaga putere a domnului român și aceea a vecinilor pagini („*cum tota sua potentia et vicinorum paganorum*”)³⁰⁵. Acceptată pe de-a-ntregul³⁰⁶ sau respinsă de *plano*³⁰⁷, mențiunea nu trebuie exclusă analizei. Folosirea curentă de către suveranii bulgari contemporani a mercenarilor tătari, vecinătatea reală a dominației Hoardei de Aur de hotarele Țării Românești și relațiile dintre cele două state nu făceau imposibilă participarea unora dintre ostașii „păgini”, dependenți de han, alături de forțele lui Basarab I împotriva Ungariei. Dar originea mențiunii poate să se afle în însăși relația asupra desfășurării campaniei din 1330, trimisă de regele Carol I Robert curții papale din Avignon. Cunoscută indirect, prin scrizoarea de răspuns adresată de papa Ioan al XXII-lea regelui Ungariei la 5 august 1331, relația includea narări evenimentelor războiului un triumf asupra tătarilor, obținut ce este drept la înaintarea oștirii angevine³⁰⁸.

La 9 noiembrie 1330, într-o vineri, forțele ungare se aflau în fața unui defileu: „*Venit [rex] in quandam viam cum toto exercitu, que via erat in circuitu et in utraque parte ripis prominentibus circumclusa [...] ; que neo via dici potest, sed quasi navis stricta [...]*” („[Regele] a ajuns cu toată oastea pe un drum oarecare, drum care era închis în împrejurimi și de ambele părți cu pereți abrupti de stincă [...] ; care nici nu se poate numi drum, ci mai degrabă o navă strîmtă [...]”)³⁰⁹. Potrivit diplomelor regelui Carol Robert, oastea sa se găsea „*in quodam loco nemoroso et silvoso*” („într-un loc oarecare acoperit și păduros”), „*in quodam loco condenso et obscurō*” („într-un oarecare loc strîmt și întunecos”), „*in quibusdam locis districtis et silvosos*” („în oarecare locuri de defileu de munte și împădurite”)³¹⁰. Sursele concordă în redarea unui peisaj cu pădure deasă, întunecoasă, a unui defileu montan. Dealtfel, mecanismul ambuscadei descrise de analele prusiene nu ar fi putut funcționa decât în condițiile unei trecători abrupte, evident împădurite.

³⁰² Hurmuzaki/Densușianu, I/2, p. 14.

³⁰³ *Ibidem*, p. 35; *ibidem*, I/1, p. 633.

³⁰⁴ *Ibidem*, p. 627.

³⁰⁵ *Ibidem*, I/2, p. 14.

³⁰⁶ V. mai recent Gy. Györfy, II, p. 546.

³⁰⁷ M. Holban, 1978, p. 1075.

³⁰⁸ Hurmuzaki/Densușianu, I/1, p. 617. Caracterul indirect al transmiterii informației face problematică includerea ei în reconstituirea campaniei ungare în banatul Severinului; se mai impune de asemenea rezerva posibilității cuprinderii în relația soliei regale la curtea pontificală a povestirii mai multor acțiuni militare concomitente.

³⁰⁹ *Chron. Plcl.*, SRH, I, p. 498.

³¹⁰ Hurmuzaki/Densușianu, I/1, p. 623, 627; I/2, p. 35.

În aceste locuri avea să se desfășoare, între 9 și 12 noiembrie 1330, bătălia hotăritoare a războiului dintre Ungaria și Tara Românească. Cele patru zile amintite sunt însă un interval mult prea mare în comparație cu durata obișnuită a luptelor medievale. Încă din 1922 Nicolae Iorga a atras atenția asupra unei diplome angevine din mai 1335 revelatoare a două ciocniri între cele două oștiri („*semel et secundo*” sau „*semel et secundario*”)³¹¹. Cum un act al capitlului de Alba Iulia din martie 1331 izolează evenimentele desfășurate luni, 12 noiembrie 1330 („*quia fortuna adversante, feria secunda, cum ipsi sub eodem lapide devicti et debellati cum aliis fuissent*”)³¹², este posibil ca momentele esențiale ale confruntării să se fi petrecut în zilele de 9 și 12 noiembrie, vineri și luni.

Vineri, 9 noiembrie 1330, pe cind se angaja pe drumul din defileu, oastea ungară cu regele Carol Robert de Anjou a fost atacată de forțele marelui voievod al Tării Românești. Ţocul va fi produs efectul scontat de domnul român, grăbirea retragerii ungare prin angajarea mai adînc a oștirii dușmane în defileu. Din vreme, la capătul opus al trecătorii, unde drumul ieșea la loc deschis, ostașii marelui voievod român baraseră calea prin vestitele *indagines*-prisăci, trunchiuri de copaci prăbușiți cu coroanele încilcite unele într-altele, o stavilă dintre cele mai dificile pentru orice oaste („*et ante unde erat dicta via patentior, indaginibus in pluribus locis fortiter fuerat circumspecta per Vlachos*”; „*quodam loco nemoroso et silvoso indaginumque densitate firmato*”, „*quibusdam locis districtis et silvosis, indaginibusque firmis et stipatis*”)³¹³.

Angajată în defileu, coloana celor cîteva mii de ostași ai regelui Ungariei, întinzîndu-se pe cîțiva kilometri cu bagajele ei, supusă unei neîertătoare presiuni române, s-a aflat cu totul blocată. Acum, la 12 noiembrie 1330, într-o luni, a doua zi după sărbătoarea catolică a sfintului Martin, s-a produs atacul decisiv al românilor; „de pretutindeni mulțimea nenumărată a românilor, alergînd deasupra costișelor, azvîrlea săgețile asupra oștirii regale aflată pe fundul drumului adînc, care nici nu se poate numi drum, ci mai degrabă o navă strîmtă, unde din *pricina apăsării* cădeau de jur împrejur caii de luptă cei mai puternici și ostenii”³¹⁴. Apăsarea („*propter pressuram*”), invocată de *Cronică pictată*, trebuie pusă probabil în relație cu prăbușirea copacilor de pe ambele laturi ale drumului descrisă de Petrus de Dusburg: „la vremea cînd întorcîndu-se au intrat ungurii în acea pădure atunci și amintiții tăranii au împins copacii: și unul peste celălalt căzînd și cu toții din ambele laturi prăbușindu-se au zdrobit marea mulțime a ungurilor” („*dum in redditu intrassent Ungari dictam sylvam, et rustici predicti moverent arbores, cecidit una super aliam et sic cadentes omnes ex utraque parte oppresserunt magnam multititudinem Ungarorum*”)³¹⁵. Miniaturile *Cronicăi pictate* adaugă imaginea ploii de bolovani de stîncă aruncați de ostașii români asupra trupelor ungare îngrămădite în defileu.

Din tradiția orală asupra bătăliei ce i-a parvenit, autorul *Cronicăi pictate* redă cu fidelitate sentimentul neputinței, dominant atunci pentru

³¹¹ N. Iorga, *Cele mai vechi cronicăi ungurești și trecutul românilor* (RI, VIII, 1922, p. 16, n. 2); documentele în Hurmuzaki/Densușianu, I/1, p. 633, I/2, p. 35.

³¹² DRH, D, I, p. 42; v. și textul din *Chron. Pict.*, SRH, I, p. 499 („*feria sexta in vigilia Beati Martini et post in sequenti feria secunda*”).

³¹³ *Chron. Pict.*, SRH, I, p. 498; Hurmuzaki/Densușianu, I/1, p. 623; I/2, p. 35.

³¹⁴ *Chron. Pict.*, SRH, I, p. 498.

³¹⁵ E. C. Lăzărescu, *op. cit.*, p. 244.

ostașii unguri : „Căci nici nu puteau urca împotriva românilor pe costișele de pe ambele laturi ale drumului, din pricina peretelui abrupt, nici nu puteau merge mai departe, nici nu aveau loc să fugă din cauza prisăcilor făcute acolo, ci, cu toții, erau precum peștii în vîrșe sau mreajă”³¹⁶.

Cuprinși de panică, luptătorii unguri căutau în tot locul scăparea, valurile lor ciocnindu-se unul de altul, într-o bezmetică frământare „precum în leagăn se clatină și scutură pruncii sau aidoma trestiilor pe care vîntul le mișcă”³¹⁷.

Regele Carol Robert al Ungariei însuși, dominat de groaza colectivă, și-a abandonat însemnele armelor sale lui Deseu (Deszö/Desideriu), fiul banului Dionisie Szécsi („*Rex autem mutaverat armorum suorum insignia, quibus induerat Desev filium Dyonisiū*”)³¹⁸. Asemenea schimbări ale însemnelor pe cîmpul de luptă se mai întîlnesc în evul mediu : în lupta de sub Saint-Riquier, Filip cel Bun, ducele Burgundiei (1419–1467), a pus pe altul să-i poarte armura din cauza primejdiei, ceea ce, analiștii vremii, Chastellain și La Marche, numea pudic dorința principelui de a-și dovedi mai bine curajul, luptîndu-se precum ostașii de rînd³¹⁹. În împrejurările bătăliei de la 12 noiembrie 1330, cronicarului angevin nu i s-a mai părut posibilă nici măcar salvarea acestor aparențe. Regele Ungariei, schimbîndu-și însemnele, voia pur și simplu să fugă, să-și salveze viața, sperînd că Deseu, fiul banului Dionisie, va izbuti să abată asupra-i atenția ostașilor români.

Însoțit de cîțiva credincioși, regele a pornit înainte să-și caute izbăvirea („*Rex vero ipse cum paucis pro tutitione suorum aliquorum fidelium vix evasit*”)³²⁰. Ceata fugarilor nu a scăpat neobservată luptătorilor români. Pentru a apăra persoana suveranului angevin fugar, în jurul regelui au stat „*quasi muri lapidei*” marele comis și comandant al oștirii Ștefan Lackify, magistrul Donch, comitele de Zwolen și Liptow, împreună cu fiul său Ladislau, Toma, marele castelan de Chokakö și Gezтews, magistrul Martin, fiul lui Berend, magistrul Kolum și alții din „*familia regis*”³²¹. După narățiunea poetică a *Cronică pictate*, acești puțini credincioși au luat asupră-le aversa loviturilor de sabie și săgeților românești, salvînd astfel pe regele Ungariei („*qui omnes ictus gladiorum et sagittarum super se recipiebant, velud ymbres pluviarum, ut regis vita a mortis impetu servaretur*”)³²².

Mai prozaice, diplomele angevine relevă susținerea regelui în fuga sa disperată : magistrul Kolum a izbutit să-l urce din nou pe calul său cînd suveranul Ungariei, epuizat, se prăbușise la pămînt, fiind sortit morții („*predictus magister Kolum pro salute et commodo predicti patris nostri non pavescens preponere necem vite, ascensum predicti equi eidem patri nostro toto posse sagaciter procuravit [...] sicque dictus pater noster per ipsius solertiam evasit metas mortis illa vice*”)³²³; marele castelan Toma de Chokakö și Gezтews, călăring alături de rege, era oricînd gata să-i cedeze calul său și să rămînă pe jos, destinat unei pieiri sigure („*in indubitate*

³¹⁶ *Chron. Pict.*, SRH, I, p. 498–499.

³¹⁷ *Ibidem*.

³¹⁸ *Ibidem*, p. 500.

³¹⁹ Johan Huizinga, *Amurgul evului mediu*, București, 1970, p. 159.

³²⁰ *Chron. Pict.*, SRH, I, p. 500.

³²¹ *Ibidem*; Hurmuzaki/Densusianu, I 1, p. 633; I/2, p. 14–15; DRH, D, I, p. 65–66.

³²² *Chron. Pict.*, SRH, I, p. 500.

³²³ Hurmuzaki/Densusianu, I/2, p. 15.

mortis periculo pro nobis pedes remanere non formidans”)³²⁴. Două dintre miniaturile *Cronicii pictate* redau motivul acestei fugi înspăimântate; în clipa cînd Deseu, fiul banului Dionisie, se prăbușește zdrobit de stinci, regele și mica sa escortă, după o ultimă privire aruncată spre defileu, pornesc mai departe în galop, acoperindu-și trupurile cu scuturile. În urma lor orice încercare de rezistență ungără s-a prăbușit în fața atacului românesc: „*Cadebant iuvenes et senes, principes et potentes sine delictu*”, „*Facta est autem ibi strages maxima et cecidit militum et principium ac nobilium incomputabilis multitudo*”³²⁵.

Printre cei căzuți, nobili și oameni de rînd, diplomele contemporane pomenesc pe Peteu, vicecastelanul de Ciceu, Leucus, fiul lui Briccius din Bathor, Laurentiu, fiul lui Emeric, Petru, fiul lui Bertaleu, Ioan zis Otel, Toma, fiul lui Laurentiu din Segvar³²⁶.

Cronica pictată adaugă din parte-i lungul sir al personalităților ecclaziastice pierite în luptă: magistrul Andrei, prepozit de Alba Regală, vicecancelar al regatului Ungariei, păstrătorul sigiliului monarhului, Mihail, prepozitul de Pozséga, Nicolae, prepozit de Alba Iulia, Andrei, pleban de Sáros, fratele Petru din ordinul dominicanilor, precum și cîțiva clerici, capelani ai regelui³²⁷.

Pieirea atitor clerici, similară celei de la Mohács – unde alături de trupurile lor nu s-a găsit decît acela al unui singur oștean, Gaspar, din neamul Drăgoșestilor maramureșeni³²⁸ – denotă gradul de demoralizare al luptătorilor unguri ce căutaseră doar salvarea propriilor vieți.

Versiunea analistică a bătăliei din 12 noiembrie 1330 mai relevă căderea mulțimii nenumărate a cumanilor regelui angevin³²⁹. Reușiseră să scape, răniți, magistrul Laurentiu, comitele de Zarand, lovit la mină stîngă, comitele Ygeyk, comitele Peteu, fiul lui Andrei din Bachka de genere Guthkeled, Ștefan, notar special al curții regale, Bako, fratele viitorului prepozit de Alba Regală și vicecancelar Thatamer, Ștefan, fiul lui Moogh din Csepel³³⁰. Alții, precum Ioan comitele de Sălaj, fiul

³²⁴ *Ibidem*, I/1, p. 633.

³²⁵ *Chron. Pict.*, SRH, I, p. 498, 499.

³²⁶ Cf. Gy. Györffy, II, p. 547; v. *ibidem*, p. 554, 561, 563; Hurmuzaki/Densușianu, I/1, p. 627, 629.

³²⁷ *Chron. Pict.*, SRH, I, p. 499.

³²⁸ S. Iosipescu, K. Gündisch, *Împrejurările politico-militare ale creerii principatului Transilvaniei (Istoria militară a poporului român*, vol. II/1, în curs de publicare).

³²⁹ *Chron. Pict.*, SRH, I, p. 499.

³³⁰ Hurmuzaki/Densușianu, I/1, p. 625 (pentru magistrul Laurentius se poate presupune chiar din textul documentului o perioadă de prizonierat în Țara Românească); Gy. Györffy, II, p. 553, 556, 561; Hurmuzaki/Densușianu, I/1, p. 632, 646. Adepta a unor demonstrații arheologice și istorice ce se voiesc matematicește exacte, istoriografia maghiară contemporană (1964, Gy. Györffy, II, p. 547) a propus un cuantum al pierderilor ungare de 48%, bazat pe raportul dintre numărul celor plecați în expediția împotriva Țării Românești și a celor ce s-au întors, potrivit surselor cunoscute astăzi. Fără a discuta aici valoarea in sine a acestei metode de calcul trebuie spus că aplicarea ei păcătuiește prin ignorarea mențiunii exprese a *Cronicii pictate* despre nimicirea, prăpădul mulțimii nenumărate a cumanilor regelui („*Cumanorum denique corruit inestimabilis et plurim multitudo*”, SRH, I, p. 499). Dacă am admite o pondere a lor de măcar 1/3 din efectivele oștirii angevine (v. situația din 1276 sub Ladislau Cumanul, din 1321 în bătălia de la Mühldorff) și o pierdere cel puțin similară cu a celorlalte trupe, ar rezulta un total al pierderilor ungare în războiul din 1330 cu Țara Românească de peste 4/6 din forțele angajate. Altfel spus, din fiecare șase luptători ai oștirii regatului Ungariei ce invadaseră în septembrie 1330 pămîntul Țării Românești doar doi s-au mai întors la vatrile lor.

În legătură cu participarea la bătălie și distrugerea corpului cumanilor regelui, M. Holban sugera (1962, p. 325) posibilitatea unei preluări eronate a mențiunii cronicii (desigur a celei

comitelui Briccius din Bathor, poate și fiul lui Dema al lui Luca, cu moșie la Bolug, fuseseră luati prizonieri de către români.

Alături de mulții captivi unguri, teferi sau răniți, în mîinile oștirii românești victorioase rămăse o pradă uriașă: „*acceperunt plurima arma vestesque pretiosas omnium elisorum pecuniamque et multa marsupia latorum grossorum et equos multos cum selis et frenis*”³³¹. Toate au fost infățișate marelui voievod al Țării Românești, Basarab I³³², dovada incontestabilei autorități, a caracterului domniei sale.

Spre a atenua impresia decisivei infringeri, *Cronica pictată* încheie naratiunea ei cu pomenirea pierderilor românești, a căror cifră însă o lasă, prudent, pe seama socotitorului iadului („*Quorum Vlachorum numerum ibi per Hungaros occisorum subtilis solummodo infernalis conpotista collegit*”³³³).

Un act al capitlului bisericii transilvane dat lui Nicolae și Martin, fiii lui Blawch, la 16 martie 1331, sintetizează poate cel mai bine deznodămintul zilei de luni, 12 noiembrie 1330: „*quia fortuna adversante, feria secunda, cum ipsi sub eodem lapide devicti et debellati fuissent, predictum privilegium cum omnibus rebus ipsorum, sicut ceteri in eodem exercitu existentes amiserunt*”³³⁴. Urmat de rămășițele oștirii sale zdrobite în luptă de români, regele Carol Robert s-a adăpostit mai întii la Timișoara, plecind apoi la Vișegrad³³⁵.

Pentru istoriografia românească a secolului al XX-lea, problema localizării bătăliei din 9–12 noiembrie 1330 a constituit obiectul unei îndelungate controverse. Cu excepția indicației tîrzii și destul de vagi a călătorului Maciej Strykowski, deja amintită, nu există temeiuri documentare pentru vreo localizare. Chestiunea poate fi astăzi rezumată în sensul plasării bătăliei oriunde pe drumul dintre valea superioară a Argesului și Sibiu, sau, mai puțin probabil, spre Brașov, către frontierele de atunci ale stăpînirii Țării Românești, cu condiția unei oarecare asemănări a topografiei actuale cu aceea infățișată de surse. Aparent pe această bază, a denumirii munților din preajmă — Piatra Craiului —, Nicolae Iorga a numit la 1904, către jumătatea drumului între Rucăr și Bran, „cazanul Posadei, care amintește o zi ca aceea, de strălucită biruință ciobânească asupra boierilor mari ai străinătății cotropitoare”³³⁶. De la această primă formulă, prin reluările din *Istoria armatei românești* (1910), *Carpații în luptele dintre români și unguri* (1915) și *Deux conférences en Suisse* (1930) — datorate tot lui Iorga — „Posada” și-a cîștigat locul unei achiziții certe în istoriografia românească. Nicolae Iorga procedase în cazul acestei localizări prin asociere, anume comparînd evenimentele din noiembrie 1330 cu acelea, mult posterioare, din 1395, referitoare la campania regelui Sigismund de Luxemburg în Țara Românească. Cu prilejul acesteia, în

pictate și nu a lui Bonfini) de către redactorii diplomi angevine din 21 aprilie 1351, astfel apărind ideea ajutorului „păgân” pe care l-ar fi avut Basarab I. Dacă această ipoteză s-ar verifica, ar rezulta în primul rînd o dateare a elaborării *Cronică pictată* oricum anterioară anului 1351, datare respinsă în repetate rînduri de cercetătoare română.

³³¹ *Chron. Pict.*, SRH, I, p. 499–500.

³³² *Ibidem*, p. 500.

³³³ *Ibidem*.

³³⁴ DRH, D, I, p. 42.

³³⁵ *Chron. Pict.*, SRH, I, p. 500.

³³⁶ N. Iorga, *România cum era pînă la 1918*, vol. I, p. 171.

documente ulterioare regele pomenește înfrângerea suferită de oastea sa „in Alpibus Pazata”³³⁷.

Mai tîrziu (1937), rezervele prudent exprimate de Ilie Minea³³⁸ și argumentarea geografică a lui Ion Conea³³⁹ au zdrucinat încrederea lui Nicolae Iorga în localizarea și denumirea propusă la 1904, astfel încît, în ultima sa monumentală sinteză a istoriei românilor, Iorga conchidea „Alpes Pazata [...] par a nu fi decît munții lui Băsărabă”³⁴⁰.

Ceea ce la marele istoric român părea încă una dintre acele intuiții a ceea ce s-ar fi putut întîmpla se dovedește a fi astăzi un adevăr documentat. Un act de adeverire a abatului mănăstirii Szekszárd (comitatul Tolna), din 7 aprilie 1331, amintește de bătălia finală a războiului din 1330 „dum idem rex [Karolus] fuisse percussus et convictus per Bazarab woivodam trans Alpem Olacorum” („în vreme ce același rege [Carol] a fost lovit și dovedit de voievodul Basarab în curmezișul muntelui românilor”)³⁴¹. În fond, victoria din noiembrie 1330 a fost cîștigată de români la trecerea oastei cotropitoare ungare, acum alungate, prin munții de la frontieră Tării Românești cu Transilvania. Dar diploma abatului mănăstirii din Szekszárd dovedește în plus stăpînirea românească asupra masivului muntos dintre valea Oltului și a Prahovei, pe ambele lăile versante³⁴².

Analiza de istorie militară a războiului de apărare al Tării Românești din 1330 poate conduce la unele înceheri de ordin general. Strategia angevină, subordonată la început unui scop limitat — cucerirea, de fapt reîntregirea banatului Severinului — s-a dovedit neputincioasă în fața unei campanii mai lungi de supunere sau cotropire a Tării Românești. Dificultăților de ordin logistic, incapacitatea organizării aprovizionării, li s-au adăugat altele tactice, precum eșecul ostirii ungare în asedierea cetății Argeșului. Înfrâzirea trupelor angevine în fața unei fortificații, cu probabilitate modestă, relevă falimentul strategiei „locurilor sfinte” în condițiile unui război românesc medieval. În sfîrșit, ambuscada de mari proporții organizată de marele voievod român a reușit mai ales datorită neprevederii comandamentului ungar, lipsei unei cercetări și asigurări a marșului. *Cronica pictată* însăși probează totala dezinformare a regelui Ungariei și a lor săi în preajma angajării în defileul muntelui: „rex autem et sui omnes, nichil tale quid penitus opinantes”³⁴³; de aici, și pentru a scuza aceste carențe militare, ficțiunea păcii încălcate de marele voievod român.

³³⁷ V. de pildă Hurmuzaki/Densușianu, I 2, p. 395.

³³⁸ I. Minea, *Războiul lui Basarab cel Mare cu regele Carol Robert (noiembrie 1330)* („Cercetări istorice”, 5–7, 1929–1932, p. 342).

³³⁹ I. Conea, *Tara Loviștei. Geografie istorică*, București, 1935, passim.

³⁴⁰ N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 179. Semnificația cuvintului „posadă” pentru care s-a acceptat, aproape obligatoriu, un etimon slav (posada; instit. posadnic), potrivit textului diplomei regelui Sigismund de Luxemburg din 6 iunie 1397 (Hurmuzaki Densușianu, I 2, p. 395) referitor la confruntarea sa cu oastea voievodului Vlad „Uzurpatorul” din 1395 („ab hincque versus climata ipsius regni nostri Hungarie, cum Palma victorie regrediendo, dum alpinum cacumina wlgo Pazzata dicta, indaginibus strictis et semitis, non modica arundine compresssis, ascendissemus”) nu este exclus să fie, de fapt, accea de pas de culme, trecătoare. Cuvântul păstrat azi ca toponim ar fi deci un termen comun românesc medieval, altminteri dispărut și înlocuit cu pas sau trecătoare, de etimologie romanică: pasată, pasadă (v. ital. passata; fr. passade).

³⁴¹ Gy. Györfy, II, p. 553.

³⁴² Pentru semnificația mai largă a acestei situații v. S. Iosipescu, *Despre unele controverse a istoriei medievale românești (secolul XIV)* („Revista de istorie”, 32, 1/1979, nr. 10, p. 1967–1974, 1977–1978).

³⁴³ Chron. Pict., SRH, I, p. 498.

Aproape toate erorile comandamentului ungar se regăsesc în purtarea de către francezi a primelor campanii din Războiul de o sută de ani. Spre deosebire însă de acesta, războiul declanșat în toamna anului 1330 de regatul Ungariei împotriva Țării Românești prezintă unul dintre cazurile limită ale istoriei militare. Formularea cea mai precisă se datorează unui mare căpitan, Mauriciu de Saxe : „*Ceux qui font la guerre dans les montagnes ne doivent jamais se hasarder de passer dans des gorges, sans auparavant être les maîtres des hauteures ; alors toutes les ambuscades cessent, et l'on passe en sûreté. Sans cela, on court grand risque de s'y voir assommer et d'être réduit à retourner sur ses pas, non sans grande perte ; et quelquefois l'on y périt avec tout son monde, sans pouvoir se sauver*”³⁴⁴. Aceste deficiențe nu scad însă cu nimic meritul românesc în transformarea unui război defensiv împotriva suzeranului călcător al pactului vasalic respectat de marele voievod Basarab I³⁴⁵, într-o biruitoare ofensivă. Succesul ei categoric s-a întemeiat atât pe reușita ambuscadei din munte cît și pe exploatarea susținută a victoriei, prin urmărire fără pregeu a dușmanului în retragerea sa dezordonată. Aceasta din urmă explică mariile pierderi ale oștirii ungare, prada însemnată căzută în mâna biruitorilor.

Comparată cu luptele de la Morgarten (1315) și Sempach (1386), purtate în munții Elveției, bătălia din noiembrie 1330 pare, la prima vedere, să nu fi lăsat nici o urmă în tradiția istorică din Țara Românească, într-una consemnată în letopisește. Lucrul nu este de mirare cind nici măcar domnia și persoana lui Basarab I nu sunt înregistrate de acestea. Abia grupa manuscriselor O ale *Istoriei Țării Românești*, grupă datată către mijlocul secolului al XVIII-lea³⁴⁶, cuprinde o scurtă adnotare referitoare la victoria voievodului „Mihail”, urmașul legendarului Negru vodă, împotriva craiului unguresc Carol³⁴⁷.

În pofida acestor aparențe, relatarea călătoriei lui Strykowski, amintită în mai multe rânduri mai sus, dovedește nu numai dăruirea unei tradiții locale clare asupra luptei lui Basarab I împotriva oștirii regelui Carol Robert, dar și perpetuarea acestei tradiții prin existența unor monumente de pomenire pe locul strălucitei victorii. Căci relatarea lui Maciej Strykowski nu este altceva decât combinarea informațiilor generale analistice circulând în epocă (vezi anexa), cu datele culese de călător în drumul său prin Țara Românească a celei de-a doua jumătăți a secolului al XVI-lea.

Marea victorie românească în războiul declanșat de Ungaria a constituit apogeul domniei marelui voievod Basarab I. În strălucirea momentului, figura acestui principă, întemeietor de dinastie, a căpătat contururi mai clare, pînă atunci nebănuite : un dor n bine înconjurat de ai săi, sprijinindu-și țaria pe o țărănume numeroasă, capabil să înfrunte și să biruiască pe unul dintre cei mai de frunte suverani ai Europei, precum regele Ungariei și forțele militare ale acestui regat.

Dar stînsă lumina vie a surselor referitoare la anul crucial 1330, istoria politică a Țării Românești sub domnia lui Basarab I redevine domeniul de preferință al ipotezelor și conjecturilor reconstituiri trecutului.

³⁴⁴ Maréchal de Saxe, *Mes réveries*, Paris-Limoges, 1895, p. 88.

³⁴⁵ Chron. Pict., SRH, I, p. 497 („cum tamen ipse princeps censem debitum regie manifeste semper fideleri persolvisset”).

³⁴⁶ Istoria Țării Românești. 1290—1690. *Letopiseșul Cantacuzinesc*, p. LI—LV.

³⁴⁷ Ibidem, p. 197.

O primă problemă este aceea a statutului Severinului, cucerit de oastea angevină în campania din 1330. Critica recentă românească a exclus posibilitatea unei stăpiniiri angevine pe tot cuprinsul domniei lui Basarab I³⁴⁸, cu excepția unei scurte perioade — mai—iunie 1335 — cind Dionisie Szécs, fostul titular al demnității de ban de Severin, este din nou pomenit în această funcție în lista finală a marilor dregători din diplomele regale. Propusă de Nicolae Iorga, revenirea stăpiniiri ungare la Severin s-ar fi datorat unei noi expediții angevine³⁴⁹. Aserțiunea unei continuări stăpiniiri române la Severin este totuși infirmată pentru anii 1344—1350, ai voievodatului lui Stefan Lackfi în Transilvania, cind este datată o scrisoare a unui magistru Nicolae, protonotar al voievodului, aflat în slujba regească a garnizonării Severinului³⁵⁰.

Prezența unei garnizoane regale angevine la Severin reintroduce în discuție chestiunea omagiului prestat de Alexandru, fiul lui Basarab I, înaintea regelui Ludovic I de Anjou, episod descris de arhidiacoul cronicar Ioan de Tîrnave³⁵¹.

Petrecut probabil în 1344, cu prilejul deplasării regelui, curții și forțelor angevine în Transilvania, pentru aplanarea unei grave crize interne, omagiu lui Alexandru Basarab fusese determinat de presiunea militară exercitată de suveranul angevin asupra apanajului românesc nord-carpatic, Tara Oltului sau a Făgărașului³⁵². Contextul internațional al momentului face posibilă și o interpretare mai largă a schimbării atitudinii politice a domniei Tării Românești.

Către sfîrșitul deceniuului patru al secolului al XIV-lea politica Hoardei de Aur a redevenit activă la Dunărea de Jos, luarea în stăpiniirea directă a Vicinei (ante 1339) — situată la 200 de mile în amonte de gurile Dunării — fiind un semn caracteristic al noii orientări. Invazia tătară în Transilvania din 1340³⁵³, marcată și de martirul fraților franciscani la Siret³⁵⁴, nu puteau fi ignorate de factorii politici conducători ai Tării Românești, oricind amenințată de raidurile distrugătoare ale primejdișilor supuși ai Hoardei de Aur. Restabilirea legăturii cu Ungaria angevină nu este exclus să fie interpretată ca o tentativă a politiciei românești de restabilire a echilibrului de forțe la Dunărea de Jos, amenințat de agresivitatea tătară. Oricum, reamintind într-un document din august 1347 vechiul război româno-ungar din 1330, regele Ludovic I de Anjou preciza situația marelui voievod Basarab I; „*tunc regni et sacre corone infidelem*” („atunci [la 1330 — S.I.] necredincios al regatului și sfintei coroane”)³⁵⁵. Acum, la 1347, poziția marelui voievod nu mai era aceeași. O dovedește și prevederea inclusă de Ștefan Dușan în privilegiul acordat raguzanilor în septembrie 1349 a clauzei privind interdicția tranzitului prin Serbia a armelor destinate Tării Românești³⁵⁶.

³⁴⁸ M. Holban, 1962, p. 325—335.

³⁴⁹ N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 180.

³⁵⁰ DRH, D, I, p. 59—60.

³⁵¹ J. G. Schwandtner, SRH, I, Vindonbonae, 1766, p. 217.

³⁵² S. Iosipescu, *op. cit.*, p. 1 967—1 974.

³⁵³ Idem, *Adnotări pe marginea surselor și istoriografiei invaziei mongole (tătare) în sud-estul Europei*, 1236—1243.

³⁵⁴ *Annales Minorum seu Trium Ordinum a S. Franciscus institutorum*, auctore A. R. P./Luca Wadingo Hiberno, editio tertia, ed. P. Josephus Maria Fonseca ab Ebora, vol. VII, Quaracchi, 1932, p. 287.

³⁵⁵ *Codex Diplomaticus Patrius*, II, p. 130—134.

³⁵⁶ Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 35.

În stadiul actual al cercetării este încă prematură reconstituirea scenariului sfîrșitului domniei marelui voievod Basarab I prin participarea Tării Românești la războiul angevin împotriva Hoardei de Aur. Nu este însă exclusă o componentă românească făgărășeană alături de forțele transilvane ce inițiaseră „reconquista” în Moldova.

Moartea a surprins pe marele voievod Basarab I la Cîmpulung, cîndva la veleatul 6860. Aura biruinței de la 1330 ar putea cu îndreptățire să pecetluiască imaginea posterității despre intemeietorul dinastiei Basarabilor. Zdrobirea încercării de cotropire ungurească, vestită pînă la Marea Baltică, reprezintă desigur un legitim titlu de faimă pentru principale român. Dar în zbuciumul năvalnic al vietii din Carpați și Dunărea de Jos, ce se lasă cu greu surprins în fărime de izvoare, meritul cel mare al lui Basarab I este de a fi fost un păstrător de țară, al primului mare stat medieval al romanității orientale.

ANEXĂ

Henri de Sponde*, episcop de Pamiers (Ariège, Franța) despre războiul din 1330:

„1330. Infesta eius expeditio in Walachiam. [...] eumque eodem ipso anno mense Septembri et sequentibus expeditioni in Walachiam (pars illa est antique Dacie) occupatum fuisse [Carol I Robert], eodem Thurosio teste constet. Sed non raro Bonifacio sic hallucinari libuit, in iis praesertim quae in laudem eorum quorum gesta describenda suscepit facere existimat.

Ceterum, quod heac Caroli Regis in Vvalachiam expeditio magis ex superbia quam ex ratione suscepta fuerit, ideo et infastissimam ei esse permisit Deus.

Erat Bazaradus Vvayvoda sive Princeps illius regionis cliens Hungariae, semperque fidem servarat, censemque persolverat. Nihilominus rex Carolus, ut quibusdam proceribus suis gratificaretur, eum principatu pellere decrevit. Ducto exercitu, et hostilliter regionem ingressus, cum rogatus a Vvayvoda ab incopto desistere, etiam cum oblatione expensarum et concessionē unius urbis a rege captæ; inonitusque si ulterius progrederetur, non bene ei cessurum; rex hae aspernatus ubi in penitiora exercitum duxit, inter montium et silvarum ignotas angustias et horrores omnium rerum penuria oppressus, pacem deminū cum Wayvoda inire coactus, tutum redditum pepigit. Verum cum pedem referre coepisset, a fidifragis hostibus via arctissima ex improviso circumventus, lapidibus, telis, inedia amisso universo exercitu, vix ipse cum paucissimis mutatoque habitu, salvus evasit; edoctus in posteruni, non temere hostem quiescentem provocare, neque ex plurimis victoris, quas hactenus de hostibus reportaverat, nimium superbire”.

Henricus Spondanus, *Annalium Ecclesiasticorum Eminentissimi Cardinalis Caesaris Baronii Continuatio*, t. I, Lugduni, MDCLXXVIII, p. 441–442.

* Născut la Mauléon, la 6 ianuarie 1568, mort la Toulouse, la 18 mai 1643.

„Descălecat” sau întemeiere? O veche preocupare a istoriografiei românești. Legendă și adevăr istoric

După cum spunea pe bună dreptate Ștefan Ștefănescu, „problema întemeierii statelor feudale românești, problemă centrală a istoriei noastre medievale, a atras în mod deosebit atenția istoricilor vechi. Lipsa unei orientări cu adevărat științifice a cercetătorilor a făcut ca ei să nu poată pătrunde întru totul adevărul istoric, i-a împiedicat să cunoască legile fundamentale de dezvoltare ale vieții sociale premergătoare apariției statului feudal, cauzele interne care au dus la organizarea lui. Nașterea statelor feudale românești era văzută prin prisma unei variante a teoriei antiștiințifice normaniste. Locul criticii izvoarelor istorice l-a luat adesea increderea în legenda despre formarea statelor feudale ca rezultat al «descălecaturii» lui Dragoș vodă din Maramureș, în Moldova, și al lui Radu Negru din Făgăraș, în Țara Românească. Concluziile istoricilor nu depășeau prea mult spusele cronicarilor”¹.

Deși s-a scris enorm despre această problemă complexă, ea nu a ajuns să fie încă lămurită pe deplin, în primul rînd din lipsa izvoarelor, ceea ce îl determina pe P. P. Panaiteșcu să afirme că întemeierea Țării Românești este o pagină încă nescrisă din istoria noastră².

Aceasta fiind situația, să vedem care au fost opiniile cronicarilor, mai apoi ale istoricilor despre această problemă atât de controversată și ce putem reține din aceste opinii atât de diverse. Considerăm utilă această trecere în revistă întrucât nimeni nu s-a mai ocupat de ea de la D. Onciu și B. P. Hasdeu încoace, deși între timp au apărut numeroase lucrări noi.

În *Letopisul Cantacuzinesc*, intitulat și *Istoria Țării Românești*, istoria acestei țări începe „de cînd au descălecat pravoslavnicii creștini”, text care este pus în titlu, după care urmează: „Însă dintăi izvodindu-se de români carii s-au despărțit de la romani și au pribegit spre miaza-noapte. Deci trecind apa Dunării, au descălecat la Turnu Severinului, alții în Tara Ungurească (= Transilvania, n.a.), pre apa Oltului și pre apa Morășului și pre apa Tisei, ajungind și pînă la Maramurăș. Iar cei ce au descălecat la Turnul Severinului s-au tins pre supt poalele muntelui pînă în apa Oltului; alții s-au pogorît pre Dunăre în jos. Si aşa, umplîndu-se

¹ St. Ștefănescu, „Întemeierea Moldovei în istoriografia românească („Studii”), XII, 1959, nr. 6, p. 35). Înînd seama că problema întemeierii Moldovei a mai fost studiată, ne vom referi aici numai la problema controversată a întemeierii Țării Românești.

² P. P. Panaiteșcu, *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969, p. 306.

tot locul de ei, au venit pînă la marginea Necopoei. Atunce s-au ales dintr-înșii boiarii carii au fost de neam mare. Și puseră banovetii un neam ce le zicea Basarabi, să le fie lor cap (adecă mari bani) și-i aşzăzară întâi să le fie scaunul la Turnul Severinului, al doilea scaun s-au pogorit la Strehaia, al treilea scaun s-au pogorit la Craiova. Și aşa fiind, multă vreme a trecut, tot ei obăduind acea parte de loc.

Iar cînd au fost la cursul anilor de la Adam 6798 (= 1290), fiind în Tara Ungurească (= Transilvania) un voevod ce l-au chemat Radul Negru voevod, mare herțeg pre Amlas, și pre Făgăraș, rădicatu-s-au de acolo cu toată casa lui și cu mulțime de noroade: rumâni, papistași, sași, de tot felul de oameni, pogorîndu-se pre apa Dîmboviței, început-au a face țară noao. Întâi au făcut orașul ce-i zic Cîmpul-Lung. Acolo au făcut și o biserică mare și frumoasă și înaltă. De acolo au descălecătat la Argeș și iar au făcut oraș mare și și-au pus scaunul de domnie, făcînd curți de piatră și case domnești și o biserică mare și frumoasă.

Iar noroadele ce pogorîse cu dînsul, unii s-au dat pre supt podgorie, ajungînd pînă în apa Siretului și pînă la Brăile; iar alții s-au tins în jos, preste tot locul, de au făcut orașă și sate pînă în marginea Dunării și pînă în Olt.

Atunce și Băsărăbeștii cu toată boierimea ce era mai înainte preste Olt s-au scusat cu toții de au venit la Radul vodă, încinîndu-se să fie supt porunca lui și numai el să fie preste toți. De atuncea s-au numit de-i zic Tara Românească, iar titulușul domnului s-au făcut precum arată mai jos: «*V Hrista boga blagoveanomu blagocestivomu i Hristo liubivomu samoderjavnomu, Io Radul Negru voevod bojiu milosti gospodariu zemli Ungrovlahiskia za planinski i ot Almaș i Făgăraș herțeg*». Acestea să tilcuesc pre limba românească: «Întru Hristos Dumnezeul cel bun credincios și cel bun de cinste și cel iubitor de Hristos și singur biruitor, Io Radul (Negru) voevod, cu mila lui Dumnezeu, domn a toată Tara Românească, dentru Ungurie descălecătat și de Almaș și Făgăraș herțeg». Acesta iaste titulușul domnilor de atunce începîndu-se pîn-acum, precum adevărat să vede că iaste scris la toate hrisoavele țării. Și într-acesta chip tocmitu-și-au Radul vodă țara cu bună pace, că încă nu era de turei împresurată. Și au domnit pînă la moarte, îngropîndu-l la biserică lui din Argeș. Și au domnit ani 24»³.

Aceasta este povestea „descălecătului” Țării Românești după cronică țării. Acest text a fost analizat de numeroși învățăți, începînd cu D. Onciu, rămînînd unele părți nelămurite sau neexplicate încă suficient.

După această introducere, urmează o listă incompletă a primilor 11 voievozi ai Țării Românești cărora li se atribuie domnii cu totul greșite, ceea ce arată că de aproximativ erau cunoștințele autorului despre începuturile Țării Românești. Totalul acestor 11 domnii însumează 218 ani, cifră care corespunde cu răstimpul dintre 1290 și 1508, anul morții lui Radu cel Mare, de cînd cunoștințele autorului devin mai bogate, folosind datele din *Viața sfîntului Nifon*⁴.

După autorul *Letopisețului Cantacuzinesc*, Tara Românească s-a format în două etape: prima prin „descălecarea” unor români de la sudul Dunării în Oltenia, unde și-ar fi ales „banoveti” din neamul Basarabilor

³ *Istoria Țării Românești 1290–1690. Letopisețul Cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu-D. Simionescu, București, 1960, p. 1–3.

⁴ V. și P. P. Panaitescu, *Începuturile istoriografiei în Tara Românească* (SMIM, V, 1962, p. 201).

cu mult timp înainte de constituirea statului, iar cea de a doua prin „descălecatal” lui Radu Negru voievod din Făgăraș, la 1290, cu „multime de noroade”; după acest „descălecatal”, ar fi avut loc unificarea țării, prin supunerea de bună voie a „banovetilor” care l-au recunoscut domn pe Radu Negru. După unificarea teritorială a Munteniei cu Oltenia, țara „s-au numit de-i zic Tara Românească”.

Întrucît la problema „descălecatalului” din cronică vom reveni pe larg în paginile ce urmează, să analizăm acum „titulușul” domnilor. El nu este titlul purtat de Radu I (confundat aici cu Radu Negru) întrucît de la acest domn nu ne-au rămas documente; în plus, dacă el a pierdut Amlașul și Făgărașul, acestea nu mai puteau apărea în titlul său. În realitate, „titulușul” a fost compus pentru a dovedi că Radu Negru a descălecat „din Ungarie”, adică din Transilvania⁵, unde avea două posesiuni: Amlașul și Făgărașul, de unde ar fi descălecat.

Este interesant de remarcat — aceasta și pentru a dovedi contemporaneitatea introducerii din cronică cu pisania mănăstirii Cîmpulung din 1636 la care vom reveni — că în textul acestei pisani se spune același lucru și cu aceleasi cuvinte, și anume că Tara Românească este „din Ungurie descălecată”⁶.

După cum spunea D. Onciu, „sub influența acestui titlu, într-un timp când ducatele ardeleni nu mai erau în posesiunea domnilor români și cînd nu se mai știa rostul lor în titlul domnilor, de altă parte sub influența tradiției despre descălecatal Moldovei din Ungaria (= Transilvania — n.a.), fixată prin scrisoare cu mult mai înainte de cea a Țării Românești, s-a zămislit tradiția cronicilor Țării Românești despre descălecatal din Amlaș și Făgăraș, a cărei existență nu se constată înainte de secolul XVII. Ea este o creație de origine pur literară, plasmuită de cronicari,... un mit istoriografic pentru care în zadar căutăm în tradițiile populare urmele izvoarelor sale, ca și în mărturiile autentice confirmare”⁷.

În realitate, termenul Ungrovlahia — utilizat de cronicarul bizantin Ioan Cantacuzino pentru anul 1323⁸, apoi în documentele grecești ale patriarhiei de Constantinopol începînd de la 1359⁹ și în unele documente maghiare — nu are nici o legătură cu „descălecarea” din „Ungurie”.

După opinia lui D. Onciu, acest termen „nu pare a indica altă decît dependența Țării Românești de Ungaria, ceea ce exprimă și numele *Transalpina* (= *pars regni ultra alpes*), întrebuițat mai întîi de unguri”; aceasta i se părea lui D. Onciu „singura explicare admisibilă”: i se spunea astfel Țării Românești „ca principat dependent de Ungaria, în deosebire de altă Vlahie fără asemenea legături cu statul ungar”¹⁰.

În ce ne privește, ni se pare mai întemeiată o altă opinie despre sensul cuvîntului Ungrovlahia de cîtaceea a lui D. Onciu. Așa cum au arătat

⁵ D. Onciu, *Scrisori istorice*, ed. A. Sacerdoteanu, II, București, 1968, p. 25—27. V. și mai jos p. 111.

⁶ N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, I, p. 128. Cînd reproduce titlul domnilor Țării Românești, Miron Costin lasă netradus termenul Ungrovlahia, deoarece nu avea motive să susțină „descălecatalul”, „din Ungurie” (*Opere*, ed. P. P. Panaiteanu, p. 212).

⁷ D. Onciu, *op. cit.*, I, p. 427.

⁸ FHDR, III, București, 1975, p. 483.

⁹ Hurmuzaki, XIV/1, p. 1.

¹⁰ D. Onciu, *op. cit.*, I, p. 357, II, p. 24—30. D. Onciu pare să urmeze opinia lui Engel care susținea că i s-a spus Ungrovlahia deoarece a fost supusă Ungariei. G. Șincai a combătut cu argumente serioase această opinie, arătfnd că grecii au numit-o astfel pentru a o deosebi de Valahia Mare din Thesalia (G. Șincai, *Cronica românilor*, ed. Florea Fugaru, I, București, 1978, p. XXXI).

V. Bogrea, P.P. Panaiteescu și alții, Ungrovlahia înseamnă Vlahia de lîngă Ungaria, aceasta pentru a o deosebi de alte Vlahii aflate în Peninsula Balcanică (Vlahia Mare în Thesalia, Vlahia Mică în Pind, Vlahia de Sus în Epir etc)¹¹.

Ca dovadă, P.P. Panaiteescu a invocat faptul că, atunci cînd s-a înființat mitropolia de la Suceava din Moldova, patriarhia a numit-o întii Rusovlahia, adică a Vlahiei dinspre sau de lîngă Rusia, nume care nu s-a menținut însă deoarece există o singură Moldovă, pe cînd Tara Românească, ce însemna Vlahia, se putea confunda cu celelalte Vlahii¹².

Cu totul altfel prezintă problema „descălecaturui” celălalt cronicar al Tării Românești, Radu Popescu, deși cunoștea textul din *Istoria Tării Românești*: „Cînd au fost cursul anilor 6798 (= 1290), Radul vodă Negrul, care avea scaunul său la Făgăraș de la moșii, strămoșii românilor, carii venise de la Roma, în zilele lui Traian, împăratul Romii, s-au socotit ca să-și mute scaunul dencoace, peste plai. Pricina pentru ce, nu să găsește scris nici de ai noștri, nici de străini, numai mi se pare pentru doao pricini să-și fie mutat scaunul. Pentru care, socotind bine, una tot va să fie fost”.

Cele două pricini sunt: una „pentru frica turcilor. Că într-această vreme s-au ridicat Otoman turcul, fiara cea rea și cumplită, de au supus multă parte a Răsăritului ce să numește Anadol, carele înghesuind pre împărații grecilor cu luarea pămîntului lor de la Anadol, poate fi că făcea jalbă tărilor creștinești dînd știre de întimplările acestea. De care auzind și Radul Negrul vodă și-au mutat scaunul dencoace dă plai, pentru ca să-și facă întăriri locurilor de paza oamenilor și să-i fie mai lesne a păzi pre cei din Ardeal, de s-ar cumva apropiea turcii”.

O a doua pricină „poate fi să să fie învățbit domnul rumânilor cu domnii ungurilor și cu ai sașilor de nescaiva pricini și de aceaea să să fie mutat dencoace. Și nu iaste a nu să crede aceasta, că, după ce au trecut domnul dencoace, n-au mai avut stăpînire peste rumâni în Ardeal, iar nici pădinsul să-l stăpînească cineva n-au fost, ci den plai încolo stăpînea ungurii și den plai înceoace stăpînea domnul pînă la Dunăre. Și pentru ca să arate că nu iaste supus nimănui, să scrie în hrisoave samodărijăt, adică singur stăpînitor”.

Urmează apoi știrea că Radu vodă s-a asezat mai întii la Cîmpulung, după care s-a mutat la Argeș, „de au făcut scaunul acolo... Și au început a-și tocni și a-și îndrepta țara cu județe, cu judecători (cu boierii) și cu altele ce era de folosul domniei și a tării, lățindu-se pînă la Dunăre și pînă la Siret”¹³.

Radu Popescu păstrează data 1290 a „descălecaturui”, termen de care nu amintește, ca și tradiția despre venirea lui Radu Negru din Făgăraș. El modifică însă mult prezentarea din introducerea la *Istoria Tării Românești*: mai întii, afirmă răspicat originea latină a românilor; scoate povestea cu banovetii Basarabi (introdusă în vremea lui Matei Basarab din rațiuni care nu-l mai interesau pe cronicar) și afirmă că Radu Negru a venit doar singur, fără „noroade”, fiind vorba de o simplă mutare a „scaunului” (reședinței).

Ceea ce se mai cuvine a fi subliniat la Radu Popescu este faptul că, în timp ce la Tara Românească afirmă că este vorba de o mutare a

¹¹ V. Bogrea, *Ungrovlahia* (AIINC, II, 1923, p. 356–358).

¹² P. P. Panaiteescu, *Interpretații românești*, București, 1947, p. 99.

¹³ Radu Popescu, *Istория домнilor Тăril Românești*, ed. C. Grecescu, București, 1963, p. 1–5.

„scaunului”, cînd se referă la Moldova susține că la leat 6867 (1359) „au venit Dragoș vodă de la Maramureș în țara Moldovei, dă au dăscălecat țara Moldovei”¹⁴. *Radu Popescu este astfel primul cronicar care face deosebire între modul cum s-a întemeiat Moldova, prin „descălecat”, și întemeierea Țării Românești, unde este vorba doar de mutarea „scaunului” dincoace de munții Carpați.*

Cronicarul își pune și problema cauzelor care l-ar fi determinat pe Radu Negru să treacă munții: prima ar fi pericolul turcesc și nevoia de a apăra mai bine Transilvania.

Intrucît primejdia otomană nu se făcea încă simțită la 1290, cînd turcii nu trecuseră în Europa, această cauză nu are nici o legătură cu „descălecatul”. La baza ei stă probabil tradiția veche după care Țara Românească apără Transilvania de primejdia otomană. Din numeroasele dovezi ce se pot aduce amintim doar scrisoarea lui Vlad Dracul către brașoveni în care le spunea: „știți bine cum v-am apărat eu pînă acum de turci”¹⁵.

Cea de a doua cauză — care i se pare mai de crezut și cronicarului — este neîntelegerea ivită între „domnul românilor” din Făgăraș și „domnii” ungurilor și ai sașilor. Mulți istorici — începînd cu D. Onciu — au văzut în această neîntelegerere, ca și în afirmația cronicarului că după aceea domnul Țării Românești nu a mai stăpînit decît „den plai încocace”, o amintire a domniei lui Radu I care a intrat în conflict cu Ludovic cel Mare, regele Ungariei, și care a pierdut cele două posesiuni de peste munți: Amlașul și Făgărașul¹⁶. Aceasta arată cum legenda cultă a lui Radu Negru înlocuia treptat pe aceea populară a lui Negru vodă la care vom reveni¹⁷.

Sub o altă formă a cunoscut legenda „descălecatului” lui Negru vodă sirianul Paul de Alep, care a vizitat Cîmpulungul în 1656. Iată ce spune acesta: „românii aceștia locuiau în orașele maghiarilor (= din Transilvania, n.a.), sub cîrmuirea craiului, avînd un «comes» dintre ei. Acest «comes» a venit să-și pască odată caii pe acest pămînt, care era pe vremea aceea în întregime în mîinile tătarilor și lipsit de locuitorii. Cerînd, aşadar, voie craiului, el a venit și, cu ajutorul lui Dumnezeu, a izgonit pe tătari din acest ținut și, crescîndu-i puterea, a ajuns domn peste acest ținut. Îl numeau Negru voievod, adică domnul cel negru și el a clădit această mănăstire” (din Cîmpulung)¹⁸.

Este vorba aici de un amestec între două vechi tradiții privind două personaje diferite: unul real, comitele Laurențiu, îngropat la Cîmpulung și a cărui piatră de moîmint din 1300 ni s-a păstrat, și altul legendar, Negru vodă, „descălecat” din Transilvania; prin confuzia între cei doi, comitele (nenumit) devine întemeietorul țării și ctitorul mănăstirii ortodoxe din Cîmpulung, deși el era catolic! Negru vodă nu a venit împins de ceva nevoi din Transilvania, ci doar ca să își pască caii. Reținem însă că și în această legendă Negru vodă are lupte cu tătarii și apoi ajunge domn.

După opinia lui N. Iorga, Paul de Alep a folosit două surse de inspirație: una populară, care știa de un domn ce s-a luptat cu tătarii, și alta

¹⁴ Ibidem, p. 12.

¹⁵ I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul*, București, 1905, p. 81. V. și N. Stoicescu, *Vlad Tepeș*, București, 1976, p. 66.

¹⁶ D. Onciu, *op. cit.*, p. 71.

¹⁷ V. mai jos p. 158.

¹⁸ *Călători străini despre jărlile române*, VI, București, 1976, p. 170–171.

de la călugării din Cîmpulung care știau că Negru vodă a venit din Transilvania (după cum arăta pisania pusă de curind de Matei Basarab)¹⁹.

Este interesant de remarcat faptul că această tradiție, înregistrată la Cîmpulung, nu l-a influențat de patriarhul Macarie al Antiohiei, pe care-l însoțea Paul de Alep, și care folosește în cronica sa tradiția cronicească din *Letopisețul Cantacuzinesc*, nu pe cea locală de la Cîmpulung. Iată ce spune Macarie: „Cel dintii care a cucerit Țara Românească a fost Ankro-voievod (Ankro înseamnă în limba românească Negru, căci era negru, de aceea s-a și numit pe turcește țara Kara Falakh, sau Valahia Neagră, după numele lui). Venit-a din Țara Ungurească, adică Al-Mağar (= Transilvania), și s-a pogorât pe rîul Dîmbovița și a început cucerirea Țării Românești. Și a zidit o biserică măreată și foarte înaltă și foarte frumoasă în orașul Cîmpulung. Și a stat în domnie ani 24 și a murit”²⁰. După opinia lui Macarie, „începutul” Țării Românești ar fi fost în anul 6800 (1292) al lumii, el fiind singurul cronicar care nu a scăzut doi ani între data venirii lui Radu Negru și data din privilegiul acordat orașului Cîmpulung de Matei Basarab la 1636.

În opera sa, *Istoria Țării Românești*, învățatul stolnic Constantin Cantacuzino nu a ajuns pînă la întemeierea țării, problemă pe care ar fi discutat-o pe larg. În schimb, a tratat-o pe scurt în răspunsurile pe care le-a dat generalului F. Marsigli pentru alcătuirea unui tratat istorico-natural-geografic despre Dacia. Stolnicul susține că populația românească a fost obligată de barbari să se retragă în Transilvania, de unde românii s-au întors mai tîrziu, înființînd două state: Valahia și Moldova. Urmînd apoi cronica țării, stolnicul arată că Țara Românească a fost întemeiată de Negru (il Negrul), care a venit din Transilvania cu oaste și cu nobilime și, mergînd de-a lungul munților și pe valea Dîmboviței, s-a așezat la Cîmpulung și în alte locuri întărîte, apoi la Argeș, unde a fost îngropat. Stolnicul susține că portretul lui Negru (evident Radu Negru) se află în toate mănăstirile. După opinia sa, Negru vodă s-ar fi născut în Hațeg, unde se găseau foarte mulți români. Amintirea lui o păstrează cetatea ruinată situată pe valea Dîmboviței, numită „în valacco”, „Cetatea a Negrului voda”²¹.

În „catalogul” domnilor Țării Românești, care urmează acestor observații istorice, se spune — ca și în cronică — că primul domn a fost Radu Negru la anul 1290²². Stolnicul era atît de convins de existența lui Radu Negru, încît susține că mama sa, Elina, se trăgea din „prima nobiltate e valorosi Merginani (= boierii din Mărgineni — n.a.) Dragic, che era gran cavallerizzo del Negrul e con l'istesso Radul Negrul discenderono et

¹⁹ N. Iorga, *Cîteva note despre cronicile și tradiția noastră istorică*, București, 1911, p. 3 (extras din AARMSI, 1911).

Tot la mijlocul secolului al XVII-lea, Paisie Ligaridis, profesor la școala greacă și latină din Tîrgoviște, înregistra o altă versiune potrivit căreia „vlahul Munteanu (numit astfel după numele țării — n. a.), ieșind din Ungaria de Jos, zisă și Pannonia, a venit și a locuit pentru întărișă dată la Cîmpulung”. Din cele spuse mai departe că „vlahul” ar fi fost fiul regelui Ungariei cu o femeie căreia l-a dat un inel pentru recunoaștere, inel furat de un corb pe care l-a fi săgetat vlahul, rezultă că partea a doua a tradiției a fost contaminată de legenda despre originea lui Iancu de Hunedoara (G. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București, 1945, p. 241).

²⁰ V. Cândea, *Letopisețul Țării Românești (1292—1664) în versiunea arabă a lui Macarie Zaim* („Studii”, 23, 1970, nr. 4, p. 681).

²¹ N. Iorga, *Operele lui Constantin Cantacuzino*, București, 1901, p. 42.

²² Ibidem, p. 50.

occuparono questi luoghi e provintia, scacciando i baibari”²³. În realitate, Drăghici din Mărgineni a trăit mult mai târziu, fiind unul din marii boieri ai țării și membru al sfatului domnesc între anii 1471 și 1497²⁴.

Sasul Iohann Filstich, autorul unei „încercări” de istorie românească (*Tentamen Historiae Vallachicae*), scrisă începând din 1728 pe baza cronicilor muntene, compune o altă versiune despre „descălecăt”: după ce vorbește de colonizarea romană în Dacia, el urmează cronica țării cînd spune: „după despărțirea lor de rîmleni” (romani), românii din Tara Românească „își făcură sălașuri mai întîi nu departe de Dunăre, lîngă Turnu Severin, de unde se lățiră mereu, în lung și în lat, că după cîteva veacuri intratî se înmulțiră, încit umplură toată țara de locuitori, pînă la marginile Nicopolei. Iar în această vreme, asemenea transilvănenilor, cunoșteau de domni mai mari peste ei pe craii Ungariei, că turcii nu izbutiseră încă să apuce Tarigradul... Cu încuvîntarea crailor Țării Ungurești, muntenii își aleseră domni dintre boieri sau blagorodnici... Aceștia nu avură numai un singur scaun, că cel dintîi voievod își așeză scaunul la Turnu Severin, pe care lăsîndu-l, unii locuiră la Strehaia, iar cei căror nici acesta nu le fu pe plac, la Craiova... În Tara Românească, baștină a rîmlenilor munteni, se învrednici de cîrmuire, cu glasul alor săi, un om blagorodnic, ai cărui stiămoși fură și ei oameni cu slavă, anume Banovet Basarab, pentru ale cărui haruri își puseră toți în el mare nădejde, ca să tocmească și să intemeieze..., încă de la începutul domniei lui, cele ce puteau ține de domnia valahă, care urma să fie începută și statornicită cu sporire...”. „Murind Basarab în Muntenia, fu chemat la domnie, dintre românii transilvăneni care-și aveau locuințele în Tara Făgărașului, Radul Negru vodă, care mai înainte fu la noi cîrmitor, om care, aşa cum se vede din faptele lui, era bun de treabă. Acesta, înconjurat nu numai de ai săi, ci și de sași, unguri și valahi, intră în Tara Românească și se așeză pe malurile rîului Dimbovița. Iar începuturile cele mărunte ale înaintașului său nu numai că viu, ci și putu să le sporească, iar piedicile ce-i stăteau în cale le înlătură, avind el multe împotrivă-i între vremuri și locuri”.

Urmează apoi, după *Letopiseful Cantacuzinesc*, clădirea orașelor Cimpulung (unde Filstich citează „epitafurile bisericii” catolice) și Curtea de Argeș, cu monumentele lor, precum și întinderea locuitorilor pe sub podgorie și de-a lungul Dunării. Propășirea țării „îndemnă neamul basarabesc, aflat mai presus de cît celealte, prin putere și bogătie, să se supună, împreună cu mulți boieri sau blagorodnici acestui Radu Negru și să-i ceară oblăduire și apărare de apăsarea celor puternici”. După supunerea Basarabilor, Radu Negru și-a luat titlul tradus de Filstich după *Letopiseful Cantacuzinesc*²⁵.

Textul lui Filstich urmează în general *Istoria Țării Românești*, la care adaugă sau schimbă o serie de elemente: vorbește pe larg de colonizarea romană în Muntenia, peste care introduce încă de la începuturile statului suzeranitatea maghiară; renunță la banoveții Basarabi, ale căror reședințe le consideră capitalele țării, iar pe unul dintre ei, Banovet Basarab, îl consideră domn al țării, predecesorul lui Radu Negru vodă. Acestea nu „descalecă” din Făgăraș, ci vine chemat de locuitorii din Tara Româ-

²³ Ibidem, p. 55.

²⁴ N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Tara Românească și Moldova*, București, 1971, p. 20–21.

²⁵ Iohann Filstich, *Încercare de istorie românească. Tentamen Historiae Vallachicae*, București, 1979, p. 93–101. La p. 245 se afiră că Negru vodă (nu Radu Negru) a trecut munții după prada tătarilor din 1241.

nească. În plus, Filstich nu indică o dată pentru venirea lui Radu Negru, neavând probabil incredere în anul 1290 al cronicii (în această vreme, dealtfel — aşa cum vom arăta mai jos — începuseră să se nască nedumeriri cu privire la data „descălecaturii”, întrucât cronicile indicau anul 1290 iar pisania mănăstirii Cîmpulung anul 1215).

Despre „descălecat” Tării Românești vorbesc și cronicarii Moldovei. Grigore Ureche știa doar că „Moldova s-au descălecat mai pre urmă, muntenii mai dintii, măcar că s-au tras de la un izvor”²⁶.

Miron Costin pune ambele „descălecate” în vremea lui Laslău craiul, cind „s-au descălecat al doilea rînd țara Moldovei și de Negrul voievod Țara Muntenească”²⁷. În *Poema polonă*, Miron Costin susține că „descălecatul” lui Negru vodă din Făgăraș a avut loc după izbînda lui Ladislau împotriva tătarilor și îl plasează — ca și cronicile muntene — în anul 1290, cind afirmă că muntenii „numără de la Negrul pînă acum (1684) aproape patru sute de ani”²⁸.

După infringerea tătarilor — spune Miron Costin — românii cu domnul lor Negrul, care se refugiaseră în Hațeg și în Făgăraș de frica tătarilor, „au ieșit din munci către pămînturi mai deschise...”, iar nu mult după aceea și moldovenii au ieșit din Maramureș cu Dragoș, primul lor domn, și au descălecat aici în țara Moldovei”. Acesta era considerat al doilea „descălecat”, primul fiind cucerirea și colonizarea română²⁹.

Reținem deci că primii care afirmă că ambele țări românești de dincoace de Carpați s-au format prin „descălecat” sunt cronicarii moldoveni, care extind situația din țara lor și asupra Tării Românești, ceea ce l-a îndreptățit pe D. Onciu să vorbească de „modelul” moldovean. Ei îi spun „descălecătorului” Negru vodă, nu Radu Negru.

O opinie în parte asemănătoare cu a lui Miron Costin a susținut marele învățat Dimitrie Cantemir, după părerea căruia Radu Negru și Dragoș ar fi fost frați sau veri, fiind urmașii regelui româno-bulgar Ioan, refugiați de teama tătarilor la 1241 în Transilvania, de unde s-au întors pe la anul 1274. El susține că întrucât amindouă țările române s-au chemat „Neagră” (Vlahia Neagră și Bogdania Neagră) și dinastiile lor au fost înrudite³⁰.

D. Cantemir consideră „descălecatul” din Transilvania ca pe o reîntoarcere a locuitorilor din Țara Românească și Moldova la vîtrele lor, părăsite de teama tătarilor. El a creat rudenia dintre Dragoș și Radu Negru vodă pentru a sublinia și pe această cale unitatea muntenilor și moldovenilor.

După cum a arătat D. Onciu, tradiția despre „descălecatul” Tării Românești în timpul craiului unguresc Laslău sau Vladislav se află și în *Viața preacuviosului părinte Nicodim sfîntul*, tipărită prima oară la 1763 și alcătuită în mediul cărturăresc de la mănăstirea Tismana de Ștefan ieromonahul. După cum declară autorul acestei interesante opere, el și-a compus lucrarea „adunînd de prin hrisoavele cele vechi ale sfintei mănăstiri Tismana și de la cei cu știință bătrâni părinți monahi ai sfintei mănăstiri ce au viețuit mai-nainte de noi, precum au avut știință de la

²⁶ Gr. Ureche, *Letopiseșul țărilor Moldovei*, ed. C. Giurescu, p. 5.

²⁷ M. Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaiteșcu, p. 207.

²⁸ *Ibidem*, p. 234, 385.

²⁹ *Ibidem*, p. 273. V. și D. Onciu, *op. cit.*, I, p. 335–336.

³⁰ D. Cantemir, *Hronicul vechimii româno-moldo-vlahilor*, ed. Gr. Tocilescu, București, 1901, p. 461 și urm. V. și D. Onciu, *op. cit.*, I, p. 340 și B. P. Hasdeu, *Negru vodă* (vol. III din *Elymologicum Magnum Romaniae*, București, 1976, p. 650–651).

alți bătrâni cu știință mai cu vechime de cît ei, aşa o am scris și o am așezat". Este vorba deci de vechile tradiții păstrate la Tismana, ctitoria lui Radu I, unde ctitorul mănăstirii era considerat și întemeietorul țării, după cum vom arăta mai jos.

După ce arată că, în timpul năvălirii tătarilor, românii „au trecut Munții Carpați în Ardeal și Banat și în pămîntul Ungariei, cu toate familiile lor”, autorul susține că „Batie, împăratul tătarilor” (Batu han—n.a.) a purtat o luptă cu „Vladislav, craiul Ungariei și al Banatului și al băniei Severinului”, care a reușit să-l ucidă pe Batu cu secură (ca la D. Cantemir—n.a.) și să scape astfel „Moldavia și cele 12 județe ale Valahiei dincolo de Olt... de sub stăpînirea tătarilor”. Mai departe se spune că „după omorîrea acelui Batie, și Radu Negru v.v., fratele mai sus zis(ului) Vladislav craiul, adică domnul românilor din Ardeal, din bănia Severinului, din Banat, din Ungaria, au eşit cu ostiri din Ardeal pre apa Oltului și au tăbărît pe rîul Argesului, unde mai în urmă au așezat aci scaunul șederii domniei sale. Și prin vitejia sa și a ostașilor săi, ajutîndu-le prea milostivul Dumnezeu, au gonit pre toți tătarii cu mai marii lor dintr-acele 12 județe de peste Olt. Iară români, lăcitorii de acolo, ce era pînă atunci sub stăpînirea tătarilor, măcar că erau unii din ei varvari și închinători de idoli..., dar fiind tot o limbă cu români ostași carii eșise din Ardeal, toți s-au supus lui Radu Negru v.v.... și aşa s-au alcătuit și s-au făcut români tot una dintr-acele țări zise, adică : cele douăsprezece județe de peste Olt cu bănia Severinului și Ardealul și Banatul”.

Mai departe se spune că — după linistirea lucrurilor — sfîntul Nicodim a mers în Ardeal „la domnul Vladislav voievod, ce i se zice și crai al Ungariei”, care a clădit apoi mănăstirea Vodița. După moartea lui Vladislav, „au rămas domn și clironom în locul său Radul voievod ce i se zicea Negru, care era domn peste Olt în cele 12 județe numai” și care a luat apoi în stăpînire și cele 5 județe ale Severinului. După unificarea țării, Radu Negru a făcut mănăstirea Tismana, pe care a terminat-o, la 1385, fiul său Dan I, al cărui document se reproduce ³¹.

După cum a observat D. Onciu, această tradiție, originară de la mănăstirea Tismana, are „fața unei compilații din elemente mitice, literare și documentale, combinate unele cu altele în naivitatea cea mai nevinovată”. Oricum, această poveste se deosebește mult de tradiția croniciilor. Mai întîi, miticul Laslău (Vladislav), craiul unguresc al lui Miron Costin și D. Cantemir, în timpul căruia ar fi avut loc „descălecatul”, este contemporan cu Batu han de la 1241, fiind identificat în același timp cu Vlaicu-Vladislav, domnul Țării Românești (c. 1364–1377), ctitorul mănăstirii Vodița ³².

Legendarul Radu Negru, care apare aici ca fratele și urmașul la domnie al lui Vladislav, ctitor al mănăstirii Tismana și tată al lui Dan I, nu este altul decit Radu I, căruia i s-a spus în tradiția cultă și Radu Negru. Faptele atribuite acestuia — îndeosebi izgonirea tătarilor — sunt însă ale lui Negru vodă ³³.

³¹ Viața prea cupiosului părinte Nicodim sfîntul, București, 1883, p. 30–35, 47–49.

³² D. Onciu, op. cit., I, p. 339–340.

³³ B. P. Hasdeu, Negru vodă, p. 650, afirmă că luptele cu tătarii n-au a face cu Negru vodă, întrucât oltenii nu cunoșteau pe Negru vodă. Legenda cu Laslău n-ar fi fost acceptată dacă Negru vodă nu ar fi dus și el lupte cu tătarii. Întrucât însă Negru vodă e cunoscut și în Oltenia, opinia lui B. P. Hasdeu nu mai are nici un temel. V. mai jos, p. 145 – 147.

Aici dualitatea Oltenia — Muntenia din cronică este înlocuită cu o domnie dublă : a lui Vladislav în Oltenia sau Banatul Severinului (fost un timp în stăpînirea Ungariei) și a lui Radu Negru în Muntenia.

Este posibil ca această tradiție să aibă la bază nu numai stăpînirea craiuștilor Ungariei (cum era considerat Vladislav) asupra Banatului Severinului, ci și asocierea la tron a lui Radu I de către fratele său Vlaicu — Vladislav. Această asociere este ilustrată de monedele ce poartă numele ambilor voievozi ³⁴, ca și de poezia populară sărbească în care se spune — de pildă — că „în orașul cel alb Vidin, a fost moșul Vladislav, iar în Tara Neagră Românească, negrul român Vladul” (în loc de Radu) ³⁵. Este posibil ca aceste tradiții sud-dunărene să fi fost aduse în Tara Românească de Nicodim, originar din aceste locuri și ctitor al mănăstirii Tismana ³⁶.

După cum a arătat D. Onciu, mitul lui Laslău (Vladislav) craiul are un fond istoric în victoria obținută de oștile transilvăneni și maghiare ale lui Ludovic cel Mare împotriva tătarilor din Moldova, expediție în urma căreia s-a creat marca de apărare condusă de Dragoș și cu care deci a fost asociat „descălecătul” Moldovei. Victoria a fost astăzi de strălucită încit a fost atribuită unui miracol al regelui Ladislau cel Sfint (1077—1095) care s-ar fi scutat din mormânt și ar fi contribuit la obținerea biruinței ³⁷. Am avea și aici o influență a „descălecătului” Moldovei asupra aceluia din Tara Românească, ambele asociate cu lupta împotriva tătarilor.

În *Istoria Tării Românești*, scrisă după 1776 de banul Mihai Cantacuzino și tipărită de frații Tunusli, se reiau afirmațiile cronicii despre „descălecăt” : Radu vodă Negru, voievod de Hășeg (Hășeg), Făgăraș și Amlaș, a venit cu doamna sa Ana „care era catolică”, cu boieri și cu popor și și-a așezat scaunul la Cimpulung unde a zidit o mănăstire și o curte, iar soția sa o biserică catolică. Oamenii veniți cu el „s-au lătit către munții și către hotarele Tării Românești pînă în Dunăre și din Olt pînă în Siret”, după care banul Basarabă al Craiovei i s-a supus și el „După ce s-a făcut stăpîn peste toată Tara Românească, el și-a strămutat scaunul la Argeș”, unde a zidit biserică și curte domnească. Discutind diversele date ale „descălecătului”, autorul preferă anul 1215 după pisania mănăstirii din Cimpulung, considerind că „letopisețul” pune data 1290 „fără nici o dovadă”, cu o greșală de 75 de ani ³⁸.

În prefată la *Mineiul* pe noiembrie 1778, episcopul Chesarie al Rîmnicului scria : „zidirea mănăstirilor s-au început de la Radu voievod ce-i zic Negrul, întîiul domn al țării, carele au zidit mănăstirea din Cimpulung și biserică din tîrgul Argeșului”. Vorbind apoi despre Oltenia, se afirmă — ca și în cronică — că s-a aflat „un veac de ani supt oblăduirea Basarabilor banoveți, ce a fost așezați de rîmleani să oblăduiască cu titlu de bănie pînă cînd s-au supus celui dintîi domn Radu voievod ce se zice Negru” ³⁹.

³⁴ Octavian Iliescu, *Domnilor asociați în țările române în secolele al XIV-lea și al XV-lea* („Studii și cercetări de istorie medie”, 1951, nr. 1, p. 41—44).

³⁵ Emil Virtosu, *Titulatura domnilor și asocierea la domne în Tara Românească și Moldova*, București, 1960, p. 154—155.

³⁶ Emili Lăzărescu, *Nicodim de la Tismana și rolul său în cultura veche românească* („Romanoslavica”, XI, 1965, p. 238 și urm.).

³⁷ D. Onciu, *Scrieri istorice*, I, p. 395—396.

³⁸ *Istoria Tării Românești*, ed. Tunusli, p. 12. V. și D. Onciu, *Scrieri istorice*, I, p. 334—335, 389.

³⁹ *Bibliografia românească veche*, II, p. 227—228.

Din opera lui M. Cantacuzino, ca și din cronica lui Miron Costin, s-a inspirat și cronicarul Naum Rîmnicianu; în cronica sa, scrisă la 1800, acesta prezintă aproximativ la fel venirea lui Negru vodă la Cîmpulung. Discutând diversele opinii despre data „descălecaturii”, Naum preferă anul 1290 din cronică „care cu deamărunțul cercindu-l l-am găsit adevărat”. Pentru Naum Rîmnicianu, Radu Negru este în mod sigur Radu I, deoarece consideră că Dan I era „fiul Radului Negru”⁴⁰, iar acesta a fost „părintele patriei noastre”.

Interesant de remarcat este că Naum — citind o cronică de la Vîrșet — afirmă că un membru al familiei Basarabilor „s-au lipit lîngă voievodul Transilvaniei. Și pentru prietenia ce avea românii către sărbi, nu după multă vreme a căzut soarta domnii pă neamul Basarabeștilor, încit Vladislav, voievodul Basarab al Transilvaniei, să dovedește a fi unchi Radului vodă Negru, iar alții zic că i-au fost irate bun, încit, ori în ce chip a fost, Basarabeștii au luat voievozia.”

În secolul al XVIII-lea numeroși călători străini au poposit pe aceste meleaguri și le-au cercetat istoria. Pentru începuturile țării, cei mai mulți dintre ei au utilizat atât tradiția cronicărească locală, cît și unele informații primite de la locuitori.

Între acești străini amintim pe generalul F. von Bauer, ale cărui informații sunt destul de bogate: „Rade le noir sorti de la Transilvanie l'an 1080 ou selon d'autres en 1313, en fut le premier (hospodar). Les historiens sont d'accord sur ce point, quoiqu'ils diffèrent dans la date. Ce prince avoit fait auparavant quelque séjour dans ce pays; attiré par la bonté de son climat et par sa situation avantageuse, il entreprit de s'y établir”. În timpul acesta, banatul Craiovei era „un pays cultivé”; conducătorul său, numit „Banowitz” sau ban, a venit cu boierii săi și a depus omagiu lui Radu, preferind să-l aibă protector de către vecin primedios⁴¹.

Recunoaștem în acest text influența cronicilor Țării Românești, ale căror informații sunt rezumate; în schimb, Bauer nu se pronunță asupra datei, neacceptând-o pe acea indicată de croniți (1290).

Sub influența tradițiilor cronicărești se află și consulul austriac S. Raicevich care afirmă că românii s-au retras în Transilvania din pricina năvălirilor barbare și că, după ce au încheiat incursiunile tătare, doi condotieri români au repopulat „patria antică”. Primul a fost „Radulo o Ridolfo il Negro”, care a ocupat teritoriul dintre Olt și Siret, în timp ce Oltenia era dependentă de regatul Ungariei care a adus aici pe cavalerii ioaniți. Radu și succesorii săi au edificat sau restaurat mai multe reședințe, primele fiind cele de la Cîmpulung și Curtea de Argeș⁴². Raicevich nu se pronunță asupra datei venirii lui Radu Negru, dar din textul său rezultă că aceasta este legată de retragerea tătarilor, ca și la Fotino.

Un alt invățat străin, Gebhardi, influențat de lucrarea lui Luccari, admitea „descălecaturul” lui Negru vodă între anii 1310—1313, în vremea tulburărilor din regatul maghiar⁴³.

⁴⁰ St. Bezdechi, *Cronica inedită de la Blaj a protosinghelului Naum Rîmnicianu*, Cluj-Sibiu, 1944, p. 94—97, 104.

⁴¹ Bauer, *Memoires historiques et géographiques sur Valachie*, Frankfurt—Leipzig, 1778, p. 32—33.

⁴² S. Raicevich, *Viaggio in Valachia e Moldavia con osservazioni storiche, naturali e politiche*, Milano, 1822, p. 8—10.

⁴³ Gebhardi, *Geschichte der Hungarn verbundenen Staaten: Bulgarten. Walachei, Moldau*, Leipzig, 1782, p. 280 și urm.: cf. B. P. Farcău, p. 655

În *Scurtă cunoștință a istoriei românilor*, scrisă la 1792—1796, Samuil Micu-Clain prezintă problema aproximativ ca în *Istoria Țării Românești*: „La anul 1290 la Olt (adică în Tara Oltului = Făgăraș, n.a.) domnea Radu vodă Negru, carele cu multime de norod pogorindu-se pe apa Dîmboviții, au făcut orașul ce-i zice Cimpulung; de acolo mergind, au făcut Argișul, unde și-au pus scaunul domniei... Atunci Basarab vodă, carele domnea spre Basarabia, au venit cu ai săi la Radu vodă și s-au unit toți, cinstind pre Radul vodă domn preste toti; și fiindcă Radul vodă era din partea crăiei ungurești, s-au așezat ca Tara Românească să se zică Ungrovlahia”, după care se reproduce „titulușul” din *Istoria Țării Românești*. S. Micu suprimă pe banoveții Basarabi din Oltenia și face din Basarab (și aici un alt personaj de căt Radu Negru) un voievod al părților de răsărit ale Munteniei.

După opinia lui Micu, Alexandru Basarab ar fi de fapt Basarab I, care „au avut bătaie cu Carol (Robert), craiul ungurilor” (aceasta pe baza lecturii greșite a numelui lui Alexandru, fiul lui Basarab). Referindu-se la genealogia familiei Monea din Veneția — Făgăraș, care amintea pe Negru vodă la 1185, Micu credea că acesta trebuie să fie un străbun al lui Negru vodă. Cât privește pe Litovoi și Seneslau, și aceștia erau cobiitorii din Negru vodă din 1185⁴⁴.

Într-un mod oarecum asemănător — urmând și el cronica țării — prezintă problema și Gheorghe Șincai: Radu Negru a venit din Făgăraș la Cîmpulung, unde și-a făcut curte și biserică, după care i s-a supus „Basarab, banul Craiovei”. După ce a cuprins toată țara și s-a mutat la Curtea de Argeș, Radu Negru a fost îngropat aici „și i-au făcut și statul de piatră, adecă chipul lui, care este în slona (= pridvorul) acelei biserici”. Cu privire la data evenimentului, Șincai crede că s-a produs „cu mult mai înainte” de 1291 cind Făgărașul era a lui Ugrinus. Șincai susține că Radu Negru „n-a împoporit el Valahia, ci numai o a cuprins”⁴⁵, declarindu-se deci împotriva aducerii de „noroadă” de care vorbea cronica țării.

Cam în aceeași epocă, Christian Engel — adversar al continuității — susținea că, întrucât sașii nu vedeaau cu ochi buni colonizarea românilor în Transilvania (unde, de fapt, aceștia alcătuiau populația autohtonă) — și în imprejurările tulburi provocate de uciderea regelui Ladislau Cumanul (1290), români ar fi trecut munții pe la 1290, sub conducerea lui Radu Negru, cnezul românilor din Făgăraș și Almaș, și s-au contopit cu români din Oltenia, conduși de boierul Basarab⁴⁶.

Discutind datele diferite ale „descălecatalui” (1080 — indicată de Miron Costin, 1200 — după Büsching, 1215 — după pisania de la Cîmpulung și 1290 — din cronica țării), Dionisie Fotino, autorul *Istoriei Daciei*, tipărită la 1818, consideră că venirea lui Negru vodă a avut loc la 1241, după năvala tătarilor: „mai probabil însă se vede după istorie că acest domn, pe timpul năvalei tătarilor în Ungaria, s-au trăs între Carpați

⁴⁴ S. Micu, *Scurtă cunoștință a istoriei românilor*, ed. Cornel Cimpeanu, București 1963, p. 54. V. și B. P. Hasdeu, *op. cit.*, p. 652—654, care arată că Micu — ca și D. Cantemir — admite existența unei familii principiere a Negrilor.

⁴⁵ G. Șincai, *op. cit.*, II, p. 22. Comentind pasajul, B. P. Hasdeu afirmă că „Negru vodă rămâne cu mult mai intunecos de cum l-am văzut la Cantemir și la Micul” (*op. cit.*, p. 658).

⁴⁶ Ch. Engel, *Geschichte der Moldau und Walachei*, Halle, 1804, p. 147. V. și comentariile lui B. P. Hasdeu, *op. cit.*, p. 654—655. Textul lui Fessler, *Die Geschichte der Ungern und ihrer Landsassen*, 1827, traduce introducerea de la *Istoria Țării Românești*, adăugind o serie de amănunte despre luptele lui Basarab I cu maghiarii. V. „Arhivele Olteniei”, IX, 1930, p. 301.

împreună cu familia sa, cu mai mulți nobili, cu dregători și ostași și cu căt popor a putut să-l urmeze și s-a așezat la Cîmpulung, ca într-un loc înconjurat de țări naturale. Pe urmă, după plecarea tătarilor, a găsit cu cale să rămîne și să se așeze în țara aceasta, ca în aceiași patrie, păstrîndu-și totodată și suveranitatea domniei de Făgăraș și Amlaș din Transilvania... Se deduce dară din această nemincinoasă istorie că Negru pe la 1241 și-a mutat tronul din Transilvania în Tara Muntenească și nu mai înainte sau mai pe urmă, precum spun cronologile nepotrivite și neîntemeiate ale românilor”⁴⁷.

După cum se vede, D. Fotino, nu se lasă influențat nici de *Istoria Țării Românești* și nici de cronica lui Radu Popescu. Important este că el consideră că, venind din Transilvania, Negru vodă s-a așezat în Tara Românească „ca în aceiași patrie”.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea tradiția despre „descălecatul” lui Negru vodă s-a îmbogățit și amplificat. Francezul J. A. Vaillant, care a trăit 12 ani în Tara Românească, unde a cunoscut nu numai tradițiile orale, dar și lucrările cronicarilor și ale lui D. Cantemir, ne oferă una din cele mai interesante forme ale acestei tradiții aşa cum circula ea pe la mijlocul secolului trecut. De la el aflăm că Radu Negru, „prince roman de Vacaras (= Făgăraș) et d' Omlas” (= Amlaș), care ar fi trăit în timpul năvalei tătarilor (1241), l-a învins pe Batu-han și l-a silit să se retragă în Boemia. După luptă, Radu Negru împreună cu românii săi a coborât peste Carpați și a luat în stăpiniere Valahia dintre Olt, Dunăre, Milcov și Siret, a cărei populație l-a primit pe el și pe ai săi ca pe niște frați. Întrucît însă țara era încă bîntuită de tătari, el și-a fixat reședința la Cîmpulung unde a construit orașul și mănăstirea, căreia i-a dăruit satul Bădești (întrucît satul a fost dăruit de Nicolae Alexandru la 1351–1352, Radu Negru e confundat cu acesta). Urmând apoi pe Luccari, Vaillant afirmă că tot Radu Negru a construit primele orașe: Pitești, București și Tîrgoviște, precum și Argeș, unde și-a mutat capitala.

Devenind vestit prin faptele sale, Mihai, banul basienilor (Bassianorum banus), supranumit Basarab, care conducea provinția din dreapta Oltului, a venit și i s-a închinat (aici este evidentă influența *Letopisefului cantacuzinesc* cu banoveții Basarabi).

Cind regele Bela al IV-lea a donat cavalerilor ioaniți părți din teritoriile lui Radu Negru și Mihai, la 1247, aceștia s-au opus cu armele. După ce și-a organizat țara, Radu a murit la 1265; în locul său a fost ales domn Mihai și astfel cele două Valahii (Muntenia și Oltenia) s-au unit. După moartea lui Mihai Basarab, la 1284, a fost ales domn fiul lui Radu, Dan I⁴⁸ (aici este vorba evident de Dan I, a cărui domnie este deplasată cu un secol în urmă).

Acestea sunt principalele variante pe care le-a îmbrăcat tradiția despre întemeierea Țării Românești pînă către mijlocul secolului trecut. Din lipsa unor știri precise, autorii lucrărilor amintite plasau începuturile Țării Românești la date foarte diferite, unii urmând cronica țării (1290), alții dînd crezare inscripției de la mănăstirea Cîmpulung (1215), în sfîrșit alții legînd-o de retragerea tătarilor după 1241. În toate formele

⁴⁷ D. Fotino, *Istoria Daciel*, I, p. 116–117 și II, p. 3–6. V. și D. Onciu, *op. cit.*, I, p. 340–341 și B. P. Hasdeu, *op. cit.*, p. 657.

⁴⁸ J. A. Vaillant, *La Române*, I, Paris, 1844, p. 138–145.

acestei tradiții, întemeietorul sau „descălecătorul” statului era Negru vodă, numit și Radu Negru, care ar fi venit din Transilvania.

Multă vreme istoricii români au acordat un credit total tradițiilor cronicărești, susținînd, ca și cronicarii, că Țara Românească a luat naștere ca rezultat al unui „descălecător” din Transilvania⁴⁹. Se înțelege că nu vom putea aminti aci toate opiniile emise în această problemă, rezumîndu-ne la cele mai importante pentru că cititorii să înțeleagă modul cum a evoluat discuția în istoriografie și cum trebuie înțeleasă problema așa-numitului „descălecător” („descălecătorului”, legendarul Negru vodă, îi vom dedica un capitol separat).

În cercetarea noastră am pornit de la postulatul lui G. Brătianu după care „descălecătorul” „rămîne o ipoteză pe care istoriografia noastră nu e obligată să o accepte, dar pe care nu are motive întemeiate de a o respinge fără a o supune unei noi și adîncite discuții și cercetări”⁵⁰.

Primul istoric care s-a declarat împotriva teoriei „descălecătorului” a fost marele revoluționar democrat N. Bălcescu, care consideră „rătăcită” opinia „istoriografilor” ce susțineau „că Radul Negru, în Țara Românească, ca și Bogdan Dragoș în Moldova au fost niște concheranți, ce au cuprins aceste țări, găsindu-le pustii”; împotrivă, susține Bălcescu, în Țara Românească există o numeroasă populație, precum și „prinți români” ca cei amintiți în diploma ioaniților din 1247⁵¹ (diplomă publicată la 1764).

Unul din cei mai fervenți apărători ai teoriei „descălecătorului” a fost A. D. Xenopol. Într-un articol apărut în 1885, intitulat *Întemeierea țărilor române*, marele istoric acceptă pe de-a întregul această tradiție.

Pe lîngă tradiția „descălecătorului”, înregistrată în cronică, Xenopol mai aducea trei argumente: stăpînirea domnilor Țării Românești încă de la început asupra Făgărașului, ceea ce arată că era o veche posesiune a lor; suzeranitatea regilor Ungariei asupra domnilor Țării Românești, care au venit din Transilvania, și numele de Muntenia care se explică prin faptul că locuitorii săi au coborât de la munte⁵². După părerea sa, motivul

⁴⁹ Șt. Ștefănescu, „Întemeierea” Moldovei în istoriografia românească („Studii”, XII. 1959, nr. 6, p. 35).

⁵⁰ G. Brătianu, *Traditia istorică despre întemeierea statelor românești*, București, 1945, p. 110.

⁵¹ N. Bălcescu, *Opere*, I, ed. G. Zane, București, 1974, p. 154–155; cf. Șt. Ștefănescu, op. cit., p. 36–37.

La 1842 Florian Aaron scria lui G. Barițiu că a văzut hrisoavele mănăstirii Tismana, între care și pe acela care amintea de carteau lui Radu Negru din 1294 și admitea „descălecătorul” la 1290 („Neamul românesc”, 1908, p. 1 452).

După publicarea cronică atribuite lui Constantin Căpitanul în *Magazin istoric pentru Dacia*, I, varianta din cronică a fost acceptată aidoma de unii istorici ca Al. Papu-Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Superioră*, I, ed. a II-a, Viena, 1852, p. 21.

⁵² A coborât de la munte nu înseamnă înnsă de peste munte! Cea mai bună explicație îl se pare a fi aceea dată recent de I. Donat, după care numele de Muntenia a fost creat în Cîmpia Română în timpul în care statul nu se extinsese încă din regiunea de nord a Țării Românești în sprij sud; termenul dovedește că în acea vreme există în cîmpe o numeroasă populație românească, altfel această noțiune nu ar fi putut apărea în limba română (*The Romanians south of the Carpathians and the migratory peoples in the tenth/thirteenth centuries, in Relations between the autochthonous population and the migratory populations*, București, 1975, p. 288). După cum au dovedit-o studiile lui P. I. Panait, în sec. al XIV-lea este vorba de o pulsărie demografică din regiunea subcarpatică spre cîmpe (v. mai jos nota 112). Despre semnificația numelui Muntenia, v. și I. Conea, *O problemă veche încă nerezolvată: originea numelui Muntenia* („Probleme de geografie”, VII, 1960, p. 27–51), unde se expun și opinile mai vechi.

venirii lui Radu Negru din Făgăraș ar fi fost „prigonirea religioasă”, iar odată cu el ar fi venit „o mulțime de noroade”⁵³. Mai târziu a adăugat la aceste argumente și altele : succesiunea capitalelor de la munte spre cîmpie, întemeierea Moldovei prin „descălecat” care a fost „produsul unei cauze asemănătoare” ca acela al Țării Românești⁵⁴ etc.

Cel care s-a ridicat cu vehemență împotriva teoriei „descălecatului”, cărcia se poate spune că i-a dat cea mai puternică lovitură, a fost Dimitrie Onciu în mai multe studii ale sale apărute la sfîrșitul secolului trecut și începutul secolului nostru⁵⁵, studii care își păstrează în parte valabilitatea și astăzi (cu rezervele pe care le vom face în această lucrare).

D. Onciu a susținut categoric că „ne lipsește orișice temei istoric pentru a admite descălecatul în înțelesul cronicilor, în contra căruia toate celelalte știri privitoare la incepiturile de stat în Țara Românească depun mărturie”.

El a fost primul istoric care a arătat pe drept cuvînt că tradiția „descălecatului” Țării Românești a fost alcătuită de cronicari în secolul al XVII-lea, după analogia cu situația din Moldova. „Descălecatul” se explică prin părăsirea celor două feude din Transilvania, Amlașul și Făgărașul, de către Radu I, care a devenit Radu Negru. „Dacă tradiția „descălecatului are vreun fond istoric, acesta nu poate fi decît întoarcerea ducatelor de Amlaș și Făgăraș, posedate de Vladislav ca feuduri ungurești, în posesiunea ungurilor, după ce Radul încetase a mai fi vasalul Ungariei...”⁵⁶. Desfăcindu-se de Ungaria, Radu I a trebuit să renunțe la posesiunea Severinului, Făgărașului și Amlașului, stăpînite de Vladislav ca feude ungurești. Aceasta pare a fi dat naștere tradiției cronicarilor Țării Românești despre descălecatul lui Radu Negru din Amlaș și Făgăraș, tradiție formată după analogia descălecatului Moldovei din Maramureș⁵⁷.

„Fundățiunile bisericești ale lui Radul au fost deajuns pentru a-l glorifica ca fondator și aceasta a fost un motiv mai mult pentru a-l confunda cu Negru vodă al mitului”⁵⁸.

Pentru a dovedi netemeinicia „descălecatului”, D. Onciu invocă — pe lîngă lipsa de izvoare — și alte argumente : mai întîi, existența voievodatelor amintite la 1247, apoi faptul că în organizarea Țării Românești lipsesc elemente de origine maghiară aduse din Transilvania și, în sfîrșit, imposibilitatea ca Făgărașul și Amlașul, două mici ținuturi „care de-abia

⁵³ A. D. Xenopol, *Întemelirea țărilor române* (RIAF, 3, vol. 5, 1885, fasc. 1, p. 1—28). Problema a mai fost abordată și în *Istoria românilor*, III, ed. I. Vlădescu, p. 11—35, ca și în articolul *Descălecarea Munteniei* („Vlața românească”, VI, 1911, nr. 3, p. 309—322).

⁵⁴ A. D. Xenopol, *Histoire des Roumains de la Dacie Trajane*, I, Paris, 1896, p. 198—207.

⁵⁵ Îndeosebi în *Radul Negru și originile Principatului Țării Românești*, publicat în „Convorbiri literare”, 1891—1892; reprodus în *Scrisori istorice*, ed. A. Sacerdoteanu, I, București, 1968, p. 328—428 și *Originiile Principatelor Române*, București, 1899, reprodus în același volum, p. 560—673. În ultima lucrare D. Onciu își păstrează ideile din prima, îmbogățindu-și expunerea cu note foarte largi.

⁵⁶ *Ibidem*, I, p. 394, 398, 427.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 398.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 379, 382.

puteau să cuprindă populație de cîteva sate”, să colonizeze în masă o țară aşa mare ca Țara Românească⁶⁰.

În recenzie făcută primului studiu al lui D. Onciu, Xenopol a susținut din nou că descălecatul din Transilvania era „singurul cu putintă”⁶¹.

Ridicindu-se împotriva părerilor susținute de A. D. Xenopol — pe care-l considera „cel mai hotărît apologet al școlii vechi”⁶² — D. Onciu emite o altă teorie și anume aceea că „statul lui Negru vodă al tradiției noastre își are originea chiar în Imperiul româno-bulgar al Asăneștilor”, de care a ținut multă vreme și din care s-ar fi desfăcut după 1241. După opinia sa, Asăneștii „au pus temelia statului român în stînga Oltului și lor li s-au închinat bani din Craiova. Ei au dat Țării Românești instituțiile ei bizantino-bulgare, care nu pot fi aduse din Amlaș și Făgăraș”. Asăneștii ar fi întemeiat astfel „cea dintîi organizație de stat român; cea mai probabilă explicare ar fi că pe timpul Asăneștilor s-a instituit aici, după analogia banatului oltenesc, un voievod ca locuitor sau vasal al lor”⁶³. În felul acesta explica D. Onciu tradiția despre venirea Basarabilor de la sud de Dunăre.

Această teorie a lui D. Onciu a fost respinsă de numeroși istorici și în primul rînd de B. P. Hasdeu, care a arătat că nu există nici o probă despre o stăpinire bulgărească la nord de Dunăre nici înainte nici după Asan și că „această teorie nu se dovedește absolut prin nimic”⁶⁴. Răspunzînd lui Hasdeu, D. Onciu a afirmat că nu a susținut o stăpinire bulgărească, ci dominația Asăneștilor ca stăpinire românească⁶⁵.

La rîndul său, B. P. Hasdeu a combătut și el teoria „descălecatului”⁶⁶. Împins de bogata sa fantezie, Hasdeu a căzut într-o altă extremă, suplinind datele incerte ale tradiției cu acelea ale imaginației sale; el a creat

⁶⁰ Ibidem, p. 344–346, 392–393. Despre contribuția lui D. Onciu la lămurirea acestor probleme v. Șt. Ștefănescu, *La formation des états roumains dans la conception de Dimitrie Onciu* (RRH, 12, 1973, nr. 1, p. 5–19).

Discutînd opinile lui D. Onciu, N. Bejenaru arăta că „nimeni n-a îndrăznit că a trăit maestrul să ridică cea mai mică obiecționă contra teoriei sale” (*În jurul chestiunii lui Negru vodă și a întemeierii Muntenei*, în „Arhiva”, 1926, nr. 3–4, p. 230).

⁶¹ „Arhiva”, 10, 1899, nr. 5–6, p. 364–365.

⁶² D. Onciu, op. cit., I, p. 343.

⁶³ Ibidem, p. 411, 418, 615.

⁶⁴ B. P. Hasdeu, *Negru vodă. Un secol și jumătate din începurile Țării Românești*, București, 1898, p. 578 (Reeditat în 1976, în vol. III din *Etymologicum Magnum Romanæ*).

V. și introducerea lui Alexandru Elian la FHDR, III, București, 1975, p. XXVIII, care arată că Onciu — tributar legendelor create de D. Cantemir — s-a bazat pe un document fals și că „din aceste construcții subrede și evident anacronice n-a mai rămas nimic”.

V. mai nou Stelian Brezeanu, „*Imperator Bulgariae et Vlachiae*”, *In jurul genezel și semnificației termenului „Vlachia” din titulatura lui Ioniță Asan* („Revista de istorie”, 33, 1980, nr. 4, p. 651–674), care arată că Vlahia din titlul lui Ioniță „nu are nimic a face cu teritoriile românești nord-dunărene”.

⁶⁵ D. Onciu, op. cit., p. 618–619. După cum a arătat A. Sacerdoteanu, în sec. al XIII-lea Vlahia se întindea pe ambele maluri ale Dunării, sub două denumiri: Țara Asăneștilor, în dreapta Dunării, și Vlahia propriu-zisă, în stînga fluviului (Guillaume de Rubrouck, p. 90–101). V. și C. C., Giurescu, *Despre Vlahia Asăneștilor*, Cluj, 1931 (extras din *Lucrările Institutului de geografie al Universității din Cluj*, IV).

Faptul că într-un document din 1220 sunt amintiți la sud de Dunăre un Lutovoi și un Ioan Tihomir l-a făcut pe G. Brătianu să admită legături între Oltenia și lumea de dincolo de Dunăre (*Traditia istorică*, p. 103).

⁶⁶ B. P. Hasdeu, op. cit., p. XXXIV. V. și A. Sacerdoteanu, *Concepția istorică a lui B. P. Hasdeu* („Studii”, X, 1957, nr. 5, p. 151).

astfel o întreagă dinastie a Basarabilor, existentă încă din secolul al V-lea ⁶⁶ și a susținut că aceștia ar fi trecut din Oltenia în Făgăraș pe la 1160—1180, ar fi ocupat apoi Muntenia, pe la 1200—1210, după care s-au întins încet spre mare, pe la 1270—1280. El afirmă, de asemenea, că statul Tara Românească nu a fost întemeiat de un singur domn, fiind opera succesiivă a mai multora, dintre care cel mai însemnat a fost Basarab.

Putem spune că, după apariția lucrărilor lui A. D. Xenopol și D. Onciu, istoricii români s-au împărțit în două: unii care au susținut teza „descălecaturii” așa cum o preconiza istoricul ieșean și alții care s-au declarat împotriva, folosind în general argumentele lui Onciu. *Nici unii nici alii nu au reușit să rezolve problema întrucât ambele teorii neglijau rolul factorului intern în apariția statului.*

Unul dintre susținătorii „descălecaturii”, Eugeniu Revent, a afirmat că „descălecaturul” din nord pledează pentru continuitatea românilor; dacă aceștia ar fi venit de la sud de Dunăre și odată toți ar fi fost o singură țară, nu două ⁶⁷.

Un alt susținător al „descălecaturii” a fost C. Kogălniceanu, fiul lui Mihail Kogălniceanu. El susținea că au fost două „descălecate”: unul din Hațeg în Oltenia înainte de mijlocul secolului al XIII-lea, cînd voievodul Litovoi din Oltenia stăpînea și Hațegul, și al doilea, al lui Negru vodă din Făgăraș la Cîmpulung, pe la sfîrșitul secolului al XIII-lea ⁶⁸.

Ideeua „descălecaturii” a fost susținută și de numeroși istorici maghiari, dintre care unii au folosit și lucrări românești. Astfel, Al. Szilágyi afirma că emigrarea lui Radu Negru s-ar fi produs în timpul persecuțiilor religioase din domnia lui Ladislau Cumanul, cînd românii, oprimăți, au trecut dincolo de munți unde-i atrăgea o viață liberă ⁶⁹.

Pe la sfîrșitul secolului trecut, un alt istoric, L. Kropf, susținea că Radu Negru „a trecut munții ca trimis al regelui maghiar și a ocupat țara în această calitate” ⁷⁰.

Autorul unei lucrări despre Angevini, B. Homan, consideră că Basarab, „miticul Radu Negru”, a fost fiul lui Tihomir (Tokomer), voievod al Făgărașului; Basarab ar fi părăsit domeniul strămoșesc și ar fi descălecat în Muntenia, unind sub stăpînirea sa de mare voievod stătuletele de la sud de Carpați ⁷¹.

Alți istorici, fie că au admis sau nu teoria „descălecaturii”, au stăruit asupra factorului economic și a rolului său în alcătuirea statului feudal.

⁶⁶ B. P. Hasdeu, *Basarabii. Cine? De unde? De cînd?*, București, 1894; idem, *Istoria critico-istorică a românilor*, București, 1875. Ideile sale au fost combătute de A. D. Xenopol (*Întemeierea țărilor române*, p. 19—21).

⁶⁷ E. Revent, *Ipozeta întemeierii principatelor* („Arhiva”, 19, 1908, nr. 2, p. 80—85).

⁶⁸ C. Kogălniceanu, *Basarab și năvălirea țărilor din 1241* („Arhiva”, 41, 1934, nr. 3—4, p. 111). După opinia lui I. Conea — și el susținător al „descălecaturii” — C. Kogălniceanu „vede cel mai bine întemeierea Munteniei” (*Basarab din Argeș. Despre originea lor teritorială și etnică*, București, 1935, p. 7; extras din „Rîndulala”, I, nr. 2, 1935) Într-o altă lucrare mai veche, *Cercetări critice cu privire la istoria românilor, Basarab I, zis Negru vodă, întemeietorul Țării Românești*, București, 1908, C. Kogălniceanu susținea însă că unirea voievodatelor din stînga și din dreapta Oltului s-a făcut sub Basarab I, întemeietorul Țării Românești.

⁶⁹ S. Szilagyi, *Erdelyország története*, Pesta, 1866, p. 65—70. Unii din istoricii care se declarau împotriva continuității românilor nu acceptau „descălecaturul” din Transilvania deoarece aceasta ar fi însemnat implicit acceptarea prezenței lor în număr mare în secolul al XIII-lea. V. de pildă, R. Rösler, *Die Anfänge des walachischen Fürstenthums*, Wien, 1867.

⁷⁰ L. Kropf, *Radu Negru a fondat* [Radu Negru, întemeietor de țară] („Szazadok”, 1897, p. 707—714).

⁷¹ B. Homan, *Gli Angioini di Napoli in Ungheria*, Roma, 1938, p. 304.

Nicolae Iorga atribuia meritul principal activității unor negustori străini la Dunărea de Jos și existenței unor importante drumuri comerciale, considerate a fi fost „creatoare a statelor românești”. El își intitula studiul său din 1927 *Drumurile de comerț creatoare ale statelor românești*.

Iată ce spune marele nostru istoric: „principatul Țării Românești n-ar fi putut ieși din muntele oltean al lui Litovoi, din muntele argeșan al lui Seneslav, mai tîrziu al lui Basarab..., dacă n-ar fi fost trei elemente de schimb internațional”: „o producție liniștită în Europa centrală”, „capacitatea de mijlocitor al Ardealului” și „existența unei singure organizații politice de oameni cu simț politic, cu valoare militară și oarecare onestitate personală și de grup, care erau români. Va să zică, producție priso elnică, capabilă de export a Europei centrale și de vest, capacitate de mijlocitori a sașilor din Ardeal și putința noastră de a fi păzitorii drumului care trecea pe la noi”⁷². Se înțelege că această teorie a drumurilor generatoare de state a fost părăsită de însuși autorul ei^{72bis}, mai întîi pentru motivul că ea nu poate explica nașterea acelei „organizații politice” care să păzească drumurile respective și apoi pentru că un popor numeros și harnic nu poate fi redus la simpla ocupație de păzitor de drumi. Fără îndoială că drumurile ce străbăteau țările române au avut un rol economic din cele mai importante, dar existența lor nu poate explica singură apariția statului.

Un timp, a împărtășit părerea lui N. Iorga și G. Brătianu, care afirma în 1935 că „drumul a creat statul”⁷³.

Mai tîrziu însă, G. Brătianu a devenit un apărător consecvent al „descălecaturii” într-o serie de lucrări ale sale⁷⁴. Pornind de la studiile întreprinse de unii cercetători elvețieni care au studiat o problemă asemănătoare și anume tradiția începaturilor alianței cantoanelor de la sfîrșitul secolului al XIII-lea, înregistrată în izvoare mult mai tîrziu și contestată din această pricina de critica istorică din secolul trecut, istoricul român a arătat că tradiția nu trebuie respinsă în întregime și că unele trăsături esențiale ale ei pot fi reținute. El sublinia faptul că nimic nu se opune unui „descălecăt” între căderea lui Litovoi și domnia lui Bărbat și prima mențiune a lui Basarab în 1324. „Si astfel — scria el — după jumătate de secol de discuții și controverse, ne întoarcem, în ce privește originea Principatelor, dincolo de Onciu și Iorga, la concluziile lui Xen-

⁷² N. Iorga, *Drumurile de comerț creatoare ale statelor românești*, București, 1927 (extras din „Buletinul Institutului economic român”, 6, 1927, nr. 9, p. 455–470). În *Istoria comerțului românesc*, I, București, 1925, p. 5–6, marele istoric susținea că drumul spre Brăila a îsplit pe domnilii de la Argeș să-și întindă stăpînlirea spre Dunăre. Despre opiniiile lui N. Iorga în această problemă, v. St. Ștefănescu, *Incepaturile statelor românești în vizinătatea lui Nicolae Iorga* („Studii”, 1971, nr. 4, p. 673–681).

Pentru importanța comerțului în acest proces, v. Virgil Ionescu, *Rolul comerțului în constituirea primelor state românești* („Comerț modern”, 3, 1969, nr. 10, p. 73–77).

^{72bis} Într-un studiu din 1939, intitulat *Elementele economice în cultura românească*, marele istoric afirmă: „este sigur că între dezvoltarea țărilor noastre și drumurile de comerț este o legătură foarte strânsă, deși ar fi greșeală să se credă că numai drumurile de comerț au creat țările noastre” (N. Iorga, *Conferințe și prelegeri*, București, 1943, p. 50; subl. ns.–N.S.).

⁷³ G. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, București, 1935, p. 123.

⁷⁴ *Tradiția istorică a descălecaturii Țării Românești*, București, 1942; *Origines et formation de l'unité roumaine*, București, 1943, p. 113 și urm.; *Traditia istorică despre întemeierea statelor românești*, București, 1945; *În jurul întemeierii statelor românești* („Ethos”, II, 1975, p. 8–66).

pol, care, ele însele, nu reprezintă decât linia constantă a tradiției mai vechi a cronicarilor”⁷⁵.

După cum a observat istoricul maghiar L. Elekes, înțoarcețea la concepția lui A. D. Xenopol, pe care o recomanda G. Brătianu, nu este compatibilă cu cerințele criticii științifice moderne, fiind, de fapt, o dare înapoi deoarece „Xenopol nu despărțise în tradiție elementele ce pot fi folosite ca date istorice de acelea ce nu pot fi”⁷⁶.

Unul din ultimii partizani ai „descălecaturii” a fost geograful I. Conea. Înăind seama de frecvența numelor Litovoi, Bărbat, Tihomir și Basarab în regiunea Hațeg–Hunedoara⁷⁷, el susținea că toate patru au fost „descălecate” de la nord la sud de Carpați. Astfel, voievodatul lui Litovoi, ca și voievodul „sînt răsaduri transcarpatice, provenite din Hațeg”, iar „întemeietorii dinastiei și principatului muntean au fost un neam de români nobili, coborîți din partea muntelui, dintr-unul din cele mai românești ținuturi, azi și totdeauna : Hațegul–Hunedoara”. În concluzie : „și în Muntenia, ca și în Moldova, statul s-a întemeiat prin cîte o descălecere de peste Carpați”⁷⁸.

Concluziile lui I. Conea despre „descălecator” au fost respinse de N. Iorga care a arătat că „un lucru e sigur că, dacă mișcarea de unitate politică ar fi plecat din părțile hunedorene și bănățene, direcția politică ar fi fost alta decât aceia către răsărit care se observă de la început în marele voievodat” (al Țării Românești)⁷⁹.

La rîndul său, A. Sacerdoteanu a respins și el concluziile lui I. Conea arătând că locuitorii Țării Românești au fost organizați din timpuri foarte vechi în „mici alcătuiri politice” care „s-au tot contopit unele cu altele, încît, în momentul în care le menționează izvoarele istorice, nu sunt nici mici, nici neînsemnate, ci pot sta oricînd pe picior de egalitate cu oricare formățiune politică europeană contemporană. Ele sunt însă rezultatul unei evoluții locale, și nu născute dintr-o impulsivitate străină... Deci domnia acestor țări nu trebuie socotită de cît ca autohtonă, născută și evoluată în același ținut... Din cîte ne sunt cunoscute pînă acum, putem afirma cu hotărîre că în Tara Românească nu poate fi vorba de vreun descălecator”. Chiar dacă au existat relații strînse între Tara Românească și teritoriile de peste munți (Hațeg, Amlaș și Făgăraș), prima nu poate fi creația acestor teritorii. Cît privește faptul că în Hațeg se întlnesc numiri ale primilor voievozi ai Țării Românești (Litovoi, Bărbat, Basarab), aceasta nu demonstrează originea lor hațegană ci numai o probabilă stăpînire a lor⁸⁰.

Dintre istoricii transilvăneni au susținut existența „descălecaturii” I. Moga și Șt. Pascu, utilizînd îndeosebi tradițiile locale din Făgăraș.

⁷⁵ Idem, *Traditia istorică despre întemeierea statelor românești*, p. 219. Opiniile lui G. Brătianu au fost combătute în primul rînd de C. C. Giurescu (v. mai jos p. 117), cărula G. Brătianu i-a răspuns prin lucrarea publicată în 1975 (v. nota precedentă). Argumentul lingvistic invocat de G. Brătianu în favoarea „descălecaturii” nu are nici o legătură cu acesta, aşa cum a arătat Zenovie Piclișanu (RIR, XV, 1945, p. 512).

⁷⁶ L. Elekes, *Nouvelle littérature sur les origines des Etats roumains* („Revue d'histoire comparée”), 25, 1947, nr. 1, p. 76).

⁷⁷ Despre aceasta, v. mai jos p. 161–162.

⁷⁸ I. Conea, *Basarabii din Argeș. Despre originea lor teritorială și etnică*, București, 1935.

⁷⁹ RI, 22, 1936, p. 83–84.

⁸⁰ Ibidem, 21, 1935, p. 378–383; v. și RIR, 17, 1947, p. 111, unde C. C. Giurescu arată că nimeni nu a adus pe presupusul descălecător din Hunedoara și Hațeg, ci din Făgăraș iar faptul că numele Tihomir se găsește și la sud de Dunăre nu are nici o legătură cu „descălecaturul”.

După I. Moga, „în țara Oltului a existat o rezistență împotriva tendințelor de infiltrare a unor demnitari străini ca proprietari și prin ei a prezenței permanente și pe teren a puterii regale pe pământul autonomiei românești; și aici, această « țară » românească căută a fi pusă sub controlul unui comite vecin, tot atâtea motive care determină pe enigmaticul voievod local ca, la sfîrșitul rezistenței, să treacă munții, descălecind în Muntenia, pentru a realiza acolo ceea ce nu putuse păstra și desăvîrși în Făgăraș: suveranitatea deplină și independența față de regatul ungar”. După opinia lui I. Moga, actiunea lui Bogdan nu este decât „o reeditare a acțiunii identice a enigmaticului voievod făgărășan”⁸¹.

La rîndul său, într-o lucrare din 1944, Ștefan Pascu dădea ca sigură existența unui voievod român în Făgăraș, „chemat Negru vodă sau altfel”; acest voievod descălecător „a dat lupte cu ungurii și, fiind învins, s-a retras în cetatea sa de ultimă rezistență Breaza, pe care apoi pierzînd-o a fost silit că treacă munții pe la sfîrșitul secolului al XIII-lea, prin 1290, aşa cum spun și cronicile”⁸².

Revenind la problema „descălecaturii” în 1947, Ștefan Pascu a adus o serie de rectificări la opinia sa din 1944. Înțînd de bună afirmația cronicii că Radu Negru a trecut munții însotit nu numai de români, dar și de sași, el a arătat că aceștia nu aveau motive să plece din Transilvania la 1290, cînd se bucurau de privilegii; de aceea susține că au putut pleca prin anul 1277 cînd a avut loc o puternică răscoală a lor, răscoală pe care o consideră simultană cu răzvrătirea lui Litovoi (la care ar fi luat parte și românii din Făgăraș) și cu mișcarea din Moldova sau nordul Transilvaniei. Mișcările fiind înăbușite, „mulți dintre aceia ce participaseră la ele vor fi siliți să părăsească țara și să treacă munții” prin 1277–1278⁸³.

Cit privește pe voievodusul făgărășan „Negru vodă sau cum îl va fi chemat”, acesta a continuat lupta pînă în 1290 sau 1291, cînd – fiind depoziitat de Făgăraș, care a fost încredințat lui Ugrinus – a fost nevoit să-și părăsească posesiunile de la nordul munților, „stabilindu-se definitiv în sudul Carpaților unde va fi avut și mai înainte posesiuni, alcătuind împreună cu cele făgărășene « țara românilor » pomenită la 1222”⁸⁴.

După Ștefan Pascu, am avea două „descălecate”: unul pe la 1277–1278, cînd trec munții numeroși răsculați, inclusiv sași, și altul la 1290–1291, cînd vine în Muntenia misteriosul voievod, fărăgășan.

Unul dintre cei mai redutabili adversari ai „descălecaturii” Tării Românești a fost C. C. Giurescu, care a susținut în lucrările sale că for-

⁸¹ I. Moga, *Voievodatul Transilvaniei. Fapte și interprelderile istorice*, Sibiu, 1944, p. 78, unde se susține că data 1290 „coresponde adevărului istoric”. Învățatul istoric anunță o lucrare specială despre „descălecatură” Tării Românești, lucrare pe care o citează și G. Brătianu, *Traditia istorică*, p. 115; în această lucrare I. Moga subliniază tradiția locală despre Negru vodă în Făgăraș, precum și coincidența dintre data presupusă a „descălecaturii” și restrîngerea drepturilor populației românești din Transilvania. Lucrarea nu a fost tipărită, G. Brătianu rezumînd-o după o conferință a lui I. Moga din 1944.

⁸² Șt. Pascu, *Istoria Transilvaniei*, Cluj, 1944, p. 82.

⁸³ Idem, *Răscoale fărănești în Transilvania*, I, *Epoca voievodatului*, Cluj, 1947, p. 36 și urm.

⁸⁴ Ibidem, p. 38. Păreri asemănătoare și în *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, ed. II-a, Cluj, 1972, p. 179–185, paragraful intitulat „Descălecarea” Tării Românești, unde se face diferență între „slimburele real al tradiției” – trecerea unui număr mare de țărani din Transilvania, peste munți – și „elementul legendar”, care susține că acești bejenari ar fi întemeiat Țara Românească.

marea statului este o operă internă. În *Istoria românilor* arăta: „multă vreme s-a crezut că Tara Românească s-a întemeiat printr-o descălecare de la Făgăraș... Astăzi știm însă că faptele s-au petrecut altfel. Întemeierea Munteniei nu se datorează unor descălecători veniți din Făgăraș, ci reunirii sub o singură stăpiniere românească a diferitelor formațiuni politice, cnezate și voievodate, din dreapta și din stînga Oltului. Ea nu s-a făcut dintr-o dată, într-un singur an, ci a cerut mai multe decenii”⁸⁵.

În 1947, criticind lucrarea lui G. Brătianu din 1945, C. C. Giurescu arăta că nu există nici un argument istoric în sprijinul acestei teorii. „Cum ar fi fost cu putință ca o întemeiere de țară, un descălecător din Ardeal în Muntenia să nu fi lăsat nici o urmă în documentele și cronicile contemporane?” Întrucât întemeierea Moldovei a fost consemnată în izvoare, singurul răspuns este: „n-a lăsat urme fiindcă n-a existat, fiindcă întemeierea statului muntean nu s-a făcut printr-un descălecător din Ardeal, ci prin reunirea diferitelor formațiuni politice existente între Carpați și Dunăre”. Tara Românească s-a născut din dezvoltarea voievodatului lui Seneslau „prin forțele locale”, având la bază starea economică înfloritoare și o populație numeroasă. După părerea lui C. C. Giurescu, procesul de închegare a domniei „s-a terminat cu ani înainte de 1324”⁸⁶.

Argumentul *ex silentio* al lui C. C. Giurescu despre lipsa de știri documentare cu privire la „descălecător” a fost respins de G. Brătianu pe motivul că, la data respectivă, regatul Ungariei era pradă anarhiei, astfel încit nu poate fi nimic surprinzător că trecerea unui voievod din părțile de sud ale Transilvaniei a rămas neobservată; cu totul altfel se prezintă lucrurile în vremea plecării lui Bogdan din Maramureș, în epoca de mare stabilitate politică a domniei lui Ludovic I⁸⁷.

Împotriva descălecătorului s-a pronunțat și P. P. Panaitescu, care arăta pe drept cuvînt că emigrări de populație din Transilvania dincolo de munți au fost tot timpul, dar că e vorba doar de „mutarea unor mici grupuri de populații, grupuri izolate, fără conducători politici. O asemenea emigrare n-a putut forma un stat; pentru aceasta ar fi trebuit o oaste cuceritoare”. P. P. Panaitescu susține categoric că legenda „descălecătorului” „nu mai are nici un temei serios în ochii istoricilor” și că „trebuie să renunțăm azi (1938) la mitul descălecării. Populația românească întemeietoare de stat în Tara Românească și în Moldova a fost de aici”⁸⁸.

Tot marelui istoric amintit fi aparține și ideea că întemeierea înseamnă trecerea de la „țară” la stat; el citează în sprijinul acestei idei afirmația

⁸⁵ C. C. Glurescu, *Istoria românilor*, I, ed. V-a, București, 1946, p. 344.

⁸⁶ Idem, *În legătură cu întemeierea Țării Românești (Cu privire la apariția studiului lui Gh. I. Brătianu, Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești, București, 1945, 263 p.)* (RIR, 17, 1947, p. 107–114). O opinie asemănătoare formulase și D. Onciu care spunea: „fără dovadă directă, cum e cea pentru descălecătorul Moldovei, adeverit și prin mărturii contemporane, descălecătorul Țării Românești din Amlaș și Făgăraș, în înțelesul cronicilor, nu se poate susține cu nici o rațiune” (*Scrisori istorice*, I, p. 398).

⁸⁷ G. Brătianu, *În jurul întemeierii statelor românești*, p. 18–19.

⁸⁸ P. P. Panaitescu, *De ce au fost Tara Românească și Moldova fără separate („Revista fundaților regale”)*, V, 1938, p. 562); reprobusă în *Interprețări românești*, București, 1947, p. 133. V. și idem, *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969, p. 293, unde se arată că întemeierea nu a fost rezultatul unei deplasări de populație ci faza finală a consolidării unui sistem de așezări stabilă.

unei cronică în care se spune că Moldova s-a întemeiat prin mărirea „țării” (*terra*) care s-a prefăcut într-un stat (*regnum*)⁸⁹.

P. P. Panaiteescu a insistat în mai multe rânduri asupra rolului factorului economic în formarea statului Țara Românească^{89 bis}. Astfel, în 1947, susținea că „întemeierea Țării Românești și a Moldovei se datorează trecerii de la economia rurală, păstoriească și agricolă, la viața orașenească”. Faza aşa-zisă rurală a produs organizarea în cnezate și voievodate, iar „întemeierea orașelor a dus la necesitatea organizației de stat, căci legăturile economice locale au fost transformate în legături peste graniță ale provinciei întregi”⁹⁰. Întrucât însă la începuturile vieții de stat orașele erau puține și slab dezvoltate și cum economia a rămas mai departe predominant rurală, această teorie nu are un fundament științific.

De altfel, mai târziu marele savant și-a schimbat el însuși părerea, susținând doar că „orașele au contribuit la fundarea statului, constituind un factor al creației politice românești”. Înființându-se „în preajma întemeierii statelor românești”, orașele au asigurat un element „de libertate socială, fără de care un domn nu poate cîrmui bazat numai pe stăpînitorii feudali și nu se poate împotrivi primejdiei din afară, bazat numai pe țărani dependenți”⁹¹.

În ultima sa lucrare, P. P. Panaiteescu a arătat că întemeierea statelor feudale românești este un proces complex, care nu poate fi înțeles numai ca fenomen politic, adică „ridicarea domnilor ca suzerani, lupta lor pentru libertate cu ungurii și tătarii”. «Întemeierea» este un fenomen complex, în primul rînd social, și ea nu poate fi înțeleasă decît în legătură cu dezvoltarea societății românești: creșterea populației, diferențierea ei în clase sociale de stăpini ai pămîntului și ai muncii țărannerilor dependenți, crearea orașelor, a drumurilor de negoț... , formarea ierarhiei feudale, toate bazate pe existența unui popor românesc omogen ca limbă, în stare să conceapă și să apere o organizație de stat proprie”⁹². Este mult adevară în acest complex de cauze dar aceasta nu explică pe deplin întemeierea. Oricum, remarcăm un mare progres în concepția lui P. P. Panaiteescu în înțelegerea procesului de constituire a statului feudal: de la o singură cauză de ordin economic a ajuns la un complex de cauze social-economice și politice.

S-a mai încercat apoi „o formulare mai științifică a aşa-zisului descalecat”, considerîndu-se că statele feudale ale Țării Românești și Moldovei s-au format prin aşa-zisa „fărîmîțare feudală”, „adică prin desprinderea statelor românești din conglomeratele marilor state multinaționale

⁸⁹ Ibidem, p. 300. V. și p. 303, unde se arată că, dacă statele românești s-ar fi născut prin „descălecăt”, s-ar fi format un singur stat, deoarece forța care le-a dat naștere era comună.

Într-o altă lucrare sa, *Mircea l'Ancien et les Tatars* (RHSEE, 19, 1942, nr. 2, p. 438–439), istoricul formula ipoteza potrivit căreia întemeierea Țării Românești prin reunirea micilor formațiuni statale se va fi îndeplinit în același fel ca în Rusia „unde unul din cneji sau duci, acela al Moscovei, a devenit reprezentantul celorlalți față de hanul tătarilor, a obținut din această cauză supremă și, mai pe urmă, unificarea Rusiei sub sceptrul său”. P. P. Panaiteescu se întreba dacă voievodul de la Argeș nu a devenit unificatorul țării cu ajutorul tătarilor.

^{89 bis} Despre rolul factorului economic, v. František Graus, *Les débuts des Etats du Moyen Age en Europe Centrale* (XII Congrès International des sciences historiques, Rapports, IV, Viena, 1965, p. 105), care critică concepția după care statul se formează în mod automat numai ca rezultat al dezvoltării forțelor productive.

⁹⁰ P. P. Panaiteescu, *Comunile medievale în Principatele Române (Interpretări românești)*, București, 1947, p. 204).

⁹¹ V. Costache, P. P. Panaiteescu, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova*, București, 1957, p. 420.

⁹² P. P. Panaiteescu, *Introducere la istoria culturii românești*, p. 292–293.

de la începutul evului mediu. Cu alte cuvinte, cele două state românești făceau parte din astfel de state mari pînă în secolul al XIV-lea, cînd s-au desprins ca organizații independente”⁹³. Luptele din Transilvania cauzate de problema succesiunii la tronul regatului maghiar — lupte care coincid cu epoca întemeierii Tării Românești — au constituit un argument puternic pentru teoria întemeierii statului independent românesc ca urmare a fărîmitării politice din Ungaria.

Se înțelege că trebuie să privim acest proces nu ca pe ieșirea celor două țări din cadrul regatului feudal maghiar — din care nu au făcut parte niciodată — ci doar din zona sa de influență. În acest proces Transilvania a avut un rol de seamă, slăbind prin lupta sa regatul maghiar rămas fără rege, îndepărând stăpînirea ungără de la Carpați și însesind astfel detașarea Tării Românești din sfera de influență a regatului.

Pentru a întregi istoriografia acestei atît de discutate probleme, nu putem să nu amintim și unele opinii greșite sau tendențioase, exprimate de unii istorici străini. Astfel, după Andrei Veress, la sfîrșitul veacului al XIII-lea, familia Basarabilor cu o mînă de oameni războinici, veniți de pe plaiurile dintre Prut și Siret, au cucerit poporul român aflat pe șesul Dunării, alcătuind acolo un stat, ai cărui domnitori s-au aşezat în fruntea popoarelor subjugate de ei, deocamdată cu vrerea și înoiala regilor Ungariei”⁹⁴.

Concluziile lui C. C. Giurescu, P. P. Panaiteanu etc. au fost împărtășite de majoritatea istoricilor din perioada anilor 1940⁹⁵, care au admis deosebirea dintre constituirea statelor românești: Tara Românească alcătuită prin întrunirea treptată a formațiunilor politice existente la 1247, ca o creație autohtonă, în timp ce Moldova era parțial produsul unui „descălecătat” al unor conducători politici veniți din Maramureș⁹⁶.

„Ideeia de a reactualiza părerile mai vechi ale unor scriitori în mare parte uitați, ca Athanasie Marienescu sau Al. T. Dumitrescu, chiar întărîrite de interpretarea mai recentă a lui C. Kogălniceanu, nu se bucurase de prea multe adeziuni și problema era considerată în general ca închisă”⁹⁷.

În ultima vreme, problema întemeierii statului feudal al Tării Românești a fost reluată pe o bază științifică, beneficiind de o informație lărgită prin rezultatele săpăturilor arheologice, studii de demografie istorică etc.

O contribuție de o deosebită valoare la lămurirea problemei „descălecătatului” și a rolului său istoric a adus D. Prodan, unul din cei mai de seamă medieviști români. Pronunțîndu-se împotriva „descălecătatului”, el a arătat că nu se poate nega totuși rolul Făgărașului în constituirea Tării Românești. Ca și N. Iorga, D. Prodan susține pe bună dreptate că Munții Carpați nu constituiau o graniță înainte de formarea statelor feudale românești, astfel încît „voievozii sau cnezii români stăpîneau și de o parte și de alta, sau cînd pe o parte cînd pe alta a munților”⁹⁸.

⁹³ Ibidem, p. 294.

⁹⁴ A. Veress, *Originea stemelor țărilor române* (RIR, I, 1931, p. 230).

⁹⁵ Cf. G. Brătianu, *O enigăță și un miracol istoric: poporul român*, p. 112, care recunoaște că tradiția descălecătatului „dispare tot mai mult în fața realității istorice, care ne arată din ce în ce mai lîmpede un principat autohton, cu o dinastie cu nume cuman, adunînd micile volevodate din Mica și Marea Valahie”.

⁹⁶ G. I. Brătianu, *În jurul întemeierii statelor românești*, p. 9.

⁹⁷ Ibidem.

⁹⁸ D. Prodan, *Boteri și vecini în Tara Făgărașului în sec. XVI-XVII („Anuarul Institutului de Istorie”)*, Cluj, VI, 1963, p. 162).

Datorită faptului că țara Făgărașului a fost mult timp sub stăpînirea voievozilor și domnilor Țării Românești (probabil încă înainte de constituirea statului feudal), ea a rămas totdeauna un ținut aparte, cu o situație specială în cadrul regatului maghiar sau al principatului transilvănean.

Legăturile strânse dintre Țara Românească și țara Făgărașului se vădesc și în instituțiile feudale locale, care „au luat forme instituționale în timpul cât țara Făgărașului a făcut parte din Țara Românească, în formare sau constituită. Aci vechilor cnezi, sau celor mai mulți din ei le-au luat locul boierii, ca în Țara Românească. Voievozii au dispărut cu totul”. Chiar după ce ducatul stăpinit de domnii Țării Românești s-a transformat în domeniu feudal, aici s-au menținut cei doi termeni fundamentali ai societății feudale a Țării Românești : boierii și vecinii, păstrați din vremea cînd s-au definit relațiile feudale.

În concluzie, „făcînd mult timp parte din Țara Românească, legată și după aceea de ea prin instituțiile fundamentale, prin comunitate etnică, așezată la hotarul dintre Țara Românească și Transilvania, țara Făgărașului a fost mereu o punte de legătură între două țări, o poartă mereu deschisă pentru circulație dintr-o țară în alta”⁹⁹.

Unitatea vieții pe cele două versante ale Carpaților sudici a fost dovedită în ultima vreme și pe cale arheologică. Cercetările de la Breaza-Făgăraș, unde există o cetate numită a lui Negru vodă, au dus la descoperirea unui material ceramic din secolul al XIII-lea asemănător cu acela descoperit la sud de Carpați în așezările de la Cetățeni (unde a existat o altă cetate a lui Negru vodă, asemănătoare celei de la Breaza) și Curtea de Argeș. „Asemănarea frapantă a materialului ceramic din aceste așezări și fortificații și datarea lui certă în secolul al XIII-lea, apropierea tipologică a cetății din Făgăraș de cele de la sud de Carpați, ca și tradiția comună ce păstrează numele legendarului Negru vodă, atât în Făgăraș, la Breaza, cit și la Cetățeni sau la Cîmpulung”, au făcut pe arheologi să afirme că aceste localități aparțineau unei comunități românești unitare din toate punctele de vedere. După cum s-a arătat, „probele materiale aduse de cercetările de la Breaza, Cetățeni și Curtea de Argeș demonstrează o viață intensă și unitară pe ambele laturi ale munților Făgăraș mult înainte de crearea statului feudal independent la sud de Carpați”¹⁰⁰.

Tinând seama de această unitate de viață de pe cele două versante ale Carpaților, aşa-zisul „descălecătat” poate fi înțeles ca „mutarea scaunului, a centrului politic dintr-o parte în alta a Carpaților în cadrul aceleiași comunități și al aceleiași formațiuni politice cu tradiții străvechi pe ambii versanți carpatini”¹⁰¹. Să nu uităm că unul din cronicarii munteni, Radu Popescu, afirma el însuși că Radu Negru „și-au mutat scaunul dencoace de plai”¹⁰², aceasta spre deosebire de Dragoș care „au descălecătat țara Moldovei”.

Aceeași unitate de viață a fost dovedită și între regiunea de nord a Olteniei și regiunea Hațeg, aflată în secolul al XIII-lea în voievodatul lui Litovoi. Această unitate a fost susținută chiar de D. Onciu, deși el

⁹⁹ *Ibidem*, p. 300.

¹⁰⁰ L. Chițescu, *O formălune politică românească la nord și la sud de munții Făgăraș în secolul al XIII-lea* („Revista de istorie”, 28, 1975, nr. 7, p. 1 057–1 066). V. și T. Nagler, *Cercetările din cetatea de la Breaza* („Studii și comunicări”, Muzeul Brukenthal, 14, 1969, p. 89–121 + 1 pl.).

¹⁰¹ L. Chițescu, *op. cit.*, p. 1 062.

¹⁰² Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. cit., p. 4.

a fost un adversar al „descălecaturii” : „prin așezare geografică, ca și prin tradiție etnică, prin naționalitate, ca și prin felul de trai, românii hațegani au fost din vechime... în strânsă comunitate cu vecinii lor olteni... Despre această legătură a țării Hațegului cu Tara Românească s-a păstrat o vagă amintire și în tradiția națională, pe temeiul căreia stolnicul C. Cantacuzino aduce din părțile Hațegului pe Negru vodă, iar Miron Costin și « cronograful Țării Românești », citat la Tunusli, numesc Hațegul, alătura de Amlașul și Făgărașul, ca posesiune a domnilor români peste munți din timpul descălecaturii”¹⁰³.

La aceasta trebuie să adăugăm și faptul, remarcat de I. Conea¹⁰⁴ și Șt. Ștefănescu, că „numele de persoane Litovoi și Basarab, comune celor două regiuni, purtate de unii cnezi din Hațeg, cît și de conducători ai voievodatului de la sud de Carpați” constituie o altă dovadă a legăturilor strînse dintre aceste două regiuni¹⁰⁵.

Unitatea zonei Hațegului cu nordul Olteniei a fost dovedită și pe cale etnografică : „unită prin valea Jiului, care taie Carpații, grupată în jurul unor centre politice însemnate din trecutul țării noastre, legată periodic prin activitatea ei economică, populația de pe cele două versante ale Carpaților a format o singură unitate, manifestată evident în arhitectura populară”¹⁰⁶.

Legăturile intense dintre populația de la nordul și sudul Carpaților sunt dovedite și de existența a numeroase sate purtând același nume de o parte și de alta a munților : Breaza, Căciulata, Corbi, Racovița, Rucăr etc.¹⁰⁷.

Cît privește trecerile unor locuitori din Transilvania la sud de Carpați, acestea s-au făcut tot timpul, Transilvania fiind un adevărat rezervor de populație românească¹⁰⁸. Aceste treceri sau emigrări sunt amintite de documente încă din secolul al XIII-lea. De pildă, la 1234, papa Grigore al IX-lea cerea lui Bela, coregentul lui Andrei al II-lea, regele Ungariei, să readucă pe valahii din Cumania sub asculțarea episcopului catolic al Cumaniei, arătînd cu îngrijorare că „unii (locuitori), atîț unguri, cît și teutoni, împreună cu alți dreptcredincioși din regatul Ungariei, trec la dînșii (la valahi — n.a.) ca să locuiască acolo și astfel alcătuiesc un singur popor cu pomeniții români”¹⁰⁹.

Mai tîrziu, la 1247, în diploma acordată cavalerilor ioaniți, regele Bela al IV-lea cerea magistrului ordinului să jure „că se va strădui să împoporeze nu numai zisele ținuturi, dar și alte ținuturi ale regatului... ”.

¹⁰³ D. Onciu, *op. cit.*, II, p. 75, 77. V. și St. Meteș, *Din istoria artei religioase*, I, Cluj, 1929, p. 106–110 și idem, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII–XX*, București, 1971, p. 99, care susține că voievodul care stăpinea Hațegul și nordul Olteniei și-ar fi avut reședința la Hațeg sau la Sînta Măria Orlea, unde există o imponantă biserică de piatră din secolul al XIII-lea.

¹⁰⁴ I. Conea, *Basarabii din Arges. Despre originea lor teritorială și etnică*, București, 1935. Despre numele Basarab, v. mai jos p. 162.

¹⁰⁵ Șt. Ștefănescu, *Mișcări demografice în țările române pînă în sec. al XVII-lea și rolul lor în unitatea poporului român, în Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, 1968, p. 193. V. și R. Popa, *Structures sociopolitiques roumaines du sud de la Transylvanie aux commencement du Moyen Age* (RRH, XIV, 1975, nr. 2, p. 308 și urm.).

¹⁰⁶ P. Stahl, *Case noi țărănești* (SCIA, 11, 1964, nr. 1, p. 22). V. și N. Dunăre, S. Belu, I. Pataki, *Arta populară din valea Jiului*, București, 1963, p. 413–436; N. Dunăre, *Relații etnografice între ambele versante ale Carpaților R. P. Române* („Steaua”, 15, 1964, nr. 7).

¹⁰⁷ „Blajul”, 1935, p. 202.

¹⁰⁸ C. C. Giurescu, *Transilvania în istoria poporului român*, București, 1967, p. 47 și urm.

¹⁰⁹ DRH, D, I, p. 21. V. Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 191.

și că nu-i va primi pe țărani din regatul nostru, de orice stare și neam ar fi, și pe sașii și teutonii din regatul nostru să se așeze în ținuturile sus-numite (de la sudul Carpaților – n.a.) decât cu o îngăduință regească osebită”¹¹⁰.

Aceste emigrări de populație, îndeosebi românească, sunt deci consemnate în documente încă din secolul al XIII-lea, înainte de așa-zisul „descălecăt”. Spre deosebire de sași și de secui, care nu aveau motive să plece – fiind privilegiati – și care nu aveau nici unde să se ducă, românii – fiind treptat lipsiți de drepturi – puteau pleca la frații lor de peste munți, unde aveau posibilitatea să ducă o viață liberă. După cum spunea I. Nistor, „călcarea dreptului de proprietate al țăraniilor asupra pământurilor cultivate și moștenite de la bătrâni a dat primul imbold la emigrări”¹¹¹.

După cum arăta recent Șt. Ștefănescu, „revărsările de populație, mai ales din regiunile mărginașe ale Transilvaniei, au făcut ca cele două versante ale Carpaților să fie nu numai teritorii de concentrare demografică românească¹¹² – și este important de constatat că formarea statelor românești a pornit tocmai de aici – ei și regiunile care au menținut și simbolizat tot timpul unitatea românească din cele trei țări : Transilvania, Tara Românească și Moldova”¹¹³.

Aceste treceri de populație din regiunile limitrofe ale Transilvaniei cu Tara Românească – care nu pot fi fixate însă la anumite date – au făcut să se nască tradiția formării statului feudal Tara Românească în urma unui „descălecăt” din aceste ținuturi¹¹⁴.

De aceea ni se pare perfect întemeiată opinia că „cea ce tradiția numește « descălecăt » nu este altceva decât un curent de emigrare de populație din Transilvania la sud de Carpați, care, deși nu el a creat statul Tara Românească – formațiuni politice românești existând aci cu mult înainte de data « descălecătului » – a avut un rol însemnat în creșterea potențialului uman al organizațiilor politice românești de la sud de Carpați, a fost un factor important în unificarea lor”. Este foarte posibil ca acreditarea ideii de „descălecăt” să fie legată de un anumit moment de intensificare a emigrației populației din Transilvania la sud de Carpați¹¹⁵.

În concluzie, deși statul feudal Tara Românească nu s-a format printr-un „descălecăt”, nu se poate nega faptul că trecerile de populație de la nord la sud de Carpați nu au contribuit la întărirea potențialului uman de aici ; la baza tradiției „descălecătului” stau tocmai aceste emigrări de locuitori.

¹¹⁰ DRH, D., I, p. 27.

¹¹¹ I. Nistor, *Emigrările de peste munți*, București, 1915, p. 818 (extras din AARMSI, s. II, t. XXXVII, 1914–1915, p. 815–865). V. și I. Conea, *Pe urmele descălecătului din sud. Satele de ungureni din Oltenia subcarpatică*, București, 1940 (extras din „Buletinul Societății geografice române”, 58, 1939).

¹¹² V. și Panait I. Panait, *Cercetarea arheologică a culturii materiale din Tara Românească în secolul al XIV-lea* (SCIV, 1971, nr. 2, p. 251–252), care constată „o pulsărie demografică” din rezervorul demografic care era zona subcarpatică, pulsărie care a dus la îndesirea așezărilor sătești din Cîmpia Română care era locuită înainte de așa-zisul „descălecăt”.

¹¹³ Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 191–192. După cum a arătat I. Donat, toponimia veche românească acoperă „în mod suficient de caracteristic” Platforma Getică și Subcarpații munteni (*Despre toponimia slavă în Oltenia*, Craiova, 1947, p. 42, 45).

¹¹⁴ Chiar unii din partizanii „descălecătului”, ca G. Brățianu, recunosc că „au fost probabil nu una ci mai multe emigrări succesive” (*În jurul întemeierii statelor românești*, p. 37).

¹¹⁵ Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 194–195.

Întemeierea Țării Românești nu este deci urmarea unui „descălecat”, înregistrat în istorica țării, după modelul celui din Moldova. După cum s-a arătat în *Programul Partidului*, adoptat la al XI-lea Congres, formarea statelor feudale românești este rezultatul unei concentrări a diferitelor formațiuni statale mai mici, a voievodatelor „în state feudale puternice”, care „au asigurat atât dezvoltarea continuă a forțelor de producție, cît și conservarea ființei poporului, apărarea autonomiei țărilor române, în fața marilor imperii ale vremii”¹¹⁶.

După ce am discutat istoriografia problemei, să vedem când și cum s-a creat legenda „descălecaturii” în Țara Românească, legendă înregistrată — așa cum am arătat —¹¹⁷ în *Istoria Țării Românești* și preluată apoi sub diferite forme de cronicuri și istorici.

D. Onciu vedea în tradiția cronicii două părți distincte : una — pe care el o consideră „cel mai vechi element de tradiție orală”, de o evidentă origine populară — „despre banatul Basarabilor din Oltenia, înființat prin românii veniți din miazăzi de Dunăre « multă vreme » înainte de întemeierea principatului « a toată Țara Românească »; alta despre descălecaturul lui Radu Negru din Amlaș și Făgăraș, căruia i se atribuie întemeierea principatului în întinderea sa de apoi”¹¹⁸.

D. Onciu — care susținea teoria admigrării, adică a reîntoarcerii de peste Dunăre a unei populații românești în perioada 679—895 (de la războiul cu bulgarii pînă la venirea maghiarilor)¹¹⁹ — vedea în partea introductivă a cronicii o aluzie la această admigrare a unor români care s-ar fi despărțit de populația romanică din sudul Dunării¹²⁰.

Mergind mai departe, unii istorici străini ca L. Elekes considerau că afirmația cronicii este o amintire a faptului că românii ar fi venit din sud¹²¹, ceea ce convenea de minune adversarilor continuității care susțin că poporul nostru s-ar fi format în Peninsula Balcanică de unde ar fi emigrat în nordul Dunării la o dată asupra căreia nu au ajuns la un consens, oricum în secolele XI—XIII, adică după pătrunderea maghiarilor în Transilvania¹²².

În realitate, textul complet al cronicii — necunoscut lui D. Onciu — sună astfel : după pribegiearea românilor spre miazănoapte, unele grupe de manuscrise ale cronicii adaugă : „și fiind lor căpetenie mare Traian și

¹¹⁶ *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății sociale multilaterale dezvoltat și de înținere a României spre comunism*, București, 1975, p. 28.

Cf. și D. Prodan, *op. cit.*, p. 162, care arată : „concepția materialist-istorică respinge din capul locului posibilitatea întemeierii unui stat doar printr-o descălecare. După ea, un stat se formează treptat, se constituie pe o anumită treaptă de dezvoltare economico-socială, care îl face necesar. Statul Țării Românești s-a format și el treptat, s-a constituit ca o necesitate la un acumit stadiu de dezvoltare economică socială”.

¹¹⁷ V. mai sus p. 97—99.

¹¹⁸ D. Onciu, *Scrieri istorice*, I, p. 259, 564; II, p. 61.

¹¹⁹ *Ibidem*, I, p. 255—258.

¹²⁰ *Ibidem*, I, p. 259, 573—574. O dovadă a acestei admigrări era pentru D. Onciu numele Basarab care „aduce aminte de bessi Peninsulei Balcanice”, teorie greșită la care vom reveni mai jos. În studiile sale mai noi, D. Onciu va admite că este vorba de „o amintire vagă și întunecată despre originea română” și că descălecaturul pe la Turnu Severin concordă cu punctul pe unde au intrat românii în Dacia (II, p. 207).

¹²¹ G. Brătianu, *L'histoire roumaine écrite par les historiens hongrois* (RHSEE, 1943, p. 80—109); L. Elekes, *Die Anfänge der rumänischen Gesellschaft* („Archivum Europae Centro-Orientalis”, VI, 1941, p. 397).

¹²² V. pe larg lucrarea semnatului acestor rînduri *Continuitatea românilor*, București, 1980.

fiul său Siverie”¹²³. Această completare ne arată în mod clar și categoric că este vorba de întinderea stăpîririi romane în Dacia și nicidecum de o admigrare ulterioară a românilor de la sudul Dunării, așa cum susținea D. Onciu.

Dealtfel, așa cum a observat și D. Onciu, hotarele pînă unde se întind românii în cronică sunt exact acelea ale Daciei Traiane care cuprindea, precum se știe, Oltenia, Banatul, Transilvania și partea de apus a Munteniei¹²⁴. Am avea și aici o manifestare clară a conștiinței originii latine a românilor într-o epocă în care această conștiință era deosebit de puternică, după cum a arătat atât de convingător A. Armbruster în excelenta sa carte dedicată acestei probleme¹²⁵. Aceasta este deci „cel mai vechi element de tradiție orală” din introducerea la cronică, nu aceea privitoare la „banoveții” Basarabi. Am avea deci și în cronica munteană – ca și la Gr. Ureche și M. Costin – două „descălecate”: unul al lui Traian, cu colonizarea Daciei, și al doilea al lui Negru vodă din Transilvania. Dealtfel, dezvoltind ideea din *Letopisul Cantacuzinesc*, Radu Popescu va afirma categoric că strămoșii românilor „venise de la Roma”, renunțând la descălecarea „banoveților”¹²⁶.

Partea a doua a povestirii, relativă la vechimea „banoveților” din neamul „ce le zicea Basarabi”, a căpătat un credit total din partea unor mari istorici ca B. P. Hasdeu sau D. Onciu. Primul a creat pe baza cronicii o dinastie a Basarabilor anterioară cu mult întemeierii¹²⁷. Cel de al doilea – luând de bune afișațiile cronicarului persan Raşid-ed-Din despre un Bezerembam existent pe la 1241 – consideră că banii Basarabi sunt „adeveriți” pe timpul invaziei tătarilor¹²⁸.

Această teorie s-a dovedit neîntemeiată întrucât știrea nu se referă la țara noastră; după cum a arătat marele savant român A. Decel, faimosul Bezerembam este în realitate castelanul W. Bizeze din Sandomierz, iar Ilaut, ținutul Liovului, unde au avut loc lupte în 1241, astfel încit știrea din 1241 nu privește istoria românilor. Deci: *exit Bezerembam!*¹²⁹. Între Basarabii noștri și misteriosul Bezerembam de la 1241 nu există nici o legătură, astfel încit știrea respectivă nu mai poate fi invocată pentru a „dovedi” vechimea familiei Basarab de la 1241.

Dealtfel, trebuie să arătăm că numele Basarab sau Basarabă nu a fost nume de familie, ci numele sau supranumele primului domn¹³⁰; în plus, dacă ar fi existat un conducător de formătire social-politică cu acest nume în Oltenia la 1241, el ar fi trebuit să fie amintit și în diploma ioaniților din 1247 care nu-l menționează deoarece nu există¹³¹.

D. Onciu consideră chiar că fondul istoric al tradiției „naționale” înregistrată de cronică este „incontestabil” și afirma că din „tradiția întemeierii” „primul și cel mai vechi element se înfățișează tradiția despre vechiul banat al Basarabilor în Oltenia”¹³². Punându-l în legătură cu admi-

¹²³ *Istoria Țărilor Românești*, ed. cit., p. 1.

¹²⁴ D. Onciu, *Scrisori istorice*, I, p. 568; II, p. 207.

¹²⁵ A. Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei țări*, București, 1972, p. 146–158.

¹²⁶ Radu Popescu, *Istoria domnilor Țărilor Românești*, ed. C. Grecescu, p. 3.

¹²⁷ B. P. Hasdeu, *Negru vodă*, p. 835–839.

¹²⁸ D. Onciu, *Scrisori istorice*, I, p. 389.

¹²⁹ A. Decel, *L'invasion des Tatars de 1241/1242 dans nos régions selon la Djami ot-Tevârikh de Fâzil Oïlah Râstid-ed-Din* (RRH, 1973, nr. 1, p. 103–111).

¹³⁰ V. mai jos p. 162–163.

¹³¹ În schimb, cronicarul persan amintește de luptele tătarilor cu Miselav, identificat cu Seneslau, voievodul pomenit în diploma Ioaniților (A. Decel, *op. cit.*).

¹³² D. Onciu, *Scrisori istorice*, I, p. 567–568.

grarea românilor, Onciu susținea existența unui voievodat sau banat al Olteniei de origine transdanubiană, cu mult anterior formării Tării Românești, voievodat pe care l-ar fi condus Basarabii¹³³.

În realitate, lucrurile stau cu totul altfel. După cum a arătat P. P. Panaitescu, acest text a fost adăugat tîrziu, în secolul al XVII-lea, și el avea menirea să dovedească vechimea și drepturile familiei Craiovescu care a dat Tării Românești cățiva domni ce și-au zis Basarab, între care și Matei Basarab. În realitate, primii bani ai Olteniei nu au fost Basarabi ci Craiovești, iar mari bani nu au existat decât de la sfîrșitul secolului al XV-lea¹³⁴, nu încă dinainte de întemeierea țării.

De altfel, trebuie să arătăm că însăși succesiunea scaunelor bănești : Turnu Severin (regiune unde a existat vechiul banat maghiar, înființat la 1233)¹³⁵, Strela și Craiova corespunde unei epoci mai noi¹³⁶. Se știe că tatăl primilor boieri Craiovești, Neagoe Strehăianul, și-a avut reședința la Strela, unde exista și o curte boierească¹³⁷, după care urmășii săi s-au mutat la Craiova, spre sfîrșitul secolului al XV-lea.

Reținem deci că „banovetii” cronicii nu sunt Basarabi, ci boierii Craiovești din secolele XV—XVI, care nu sunt contemporani cu întemeierea statului feudal, ci posteriori acestui eveniment¹³⁸. Introducerea lor în tradiția întemeierii statului are — cum spunea P. P. Panaitescu — un caracter tendențios, nu unul popular, cum susținea D. Onciu, urmărind să arate că ei sunt adeveriți Basarabi¹³⁹.

Preluînd știrea din cronică, în secolul al XVIII-lea banul Mihai Cantacuzino va susține chiar că neamul Basarabilor se trage din banul Barbul Basarab, făcut ban al Craiovei de Negru vodă pe la anul 1200. Întruînt mai departe se afirmă că acest Barbu a fost ctitorul mănăstirii Bistrița¹⁴⁰, este vorba în chip evident de Barbu Craiovescu, mare ban între 1495—1520 și ctitorul așezămîntului de la Bistrița.

S-a discutat mult asupra datei cînd s-a alcătuit această introducere la *Istoria Tării Românești* privitoare la „descălecăt”. Unii cercetători au susținut că ea aparține cronicilor slavone din secolul al XVI-lea (mai

¹³³ *Ibidem*, p. 391, 569—570. Ideea aceasta a vechimii Basarabilor în Oltenia era atât de puternică încît în unele izvoare din secolul al XVIII-lea Olteniei i se spunea și Basarabia. V. mai sus p. 108.

¹³⁴ Șt. Ștefănescu, *Bănia în Tara Românească*, București, 1965, p. 99—102; N. Stoicescu, *Sfatul domnesc și maril dregători din Tara Românească și Moldova. Sec. XIV—XVII*, București, 1968, p. 158—159.

¹³⁵ I. Minea, *Cînd s-a întemeiat banatul de Severin?* („Cercetări istorice”, 1929—1931, p. 359).

¹³⁶ Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 59—74.

¹³⁷ *Ibidem*, p. 68—70.

¹³⁸ Opinia lui Dan Pleșa, după care Craioveștii ar fi urmășii cneazului Ioan, amintit la 1247, și că în această calitate strămoșii lor să ar fi închinat lui Negru vodă, mai are nevoie de cercetări suplimentare; stăpînirea de moșii în regiunea aflată odinioară sub conducerea lui Ioan nu constituie un argument suficient. S-ar putea ca încă Matei Basarab să fi cunoscut el însuși unele vechi tradiții ale familiei sale pe care noi nu le stim. V. și M. Neagoe, *Neagoe Basarab*, București, 1971, p. 25, care susține că Craioveștii au fost înruditi cu primii domni ai țării, domeniul lor vast fiind un indiciu în acest sens.

¹³⁹ P. P. Panaitescu, *Începuturile istoriografiei în Tara Românească*, p. 198—199.

¹⁴⁰ *Istoria Tării Românești*, ed. Tunusli, p. 18—19.

precis unei cronică numite a lui Radu de la Afumati, a cărei existență nu a fost dovedită însă¹⁴¹.

Alți istorici, în primul rînd D. Onciu și P. P. Panaitescu, au arătat pe bună dreptate că ea a fost adăugată în secolul al XVII-lea, mai exact în vremea domniei lui Matei Basarab¹⁴². D. Onciu consideră astfel că întrucât „descălecatal” nu este amintit în cronograful lui Mihail Moxa, alcătuit în 1620, unde se vorbește numai despre „descălecatal” din Moldova¹⁴³, dovedește că povestirea a fost înregistrată mai tîrziu; el o pune în legătură cu pisania mănăstirii Cîmpulung, scrisă la 1636, în care se vorbește prima oară despre „descălecat”. „Această constatare este prea importantă pentru chestiunea noastră. Ea ne dă măsura pentru o dreaptă apreciere a tradiției transmise prin cronică în ceea ce privește valoarea ei istorică și crezarea ce i se cuvine”¹⁴⁴.

Pentru a întări această opinie a lui D. Onciu, vom menționa încă un fapt important, care nu a fost pus pînă acum în evidență: *documentele din secolul al XVI-lea și din primele decenii ale celui următor care evocă începuturile statului feudal Tara Românească nu vorbesc de „descălecatal” ci de întemeiere, zidire sau așezare* (създания). Astfel, la 10 iulie 1517, se întă eș e moșnenilor din Săoenești și Drajna-Prahova ocina lor pe care o aveau „de moștenire, de strădedină de la întemeierea țării” (wt създания)¹⁴⁵; la 1 iulie și 6 iunie 1547, domnul țării, Mircea Ciobanul, declară că mănăstirea Tismana avea proprietăți „de la întemeierea Țării Românești” (wt създания клашкоε земле)¹⁴⁶, ceea ce dovedea că, în această vreme, exista convingerea că mănăstirea era contemporană cu întemeierea statului, ceea ce va ușura mai tîrziu confuzia dintre ctitorul mănăstirii, Radu I, și Negru vodă¹⁴⁷; la 1 aprilie 1551 se spune că mănăstirea Govora stăpinea satele Glodul și Hința „de la începutul Țării noastre Românești”¹⁴⁸ (deși mănăstirea nu era atît de veche); la 8 ianuarie 1569, Alexandru Mircea voievod afirma că mănăstirea Tismana stăpinea satul Elhovița „de la întemeierea Țării Românești, întii de la Negrul voievod”¹⁴⁹ (*aici întemeierea este asociată prima oară cu legendarul Negru vodă la care vom reveni pe larg mai jos*); la 18 februarie 1574 se vorbește de alte pro-

¹⁴¹ P. Chihaia, *De la „Negru vodă” la Neagoe Basarab*, București, 1976, p. 58–63. La p. 82 se susține – nemotivat – existența a două redacții: Negru vodă și înfăptuirile sale aparțin secolului al XVI-lea, iar „mulțimea de noroade” și descălecarea lor epocii lui Matei Basar b. V. și nota 158 bis.

Opinia lui St. Andreescu (*Considerations sur la date de la première chronique de Valachie*, RRH, XII, 1973, nr. 2, p. 372–373), după care introducerea la cronică s-ar fi aclătuit în vremea domniei lui Alexandru Mircea (1568–1577), cind este amintit în documente Negru vodă, nu poate fi luată în considerare deoarece:

1. în introducere domnului i se spune Radu Negru – nu Negru vodă;

2. în această vreme nu se vorbea încă despre „descălecatal”, iar Negru vodă nu este asociat – ca în cronică – cu „descălecatal”, ci cu întemeierea;

3. domnul nu avea interesul să vorbească de „banovetli” Basarabi (= Craiovești) deoarece el era Basarab adevărat și

4. menționarea în documente a lui Negru vodă este mai veche (1549), document necunoscut lui St. Andreescu. La aceste argumente adăugăm pe cîte aduse în această lucrare în favoarea datării în vremea lui Matei Basarab.

¹⁴² P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 199–201.

¹⁴³ *Cronograful lui Mihail Moxa*, ed. N. Simache și T. Cristescu, Buzău, 1942, p. 186.

¹⁴⁴ D. Onciu, *Scrierî istorice*, I, p. 566–567.

¹⁴⁵ DRH, B, II, p. 300–301.

¹⁴⁶ DIR, B, sec. XVI, II, p. 354

¹⁴⁷ V. mal jos p. 150–152

¹⁴⁸ DIR, B, sec. XVI, III, p. 3–4.

¹⁴⁹ *Ibidem*, p. 303.

prietăți (așezate pe Rîul Doamnei, rîu legat prin tradiții de doamna lui Negru vodă) care datau „de cînd este Țara Românească”¹⁵⁰. Este interesant de subliniat faptul că proprietarul ocinei respective dovedea vechimea dreptului său de stăpînire prin hirsoave de la Vlad Tepeș și Basarab cel Bătrîn (Laiotă); ori, între data întemeierii țării și domnia acestor voievozi trecuse mai bine de un secol și jumătate. Subliniem acest fapt pentru a dovedi cît de aproximative erau cunoștințele privind istoria începaturilor țării în această vieme; și doar același voievod, Alexandru Mircea, susținea în hrisovul din 1569, amintit mai sus, că întemeierea țării se făcuse pe timpul lui Negru vodă! La 5 mai <1582–1590> se afirma că niște locuitori din Lipia aveau vii „de cînd s-a așezat Țara Românească”¹⁵¹; în sfîrșit, la 12 iulie 1590 se susține că alți oameni din Alexeni–Ialomița aveau ocină de la strămoșii lor „încă de la întemeierea Țării Românești, din zilele răposatului Mircea voievod cel Bătrîn și din zilele răposatului Dan voievod”¹⁵² (aceasta arată că, la 1590, întemeierea țării nu era legată numai de numele lui Negru vodă, ci și de la acela al succesorilor săi, fiind deci considerată o operă de durată).

Situatia este asemănătoare și în primele decenii ale secolului al XVII-lea. La 16 iunie 1602, Simion Movilă voievod întărește unor boieri mai multe sate, pe care bunicul lor, Vîrjoghe sluger, le dobîndise „de cînd s-a așezat toată Țara Românească”¹⁵³. Remarcăm și aici cît de apoximative erau cunoștințele despre începaturile țării dacă se consideră că un boier care trăise în secolul al XVI-lea a fost contemporan cu „așezarea” țării.

Și mai aproximative sunt cunoștințele diacului care a redactat hrisovul din 24 octombrie 1614 prin care Radu Mihnea eliberează din rumânie pe locuitorii satului Șopîrliga Țiganului din judecțul Saac, care și aveau ocinele „din zilele altor domni bătrîni de demult, de la facerea lumii”¹⁵⁴. Aici întemeierea statului este contemporană cufacerea lumii!¹⁵⁵. La 20 iunie 1620 Gavriil Movilă voievod întărește unor locuitori din Clăcești–Gorj ocină în satul amintit pe care strămoșii lor o aveau „de la întemeierea țării, din zilele răposatului Negru voievod”. Domnul susținea chiar că ar fi văzut „cartea lui veche și ruptă”¹⁵⁶.

Recapitulînd, putem afirma pe baza documentelor cunoscute, că, pînă înainte de domnia lui Matei Basarab, există noțiunea vagă de „întemeiere” sau „așezare” a Țării Românești, nefixată în timp. Ea era invocată de unii locuitori pentru a-și dovedi vechimea dreptului de proprietate. Începînd din 1569 această noțiune a fost asociată cu numele lui Negru vodă, despre care nu se spune niciodată că a „descălecat” de undeva și nici cînd a dominat. Chiar domnii care susțineau că au văzut hrisoave de la Negru vodă nu arătau data acestora, cum va face mai tîrziu Matei Basarab. Ca și întemeierea, era doar o amintire vagă a primului domn al țării, a întemeietorului ei legendar. Subliniem faptul că termenul de întemeiere era invocat

¹⁵⁰ Ibidem, IV, p. 136.

¹⁵¹ Ibidem, V, p. 105.

¹⁵² Ibidem, p. 464.

¹⁵³ Ibidem, XVII, I, p. 49.

¹⁵⁴ Ibidem, II, p. 332–333.

¹⁵⁵ Este foarte posibil că diakul respectiv a confundat създание земли (întemeiere, facearea, zidirea țării) cu създание мира (facerea sau zidirea lumii) de la care se calcula valeatul, termen utilizat în unele documente ca cele din 1 aprilie 1551, 20 septembrie 1636 etc. DIR, Introducere, II, p. 117).

¹⁵⁶ DIR, B, XVII, III, p. 568.

și de locuitorii simpli, ca și de călugări și boieri, fiind acceptat de domni și de cancelaria domnească, ceea ce dovedește că aceasta era convingerea generală despre modul cum s-a alcătuit țara.

Se înțelege că dacă noțiunea de „descălecătat” ar fi fost în circulație, diecii cancelariei domnești și logofătul care citea hrisoavele — la cureră cu asemenea probleme — ar fi utilizat și ei această noțiune, nu pe acelea de întemeiere, aşezare etc.

În schimb, după ce termenul de „descălecătat”¹⁵⁷ a fost introdus în cronică țării, el a început să fie utilizat și în documente, unde a înlocuit vechea noțiune de „întemeiere”. Acest fapt s-a petrecut în timpul domniei lui Matei Basarab, ceea ce este deosebit de semnificativ pentru datarea introducerii la cronică. Astfel, la 27 noiembrie 1640 și 28 iulie 1650, domnul afirmă că mănăstirea Cimpulung a fost biserică de mir „din descălecata țării”¹⁵⁸. Mai târziu, la 22 octombrie 1655, se spune că aceeași biserică a fost „făcută den descălecata Țării Românești de răposatul Negru vodă”¹⁵⁹. Ca și în cronică, există deci convingerea că Negru vodă „descălecătorul” a ctitorit o biserică la Cimpulung.

Subliniem deci faptul că, *înainte de domnia lui Matei Basarab, nimeni nu amintea despre „descălecătat”, noțiune care nu era cunoscută nici mediului cult de la cancelaria domnească, nici locuitorilor țării*, care nu invocă niciodată „descălecătatul” întrucât noțiunea aceasta nu există¹⁶⁰;

¹⁵⁷ După cîte știm, acest termen se utilizează în documentele din Moldova din secolul al XVII-lea cu înțelesul de înființare sau întemeiere a unui stat, fără a fi necesară venirea unor elemente din afara țării. De pildă, într-o scrisoare adresată la (c. 1646) de pîrcălabul de Soroca lui Grigore Ureche mare vornic (care va folosi în același timp termenul în cronică săi) se arată că locuitorii din Curenița au părăsit localitatea cînd s-a „descălecătat” satul Șeptelicieni. (G. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, III/1, p. 48–49). Pentru înțelesul de organizare, luare în stăpiniere dat acestui termen v. C. Arion, *Cnejil (Chinejil) român. Contribuție la studiul lor*, București, 1938, p. 80–81, care citează un document din 1279 dat de Ladislau al IV-lea, regele Ungariei, pentru „descălecarea” cumanilor (Hurmuzaki, I/2, p. 429).

¹⁵⁸ Arh. St. Buc., m-rea Cimpulung, LXI/20 (în copie la Institutul de istorie „N. Iorga”).

¹⁵⁹ Ibidem, LXII/27. V. și documentul din 19 aprilie 1678, în care Gheorghe Duca afirmă că satul Văcărești era al familiei Văcărescu „din dăscălcătoarea țării” („Studii”, 19, 1966, nr. 5, p. 973).

¹⁶⁰ Cind afirmăm acest lucru nu uităm că Luccari, în cartea sa *Copioso ristretto degli annali di Rausa*, Venetia, 1605, p. 49, arăta că primul domn al Țărilor Românești ar fi fost *Negro voevoda di natione Ungaro*; aceasta nu înseamnă neapărat „descălecătat” din Transilvania! Este greu de spus de unde a luat Luccari știrea: A. D. Xenopol credea că acesta ar fi avut la dispoziție „un letopis românesc al boierului Murgu”, opinie infirmată de D. Onciu care arată că urmele unei asemenea cronică nu se găsesc în istoriografia noastră și că deci tradiția ar fi fost orală (*Scripte istorice*, I, p. 567). Este foarte posibil — aşa cum credea N. Iorga, *Inscriptiile*, I, p. 132 — ca Luccari să fi pornit și el de la numele Ungrovlahia dat Țării Românești și să fi făcut pe Negru ungur, adică venit din Transilvania. În cazul în care cartea lui Luccari — anterioară domniei lui Matei Basarab — ar fi circulat prin Țara Românească, am putea admite că ea a influențat pe cel care au emis teoria „descălecătului”, repetăm inexistentă înainte de domnia lui Matei Basarab.

Pentru a ne da seama de deosebirea dintre textul lui Luccari și acela din cronică țării, redactat în vremea lui Matei Basarab, amintim că Luccari arată că Negru vodă, tatăl lui Vlaicu „re di Valachia”, s-a înstărișit pe acea parte a Valahiei unde a fost Dacia antică, unde au locuit goți, daci, greci numiți geji și davi; el ar fi găsit țara „risoluto in campagne”. După cum vedem, cele două texte nu sunt prea asemănătoare, Luccari fiind influențat în mod sigur de unele lucrări care nu puteau fi de proveniență românească (de pildă, cînd vorbește de Dacia antică).

pînă în această vreme convingerea locuitorilor era că țara lor a fost „întemeiată” sau „așezată”¹⁶¹.

În timpul domniei lui Matei Basarab noțiunea de „descălecat” a pătruns — se înțelege din porunca domnului — în cronică țării, în pisania mănăstirii din Cîmpulung și în documente, ajungînd pe aceste căi să fie cunoscută îndeosebi în mediu cult al țării. Este evident din cele spuse mai sus că legenda „descălecatului” nu este o creație populară ci una cultă din secolul al XVII-lea, un „mit istoriografic”, cum îl numea D. Onciu¹⁶².

Pentru a ne da seama de forța de convingere a „descălecatului” — introdus pe căile amintite — vom menționa faptul că, în secolul al XVII-lea, traducătorii unor documente slavone din secolele XVI—XVII (dinaintea epocii lui Matei Basarab), convinși de afirmația cronică că primul domn al țării ar fi „descălecat” din „Ungurie” (cum se traduce „titulușul” domnilor în cronică)¹⁶³, s-au simțit obligați să adauge acest lucru la titlurile unor domni unde nu se pomenea un asemenea „descălecat”. Astfel, într-o traducere făcută de Dumitru diacon din Argeș unui document din 15 mai 1576, se afirmă despre Alexandru Mircea că era „domn a toată Țara Românească, încă den Ungurie descălecat”¹⁶⁴, deși în documentul original nu fusese decît titlul simplu de „domn a toată țara Ungrovlahiei”. Ca și în „titulușul” din cronică, traducătorul a crezut că Ungrovlahia înseamnă Țara Românească „descălecată din Ungurie”. El a văzut poate și pisania mănăstirii din Cîmpulung, pusă de Matei Basarab, unde se spunea că acesta era „domn creștin în Țara Românească, întru moșia lui, care iaste dintre unguri descălecată”¹⁶⁵. În documentul din 20 noiembrie 1583, tradus în 1735, se spune despre Petru Cercel că era „domn al Țării Românești, care dintru Ungureni s-au descălecat”¹⁶⁶; în documentul din <iulie-august> 1586, la titlul lui Mihnea Turcitu de „domn a toată Țara Românească”, se adaugă „ci-i dintru unguri descălecat”¹⁶⁷; în sfîrșit, în traducerea hrisovului din 12 iulie 1620 se adaugă același lucru la titlul lui Gavril Movilă¹⁶⁸.

Exemplele citate mai sus constituie dovezi elocvente că, după introducerea sa în cronică țării, „descălecatul” a căpătat o mare putere de convingere, astfel încât traducătorii documentelor au completat de la ei „titulușul” domnilor cu explicația că țara fusese „descălecată” din „Ungarie”, adică din Transilvania. Și astfel, încep, încep, ideea de „descălecat” a ajuns să pătrundă în consuțința oamenilor, care nu se mai întrebau ce se ascunde în spatele acestei noțiuni.

La aceste argumente trebuie să mai adăugăm și pe acelea aduse de P. P. Panaiteșcu, în primul rînd pe cel — deja amintit — că textul privitor la vechimea „banovetilor” (adică a Craioveștilor) a fost alcătuit

¹⁶¹ Acești termeni au fost utilizati numai în documentele slavone, în timp ce „descălecatul” se întâlnește numai în texte românești. Faptul că noțiunea de „descălecat” nu apare decît în timpul domniei lui Matei Basarab dovedește netemeinicia afirmației lui P. Chihaia după care „descălecare” la Cîmpulung ar fi fost înregistrată într-o cronică slavonă din secolul al XVI-lea; dacă ar fi fost astfel, s-ar fi utilizat termenul ~~căsătorie~~ din documentele slavone, nu acela de „descălecat” din texte românești (*De la „Negru vodă” la Neagoe Basarab*, p. 58).

¹⁶² D. Onciu, *op. cit.*, I, p. 670.

¹⁶³ V. mai sus p.99

¹⁶⁴ DIR, XVI, B, IV, p. 229.

¹⁶⁵ N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, I, p. 128.

¹⁶⁶ DIR, XVI, V, p. 144.

¹⁶⁷ *Ibidem*, p. 258.

¹⁶⁸ *Ibidem*, XVII, III, p. 577.

în timpul domniei lui Matei Basarab¹⁶⁹, domn din neamul Craioveștilor, ce a adoptat în documente ca nume de familie pe cel de Basarab al primului voievod¹⁷⁰.

Faptul că autorul introducerii cronică pune pe „papistași” (catolici) separat de sași arată că, la data alcăturirii acestei introduceri, sașii nu mai erau catolici, aşa cum fuseseră pînă în secolul al XVI-lea. Întrucît ei au devenit luterani în a doua jumătate a acestui secol, rezultă că introducerea a fost redactată după această dată; cum autorul nu știe că odinioară sașii fuseseră catolici, aceasta arată că scria „cu multă vreme după schimbarea credinței lor, cînd nu se mai păstra la cei mai mulți (dintre sașii de la Cîmpulung – n.a.) amintirea despre vechea lor religie”¹⁷¹.

Tinînd seama de caracterul destul de naiv al introducerii și de lipsa de informație istorică a autorului acesteia, P. P. Panaiteescu arăta că ea nu putea fi redactată decit în vremea domniei lui Matei Basarab, deoarece dacă ar fi fost alcătuită mai tîrziu ar fi beneficiat de luminile învățatului stolnic C. Cantacuzino. Cantacuzinii au păstrat această introducere deoarece nu aveau alt text despre începuturile țării, iar învățatul stolnic nu a ajuns în cronică să să studieze această problemă. În concluzie deci introducerea despre începuturile Țării Românești a fost întocmită de cel care a alcătuit compilația de cronică din vremea lui Matei Basarab, care – constatănd că fi lipsește un text pentru istoria începuturilor țării – l-a redactat pe bază de combinații cărturărești, neavînd la dispoziție izvoare contemporane¹⁷².

¹⁶⁹ Un argument puternic în favoarea acestei afirmații este faptul că termenul de „banoveți” a fost introdus în aceeași vreme și în traducerea în limba română a *Vieții sfîntului Nifon* a lui Gavril Protul. În textul grecesc din secolul al XVI-lea se amintește doar de neamul ales al Basarabilor (V. Grecu, *Viața sf. Nifon. O redacțiune grecească inedită, edilăță, tradusă și însoțită cu o introducere*, București, 1944, p. 93, 125, 127, 129, 133). În traducerea românească se vorbește însă de un neam „care era numele de moșie Banoveți, adecă Băsărăbești” (ed. Iosif Naniescu, București, 1888, p. 61). Întrucît traducerea a fost făcută de Udrîste Năsturel, urmează să admitem că „banovetii” au pătruns în același timp și în cronică țării și în traducerea *Vieții sf. Nifon*. V. și Petre Șt. Năsturel, *Recherches sur les rédactions grécoroumatines de la „Vie de Sain Niphon II, patriarche de Constantinopole”* („Revue des études sud-est européennes”, V, 1967, nr. 1–2, p. 63–68).

Despre rolul lui Udrîste Năsturel în definirea „mitului dinastic al Basarabilor”, v. Dan Horia Mazilu, *Barocul în literatura română din secolul al XVII-lea*, București, 1976, p. 93. În predoslovia la *Molitfelnicul slavon*, Udrîste lăuda vitejia lui Matei Basarab, care era asemenea cu „prea vitejii și prea slăvitii domni Basarabi”, considerați străbunii săi (*Bibliografia românească veche*, I, p. 109).

¹⁷⁰ P. P. Panaiteescu, *op. cit.*, p. 198–199. Rudă și el cu Craiovești, Radu Șerban își spunea Radu voievod, nepotul lui Basarab (Neagoe – n.a.) voievod. Matei și-a spus și nepotul lui Basarab, dar și Matei Basarab (DRH, B, XXIV, p. 11, 12, 27, 47, 51 passim).

¹⁷¹ P. P. Panaiteescu, *op. cit.*, p. 199. Prezența sașilor la Cîmpulung încă din vremea întemeierii țării este dovedită de celebra piatră de mormînt a lui „Laurentius comes de Longo Campo” din 1300. Existența acestui greav sau comite de Cîmpulung constituia pentru unii istorici din trecut dovada suzeranității regelui maghiar asupra acestei regiuni. De curind Pavel Binder a arătat că comunitatea săsească din Cîmpulung avea o organizare similară cu cele din Transilvania, unde comesul, care se mai numea și greav, îndeplinea funcția unui jude și că astfel lespedea din 1300 „nu constituie nici o doavadă a suzeranității regalității ungare asupra orașului și ținutului Cîmpulung. Greavii sași din Transilvania și Tara Românească erau conducătorii locali ai unor obști rurale sau urbane, fără a fi dregători ai statului feudal maghiar”. Ca atare, existența unui comes sau greav sas la Cîmpulung nu exclude stăpinirea domnului Țării Românești asupra acestei regiuni încă de la 1300 (*Din nou despre „Comes Laurentius de Longo Campo”*, în SCIA, t. 22, 1975, p. 185–188).

¹⁷² P. P. Panaiteescu, *op. cit.*, p. 201. Opinia sa că autorul compilației ar fi fost unul din ispravnicii numeroaselor construcții din acea vreme mai trebuie verificată. Oricum, autorul respectiv nu pare a fi cunoscut prea multe documente interne (V. mai jos nota 210).

Un alt argument — invocat de noi mai sus — este asemănarea textului pisaniei mănăstirii din Cîmpulung din 1636 cu introducerea cronicii: în ambele, Tara Românească apare ca fiind „descălecată” din „Ungurie” (adică din Transilvania) de către Radu Negru.

Toate aceste argumente ni se par suficient de convingătoare pentru a dovedi că *noțiunea de „descălecăt” a fost creată în vremea domniei lui Matei Basarab cînd ea a fost consemnată în cronica ţării, în jurul anului 1636*.

În stabilirea epocii cînd a fost concepută povestea „descălecătului” trebuie să ținem seama și de imprejurările politice ale vremii. Se afirmă — pe bună dreptate — că această coborîre din Transilvania trebuie să fi fost consemnată într-un moment de antantă între Tara Românească și provincia de peste munți, moment pe care unii îl plasează însă la 1525 cînd relațiile lui Radu de la Afumați cu Ioan Zapolya erau foarte bune¹⁷³.

Ni se pare mult mai intemeiată plasarea acestui moment de antantă în vremea domniei lui Matei Basarab, ale cărui relații cu principalele Gheorghe Rákóczi I au fost cordiale. Precum se știe, Matei Basarab a ocupat tronul cu ajutor din Transilvania, astfel încît într-un fel și el este un „descălecător” cînd afirmă că era domn „întru moșia lui, care iaste dintru unguri descălecată”; „descălecăt” el însuși din Transilvania, își putea ușor imagina că la fel va fi făcut și „strămoșul” său Radu Negru. Nu trebuie să uităm, de asemenea, că în anul 1636 Matei Basarab era gata să ajute cu trupe pe aliațul său transilvănean, amenințat de sultan cu măzilirea. Toate acestea dovedesc că imprejurările politice favorizau apariția legendei „descălecătului”.

În același timp și relațiile cu domnul Moldovei erau încă bune, ceea ce va fi favorizat, de asemenea, trecerea modelului „descălecătului” din Moldova și la Tara Românească, această influență fiind dovedită de cei care s-au ocupat de geneza „descălecătului” muntean¹⁷⁴.

Un alt argument că introducerea la cronică i-a servit lui Matei Basarab, care foarte probabil a comandat-o, este modul diferit cum a interpretat-o mai tîrziu Radu Popescu: mai întîi, acesta omite povestea cu „banovetii” Basarabi, introdusă în vremea lui Matei Basarab, din rațiuni care nu-l mai interesau pe cronicar, care știa probabil că bănia olteană este posterioară domniei. Apoi, întrucât în vremea sa Radu I devenise Radu Negru, cronicarul leagă plecarea acestuia din Făgăraș de

¹⁷³ P. Chihaia, *op. cit.*, p. 58.

¹⁷⁴ *Ibidem*, p. 93. D. Onciu arăta că „nimic nu ne împiedică să admitem chiar că preținsul descălecăt din Amlaș și Făgăraș a fost plăsmuit de cronicari după analogia descălecătului Moldovei, fără ca să aibă la bază vreun eveniment istoric”. D. Onciu pornea de la ideea că la formarea tradiției despre „descălecăt” Țărîi Românești stă — ca și în cazul Moldovei — mitul lui Laslău și lupta împotriva tătarilor. „Motivul pentru confundarea ambelor descălecăte va fi fost că vechea tradiție despre întemeierea principatului Țărîi Românești va fi păstrat amintire și despre invazia tătarilor din 1241, care a fost confundată apoi, ca în *Vlașa sfintului Nicodim*, cu tradiția despre luptele cu tătarii din Moldova, petrecute cu un secol mai tîrziu” (*op. cit.*, I, p. 396—397). D. Onciu arăta că Gr. Ureche cunoștea tradiția cronicilor muntene despre „descălecăt” cînd afirma, pe la 1646, că muntenii „s-au descălecăt” înaintea Moldovei (*ibidem*, p. 566).

Menționăm că cronicile slavone din Moldova nu amintesc de „descălecăt”, ci doar de faptul că Dragoș a venit din Maramureș la vînătoare în Moldova unde ar fi domnit apoi doi ani (*Cronicile slavo-române*, ed. P. P. Panaiteșcu, p. 14, 48, 60); aceasta dovedește că termenul a fost introdus de Gr. Ureche, Dealtfel, trebuie să arătăm că *pentru cronicarii moldoveni înființarea unei țări nu se putea face de către prin „descălecăre”*. După opiniia lui N. Costin, „descălecăre” Poloniei s-a făcut de Leh, iar a Boemiei de către Ceh, „den vestită vitejia lor” (*Letopiseful țării Moldovei*, ed. Ioan St. Petre, București, 1942, p. 169).

părăsirea acestei regiuni de către domnul respectiv ; el nu mai vorbește de „descălecator” și de „multime de noroade”, ci doar de o mutare a „scaunului”, adică a centrului politic, ceea ce este mult mai aproape de adevăr. Cronicarul își pune și problema cauzelor ce l-ar fi determinat pe Radu Negru să părăsească Făgărașul, afirmând că „trebuie să fi fost la mijloc niscaiva pricini” cu „domnii ungurilor”, ceea ce evocă conflictul lui Radu I cu Ludovic cel Mare, ce i-a confiscat domnului român Făgărașul, silindu-l astfel să-și mute „scaunul” stăpînirii sale la sud de munți¹⁷⁵.

Ce interes avea Matei Basarab în alcătuirea unor asemenea texte ? Răspunsul cel mai bun ni se pare a fi cel dat de Nicolae Iorga : *afirmarea legitimității sale, a descendenței sale din Basarabi*. În cronică descendența e afirmată prin banovești Basarabi, despre care am vorbit ; în documentul dat orașului Cîmpulung la 12 aprilie 1636, Matei îi spune lui Radu Negru „strămoșul domniei mele”¹⁷⁶, deși în cronică Basarabii sunt alt neam decât cel al lui Negru vodă căruia i s-au închinat. În sfîrșit, în textul pisaniei de la Cîmpulung se afirmă că Matei se trăgea și el „de într-aceea rudă bună și de întru acel neam adevărat” al primului ctitor al mănăstirii, legendarul Negru vodă¹⁷⁷. Din aceste motive, „pentru întâia oară, după unele mențiuni documentare din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, se sapă în piatră legenda bătrînului și preamilostivului creștin Radu Negru voevoda, care a fost deinceput descălecătorul Terii Rumânești”¹⁷⁸.

Pe aceste trei căi — cronică, documente, inscripție săpată în piatră — Matei Basarab urmărea deci să arate că este descendant atât din Basarabi (fiind nepotul lui Neagoe Basarab, cum își spune în titlul domnesc), cât și din legendarul Negru vodă al cărui lăcaș de la Cîmpulung l-a refăcut, aşa cum va reface și vechile ctitorii ale Craioveștilor. Pe aceste căi el stabilea o legătură temeinică cu dinastia țării, ale cărui începuturi l-au preocupat.

★

Cronicarii și istoricii care au susținut teoria „descălecatorului” în trecut nu au ajuns la un consens cu privire la data și cauzele care l-ar fi determinat¹⁷⁹.

Nu ne vom ocupa de data 1080, aflată în opera lui Miron Costin, deoarece aceasta se datorează foarte probabil unui copist. Cînd vorbește de „descălecatorul” din Țara Românească, M. Costin îl plasează — ca și cronicile muntene — pe la 1290. Să vedem care sunt opinile mai importante.

După opinia lui I. Pușcariu, „descălecatorul” din Făgăraș ar fi avut loc la sfîrșitul secolului al XII-lea și începutul celui următor. În motivarea sa, autorul susținea că la 1290 nu a existat nici o „cauză plauzibilă” care să-i facă pe făgărașeni să plece „cu grămadă peste Carpați”; pentru datarea propusă invoca inscripția genealogică a familiei Monea din Venetia-Făgăraș, în care se spune că un strămoș al familiei, Grigorie, fusese vishtier al lui Negru vodă între anii 1185—1216, „ceea ce incide (= corespunde) de minune cu timpul lui Negru vodă indicat mai sus”. Data respectivă este luată după o veche tradiție existentă în Făgăraș¹⁸⁰.

¹⁷⁵ G. Brătianu, *L'expédition de Louis Ier de Hongrie contre le prince de Valachie Radu I-er Basarab en 1377* (RHSEE, II, 1925, p. 73 și urm.).

¹⁷⁶ Magazin istoric pentru Dacia, V, p. 338.

¹⁷⁷ N. Iorga, *Inscripții*, I, p. 128.

¹⁷⁸ Idem, *Istoria românilor*, VI, p. 84. V. și P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 199.

¹⁷⁹ D. Onciu, *op. cit.*, I, p. 341. O trecere în revistă a diverselor date ale „descălecatorului” la Oct. Popa, *Radu Negru și Negru vodă („Blajul”)*, 1935, nr. 4, p. 147—150.

¹⁸⁰ I. Pușcariu, *Ugrinus — 1291*, București, 1901, p. 8—9, 12—13.

Un alt susțirător al „descălecaturui”, C. Kogălniceanu — considerind valabile datele de 1185 din genealogia familiei Morea din Făgăraș și 1196, indicată de mitropolitul Neofit la 1746 — consideră că Negru vodă este predecesorul lui Seneslau și că el ar fi descălecat din Făgăraș la sfîrșitul secolului al XII-lea, întremeind „voievodatul român dincoace de Olt înaintea năvălirii tătarilor”¹⁸¹.

O opinie asemănătoare a susținut și Augustin Bunea, după care Negru vodă ar fi descălecat din Făgăraș între 1186—1200, ca urmare a faptului că teritoriul său fusese împresurat de sași și ce secui¹⁸².

B. P. Hasdeu consideră la rîndu-i că la 1180 Basarab ar fi trecut din Oltenia în Făgăraș, de unde tot el sau un urmaș al său ar fi coborât la 1210 în Muntenia; întremeierca propriu-zisă ar fi avut loc deci la această dată¹⁸³.

Principalele date acceptate de susținătorii „descălecaturui” sunt însă 1215 — data săpată în pisania mănăstirii Negru vodă din Cîmpulung, în timpul domniei lui Matei Basarab — și 1290, dată înregistrată în același timp de cronică țării, amintită mai sus.

Numerosi istorici și publiciști (G. Șincai, I. C. Engel, I. Antonelli, Ath. Marienescu, O. G. Lecca etc.) au susținut ca dată a „descălecaturui” 1215, dată consemnată în pisania mănăstirii din Cîmpulung, unde se arată că primul lăcaș „s-a început și s-a zidit și s-a săvîrșit de bătinul și preamilostivul creștin Radul Negru voievod, carele au fost din început descălecător Țării Românești și din început a fost zidit această sfintă dumnezeiască biserică, cînd a fost cursul anilor de la Adam 6723” (1215)¹⁸⁴.

După unele opinii, data 1215 a „descălecaturui” poate avea la bază un fapt istoric: stăpînirea cavalerilor teutoni, cărora li s-au acordat privilegiile de care români erau lipsiți și care va fi produs probabil emigrarea acestora la sud de Carpați¹⁸⁵. Este posibil, de asemenea, ca data 1215 a tradiției să fie legată de unele cuceriri făcute de cavalerii teutoni la sud de Carpați, unde va fi trecut și parte din populație¹⁸⁶.

Cele două date ale „descălecaturui” — 1215 și 1290 — au creat mari dificultăți pentru susținătorii acestuia, care nu știau căreia dintre ele să-i dea crezare. Astfel, autorul *Cronologiei tabelare*, citind data pisaniei

¹⁸¹ C. Kogălniceanu, *Negru vodă („Con vorbiri literare”)*, 58, 1926, p. 456—462).

¹⁸² A. Bunea, *Stăpînii țării Oltului*, București, 1910, p. 6—7; cf. și idem, *Încercare de istoria românilor pînă la 1882*, București, 1912, p. 206.

¹⁸³ B. P. Hasdeu, *Istoria critică a românilor*, București, 1875.

¹⁸⁴ N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, I, p. 128. La 1858, egumenul mănăstirii Cîmpulung susținea — după pisanie — că lăcașul era una din „antichitățile patriei”, „căci este zidit de răposatul întru fericire printul Radu Negru, chiar de la intia sa descălecare, adică de la anul 1215” („Biserica ortodoxă română”, 51, 1933, nr. 3—4, p. 411). V. și N. Iorga, *Studii și documente*, I—II, p. 373—374.

¹⁸⁵ Ath. Marienescu, *Negru vodă și epoca lui*, București, 1909 (extras din AARMSI, s. II, t. 31, 1908—1909, p. 529—558). În recenziea săcătă lucrării amintite, N. Iorga, s-a declarat împotriva existenței lui Negru vodă („Neamul românesc literar”, 1909, nr. 12, p. 973).

V. și O. G. Lecca, „Rumâni” și „descălecarea” Țării Românești („Con vorbiri literare”, 68, 1935, p. 24—28), care susține că termenul rumân este legat de o stăpînire străină, probabil a teutonilor.

¹⁸⁶ De curînd, un grup de profesori și ingineri, specialiști în „înginerie istorică”, au discutat din nou data 1215 a presupusului „descălecător”, susținînd — nu știm pe ce baze, deoarece nu ni le împărtășesc — o „probabilitate covîrșitoare” pentru existența reală a „descălecaturui” lui Negru vodă la anul 1215 („Anale de istorie”, 1980, nr. 1, p. 164—168). Rezumatul comunicării și discuțiilor, publicate în revista amintită, nu sunt convingătoare. Faptul că se admînt mai multe date pentru „descălecător” poate constitui o dovadă a unor emigrări repetate de populație românească din Transilvania sau a unor reveniri ale populației adăpostite în regiunea muntoasă.

de la Cimpulung 6723 (1215), remarcă faptul că aceasta "este cu 75 de ani mai înainte zidirea mănăstirii decit veleatul ce serie letopisețele de descălicarea țării", dar nu se pronunță asupra nici uneia din cele două date¹⁸⁷.

Numeiroși alți cronicari și istorici (M. Costin, D. Cantemir, D. Fotino etc.) au pus „descălecatul” în legătură cu mareea năvălire a tătarilor din 1241, cind populația s-ar fi retras în locuri adăpostite, de unde a revenit după plecarea tătarilor, atât în Moldova, cât și în Țara Românească.

După cum spunea D. Onciu, „motivul pentru confundarea ambelor descălecate va fi fost că vechea tradiție despre întemeierea principatului Țării Românești va fi păstrat amintire și despre invazia tătarilor din 1241, care a fost confundată apoi, ca în *Viața lui Nicodim*, cu tradiția despre luptele cu tătarii din Moldova, petrecute cu un secol mai tîrziu. Astfel, amintirea despre mișcările populației din stînga Oltului pe timpul invaziei tătarilor fiind confundată cu tradiția întemeierii a putut să dea motivul cel dintii pentru urzirea basmului despre descălecatul din Ardeal”¹⁸⁸.

Au fost și unii istorici care au susținut această dată a „descălecatului”. Astfel, după opinia lui Iosif Șchiopul, presiunea maselor de refugiați veniți în Transilvania după invazia tătarilor din 1241 ar fi determinat „descălecatul” din Făgăraș la mijlocul secolului al XIII-lea, în timp ce invazia acelorași tătari din 1285 ar fi provocat „o altă deplasare de mase autohtone” spre Moldova¹⁸⁹.

Toate datele anterioare diplomei din 1247, care atestă existența mai multor organisme statale pe teritoriul viitoarei Țării Românești, trebuie privite cu rezervă, fără să excludem însă în această perioadă posibilitatea unor treceri de populație din Transilvania la sud de Carpați, treceri amintite în documente¹⁹⁰.

După cum a arătat G. Brătianu în ultimul său studiu despre întemeierea Țării Românești, toate aceste date cad de la sine în fața diplomei ioaniților din 1247 care confirmă prezența a patru formațiuni politice, ceea ce dovedește că „nu se îndeplinise încă procesul de unificare politică atribuit de tradiție descălecatalui”¹⁹¹.

Alții istorici au contestat valabilitatea datei 1215 din pisania de la Cîmpulung, pe motiv că aceasta s-ar datora unei greșeli a celui ce a săpat-o în piatră¹⁹² și că ea contrazice data 1290, indicată de cronică.

După opinia lui D. Onciu, care datează (greșit)¹⁹³ pisania din vremea lui Radu I (= Radu Negru) la 1385, s-ar fi greșit două cifre: a sute-

¹⁸⁷ D. Onciu, *op. cit.*, I, p. 333–335.

¹⁸⁸ *Ibidem*, p. 396.

¹⁸⁹ I. Șchiopul, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele XII și XIII. I. Tara Birsei și Cavalerii teutoni II. Invazia mongolilor din 1241*, Cluj, 1930.

¹⁹⁰ V. mai sus p. 121–122

¹⁹¹ G. Brătianu, *În jurul întemeierii statelor românești*, p. 28. Marele istoric adaugă și argumentul potrivit căruia, întrucât la 1273 Mihail Holobolos amintește „pămîntul nesfîrșit al dacilor”, aceasta arată că la acea dată nu exista încă un stat organizat în Țara Românească.

¹⁹² Se știe că unii meșteri care săpau în piatră nu știau carte și copiau (adesea cu greșeli) texte gata alcătuite. Greșeli de dateare găsim și în alte pisani, de pildă la mănăstirea Bistrița, ctitoria Craioveștilor, ca și la mănăstirea Cozia, al cărei prim lăcaș e plasat la 6809 (1301) (N. Iorga, *op. cit.*, p. 194). V. și D. Onciu, *op. cit.*, I, p. 375.

¹⁹³ Biserica există în mod sigur la 1351–1352 cind a primit o proprietate de la Nicolae Alexandru voievod (DRH, B, I, p. 11), astfel încât e greu de admis că ea a fost reclădită la 1385.

or (ψ , în loc de ω) și a zecilor (K, în loc de c)¹⁹⁴. Această opinie nu se pare forțată întrucât ultimele două litere chirilice sunt greu de confundat.

După Al. Lapedatu — la opinia căruia ne raliem — văleatul 6723 (1215) ar trebui citit corect 6823 (1315), fiind vorba de o confuzie plauzibilă între literele care indică sutele : ψ în loc de ω ¹⁹⁵.

Pentru a întări opinia lui Al. Lapedatu, adăugăm argumentul că în pisania schitului Jghiabu — atribuit și el lui Radu Negru voievod și refăcut tot în vremea domniei lui Matei Basarab la 1640 — se dă ca dată a primei fundații anul 1310¹⁹⁶. Aceasta poate constitui o dovedă că, în vremea cînd se scriau aceste pisanii (1636—1640), domnia lui Negru vodă era plasată la începutul secolului al XIV-lea, oricum după 1290, data „descălecaturii” înregistrată în cronică.

Nu se pare logic să considerăm că Socol Cornățeanu, cel care a supervegheat ca ispravnic lucrările de la Cimpulung, cunoștea data 1290 a așa-numitului „descălecat”, menționată chiar în acea vreme în cronică ţării și avea indicații să plaseze prima construcție după această dată, deci la 1315, adică aproximativ în aceeași vreme în care erau date și alte presupuse ctitorii ale lui Negru vodă ca aceea de la Jghiabu. Să nu uităm, de altfel, că în vremea în care Socol se afla la Cimpulung¹⁹⁷ se elibera și privilegiul domnesc pentru orășenii de acolo în care se cita un vechi hrisov de la Radu Negru datat 1290; domnul întărea vechile scutiri „după cum scrie și în piatra care o am pus domnia mea deasupra porții bisericii” (hrisovul poartă data 12 aprilie 1636, iar pisania a fost pusă după terminarea lucrărilor, la 20 august 1636). Nu este deci posibil ca Socol Cornățeanu să nu fi cunoscut data 1290 a „descălecaturii”, astfel încît este vorba evident de o greșală de dată în pisania mănăstirii Cimpulung.

Cei mai mulți susținători al „descălecaturii” (S. Micu-Clain, A. D. Xenopol, Octavian Popa, G. Brătianu, I. Moga etc.) au considerat că evenimentul s-ar fi petrecut în 1290, dată pe care au înregistrat-o cronicile ţării Românești.

Pentru susținătorii acestei datări (în primul rînd A. D. Xenopol), un puternic argument îl constituiau o serie de documente eliberate orașului Cimpulung între 1636—1672, publicate în *Magazin istoric pentru Dacia*, vol. V, în care domnii respectivi — începînd cu Matei Basarab — susțineau că au văzut hrisovul răposatului Radu Negru voievod din anul 6800 (1292). „Mai este cu puțință, față de niște asemenea acte, să mai stăm un moment la indoială că a existat un Radu Negru pe la 1290... , cînd vedem atestată cercetarea unui document al său de către patru domni în 6 hrisoave” ?, se întreba A. D. Xenopol în 1885¹⁹⁸. El explica nepotrivirea de dată dintre pisania mănăstirii Cimpulung (1215) și cronică ţării (1290) prin faptul că meșterul cioplitor al inscripției a confundat pe 6723 cu 6799, adică 1291.

¹⁹⁴ D. Onciu, *Scrisori istorice*, I, p. 372—373.

¹⁹⁵ Al. Lapedatu, *op. cit.*, p. 293. Cf. și V. Drăghiceanu, BCMI, 1917—1923, p. 22.

¹⁹⁶ BCMI, 1912, p. 135; 1933, p. 136; 1938, p. 94—95.

¹⁹⁷ Socol Cornățeanu se afla la Cimpulung în 1637 cînd „judecca o pricină cu „toți preoții și toți bătrinii oroșani” (N. Iorga, *Studii și documente*, I—II, p. 275—276).

¹⁹⁸ A. D. Xenopol, *Intemeierea ţărilor române*, p. 18; v. și idem, *Istoria românilor*, III, p. 25—29, unde se susține „autenticitatea documentelor Cimpulungului”.

Unii istorici ca B. P. Hasdeu, D. Onciu, I. C. Filitti, V. Drăghiceanu etc. și-au manifestat rezerve față de documentele invocate de A. D. Xenopol, considerîndu-le, unii dintre ei, falsuri ale cîmpulungenilor. B. P. Hasdeu afirma, de pildă : „cele 6 documente ale orașului Cîmpulung, chiar dacă ele ar fi originaluri, nu nește simple copii ca cele existente, sănt întocmai omogene cu documentele cele despre Tismana, Cozia, Cotmeana, ba și despre mănăstirea tot de la Cîmpulung, a cărora absolută falsitate eu am demonstrat-o în *Istoria critică*”¹⁹⁹. După opinia lui D. Onciu — citat de B. P. Hasdeu²⁰⁰ — cele șase hrisoave ale Cîmpulungului „formează o colecțiune de copii după un singur hrisov de la Matei Basarabă”, iar data acestui hrisov — aşa cum a arătat N. Iorga — este greșită, deoarece nu s-au putut citi cifrele zecilor și unităților : „se ceti 6800, acolo unde va fi fost 6890 și ceva”, aşa cum la hrisovul lui Mihai I data a fost citită 6900²⁰¹.

Data 1290 a „descălecaturui” era atât de puternic intrată în conștiința publică, încît, în ședința din 2 noiembrie 1890, Academia Română a discutat problema aniversării a 600 de ani de la această dată. Cu acest prilej, membrii secției istorice (B. P. Hasdeu, M. Kogălniceanu, V. A. Urechia, Gr. Tocilescu etc.) și-au expus punctul de vedere cu privire la așa-zisul „descălecat”²⁰².

De pildă, B. P. Hasdeu s-a declarat împotriva aniversării, susținind că data 1290 „este tot ce poate fi mai problematic; asupra ei nu se împacă nici cronicile, nici istoricii”.

Împotriva acestei păreri s-a ridicat Gr. Tocilescu, care a susținut că data 1290 „nu este de lepădat”; ținînd seama de această dată, el arată că „unificarea micilor principate” din Tara Românească a avut loc în vremea lui Radu Negru, „cunoscut în documentele externe sub numele de Tugomir”.

Spre deosebire de Tocilescu, Hasdeu susținea că „adevărata unificare a Țării Românești a fost făcută de Alexandru Basarab (1310—1360)”, propunînd să nu se facă nici o aniversare.

Această aniversare a oferit prilejul lui D. Onciu să înceapă seria studiilor sale în problema originii principatelor române și să facă un mare pas înainte în cercetarea acestei probleme atât de complexe și controverse.

Asupra modului cum s-a ajuns la data 1290 a „descălecaturui” există mai multe opinii. După N. Iorga — deja citat — și P.P. Panaiteescu, la 12 aprilie 1636, cînd a înnoit privilegiile orășenilor din Cîmpulung, Matei Basarab evocă un hrisov al „răposatului Negru Radu voievod” cu leatul 6800 (1292). „Este probabil că nu s-au putut citi cifrele cirilice ale zecimilor (zecilor — n.a.) și unităților datei care se prezintă astfel

¹⁹⁹ B. P. Hasdeu, *Negru vodă* (*Etymologicum Magnum Romaniae*, III, București, 1976, p. 665). După cum arăta Oct. Popa, „ar trebui să presupunem prea multă ștință istorică la preotii și călugării cîmpulungeni din sec. XVII” care nu puteau să fabrice drepturi și privilegii pe care nu le aveau (*Radu Negru și Negru vodă*, „Blajul”, 1935, p. 203).

²⁰⁰ B. P. Hasdeu, *op. cit.*, p. 676. V. și D. Onciu, *op. cit.*, I, p. 376—378, și I. C. Filitti, *Despre Negru vodă*, p. 36—37.

²⁰¹ N. Iorga, *Inscripții*, I, p. 131. Lui N. Iorga i se părea suspect faptul că actul lui Radu nu fusese arătat pînă atunci domnilor anteriori.

²⁰² „Analele Academiei Române. Partea administrativă și dezbatere”, s. II, t. 13, 1890—1891, p. 19—22.

numai cu cifrele miilor și sutelor”²⁰³. Acest hrisov, rău citit din cauza vechimii, stă la baza datei „descălecatalui” din introducerea cronicii²⁰⁴. După părerea lui P.P. Panaitescu, există deci o legătură între data 1292, a pretinsului hrisov al lui Negru vodă, și data 1290 a „descălecatalui”, ca și între data 1636 a hrisovului lui Matei Basarab și aceia a alcătuirii introducerii din cronică despre „descălecat”.

O părere asemănătoare susținuse și D. Onciu, după care data 6798 (1290) s-ar datora unei lecturi greșite a vreunei inscripții sau a vreunui hrisov și că data „descălecatalui” din cronică nu are „nici loc nici adeverință”²⁰⁵.

Am fi întru totul de acord cu afirmațiile lui P.P. Panaitescu că în cazul documentului invocat nu s-au putut citi zecile și unitățile dacă nu ar exista și un alt document, tot dela Matei Basarab, în care apar și unități la cifra 6800. Este vorba de un document din 22 aprilie 1647, dat mănăstirii Tismana, în care domnul susține că a văzut cartea lui Negru voievod „de cînd au fost cursul anilor 6802” (1293–1294)²⁰⁶.

Ni se pare deci că nu poate fi vorba de o simplă greșală repetată de lectură, ci de *convincerea că „descălecatal” lui Negru vodă a avut loc în această perioadă și că Negru vodă a domnit după anul 1290*. Dealtfel, aşa cum am arătat mai înainte, la această perioadă (1310–1315) se referă și pisaniile unor lăcașuri atribuite lui Negru vodă și refăcute în timpul domniei lui Matei Basarab, cînd cronica țării a înregistrat ca dată a „descălecatalui” anul 1290. Aceste date corespund de altfel și cu anul 1310 indicat ca dată a domniei lui Negru vodă de către Luccari.

Pentru a dovedi că data „descălecatalui” a fost fixată în vremea domniei lui Matei Basarab (pe ce bază este greu de stabilit) vom mai aminti faptul că și alți domni dinaintea sa (Alexandru Mircea, la 1569, sau Gavril Movilă, la 1620)²⁰⁷ au afirmat că au văzut sau citit hrisoave vechi de la Negru vodă, dar nici unul nici celălalt nu au arătat ce dată purtau aceste documente, aşa cum se făcea în cazul altor hrisoave vechi, existente și arătate în divanul domnesc²⁰⁸. Primul domn care datează

²⁰³ Există numeroase cazuri în care datele pisaniilor sau hrisoavelor se cîteau greșit, renunțindu-se uneori la lectura cifrelor, zecilor și unităților și dîndu-se numai cifrele miilor și sutelor. De pildă, autorul *Cronogtiei tabelare* susținea că Mircea (cel Bătrîn), fiul lui Radu Negru, „a zidit mănăstirea Cotmeana în domnie la leat 6800 (deci tot 1292! – n.a.), după cum pisania mănăstirii arată și adeverează”. În realitate, mănăstirea Cotmeana – ctitoria lui Radu I și Mircea cel Bătrîn – a fost făcută în jurul anului 1385 (deci 6893). Mai departe se susține că pisania Coziel spune că a fost zidită de Mircea cel Bătrîn la 6809 (1301), deși ctitoria datează din 1386–1387, iar cronica țării dă anul 1383. Documentul lui Mircea pentru mănăstirea Cozia prin care i se dăruiește balta Săpatul e datat 6810 (1302); un alt document al aceluiași domn pentru aceeași mănăstire poartă data 6866 decembrie 11 (1357) etc. Menționăm că autorul lucrării – care era un om cult – văzuse datele pisaniilor și documentelor respective (N. Iorga, *Operele lui C. Cantacuzino*, p. 20). V. și idem, *Inscriptiî*, I, p. 131–132.

²⁰⁴ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 200.

²⁰⁵ D. Onciu, *Scrieri istorice*, I, p. 375, 378. Onciu se întreba: „ce crezare pot dar să aibă aceste date contrazicătoare (1215 și 1290), ambele din același timp, din același loc și de la același persoană?” (*ibidem*, p. 377).

²⁰⁶ Arh. St. Buc., m-rea Tismana, XCII/13 (copie la Institutul de istorie „N. Iorga”)

²⁰⁷ V. mai jos p. 147–148

²⁰⁸ De pildă, la 12 iulie 1590, Mihnea voievod declară că a văzut hrisovul lui Mircea cel Bătrîn din anul 6921 (1413) și hrisovul lui Dan voievod din 6938 (1430), la ultimul hrisov dînd și lista dregătorilor „marelui Dan voievod” (DIR, B, XVI, V, p. 464); la 25 februarie 1634, domnul spune că a văzut „hrisovul lui Radul voievod, fiul marelui Vlad voievod”, pentru satul Polovragi din anul 6972 (1464) (DRH, B, XXIV, p. 281). Este vorba de Radu cel Frumos, care domnește, într-adevăr, în această vreme.

asemenea hrisoave este Matei Basarab și toate datele acestora sunt plasate după 1290, anul stabilit de cronică pentru „descălecatul” țării. *Este vorba deci de o operație conștientă, nu de o simplă greșală. Lumea trebuia convinsă — și a fost în mare măsură — că a existat un „descălecat” și că acesta a avut loc în 1290!*

Problema datei „descălecatului” l-a preocupat și pe Alexandru Vasilescu²⁰⁹. Ținând seama de faptul că lista domnilor din cronică este incompletă și greșită (11 domni din 23), acesta a arătat că autorul introducerii a utilizat foarte probabil pentru lista sa un pomelnic, fie de la biserică din Cîmpulung, fie de la cea din Curtea de Arges, unde Radu Negru era citat ca ctitor. Anii de domnie pentru fiecare dintre cei 11 voievozi i-a calculat după documente și inscripții ale căror date le-a citit greșit²¹⁰, având însă grija ca suma anilor să nu depășească cifra de 218, atâtia căi trecuseră de la „descălecat” pînă la moartea lui Radu cel Mare. *Modul defectuos în care au fost calculate duratele domnilor arată că de aproximative erau cunoștințele autorului despre primii domni ai Țării Românești.* Întrucît suma anilor de domnie ai domnilor menționați în cronică este în realitate 104, în loc de 218, deci cu o diferență de 114 ani, Al. Vasilescu a conchis: „calculele cronicarului sunt greșite și ca atare și data descălecatalui, 1290 (6798), ce a rezultat din acele calcule, este greșită”.

Ținând seama de calculul făcut de Al. Vasilescu și de grija autorului introducerii la cronică țării ca suma anilor de domnie a domnilor cunoscuți de el să nu depășească 218, atâtia căi trecuseră de la data „descălecatalui” pînă la Radu cel Mare, despre care se știa sigur că murise la 1508, ne putem pune întrebarea dacă autorul nu a pornit invers, de la această ultimă dată pentru a o stabili pe aceea a „descălecatalui”. Adică: el cunoștea următorii domni și duratele domnilor lor :

Radu Negru	24 ani (1290—1314)
Mihail	19 „ (1314—1333)
Dan	23 „ (1333—1356)
Alexandru (Nicolae)	27 „ (1356—1383)
Mircea cel Bătrân	29 „ (1383—1412)
Vlad Tepeș	15 „ (1412—1427)
Vladislav	18 „ (1427—1445)
Radu cel Frumos	15 „ (1445—1460)
Laiotă Basarab	17 „ (1460—1477)

²⁰⁹ Al. Vasilescu, *Data 1290 a descălecatalui Țării Românești* („Con vorbiri literare”, 1923, p. 499—510).

²¹⁰ De pildă, deși în cancelaria lui Matei Basarab a fost prezentat adesea hrisolul eliberat de Dan I mănăstirii Tismana în anul 1385 (care este invocat în documentele date acestei mănaștiri la 22 aprilie 1647 și 28 mai 1649) și se știa deci că domnul trăise la această dată, autorul introducerii afirnă că Dan ar fi murit la 1356, ucis de Șișman! Tot astfel, deși în cronică se arată că Mihail ar fi domnat după Negru vodă (1314—1333), în documentul dat orașului Cîmpulung la 12 aprilie 1636 se susține că a fost prezentat „hrisolul lui Mihail voievod, leat 6900 (1392)”. Aici este posibil să nu se fi putut citi cifra zecilor. Ce putem deduce din aceste exemple decit că autorul introducerii fie nu cunoștea toate documentele, fie le-a citit data greșit? *Problema este greu de lămurit.* Faptul că autorul introducerii nu a ținut seama de datele documentelor sau inscripțiilor existente rezultă și din împrejurarea că, deși pe piatră de mormânt a lui Nicolae Alexandru de la Cîmpulung se arată că acesta murise la 1364, autorul respectiv îl plasează domnia între Dan și Mircea cel Bătrân, între 1356—1383. După cum a arătat P. P. Panaitescu, op. cit., p. 202, în cazul lui Dan I, data morții, luată dintr-o cronică (1386), a fost modificată în 1356 pentru că să se potrivească cu anii de domnie atribuți de compilator lui Dan. Calculele făcute de P. Chihala cu scoaterea unor voievozi și adăugarea altora pentru a ajunge la data „descălecatalui” ni se par greșite (*De la „Negru vodă” la Neagoe Basarab*, p. 100—101).

Tepeluș (și Ștefan cel Mare)	16 „ (1467—1493)
Radu cel Mare	15 „ (1493—1508)
	218

Scăzînd 218 ani — atîția cît considera că însumau domniile voievozilor cunoscuți de el — din 1508 a ajuns la cifra 1290, stabilind astfel data „descălecaturii”. Operația a fost simplă, iar data a fost popularizată apoi pe diverse căi, îndeosebi prin cronică și documente. Este o problemă care merită să adâncită pentru a lămuri odată geneza acestei date a „descălecaturii”.

Data 1290 a „descălecaturii” a fost legată de unii istorici din trecut de instăpînirea magistrului Ugrinus asupra Făgărașului. Faptul acesta este relevat de o diplomă regală din martie 1291, în care regele Andrei al III-lea arată că, în vreme ce ținea o adunare la Alba Iulia, „cu toți nobilii, cu sașii, secuii și românii din părțile transilvănene (*et Olachis in partibus Transilvanis*) — o dovedă eloventă că românii nu erau încă lipsiți de drepturi politice — magistrul Ugrinus a arătat că i s-au luat pe nedrept posesiunile de la Făgăraș și Sîmbăta de lîngă Olt. Cercetând prieina și constatînd că „moșiiile au fost și sunt ale magistrului Ugrinus”, regele a hotărît ca posesiunile respective să fie redate acestuia.²¹¹

Problema lui Ugrinus și a relațiilor sale cu „descălecaturul” a fost foarte mult discutată în istoriografia română și străină.²¹²

Într-un interesant studiu, I. Moga a amintit tradiția locală din regiunea Făgăraș despre conflictul lui Negru vodă cu un senior feudal maghiar, ceea ce — considera el — ar confirma litigiul de stăpînire care a fost rezolvat în favoarea lui Ugrinus în 1291; „țăranii din Tara Oltului, și anume din satul Breaza, păstrează pînă astăzi amintirea unui conflict între Negru vodă și un uzurpator ungur, din pricina căruia voievodul român s-a văzut silit să-și caute altă țară”²¹³.

Unii istorici, ca B.P. Hasdeu, au susținut că Ugrinus nu a stăpînit niciodată Făgărașul, asupra căruia a căpătat doar „un drept pe hîrtie”²¹⁴. Alții, precum C. Engel²¹⁵ și N. Iorga, au considerat că Ugrinus era român și că a stăpinit într-adevăr Făgărașul, fie după plecarea lui Negru vodă (cum susține primul), fie „din generație în generație”, cum credea Iorga.²¹⁶

A.D. Xenopol considera că pierderea posesiunilor lui Ugrinus este „un efect al răzbunării lui Negru vodă, care, înainte de a părăsi Făgărașul, își varsă focul asupra celor ce-i pricinuise neajunsuri”, așa cum va face

²¹¹ Hurmuzaki, I, p. 510. O analiză amănuntită a documentului la A. Decel, *Contribution à l'étude de la situation politique des Roumains de Transylvanie au XIII-e et au XIV-e siècle* („Revue de Transylvanie”, VI, 1940, nr. 2, p. 217—224).

²¹² S. Pușcariu, *Ugrinus—1291*, București, 1901. Pentru istoricul problemei, v. Oct. Popa, *Ugrinus 1291*, Brașov, 1935 (extras din „Țara Bîrsei”).

²¹³ I. Moga, *Scrisori istorice*, I, p. 22—23. Aceleași idei la Marina Lupaș-Vlașiu, *Aspecte din istoria Transilvaniei*, Sibiu, 1945, p. 75.

Asupra imprejurărilor tulburi din această epocă, imprejurări care ar justifica data 1290 a pretinsului „descălecăt”, v. pe larg Oct. Popa, *Radu Negru și Negru vodă* („Blajul”, 1935, p. 204—208).

²¹⁴ B. P. Hasdeu, *Negru vodă*, p. 667.

²¹⁵ *Geschichte der Moldau und Walachei*, Halle, 1804, p. 147. V. și „Transilvania”, 1871, p. 214.

²¹⁶ N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal*, I, București, 1915, p. 64; idem, *Istoria poporului român*, I, ed. II-a, p. 223.

mai tîrziu Bogdan cu posesiunile lui Dragoș din Maramureș. După A.D. Xenopol, adunarea din 1291 ar fi fost provocată de „tulburările produse de ieșirea românilor din Transilvania”²¹⁷, ceea ce însă documentul nu amintește.

În sfîrșit, alți istorici (în primul rînd A.T. Laurian) considerau fără nici un fel de temei că Ugrinus este chiar Negru vodă, cei doi fiind contemporani²¹⁸. I. Pușcariu susținea că Ugrinus a fost „un următor din dinastia lui Negru vodă, transformîndu-se Negru în Ugrin”²¹⁹.

Să mai amintim și părerea lui ct. Popa, după care regele i-a dat Făgărașul lui Ugrinus, unul din cei mai puternici magnați, „ca să pedepsească pe voievodul Făgărașului pentru conducerea multimii peste granită. Mergerea multor locuitori din țara Făgărașului în țara cea nouă, precum și pustierea tătarilor, au adus cu sine rărirea populației aici și necesitatea de a fi reîmpopulat ținutul”. După opinia sa, „donația făcută lui Ugrinus la 1291 ne duce la verificarea povestirii cronicii despre descălecatal de la Făgăraș a Țării Românești la 1290”, aceasta deoarece în acel timp voievodul Făgărașului „era în expediție peste munți ca să facă țară nouă”²²⁰.

Într-o lucrare recentă, Ștefan Pascu susține că Ugrinus – devenind voievod al Transilvaniei la 1276 – a luat în stăpînire Făgărașul și Simbăta, punând astfel în primejdie obștea țăranilor români din Făgăraș. Întrucît aceștia ar fi participat și la frămîntările din anul 1277, cînd și-au reluat posesiunile de la Ugrinus, o parte a lor a trecut în Țara Românească, „imprimînd un impuls sporit procesului de închegare a statului feudal..., proces ce începuse cu ani în urmă”. Ștefan Pascu reproduce și tradiția populară despre luptele dintre voievodul făgărașan Radu Negru și regele Ungariei; după mai multe lupte, voievodul a fost silit să părăsească Făgărașul și să se refugieză în cetatea de la Breaza – numită și azi cetatea lui Radu Negru; fiind înfrînt și aici, a fost silit să fugă în Țara Românească²²¹.

Întrucît documentul din 1291 nu face nici o referire la plecarea românilor din Făgăraș sau la confiscarea acestui domeniu de la un voievod local rebel (ca în cazul lui Bogdan din Maramureș), ni se pare că el nu poate fi invocat ca argument pentru data „descălecatalui”.

Un alt argument de aceeași natură utilizat de susținătorii „descălecatalui” – îndeosebi de G. Brătianu – a fost acela că după 1291 românii din Transilvania nu mai sănătă chemeați la congregațiile generale, fiind înlocuiți

²¹⁷ A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 25.

²¹⁸ A. T. Laurian, *Istoria românilor*, București, 1873, p. 243; v. și B. P. Hasdeu, *op. cit.*, p. 656, și A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 23, care arată că Ugrinus era ungur și că nu avea de ce să plece din Transilvania.

²¹⁹ I. Pușcaru, *op. cit.*, p. 7. V. și B. P. Hasdeu, *op. cit.*, p. 669–670. După cum a arătat A. Decel, Ugrin înseamnă ungur; ei se numea în realitate Ugron Ujliak („Revue de Transylvanie”, VI, 1940, nr. 2, p. 223. n. 7).

²²⁰ Oct. Popa, *Făgărașul sub domnii muntent*, Făgăraș, 1935, p. 4.

²²¹ Șt. Pascu, *Vovvodatul Transilvaniei*, ed. II-a, I, p. 179–183. După cum a subliniat C. C. Glurescu, această tradiție este cultă deoarece vorbește de Radu Negru, nu de Negru vodă și ea a fost cunoscută lui I. Turcu și A. Bună (RIR, 17, 1947, p. 109). Dealtfel, aceasta nu este singura tradiție transilvăneană despre Negru vodă; pe la începutul secolului nostru, despre numele satului Negrilești (Negerfalva), se spunea că ar fi derivind de la cnezel Negru, aceasta deoarece în partea de nord a satului exista ruina unei cetăți pe care tradiția locală o atribuia lui Radu Negru voievod (Kádár J., *Szolnok-Dobokávar megye monographiája*, V, Dej, 1901, p. 222; semnalat de Emil Lazea).

cu cumanii ²²². În realitate, după cum a arătat A. Decei, românii au participat la adunările generale și în secolul al XIV-lea; faptul că lipsesc la cea ținută în 1298, cind în locul lor apar cumanii, nu are nici o importanță, deoarece numita adunare discuta probleme legate de Ungaria, nu de Transilvania, unde românii aveau un rol politic important ²²³.

*

La capătul acestei lungi analize, putem conchide că *argumentele aduse în sprijinul datei de 1290 pentru aşa-numitul „descălecător” nu sunt suficient de convingătoare*. Nu se poate nega însă faptul că această dată este cuprinsă în perioada de formare a statului feudal Tara Românească, proces complex și de durată, care nu poate fi opera unui singur an sau a unui „descălecător”; anul 1290 corespunde și unei perioade de tulburări în regatul maghiar, împrejurări care au favorizat constituirea statului românesc independent de la sud de Carpați.

CINE A FOST NEGRU VODĂ

Legendarul Negru vodă fiind legat de tradiția „descălecătorului”, analizată în paginile precedente, aceasta nu poate fi pe deplin înțeleasă fără să stim cine a fost Negru vodă.

Cu aproape un veac în urmă, B.P. Hasdeu arăta că legenda lui Negru vodă — care persista pe atunci cu putere — „nu poate fi ștearsă cu burotele. Criticul (ca și istoricul — n.a.) este dator s-o limpezească, cel puțin s-o scocească” ²²⁴. La rîndul său, un alt cercetător al problemei, Al.T. Dumitrescu, afirma: „dacă s-a înmormântat de istorici eroul (Negru vodă — n.a.), istoria rămîne să se mai lupte și cu o tradiție puternică, pe care critica nu o poate doborî. Chestia lui Negru vodă stă deci deschisă și de acum înainte” ²²⁵.

Asupra originii numelui Negru s-au emis cele mai diverse opinii, în care fantezia joacă adeseori un rol de seamă.

Astfel, după opinia lui N. Densușianu — redescoperit de unii autori din vremea noastră — numele Negru amintește un rege al scîtilor numit Niuru sau Negru și el se întîlnește sub forma Negrea și în Făgăraș, de unde ar fi venit Negru vodă ²²⁶.

Pornind de la faptul că olandezul Hulsius Levinus (1597), ca și Ulrich von Richenthal, în cronică sa scrisă pe la 1420 — 1430, atribuiau Tării Românești o stemă avînd trei capete de arabi (sau mauri) pe un cîmp de argint, stemă ce ar fi fost purtată — după opinia ultimului creștin — de delegația acestei țări la conciliul de la Constanța din Baden

²²² G. Brățianu, *Tradiția istorică*, p. 104—106. În favoarea datei 1290, G. Brățianu invoca și starea de anarhie din regatul maghiar, cind „luptele lăuntrice au oprit orice posibilitate de expansiune sau intervenție a Coroanei ungurești într-o regiune ce mai fusese revendicată de ea în alte împrejurări” (*In jurul întemeierii statelor românești*, p. 35). Pentru a ilustra această stare de anarhie, amintim că, după expresia cronicil din Bratislava, domnia lui Ladislau Cumanul era epoca de decădere și de desfîlnare a Ungariei (*tempore istius regis Ladislai cepit Hungaria deflecti ac antichilari*) (SRH, II, p. 45).

²²³ A. Decel, *op. cit.*, p. 226. Documentul din 1298 — o adeverată „constituție”, a regatului maghiar, la acea dată „gata de prăbușire” — este publicat în traducere în DIR C, veac XI—XIII, II, p. 443—453.

²²⁴ B. P. Hasdeu, *Negru vodă*, ed. cit., p. 676.

²²⁵ AL T. Dumitrescu, *Excursiuni istorice. Prin Tara Făgărașului* (RIAIF, XI, 1910, p. 327). V. și P. Chihala, *De la „Negru vodă” la Neagoe Basarab*, București, 1976, p. 7, care consideră mitul lui Negru vodă drept „cel mai răspîndit și mai statoric mit istoric din Tara Românească”. Autorul amintit a incurcat mult lucrurile, n-a reușit să le lămurească.

²²⁶ N. Densușianu, *Dacia preistorică*, București, 1913, p. 871—872.

(1414–1418), unii autori — și în primul rînd B.P. Hasdeu — au susținut că numele Negru vine de la culoarea acestor capete, care ar fi constituit blazonul de familie al dinastiei Basarabilor; aceștia „purtau din timpi imemoriali în stema lor nobiliară unul sau mai multe capete de arabi, adecă negre, capul negru fiind antica emblemă a dinastiei oltene”. De aceea — spune Hasdeu — negri erau toți Basarabii, după capetele de negri. „Basarabii, răspîndindu-se treptat afară din Oltenia spre răsărit, capul cel negru de pe steag a dat naștere legendei poporane despre Negru vodă, de unde apoi negri (au devenit) toți români din regiunea Dunării”²²⁷.

Această problemă a stirnit numeroase discuții, unii istorici și heraldiști admitînd existența acestei steme, alții negind-o. Astfel, după opinia lui I.N. Mănescu, strămoșii Basarabilor ar fi putut participa la cruciada V-a (1217–1221), condusă de Andrei al II-lea, regele maghiar, cu care prilej ar fi adoptat o stemă proprie, cunoscut fiind faptul că asemenea gen de armerii „a apărut foarte frecvent în heraldica central și vest-europeană, în urma luptelor desfășurate — mai ales în timpul cruciadelor — între diverși musulmani (mauri, sarazini, arabi, turci etc.) și monarhii, marii seniori, cavalerii, cît și numeroasele cetăți și orașe aparținînd diferitelor țări situate pe acest continent”²²⁸.

Alți autori au considerat că aceste capete reprezintă simbolul luptelor victorioase de la sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul celui următor ale domnilor Țării Românești împotriva turcilor (înfațișați prin capete de mauri), ele neconstituind elemente legate de o anumită tradiție heraldică autohtonă în corelație cu originile țării sau ale dinastiei Basarabilor²²⁹.

D. Onciu a combătut opiniile lui B.P. Hasdeu, arătînd că „nu avem nevoie de a recurge la arabizarea Basarabilor pentru a deriva epitetul *Negru de la arab* (confundat cu *arap*) din *Basarab*”²³⁰. Asupra opiniei lui D. Onciu vom reveni mai jos. Numeroși alți istorici au respins apoi ca nefondate opiniile lui B.P. Hasdeu²³¹.

În ce ne privește, sătem de părerea lui Emil Vîrtosu care susținea: „cerchetarea tuturor sigiliilor domnești, începînd cu *sigiliul mare* al lui Vladislav voievod, din 20 ianuarie 1368, ne arată hotărît că acest simbol (capetele de arabi — n.a.) n-a fost niciodată prezent, sub nici o formă, nici în stema Basarabilor, nici în stema țării”, astfel încît această stemă nu a apartinut niciodată nici dinastiei domnitoare, nici Țării Românești²³².

Dealtfel, după cum au arătat numismații N. Docan, C. Moisil etc., stema familiei domnitoare — săpată pe monedele muntene ale primilor domni Vlaicu-Vladislav, Radu I etc. — este un scut despicat, în primul

²²⁷ B. P. Hasdeu, *op. cit.*, p. 664. Opiniile sale au fost criticate de I. V. Șoimescu, *Domnul B. P. Hasdeu și Negru vodă, fondatorul Țării Românești. Studiu istoric*, București, 1885. V. și Al. Brătescu, *Ctortolom (Conferință finită la Societatea geografică)* („Convorbiri literare”, 26, 1892, p. 193–205), care susține că stema Basarabilor cu capetele negre ar fi fost stema întregului popor, nu a unei dinastii; C. D. Petrescu, *Rostul capetelor de arabi în stema Basarabilor* (*ibidem*, 57, 1925, p. 782–789).

²²⁸ I. N. Mănescu, *Originea stemei Țării Românești* (ms. citat de D. Cernovodeanu, *Ştiința și arta heraldică în România*, București, 1977, p. 77).

²²⁹ *Ibidem*, p. 80.

²³⁰ D. Onciu, *Scrieri istorice*, I, p. 318.

²³¹ V. A. Urechia, *Comisiunea Însarcinată de Ministerul de Interne cu cercetarea stemei regalului și ale județelor*, București, 1891, p. 9–10. V. și C. I. Karadja, *Delegații din țara noastră la conciliul din Constanța (în Baden) în anul 1415*, București, 1927; M. Popescu, *Capetele de arabi din stema Basarabilor* („Revista arhivelor”, II, 1927–1929, nr. 4–5, p. 150–155).

²³² E. Vîrtosu, *Titulatura domnilor și asocierea la domnie în Tara Românească și Moldova*, București, 1960, p. 240.

cartier fasciat, iar în al doilea plin. C. Moisil afirma, de pildă, că „nu poate încăpea nici o îndoială că acest scut reprezintă însuși blazonul familiei Basarabilor”; tot el a arătat că „stema țării nu are comun cu stema familiei Basarabilor decât acvila” și că această deosebire corespunde unui obicei general din evul mediu²³³.

Asupra originii acestei steme s-au purtat lungi discuții²³⁴, unii autori, ca L. Réthy, considerind-o, în mod nejustificat, de origine maghiară²³⁵.

Dintre ideile mai ciudate amintim și pe aceea a lui A.A. Mureșianu care se întreba dacă nu ar trebui căutată „originea numelui lui Negru vodă... în îmbrăcămintea neagră și în crucea neagră de pe pelerina albă a membrilor ordinului Sf. Maria al hospitalișilor teutoni hierosolimitani?”, tinând seama de faptul că lor li se atribuie Cetatea Neagră (Schwarzburg)²³⁶.

Alți autori au făcut o legătură între numele Negru și acvila sau corbul de pe stema țării, susținând că numele întemeietorului derivă din culoarea neagră a păsării; „astfel se explică apariția unui « Negru vodă », un voievod care a dat țării sigiliul purtând un corb. Este vorba deci de o legendă heraldică”²³⁷. Întrucât, însă, legenda lui Negru vodă este de origine populară, explicația aceasta nu ni se pare întemeiată.

Cu privire la originea corbului din stema Țării Românești trebuie să amintim și opinia lui Miron Costin; după acesta, motivul pentru care „în pecetea muntenească se află un corb” ar fi următorul: „prințul Ardealului, care era supus regilor ungurești, trecând odată prin pământurile principatului său în țara Oltului, acolo unde mai înainte românii fugiseră de tătari, văzu o femeie frumoasă și o luă la sine. Iar cînd femeia îi spuse că este îngreunată de dînsul, îi dete inelul său, zicîndu-i: dacă vei naște un băiat, să vi cu copilul la mine și să aduci spre încredințare inelul. Născînd femeia un băiat, ea povestî fapta fratelui său, iar acesta luînd pe sora sa și pe băiat se duseră la principe după făgăduință. Și cînd se odihneau de osteneala drumului într-o dumbravă, mama dete copilului care începuse să plîngă inelul, ca să-i astimpere plînsul. Cum se juca băiatul cu inelul, un corb flămînd, părîndu-i-se că strălucește ceva de mîncare în mîinile băiatului, sbură, și răpi inelul și-l înghiți; dar fiindcă inelul îi stătea în gît, se așeză în pom cu burta întinsă. Văzînd fratele nevestei că a pierdut semnul de credință al surorii sale, se furișă frumos sub corb și-l lovi cu o săgeată. Corbul căzu la pămînt rănit, iar el, după ce pipăi în gîtlejul corbului inelul, duse la principe și corbul cu inelul și pe sora sa cu băiatul”. Prințele, mirat de această faptă, „hotărî numaidecît ca băiatul să fie vodă (wayda), adică voievod peste acel ținut. După ce crescu băiatul mare, el fu cel dintîi care împreună cu poporul său trecu munții, ca la noi Dragoș, și începu să folosească corbul drept stemă”.

²³³ C. Moisil, *Stema României. Originea și evoluția ei istorică și heraldică*, București, 1931; idem, *Monelete lui Radu I Basarab* (BCMI, 1917–1923, p. 129).

²³⁴ I. C. Filitti, *Despre primele steme ale principatelor române (Cercetări și documente privitoare la istoria principatelor)*, București, 1935); G. I. Brătianu, *Scutul unguresc în armele Basarabilor* (RI, VII, 1921, p. 120–128); idem, *În jurul originii stemei principatelor române* (RIR, I, 1931, fasc. 3, p. 233–240); C. Moisil, *Stemele primelor monede românești*, București, 1939, etc.

²³⁵ „Archaeologia Ertesitō”, XII, 1892, p. 433–436.

²³⁶ A. A. Mureșianu, recenzie la Oct. Popa, *Făgărașul sub domnul român („Țara Bîrsel”*, 1935, nr. 3, p. 303–304).

²³⁷ P. Chihaia, *Cine a fost „Negru vodă” întemeitor de celălă și ctitor de biserică?* (Pagini de veche artă românească), București, 1970, p. 142). V. și idem, *De la „Negru vodă” la Neagoe Basarab*, p. 106, unde se susține: „Negru vodă nu este decât cognomenul celui care și-a hotărît o pecete cu corb”.

Miron Costin nu afirmă că voievodului descălecător, care era fiul voievodului Transilvaniei, i s-ar fi spus Negru din pricina corbului, ci din altă cauză. Iată ce spune el mai departe: „Ciudat lucru, acest popor, deși de același neam cu moldovenii, este negru la față. Din pricina aceasta turcii îi numesc caravlahi, adică vlahii cei negrii, căci și cel dintii domn... se numea Negru vodă, adică cel Negru la față, căci pe limba noastră se zice negru, iar pe latinește nigrum. Ar fi însă greșită părerea care ar zice că cel dintii domn al lor s-a numit Negru din pricina că tot poporul era negru, chiar dacă el însuși ar fi fost într-adevăr negru la față”. Pricina pentru care muntenii erau mai negricioși decât moldovenii i se pare lui Miron Costin a fi aceea că țara lor e situată mai la sud „și munții și pământul țării sunt în față soarelui și oriunde se întoarce omul soarele îl bate drept în față și (este) cu mult mai fierbinte de cît dincoace, în țara noastră”²³⁸.

La rîndul său, B.P. Hasdeu susținea și el că, deși toți Basarabii sunt negri” (datorită blazonului despre care am vorbit), Radu I era în realitate mai negru (la propriu) decât ceilalți, fiind mult mai brunet decât tatăl său, Nicolae Alexandru, și decât fratele său, Vlaicu-Vladislav, toți reprezentați în biserică de la Curtea de Argeș²³⁹.

O părere pe care au susținut-o numeroși istorici (I.C. Filitti²⁴⁰, Oct. Popa²⁴¹, Șt. Ștefănescu²⁴² etc). este aceea că numele Negru i s-a dat lui Basarab datorită faptului că a eliberat o parte din țară (fosta Cumanie Neagră !) de tătarii „negri”. Întrucât centrul politic al tătarilor se găsea la Volga, Țara Românească se afla în partea periferică a imperiului, denumită „neagră”. O cronică sărbă, vorbind despre lupta de la Velbujd din 1330, afirmă că la aceasta au luat parte și „tătarii negri” care trăiau în țara lui Basarab²⁴³.

²³⁸ M. Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaiteanu, p. 210–211, 234–235. Într-o formă asemănătoare această legendă a fost înregistrată și în *Hrismologionul* lui Paisie Ligariidis, după care corbul din stema țării își are originea în faptul că „vlahul Munteanu” a săgetat corbul care furase inelul dăruit mamei sale de regele Ungariei (G. Brătianu, *Traditia istorică*, p. 241).

Asemănarea acestei legende cu aceea despre originea lui Iancu (Corvin) de Hunedoara l-a determinat pe P. Chihala să-l identifice pe acesta cu Negru vodă. După opinia lui A. Sacerdoțeanu, familia lui Iancu a adoptat însă corbul din stema Țării Românești (*Stema lui Dan al II-lea în legătură cu familiile Huniade și Olah*, în „Revista muzeelor”, V, 1968, nr. 1, p. 5–16). V. și A. T. Todor, *Legenda în legătură cu originea familiei Huniade*, în vol. *În amintirea lui Constantin Giurescu*, Buc., 1944, p. 511–521.

Amintim că I. Filistich susține că Negru vodă se numea astfel „poate după culoarea părului său” (*op. cit.*, p. 245).

²³⁹ B. P. Hasdeu, *op. cit.*, p. 680.

Mentionăm că Negru vodă nu e singurul care poartă această poreclă; în documentele Țării Românești din secolele XV–XVI, întâlnim numeroși locuitori cu acest nume:

- Gostel cel Negru, membru în sfatul domnesc la 1409 (DRH, B, I, p. 77);
- Manea Negru, membru al sfatului domnesc la 1475–1495 (*ibidem*, p. 255–417);
- Radu Negru, pomenit la 2 iunie 1576 și 12 martie 1580 (*ibidem*, IV, p. 232, 460);
- Stan Negru, amintit la 21 august 1565 (*ibidem*, III, p. 215);
- Stoica Negru, menționat la 6 iulie 1600 (*ibidem*, VI, p. 386) etc.

Nu este deci exclus ca Negru să fie o simplă poreclă pentru un domn, așa cum alții au fost numiți „cel Bun”, „cel Frumos” etc. După cum spunea și Al. Lapedatu, Basarab a putut fi numit „cel Negru” pentru a-l distinge de Basarabii ce-i urmară (AIINC, Cluj, II, 1923, p. 294–295). Un Radu „Niger” este amintit la 1385 în reglunea Sibiu (citat de Șt. Pascu, *Răscoale fărănești în Transilvania*, p. 67, după *Urkundenbuch*, II, p. 565–566), dar citarea acestuia nu poate constitui un argument în favoarea „descălecătorului”

²⁴⁰ Despre Negru vodă, p. 6–7

²⁴¹ Făgărașul sub domnia români, Făgăraș, 1934.

²⁴² Negru vodă „Intemeitorul” Țării Românești („Magazin istoric”, 1967, nr. 6, p. 2–3).

²⁴³ D. Onciu, *op. cit.*, I, p. 461. V. și „Arheologia Moldovei”, VI, 1969, p. 179–185, unde se arată că Blockumanaland și Blakumen se referă la cumanii negri.

După D. Onciu, „negreata” românilor — de origine turanică — provine din poziția lor geografică la periferie în raport cu stăpînirea cumană, ea privind poporul, nu dinastia. Considerind că „cel mai nemerit și mai sigur punct de plecare” este cel al lui B.P. Hasdeu, care „a caracterizat mitul lui Negru vodă ca personificare a originilor statului la români numiți cu epitetul de *negri*”, D. Onciu a arătat că „românii de la răsărit de Olt, ca locuitori ai Cumaniei Negre, treceau și ei de cumanii negri, ca și românii din Ardeal de unguri negri. După risipirea cumanilor, ei mai păstrează cîtva timp denumirea de *negri* ca *români negri* (*Kara-ulaghi*), pe cînd țara lor se numește Kara-Iflac și Mauro-Vlahia”²⁴⁴.

O părere oarecum diferită a susținut G. Brătianu. Pornind de la faptul că românii sunt numiți „negri” în unele izvoare, culoare care la neamurile turco-mongole are accepțiunea de supunere sau de dependență, se poate presupune că prin denumirea de „vlahi negri” se înțeleg locuitorii din Transilvania supusă regilor Ungariei, îndeosebi din valea superioară a Oltului, ceea ce indică o oarecare legătură cu misteriosul Negru vodă, venit tocmai din această regiune. „Voievodul « Negru » din Tara Ungurească nu putea veni, aşa cum ne-o arată și cronica anonimă, decît din Ungaria « Neagră », ținutul de curînd cucerit, țara de margine a regatului, care și-a păstrat de altfel multă vreme o autonomie vecină uneori cu independență sub puternicii ei voievozi”. După G. Brătianu, faptul că voievodul s-a numit Negru ar fi o dovadă în favoarea „descălecaturii”²⁴⁵.

Unii istorici, ca B.P. Hasdeu, au susținut că legenda lui Negru vodă nu se păstrează în Oltenia, unde ar fi trăit Basarabii. El afirmă că în provincia de peste Olt „se găsesc pretutindeni numai suvenirile Basarabilor, iar despre Negru, sau mai bine despre Negri, nicăieri nici o vorbă. Oltul desparte în această privință întreaga Muntenie în două zone foarte determinante : Basarab spre apus, Negru pe malul răsăritean al fluviului”²⁴⁶. Hasdeu se baza pe existența lui Basarab-ban al Olteniei la 1241 și a kara-vlahilor la răsărit de Olt.

Opinia lui B.P. Hasdeu a fost acceptată și de D. Onciu, care afirmă că tradiția cronicilor și tradițiile locale relative la Negru vodă „se rapoartă exclusiv la partea răsăriteană, nu și la Oltenia”²⁴⁷. Cei doi istorici nu cunoșteau documentele pe care le cunoaștem noi astăzi.

²⁴⁴ Ibidem, I, p. 384—386, 387. În comentariile sale, A. Sacerdoteanu se declară de acord cu opinia lui D. Onciu, care consideră că sensul istoric al epitetului de negru arată condiția politică și socială de supus.

Despre „colonia romanilor negri” (care poate fi a cumanilor negri!), v. în acest volum opinia lui S. Iosipescu, după care Negru vodă ar fi simbolul romanității negre, așa cum Leh a fost pentru Lehia (Polonia), Ceh pentru Cehia etc.

Pentru a arăta legătura dintre numele țărilor și al domnului ei, menționăm faptul că în folclorul sud-dunărean întâlnim versuri ca acestea: „În cimpia țărilor Caravlah (= Vlahia Neagră)/ Unde era domn Radu Caravlah” (Al. Iordan, *Les relations culturelles entre les Roumains et les Slaves du Sud*, București (f. a.), p. 32).

²⁴⁵ G. Brătianu, *Traditia istorică*, p. 107. V. și idem, *Les rois de Hongrie et les Principautés Roumaines au XIV-e siècle*, București, 1947, p. 7, unde se sustine: „nu este exclus ca epitetul Negru, care reprezintă o stare de dependență, să însemne un corp de români ardeleni în serviciul coroanei ungurești (ca cel pomenit la 1210—n.a.) și să lămurească într-un fel și porecla lui Negru vodă”.

²⁴⁶ B. P. Hasdeu, *Istoria critică*, I, p. 115 și urm.

²⁴⁷ D. Onciu, op. cit., I, p. 607. D. Onciu mal susținea că fundațiile atribuite de tradiție lui Negru vodă se găsesc numai în partea răsăriteană a Țărilor Românești (ibidem, p. 613). Menționăm fnsă că tradiția îl atribuie lui Negru vodă cel puțin două ctitorii din Oltenia; schitul Jghlabul și mănăstirea Arnotta (V. Drăghiceanu, *O biserică a lui Radu vodă Negru. Jghlabul-Vilcea*), (BCMI, V, 1912, p. 135). În Muntenia îl sănătărește: cetatea zisă a lui Negru vodă de la Stoenești, cetatea și schitul Negru vodă de la Cetățeni, mănăstirea Negru vodă din Cimpulung, toate trei legate de regiunea unde ar fi „descălecat” întemeietorul țărilor.

În realitate, primele înregistrări scrise cunoscute despre Negru vodă sănă din Oltenia, ceea ce infirmă opinia lui B.P. Hasdeu și demonstrează că „patria” Basarabilor nu este Oltenia.

Astfel, la 3 mai 1549, Mircea Ciobanul întărește mai multor boieri satul Hirisești pe Gilort și munții din jur, arătind că „am văzut domnia mea și carte de la mîna tatălui domniei mele (Radu cel Mare — n.a.) și altă carte de la mîna lui Negru voievod cel Bătrîn” (Negrum voevoda, în textul slav) ²⁴⁸. Este greu de spus cine este în acest caz Negru vodă deoarece satul nu este amintit în documente pînă la 1500.

Fig. 6 — Cticorii din tabloul votiv de la biserică domnească din Curtea de Argeș: „Radu Negru” și doamna lui (desene de Gh. Tattarescu din 1860).

Aceasta este cea mai veche înregistrare în scris a lui Negru vodă, mai veche chiar decît cele din documentele mănăstirii Tismana la care ne vom referi mai jos ²⁴⁹. Aci el nu este asociat cu „întemeierea” țării.

Negru vodă mai este amintit și în alte documente din secolul al XVII-lea relative la proprietăți din Oltenia. La 24 ianuarie 1622, trei săteni din Arcani-Gorj vin la domnul Radu Mihnea și cer să li se întărească stăpînirile din Arcani, Căzănești și Florești, declarînd că sunt ale lor „de la moși și de la strămoși...”, încă și din zilele lui Negru voievod cel Bătrîn”. Ei susțineau că au avut și „cărțile lui Negru voievod peste aceste ocine”, dar că le-au fost arse de panduri în vremea domniei lui Radu Șerban. Pentru a-și dovedi dreptul la stăpînire, ei aduc în fața domnului martori din satele vecine care declară că ocinele sunt ale lor de moștenire „încă din zilele lui Negrul voievod” ²⁵⁰, ceea ce arată că legendarul Negru vodă era un personaj cunoscut în mediul sătesc oltean în secolul al XVII-lea.

În primele decenii ale acestui secol tradiția despre Negru voievod stăruia atât de puternic, încît era de ajuns să se invoce un document

²⁴⁸ SMIM, IX, 1978, p. 67–68.

²⁴⁹ Nu întimplător aproximativ în aceeași vreme (domnia lui Pătrașcu cel Bun, 1554–1557), chipul lui Negru vodă a fost pictat în biserică lui Neagoe Basarab din Curtea de Argeș; ulterior însă inscripția sa a fost schimbată în Radu Negru (P. Chihală, *Din celășile de scaun ale Țării Românești*, București, 1974, p. 142–143).

²⁵⁰ DIR, B, veac XVII, IV, p. 87.

de la el pentru a se obține cîștig de cauză în fața domniei. Domnul Radu Mihnea — care era un om cult — nu s-a îndoit că sătenii din Arcani au avut intr-adevăr hrisov de proprietate de la Negru vodă.

Este greu de spus ce personaj aveau în vedere sătenii din Arcani cînd invocau pe Negru vodă; singurele documente vechi relative la Arcani care s-au păstrat sunt cele date de Sigismund de Luxemburg și Iancu de Hunedoara care întăresc satul mănăstirii Tismana²⁵¹. De menționat că satul lipsește în documentul dat de Dan I aceleiași mănăstiri la înzestrarea ei în 1385.

La 20 iunie 1620, doi locuitori din Cîlcești-Gorj primesc întărire pentru ocina lor pe care o aveau „de la întemeierea țării, din zilele răposatului Negrul voievod”. Domnul declară — ca și Alexandru Mircea la 1576 — : „și am văzut domnia mea carteas lui (Negru vodă — n.a.) veche și ruptă”, motiv pentru care le-a înnoit dreptul de proprietate cu un nou hrisov²⁵². Este evident aici că domnul sau diacul nu putuseră să citească vechiul hrisov deoarece era rupt și că dăduseră crezare afirmației celor doi săteni că actul era intr-adevăr de la Negru vodă.

Pe baza acestor documente putem afirma că tradiția lui Negru vodă nu se păstra numai la mănăstirile Cîmpulung și Tismana, ci și în satele oltene, cel puțin în județul Gorj, astfel încît nu mai vorbi astăzi de izolare Olteniei de tradiția lui Negru vodă. *Cele trei exemple citate mai sus constituie în același timp cele mai vechi dovezi datează sigur despre tradiția populară a lui Negru vodă*²⁵³. Reținem că în toate cele trei documente i se spune Negru vodă, nu Radu Negru, cum va fi numit mai tîrziu, aşa cum vom arăta mai jos.

Citarea lui Negru vodă în documente începînd din secolul al XVI-lea nu înseamnă că, în acea vreme, toată lumea știa cine a fost legendarul voievod. Vorbind despre retragerea lui Mihai Viteazul în 1595 în regiunea Muscel, Balthazar Walther afirmă că aici se vedea urmele cetății lui Negru vodă (Negrawoda arx), denumire pe care o traduce „Apa cea neagră” (*Nigra aqua*), considerînd că voda este cuvînt slavonesc care înseamnă apă!²⁵⁴. Respectivul cronicar nu știa deci nimic despre legendarul Negru vodă.

După cum a observat D. Onciu, în afară de tradiția populară și de cea înregistrată de cronicari, existau alte două tradiții: una la mănăstirea Tismana, fundația lui Radu I — confundat cu Negru vodă — și o alta la Cîmpulung, unde se găsea mormîntul lui Nicolae Alexandru, fiul lui Basarab, după cum spune inscripția de pe piatra sa de mormînt din 1364, și unde Negru vodă apare uneori ca tatăl lui Basarab²⁵⁵.

²⁵¹ DRH, B, I, p.125 și 170. V. și *Pagini de veche artă românească*, București, 1970, p. 140.

²⁵² DIR, B, veac XVII, III, p. 568.

²⁵³ Nu ni se pare întemeiată opinia lui P. Chihala după care „Negrul ... apare ca o creație lîvrească” (*De la „Negru vodă” la Neagoe Basarab*, p. 7). Dacă ar fi fost creat pe această cale, cum se explică faptul că el era cunoscut sătenilor din Gorj, neștitorii de carte, la începutul secolului al XVII-lea?

²⁵⁴ SMIM, III, 1959, p. 80—81.

²⁵⁵ D. Onciu, *op. cit.*, p. 362. V. și V. Drăghiceanu, BCMI 1917—1923, p. 17—25.

*Un al treilea centru al tradiției a fost Curtea de Argeș: în biserică lui Neagoe Basarab a fost pictat după mijlocul secolului al XVI-lea Negru vodă, iar din cronică țării se știa că Radu Negru a fost îngropat în biserică domnească de aci; din acest motiv, încă din secolul al XVIII-lea, gisantul de pe mormîntul lui Radu I a fost atribuit lui Radu Negru. După săpăturile făcute în biserică domnească în 1920, Negru vodă a fost „redescoperit”, iar unele legende relative la acesta au fost atribuite lui Radu Negru (P. Chihala, *Din cîlăjile de scaun ale Țării Românești*, p. 7).*

Mănăstirea Tismana a primit nenumărate hrisoave de întărire a proprietăților sale, începînd din anul 1385 de la Dan I, fiul ctitorului Radu I. În două documente, din 1 și 6 iunie 1547, domnul țării, Mircea Ciobanul, declara că mănăstirea Tismana avea proprietăți „de la întemeierea Țării Românești”²⁵⁶, ceea ce dovedea că, în această vreme, exista convingerea că mănăstirea era contemporană cu întemeierea țării²⁵⁷, deci cu Negru vodă (care nu este încă amintit).

La 1 iunie 1560, cînd întărește mănăstirii satele sale (printre care și Comani, de care va fi vorba mai jos), Petru vodă cel Tânăr invocă documentul lui Dan I din 1385, primul document cunoscut al mănăstirii²⁵⁸. Înă aici deci nimic despre Negru vodă, ci doar despre „întemeierea” (nu „descălecatul” !) țării.

La 8 ianuarie 1569, cînd întărește mănăstirii Tismana satul Elhovița, Alexandru Mircea voievod declară că acesta îi era „veche și dreaptă ocină și dedină, încă de la întemeierea Țării Românești, întii de la Negrul voievod și apoi de la toți domnii”²⁵⁹.

Aici apare prima oară Negru vodă, asociat cu „întemeierea” țării²⁶⁰. La <1400–1418> Mircea cel Bătrîn — care cunoștea bine situația — afirma însă că satul Elhovița fusese dăruit de unchiul său Vlaicu-Vladislav²⁶¹. În cazul acesta, Negru vodă de la 1569 ar fi Vlaicu, nepot de fiu al lui Basarab și al treilea domn al țării.

Mai tîrziu, la 28 aprilie 1576, Alexandru Mircea întărește aceleiași mănăstiri satul Comani pe care-l stăpinea „încă din zilele răposatului Negrul voievod”, afirmind „și încă am citit domnia mea și carteau răposatului Negrul voievod de întărire”²⁶². Aici se invocă deci și o „carte” a lui Negru vodă, dar se renunță la întemeierea țării. Menționăm că la această dată carteau lui Negru vodă nu este datată.

În realitate, după cum se spune într-un document de la 3 octombrie 1385, satul Comani sau Vadul Comanilor fusese dăruit mănăstirii de Radu I, ctitorul ei, care nu apucase să o termine și nici să-i dea documente de înzestrare pe care le emite urmașul său Dan I²⁶³. Mănăstirea nu avea

²⁵⁶ DIR, B, veac XVI, II, p. 354 și 357.

²⁵⁷ Pentru a ne da seama de cunoștințele aproximative despre vechimea mănăstirii, vom mai aminti și faptul că, la 3 iulie 1638, patriarhul Paisie al Ierusalimului înregistra legenda locală potrivit căreia primul locas de la Tismana ar fi fost construit de Nicodim „de mult, ca la 400 de ani”, urmînd a avea rolul de „cap și lavră mănăstirilor a toată Țara Românească” (Arh. St. Buc., M-rea Tismana, CXXVI/175). Mănăstirea ar fi datat deci din anul 1238, chiar înainte de „descălecat”! La 15 iulie 1755, Constantin vodă Racoviță afirmă că — pe baza vechilor documente ale mănăstirii — se convinse „că de cînd s-au început mănăstirea aceasta plină acum sunt trecuți 547 de ani”, ceea ce înseamnă anul 1208. Ce bază putem pune deci pe asemenea calcule?

²⁵⁸ DIR, B, veac XVI, III, p. 123. V. și P. Chihaia, *De la „Negru vodă” la Neagoe Basarab*, p. 112–119 (cap. *Negru vodă în documentele mănăstirii Tismana*).

²⁵⁹ DIR, V, veac XVI, III, p. 303.

²⁶⁰ V. și P. Chihaia, *Légende littéraire et histoire: Negru vodă* („Cahiers roumains d'études littéraires”, 1977, nr. 3, p. 26), care arată că de la această dată existența lui Negru vodă a fost „legalizată”, el devenind din punct de vedere juridic întemeietorul statului.

²⁶¹ DRH, B, I, p. 54.

²⁶² DIR, B, veac XVI, IV, p. 221. V. și discuția din *Pagini de veche arăd românească*, București, 1970, p. 139–140. Opinia lui P. Chihaia, după care Alexandru Mircea avea unele interese să-l scoată la lumină pe Negru vodă întrucât Mihneștili își atribuiau o ascendență corvină (*Ibidem*, p. 141–142), nu ni se pare întemeiată întrucât între Negru vodă și Corvini (de la emblema corbului) nu există nici o legătură. Dacă admitem totuși asemenea interese la Alexandru Mircea, cum se explică atunci faptul că și Gavril Movilă vorbește despre Negru vodă la 1620? Apoi ce interese avea Mircea Ciobanul la 1549 cînd amintește și el pe Negru vodă?

²⁶³ DRH, B, I, p. 21.

deci nici un document de la Negru vodă, confundat aici cu Radu I. Că este aşa ne-o dovedeşte faptul că, la 9 iunie 1590 și la 13 ianuarie 1622 — cind i se întărește balta Bistrețul, dăruită odată cu satul Comani, tot de Radu I — se citează documentul lui Dan I din anul 1385, renunțîndu-se la Negru vodă²⁶⁴. În documentul din 1590 se spune însă că mănăstirea Tismana „este mai veche decât toate mănăstirile din țară”, ceea ce îndreptătea asocierea ei cu domnia lui Negru vodă, considerat primul voievod al țării. Tot astfel, la 28 mai 1649, cind întărește satul Comani aceleiași mănăstiri, Matei Basarab face referire tot la hrisovul lui Dan I, fără să mai amintească de Negru vodă, deși acesta era „la modă” în epoca lui Matei Basarab²⁶⁵, iar Alexandru Mircea afirmase că văzuse hrisovul lui Negru vodă relativ la acest sat.

La 22 aprilie 1647, întăriend mănăstirii Tismana vama de la Vilcan, Matei Basarab susținea că ar fi văzut „cartea răposatului Negru voievod (de) cind a fost cursul anilor 6802 (1293—1294) și cartea lui Dan voievod, fiul lui Radu voievod, din anul 6894 (1385)”²⁶⁶. Aici Negru voievod este contemporan cu „descălecatal” (ca în documentele de la Cimpulung), dar Radu I nu este numit Radu Negru; Negru vodă și Radu voievod sunt aici două personaje care trăiesc la un secol distanță. Este foarte probabil că emitentul actului se referă la Negru vodă cel amintit la 1569 ca întemeietor al țării; aici — de acord cu data „descălecatalui” din cronică — documentul lui este datat la 6802.

Se cuvine să mai precizăm aici cîteva lucruri: vama de la Vilcan nu este cuprinsă în hrisovul dat de Dan I în anul 1385 și cu atît mai puțin în hrisovul (inexistent) al lui Negru vodă. (Așa cum am arătat mai sus, Radu I nu reușise să termine și să înzestreze mănăstirea Tismana pe care o înzestreză fiul său, astfel incit mănăstirea nu avea nici un hrisov de danie de la Radu I, devenit Radu Negru). Declărînd că a văzut cartea lui Negru vodă, care nu exista, Matei Basarab — ca și Alexandru Mircea la 1576 — afirma un fapt neaddevărat, pentru că nu văzuse un asemenea hrisov, sau credea în existența acestui hrisov pe baza mărturiei călugărilor că ar fi avut un document de la Negru vodă²⁶⁷.

Urmașul lui Matei Basarab, Constantin Șerban, referindu-se la balta Bistrețul, declara, la 13 aprilie 1656, că văzuse hrisovul lui Dan voievod, „fiul lui Radu Negru”, din leat 6894 (1385)²⁶⁸. Voievodul Dan I întărîse, într-adevăr, balta mănăstirii la acea dată. Emitentul documentului l-a făcut să dispară pe Negru vodă și l-a transformat pe Radu I, tatăl lui Dan, în Radu Negru, deși în documentul din 1647 Radu nu era Negru, iar în hrisovul din 1385 — invocat la 1656 — Dan îi spune tatălui său „binecinstitorul voievod Radul”; *epitetul Negru a fost adăugat deci la numele Radu în 1656*. Emitentul acestui act nu a ținut seama de faptul că Dan I de la 1385 nu putea fi fiul „descălecătorului” de la 1290, numit în cronică țării tot Radu Negru; el a dat creațare tradiției călugărești de la Tismana — mănăstire considerată a fi contemporană cu întemeierea

²⁶⁴ DIR, B, veac XVI, V, p. 453, veac XVII, IV, p. 81. V. și analiza acestor documente la V. Drăghiceanu, *op. cit.*, p. 20—21.

²⁶⁵ Al. Ștefulescu, *Mănăstirea Tismana*, București, 1909, p. 322.

²⁶⁶ Arh. St. Buc., M-rea Tismana, XCII/13.

²⁶⁷ Cf. și V. Drăghiceanu, BCMI, 1917—1923, p. 20, care arată că pentru reconfirmarea vechilor proprietăți nu se cereau hrisoavele mănăstirilor, domnul dînd creațare spuselor călugărilor.

²⁶⁸ Arh. St. Buc., Peceți, nr. 69

țării — după care ctitorul acesteia, Radu I, nu putea fi altul decât primul domn al țării.

Evocând hrisovul lui Matei Basarab pentru satul Comani, Șerban Cantacuzino întărește satul mănăstirii, la 8 mai 1681, susținind că a văzut și el „hrisovul Radului Negru voevod v leat 6800 (1292)”, amintind că, înaintea sa, atât Alexandru Mircea (de care am vorbit mai sus), cât și Matei Basarab au văzut și ei hrisovul lui Radu Negru (aceasta după mărturia celor doi din hrisoavele menționate²⁶⁹).

Interesant de subliniat că *Negru vodă din hrisoavele din 1576 și 1647, menționate mai sus, devine acum Radu Negru; acesta este însă un alt personaj decât Radu Negru*, tatăl lui Dan I, amintit în hrisovul din 1656. În tradiția de la Tismana existau deci doi Radu Negru : unul contemporan cu întemeierea și acesta este Negru vodă de la 1569, căruia i se substituie un alt Radu Negru, fabricat la 1656, care este tatăl lui Dan I și ctitorul mănăstirii.

Textul ultimului document, din 1681, s-a repetat și mai târziu, la 4 iulie 1742, cînd marele ban Antonache Căliarh confirmă satul Comani mănăstirii Tismana, care îl avea danie „de la răposatul bătrînul Radu Negru voievod de la leat 6800” (1292)²⁷⁰. Aici însă nu se mai spune că hrisovul respectiv ar fi fost văzut și citit.

Rezumînd datele documentelor de mai sus, am avea următoarea situație :

- 1569 și 1576, Negru vodă contemporan cu întemeierea ;
- 1647, Negru vodă, 1293—1294 (datare după „descălecător”) ;
- 1656, Dan I, fiul lui Radu Negru (=Radu I) ;
- 1681, Radu Negru, 1292 (substituit lui Negru vodă).

Reținem deci că în documentele mănăstirii Tismana de la mijlocul secolului al XVII-lea Radu Negru (adică Radu I, ctitorul mănăstirii) a înlocuit pe Negru vodă menționat în hrisoavele mai vechi, începînd de la 1569²⁷¹. Dealtfel, tot aici, în mediul călugăresc, s-a compus după vechi tradiții *Viața lui Nicodim* (de care a fost vorba în capitolul precedent)²⁷², în care Radu I, fratele și succesorul lui Vladislav, este numit Radu Negru.

Aceeași tradiție, de altfel, este prezentă și în pomelnicul mănăstirii din anul 1798 : „Vladislav voievod. Acesta au făcut mănăstirea de la Vodița, fiind frate mai mare lui Radu vî Negru și mai întîi domn Ungrovlahiei, adecă acestor cinci județe ale Basarabiei și tot Ardealului, fiind domnia atunci la Făgăraș. Radu Negru voievod. Acesta au început din temelie mănăstirea Tismana și au înzestrat-o cu moșii, dar n-au apucat să o isprăvească”²⁷³, Radu I, ctitorul Tismanei, a devenit astfel Radu Negru „escălecătorul”.

Trecind acum la tradiția de la Cîmpulung să vedem ce spun documentele.

La 13 noiembrie 1618, evocînd un document din 1351—1352, Gavriil Movilă întărește mănăstirii Cîmpulung stăpinirea asupra satului Bădești,

²⁶⁹ Al. Ștefulescu, *op. cit.*, p. 37 .

²⁷⁰ *Ibidem*, p. 422.

²⁷¹ Cf. și G. D. Florescu și D. Pleșia, *Negru vodă — personaj istoric real* („Magazin istoric”, 1970, nr. 8, p. 38—39).

La sfîrșitul secolului al XVII-lea cele două personaje se confundau, după cum rezultă din textul citat mai sus al stolnicului C. Cantacuzino care-i spune „descălecătorul” atât Negru cît și Radu Negru (v. mai sus p. 102—103).

²⁷² V. mai sus p. 104—105.

²⁷³ Al. Ștefulescu, *op. cit.*, p. 150.

„dat și miluit de răposatul Io Neculai Alixandru voevod, feciorul bătrînului Io Basarab voevod, nepotul răposatului Negru Radul voevod, carele iaste pristăvit și îngropat trupul lui întru aciastă sfîntă biserică”²⁷⁴. În acest document, păstrat în copie, Negru vodă (numit Radu Negru ca în cronică) este tatăl lui Basarab și bunicul lui Nicolae Alexandru, adică Tihomir.

Este însă foarte probabil — aşa cum au observat unii autori — că în titlul original lipsea partea cu Radu Negru, adăugată de traducător mai tîrziu²⁷⁵.

La 12 aprilie 1636 Matei Basarab confirmă orășenilor din Cîmpulung vechea lor scutire de dări și vamă, ca și dreptul de a se conduce singuri, fără amestecul organelor domnești, susținînd că a văzut „multe hrisoave bătrîne și vechi, făcute tot pentru așezămîntul orașului: întîi hrisovul strămoșului domniei mele... Io Radul Negru voevod, leat 6800 (1292) și hrisovul lui Mihail voevod, leat 6900 (1392)”²⁷⁶. Domnul arată mai departe că a prevăzut scuturile orașului” și în piatra (=inscripția, n.a.) care o am pus domnia mea deasupra porții bisericii”.

După opinia lui N. Iorga, cele două hrisoave erau unul de la un Radu „foarte depărtat” și celălalt de la Mihai, fiul lui Mircea (1418—1420). Neputindu-se citi zecile și unitățile în ambele cazuri, cifrele au fost rotunjite: 6800, în loc de 6890 și ceva și 6900, în loc de 6920 și ceva. „Fiind vorba de un Radu, foarte depărtat, s-a zis, în legătură cu legenda, Radu Negru și astfel se creă acest nume fals”. După opinia marelui istoric, în acest document s-a format legătura între Negru și Radu, legătură întărită și de faptul că în biserică se afla portretul lui Radu cu fiul său Dan²⁷⁷.

La 30 octombrie 1654 se întărește mănăstirii Cîmpulung satul Groșani pe care-l avea de la ctitorul ei, Nicolae Alexandru, de la leat 6873 (1364—1365) „de cînd au fost biserică domnească și popi de cliros”. Jurătorii mănăstirii „au jurat că își amintesc pe Groșani tot vecini la piatră de la zidirea bisericii lui Negru vodă”²⁷⁸. Aici Negru vodă = Nicolae Alexandru, ctitorul bisericii, dar nu se vorbește de „descălecătat”.

La 22 octombrie 1655, domnul Constantin Șerban arată că mănăstirea Cîmpulung a fost biserică de mir „făcută den descălecata Țărăi Rumânești de răposatul Negru vodă”²⁷⁹. Afirmația corespunde cronicii care atribuie ctitoria din Cîmpulung „descălecătorului” țării; aici însă ctito-

²⁷⁴ DRH, B, I, p. 11. V. și P. Chihala, *Hrisovul din 13 noiembrie 1618 pentru biserică domnească din Cîmpulung-Muscel* („Glasul bisericii”, 1964, nr. 3—4, p. 294—336); D. Onciu, op. cit., II, p. 101.

Reluind textul acestui document la 20 aprilie 1714, cancelaria lui Ștefan Cantacuzino l-a modificat în felul următor: „răposatul Nicolae Alexandru voevod, feciorul răposatului Basarab voevod, nepotul Negrului Radu vodă, ce le sunt trupurile lor îngropate la această sfîntă mănăstire” (D. Băjan, *Documente de la Arhivele Statului, Cîmpulung*, <f.a>, p. 36). Afirmația din acest document, după care primii doi domni ai țării au fost îngropați în mănăstirea Cîmpulung, nu a putut fi confirmată de săpăturile efectuate aici de V. Drăghiceanu.

²⁷⁵ Că este așa ne-o dovedește faptul că textul săpat în piatra de pe mormîntul lui Nicolae Alexandru de la Cîmpulung nu spune decît că acesta era „fiul marelui Basarab”, fără să amintească de Radu Negru (N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, I, p. 132).

²⁷⁶ „Magazin istoric pentru Dacia”, V, p. 338.

²⁷⁷ N. Iorga, *Cîteva note despre cronicile și tradiția noastră istorică*, București, 1911. V. și P. Chihala, *De la „Negru vodă” la Neagoe Basarab*, p. 28, care susține că data primului document va fi fost 6860 (1352), menționată și în hrisovul din 1618 amintit mai sus.

²⁷⁸ Arh. St. Buc. M-reia Cîmpulung, XIX/3.

²⁷⁹ Ibidem, LXII/27. V. și D. Băjan, op. cit. p. 17—26.

rul nu este identificat ca personaj istoric (amintim că la 1656 cancelaria aceluiași domn admitea și existența lui Radu Negru).

La 20 mai 1656, Gherghina județul și bătrînii orașeni din Cîmpulung arată că egumenul mănăstirii din oraș împresurase „locul ce să chiamă Cloașter”, pe care biserică catolică îl avea „de la răposata doamna Marghita, care au fost catolică, a răposatului Negrului vodă”, iar „această biserică ce să chiamă Cloașter fostu-o au făcut doamna Marghita, doamna Negrului voievod și acea doamnă fost-au catolică”; locul era al catolicilor „din descălicata orașului”²⁸⁰. Subliniem faptul că în acest document — ca și în cronică — „descălecata” (întemeierea) orașului a avut loc în aceeași timp cu „descălecatul” țării, iar Negru vodă este „descălecătorul”.

Este interesant de subliniat faptul că la *Cîmpulung* existau în această vreme două personaje legendare: Negru vodă al legendei populare, despre care știau încă bătrînii orașului Cîmpulung și despre care aflat și Paul de Alep cînd a vizitat orașul²⁸¹, și *Radu Negru, personaj creat artificial în pisania mănăstirii Cîmpulung și în documentele date orașului prin, lipirea*” lui Negru la numele lui Radu I, cel despre care se credea că a dat cel mai vechi privilegiu orașului.

Recapitulînd stirile din documentele citate, constatăm că mențiunile documentare despre legendarul Negru vodă corespund în timp epocii în care se utiliza noțiunea de întemeiere a țării, ceea ce arată că cele două tradiții despre întemeiere și întemeietor sunt contemporane și legate una de alta. Ele trebuie să fi fost destul de vechi de îndată ce sunt consemnate de documente încă din secolul al XVI-lea²⁸².

Cît privește pe Radu Negru, acesta nu e amintit decât începînd din vremea domniei lui Matei Basarab, adică din aceeași epocă în care s-a creat și noțiunea de „descălecat”, cînd Radu Negru a devenit „descălecătorul”, înlocuind pe legendarul întemeietor Negru vodă cu care un timp a coexistat (așa cum s-a întîmplat la Cîmpulung).

Este vorba deci în mod clar de două tradiții: una mai veche despre întemeierea țării de către Negru vodă, larg răspîndită în Tara Românească și

²⁸⁰ Acad. R. S. România, CIX/63 și Al. Lapedatu, *Marghita doamna lui Negru vodă* („Convorbiri literare”, 1902, p. 1114). V. și *Două documente care amintesc de Negru vodă* („Arhiva”, 13, 1902, nr. 3–4, p. 179–181) și V. Drăghiceanu, BCMI, 1917–1923, p. 22–23.

Cu privire la această enigmatică Marghita — asupra căreia nu e cazul să insistăm — amintim opinia lui Al. Lapedatu după care ar putea fi vorba de o contaminare cu figura legendară a Margaretel, mama lui Petru Mușat, despre care vorbește Bandini. Întrucît Vladislav-Vlaicu numește pe Ladislau de Doboca, care era nepotul lui Mikód banul (1275–1276), rudă de același singe (DRH, B, I, p. 16), s-a presupus că Marghita ar putea fi flica lui Mikód. V. și P. Chihalia, op. cit., p. 129–133 (cap. *Sofitile lui „Negru vodă”*).

²⁸¹ V. mal sus p. 101–102.

Aceeași legendă se păstra încă la 1779, cînd egumenul catolic de la cloașterul din Cîmpulung l-a relatat lui F. I. Sulzer că Negru vodă a zidit mănăstirea din oraș iar soția sa, care era catolică, numită Margareta, a clădit o mănăstire catolică. După opinia respectivului egumen, catolicul din Cîmpulung ar fi avut și privilegii de la Negru vodă, pe care le-au pierdut în timpul ciumei ce a bîntuit în Cîmpulung după ultimul război austro-turc din 1736–1739 (*Geschichte des transalpinischen Daciens*, III, 1782, p. 632; cf. Ath. Marienescu, *Negru vodă și epoca lui*, p. 14–16). La Cîmpulung tradiția populară a lui Negru vodă a fost mai puternică decât de către a lui Radu Negru, creată în secolul al XVII-lea.

Afirmația egumenului catolic de la Cîmpulung despre pierderea actelor vechi pare a fi confirmată de o însemnare contemporană, după care, la 1737, „oștile turcești au scos pe nemți (= austrieci) dintr-acest oraș (= Cîmpulung) și au dat foc atât mănăstirii căt și orașului de au ars cu mare groază” (BOR, 82, 1964, nr. 3–4, p. 314).

²⁸² În aceeași vreme este amintită și cetatea lui Negru vodă de pe Dîmbovița (P. Chihalia, op. cit., p. 9).

„legalizată” de domnie la 1569, și o alta mai nouă, creată în vremea lui Matei Basarab, despre „descălecător” și Radu Negru „descălecătorul”.

Trecind la izvoarele narrative — analizate pe larg în capitolul precedent — vom remarca și aici că autorii lor emit opinii diferite despre identificarea lui Negru vodă. Astfel, după Luccari — care amintește de „Negru voda” la 1605 — acesta ar fi Nicolae Alexandru, tatăl lui Vladislav Vlaicu (după opinia lui D. Onciu), este posibil ca Luccari să fi pus greșit tată în loc de frate al lui Vlaicu și referirea sa să privească în acest fel — datează confuziei — pe Radu I)²⁸³.

După cronicarul sas J. Filstich, Radu Negru ar fi fost succesorul lui Basarab, considerat primul domn sub numele de Banovet Basarab (aceasta printr-o altă interpretare dată știrii despre banovetii Basarabi din cronică țării)²⁸⁴. Și în acest caz, Negru vodă este tot Nicolae Alexandru, fiul lui Basarab, deși Filstich nu stabilește nici o legătură de rudenie între cei doi.

După opinia mitropolitului Neofit Cretanul, care a vizitat Curtea de Argeș la 1746, „Radu Negru vodă este primul domn creștin din Tara Românească; de asemenea, cea dintâi biserică creștină ce s-a zidit în Tara Românească este aceasta în care se află sfintele moaște ale mucenicii Filofteia” El a văzut la Curtea de Argeș și celebrul gisant reprezentând pe Radu I, despre care spune: „este aici și o piatră mare ce este așezată cum intrăm în biserică la dreapta, pe care este sculptat chipul lui Radu Negru vodă” La data cînd își seria notele de călătorie, Neofit afirma că „din vremea cînd trăia Radu Negru vodă pînă azi <1746> se spune că ar fi pînă la 550 de ani”, ceea ce ar da anul 1196, apropiat de acela al pisaniei de la Cimpulung²⁸⁵

În *Istoria Țării Românești*, tipărită de frații Tunusli, se face prima oară deosebirea dintre Radu Negru vodă de la 1215 și Radu I, despre care se spune că a fost tatăl lui Mircea și fratele lui Vladislav²⁸⁶.

În *Viața lui Nicodim* — analizată pe larg în capitolul precedent — Radu I, ctitorul mănăstirii Tismana, este numit Radu Negru

Autorul *Cronologiei tabelare* susține că Dan vodă, fiul lui Radu vodă Negru, cel care dăduse mănăstirii Tismana hrisovul din 1385, „nu este fiul celui dintâi Radu vodă Negru, ci strănepot, deci dintr-același neam al Negrului vodă”²⁸⁷. Aici deci Negru vodă de la 1290 apare diferit de Radu Negru, dar din același neam (familie).

În secolul al XVIII-lea tradiția despre Negru vodă era atât de puternică încît unii boieri au încercat să o folosească în interesul lor, creîndu-și genealogii fanteziste în care stabileau legături cu familia legendarului descălecător. Astfel, în genealogia familiei Văcărescu din Tara Românească se spune: „1245 Neagoe Văcărescu, fiul lui Dan Văcărescul, voevod al Făgărașului, nepot de soră a lui Radul vodă Negru, venit-au cu iel și doamna lui Anna la Cimpulung în acești ani”²⁸⁸

²⁸³ D. Onciu, *op. cit.*, I, p. 382.

²⁸⁴ V. mai sus p. 103.

²⁸⁵ „Biserica ortodoxă română”, 1876. p. 177.

²⁸⁶ V. mai sus p. 106.

²⁸⁷ V. mai sus p. 106.

²⁸⁸ N. Iorga, *Studii și documente*, III, p. 76. Despre relația creată de stolnicul C. Cantacuzino între Negru vodă și boierii din Mărgineni v. mai sus p. 102—103.

În inscripția genealogică a familiei Monea din Veneția–Făgăraș gravată în 1728, se amintește un „Gregorius Venetus Thesaurarius voivodae Nigro” în anul 1185²⁸⁹.

La mijlocul secolului al XIX-lea nimeni nu mai punea la îndoială existența lui Radu Negru. Vorbind despre Curtea de Argeș, Stanislas Bellanger afirma că văzuse aici statuia de piatră a lui Radu Negru, considerat primul domn al Valahiei²⁹⁰. În această vreme Radu Negru înlouise pe vechiul Negru vodă.

*

Identificarea misteriosului Negru vodă a constituit obiectul a numeroase cercetări, în care imaginația a avut adesea un rol important : pentru unii autori Negru vodă era un anumit voievod, în timp ce alții considerau că e un nume simbolic dat începătorilor statului feudal al Țării Românești. Problema nu a fost soluționată pînă acum în mod satisfăcător, opiniile istoricilor fiind destul de diferite²⁹¹.

Au fost unii autori care au afirmat că Negru vodă nu face parte dintre Basarabi. Astfel, C. Kogălniceanu susținea că Negru vodă ar fi venit din Făgăraș pe la sfîrșitul secolului al XII-lea și că ar fi ridicat poate o biserică de lemn la Cimpulung, în timp ce Basarabii ar fi alt neam, urmașii lui Litovoi²⁹², opinie asemănătoare cu a lui D. Onciu, care s-a pronunțat împotriva „basarabismului” lui Negru vodă, care nu are legătură cu dinastia Basarabilor : „mitul lui Negru vodă poate fi privit numai ca personificare mitică a originilor statului la negrii-români, nu însă și ca personificare a dinastiei Basarabilor”²⁹³.

Mergînd mai departe și considerînd că Asăneștii stau la originile statului din stînga Oltului, D. Onciu l-a identificat pe Negru vodă cu aceștia ! Iată ce spunea marele istoric : „domn român, Negru vodă al tradiției noastre, căruia se încină Basarabii din Oltenia, reprezentă — ca personificare a originilor statului la români negrii din Vlahia Neagră, în partea de răsă-

²⁸⁹ P. Chihala, *Inscripția genealogică a lui Ionaș Monea din Veneția de Jos* (B.M.I., 1970 nr. 2, p. 65–66). Inscriptia a fost cunoscută de numerosi alți cercetători și istorici care au folosit-o în scrierile lor pentru datarea epocii lui Negru vodă (S. Micu - Clain, I. Pușcariu etc.).

²⁹⁰ St. Bellanger, *Le keroutza*, II, Paris, 1846, p. 430.

V. și I. Ch. Engel, *Geschichte der Moldau und Walachei*, Halle, 1804, p. 95, unde se spune că statuia de piatră aparținea lui Radu Negru, „primul voievod, care ar fi domnit la 1215.

²⁹¹ Istorul problemei (nu prea sistematic și complet) la P. Chihala, *Cine a fost „Negru vodă” Intemelitor de cetăți și ctitor de biserici?* (Pagini de vechie artă românească, București, 1970, p. 99–106) și idem, *De la „Negru vodă” la Neagoe Basarab*, p. 9–17.

C. Kogălniceanu, *Negru vodă* („Convorbiri literare”, 58, 1926, p. 456–462). V. și Ath. Marienescu, *Dinastia lui Radu Negru vodă în Ungrovlahia (Valahia Mare) și dinastia Basarabilor în Oltenia (Valahia Mică) și Valahia Mare*, București, 1911 (extras din AARMSI, s. II, t. 33, 1910–1911, p. 787–797).

²⁹² D. Onciu, *Scrisori istorice*, I, p. 387, 673. V. și p. 614, unde se arată că Vlahia Neagră a fost întemeiată de Negru vodă, în timp ce Oltenia era a Basarabilor.

Amintim aici și opinia lui Stanislav Krzyanowski, *Początki Wołoszczyzny* [Originile Valahiei], Cracovia, 1889, după care Radu Negru ar putea fi Litovoi. V. recenzia lui I. Bogdan în „Convorbiri literare”, 24, 1890, p. 551–555 și prezentarea lui B. P. Hasdeu, *op. cit.*, p. 683–684.

Alți istorici ca Gr. Tocilescu au susținut că Negru vodă ar putea fi Bărbat, fratele lui Litovoi („Epoca”, 3 decembrie 1896), în timp ce A. T. Laurian afirma că Negru vodă ar fi același personaj cu Ugrinus de la 1290, pe care I. Pușcariu îl considera urmașul lui Negru vodă. În *Manual de istoria românilor*, București, 1899, p. 89–91, Gr. Tocilescu îl identifică pe Radu Negru cu Tugomir.

rit de Olt, înainte de întemeierea domniei Basarabilor olteni în această parte — domnia Asăneștilor în Țara Românească”²⁹⁴.

Deși recunoaștea că Negru are semnificația de supus, D. Onciu l-a legat totuși de dominația Asăneștilor, săvîrsind — cum spunea malițios B.P. Hasdeu — „o poticneală nenorocită”²⁹⁵. Opinia lui Onciu a fost combătută și de G. Brățianu, care remarcă faptul că din compararea celor două pasaje rezultă că „concluzia se află într-o vădită contrazicere cu premizele”²⁹⁶. Construcția lui Onciu cade deoarece Basarabii nu au stăpinit Oltenia înainte de întemeiere, iar Negru vodă nu a venit de la sudul Dunării ci personifică — după cum spune însuși D. Onciu — pe „negrii români”, nu pe Asănești.

Tinând seama că luptele cu tătarii au durat mai multă vreme, unii istorici consideră că numele de Negru se cuvine în egală măsură voievozilor care au purtat această luptă, adică lui Basarab și lui Nicolae Alexandru (I.C. Filitti)²⁹⁷ sau lui Tugomir, Basarab și Nicolae Alexandru (Oct. Popa)²⁹⁸. Întrucât la data presupusă a descălecaturii (1290) voievod era Tihomir, Oct. Popa susținea „identificarea lui Radu Negru descălecătorul în persoana lui Tihomir și a lui Negru vodă în persoana lui Basarab”²⁹⁹. Identificarea primului Oct. Popa a împrumutat-o de la A.D. Xenopol³⁰⁰ și D. Onciu, care citează documentul din 1618 dat mănăstirii Cîmpulung, unde Nicolae Alexandru este considerat fiul lui Basarab și nepotul lui Negru Radu voievod³⁰¹.

La rîndul său, B.P. Hasdeu admitea o „măreață triadă” de Negri : Basarab (numit greșit Alexandru), Vladislav și Radu, „floarea Basarabilor, dintre care Radu formează apogeul..., întemeietorul cel final al statului Țării Românești”³⁰².

Întrucât tradiția și documentele atribuie numele de Negru mai multor voievozi de la începuturile statului feudal, unii istorici au susținut că Negru vodă are valoare de simbol.

²⁹⁴ D. Onciu, *op. cit.*, I, p. 609, 618.

²⁹⁵ B. P. Hasdeu, *Negru vodă*, p. 679.

²⁹⁶ G. Brățianu, *Tradiția istorică*, p. 107. V. și observațiile lui A. Sacerdoteanu, editorul operelor lui D. Onciu, care declară că e greu de admis întruchiparea mitică a lui Negru vodă cu stăpinirea Asăneștilor (D. Onciu, *Scrierile istorice*, II, p. 387 și 400).

²⁹⁷ *Despre Negru vodă*, p. 19–20, 34, 36, 38, I. C. Filitti afirmă că, tinând seama de „porecla glorioasă de Negru vodă în care tradiția populară a contopit pe acești doi domni, se înțelege și de ce tradiția olteană spune că Oltenia s-a închinat lui Negru vodă”.

²⁹⁸ *Făgărașul sub domnii români*, Făgăraș, 1934; idem, *Radu Negru și Negru vodă („Blajul”*, II, 1935, nr. 4, p. 210).

²⁹⁹ *Ibidem*, p. 210–212. Autorul amintit susține fără nici un temei că, în timp ce Tihomir domnea în Țara Românească, Basarab era domn al Făgărașului, de unde a fost chemat de Tihomir „ca să-l asocieze la domnie”.

³⁰⁰ În *Întemeierea țărilor române*, p. 28, Tugomir Basarab este fiul lui Radu Negru și tatăl lui Basarab ; în *Istoria românilor*, III, p. 14–15, se susține că Tugomir Basarab este supranumit și Negru vodă Basarab ; la p. 19 se admite însă identitatea Basarab = Negru vodă.

³⁰¹ D. Onciu, *Scrierile istorice*, I, p. 482 și II, p. 103. D. Onciu susținea ca probabil faptul că Tugomir ar fi ocupat Cîmpulungul în timpul interregnului din Ungaria, ceea ce ar fi făcut ca amintirea lui să se păstreze în tradiția cîmpulungeană sub numele de „descălecătorul Negru voievod, tatăl bătrînului Basarab voievod”.

³⁰² B. P. Hasdeu, *op. cit.*, p. 691. Mai amintim și opinia lui Stoica Nicolaescu care susținea existența a doi Radu care au purtat porecla Negru vodă: tatăl, care a domnit între 1212–1241. și fiul, Radu Negru al cronicil, care ar fi domnit peste o jumătate de secol, 1290–1315! (*De la întemeierea Țărilor Românești* . . ., București, 1924, p. 14).

Astfel, după D. Onciu, Negru vodă este „personificarea poetică a originilor, reprezentând nu pe un singur fondator al diferitelor fundații, ci pe diferiți fondatori cu nume necunoscute tradiției și numiți toți deopotrivă Negru vodă”³⁰³. După opinia aceluiași, Negru vodă este un nume poetic, nu un nume de personaj real. Precum vedem, opiniile marelui istoric cu privire la Negru vodă sunt destul de diferite.

O opinie asemănătoare a susținut P. Constantinescu-Iași, după care Negru vodă „descălecătorul Munteniei nu este de cît o personificare legendară a unor personajii existente sub alte numiri”, astfel încit sub numele Negru vodă se păstrează amintirea mai multor personaje din secolele XIII—XIV³⁰⁴.

Mai târziu însă D. Onciu și-a schimbat opinia; după descoperirea grafitului de la biserică domnească din Curtea de Argeș despre moartea „marelui Basarab”, a susținut că acesta este „Negru vodă al tradiției, fondatorul statului și al dinastiei”³⁰⁵.

Mai amintim, în sfîrșit, că, după opinia lui N. Iorga și I. Nistor, Negru vodă ar fi Neagoe Basarab. Primul a afirmat în mod foarte ciudat că „Basarabă nu trebuie confundată cu personalitatea legendară, adinc înrădăcinată în conștiința poporului, care e Negru vodă, pretins întemeietor venit din Făgăraș... Cât despre Negru, e vorba de Neagoe Basarabă, care, fiind mare ctitor, a sfîrșit prin a fi considerat de popor ca acela care ar fi ridicat toate vechile zidiri”³⁰⁶. Ctitor prin excelență, ziditorului „minunii” de la Argeș, „i se atribuie tot ce era vechi și mareț, ca și, în Moldova, lui Ștefan cel Mare. Astfel a trecut pe seama lui și cetatea argeșeană a lui Negru vodă”. După opinia (eronată) a lui N. Iorga, este vorba de o confuzie între Neagu și Negru³⁰⁷ (asemănarea de nume este doar aparentă.)

Cei mai mulți istorici au identificat sub numele de Negru vodă pe Basarab Întemeietorul, primul domn cunoscut al Țării, luptător împotriva tătarilor și soțul probabil al Marghitei de care vorbesc legendele populare.

Alex. Lapedatu are meritul de a fi dovedit că „Negru vodă al tradiției populare, luptător împotriva tătarilor, ctitor al bisericii domnești din Cîmpulung, soț al Margaretei... și, mai presus de toate, întemeietor al Țării Românești, nu poate fi identificat decât cu Basarab vodă”³⁰⁸. Opinia sa a fost apoi acceptată de numeroși istorici. Astfel, I. Lupaș susținea: „cercețările recente îl identifică pe Negru vodă cu Basarab

³⁰³ D. Onciu, *op. cit.*, I, p. 608.

³⁰⁴ P. Constantinescu-Iași, *Cu privire la Negru vodă* („Arhiva”, 29, 1922, nr. 3, p. 432—435); *îdem*, *Negru vodă de o parte și de alta a Carpaților* („Magazin istoric”, 1971, nr. 1, p. 31—32).

³⁰⁵ D. Onciu, *op. cit.*, II, p. 329.

³⁰⁶ N. Iorga, *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, III, p. 188.

³⁰⁷ N. Iorga, *Cîteva note despre cronicile și tradiția noastră istorică*, București, 1911 (extras din AARMSI, s. II, t. 33, 1910—1911, p. 129—146). V. și I. Nistor, *Neagoe Basarab* („Calendarul Glasul Bucovinei”, 1922, p. 20—29). Opinie împărtășită și de N. Iorga, RI, 1922, p. 76.

Dintre ideile mai ciudate amintim pe aceea a lui P. Chihală după care Negru vodă nu ar fi fost altul decât Iancu de Hunedoara (Cine a fost „Negru vodă” întemeietor de celălăți clădiri de biserici? în Pagini de veche artă românească, București, 1970, p. 97—167). Prin această „contatăre”, autorul speră „că o dispută devenită seculară se va încheia”!

³⁰⁸ Al. Lapedatu, *Cum s-a alcătuit tradiția națională despre originile Țării Românești* (AIINC, II, 1923, p. 292). În recenzie făcută lucrării, N. Iorga recunoștea că Al. Lapedatu „a découvert sous le Negru de la tradition populaire, qui se rappelait le grand constructeur, Basarab, le guerrier” (RHSEE, 1924, p. 93).

cel Mare, al cărui nume personal deveni patronimic și se transmise urmășilor”³⁰⁹. Aceeași identificare au susținut-o și alți istorici³¹⁰.

După opinia lui St. Ștefănescu, „faptele pe care tradiția î le atribuie lui Negru vodă : întemeietor de țară, luptător împotriva tătarilor, ctitor al primelor așezăminte religioase fac ca identificarea lui cea mai sigură să fie cu Basarab I”³¹¹.

Făcind o analiză atentă a documentelor cunoscute, G. D. Florescu și D. Pleșia au conchis că Negru vodă a fost un personaj real, dar că numele a fost atribuit mai multor voievozi, inclusiv lui Basarab Întemeietorul³¹².

Tinind seama de explicația dată de D. Onciu și G. Brătianu, în cazul în care acceptăm că Negru simbolizează poziția de popor sau dinastie supusă, ne întrebăm cum se poate împăca această accepțiune cu acea a numelui Basarab de „tată care supune”, care domină, adică exact inversul lui Negru ?³¹³. Dacă admitem că Basarab a fost legendarul Negru vodă, întemeietorul statului, ni se pare mai logică explicația dată de St. Ștefănescu și de alții istorici că s-a numit Negru deoarece a învins pe tătarii negri care locuiau fosta Cumanie Neagră ; în felul acesta a devenit și Basarab, iar cele două națiuni se împacă foarte bine și se completează : Basarab, cel care a supus pe negrii tătari, a devenit Negru vodă. Întrucât pînă acum nimeni nu a încercat să explică împreună, nu separat, cele două numiri, ni se pare că aceasta poate fi calea de urmat în înțelegerea mai deplină a lucrurilor.

NEGRU VODĂ ALT PERSONAJ DECIT RADU NEGRU

După cum a rezultat din paginile precedente și aşa cum a observat și D. Onciu, *Negru vodă și Radu Negru sunt două personaje diferite* : „Negru vodă, întemeietorul statului român din stînga Oltului,... nu poate fi persoană identică cu Radul Basarab, moștenitorul tronului băsărăbesc al Tării Românești unite. Numiți ca fondatori și unul și altul, însă în diferite locuri și din diferite timpuri, tradițiile lor au fost confundate și atribuite unui singur personaj, numit cu ambele nume Radu 1 Negru”³¹⁴.

B. P. Hasdeu susținea că întrucât toți Basarabii au fost negri, „ca personalitate concretă n-a existat în istoria noastră nici un alt Radu Negru afară numai de fiul lui Nicolae Alexandru Basarabă, tatăl lui Mircea cel Mare, vestit mai ales prin fundarea de mănăstiri”³¹⁵.

³⁰⁹ I. Lupaș, *Istoria românilor*, ed. IV-a, p. 67 și 72.

³¹⁰ G. Brătianu, *Traditia istorică despre întemeierea statelor românești*, p. 88; C. Kogălniceanu, *Cercetări critice cu privire la istoria românilor. Basarab I, zis Negru vodă, întemeietorul Tărilor Românești*, București, 1908. Într-o altă lucrare a sa, *Traditia istorică a descălecătorului Tărilor Românești în lumina noulor cercetări*, București, 1945, G. Brătianu consideră posibilă existența unui Negru vodă în ultimii ani ai secolului al XIII-lea. O opinie asemănătoare a exprimat și M. Măneșcu, după care Negru vodă ar fi străin de dinastia Basarabilor.

³¹¹ St. Ștefănescu, *Negru vodă „întemeietorul” Tărilor Românești* („Magazin istoric”, 1967, nr. 6, p. 2). V. și C.C. Giurescu, *Amitnirea lui Negru vodă în Tara Românească* („Argeș”, 1969, nr. 6, p. 5).

³¹² G. D. Florescu și D. Pleșia, *Negru vodă — personaj istoric real* („Magazin istoric”, 1970, nr. 8, p. 42). La p. 41 se admite ipoteza că Radu Negru ar fi putut fi domn înainte de Basarab. V. și P. Chihai, *Legende littéraire et histoire: Negru vodă*, p. 27, care conchide „Negru vodă, héros légendaire, fondateur du pays et premier bâtisseur d'églises, a fait cristallisier autour de son nom des traits si vraisemblables qu'il a falu tout un siècle de recherches minutieuses pour lui enlever l'armure tenace de réalité dont l'avait revêtue la fantaisie populaire”.

³¹³ V. mai jos p. 163.

³¹⁴ D. Onciu, *Scrisori istorice*, I, p. 379, 382.

³¹⁵ B. P. Hasdeu, *Negru vodă*, p. 664.

Primul care a arătat cum s-au „contopit” cele două personaje, Negru vodă al tradiției și Radu I al istoriei, a fost D. Onciu. „Cît despre Radul Negru, devenit fondator al statului (datorită părăsirii Amlașului și Făgărașului — n.a.), nu poate... să mai încapă îndoială că personajul istoric al mitului este Radul Basarab, domnul Țării Românești care după 1372 părăsește feudurile ungurești Făgăraș și Amlaș, desfăcîndu-se de suzeranitatea regelui Ungariei; Radul Basarab, fondatorul Tismanei, Coziei și Cotmenei și probabil ctitor încă și al altor mănăstiri și biserici, glorificat de călugări mai mult decît vreunul din predecesorii săi și numit în tradiția de la Tismana chiar ca fondator al statului. Dat fiind de o parte *Radu vodă* al călugărilor, de altă parte *Negru vodă* al tradiției populare ca fondator, cronicarii au împreunat pe amîndoi în personajul astfel plăsmuit al lui *Radul Negru*, personaj care, în înțelesul cronicilor, n-a avut ființă”³¹⁶.

Asupra datei cînd a avut loc această „contopire” dintre Radu vodă al istoriei și Negru vodă al tradiției, D. Onciu se oprește la a doua jumătate a secolului al XVI-lea cînd Alexandru Mircea confirmă mănăstirii Tismana donațiile lui Negru vodă, adică ale ctitorului ei Radu I³¹⁷ (la această dată însă cele două nume nu erau încă asociate, era doar o confuzie de persoane)³¹⁸.

Concluziile lui D. Onciu au fost dezvoltate și amplificate cu noi argumente de Alex. Lapedatu care a arătat că substituirea lui Radu Negru Vodă, care a fost Basarab, „s-a îndeplinit exclusiv pe cale literară, fără nici un amestec al poporului... la Cîmpulung și abia în sec. al XVII-lea, în epoca lui Matei Basarab”³¹⁹. El arată că tradiția populară cunoaște numai pe Negru Vodă căruia îi atribuie o serie de ctitorii (cetăți și mănăstiri).

Considerînd că primul voievod s-a chemat Negru (așa cum este menzionat în toate documentele de pînă în vremea lui Matei Basarab) și înînd seama că primul domn cunoscut cu numele (îndeosebi din documentele și pomelnicul Tismanei) ³²⁰ s-a numit Radu, s-a socotit în mod simplu că cei doi sunt în realitate aceiași persoană, astfel încât lui Radu i s-a adăugat și epitetul Negru, devenind Radu Negru.

„Radu vodă a fost luptătorul neatîrnării împotriva Ungariei, acel care a rupt, desigur cu sacrificiul feudelor de dincolo de munți, legăturile de vasalitate pe care predecesorii săi le recunoscuseră la jumătatea veacului al XIV-lea. Lui și nu altuia îi se potrivește definiția tîrzie a cronicii că „după ce au trecut domnul dînceaace, n-au mai avut stăpînire peste români în Ardeal, iar nici pe dînsul să-l stăpînească cineva n-a fost”. Era deci

³¹⁶ D. Onciu, *op. cit.*, I, p. 379–381, 671; v. și II, p. 115, unde se spune: „pe lîngă fundațiile lui bisericesti, negreșit și faptul independentîi, împreună cu renunțarea la posesiunile de peste munți, a contribuit la formarea legendei lui Radul ca descălecător”.

³¹⁷ *Ibidem*, I, p. 382: „Două secole au fost de ajuns ca Radul, tatăl lui Mircea, privit acum ca fondator, să fie confundat cu fondatorul Negru vodă al mitului”.

³¹⁸ V. mai sus p. 148.

³¹⁹ Al. Lapedatu, *op. cit.*, p. 305 și urm. V. și G. Brătianu, *În jurul întemeierii statelor românești*, p. 16, care crede că nu este vorba de o confuzie între Basarab (= Negru vodă) și Radu I (= Radu Negru), ci de o suprapunere a acestuia din urmă peste un alt Radu Negru mai vechi „de care se leagă relațiunea descălecătorului din țara Oltului ardelean”.

³²⁰ V. mai sus p. 148–149. V. și V. Drăghiceanu, *Curtea domnească din Argeș. Note istorice și arheologice* (BCMI, 1917–1923, p. 25), unde se arată că în pomelnicele vechi ale mănăstirilor Argeș și Cîmpulung și al episcopiei de Rîmnic primul domn este trecut Basarab, iar Radu I figurează ca al patrulea voievod; în schimb, în pomelnicul mănăstirii Tismana lui Radu i se spune Radu Negru. De aici numele a trecut și în pomelnicul mitropoliei, unde Radu Negru este menționat ca primul domn al țării.

ușor și aproape firesc să se stabilească o confuzie în mintea urmașilor între evenimentele mai puțin cunoscute de la sfîrșitul veacului al XIII-lea și faptul de mare răsunet istoric și politic al luptei lui Radu vodă împotriva puternicului suzeran angevin". După opinia acelaiași istoric, „substituirea lui Radu vodă de la Argeș lui Negru vodă de la Cîmpulung s-a făcut pe cale literară”³²¹.

Asupra modului cum a ajuns Radu I a fi confundat cu legendarul Radu Negru amintim aci și opinia lui V. Drăghiceanu : în biserică mănăstirii Cîmpulung fusese zugrăvit Negru vodă și Dan I, fiul lui Radu Negru, după cum mărturisesc stolnicul C. Cantacuzino și mitropolitul Neofit Cretanul la 1747³²²; „din asocierea numelui lui Radu, aflat în portretele ctitoricești ale bisericii cu data de 1215, greșit ceteată din inscripția bisericii, ieș un Radu vodă Negru, la 1215, care este în contrazicere chiar cu teoriile istorice ce se formează pe timpul lui Matei Basarab, care pun pentru Negru vodă anul 1290”³²³.

„Fiindcă chipul lui Negru vodă nu figura în biserică (e vorba de biserică de la Cîmpulung — n.a.), a fost identificat cu Radu, care a devenit Radu Negru ; fiindcă trebuia să fie mai vechi decit Basarab cel menționat pe piatra tombală din biserică, s-a pus pe actul plăsmuit data aproximativă 6800 (1291—2), pe care nici un alt hrisov de la Radu Negru nu putea să dezmință”³²⁴.

Menționăm aci că opinia lui N. Iorga, după care „Radu Negru a fost creat de cîmpulungeni, la care se cîntă și o baladă a lui :

Din oraș din Cîmpulung,

La poarta lui Negru vodă,

precum se vede din inscripția din 1636 de la mănăstirea lor, cu prilejul cererii lor de privilegii supt Mateiu Basarab”, nu este întemeiată, deoarece Negru vodă al baladei și Radu Negru din pisanie sunt două personaje diferite. Dealtfel, după cum spunea și N. Iorga, Radu Negru a fost o „personalitate neadevărată”, „fabricată” prin alipirea a două nume : Negru vodă din legenda populară și Radu vodă, cel din pomelnicul mănăstirii Cîmpulung și cel care eliberașe primul act orașului. „O legendă de voievod luptind cu tătarii și curățind creștinătatea de ei umbla prin țară (în secolul al XVII-lea — n.a.) ; i s-a alipit mai tîrziu numele de Neagu — Negru ctitorul, pentru ca pe încetul... să se ajungă la deplina formă cărturărească a unei legende pornite din simplă baladă”³²⁵.

După cum spunea pe bună dreptate D. Onciu, deși această tradiție „este unul din cele mai interesante fenomene din istoria legendelor istorice, ... trebuie să renunțăm la figura legendară a fondatorului Radu Negru”³²⁶.

³²¹ G. Brățianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București, 1945, p. 85. V. și *ibidem*, p. 108, unde se susține că concluzia lui D. Onciu își păstrează întreaga valoare. V. și C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, I, ed. V-a, p. 428—431, care arată că din mediul bisericesc confuzia Negru vodă — Radu I a trecut apoi în istoriografie.

³²² Despre portretele lui „Negru vodă”, v. P. Chihala, *op. cit.*, p. 106—111 și idem, *Din cetețile de scaun ale Tărilor Românești*, p. 131 și urm. 244—245, 323—325 și pl. de la p. 59—60, unde se reproduc portretele acestuia de la Cîmpulung, Curtea de Argeș și schitul Negru vodă.

³²³ V. Drăghiceanu, *op. cit.*, p. 22.

³²⁴ I. C. Filitti, *Despre Negru vodă*, p. 37.

³²⁵ N. Iorga, *Cteva note despre cronicile și tradiția noastră istorică*, București, 1911. Despre opinia lui N. Iorga cu privire la Neagoe = Negru v. mai sus p. 156.

³²⁶ D. Onciu, *op. cit.*, I, p. 672—673.

A constituit o problemă foarte dezbatută în istoriografie, problemă în care s-au emis păreri foarte diferite pe care considerăm util să le amintim aici întrucât ele sunt legate și de originea lui Negru vodă.

Unii istorici și filologi au mers atât de departe încit au împins vechimea familiei domnitoare a Țării Românești pînă în vremea dacilor. Aceasta era opinia lui B. P. Hasdeu, marele învățat, dominat de o puternică imaginea, după care Basarabii au fost o castă nobiliară, nu o familie; numele ar fi o combinație între titlul ban și numele de familie Sarabă. Sarabii ar fi fost casta nobiliară a dacilor, care au fost cunoscuți vecinilor sub porecla de arabi, ar fi dat romanilor cățiva împărați și au locuit apoi în Oltenia și Hateg în secolele V—XIII, unde au condus populația autohtonă rămasă aci după retragerea administrației romane; de aici și-ar fi întins apoi treptat stăpînirea asupra teritoriului de la răsărit de Olt.³²⁷

Deși teoria lui Hasdeu nu are nici un temei științific, ea era menită să susțină două idei: să afirme continuitatea populației autohtone și să arate că intemeierea Țării Românești este o operă internă, nu rezultatul unui „descălecătat”.

Ca și Hasdeu, N. Densușianu a susținut că familia Băsărabă apare „ca o familie princiară în Dacia încă înainte de cucerire” (romană). Citind pe Iordanes, susține că „Zarabii” erau o „trupină” (tulpină — n.a.) veche, glorioasă, avută și puternică, din care se alegeau, după o ordine stabilită, regii și marii sacerdoți ai dacilor”.³²⁸

Teoria lui B. P. Hasdeu a fost reluată de D. C. Petrescu, după opinia căruia Basarab derivă din Sarabos—tereos—tarabostes, adică boieri pileati ai dacilor!³²⁹

O opinie asemănătoare în parte cu a lui Hasdeu a susținut D. Onciu. Pornind de la afirmația cronicii că „Băsărăbeștii se trag din neam sîrbesc” și pentru a susține vechimea lor în Oltenia, de care vorbește cronica țării, marele istoric susținea că numele Basarabilor derivă de la un neam tracic de la sud de Dunăre denumit bessii, a căror capitală era Bessapara. Admitând că, prin metateză, Bessapara a dat Bessaraba, Besăraba și Basaraba (fapt imposibil după Al. Philippide) și că bessii au fost identificați uneori cu românii încă din secolul al XI-lea, Onciu susține că „Basarabii sunt veniți ca români din miazați de Dunăre, din părți ocupate pe atunci de slavi”. În acest fel, Onciu își susținea teoria sa admigraționistă, respinsă în general de istorici. Ca și Hasdeu, Onciu afirma: „vechii Basarabi nu pot fi considerați ca dinastie sau ca o singură familie, ci numai ca clasă conducătoare... Abia mult mai în urmă, din această clasă conducătoare, s-a ridicat dinastia Basarabilor”³³⁰. Originea sud-dunăreană a Basarabilor a fost respinsă pe bună dreptate de istoriografia română cu dovezi convincătoare la care ne vom referi mai departe.

Au fost și unii cercetători care au căutat alte explicații pentru originea neamului Basarab. După C. Diculescu — care exagera mult influ-

³²⁷ B. P. Hasdeu, *Basarabii. Cine? De unde? De cînd?*, București, 1894.

³²⁸ N. Densușianu, *Chinenstatul familiei Băsărabă din țeara Hațegului* (RIAF, VIII, 1902, p. 50—63).

³²⁹ D. C. Petrescu, *Rostul capetelor de arabi în stema Basarabeștilor*, București, 1929 (și în „Convorbirile literare”, 57, 1925, p. 782—789).

³³⁰ D. Onciu, *op. cit.*, I, p. 391, 438.

ență limbii germane vechi asupra românei — Basarab ar deriva din cuvîntul ban și germanul Saraba³³¹.

Ilie Gherghel susținea originea turcă a cuvîntului, derivîndu-l din baș-arabă = cap de maur³³², aceasta ținînd seama și de așa-zisul blazon al Basarabilor despre care am vorbit în capitolul Negru vodă. Filologul Al. Philippide a arătat netemeinică unei asemenea teorii pentru simplul motiv că în limba turcă „un bas arab este imposibil”, construcția corectă fiind „arab bası”³³³.

După T. Hotnog, numele Bersaben ar fi denumirea veche dată de poloni populațiilor mahomedane, în special cumanilor, ai căror urmași ar fi fost numiți în secolul al XVI-lea basarabi³³⁴.

Nu putem să nu amintim aici și opinia lui D. Cantemir, după care dinastia Basarabilor ar fi fost originară din Basarabia ! Iată ce spune învățatul nostru principie : „Basarabia, ai cărei locuitori pe vremea năpadei lui Batie prin cetăți neîncăpînd, s-au tras spre Severin și peste Olt, unde și la stăpînirea bănească unii dintr-însuși au agiuns, de la care și astăzi familia Băsărăbeștilor în Tara Românească se trage, luînd adică stăpînitorul său banul lor de atuncea numele de pe numele norodului”³³⁵. Deci, datorită invaziei tătarilor la 1241, o parte din locuitorii de la gurile Dunării s-au refugiat în Oltenia, unde a luat naștere dinastia Basarabilor. De fapt — așa cum a arătat B. P. Hasdeu — procesul este invers : denumirea de Basarabia derivă de la numele lui Basarab care a stăpînit partea de sud a regiunii, așa-numitele „părți tătărești”.

Tinînd seama de faptul că în secolul al XIII-lea, cînd au năvălit tătarii, românii au dat lupte cu aceștia, unii istorici și lingviști ca B. P. Hasdeu³³⁶, D. Onciu³³⁷, I. Gherghel³³⁸, C. Kogălniceanu³³⁹ etc. au susținut că Basarab nu e altul decît urmașul lui Bezeremban (Basarabban) amintit de cronică persană a lui Raṣid-ed-Din ca luptând cu tătarii la 1241, iar țara acestuia Ilaut a fost identificată de unii cu Aluta (Tara Oltului sau Făgărașul) sau cu Oltenia.

După alte opinii (T. Hotnog, I. C. Filitti etc.), Bezeremban ar fi fost de fapt Zeberen-ban, adică banul maghiar de Severin, regiune pe unde ar fi trecut tătarii. În jurul acestei identificări au avut loc vii dispute între diversi cercetători (îndeosebi I. Gherghel și T. Hotnog)³⁴⁰.

Au fost și unii învățați care și-au exprimat rezerve cu privire la Bezeremban și Ilaut ; astfel, Emil Lăzărescu a arătat că lectura numelor proprii este nesigură iar itinerariul trupelor tătare este atât de confuz încit pe baza lor nu se poate constitui nici o ipoteză plauzibilă și a cerut eliminarea pasajului respectiv din istoria României³⁴¹. O opinie asemănă-

³³¹ C. Diculescu, *Die Gepiden*, București, 1923, p. 190 și urm.

³³² I. Gherghel, *Zur Frage der Urheimat der Românen*, Viena, 1910.

³³³ Al. Philippide, *Originea românilor*, I, p. 829—830.

³⁴ T. Hotnog, „Bersabenii” din cronicile vechi polone („Arhiva”, p. 34, 1927, nr. 2, 69—77). V. și I. Gherghel, *Bersaben = Besermen?* (î bîdem, 35, 1928, nr. 2, p. 142—146).

³³⁵ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 370.

³³⁶ Negru vodă, p. 670.

³³⁷ *Scrisori istorice*, I, p. 352, 608.

³³⁸ *Basarab-ban sau Severin-ban?* („Arhiva”, 32, 1926, nr. 1, p. 60—63).

³³⁹ *Basarab și năvălirea tătarilor din 1241* („Arhiva”, 41, 1934, nr. 3—4, p. 111—117). V. și recenzie lui A. Sacerdoteanu, în „Revista istorică”, 21, 1935, p. 276—282.

³⁴⁰ T. Hotnog, „Bezeremban” din cronică persană a lui Fazel-Ullah Raschid — *Studiu istorico-filologic*, Iași, 1919; idem, *O lămurire despre Basarab ban sau Severin ban* („Arhiva”, 33, 1926, nr. 2, p. 131—134).

³⁴¹ E. Lăzărescu, lucrare în ms. citată de G. Brătianu, *op. cit.*

toare a susținut și A. Sacerdoțeanu : „Bezeremban nu a fost pe pămînt românesc și nu poate fi ceteit Basarab”³⁴².

Cu cîțiva ani în urmă, regretatul savant A. Decei a dovedit netemeinicia vechilor identificări ; el a arătat că faimosul Bezeremban este în realitate castelanul Brzeze (Bresk) din Sandomir iar Ilaut — ținutul Liovului, astfel încît știrea din 1241 nu privește istoria românilor³⁴³.

Cei mai mulți cercetători au susținut originea cumană a numelui Basarab. N. Iorga a arătat că acest nume este cuman ca și Talabă, Tin-cabă și Toxabă și că el dovedește legăturile dintre români și cumani³⁴⁴. Aceeași origine au susținut-o și alții istorici și filologi (O. Densușianu³⁴⁵, N. Drăganu³⁴⁶, C. C. Giurescu³⁴⁷ etc.).

După opinia savantului maghiar L. Rethy, Basarabii ar fi fost chiar înrudiți cu cumanii, avînd aceiași stemă strămoșească, șoimul (turul)³⁴⁸.

Ceea ce se mai cuvine subliniat este larga răspîndire a numelui Basarab pe întreg cuprinsul României, îndeosebi în Transilvania, de la Făgăraș pînă la Caransebeș, unde se întîlnesc :

- Egidius, filius Iohannis Bazarab de Bezermen — Zanchal (Sîncel), pe Tîrnave (1341);
- doi cnezi Bozorad în Crașova (1358);
- Bazarab Longus în Hațeg (1360);
- cnezul Bessarab în Rîușor — Hațeg (1398);
- un nobil Bazarad în același sat (1435);
- preotul Ioan Basaraba din Vaideei (1447);
- Bazarab cu posesiuni în regiunea Telciu-Năsăud (1450), regiune unde se găsește muntele Basarabă;
- Francisc Bozoraba în Caransebeș (1588) etc.

În secolul al XVII-lea numeroși iobagi din Făgăraș purtau numele Basarab³⁴⁹, iar în regiunea Hunedoara se găsește chiar un sat cu numele Băsărăbeasa, amintit la 1439³⁵⁰.

Tinînd seama de larga răspîndire a acestui nume în Transilvania, unii istorici au admis o origină transilvăneană a dinastiei Tării Românești. Astfel, după N. Densușianu, „chineziatul Băsărabilor de la Hațeg este tulpina originală a familiei principale a Băsărabilor”³⁵¹.

³⁴² A. Sacerdoțeanu, *Marea invazie tătară în sud-estul european*, București, 1933, p. 49—56; idem, în RI, 21, 1935, p. 378—382.

³⁴³ A. Decel, *L'invasion des Tatars de 1241/1242 dans nos régions selon la Djami ot-Tewarikh de Fazl Ollah Râstid ed-Dîn* (RRH, 1973, nr. 1, p. 103—111); și în limba română în vol. același, *Relații româno-orientale*, București, 1978, p. 193—208.

³⁴⁴ N. Iorga, *Originea numelui Băsărabă* (RI, V, 1919, p. 138). Așa s-ar putea explica faptul că tradiția populară nu cunoaște numele Basarab ci pe acela de Negru vodă.

³⁴⁵ *Originea Basarabilor* („Grai și suflet”, IV, fasc. 1, 1929, p. 147—149).

³⁴⁶ *Români în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticiei*, București, 1933, p. 520—530.

³⁴⁷ *Istoria românilor*. I, ed. V-a, București, 1946, p. 385.

³⁴⁸ „Turul”, 1884, p. 53—58. V. și observațiile lui B. P. Hasdeu, *Negru vodă*, p. 680—683.

³⁴⁹ N. Drăganu, *op. cit.*, p. 520—530 (care dă bibliografia problemei și înșiră numeroase nume de Basarabi); I. Conea, *Basarabii din Argeș. Despre originea lor teritorială și etnică*, București, 1935; V. I. Motogna, *Un document necunoscut privitor la istoria românilor din Valea Rodnei* (RI, 11, 1925, p. 196—201); idem, *Un Băsărăbă amintit la 1341* (ibidem, 15, 1929, p. 148—149) etc.

³⁵⁰ Despre satul Băsărăbeasa v. RI, 7, 1921, p. 207, iar despre Vadul Basarabilor, aflat în Polonia, lîngă Ostrog, „Cercetări istorice”, I, 1925, nr. 1, p. 408.

³⁵¹ N. Densușianu, *Chineziatul familiei Băsărabă*.

Împotriva originii străine a lui Basarab s-a pronunțat I. Conea care consideră că numele este „foarte vechi pe pămîntul românesc”, fiind adus din Hațeg – Hunedoara, unde se afla „vatra numelui de Băsărabă pe pămîntul românesc”. Numele a fost foarte răspîndit iar cei care-l purtau erau „aproape totdeauna cnezi sau nobili”.

Tinînd seama de frecvența numelui Basarab în această regiune, autorul citat a susținut că țara Hațegului este „teritorul de origine a Basarabilor de la Argeș”. Existența acestui nume în regiunea de la nord de Carpați constituia o dovadă că Basarabii au venit de aici³⁵². În recenzie făcută lucrării lui I. Conea, N. Iorga a emis ideea că frecvența numelui Basarab în regiunea de sud a Transilvaniei se dătoresc unei colonizări masive de cumani în secolul al XI–III-lea³⁵³.

Istoricii și filologii care au admis originea cumană a numelui Basarab au căutat și o explicație a acestuia. Astfel, după O. Densusianu, Basarab ar deriva din Basar, cuvînt format din particula bâs, care servește la întărirea adjetivelor, din turco-tătarul ary, ar = curat, sfînt, bun și din cuvîntul aba = tată sau bunic; Basarab ar însemna deci tatăl sau bunicul cel foarte bun sau foarte sfînt³⁵⁴.

Cea mai bună explicație ni se pare a fi aceea dată de László Rásonyi-Nagy, după care numele Basarab, de origine cumană, ar deriva din basar + aba, care înseamnă tatăl dominator, care subjugă sau stăpînește³⁵⁵. De aceeași părere a fost și marele învățat A. Decei care susținea că basar este aoristul verbului basmak = a domina, a apăsa, iar aba = tată; *Basarab înseamnă deci tatăl dominator, care stăpînește*³⁵⁶. Cînd î se va fi dat acest nume de origine cumană, cei care au făcut-o nu vor fi știut probabil că Basarab îl va merita pe deplin prin opera pe care a realizat-o.

Aici însă trebuie să arătăm că lucrurile s-au putut petrece și altfel: *domnul Tării Românești putea să capete suprânumele de Basarab după ce a reușit să supună și să domine resturile neamurilor turanice care locuiau în Cumania Neagră*. Dacă admitem că Basarab a fost legendarul Negru vodă, intemeietorul statului, ni se pare logică explicația dată de Șt. Ștefănescu și de alții istorici că s-a numit Negru deoarece a învins pe tătarii negri care locuiau fosta Cumanie Neagră³⁵⁷; în felul acesta a devenit și Basarab (numit astfel de noii săi supuși), iar cele două noiuni se impacă foarte bine și se completează: *Basarab, cel care a supus pe tătarii negri, a devenit și Negru vodă*, ambele fiind suprânume izvorîte de faptele sale care l-au făcut vestit atât în țară cît și peste hotarele ei.

³⁵² I. Conea, *op. cit.*

³⁵³ RI, 22, 1936, p. 83–84.

³⁵⁴ O. Densusianu, *op. cit.*

³⁵⁵ László Rásonyi - Nagy, *Baszarába. Az oláh államiság kialakulásához* [Basarab. Despre formarea a statului român] („Magyar Nyelv”, 29, 1933, nr. 5–6, p. 160–171); idem, *Contributions à l'histoire des premières cristallisations d'état des Roumains. L'origine des Basarabas* („Archivum Europae Centro-Orientalis”, 1, 1935, p. 221–253).

³⁵⁶ A. Decei, *op. cit.* Utilizarea numelui Basar în mediul tătăresc al vremii rezultă din informația unei cronică după care Toktay a trimis pe doi din „fill” săi, Tukul Bugha și Ilbasar, în fostele posesiuni ale lui Nogay; Ilbasar s-ar fi stabilit pe fluviul Yayig, iar Tukul Bugha la Isaccea (A. Decei, *La Horde d'Or et les Pays Roumains aux XIII et XIV siècles selon les historiens arabes contemporains*, „Romano–arabica”, II, 1976, p. 62). Se înțelege că între tătarul Ilbasar și Basarab nu este nici o legătură.

³⁵⁷ V. mai sus p. 144–145.

Întrucât pînă acum nimeni nu s-a gîndit să explice *împreună*, nu separat, cele două numiri, Basarab și Negru vodă cu sensurile de mai sus, ni se pare că aceasta poate constitui calea de înțelegere mai deplină a lucrurilor. Nu avem pretenția că am rezolvat definitiv problema ci doar de a oferi istoricilor prilejul de a reflecta la soluția propusă de noi.

Vom conchide deci că *numele Basarab poate fi de origine cumană, dar că voievodul care purta acest nume a fost român și domnul românilor*, așa cum mărturisesc cronicile și documentele străine. Indiferent deci de nume, luat sub influență cumană, *Basarab a fost român și a luptat pentru cauza românilor*, ceea ce nu ar fi făcut un cuman. De aceea ni se par lipsite de fundament științific afirmațiile unor istorici după care Basarab ar fi din familia hanilor tătari Kipceac³⁵⁸.

„Numele cu aspect cuman al Basarabilor — afirma marele istoric G. Brătianu — nu însemnează neapărat și originea cumană a acestei familii; el poate fi numai rezultatul influenței firești a vecinătății și a alianței acestui neam de năvălitori asiatici cu românii de la Dunăre, o mărturie a legăturilor noastre cu neamurile turco-tătare”³⁵⁹.

Important de subliniat este și faptul că în unele izvoare sîrbești, începînd din vremea domniei lui Basarab, țara acestuia este numită „Basarabina zemlje”, cum i se spune la 1349 și 1357³⁶⁰.

Mai tîrziu, în 1396, Vlad Uzurpatorul se va intitula „Woyewoda Bessarabie”, iar țara stăpînată de el „Woyewodatum Bessarabie”, așa cum la 1395 Ștefan I, domnul Moldovei, se obliga față de regele Poloniei să-i dea ajutor împotriva oricui, printre alții și împotriva „voievodului Basarabiei”³⁶¹.

Dinastia lui Basarab s-a identificat într-atît cu țara pe care o conducea încît la 1419 regele Sigismund de Luxemburg arăta că „*tara Ungrovlahiei este Basarabească*”³⁶².

³⁵⁸ L. Elekes, *Basaraba családja* [Familia lui Basarab] („Turul”, 1944–1946, p. 19–28).

³⁵⁹ RIR, I, 1931, p. 238–239.

³⁶⁰ D. Onciu, *op. cit.*, II, p. 23–24; F. Miklosich, *Monumenta serbica*, p. 146, 161.

³⁶¹ Hurmuzaki, I/2, p. 374; D. Onciu, *op. cit.*, p. 24; M. Costăchescu, *Documente moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 612.

³⁶² DRH., D, I, p. 92.

Triumful luptei pentru neatîrnare: întemeierea Moldovei și consolidarea statelor feudale românești

Victoria Țării Românești asupra regatului angevin în 1330 a dat caracter ireversibil procesului de constituire a celui dintâi stat românesc medieval. Fa a asigurat menținerea și a permis consolidarea primului și principalului punct de reazem al emancipării politice a românilor de sub dominațiile străine. În deceniile următoare, românii din afara arcului carpatice și-au desăvîrșit emanciparea politică împotriva celor două mari puteri care își disputau controlul asupra spațiului caipato-dunărean: Hoarda de Aur și regatul ungăr. Pe fundalul acesta politic și militar s-a constituit cel de al doilea stat românesc medieval, Moldova, și s-a desăvîrșit caracterul de-sine-stătător al celor două state românești. În decurs de cîteva decenii, cele două state ating limitele lor teritoriale istorice, crează instituțiile neatînării statale și se afirmă în cîmpul relațiilor internaționale. Rîndurile care urmează încearcă să surprindă principalele etape politice ale acestui proces complex¹.

Restrîngerea ariei de dominație a Hoardei de Aur în Europa răsăriteană. În a doua jumătate a secolului al XIV-lea, Europa răsăriteană a înregistrat una din cele mai de seamă mutații politice din întreaga ei istorie medievală. Sub presiunea unor forțe multiple, din care cea mai însemnată a fost cea a regatelor polon și ungar coalizate, aria hegemoniei tătare se restrînge considerabil în teritoriile ei apusene. Constelația de forțe subordonată în această zonă Hoardei de Aur se destramă și, ca urmare, harta politică a regiunii se restructurează. Alianța polono-ungară, transformată în uniune personală, după ce Ludovic de Anjou a preluat și coroana polonă (1370–1382), a devenit forță dominantă pînă la destrămarea ei după moartea regelui Ungariei.

Ofensiva puterilor creștine împotriva Hoardei de Aur, acțiune la care românii au avut o participare însemnată, și tendința celor două regate asociate de a-și impune dominația asupra teritoriilor smulse hegemoniei mongole, au alcătuit cadrul exten în care s-a desăvîrșit emanciparea politică a românilor de la sud și răsărit de Caipăți și procesul de constituire a statelor române de-sine-stătătoare.

¹ Din vasta bibliografie consacrată etapei finale a întemeierii statelor românești medievale semnalăm în notele următoare doar cîteva din cele mai de seamă lucrări. Bibliografia cuprinzătoare a acestei etape va figura în monografia închinată problemei.

Primul obiectiv al ofensivei care a respins spre răsărit dominația Hoardei de Aur a fost Lwów-ul, centru al cnezatului rus apusean de Halici-Volhinia, veche arie de rivalitate între influențele răsăritene și apusene². Faptul nou care a deschis era răsturnării raporturilor de forțe în această zonă deosebit de sensibilă a relațiilor internaționale în Europa răsăriteană a fost restaurarea regatului polon unitar în primele decenii ale secolului al XIV-lea și orientarea spre răsărit a efortului său ofensiv. Această nouă direcție de politică externă nu s-a impus decât după ce Polonia s-a desprins din conflictele nordice și apusene în care a fost implicată ca urmare a efortului ei de a-și desăvîrși unitatea și de a recupera teritoriile pierdute în epoca fărîmătării feudale.

Încercarea restauratorului statului unitar polon, Vladislav Lokietek (1305–1333), de a recupera teritoriile pierdute în decenile anterioare au adus Polonia în conflict cu Boemia dinastiei de Luxemburg, care acaparase cea mai mare parte a Sileziei, cu Ordinul teuton, care își impusese dominația asupra Pomeraniei răsăritene și care controla astfel cursul inferior al Vistulei, și cu marca de Brandenburg, care se străduia să-și extindă dominația în Pomerania apuseană și în Polonia Mare. Ani de-a rîndul, după restaurarea regalității polone, energia militară a țării s-a consumat în conflictele cu acești adversari și în efortul de recuperare a principalelor teritorii pierdute.

În 1327, Vladislav Lokietek întreprinde o nouă mare acțiune militară împotriva Ordinului teuton în speranța de a-i relua Pomerania și celelalte teritorii contestate. Alianța încheiată între Ordinul teuton și regele Boemiei, Ioan de Luxemburg (martie 1329) a inclinat însă balanța puterii în favoarea adversarilor regatului polon. În ciuda concursului militar pe care i l-a acordat aliatul său Carol Robert în 1330 și a unui însemnat succes militar dobîndit împotriva teutonilor (Plowce, septembrie 1331), raportul general de forțe făcea imposibilă în această etapă realizarea țelurilor regelui polon. Succesorul lui Vladislav Lokietek, Cazimir al III-lea cel Mare (1333–1370), a tras învățăminte din experiența tatălui său; sub influență și cu concursul regilor angevini din Ungaria, Carol Robert (1308–1342) și Ludovic de Anjou (1342–1382), el s-a desprins treptat din conflictele cu Brandenburgul, Ordinul teuton și Boemia — începutul a fost realizat în noiembrie 1335, la Wyszegrad — și a inițiat hotărît o nouă direcție de politică externă, expansiunea în răsărit.

Reconcilierea Poloniei cu Boemia și Ordinul teuton, datorată în mare măsură inițiativelor perseverente ale diplomației ungare, a consolidat alianța polono-ungară, sporindu-i considerabil eficiența în diversele direcții în care s-a manifestat. Una din aceste direcții a fost aria de dominație a Hoardei de Aur. Revizuindu-și opțiunile de politică externă, Polonia lui Cazimir cel Mare a inițiat în 1340, în cooperare cu regatul ungar, o acțiune de mari proporții la Lwów în Halici în scopul de a readuce cnezatul rus în aria de influență a celor două regate. Extinzîndu-se treptat la alte zone, acțiunea inițiată la Halici a sfîrșit prin a modifica considerabil situația politică a Europei răsăritene.

² Pentru ofensiva regatelor polon și ungar în cnezatul Halici, v. între altele: Wl. Abraham, *Powstanie organizacyj Kościola łacińskiego na Rusi*, I, Lwów, 1904, p. 215–237; H. Paszkiewicz, *Polityka ruska Kazimierza Wielkiego*, Warszawa, 1925; G. Rhode, *Die Ostgrenze Polens, Politische Entwicklung, Kulturelle Bedeutung und geistige Auswirkung*, I, *Im Mittelalter bis zum Jahre 1401*, Köln-Gratz, 1955; P. W. Knoll, *The rise of the Polish monarchy-Piast Poland in East Central Europe, 1320–1370*, Chicago-London, 1972 (cu întreaga bibliografie a temei).

Primele semne ale acestei noi direcții de politică externă polonă aparțin anului 1335, cind Carol Robert și Cazimir, care aveau de conciliat vechi revendicări paralele asupra teritoriilor din Halici-Volhinia, și-au reglementat raporturile printr-un acord, temei al unui sir de înțelegeri încheiate în deceniile următoare³. În anul următor, Cazimir cere Curiei papale să transfere asupra episcopiei de Gnezno direcția vieții spirituale catolice din teritoriile ruse, subordonate la acea dată episcopiei de Lubusz, care se afla sub control german⁴; inițiativa regelui e indicul pregătirii acțiunii în teritoriile ruse apusene. În 1338, cu prilejul unei noi întâlniri între Carol Robert și Cazimir, la Wyszegrad, situația teritoriilor ruse apusene a ocupat din nou un loc de frunte în negocierile polono-ungare; la întâlnire a participat însuși cneazul rus care aderă la alianța celor două regate⁵. Evenimentul a precedat deaproape deschiderea ostilităților și intrarea directă în acțiune a Poloniei și Ungariei.

Acordul de la Wyszegrad, din noiembrie 1335, nu a înlăturat definită fricțiunile dintre Polonia și teutoni, care au cunoscut chiar o puternică recrudescență în anii următori. Evoluția evenimentelor s-a înscris totuși, în cele din urmă, în direcția stabilită în 1335. În iulie 1343, la Kalisz, Cazimir și reprezentanții Ordinului au încheiat un tratat în spiritul acordurilor anterioare; pe această temelie care consacra *status quo*-ul între cele două puteri s-a instaurat pacea între Polonia și Ordinul teuton, care avea să dureze pînă la începutul secolului următor⁶.

Adeziunea cneazului Boleslav Iurii la alianța polono-ungară, revenirea sa la catolicism și implicațiile acestui fapt pentru țara asupra căreia domnea au declanșat reacția boierimii ruse, refractară confesiunii catolice; la 7 aprilie 1340, cneazul Boleslav Iurii a căzut victimă acestei reacții, fiind ucis de boierii săi⁷. Pentru a fi în măsură să reziste presiunii polono-ungare, boierii fac apel la sprijinul puterii suzerane, Hoarda de Aur, amenințată și ea de ofensiva celor două regate în aria sa de influență.

La numai zece zile după uciderea cneazului, la 16 aprilie 1340, regele Cazimir a intrat în campanie; rapiditatea intervenției polone, sprijinită de o acțiune militară ungară simultană, e indicul stadiului avansat al pregătirilor celor două puteri în vederea unei acțiuni la Halici; asasinarea lui Boleslav Iurii nu a făcut decît să preîntîmpine o acțiune militară în curs de pregătire⁸.

³ A. Prochaska, *W sprawie zajęcia Rusi przez Kazimierza Wielkiego*. (KH, VI, 1892, p. 30–34); Br. Włodarski, *Polska i Rus, 1194–1340*, Warszawa, 1966; pentru oscilațiile istoriografiei cu privire la data exactă a acestui acord polono-ungar, 1335 sau 1338, v. G. Rhode, *op. cit.*, p. 174.

⁴ P. W. Knoll, *op. cit.*, p. 124.

⁵ V. lucrările citate la nota 2.

⁶ P. W. Knoll, *op. cit.*, p. 117–120.

⁷ „Post hoc praefata domina Anna regina anno Domini MCCCXXXIX defuncta et sequenti anno Boleslao filio Troyden ducis Mazoviae, quem Rutheni unanimiter sibi in ducem et dominum suscepserunt per toxum interempto, qui legem et fidem ipsorum immutare nitebatur . . .”; Jan z Czarnkowa, *Kronika (Monumenta Poloniae Historica*, II, Lwów, 1872, p. 629); și pentru Dlugosz factorul decisiv al răscoalei boierilor ruși și al uciderii cneazului a fost cel confesional: „fidel ritusque disparitas, quae sub pietatis religionisque specie animas Ruthenorum, his, quas expressi, et aliis causis suapte violentatas et incensas, in Principis extinctiō nem, quasi quoddam sacrificium gratum Deo praestituros, ne in Latinum transire ex Graeco ritum coligerentur, perstrinxit”; Jan Dlugosz, *Historiae Polonicae libri XIII* (*Opera omnia*, XII, ed. A. Przedziecki, Cracoviae, 1876, p. 196–198); v. și J. Sieradzki, *Regnum Russiae. Polityka ruska Kazimierza Wielkiego* (KH, LXI, 1958, 2, p. 503–504).

⁸ G. Rhode, *op. cit.*, p. 177.

Succesul doar limitat al acestei prime campanii, anihilat probabil de reacția boierimii ruse după retragerea trupelor polone și ungare și de o primă intervenție tătară, a făcut necesară o nouă campanie. La sfîrșitul lunii iunie 1340, Cazimir pătrunde a doua oară în cnezatul rus apusen și supune țara⁹. Mijloacele de a-și impune durabil dominația îi lipseau însă; cum o reacție tătară de mari proporții se anunță ca iminentă și a avut efectiv loc în iarna acelui an¹⁰, iar lituanienii, de partea lor, revendică drepturi asupra cnezatului rămas vacant, regele polon a încheiat un compromis cu boierii ruși. În virtutea acordului realizat, aceștia au recunoscut suzeranitatea lui Cazimir, iar regele s-a angajat la rîndul său să le respecte autonomia politică și bisericească; conducerea cnezatului a fost preluată de boierul Detco, cu titlul de „locțiitor” sau „căpitan” al regelui¹¹.

Compromisul realizat pe aceste baze a fost confirmat în 1344, după noi convulsiuni, despre care informațiile nu sunt decât foarte vagi; în acest an, regele Ludovic al Ungariei cere lui Detco să aplice un regim identic negustorilor din regatul său și celor din Polonia, indicu al funcționării acordului din 1340–1341 și, în același timp, al rivalității polono-ungare pe teren comercial¹², în teritoriile simulse dominației tătare.

În 1349, într-un context de evenimente modificat care ne rămân necunoscute, Cazimir întreprinde o nouă campanie în Rutenia, anexeză cnezatul Halici și o mare parte din Volhinia, smulsă lituanienilor¹³. Modificarea situației a făcut necesară o nouă reglementare a raporturilor polono-ungare. În primăvara anului 1350 e încheiat un nou acord, în temeiul căruia Ludovic recunoaște lui Cazimir stăpînirea Ruteniei, cu titlul viager, dar își rezervă dreptul de a răscumpăra concesia în cazul în

⁹ V. izvoarcie semnalate la nota 7; cf. și *Rocznik Traski (Monumenta Poloniae Historica*, II, p. 860–861).

¹⁰ Expunerea evenimentelor legate de a doua expediție a lui Cazimir în teritoriile ruse apusene și marea invazie tătară din iarna 1340–1341 în Polonia, în cronicile amintite; pentru Invazia tătară, v. și Franciscus Pragensis, *Chronicon Pragense (Scriptores rerum bohemiarum*, II, Praga, 1784, p. 191–192). Eroarea cronologică a unora dintre cronică care datează invazia tătară în Polonia în anul 1337 a fost semnalată și rectificată de H. Paszkiewicz; studiul acestuia *Sprawa najazdu tatarskiego na Lublin w roku 1337* („Teka Zamojskiego”, 1920), nu ne-a fost accesibil; cf. M. Zdan, *The Dependence of Halych-Volyn’Rus’ on the Golden Horde* („The Slavonic and East European Review”, 35, 1957, p. 521).

¹¹ „Demetrius Detko”, „provisor seu capitaneus terrae Russiae”, către negustorii din Thorn (*Hansisches Urkundenbuch*, II, bearbeitet von H. Höhlbaum, Halle, 1876, p. 303); acordul încheiat de Cazimir cu boierimea rusă, acord care recunoștea acestela libertatea confesională — „quod capitaneum et gentem praedictas in omnibus tueri debebat ipsosque in eorum ritibus, iuribus et consuetudinibus conservare . . .” — a fost cunoscut curând și condamnat de papa Benedict al XII-lea; ediția mai recentă a scrisorii papale către clerul polon în această chestiune în *Acta Benedicti XII (1334–1342)*, ed. Aloysius L. Tautu, Città del Vaticano, 1958, p. 111–112; cf. H. Paszkiewicz, *Polityka ruska*, p. 253 și P. W. Knoll, *op. cit.*, p. 133–134.

¹² „Ludovicus . . . comiti Dechk capitaneo Ruthenorum . . . conqueruuntur nobis fideles ciives ac hospites civitatum nostrarum regni Hungariae praedicti et specialiter clives civitatis nostra Cassa vocatae, cum rebus scilicet mercimoniis ad Rutheniam procedere consueti, quod cum ipsis, cum eorum rebus mercimoniis ad loca tributorum vestrorum pervenirent, tributaril vestri super ipsos tributum superfluum, imo omnino iniustum, et plus quam a populis seu mercatoribus regni Polonae et aliorum regnorum ab ipsis exigenter et extorquerent indebite et iniuste”; Fejer, *Codex diplomaticus Hungariae*, IX, 1, p. 209–210; cf. H. Paszkiewicz, *Polityka ruska*, p. 139.

¹³ Pentru antecedentele evenimentelor din 1349, pentru evoluția raporturilor dintre Cazimir și lumea rusă apusenă în anii precedenți, v. G. Rhode, *op. cit.*, p. 182–185; pentru campania victorioasă a lui Cazimir în cnezatul Halici-Volhinia în 1349, *ibidem* și p. 185–186 și P. W. Knoll, *op. cit.*, p. 141. Teza greșită din istoriografia noastră potrivit căreia regatul polon nu ar fi ajuns decât în 1366 în stăpînirea cnezatului Halici și în vecinătatea Moldovei trebule abandonată; ea s-a aflat la originea unor concluzii eronate.

care Cazimir avea să aibe un moștenitor, iar preconizata succesiune a lui Ludovic la tronul polon avea să fie astfel anulată¹⁴.

Luarca în stăpinire directă în 1349 a teritoriilor ruse apusene de către Cazimir, care se intitulează acum „Polonie et Russie rex”¹⁵, a deschis o nouă perioadă de confruntare militară cu lituanienii și tătariei. În anul următor, 1350, spre sfârșitul primăverii, lituanienii întreprind o mare expediție în teritoriul polon, dar sunt respinși de contraofensiva polonă. Cîteva luni mai tîrziu ei revin la atac, cucerească cetățile Chelm, Vladimir, Belz și încearcă, fără succes, să cucerească Lwow-ul; ei rămân însă în stăpinirea Volhiniei¹⁶.

În aşteptarea unui nou mare asalt lituanian, în coaliție cu tătariei, Cazimir solicită și obține proclamarea cruciadei antitătare în Boemia, Polonia și Ungaria (mai 1351)¹⁷. Noul atac lituanian a fost respins de Cazimir; dar încercarea lui Ludovic, care a participat la campania din 1351, de a-i supune pe lituanieni, de a-i converti la creștinism și de a-i atrage în coaliția antitătării a eşuat în cele din urmă¹⁸; la începutul anului 1352, cei doi regi întreprind o nouă campanie, fără rezultate decisive însă. Incitați desigur de lituanieni, tătariei atacă oastea ungară în retragere și devastează Polonia și Podolia. Incapabil să se opună acestei coaliții de forțe, Cazimir încheie pace cu lituanienii, cărora le lasă în stăpinire o mare parte din Volhinia, obținind în schimb recunoașterea stăpinirii sale la Halici¹⁹. Cum însă, în ciuda acestui acord, invaziile lituaniene nu au încetat, pentru a-i izola pe lituanieni, Cazimir încheie, în urma unei mari expediții antitătăre, în 1354, pacea cu Hoarda de Aur; în virtutea înțelegerii sale cu tătariei, regele polon reține teritoriile ruse cucerite, dar acceptă să plătească pentru ele tîibut²⁰. Cnezatul Halici intră acum definitiv în sfera de influență a celor două regate catolice prin efortul militar al cărora fusese smulsă dependența de Hoarda de Aur. Doisprezece ani mai tîrziu, în 1366, Cazimir și-a desăvîrșit acțiunea printr-o nouă campanie care a adus și Volhinia sub autoritatea sa.

Ofensiva împotriva tătarilor în spațiul românesc și expansiunea regatului ungar la răsărit de Carpați. Ofensiva puterilor catolice în aria de dominație a Hoardei de Aur nu s-a limitat la cnezatele ruse apusene ci a cuprins întregul spațiu de la răsărit de Carpați, pînă în regiunea Dunării de Jos; această acțiune, care s-a desfășurat cu participarea românilor, a deschis o nouă etapă în procesul constituirii statelor feudale românești.

Ostilitățile evasipermanente între statul ungar și Hoarda de Aur, în cadrul cărora inițiativa s-a aflat, pînă în vremea lui Ludovic de Anjou, precum și în mișcarea tătarilor, cunosc o răsturnare de direcție în timpul celui de al doilea rege angevin. Acțiunile hotărîtoare s-au desfășurat în

¹⁴ H. Paszkiewicz, *Z dziejów rywalizacji polsko-węgierskiej na terenie Rusi halicko-włodzimierskiej w XIV wieku* (*Trzy traktaty z lat 1350–1352*) (KH, 38, 1924, p. 284–285); A. Prochaska, *W sprawie zajęcia Rusi*, p. 18, 31; G. Rhode, *op. cit.* p. 174; P. W. Knoll, *op. cit.*, p. 143–144.

¹⁵ A. Prochaska, *Urywk i z dziejów XIV w. [I. Przyczynek do sprawy zajęcia Rusi przez Kazimierza W.]* (KH, XVIII, 1904, p. 211).

¹⁶ P. W. Knoll, *op. cit.*, p. 145–147.

¹⁷ *Acta Clementis Papae VI (1342–1352)*, ed. Al. L. Tăutu, Città del Vaticano, 1960, p. 281–284.

¹⁸ G. Rhode, *op. cit.*, p. 189–190; P. W. Knoll, *op. cit.*, p. 148–150.

¹⁹ A. Prochaska, *W sprawie*, p. 26; H. Paszkiewicz, *Polityka ruska*, p. 132–133; P. W. Knoll, *op. cit.*, p. 150–153.

²⁰ Wl. Abraham, *op. cit.*, p. 223; H. Paszkiewicz, *Polityka ruska*, p. 184–185.

anii 1345 și 1346, cînd ostile transilvănenene, probabil în cooperare cu cele ale Țării Românești, desprinsă din legăturile cu Hoarda de Aur și reconciliată cu Ungaria, întreprind expediții împotriva tătarilor la răsărit de Carpați. Izvorul narativ cel mai apropiat de evenimente, cronica domniei lui Ludovic de Anjou, scrisă de Ioan de Tîrnave, relatează sumar marea luptă cu tătarii, care s-a încheiat cu înfrîngerea acestora și uciderea căpeteniei lor, Athlamos, precum și expedițiile repetate întreprinse în teritoriile controlate de Hoarda de Aur, pînă la respingerea finală a tătarilor, probabil în deceniul următor, spre mare²¹.

Fără a fi în măsură să precizăm mai îndeaproape cronologia expedițiilor împotriva tătarilor la răsărit și miazăzi de Carpați, putem afirma că ele au avut rezultate hotărîtoare și că, la sfîrșitul lor, aria dominației tătare în spațiul românesc a fost restrînsă la zona maritimă. Indiciul cel mai sigur al noii situații politice create de ofensivile împotriva tătarilor în aceste regiuni a fost reconstituirea durabilă a episcopiei Milcoviei de către Ludovic, după inițiativa similară, lipsită însă de succes, a lui Carol Robert în 1332. Răspunzînd solicitării lui Ludovic și a reginei mame Elisabeta, papa Clement al VI-lea autoriza, la 29 martie 1347, pe arhiepiscopul de Calocea să înființeze episcopia Milcoviei pe ruinele episcopiei nemicite de invazia tătară în 1241 și rămasă în păragină de atunci, în ciuda citorva încercări de a o reinvia²².

Apariția și persistența episcopiei Milcoviei de-a lungul întregii domnii a lui Ludovic de Anjou exprimă pe planul organizării ecclaziastice realitatea politică nouă creată de inițiativele regelui Ungariei în teritoriile transcarpatice, efortul său de a constitui aici o zonă de stăpînire politică directă după înlăturarea dominației tătare. După cum s-a afirmat în repetate rînduri, Milcovia nu a fost decît o nouă întrupare a vechii episcopii cumane,

²¹ Pentru expedițiile transilvănenene împotriva tătarilor la răsărit de Carpați, v. relatarea lui Ioan de Tîrnave (SRH, ed. J. G. Schwandtner, I, Vindobona, 1746, p. 176) și cea cuprinsă în *Chronicon Dubnicense (Historiae Hungariae fontes domesici)*, ed. M. Florianus, III, Quinquecciesis, 1884, p. 151–152); cf. B. Petricelcu-Hasdeu, *Negrul Vodă. Un secol și jumătate din începurile statului Țărei Românești (1230–1380)*, (*Elymologicum Magnum Romaniae*, III, București, 1976, p. 782–784); D. Onciu, *Origintele principatului Moldovei (Scriptori istorice*, ed. A. Sacerdoteanu, I, București, 1968, p. 699); pentru datarea expedițiilor: v. și I. Moga, *Vovodatul Transilvaniei. Fapte și Interpretări istorice*, Cluj-Sibiu, 1944, p. 60; Șt. S. Gorovel, *Îndrepătrîni cronologice la istoria Moldovei din veacul al XIV-lea* (AIIAI, X, 1973, p. 105) și idem, *L'Etat roumain de l'est de Carpathes: la succession et la chronologie des princes de Moldavie au XIV-e siècle* (RRH, XVIII, 1979, p. 486–487). Încă din luna octombrie 1344, frontieră transilvăneană din spre tătari, consolidată prin reunirea comitatelor Bistrița, Brașov și a regiunii secuilor, se afla sub conducerea aceleiași persoane, Andrei Lackfi (*Székely Oklevélárv*, ed. Szabó Károlyi, I, 1211–1519, Cluj, 1872, p. 51; DIR, C, veac XIV, IV, 1341–1350, București, 1955, p. 213–214).

²² Hürmuzaki, I/2, p. 4–5; cf. R. Rosetti, *Despre Unguri și episcopitile catolice din Moldova* (AARMSI, s. II, t. XXVII, 1905, p. 41–43); Gh. Moisescu, *Catolicismul în Moldova pînă la sfîrșitul veacului XIV*, București, 1942, p. 32–33. Înființarea episcopiei Milcoviei a fost diferit interpretată de istorici, după cum au atribuit noul dioceze – de fapt o reinviere a celbel cumane –, existență reală sau nominală. Între adeptii celei de a doua teze se numără C. Auner, N. Iorga, M. Holban. Mult mai intemeliat ni se pare primul punct de vedere: „Episcopatul de Milcov, reînființat în locul celui cuman, arată de asemenea o ordine politică în legătură cu expansiunea regatului Ungariei în Moldova de Jos”; G. I. Brătianu, *Traditia istorică a descălecătatului Moldovei (Traditia istorică despre intemelirea statelor românești)*, București, 1945, p. 137); în realitate episcopia a avut, în timpul lui Ludovic, existență efectivă, numai că a suferit de pe urma vicisitudinilor situațiilor politice.

Ipoțeza potrivit căreia episcopia Milcoviei s-ar fi constituit pe teritoriul controlat în trecut de „un volevod local” a fost enunțată de C. Cihodaru, *Constituirea statului feudal moldovenesc și lupta pentru realizarea lui* („Studii și cercetări științifice”, Istorie, Iași, XI, 1960, 1, p. 61–81).

expresie eclesiastică a dominației politice a regatului ungar la răsărit și sud de Carpați. Lichidată un veac în urmă de invazia tătară, episcopia cumană renaște acum, îndată după succesul noii ofensive a regatului ungar împotriva Hoardei de Aur. Dar între cele două variante ale diocezei patronate de regatul ungar dincoace de Carpați există o însemnată deosebire; episcopia cumană cuprinsese un vast teritoriu care se întindea, teoretic cel puțin, de la Olt pînă în nordul Moldovei, la limita cnezatului de Halici, conform accepțiunii geografice a denumirii Cumania din titulatura regală, în vreme ce episcopia Milcovie corespunde unei arii teritoriale mult mai restrinse din răsăritul Muntenei și sudul Moldovei. Alte dioceze catolice—cea a Siretului și cea a Argeșului—aveau să acopere în a doua jumătate a secolului al XIV-lea teritoriile fostei episcopii cumane rămase în afara limitelor noii episcopii a Milcoviei. Realitățile politice dezvoltate la sud și răsărit de Carpați în răstimpul dintre ființarea celor două variante ale episcopiei cumane au îngrădit sensibil din punct de vedere teritorial limitele Milcoviei, înainte de a pune chiar capăt existenței ei. În vreme ce episcopia cumană fusese una din manifestările aspirației regatului arpadian de a cuprinde Cumania în toată întinderea ei, cea a Milcoviei a corespuns țelului mai limitat de a da regatului o acoperire împotriva expedițiilor tătare și de a-i deschide drumul spre gurile Dunării. Tranziția de la *Cumania*, care se menține în titlul regal, la *Milcovia*, denumirea episcopiei transcarpatice renăscute, exprimă îngustarea²³ ariei de expansiune a regatului în această direcție, rezultat nu al unui program mai puțin ambicios, dar al unor realități politice noi, dezvoltarea statelor românești Țara Românească și Moldova, care aveau să îngrädească progresiv încercarea de expansiune a regatului ungar dincoace de Carpați și să anihileze în cele din urmă succesele ei.

Ca în atîtea alte situații similare, cucerirea²⁴ teritorială²⁵ angevină a fost urmată și dincoace de Carpați nu numai de instituirea unei organizații eclesiastice catolice, sub controlul ierarhiei regatului, dar și de un intens efort de convertire a localnicilor; în iunie 1348, luînd act de succesele înregistrate de acțiunea de convertire „în părțile Cumaniei și ale altor multe națiuni necredincioase aflate în hotarele regatului Ungariei”, papa Clement al VI-lea recomanda franciscanilor din Ungaria să trimită misionari pentru a consolida „noul răsad” („novella plantatio”) implantat în teritoriile asupra căror se întînsese stăpinirea regatului ungar²⁶. Un sfert de secol mai tîrziu, informat despre dificultățile întîmpinate în convertirea românilor din aceste teritorii, îndeosebi lipsa unui cler din rîndurile lor, papa Grigore al IX-lea s-a adresat regelui Ludovic și arhiepiscopilor de Strigoniu și Calocea pentru a obține cooperarea lor la remedierea acestei situații²⁷. Dar, scurt timp după dispariția lui Ludovic de Anjou, noua sa „plantație”, episcopia Milcoviei, a dispărut și ea timp de o jumătate de secol din geografia eclesiastică a bisericii române, urmînd îndeaproape soarta formației teritoriale pe care o exprimase²⁸. Desfășu-

²³ „Attento igitur quod in partibus Cumaniae et aliarum plurium nationum infidelium intra fines Regni Ungarie constitutis, eo, qui salutis auctor et lumen de lumine verus deus est, illustrante, lumen ipsius fidei elucescere iam cepit, multis ex infidelibus ipsis ad ipsius agnitionem fidei iam conversis!“ (Hurmuzaki, I 2, p. 7–8).

²⁴ Hurmuzaki, I/2, p. 220–221.

²⁵ Ultima mențiune a episcopiei Milcoviei în secolul al XIV-lea e din anul 1375; „de la 1375 pînă în 1438 nu mai întîlnim nici un episcop al Milcovului. Tocmai în 1438 începe o nouă serie de episcopi *Milcovieni*” (R. Rosetti, *op. cit.*, p. 43); de fapt, episcopii Milcoviei își fac reapariția încă din 1431 (I. Filitti, *Din Arhivele Vaticanului*, I, *Documente privitoare la episcopatele catolice din Principate*, București, 1913, p. 42–43).

rările care au produs acest rezultat au fost legate de afirmarea celor două state românești consolidate între timp la sud și răsărit de Carpați.

Dominația politică a regatului ungar la răsărit și sud de Carpați a avut, pe lîngă o funcție strategică evidentă, și o finalitate de ordin economic: instituirea unei comunicații directe cu regiunea gurilor Dunării — zonă deosebit de activă a comerțului genovez în această vreme — și, pe această cale, stabilirea unei legături nemijlocite cu comerțul oriental prin bazinul pontic. Manifestarea directă a acestui interes esențial al politiciei regatului angevin a fost privilegiul emis de regele Ludovic de Anjou în favoarea negustorilor brașoveni la 25 iunie 1358, care le asigura liberul acces la Dunăre în zona cuprinsă între punctele de confluență cu fluviul ale Ialomitei și Siretelui²⁶. Actul regal crea, aşadar, o zonă de imunitate vamală pentru brașovenii care vehiculau mărfuri între orașul lor și Dunăre, iar această zonă de imunitate vamală presupunea exercițiul unei autorități politice în acest teritoriu. Zece ani mai tîrziu, Ludovic asigura brașovenilor o nouă zonă de comerț liber spre Marea Neagră, în „țara” lui Dimitrie „principele tătarilor”, ai căruia negustori aveau să circule nestingheriți de vămi în regatul ungar, pentru ca și negustorii brașoveni să poată beneficia de avantaje similare în teritoriile acestuia²⁷.

Teritoriul asupra căruia se întinsese dominația regatului angevin la sud și răsărit de Carpați în urma succesului ofensivelor antitătare a avut, aşadar, corespondent, sub raportul organizării ecclaziastice, în dioceza Milcoviei și a îndeplinit funcția de zonă de liberă circulație pentru negustorii brașoveni, care făceau legătura între bazinul pontic și Transilvania. Dar aspirațiile de dominație ale regatului nu s-au limitat la această zonă relativ îngustă; ele cuprindeau întregul teritoriu românesc transcarpatic, Țara Românească, stat consolidat în deceniile anterioare, și Moldova, care începe acum să-și afirme identitatea istorică. Ciocnirea dintre veleitățile de dominație ale regatului angevin la sud și răsărit de Carpați și hotărîrea celor două state de a-și conserva și consolida existența de-sine-stătătoare a fost la originea repetatelor înfruntări militare și politice dintre Ungaria, de o parte, Țara Românească și Moldova, de altă parte. În împrejurările legate de aceste înfruntări a apărut Moldova ca stat de-sine-stătător și s-au definitivat structurile statale ale celor două state românești.

Români și situația creată de ofensiva împotriva tătarilor. Marele efort de respingere spre stepă a tătarilor inițiat în 1340 de acțiunea polono-ungară la Halici s-a repercutat masiv asupra românilor, cu efecte imediate asupra celor din aria hegemoniciei tătare sau din vecinătatea ei și pe termen lung și, pe cale de consecință, asupra întregului popor român. Trei nuclee de viață politică românească au fost direct implicate în desfășurările legate de campaniile împotriva tătarilor: Țara Românească, Moldova și Maramureșul.

²⁶ Hurmuzaki, XV/1, p. 1; *Urkundenbuch II (1342 bis 1390)*, hrsg. von F. W. Zimmermann und G. Müller, Hermannstadt, 1897, p. 152—153; cf. DRH, D, I, p. 72.

²⁷ Urkundenbuch II, p. 315; Hurmuzaki I 2, p. 144; „nicăieri altoreu decit în Cetatea Albă nu putem așeza pe acest print „tătăresc” poate — judecind după nume — creștinat, care va fi avut supt stăpînirea sa părțile de jos ale Moldovei dîncolo și dîncoace de Prut”; (N. Iorga, *Studii și documente*, XXIV, p. 6); v. mai ales studiul de interes general pentru vremea „întemelerii” Moldovei, al lui Gh. I. Brătianu, *Demetrius princeps Tartarorum* („Revue des études roumaines”, IX—X, 1965, p. 39—46); ipoteza lui H. Weckerka, *Das mittelalterliche und frühmittelalterliche Deutschum im Fürstentum Moldau*, München, 1960, p. 47, potrivit căreia Demetrius princeps Tartarorum ar fi Dimitrie Donskoï e imposibilă și nu merită discuție.

Tara Românească a aderat la lupta împotriva tătarilor curînd după declararea ei. Indiciul cel mai de seamă al acestei noi orientări de politică externă a fost reconcilierea cu regatul angevin, act care a pus capăt confruntării deschise între cele două state de campania lui Carol Robert în 1330. Biograful lui Ludovic, Ioan de Tîrnave, relatează în termeni exaltați faptul petrecut, potrivit scrierii sale, la începutul domniei celui de al doilea angevin : „Cum autem esset in partibus memoratis quidam princeps seu baro potentissimus, Alexander, Waywoda Transalpinus, ditioni eiusdem subiectus, qui tempore quondam Caroli regis, patris sui, a via fidelitatis divertendo rebellaverat et per multa tempora in rebellione permanserat, audita pietatis ac etiam potestatis eiusdem Ludovici regis fama ad ipsum sponte, personaliter veniens, circa confinia ipsorum partium, ad pedes regie majestatis humotenus est prostratus et ad obedientiam ac fidelitatem debitam reductus ; et integratus, solennia munera, xenia et clenedia praestando et suum dominium ac sanctam coronam recognoscendo, cum gaudio et laetitia, ad propria remeavit, ab illo tempore fidelitatem conservavit”²⁸.

Concizia extremă a autorului și lipsa altor izvoare referitoare la acest eveniment fac imposibilă reconstituirea contextului istoric al reconciliierii dintre Ludovic și Nicolae Alexandru. Dar indiferent dacă faptul a fost consecința unei presiuni militare din partea lui Ludovic²⁹ sau urmarea inițiativei spontane a lui Nicolae Alexandru, cum lasă să înțeleagă biograful regelui ungar, reconcilierea a fost o nouă recunoaștere — după cea cuprinsă în acordul dintre Carol Robert și Basarab I — a existenței Țării Românești ca stat unitar. Pe temeiul acestei recunoașteri s-a realizat acordul dintre Ludovic și Nicolae Alexandru³⁰.

Reconcilierea dintre cele două țări a restabilit între ele raportul de suzeranitate-vasalitate instituit înainte de 1324 și anulat ca urmare a campaniei lui Carol Robert împotriva lui Basarab I în 1330. Termenii acestui nou acord, interpretat cu timpul diferit de cei doi contractanți — izvor al viitoarelor conflicte dintre Tara Românească și regatul angevin — nu ne sunt decât indirect și vag cunoscuți, intrucât textele în care au fost inscrise s-au pierdut. Interpretând, într-un moment de criză acută a raporturilor sale cu Tara Românească (ianuarie 1365), acordul realizat cu Nico-

²⁸ SRH, I, p. 174.

²⁹ „În zilele acestui domnu venit-au Laloș crâul unguresc cu mulțime de osti în Tara Românească, iar Alexandru Vodă, văzind că nu va putca sta împotrâi, plecă capul și merse la craiu cu mari daruri, cu o mie de grivine de aur, de său închinat și să făgădui că-i va da dajde pe an. De aceasta foarte bine pără crâului și-l dărui cu frumoase daruri și-l slobozi ca să domnească cu pace” (*Letopisul Țării Românești*, ed. St. Nicolaescu, RIAF, XI, 1910, p. 106 — 107).

³⁰ Data și conținutul acordului dintre Ludovic și Nicolae Alexandru au fost diferit interpretate de istorici. Urmind indicația izvorului, B. P. Hasdeu, D. Onciu, N. Iorga și alții au situat evenimentul la începutul domniei lui Ludovic și l-au interpretat ca un indiciu al participării Țării Românești la ofensiva împotriva tătarilor. Această interpretare a fost acceptată în istoriografia română pînă la apariția studiului lui E. Lăzărescu, *Despre relațiile lui Nicolae Alexandru voevod cu ungurii* (RI, XXXII, 1946, p. 115—139), care a deplasat evenimentul după 1352; M. Holban, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Tara Românească și Ungaria angevină (Problema stăpînriri efective a Severinului și a suzeranității în legătură cu drumul Brâilei)* („Studii”, XV, 1962, p. 329 — 335), situează reconcilierea în 1346, dar îl reduce mult semnificația. Argumentat a combătut Z. Picărianu deplasarea cronologică a evenimentului, în recenzie la studiul amintit al lui E. Lăzărescu (RIR, XVII, 1947, 1—2, p. 167—168), pledind în favoarea anului 1344, cind Ludovic s-a aflat efectiv în Transilvania; v. și Șt. Ștefănescu, *Tara Românească de la Basarab I „Întemeietorul” pînă la Mihai Viteazul*, 1970, p. 34—35. Întreaga chestiune a fost readusă în discuție în timpul din urmă de S. Iosipescu, *Despre unele controverse ale istoriei medievale românești* (sec. XIV) („Revista de istorie”, XXXII, 1979, nr. 10, p. 1967—1974).

lae Alexandru, Ludovic amintește în termeni generali convenția (*pacta*) încheiată cu 20 de ani în urmă. Potrivit regelui, această convenție prevedea recunoașterea formală a suzeranității regatului — prin acceptarea derivării de la puterea regală a însemnelor propriei sale puteri — și împlinirea obligațiilor legate de raportul stabilit³¹; acțiunea ulterioară a lui Nicolae Alexandru avea să infirme categoric concepția lui Ludovic cu privire la natura raporturilor dintre cele două țări. Alte surse, indirekte, ne îngăduie să întregim informația sumară a biografului lui Ludovic și interpretarea însăși a acestuia.

În primul rînd, noua orientare a lui Nicolae Alexandru a readus țara în sfera de acțiune a catolicismului. Înregistrînd modificarea petrecută în aria de influență a regatului ungar, papa Clement al VI-lea, legînd mari speranțe de ceea ce era un simplu act politic, semnală, în toamna anului 1345, convertirea sau inclinarea spre conversiune la catolicism a românilor din Transilvania, Sirmium și Țara Românească, dependenți de Ungaria („olachi romani commorantes in partibus Ungarie Transilvanis, Ultralpinis et Sirmiis”); între fruntașii români nominalizați de papă în acest context se afla și „Alexandru al lui Basarab”³². O asemenea desfășurare nu se putea însă produce decît în legătură cu progresul puterii regatului ungar în răsărîtul și sud-estul Europei. Apropierea Țării Românești și a lui Nicolae Alexandru de papalitate, în condițiile date, a fost aşadar una din consecințele înțelegerii sale cu Ludovic³³. Chiar dacă contactele inițiale au fost stabilite direct, prin misionari franciscani, reacția regelui Ungariei, pentru care, la fel ca și pentru predecesorii săi, prozelitismul confesional era un instrument de dominație politică, a readus curînd desfășurarea raporturilor în acest domeniu pe făgașul dorit: organizarea catolicismului din Țara Românească a fost așezată sub oblăduirea episcopiei transilvănenă³⁴. Strîns legată de această orientare politică și confesională a fost căsătoria lui Nicolae Alexandru cu catolica Clara³⁵.

Rostul principal al alianței dintre Nicolae Alexandru și Ludovic era însă, firește, de natură militară. Restaurarea raporturilor de cooperare între regatul ungar și Țara Românească a precedat probabil îndeaproape ofensiva împotriva tătarilor în spațiul românesc și a fost condiția prealabilă a acesteia. Știri directe asupra acțiunii militare a Țării Românești împotriva tătarilor lipsesc, dar eliberarea acelei părți și a țării care se afla în aria dominației tătare lasă să se întrevadă participarea celui dintîi stat românesc la ofensiva împotriva Hoardei de Aur și a dominației ei la Dunărea de Jos³⁶.

³¹ Hurmuzaki, I/2, p. 92—93; DRH, D, I, p. 78—80.

³² Hurmuzaki I/1, p. 697—698; DRH, D, I, p. 60—61.

³³ V. în acest sens opinia lui N. Iorga, *Istoria românilor*, III, 1937, p. 185; opinie difertă la M. Holban, *op. cit.*, p. 331. Existența unui acord timpuriu între Ludovic de Anjou și Nicolae Alexandru e confirmată și de un act regal din anul 1347 care amintește campania lui Carol Robert în 1330 „contra Bozorod Olacum tunc regni et sancte corone infidelem . . .” (G. Györffy, *Adatok a románok XIII századi történetéhez és a román állam kezdeteléhez* („Történelmi Szemle”, VII, 1964, 1, p. 561—562).

³⁴ V. confirmarea mai tîrzie a acestelui măsuri de către Vladislav I, fiul și succesorul lui Nicolae Alexandru (Hurmuzaki, I/2, p. 148—149; DRH, D, I, p. 98—99).

³⁵ N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 185—186.

³⁶ Punctul de vedere tradițional al medievisticilor românești, care e și cel mai întemeiat, e exprimat deosebit de împede de Gh. I. Brătianu: „Mais après le désastre bulgare et la mort du Khan Uzbek, le « grand Bassarab » envoie en 1345 son fils Alexandre faire sa paix avec le nouveau roi de Hongrie, Louis d'Anjou. Le voïvode hongrois de Transylvanie entreprend deux ans plus tard l'expédition au-delà des Carpates qui aboutit à une grande victoire sur les Tatars,

Înlăturarea dominației tătare a pus capăt rațiunii principale a legăturii de cooperare restabileite între Ludovic de Anjou și Nicolae Alexandru. În centrul noului conflict care avea să izbucnească curind între regatul angevin și, Tara Românească s-au aflat înțelesul diferit atribuit de rege și de voievod naturii raporturilor dintre țările lor și, nu mai puțin, problemelor teritoriale deschise de înfringerea Hoardei de Aur.

Tot atât de direct implicați în luptele pentru înlăturarea hegemoniei tătare ca și românii din Tara Românească, dar probabil încă mai înainte decât aceștia, au fost cei din Maramureș și Moldova, două autonomii politice românești a căror evoluție s-a înpletit în această vreme. Expansiunea spre răsărit a regatelor polon și ungar, ofensiva lor conjugată în cnezatul Halici — stat cu care Maramureșul și Moldova au întreținut strînse legături — le-au implicat direct în acțiune și au precipitat procesele social-politice în curs de desfășurare în cele două țări românești.

Semnul premergător al desfășurărilor din care avea să rezulte cel de al doilea stat românesc, Moldova, a fost martirajul la Siret, în 1340, a doi călugări franciscani³⁷. Faptul, petrecut în plină desfășurare a campaniilor polono-ungare la Halici și a presiunilor confesionale care le-au însoțit, e indicul implicării Moldovei în marile desfășurări militare și politice declanșate de ofensiva puterilor catolice în aria de dominație a Hoardei de Aur. Nu mulți ani mai tîrziu, asupra formațiunei sau formațiunilor românești din nordul viitorului stat al Moldovei se extinde puterea regalității angevine. Deși nu există încă o evidență documentară pentru evenimentele petrecute acum în această zonă, se poate afirma cu probabilitate că ea a fost cuprinsă în aria de dominație directă a Ungariei fie în 1347, în urma consolidării pozițiilor regatului în sud, manifestată prin crearea episcopiei Milcoviei³⁸, fie, cel mai tîrziu, în 1349, odată cu lichidarea autonomiei haliciene de către regatul polon³⁹.

În cursul aceluiasi deceniu, izvoarele semnalează începutul unor însemnate desfășurări în societatea maramureșeană. Lume de sate, aflată

dont la tradition historique roumaine a gardé un souvenir confus. Sans doute la principauté valaque a passé à ce moment de l'alliance mongole dans le système politique opposé; elle est devenue l'avant garde orientale des monarchies catholiques de Pologne et de Hongrie, dans leur lutte de vingt-cinq ans contre les Tatares et les Lithuaniaens" (*Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, Bucarest, 1935, p. 117–118); v. și Al. L. Tătu, *Basarab il Grande, fondatore del primo stato romeno indipendente (1310–1352)* („Antemurale”, I, 1954 ,p. 62–63). Extinderea spre răsărit a Țării Românești e înregistrată de acutl patriarhiei constantinopolitane din 1359 care instituie Mitropolia Țării Românești, „învecinată” acum cu scaunul metropolitan în curs de dispariție de la Vicina (Hurmuzaki, XIV/1, p. 2).

³⁷ „Interea frater Mravicus Minister de quo supra diximus capitulum celebrarat in Boemia, quando in Valachia et civitate Seret frater Blasius, una cum fratre Marco martyris coronam fortiter adpisciebat, iblique sepultu XIV Junii” (L. Waddingus, *Annales minorum seu trium ordinum a S. Francisco institutorum*, ed. tertia, VII (1323–1346), Claras Aquas, 1932, p. 287); pentru data corectă — inițial evenimentul fusese considerat a se fi petrecut în 1349 — v. C. Auner, *Episcopia Milcoviei în veacul al XIV-lea* („Revista catolică”, III, 1914, 1, p. 66); cf. Gh. Moisescu, *Catholicismul în Moldova*, p. 87. Reacția antilatină atestată la Siret în 1340 a coincis cu vehementele manifestări de același fel semnalate, în același an, de multiple izvoare în Rusia haliciană și apoi și în Lituania; cf. Wl. Abraham, *op cit.*, p. 183, 187, 191, 209–210.

³⁸ Șt. S. Gorovei, *Îndreptări cronologice*, p. 105 și *L'état roumain de l'est des Carpates*, p. 488–490.

³⁹ Această din urmă dată ni se pare cea mai probabilă; prezența lui Ludovic în Transilvania în vara și toamna acestui an e indicul unor însemnate acțiuni militare în zona transcarpatică; v. DIR, C, IV, p. 491–520; încă de la 11 iulie, Ludovic vestea venetienilor că prezența lui era solicitată în Transilvania: „et pro nunc incole ejusdem regni nostri videlicet Transilvani nobis humiliiter et devote supplicaverunt, ut ad eos causa visitationis accedere dignarum ...” (*Monumenta Hungariae Historica, Acta exteră*, II, ed. Wenzel Gustav, Budapest, p. 360–361; v. și p. 362–363 și 370; v. și R. Popa, lucrarea citată la nota următoare, p. 245).

sub conducerea unor cnezi și voievozi, Maramureșul era una din „țările” românești în curs de transformare în stat de tip feudal — proces ale cărui indicii sunt evoluția instituției cneziale spre stăpinirea ereditară și, la nivel politic, tendința similară a instituției voievodale — ,cînd, și aici, a intervenit politica centralizatoare și asimilatoare a regalității angevine⁴⁰.

Infiltrarea tot mai insistență a puterii regale în comunitatea cnezială voievodală a Maramureșului în timpul domniei lui Carol Robert și Ludovic de Anjou s-a manifestat în primul rînd prin confirmarea stăpinirii pămîntului și atragerea, pe această cale, a cnezilor maramureșeni în dependență directă a regelui, în situația de „servientes regis”. Stăpinirile cneziale confirmate prin privilegii regale sunt delimitate și reambulate de reprezentanții capitului unei biserici catolice ; cnezii sunt atrași în sfera de acțiune a justiției regale. Variantele modalității de afirmare a puterii regale s-au manifestat în detrimentul autonomiei tradiționale a Maramureșului și a voievodului „țării”. La nivelul superior, instituția voievodatului, expresie supremă a organizării politice românești în această vreme, e amenințată de instituirea comitatului, instituție a puterii regale. Comunitatea cnezilor maramureșeni, în frunte cu voievodul, tinde să fie înlocuită de congregația nobililor — titulari de privilegii regale — ,sub conducerea comitelui regal.

Presiunea politicii regale asupra autonomiei maramureșene s-a intensificat simțitor sub cel de al doilea rege angevin, în legătură directă și cu politica sa răsăriteană, într-o arie cu care Maramureșul era învecinat teritorial și cu care întreținuse intense legături. Amenințată grav, tot mai mult îngustată și golită de conținut, autonomia voievodală a Maramureșului a reacționat înainte de a dispărea sub loviturile politicii regale. Sub conducerea lui Bogdan din Cuhea, membru al familiei voievodale cu tendințe de transformare în dinastie feudală, se grupează adversarii politicii angevine. Înlăturat din voievodat probabil sub presiunea regalității, ca „infidel” față de coroană, Bogdan și aderenții săi se împotrivesc puterii regale. Opoziția față de regalitate se manifestă în chipul cel mai evident prin acțiunile îndreptate împotriva aderenților maramureșeni ai acesteia în fruntea cărora se aflau neamul lui Dragoș din Giulești. În 1349, regele Ludovic, denunță în termeni vehemenți acțiunea lui Bogdan, devenit între timp „infidel notoriu”, și a nepotului său de frate, Iuga, care au izgonit pe Jula, fiul lui Dragoș, și pe ai săi din satele lor Giulești și Nierești, pentru că refuzaseră să se asocieze acțiunii lor politice. Regele ordonă voievodului Ioan, alt nepot al lui Bogdan și frate al lui Iuga, să-l reașeze pe Jula în stăpinirea satelor sale, în prezența reprezentantului comitelui de Maramureș și a obștii cneziale a țării⁴¹.

Intervenția lui Ludovic, necesară pentru a impune punctul de vedere regal și pentru a înclina balanța puterii în societatea maramureșeană în sensul aderenților politicii sale, a dat rezultatele așteptate. Acțiunea regală a triumfat împotriva actului voievodal al lui Bogdan, care prefigurase procesele de hilenie prin confiscarea domeniului Dragoșeștilor. În anii următori, fațăunea regală domină în Maramureș ; sprijinită hotărît de rege, ea recompensează sprijinul regal prin participarea la campaniile regale la răsărit de Carpați. În 1360, Dragoș din Giulești e răsplătit de Ludovic pentru meritele sale deosebite la înfrângerea răscoalei Moldovei —

⁴⁰ Pentru tot ceea ce privește istoria social-politică a Maramureșului, v. monografia fundamentală a lui R. Popa, *Tara Maramureșului în secolul al XIV-lea*, București, 1970 (cu bibliografia completă).

⁴¹ I. Mihalyi, *Diplome maramureșene din secolul XIV și XV*, Sziget, 1900, p. 26—28.

„terra nostra moldovana” — readusă în dependență regalității ungare⁴². Cu această mențiune a diplomei regale, legătura, desigur mult mai veche, între desfășurările politice din Maramureș și Moldova ajunge la nivelul evidenței documentare.

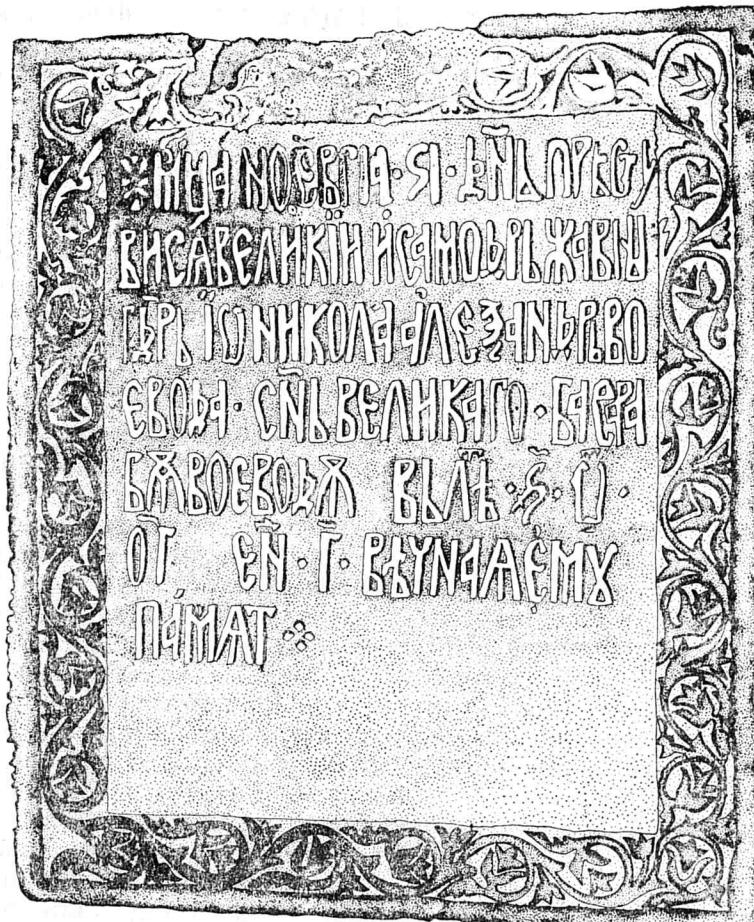

Fig. 7.—Plată de mormânt a lui Nicolae Alexandru voievod (1364) de la Cîmpulung.

Tăcerea izvoarelor cu privire la evenimentele de la sud și răsărit de Carpați după succesul ofensivei antitătare e întreruptă în 1359 cînd, brusc, informații din direcții diferite semnalează însemnate desfășurări, în cadrul cărora mișcarea de emancipare politică a românilor se precipită, luînd o nebănuță amploare.

Lupta împotriva hegemoniei angevine. Semnalul răscoalei împotriva regatului ungar care își întinsese dominația peste Carpați a venit din Tara Românească, al cărei voievod, Nicolae Alexandru (1352—1364), a imprimat din 1359 un nou curs politicii țării sale.

⁴² I. Mihalyi, *op. cit.*, p. 37—40.

Anii precedenți aduseseră lui Ludovic un considerabil spor de putere și prestigiu. Războiul victorios pe care îl purtase împotriva Venetiei l-a adus în stăpînirea țărmului dalmat (1358), iar campaniile întreprinse în Serbia, îndată după sfîrșitul confruntării cu republica lagunelor, au readus sub dominația sa teritoriile pierdute de regat în deceniile anterioare (1359). În urma acestor victorii, poziția de forță a regatului ungăr în sud-estul Europei a sporit considerabil.

Sporul de putere al regatului ungăr s-a resimțit și în spațiul românesc, unde politica lui Ludovic de Anjou ia forme tot mai asupratoare, îndeosebi prin încercarea să de a exercita o dominație directă. Indiciul nemijlocit al acestei politici e privilegiul acordat la 25 iunie 1358 de Ludovic negustorilor din Brașov, cărora le asigură libera trecere spre Dunăre. Prin acest privilegiu, Ludovic făcea act de suveranitate într-o zonă care fie apartinea Țării Românești, fie era revendicată de aceasta. În același timp⁴³, prin acest act regele Ungariei lipsea Tara Românească de excepționalul izvor de venituri care era vama percepută de-a lungul unei însemnate artere a comerțului internațional.

Mai mult încă decât acest indiciu, gravitatea asupririi angevine e revelată de răscoala însăși a românilor de la sud și răsărit de Carpați în 1359. Fapt nou, sau doar prima oară ilustrat de izvoare, împotrivirea față de dominația regatului se produce concomitent în Tara Românească și Moldova.

Actul care a consacrat ruptura între Nicolae Alexandru și Ludovic de Anjou a fost crearea, în acord cu Patriarhia din Constantinopol, a mitropoliei Țării Românești. În temeiul acestui acord, „marele voievod” – titulatură care exprimă întițietatea voievodului de Argeș față de ceilalți voievozi —, e investit și cu titlul de „avthentis”, adică „autocrat”, „domn de-sine-stăpînitor”, „samodirjet”. Acest nou titlu exprimă nu numai o putere sporită înăuntru, în raport cu ceilalți voievozi și cu boierimea, dar și o înălțare a statutului țării pe plan extern; implicăția principală de politică externă a nouui titlu era revindicarea pentru domn a unei puteri de sine stătătoare, derivată direct de la Dumnezeu și nu de la altă putere lumească. Dar această revendicare înfrunta direct suzeranitatea lui Ludovic, pretenția acestuia de a avea dreptul să-l investească pe voievodul „transalpin” în voievodatul Țării Românești. Actul din 1359 al lui Nicolae Alexandru, înfăptuit în cooperare cu Bizanțul, era contestarea categorică a pretenției lui Ludovic de a exercita o autoritate superioară asupra Țării Românești⁴⁴.

Cîțiva ani mai tîrziu, în 1365, cînd, eliberat de alte preocupări pe care îl crea politica sa de expansiune în multiple direcții, Ludovic a proclamat războiul împotriva Țării Românești unde domnea acum Vladislav,

⁴³ Istoricii români au interpretat privilegiul lui Ludovic pentru negustorii brașoveni și ca un indiciu al dominației efective a regelui angevin la răsărit și sud de Carpați, și ca o manifestare a suzeranității pe care o exercita sau o revendica în aceste teritorii; între cel dintil se află N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, I, ed. 2, București, 1925, p. 64; E. Lăzărescu, citat și urmat de Gh. Brătianu, *Les rois de Hongrie et les Prince paulés roumains au XIVe siècle*, (BSHAR, 28, 1947, p. 86–87). Cea de-a doua interpretare e reprezentată cu precădere de P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn și suzeranitatea ungurească*, București, 1938, p. 5 (extras din AARMISI, s. III. t. XX), și de M. Holban, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Tara Românească și Ungaria angevină. Problema stăpînirii efective a Severinului și a suzeranității în legătură cu drumul Brăilei* („Studii”, XV, 1962, nr. 2, p. 338–342).

⁴⁴ Hurmuzaki, XIV/1, p. 1–6: cf. S. Papacostea, *La fondation de la Valachie et de la Moldavie et les Roumains de Transylvanie: une nouvelle source* (RRH, XVII, 1978, 3, p. 391–392).

fiul lui Nicolae Alexandru, regele Ungariei a denunțat vehement afirmarea caracterului de-sine-stătător al puterii lor de către fostul și actualul voievod : „Întrucit răposatul *(Alexandru)*, voievodul Tării Românești, ca unul ce și-a uitat de binefacerile primite de la noi și ca un nerecunoscător, încă de pe cind se bucura de viața *(aceasta)* pămîntească..., nu s-a înfricoșat *(să calce cu îndrăznea)* cutezătoare credința sa cu care s-a legat *(față de noi)* cît și scrisorile întocmite între noi și el, cu privire la anumite înțelegeri, dări și..., cuvenite nouă în temeiul stăpinirii noastre firești, *(și fiindcă)* apoi, murind el, fiul său Vladislav, urmând retele de-prinderi părintești, ...*(nerecunoscindu-ne)* cîtuși de puțin de stăpin al său firesc, fără a ne întreba și a ne cere învoirea, însușindu-și în pomenita noastră *Taia Românească*, ce ni se cuvine nouă după dreptul și înrudiala nașterii, numirea sa mincinoasă *(de domn)*, întru înfruntarea domnului *(său)* de la care trebuia să capete el semnele puterii sale, a cutezat să treacă în locul...tatălui său în scaunul sus-pomenitei noastre *Tări Românești*...cu învoirea tăădătoare și tainica înțelegere a românilor și a locuitorilor acelei țări...”⁴⁶.

Proclamația regală exprimă cît se poate de clar atât situația nouă creată de actul din 1359 al lui Nicolae Alexandru — revendicarea domniei autocrate și toate implicațiile ei —, cît și pretenția de suzeranitate a lui Ludovic și în deosebi varianta de suzeranitate pe care o preconizase în raporturile sale cu *Tara Românească*.

Dar crearea mitropoliei Tării Românești în cooperare cu Bizanțul mai însemna și înfruntarea unui alt aspect al politicii lui Ludovic de Anjou : prozelitismul catolic. Conferind bisericii ortodoxe din țara sa o organizare superioară, obținută de la Patriarchia din Constantinopol, care coordona efortul de indiguire a progreselor catolicismului în lumea ortodoxă⁴⁶, Nicolae Alexandru a pus stăvila încercării lui Ludovic de a smulge, *Tara Românească* confesiunii răsăritene și de a o converti la catolicism sub controlul ierarhiei eclesiastice a regatului său. Înființarea mitropoliei Tării Românești în 1359 a dat țării în același timp un izvor direct de legitimare a puterii domnului autocrat, în legătură cu una din cele două surse de legitimitate ale lumii europene medievale, și o organizare eclesiastică în opoziție directă cu tendințele prozelitismului angevin. Prin acest act, Nicolae Alexandru a desăvîrșit instituțional emanciparea Tării Românești de sub tutela regatului angevin, proces inițiat cu arma în mînă de către tatăl său⁴⁷.

Odată cu acțiunea Tării Românești s-a produs și răscoala Moldovei împotriva dominației ungare, instaurată în anii precedenți. Singurele informații provin din diploma acordată de rege la 20 martie 1360 lui Dragoș, fiul lui Jula, care și-a cîștigat merite deosebite în „restaurarea” dominației angevine în ceea ce regele numea „țara noastră a Moldovei”, țară care își face acum apariția sub numele ei în izvoare : „Drept aceea, prin aceste rînduri voim să ajungă la cunoștința tuturor că înălțimea noastră, aducîndu-și aminte de feluritele fapte de credință și de preastrălucita vrednicie a credincioaselor slujbe ale lui Dragoș, fiul lui Gyula, credinciosul nostru român din Maramureș, slujbe pe care stim că le-a făcut și le-a adus maiestății noastre, potrivit cu cerințele stării și putinței lui, în cele

Hurmuzaki, I/2, p. 92—93 și DRH, D, I, 1977, p. 78—80; cf. Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 392.

⁴⁶ O. Halecki, *op. cit.*, p. 49—52.

⁴⁷ Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 392—393.

mai multe treburi și război ale noastre, încredințate și date în seama lui și mai cu osebire în reașezarea țării noastre, a Moldovei („...in restauratio[n]e terre nostre Moldavane...”) potrivit istoricului său vrednicicii, cînd a întoțit cu veghețoare grijă și cu neobosită stădanie pe calea statonicei credințe ce trebuie păstrată către coroana regească pe mulți români răzvrătiți, rătăciți din calea credinței datorate.”⁴⁸

Expediția în Moldova s-a desfășurat sub comanda lui Ludovic sau sub supravegherea sa directă din Transilvania, unde regie s-a aflat la sfîrșitul anului 1359 și la începutul anului 1360⁴⁹.

Participarea cnezimii maramureșene la expediția din Moldova și locul deosebit care i-a fost rezervat a avut nu numai însemnătate militară dar și politică. Ea a fost urmarea înțelegerii de către Ludovic a imposibilității de a stăpini direct Moldova și a încercării sale de a menține sub controlul său țara românească de la răsărit de Carpați, cu concursul cnezilor maramureșeni. Emancipată în deceniul precedent de vechile relații cu tătarii și cu cnezatul Halici — acestea din urmă aveau să se mai mențină un timp sub raport ecclaziastic —, țara românească de la răsărit de Carpați marchează acum, în urma răscoalei din 1359, un pas în direcția afirmării autonomiei și identității ei prin căpetenia românească — strict legată însă de puterea regală — sub conducerea căreia a fost pusă⁵⁰. În însuși actul lui Ludovic ea apare ca o țară românească aparte, care intăiește acum în harta politică a Europei sub numele ei istoric.

Vag și mitic însemnătatea faptului a fost înregistrată și de tradiția istorică a intemeierii Moldovei, care atribuie începiturile statului „descălcăratului” lui Dragoș, în 1359⁵¹. Integrată în letopisețe în vremea cînd reconcilierea între primele două dinastii ale Moldovei a fost înfăptuită pe plan istoriografic de Ștefan cel Mare, tradiția a legat începiturile Moldovei de numele lui Dragoș și nu de acel al lui Bogdan. Paradoxal la nivelul gîndirii moderne, faptul e deplin explicabil în mentalitatea epocii, mult mai sensibilă față de un act de „fundație”, de „intemeiere”, cu toate limitele lui, decit la modificarea politică, oricără de importantă, survenită odată cu realizarea neatîrnării.

Paralel cu acțiunea regelui Ludovic de recuperare a Moldovei, prin mijlocirea lui Dragoș, s-a desfășurat probabil și acțiunea militară a regatului polon de aducere a țării sub suzeranitatea sa. Potrivit lui Jan Dlugosz, principala sursă care a conservat amintirea acestui episod controversat, polonii, chemați de unul din pretendenții în luptă pentru puterea supremă în Moldova, Ștefan, au pătruns în țară dar au fost înfrinți de fratele acestuia, Petru, și de ai săi, cu concursul celor pe care izvorul mentionat îi

⁴⁸ I. Mihalyi, *Diplome maramureșene*, p. 37—39; DRH, L, I, p. 75—78.

⁴⁹ Din Segna, un corespondent comunica dogelui Veneției, la 16 Ianuarie 1360: „Praeterea domini mi, habui a domino banno, quod dominus rex ivit in exercitu ad Transilvanas partes, tamen nescio si ita est, quia de hinc veridice minime scire possum” (S. Ljublč, *Listine in Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium*, IV, Zagreb, 1874, p. 22); la 27 februarie 1360, dogele era informat de același corespondent sosit la Buda la 2 februarie „ubi habui, quod dominus rex omnino erat reversurus citra carnisprivulum ab exercitu suo de partibus transilvanis”; de fapt regele s-a înapoiat din expediție la 14 februarie 1360 (*ibidem*, p. 23).

⁵⁰ „Moldova lui Dragoș nu era decit o căpitanie regală. Dar Ludovic, chemind pe un voievod maramureșean, nu o făcea numai pentru că regalitatea cea nouă, franceză, se sprăjinea pe astfel de *milites*, de cavaleri, pretutindeni, ci pentru că recunoștea prin aceasta chiar caracterul românesc al ținutului cucerit” (N. Iorga, *Istoria românilor*, III, 1937, p. 209).

⁵¹ Interpretarea cronologică corectă a acestor convergențe între știrea cuprinsă de actul lui Ludovic de Anjou în favoarea lui Dragoș și tradiția moldoveană a intemeierii se află la I. Mihalyi, op. cit., p. 40, nota 1.

numește „provinciales hungarorum”, denumire care îi desemnează probabil pe maramureșeni și care, în orice caz, indică o legătură cu Ungaria îngevină.

Expediția polonă în Moldova, a cărei realitate în zilele lui Cazimir a fost contestată de unii istorici, fără argumente decisive, a avut probabil loc în anul indicat de Dlugosz sau în anii imediat următori⁵²; ea a fost urmarea apelului răsculaților împotriva dominației ungare, în 1359, în virtutea vechilor legături ale țării cu Haliciul, ale cărui interese fuseseră acum preluate de regatul polon. Acțiunea militară polonă a marcat cea dintâi înfruntare de interes între Polonia și Ungaria pentru Moldova, rivalitate care avea să devină în deceniile următoare, una din realitățile dominante ale relațiilor internaționale în Europa răsăriteană.

Înăbușită în 1359 de expediția regală ungă, răscoala Moldovei a triumfat cinci ani mai tîrziu, cînd localnicii izgonesc descendența lui Dragoș și îl instaurează la cîrma țării pe Bogdan, „infidelul notoriu” al regelui în Maramureș.

Evenimentele petrecute în Moldova în 1364—1365 și desfășurările din anii următori în cele două țări românești sunt strîns legate de evoluția generală a situației în Europa răsăriteană și sud-estică, în funcție de o nouă etapă a cruciadei, deschisă în anii anteriori. Succesele regelui Ciprului, Petru I de Lusignan, în lupta împotriva turcilor din Asia Mică — cucerirea Adaliei la 24 august 1361⁵³ — au trezit speranțe disproporționate în

⁵² Expediția polonă în vremea lui Cazimir cel Mare a fost foarte diferit interpretată de specialiștii istorici moldoveni și ai relațiilor moldo-polone în evul mediu. Dezbaterea s-a fixat atât asupra realității însăși a acestei expediții în zilele lui Cazimir, contestată de unii istorici, cit și asupra datei cind ea s-a petrecut și a identității personajelor implicate în acțiune. Fără a intra în detaliul problemei, căreia sperăm să-i consacram un studiu aparte, indicăm cîteva din concluziile noastre cu privire la acest mult discutat episod. Autenticitatea însăși a faptului nu se pare dacă nu indiscutabilă cel puțin foarte probabilă, dat fiind că cele două izvoare principale care îl comunică, Jan Dlugosz, *Historiae polonicae libri XIII* (*Opera omnia*, ed. A. Przezdziecki, t. XII, p. 277—278) și Filippo Buonaccorsi Callimachus, *Vita et mores Sbignei cardinalis*, ed. I. Lichonska, Varsavia, 1962, p. 28—32, îl înregistrează similar în ceea ce privește nucleul desfășurării și deosebit în privința cadrului în care o plasează. Pentru ambii istorici expediția polonă, la care a participat bunicul cardinalului Sbignelev Olesnicki, ce a avut loc în timpul lui Cazimir — Dlugosz indică chiar anul 1359 —, a înregistrat succese inițiale și s-a încheiat cu o înfringere; atrași într-o pădure, ai cărei copaci fuseseră dinainte tălați, pentru a fi rostogoliți asupra invadatorilor, polonii au fost striviti sub povara lor.

Atât Dlugosz cit și Callimachus încadrează aceste date elementare — cunoscute probabil din însemnările familiei Olesnicki, cu care ambi s-au aflat în strînsă legătură — într-o fabulație bogată. În vreme însă ce la Callimachus încadrarea e de domeniul ficțiunii pure, de inspirație umanistă, la Dlugosz ea se intemeiază pe solidele sale cunoștințe de istorie a Moldovei în secolul al XV-lea. Și Dlugosz însă și-a redactat pasajul având în față un model clasic din care s-a inspirat sub raportul formal, Titus Livius, cum s-a dovedit în timpul din urmă; cf. Wl. Madyda, *Johannes Longinus Dlugosz als Vorläufer des Humanismus in Polen (Renaissance und Humanismus in Mittel und Osteuropa*, II, Berlin, 1962, p. 187—188).

Dacă, aşa cum credem, faptul a fost real și s-a petrecut în timpul lui Cazimir cel Mare, data nu poate fi decit sau cea indicată de Dlugosz, 1359, cind în Moldova a avut loc înfruntarea între două direcții politice antagoniste, sau, cel mai tîrziu, în anii imediat următori, în legătură cu evenimentele petrecute în 1359; pentru relativ bogata bibliografie consacrată evenimentului, v. C. Racoviță, *Incepările suzeranității polone asupra Moldovei* (RIR, X, 1940, p. 240—244); P. P. Panaitescu, *Din istoria luptei pentru independența Moldovei în vîacul al XIV-lea. Primele lupte pentru independență ale țărilor române*, „Studii”, IX, 1956, p. 95—115; I. Corfus, *Pagini de istorie românească în noi publicații polone* (AIIAI, V, 1968, p. 218—219); mai recent, Șt. S. Gorovei, op. cit., p. 115—118; pentru studiul actual al dezbatерii, v. P. W. Knoll, op.cit., p. 241—248 (anexa: *Moldavia and Podolia in the reign of Casimir*).

⁵³ A History of the Crusades, III : The fourteenth and fifteenth centuries, ed. by H. W. Hazard, Wisconsin, London, 1975, p. 353.

comparație cu faptul care le-a declanșat. Incitat de acest succes și influențat de regele însuși, care a întreprins în anii următori un turneu de propagandă în Europa pentru a cîștiga sprijin în vederea unei mari acțiuni împotriva islamului, papa Urban al V-lea proclamă la 12 aprilie 1363 cruciada generală (*passagium generale*) pentru anul 1365⁵⁴.

Spiritul cruciadei s-a propagat și în Europa central-răsăriteană; popasul regelui Ciprului la Cracovia, la curtea polonă, a fost prilejul unei importante reunii de capete încoronate și alte personalități, care și-au dat asentimentul la programul de cruciadă al lui Petru I de Lusignan, devenit acum program papal⁵⁵. Dar protagoniștii cruciadei din această parte a Europei nu intenționau să se angajeze în ținuturile îndepărtate spre care fi cchema regele Ciprului. Cruciada lor avea să se desfășoare, ca și în trecut, în aria cuprinsă în propriul lor program de expansiune teritorială.

Două mari inițiative adoptate de Ungaria și Polonia în anii imediat următori reunii de la Cracovia și neîndoelnic în legătură nemijlocită cu acesta au adus o nouă însemnată modificare în situația politică a Europei răsăritești și sudestice. În primăvara anului 1365, Ludovic de Anjou întreprinde o mare expediție la Vidin, oraș pe care îl cucerește nu mult timp după aceasta, și îl încorporează în regat, luându-l în captivitate pe țarul Sracimir⁵⁶; în anul următor, 1366, după pregătiri începute cu ani în urmă, Cazimir cucerește Vladimirul, reintegrind astfel sub stăpînirea sa directă sau indirectă, cu titlu feudal, cea mai mare parte a vechiului cnezat rus apusean desprins din Rusia Kieviană⁵⁷.

La începutul anului 1365, Ludovic se afla în conflict deschis cu Țara Românească, unde de curînd instauratul în domnie Vladislav I (Vlaicu) continua direcția politică inițiată de Nicolae Alexandru în 1359, și cu Moldova, care se sustrăse de curînd dominației sale. Două acte emise de rege la cîteva săptămîni distanță — 5 ianuarie și 2 februarie 1365 — înregistrează în același timp conflictul care îl opunea celor două țări și a doua manifestare simultană a luptei acestora pentru emanciparea de sub hegemonia angevină. Rezistența celor două țări s-a integrat de altminteri într-o acțiune mai largă de opozitie față de dominația regatului angevin.

Actul regal din 5 ianuarie 1365 anunță pregătirea campaniei împotriva Țării Românești, care părea astfel condamnată să devină prima țintă a noilor inițiative ale Ungariei angevine în cadrul general de acțiune stabilit la Cracovia. Actul de convocare a oastei regatului însîră capetele de acuzație împotriva politicii lui Nicolae Alexandru și a fiului și succesorului său Vladislav care în esență se reduc la unul : refuzul de a recunoaște suveranitatea regelui și îndeosebi dreptul acestuia de a controla viața politică a țării lor.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 354; în luna următoare, papa l-a adus la cunoștință lui Ludovic hotărîrea sa de a proclama cruciada generală și l-a solicitat ajutor pentru regele Ciprului (Hurmuzaki, I/2, p. 83—85).

⁵⁵ S. Steinherz, *Die Beziehungen Ludwigs I. von Ungarn zu Karl IV. II. Die Jahre 1358—1373* („Mittelungen des Instituts für österreichische Geschichte”, IX, 1888, p. 558—559); M. de Ferdinandy, *Ludwig I. von Ungarn (1342—1382)* („Südostforschungen”, XXXI, 1972, p. 61); St. Zajoczkowski, *Wilhelm de Machaut i jego wladomość do dziejów Polski i Litwy w XIV wieku* (KH, XLIII, 1929, p. 217—228); R. Grodecki, *Kongres Krakowski w roku 1364*, Warszawa, 1939, p. 75—77.

⁵⁶ Asupra acțiunii lui Ludovic la Vidin, v. mai recent, M. Holban, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria în legătură cu problema Vidinului* (SMIM, I, 1956, p. 7—62) (cu bibliografia problemelui).

⁵⁷ P. W. Knoll, *op. cit.*, p. 165—167.

Cînd pregătirile pentru campania proclamată împotriva Țării Românești erau în plină desfășurare, Ludovic înregistra vestea răscoalei din Moldova, de unde fusese izgonit Balc, fiul lui Sas, succesorul lui Dragoș la conducerea țării pe care regele se îndîrjea să o considere încă „a sa”. Actul regal din 2 februarie 1365 trece asupra lui Balc și alor săi domeniul maramureșan al voievodului Bogdan și al fiilor săi, „necredincioși învederăți ai noștri, pentru blestemata lor vină de necredință, din aceea că acel Bogdan și fiii săi, fulgerați de diavolul, dușmanul neamului omenesc..., plecînd pe ascuns din zisul nostru regat al Ungariei în suspomenita noastră țară moldoveană uneltesc să o păstreze spre paguba maiestății noastre”. Înind act de rebeliunea lui Bogdan și a fiilor săi și, observație semnificativă, „pentru ca nebunia lor să nu fie cumva pildă altora, care ar culeza fapte asemănătoare”, regele casează toate actele întocmite în favoarea lor. Moldova, de unde fugise Balc, „nu fără vîrsarea singelui său însuși și îndurarea de răni cumplite și cu moartea crudă a fraților și rudelor sale și a multor slujitori de ai lui”⁵⁸, era aşadar pierdută pentru regatul angevin. Formula mărcii regale sub un voievod român, de strictă fidelitate față de rege, eșuase. Cel de al doilea stat român își găsise la rîndul său drumul spre existența de-sine-stătătoare, care avea să fie consolidată, ca și cea a Țării Românești, printr-un sir de lupte împotriva tendințelor restauratoare ale regalității angevine.

Cele două țări au evoluat în direcții diferite de politică internațională în deceniul următor. După cucerirea Vidinului de către Ludovic Țara Românească, mai direct expusă presiunii militare și politice a regatului ungarian, ajunge la un compromis cu acesta. Cel mai tîrziu în toamna anului 1366, cînd Vladislav e desemnat de rege ca „voivoda noster transalpinus”⁵⁹, reconcilierea era realizată. Reconciliere precară, întrucît dominația directă a lui Ludovic la Vidin creia o situație deosebit de primejdioasă pentru Țara Românească, amenințată acum și din sud de puterea regelui angevin.

Pentru Ludovic stăpînirea Vidinului era un avantaj strategic și politic considerabil pe care era firesc să-l exploateze în scopul de a aduce Țara Românească la un regim de strictă dependență; pentru Vladislav, înlăturarea primejdiei sporite odată cu instalarea trupelor ungare la Vidin era o necesitate elementară.

Conflictul dintre regele Ungariei și domnul Țării Românești generat de acest antagonism fundamental și alimentat de situația creată în banatul de Vidin, unde populația se afla în stare de răscoală împotriva dominației angevine, a izbucnit violent la sfîrșitul anului 1368. Vladislav s-a arătat refractor față de solicitările regale de a participa la reprimarea răscoalei pe care probabil chiar o sprijinea. Cum atitudinea domnului român constituia o primejdie pentru situația regatului la Vidin și pentru întregul program balcanic și de cruciadă al lui Ludovic, regele se hotărăște să eliminate primejdia și organizează o dublă acțiune militară, de la Dunăre și din Transilvania, de zdrobire a forței militare a Țării Românești (iarna 1368–1369). Oastea transilvăneană însă, după unele succese inițiale, a fost înfrîntă la cetatea Dîmboviței, iar cea de la Dunăre nu a reușit — dacă stirea cronicii ungare nu se referă la un fapt ulterior — decît să ocupe

⁵⁸ I. Mihalyi, *op. cit.*, p. 56–58; DRH, D. I., p. 80–83.

⁵⁹ DRH, D. I., p. 83–84.

cetatea Severinului⁶⁰. Luînd inițiativa în urma respingerii asaltului lui Ludovic, Vladislav trece la rîndul său Dunărea și intră în Vidin cu sprijinul localnicilor⁶¹.

Dublul succes, defensiv și ofensiv, al Țării Românești a modificat sensibil situația la Dunărea de Jos. Compromisul realizat între rege și domn în urma acestor desfășurări exprimă fidel rezultatul înfruntării lor, în cadrul larg al raportului de forțe general dintre regatul ungar și Țara Românească.

Modificarea cea mai însemnată s-a produs în privința statutului Vidinului. Renunțind la formula dominației directe, Ludovic a permis restaurarea lui Sracimir, eliberat din captivitatea ungară, dar ca vasal al regelui, încadrat în sistemul de alianțe patronat de acesta. Acțiunea lui Vladislav la Vidin a împriimat astăzi o sensibilă deviere programului balcanic al regelui Ungariei.

Pe plan bilateral, noua reconciliere dintre rege și domn, care a lărgit clauzele înțelegerii anterioare, din 1366, a acoperit domeniile esențiale ale raporturilor dintre Țara Românească și regatul ungar : teritorial-politic, militar, comercial și confesional.

Ca și înțelegerile anterioare ale regalității angevine cu Basarab I și Nicolae Alexandru, acordul încheiat de Ludovic cu Vladislav a însemnat *confirmarea statului unitar* constituit între Carpați și Dunăre. Dar pentru a reduce și menține Țara Românească în sistemul de alianțe al regatului, prin mijlocirea raporturilor feudo-vasalice, Ludovic concedează domnului român, cu titlu de feudă, Severinul — încă înainte de conflictul din 1368—1369 — și Făgărășul. Calitatea de ban al Severinului și de duce al Făgărășului e înscrisă în titlul lui Vladislav în noiembrie 1369, alături de recunoașterea suzeranității regale („Ladyzlaus dei et regis Hungarie gratia woyuoda Transalpinus et banus de Zeurinio, necnon dux de Ffugaras...”)⁶². În cadrul relațiilor exprimate laconic de termenii titlului lui Vladislav, domnul își desfășoară activitatea militară la sudul Dunării, în sensul politiciei lui Ludovic, lupta cu turcii și cu aliații lor din țaratul de Tîrnovo⁶³.

Din punct de vedere comercial, adică al statutului însemnatelor artere a comerțului internațional care legă Europa centrală, prin Ungaria și Transilvania — îndeosebi Brașovul — de gurile Dunării și Marea Neagră, Țara Românească înregistrează un însemnat succes. Dacă privilegiul acordat de Vladislav negustorilor brașoveni la 20 ianuarie 1368 a creat acestora un statut deosebit de favorabil, îndeosebi pe calea Brăilei⁶⁴; totuși pentru Țara Românească, faptul marchează un însemnat progres față de încercarea din 1358 a lui Ludovic de a asigura brașovenilor o zonă de imunitate vamală pînă la Dunăre. Țara Românească se impusese astăzi ca partener la beneficiul vamal al activității comerciale care legă Marea Neagră de Europa centrală.

⁶⁰ Pentru evenimentele din 1368—1369, v. M. Holban, *Contribuție la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria angevină*, p. 32—50; cf. Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 42—43; N. Constantinescu, *Vladislav I, 1364—1377*, București, 1979, p. 103—125 (și bibliografia aferentă).

⁶¹ Intrarea lui Vlaicu la Vidin și reacția localnicilor împotriva călugărilor franciscani care procedaseră la convertirea în masă a populației, sub protecția autorităților regale, a întrat larg în circuitul informației contemporane (v. L. Waddingus, *Annales Minorum*, VIII (1347—1376), Quaracchi, 1932, p. 254—255; *Chronicon observantis provinciae Bosnae Argentinae ordinis S. Francisci Seraphici*, ed. E. Fermendizlin, „Starine”, 22, 1890, p. 11—12.)

⁶² Hurmuzaki, I/2, p. 148—149; DRH, D, I, p. 98—99.

⁶³ Hurmuzaki, I/2, p. 198—200; DRH, D,I, p. 103—106.

⁶⁴ Hurmuzaki, XV 1, p./1—2; DRH, D, I, p. 86—88.

În sfîrșit, sub raport confesional, Vladislav acceptă numirea unui sufragan al episcopului Transilvaniei în Tara Românească, reînnoind o situație care data din vremea predecesorului său⁶⁵.

Cooperarea restaurată în 1369 între Vladislav și Ludovic de Anjou nu avea să fie mult mai durabilă decât cea anterioară. Reconcilierea nu acoperise decât parțial factorii de antagonism dezvoltați în deceniile anterioare. O întreagă evoluție de politică generală a inclinat balanța în favoarea acestor factori în 1373.

Adeziunica lui Ioan al V-lea Paleologul la unirea cu biserica română, acceptată în principiu în 1365–1366, cu prilejul călătoriei împăratului la Buda, și perfectată în 1369, la Roma, crease un context favorabil relansării cruciadei împotriva otomanilor, acțiune strict condiționată de papalitate de restaurarea unității cîștine, sub conducerea ei⁶⁶.

Dar gestul împăratului nu a fost urmat de contravaloreaza așteptată. În ciuda unui sir de acțiuni — între care se înscriu și luptele lui Vladislav cu otomanii — noua cruciadă de salvare a Bizanțului nu a avut loc. Pierzînd inițiativa preluată cu succes în 1365–1366, mai ales prin recucerirea Gallipolei de către Amedeu de Savoia, puterile catolice au dat otomanilor posibilitatea de a se rediesa. Înfrîngerea zdrobitoare suferită de sîrbi la Cirmen în septembrie 1371 a redat otomanilor inițiativa și a modificat situația politică în Peninsula Balcanică. După ce a așteptat zadarnic cruciada, Bizanțul, unde factorii bisericești, larg sprijiniți de populație, erau refractari cooperării cu Apusul, cu prețul Unirii, înclină spre acceptarea suzeranității turcești. În primăvara anului 1373, cînd Ioan al V-lea Paleologul îl însوșește pe Murad într-una din campaniile sale din Asia Mică, noua orientare a politicii bizantine era fapt împlinit⁶⁷. Ea avea să antieneze în anii următori și alți factori politici din Europa răsăriteană și sud-estică, amenințați de expansiunea regatului ungar și de prozelitismul său confesional.

Din anul 1373, dacă nu chiar din 1372, încep să apară și indiciile redeschiderii conflictului între Tara Românească și regatul angevin⁶⁸. În martie 1373, Ludovic interzice importul sării din Tara Românească în regatul său⁶⁹, în mai 1373, papa Grigore al XI-lea proclamă interdicția vînzării mărfurilor de interes strategic, aîme, fier etc., „turcilor și românilor schismatici”⁷⁰, semn al modificării direcției de politică externă a Tării Românești. În vara anului următor, 1374, unii boieri din Tara Românească, răscuilați desigur împotriva domnului, se refugiază în Ungaria, iar Ludovic

⁶⁵ Hurmuzaki, I/2, p. 148–149; DRH. D, I, p. 98–99.

⁶⁶ O. Haleckl, *op. cit.*, p. 189–205; D. N. Nicol, *The last centuries of Byzantium (1261–1453)*, London, 1972, p. 281.

⁶⁷ G. Ostrogorski, *Storia dell'impero bizantino*, Torino, 1963, p. 486. Potrivit bizantinistului sîrb, înțelegerea turco-bizantină datează din 1372. Răsturnarea cursului politic la Bizanț se explică atât prin ineficiența cruciadei cât și prin ostilitatea totală față de unirea cu biserica română a celei mai mari părți a populației și a fațatorului de decizie care era biserica. Ca alternativă la această alianță cu Apusul a fost concepută formula alianței panortodoxe, de unde o serie de inițiative ale Patriarhiei constantinopolitane față de statele care aparțineau confesiunii răsăritene, și în cele din urmă, cînd aceasta s-a dovedit la rîndul ei ineficace, împăcarea cu otomanii (D. A. Zakythinos, *Démétrius Cydonès et l'entente balkanique au XIVe siècle. La Grèce et les Balkans*, Athènes, 1947, p. 44–56).

⁶⁸ Pentru noua încordare a raporturilor între cele două state în această vreme, v. mai recent M. Holban, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Tara Românească și Ungaria angevină*, p. 53–57; E. Lăzărescu, *Nicodim de la Tismana și rolul său în cultura veche românească I (Pînă la 1385)* („Romanoslavica”, XI, Istorie, 1965, p. 257).

⁶⁹ Hurmuzaki, I/2, p. 213; DRH. D, I, p. 106–107.

⁷⁰ Hurmuzaki, I/2, p. 207.

își rezervă încă atitudinea⁷¹; faptul e indicul tensiunii care se instaurase în raporturile dintre regele Ungariei și domnul român, dar care nu ajunsese să încă la conflict deschis. Scurt timp după aceasta, domnul Țării Românești pierde posesiunile ținute cu titlu feudal de la Ludovic. Cel mai tîrziu în 1376, dacă nu încă din anul precedent, războiul a izbucnit între cele două țări; el s-a integrat într-o din cele mai mari încercări a popoarelor aflate în aria de expansiune a regatului angevin de a se elibera de sub presiunea sa, dominația acestuia.

Moldova, sub Bogdan, s-a menținut în afara influenței regatului angevin. Încercările lui Ludovic de a readuce țara, în acest interval, sub controlul său au eşuat, în ciuda unor repetitive acțiuni militare de recuperare întreprinse de oștile regatului⁷². Izvorul narativ ungur, extrem de laconic în această privință, nu cuprinde nici un detaliu asupra cronologiei sau desfășurării luptelor pentru apărarea independenței Moldovei sub Bogdan; el consemnează însă rezultatul final al luptei, respingerea încercărilor regelui Ungariei de a restaura vechea stare de lucruri în voievodatul de la răsărit de Carpați⁷³.

Politica lui Bogdan a fost continuată și dezvoltată de succesorul său Lațcu (circa 1369—circa 1377)⁷⁴. Pe planul afirmării statale, domnia lui Lațcu s-a manifestat hotărît prin două acțiuni însemnate, care probabil nu au fost decât desăvîrșirea unor inițiative ale lui Bogdan: apropierea de Polonia, urmare a unei elementare căutări de sprijin extern împotriva presiunii constante a regatului angevin, și stabilirea unei legături directe cu papalitatea; cele două acțiuni au fost de altminteri strîns legate între ele, întrucât legătura cu papalitatea s-a stabilit prin mijlocirea ierarhiei catolice a Poloniei și neîndoelnic cu știința regalității polone⁷⁵.

Ca urmare a acestor inițiative, Lațcu a obținut din partea Curiei papale, în schimbul acceptării confesiunii catolice, un scaun episcopal la Siret, desprins din dioceza Haliciului și așezat în subordinea directă a papalității⁷⁶. „Ducele” Moldovei — titlu pe care îl acordă papa lui

⁷¹ DRH, D, I, p. 107—108.

⁷² „Item, fere singulis annis, vel in quolibet anno, movit exercitum contra aemulos et rebelles. et saepius contra Rachenos et Moldauos, omnimode diligentiam adhibendo, et maxime circa regnum Rascie” (SRH, I, p. 193). Pentru situația Moldovei între domnia lui Bogdan și cea a lui Petru I, v. studiul lui St. S. Gorovoi, *Pozitia internațională a Moldovei în a doua jumătate a veacului al XIV-lea* (AIIA, XVI, 1979, p. 187—219).

⁷³ „et quamvis per exercitum ipsius regis, saepius impugnatus extitisset, tamen crescente magna numerositate Olachorum inhabitantium illam terram, in regnum est dilatata” (SRH, I, p. 196).

⁷⁴ Pentru domnia lui Lațcu și opțiunile sale politice, v. studiul fundamental al lui Jan Sykora, *Pozitia internațională a Moldovei în timpul lui Lațcu: luptă pentru independență și afirmare pe plan extern* („Revista de istorie”, 29, 1976, p. 1135—1151).

⁷⁵ Ibidem, p. 1142—1144.

⁷⁶ „... dictum oppidum Ceretense ac totam predictam terram seu ducatum Moldaviensem ab omni potestate, dominio, superioritate et iurisdictione ordinaria et diocesana et subiecione episcopali prefati episcopi Halecensis, seu gerentis se pro Episcopo Halecensi ac ecclesie Halecensis et cuiuslibet alterius persone ecclesiastice in ipsius oppido et terra seu ducatu quamcumque spiritualem seu ecclesiasticam potestatem sive iuresditionem se pretendenti habere, et eius ecclesie seu dignitatis totaliter in perpetuum eximatis et etiam liberetis, constituentes et ordinantes quod solum et immediate sancte sedi apostolicae in spiritualibus subsit”, recomanda papa Urban al V-lea celor trei ierarhi catolici din Polonia, Boemia și Silezia desemnați să cerceteze cererile lui Lațcu (Hurmuzaki, I/2, p. 161).

Lațcu⁷⁷ — „consolida prin legătura stabilită cu papalitatea statutul internațional al „țării” sau „ducatului” său, Moldova⁷⁸.

Apogeul și destrămarea puterii angevine în Europa răsăriteană. În 1370, la moartea lui Cazimir cel Mare, coroana polonă a revenit, conform convențiilor încheiate între conducătorii regatelor ungur și polon, regelui Ludovic de Anjou. Uniunea dinastică realizată acum între cele două regate i-a adus regelui Ungariei un considerabil spor de putere, consolidând tendințele sale hegemonice în răsăritul și sud-estul Europei⁷⁹. Dominația regatului ungur și tendința de a o extinde asupra popoarelor din aria sa de expansiune se resimt acum cel mai apăsător. Paralel cu efortul de expansiune teritorială și dominație politică se manifestă, în formele cele mai riguroase, prozelitismul confesional al regelui angevin; pretutindeni cucerirea și dominația au fost însoțite de un necruțător efort de convertire la catolicism⁸⁰. Dar, la fel ca în trecut, opresiunea a declanșat o puternică reacție împotriva unui efort de dominație care nega dreptul la autonomie într-o zonă din zonele ei cele mai sensibile pentru omul medieval, confesiunea.

Semnalul noii orientări, a reacției împotriva presiunii catolicismului, a venit de la Bizanț, care după eșecul politicii de cooperare cu Apusul latin și după înfrângerea principilor sârbi de către otomani în toamna anului 1371 s-a decis la înțelegere cu noua putere în ascensiune rapidă. Situația creată de acest acord a fost folosită de Patriarhia constantinopolitană — cîștigată la doctrina isihastă a călugărilor atoniți — pentru a bloca progresul catolicismului în aria de civilizație bizantină, în sud-estul Europei ca și în lumea rusă apuseană, expuse deopotrivă presiunii politice și confesionale a regatului ungur.

Manifestarea cea mai răsunătoare a politicii Patriarhiei constantinopolitane în această etapă, în scopul reconstituirii unității lumii ortodoxe pentru rezistență împotriva prozelitismului catolic, a fost reconcilierea cu biserică sârbă. O ambasadă solemnă a bisericii sîrbe a fost primită fastuos la Constantinopol de împărat și patriarch: anatema care apăsa asupra bisericii sîrbe, după proclamarea unilaterală a Patriarhiei sub Ștefan Dușan, a fost înlăturată și drumul spre cooperare între Serbia și Bizanț era astfel deschis⁸¹. În același timp, prin noul patriarch de Tîrnovo, Euthimie, biserică bulgară era și ea cîștigată la doctrina isihastă și la colaborarea panortodoxă⁸². Solicitudinea Patriarhiei din Constantinopol s-a întins și asupra Rusiei apusene, fostul cnezat Halici-Volhinia, supus acum unei puternice presiuni confesionale din partea catolicismului⁸³. Numit de

⁷⁷ „... nobilis vir Laczko dux Moldaviensis, partium seu nationis Wlachie” ... (Hurmuzaki, I/2, p. 160).

⁷⁸ N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 224.

⁷⁹ Pentru faza finală a domniei lui Ludovic, cînd a cumulat cele două coroane, v. monografia lui J. Dąbrowski, *Ostatnie lata Ludowika Wielkiego 1370—1382*, Krakow, 1918.

⁸⁰ Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 402—407.

⁸¹ C. Jirecek, *Geschichte der Serben*, II, Gotha, 1911, p. 115—116; M. Lascaris, *Le patriarcat de Peć a-t-il été reconnu par l'Église de Constantinople en 1375?* (*Mélanges Charles Dichl*, I, Paris, 1930, p. 171—175), se îndoiește că Patriarhia constantinopolitană ar fi recunoscut Patriarhia sârbă; pentru participarea la negocierile de la Constantinopol a lui Nicodim, reprezentant al curentului isihast în spațiul românesc și colaborator al lui Vladislav, v. E. Lăzărescu, *Nicodim de la Tismana*, p. 268.

⁸² A. E. Tachiaos, *Le mouvement hésychaste pendant les dernières décennies du XIV-e siècle* („Klironomia”, V, 1974, 1, p. 118).

⁸³ Wl. Abraham, *op. cit.*, p. 289—315; K. Chodynicki, *Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska. Zarys historyczny (1370—1632)*, Warszawa, 1934, p. 27.

patriarh în funcția de mitropolit al Kievului, Rusiei și Lituaniei, Ciprian Tamblac a avut sarcina de a cuprinde în frontul rezistenței ortodoxe zonele întinse ale diocezei sale⁸⁴.

Vasta acțiune diplomatică a Patriarhiei constantinopolitane a precedat îndeaproape una din cele mai puternice reacții ale popoarelor din sud-estul și răsăritul Europei împotriva dominației angevine. În 1376 și 1377, Ludovic de Anjou a trebuit să înfrunte una din cele mai grave și întinse răscoale împotriva sistemului său de dominație pe toată aria cuprinsă de efortul său hegemonic.

În sud, primejdia venea de la otomanii sultanului Murad, coalizați cu bulgarii țaratului de la Tîrnovo și sprijiniți de Imperiul bizantin, de unde pornise, pe plan spiritual, inițiativa reacției antilatine. Țara Românească, ale cărei raporturi cu regatul ungur se deteriorase în anii precedenți, intră la rîndul ei în conflict deschis cu acesta⁸⁵. Dacă lipsesc indicii despre adeziunea Serbiei la acțiunea antiungară — plauzibilă în contextul reconciliierii sîrbo-bizantine, — e sigur însă că barnul Tvrtko al Bosniei, antrenat de curind, asumă acum titlul de „rege din mila lui Dumnezeu”, fapt care, fără a însemna neapărat ostilitate declarată față de dominația ungăroasă, a atras inevitabil slăbirea acesteia în Peninsula Balcanică⁸⁶. Ansamblul pozițiilor dobîndite în sud prin eforturile perseverente desfășurate încă din primii ani de domnie ai lui Ludovic era amenințat să se destiame ca urmare a acțiunii forțelor ostile coalizate⁸⁷.

⁸⁴ J. Meyendorff, *Society and Culture in the fourteenth Century. Religious Problems (XIV-e Congrès International des Etudes Byzantines*, București, 1971, p. 64–65); F. Tinnefeld, *Byzantinisch-russische Kirchenpolitik im XIV. Jahrhundert* (BZ, XVII, 1974, 2, p. 374–375); legătura dintre politica balcanică a patriarhiei și cea desfășurată în lumea rusă a fost subliniată de J. Meyendorff, *Alexis and Roman: a study in Byzantine-russian relations (1352–1354)* („Byzantinoslavica”, XXVIII, 1967, p. 287).

⁸⁵ N. Iorga, *Studii și documente*, XII, p. 275–276; M. Holban, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria angevină*, p. 55–56.

⁸⁶ A. Huber, *Ludwig I. von Ungarn und die Ungarischen Vasallenländer* „Archiv für Österreichische Geschichtschreiber”, XXXVI, 1885, 1–2, p. 43–44); Vl. Corovlă, *Historia Bosne*, Belgrad, 1940, p. 304–306; St. Guldesku, *History of medieval Croatia*, The Hague, 1966, p. 254. Interpretările asupra sensului acțiunii lui Tvrtko în raport cu Ungaria sint variate.

⁸⁷ În urma victoriei repartite de ostile sale împotriva coaliției adversarilor săi din sud, la începutul anului 1377, Ludovic îl informa pe seniorul Padovei, Francesco Carrara, despre desfășurarea luptei. *Cronaca carrarese înregăstrată în formă rezumativă* relatarea cuprinsă în scrierea lui Ludovic către aliatul său din Padova: „Fu adunque nele parte d'Ongaria una grandenissima bataglia tra la santa maghiestă del re Lodovigo e Radano principo di Bulgaria infedeli; cloè che da una parte e da l'altra fu quaranta milla persone per parte e fugli una grande uccisione de infedeli e christiani, ma più de' nfeedelli, e fu quasi per esser el re quasi rotto da infedelli”; armurile trimise de venețieni adversarilor lui Ludovic au periclitat situația acestuia înainte de victoria finală; dacă Radano e Radu, cum au presupus unii istorici, sau o eroare de transcriere pentru Murad, cum au sugerat alții, rămâne o problemă deschisă; v., Gh. I. Brățianu, *L'expédition de Louis Ier de Hongrie contre le prince de Valachie Radu I-er Basarab en 1377* (RHSEE, II, 1925, p. 73–82); idem, *Les rois de Hongrie et les principautés roumaines au XIV-e siècle* (BSHAR, XXVIII, 1947, p. 26–29); B. Homan, *Gli Angioini di Napoli în Ungheria, 1290–1403*, Roma, 1938, p. 566–567. S-a propus și lectura: „Radom e turco e re di Bulgheria” (I. Minea, *Cherana sau Cherașa?*) („Cercetări istorice”, I, 1925, p. 412–413). Independent de identitatea incertă a lui Radomo din cronică cararează și sigur că Țara Românească se afla în conflict militar cu Ungaria la această dată, cum o dovedesc variate surse, și, mai mult, că acționa în cooperare cu ceilalți adversari ai lui Ludovic. Un izvor mal înțis, prețios însă și pentru secolul al XIV-lea, afirină că Murad s-a coalizat cu forțele ostile Ungariei: „... fece pol (= Murad) una legătura con li Bulgari, Valacchi e con li Gotti et lo Imperador di Constantinopoli, contro il regno di Ungaria” (Spandugino, în K. N. Sathas, *Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au Moyen Age*, IX, Paris, 1890, p. 146). Constatarea nu se poate aplica decit evenimentelor din 1376 și 1377, după cum vom arăta mai larg într-o studiu special asupra conflagrației generale care a cuprins Europa sud-estică și răsăriteană în acești ani.

Succesul campaniei împotriva adversarilor săi din sud i-a îngăduit lui Ludovic să-și concentreze eforturile în nord și în răsărit, unde pozițiile regatului său erau tot atât de grav amenințate.

În toamna anului 1376, lituanienii invadăază în masă teritoriile polone, inclusiv cele din Rusia apuseană. Izvoarele, foarte lacunare, nu dezvăluie pricinile acestei acțiuni, dar concomitența ei cu reacția adversarilor din sud-estul european ai regatului ungar, lasă să se întrevadă că invazia lituaniană, coroborată cu rezistența lumii ruse ortodoxe față de presiunea catolicismului, s-a integrat în ceea ce a fost ultima mare răscoală împotriva dominației ungare în zilele lui Ludovic de Anjou⁸⁸. Eliberat de primejdia din sud, Ludovic lansează, în același an 1377, o mare campanie în nord⁸⁹.

Departate de a fi ocolit Moldova, marile convulsiuni din anii 1376 – 1377 s-au resfînt puternic asupra situației ei politice. Deși foarte obscure, evenimentele, care s-au succedat rapid, pot fi surprinse, dacă nu în detaliul lor, cel puțin în sensul general al desfășurării lor.

Domnia lui Lațcu, ca și cea a lui Vladislav al Tării Românești, încețează în imprejurările create de răscoala antiangevină a popoarelor din sud-estul și răsăritul Europei. Moldova lui Lațcu, amenințată de uniunea personală polono-ungară, s-a asociat probabil adversarilor regelui Ungariei sau cel puțin a păstrat o expectativă ostilă. Sosit în Transilvania în iulie sau cel mai tîrziu în august 1377, Ludovic s-a îndreptat spre teritoriile ruse apusene pentru a-i înfrunta pe lituanieni. Succesul repurtat i-a inspirat proiectul de a desprinde cnezatele ruse apusene de coroana polonă pentru a le aduce sub autoritatea celei ungare⁹⁰, proiect care avea să devină curînd realitate⁹¹. La sfîrșitul lunii septembrie 1377, cnezii Alexandru și Boris Koriatovici au primit „ducatul Podoliei” cu titlu de feud de la coroana ungară⁹². În legătură directă și imediată cu expediția împotriva lituanienilor, înainte de declanșarea acesteia, concomitent cu desfășurarea ei sau, încă mai probabil, după încheierea ei, în cadrul politiciei regale de recuperare a pozițiilor pierdute, a avut loc episodul „domniei” moldovene a lui Jurg Koriatovici⁹³. Episod foarte scurt, căruia i-a pus capăt o

⁸⁸ Pentru izvoarele care semnalează invazia lituaniană în Polonia în 1376, v. J. Dabrowski, *Ostatnie lata Ludowika Wielkiego*, p. 303 – 306.

⁸⁹ J. Dabrowski, *op. cit.*, p. 306 – 314.

⁹⁰ „1377. Anno Itaque praefato princeps Vladislaus, filius Boleslai de Opol, totius Russie dux et dominus, pacis sectator, ejusdem indefessus prosecutor, cernens quod nobile dominium Russiae propter insultus Lituanorum pacifice teneri non possit, ipsum domino Ludovico regi Hungariae et Poloniae pro terris et ducatibus videlicet Dobrinensi, Gnewcovensi et Bidgostiensi, resignaverit” (Jan z Czarnkow, *Kronika*, p. 680).

⁹¹ G. Rhode, *op. cit.*, p. 235 – 236, fixeză data desprinderii de drept a cnezatelor ruse apusene de coroana polonă și îl îlprea lor la coroana ungară în luna 1378 – 1379.

⁹² „duces Podolie ... ducatum Podolie reeperunt in feudum a corona dicti regni”: scrisoare a lui Ludovic din 29 septembrie 1377, citată de H. Jablonovský, *Westrussland zwischen Vilna und Moskau. Die politische Stellung und die politischen Tendenzen der russischen Bevölkerung des Grossfürstentums Litauen im 15. Jh.*, Leiden, 1961, p. 16, n. 1.

⁹³ Rolul lui Jurg Koriatovici în viața politică a Moldovei și anterior domniei lui Petru I (N. Iorga, *Studii și documente*, I – II, București, 1901, p. XXVII); el nu a fost însă un exponent al unei reacții ortodoxe, cum au crezut N. Iorga și alți istorici români, ci un instrument al politiciei lui Ludovic de Anjou în Europa răsăriteană. Cnezii lituanieni din familia Koriatovici instalați în Podolia, la o dată incertă, au întreținut raporturi de fidelizeitate constante cu Cazimir și apoi cu Ludovic (v. P. W. Knoll, *op. cit.*, p. 244 – 246 și nota precedentă). Sfîrșitul stăpînlirii Koriatovicilor în Podolia e legat de un act de fidelizeitate față de coroana ungară.

Pentru problema lui Jurg Koriatovici în Moldova, v. studiul lui P. P. Panaitescu, *Jourit (Jourg) Koriatovici, prince lituanien et la Moldavie* (Jubilejnyi Zbirnik Hruševskoho, I, Kiev, 1928, p. 462 – 465); lucrarea mai recentă a lui Al. Boldur, *Die Herrschaft des litauischen*

răscoală a localnicilor, sprijiniți de o invazie lituaniană, prilej de îmbogățire a martirologului franciscan cu doi noi martiri căzuți pentru credință în Moldova, la Siret⁹⁴. Dar noi mari victorii ale oștilor ungare și ale celor ale ordinului teuton împotriva lituanienilor în 1378 au făcut posibilă restabilirea situației și în Moldova, care reîntră în sfera de influență a regatului angevin, sub o nouă domnie, a lui Petru I. Ca și predecesorul său Lațcu, Petru acceptă confesiunea catolică, dar sub egida regatului angevin⁹⁵. Un rol deosebit în patronajul bisericii catolice din Moldova a revenit mamei lui Petru, Margareta⁹⁶.

Și Țara Românească pare să se fi reconciliat cu regatul ungar sub semnul hegemoniei restaurate a lui Ludovic de Anjou, în ultimii ani de domnie a acestuia. Dreptul acordat de Urban al VI-lea minoriștilor din vicariatul Bosniei de a înființa mănăstiri în Serbia și în Țara Românească („in partibus Rascie et Basarab”) în iunie 1379⁹⁷, instituirea unor inchizitori în Țara Românească și Moldova, la 1 aprilie 1381⁹⁸, dar mai presus de toate înființarea, la 9 mai 1381, a episcopiei catolice a Argeșului, din inițiativa lui Ludovic de Anjou și în dependentă de ierarhia ecclaziastică

Fürsten Jurij Koriat in der Moldau (1374–1379) („Südostforschungen”, XXXII, 1973, p. 9–32) e lacunară sub raport documentar și inexactă sub raportul interpretării; v. aprecierea corectă asupra acestei lucrări la St. S. Gorovel, *L'Etat roumain de l'est des Carpates*, p. 479.

Pentru apartenența lui Jurg Koriatovici la catolicism, v. observațiile pertinente ale lui Gh. Moisescu, *op. cit.*, p. 106.

⁹⁴ „1378 Eodem anno in Cereth Vualachiae minoris, ab infidelibus arbores adorantibus duo Fratres fuerunt sacro martirio coronati”, („Archivum Franciscanum historicum”, III, 1910, p. 700); pentru problema complicată a datării și localizării evenimentului v. Gh. Moisescu, *op. cit.*, p. 91–95.

⁹⁵ Pentru instaurarea lui Petru I în domnie în contextul creat de marile victorii ale lui Ludovic I în Europa răsăriteană și sub oblađuirea acestuia, v. N. Iorga, *Studii și documente*, I–II, p. XXVIII–XXIX. Jurământul de fidelitate al acelaiași la Lwów către Vladislav Jagello a însemnat o nouă orientare politică, de la opțiunea ungară, impusă, la cea polonă (Ş. Papacostea, *La fondation de la Valachie et de la Moldavie*, p. 395).

La prima perioadă a domniei lui Petru I se referă desigur cronicarul lui Ludovic I, care folosește tehnica amalgamării faptelor din epoci diferite, cind afirmă: „Wayvodae vero qui per Olachos ipsius regni eliguntur, se esse vassalos regis Hungariae profitentur, ad homagium praestandum obligantur, cum censu persolvere consueto” (SRH, I, p. 196).

⁹⁶ La 26 Ianuarie 1378, papa Grigore al XI-lea acordă „doamnei” Moldovei, Margareta de Siret („nobili mulieri Margaretha de Cereth, dominae Valachiae Minoris”) dreptul ca duhovnicul ei să-l poată acorda iertare deplină de păcate, „in articulo mortis” (*Acta Gregorii PP. XI, 1370–1378*, ed. A. L. Tăutu, Roma, 1966, p. 493–494); nu e lipsit poate de interes pentru istoria Moldovei în această vreme faptul că papa Grigore al XI-lea a acordat în același timp un privilegiu similar lui Alexandru Koriatovici, cneaz al Podoliei (*ibidem*, p. 494).

Margareta nu era catolică din naștere, cum s-a crezut mult timp, ci convertită la catolicism: „Dominus ipsorum aliquando conversus fuit ad fidem nostram catholicam et specialiter mater sua domina Margarita per unum fratrem predicatorem vicarium generale illarum partium” (A. Kern, *Der „Libellus de notitia orbis“ Johannes III- (de Gallonifontibus?)*, O. P., *Erzbischofs von Sultanieh*) („Archivum Fratrum Praedicatorum”, VIII, 1938, p. 104). În vara anului 1378, Ludovic nu era încă decis să se opreasă la această soluție și întrevedea încă posibilitatea restaurării descendentei lui Dragoș în voievodatul Moldovei; posesiunile pe care le-a acordat la 20 august 1378 lui Balc, Dragoș și lui Ioan urmău să fie tinute de aceștia „ita ut non aliter ab eisdem afferre valeret, nisi dato prius simili concambio in regno Russie vel eisdem Wayvodatus terre Moldavie concessa possessione” (*Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Cristum*, ed. E. Lukinich, L. Galdi, A. Fekete Nagy și L. Makkai, Budapest, 1941, p. 279–280).

⁹⁷ Hurmuzaki, I/2, p. 268–269.

⁹⁸ Un “inquisitor haereticae pravitatis” urma să fie numit pentru Armenia și Georgia, un altul în Grecia și Tartaria, “ac alium in Ruscia et Valahia majori et minori” (*Bullarium Ordinis FF. Praedicatorum*, II, p. 299); cf. R. Loenertz, *La société des frères pérégrinants. Etude sur l'Orient dominicain*, I, Roma, 1937, p. 75.

Fig. 8. — Monede de la Radu I de tipul numit comun (după BCMI, 1917—1923, p. 125).

superioară a regatului ungar⁹⁹, săn semnele reîntrării Țării Românești, în timpul domniei lui Radu I, în orbita puterii angevine, restabilită după grelele înfruntări din 1377. Anii care au urmat pînă la moartea lui Ludovic au fost vremea apogeului puterii politice a regelui Ungariei; ei s-au caracterizat și prin cea mai grea apăsare a politiciei sale confesionale asupra popoarelor dominate, în scopul de a le aduce la unitatea de credință, în spiritul indicațiilor papalității din Avignon, dar mai ales pentru a se asigura de fidelitatea lor¹⁰⁰.

Fig. 9. — Monede de la Radu I, pe care domnul este reprezentat în armură de cavaler (după BCMI, 1917—1923, p. 127).

Dispariția regelui Ludovic în 1382 și criza puterii centrale în regatul ungar în anii următori au provocat rapida dezaggregare a sistemului său de dominație în sud-estul și răsăritul Europei. Statele aduse și readuse de regale angevine sub puterea sa se desprind din nou din aria de dominație a regatului ungar și își redobîndesc libertatea de acțiune. Moldova, revenită sub autoritatea lui Ludovic după evenimentele din 1377, se orientează

⁹⁹ „Dominus noster dominus Urbanus papa VI, VII. Id. Mai anno quarto erexit locum de Argos in Vilachia maiori in civitatem et constituit ecclesiam cathedralem, cui praefecit in episcopum fratrem Nicolaum Antonii ordinis praedicatorum et vocatur ecclesia Argensis in provincia Colocensi” (*Der Liber Cancellariae Apostolicae vom Jahre 1380 und der Situs palatii abbreviatus Dietrichs von Nieheim*, ed. G. Erler, Leipzig, 1888, p. 25—26); semnificația politică a faptului, în ceea ce privește raporturile dintre regatul ungar și Țara Românească, a fost corect evidențiată de I. Minea, *Din trecutul stăpînlirei românești asupra Ardealului. Pierderea Amlașului și Făgărășului*, București, 1914, p. 14—15 și Z. Piclișanu, *Ungaria și acțiunea catolică în Orient* (RIR, XIV, 1944, p. 189).

¹⁰⁰ S. Papacostea, *op. cit.*, p. 402—407.

hotărît spre regatul polon, care, unit cu Lituania din 1385, recuperează printr-o acțiune militară decisivă teritoriile ruse apusene. La Lwów în 1387, Petru Mușat angajează hotărît Moldova, prin jurămîntul de fideliitate față de Vladislav Iagello în direcția cooperării cu Polonia. În același timp, el inițiază negocieri cu Patriarhia din Constantinopol care avea să confere Moldovei un scaun metropolitan, iar domnilor ei titlul de „auto-crator” sau „samodîrjet”, „de-sine-stătător”, care exprimă noul statut al țării. La sfîrșitul domniei lui Petru Mușat sau la începutul celei a succesorului său, Roman, care asumă titlul de domn „de la munte pînă la mare”, Moldova, devine stat pontic și își realizează unitatea teritorială prin absorția formațiunei sau formațiunilor teritoriale din sudul țării și prin lichidarea resturilor dominației tătare¹⁰¹. Asocierea Țării Românești, sub Mircea, la alianța cu Polonia, prin mijlocirea Moldovei, în scopul de a preîmpinge revirimentul regatului ungar și al pretențiilor sale de dominație, adus din nou cele două țări române în aceiași tabără, de data aceasta în lumina documentației istorice.

În intervalul de jumătate de secol care s-a scurs de la începutul ofensivei pentru înlăturarea dominației tătare la răsărit de Carpați și pînă în ultimul deceniu al secolului al XIV-lea s-a desăvîrșit emanciparea politică a Țării Românești și Moldovei, în lupta împotriva Hoardei de Aur și apoi a regatului angevin, care s-a străduit să-și asigure un control efectiv asupra lor. Cîteva decenii după Țara Românească, Moldova își afirmă identitatea statală și respinge încercările repetitive ale regatului angevin de a-i impune dominația. În același interval care a asigurat succesul final al luptei celor două țări împotriva hegemoniei ungare, s-a desăvîrșit și organizarea lor statală, prin înzestrarea cu instituțiile fundamentale ale statului medieval de-sine-stătător: domnia autocrată și scaunul metropolitan, dependent direct de Patriarhia din Constantinopol. Evoluția spre statul de-sine-stătător s-a desăvîrșit în cooperare cu Bizanțul, opțiune esențială în istoria celor două țări, care a însemnat implicit și opoziția față de politica confesională a regatului angevin.

Constituite în cursul secolului al XIV-lea și consolidate prin crearea instituțiilor neatîrnării, cele două state românești își dezvoltă organizarea internă, își afirmă interesele vamale și comerciale în raport cu politica comercială a celorlalte puteri, își fixează mariile opțiuni de politică externă. State independente, cu o neatîrnare cîștigată prin lupte îndelungate, Țara Românească și Moldova erau pregătite să înfrunte noile mari încercări care aveau să amenințe în deceniile și secolele următoare existența lor statală.

¹⁰¹ Idem, *La începuturile statului moldovenesc. Considerații pe marginea unui izvor necunoscut* (SMIM, VI, 1973, p. 43–59).

Mărturii heraldice cu privire la începuturile statului feudal independent Moldova

Întemeierea statului feudal românesc de-sine-stătător din spațiul est-carpatic, proces complex desfășurat pe parcursul mai multor decenii din veacul al XIV-lea, reprezintă o preocupare constantă a istoriografiei românești care i-a dedicat numeroase studii și lucrări de sinteză, din rîndul căror nu lipsesc interpretările inedite bazate pe noi izvoare.

Cercetări arheologice întreprinse de noi în Tara de Sus a Moldovei, în așezări încărcate de istorie precum Baia, Probotă, Piatra Neamț, Tîrgu Neamț și Rădăuți, ne-au furnizat prilejul de a reconsidera unele probleme controversate sau insuficient cunoscute. Unele din aceste descooperiri, precum cele de la biserică domnească din Rădăuți (Pl. 27), prezintă un interes sporit, contribuind nu numai la precizarea rolului și locului lăcașului pomenit în istoria Moldovei, ci și la descifrarea etapei de început a acestui stat românesc.

Pentru o mai bună înțelegere a situației în ansamblul său, înainte de prezentarea mărturii heraldice ce ne-au permis încheierii de ordin istoric, ni se pare oportună menționarea succintă a principalelor rezultate obținute la Rădăuți, în anii 1974—1977. Prima constatare ce se cuvine a fi menționată are în vedere existența unui *nivel de viețuire încadrat cronologic între mijlocul secolului al XIII-lea și primii ani ai celui următor*, neexcludând posibilitatea ca orizontul să fie chiar mai vechi, rezerva noastră fiind determinată de prudența ce trebuie să acționeze atunci cînd datările se fac pe baza unor materiale precum ceramică, unelte sau accesoriu vestimentare.

Cea de a doua realitate arheologică se referă la *urmele unui lăcaș de cult* (B₁), realizat din lemn, descoperit chiar în suprafață ocupată actualmente de biserică de zid. Fără a intra în detalii, care fără îndoială își au importanță lor și vor fi infățișate cu un alt prilej, trebuie precizat că ne aflăm în fața unei *structuri arhitectonice legate de necesitățile unui centru feudal laic*. Materialele arheologice — monede și obiecte de podoabă — recoltate din cuprinsul necropolei, ce a funcționat odată cu lăcașul amintit, ne-au permis fixarea *momentului edificării sale cel mai tîrziu în a doua decadă a veacului al XIV-lea* precum și atribuirea sa unuia dintre reprezentanții de frunte ai feudalității locale, ce se afirmă tot mai pregnant în această primă jumătate de veac, după cum ne-o dovedesc și izvoarele scrise.

Cit privește mormintele voievodale din naosul bisericilor de lemn și de zid, cunoscute datorită lespezilor funerare puse de Ștefan cel Mare,

s-a putut constata totala neconcordanță dintre dispoziția acestora și amplasamentul mormintelor în cîmpul naosului, ceea ce elimină valoarea probatorie a acestor pietre invocată uneori¹ în determinarea succesiunii deceselor voievozilor de la Bogdan I la Alexandru cel Bun. Astfel, se adeverește faptul că, la data la care ilustrul voievod a dispus dăltuirea în piatra lespezilor a cunoscutelor inscripții, locul exact al mormintelor înaintașilor săi, sau cel puțin al unora dintre ei, nu mai era cunoscut. Din această pricină am fost obligați să procedăm la identificarea mormintelor voievodale, întreprindere anevoieasă dar care odată dusă la bun sfîrșit ne-a oferit posibilitatea atribuirii pieselor de inventar funerar unor personaje cunoscute, imprejurare ce le conferă o valoare și semnificație istorică incomparabil sporită.

Din rîndul mormintelor cercetate și identificate ne vom opri asupra aceluia ce poate fi atribuit voievodului Lațcu; argumentele ce stau la baza acestei atribuiri, neputind fi prezentate cu acest prilej, vor constitui subiectul unei alte dezbateri. Descoperit în suprafața de nord a naosului și denumit convențional M_{g_2} , mormântul atribuit lui Lațcu face parte din categoria criptelor realizate din cărămidă și acoperite cu o boltă în formă de mîner de coș. Nefiind deranjat de nici o intervenție ulterioară, el a conservat ceva mai puțin osemintele și materialele de felul lemnului sau țesăturilor.

Inventarul său, în momentul desfacerii, era compus din: benzi de două lătimi — galoane — țesute din fir de argint aurit, fragmente de mătase decorată cu motivul rozetei, realizat din același fir de argint aurit, un mare număr de perle de dimensiuni foarte mici, 13 năsturași globulari din argint aurit și 6 aplice discoidale, realizate din același material. Evident că toate acestea constituie rămășițele unui costum, ce a cunoscut în afara de o anumită croială și o serie de accesorii vestimentare mai bine păstrate. Este vorba de elemente ale unui costum cavaleresc, compus dintr-o cămașă, de la care nu s-au mai păstrat decît cei 13 năsturași sferici din argint aurit dispuși în lungul sternului și o tunică realizată din mătase decorată, între altele, cu motivul rozetei țesut cu fir de argint aurit și bordată cu benzi — țesute din același fir — ce-i tivesc, poalele îi mărginesc răscroiala gîtelui sau formează brățări pe brațe. Tunica era împodobită și cu peste 200 de perle de mici dimensiuni (diametrul de 1,5 mm) care, după locul de descoperire, ne sugerează că vor fi fost dispuse în jurul gîtelui și pe piept sub forma unei broderii strălucitoare. Absența nasturilor ne arată că tunica prezenta fie o răscroială largă în dreptul gîtelui fie o fantă ce se încheia cu ajutorul unui şiret („lacet”) frecvent întotdeauna în asemenea cazuri.

În sfîrșit, accesoriu vestimentar cel mai important pentru noi acum și care ne-a prilejuit considerațiile de față este reprezentat de cele 6 aplice obținute din folie de argint prin metoda ștanțării, de forma unor mici discuri concave, cu diametrul de 0,9 cm, perforate axial în două părți (Pl. 28 a, b). Ornamentele — pentru că este vorba de două, fiecare din

¹ Aurelian Sacerdoteanu, *Succesiunea domnilor Moldovei pînă la Alexandru cel Bun. Pe baza documentelor din secolul al XIV-lea și a cronicilor românești din secolul al XV-lea și al XVI-lea, scrise în limba slavonă („Romanoslavica”)*, XI, istorie, 1965, p. 234–235); Stefan S. Gorovei, *Observații privind ordinea mormintelor voievozale de la Rădăuți („Mitropolia Moldovei și Sucevei”)*, XLVI, 1970, nr. 9–10, p. 576–577); N. Grigoras, *Tara Românească a Moldovei de la întemeierea statului pînă la Ștefan cel Mare (1359–1457)*, Iași, 1978 p. 33.

ele decorind cîte un număr de trei piese — au fost realizate pe partea convexă prin tehnica presării, pentru ca în final să fie aurite.

Cu toată descrierea succintă a pieselor descoperite în mormîntul atribuit lui Lațcu, reiese că ne aflăm în fața rămășișelor unui costum feudal „de aparat”, de tipul tunicii „piesa cea mai luxoasă și mai bogat împodobită a costumului românesc în secolul al XIV-lea”². Este binecunoscut faptul că acesta este un costum cavaleresc, scurt și strîmt pentru a pune în evidență silueta³, care — după 1340 sau în orice caz în jur de 1350 — devine preponderent în mediul feudal din Franța, Anglia, Italia, Ungaria⁴ și în Polonia, unde epoca lui Cazimir cel Mare și Vladislav Iagello cunoaște costume asemănătoare celor de la curtea Franței⁵. Existența sa a fost semnalată și în cadrul societății feudale românești din Transilvania sau de la sud de Carpați, în acest ultim teritoriu fiind deja prea binecunoscute costumele de ceremonie din portretul ctitorului de la biserică domnească din Curtea de Argeș sau cel din mormîntul nr. 10⁶ din cuprinsul aceluiași lăcaș. În aceste condiții ni se pare firească — dar nu mai puțin importantă — prezența sa în aceeași vreme la curtea domnitorilor tîrnăru-lui stat feudal întemeiat la răsărit de Carpați, reflectînd și în acest caz orientările și gusturile unei feudalități aflată într-un proces de intensă afirmare pe plan european.

Dar, cele mai grăitoare piese din cuprinsul inventarului funerar aflat în mormîntul atribuit lui Lațcu rămîn aplicele — la prima vedere obișnuite accesoriile vestimentare — ce vor fi fost prinse de țesătură și a căror reprezentări merită o atenție cu totul specială. Este vorba de reprezentarea unui cap de lup⁷ redat din profil (Pl.28a), prezent în cîmpul a trei aplice, cît și de cea a unui coif împodobit cu două coarne recurbate (Pl. 28b), aflat pe celelalte trei piese. Încă de pe acum se poate aprecia că ele constituie *transpunerea plastică pe accesoriile vestimentare ale costumului princiar a unor elemente emblematici* a căror cunoaștere și interpretare, potrivit regulilor consacrate de știința heraldică, ne-au îngăduit reconstituirea unei steme.

Trebuie să precizăm de la bun început că absența scutului din cuprinsul acestor reprezentări nu constituie vreun impediment în încercarea de recompunere a stemei, cunoscută fiind împrejurarea că în numeroase cazuri mobila heraldică apare liber pe costumele cavalerilor occidentali, pe steagurile lor și pe valtrapurile cailor, iar la răsărit de Carpați pe averșul monedelor.

² Corina Nicolescu, *Istoria costumului de curte în țările române. Secolele XIV—XVIII*, București, 1970, p. 94.

³ Henry Harald Hansen, *Histoire du costume*, Paris, 1956, p. 121.

⁴ Camille Enlart, *Manuel d'archéologie française*, t. III, Paris, 1927, p. 71—72 și 74; E. E. Viollet-le-Duc, *Dictionnaire raisonné du mobilier français de l'époque carlovingienne à la renaissance*, t. III, Paris, 1872, p. 279—280; Paul Past, *La naissance du costume masculin moderne au XIV-e siècle* (“Actes du 1-er Congrès International d'histoire du costume”, Veneția, 1952, p. 28—40); J. Quicherat, *Histoire du costume en France depuis les temps les plus reculés jusqu'à la fin du XVIII-e siècle*, Paris, 1875, p. 277.

⁵ Maria Gutkowska (*Rychlewska Historia Ubiorów*, Cracovia, 1968) semnalează asemănările dintre costumul feudal polon și cel occidental, amintind în acest sens manuscrisul feritor la legenda Sfintei Hedvigă, ilustrat de Mikolaj Pruzia la Lublin în 1353, cit și gisantul lui Vladislav Iagello din catedrala de la Wawel.

⁶ N. Constantinescu, *Curtea Domnească din Argeș, probleme de geneză și evoluție* (B.M.I., 1971, nr. 3, p. 18).

⁷ Aducem mulțumirile noastre heraldistului I. N. Mănescu pentru sugestiile oferite la identificarea acestei figuri heraldice.

În intenția de a fi expliciti, vom reaminti de fiecare dată cînd va fi necesar acele principii heraldice ce au stat la baza încheierilor noastre, reglementarea modului de dispunere a pieselor heraldice fiind realizată și apoi respectată cu strictețe, încă din vremea lui Filip al II-lea August (1180–1223), atunci cînd a fost redactat, de altfel, și primul tratat al stemelor⁸. Primul principiu de care ne-am lăsat călăuziți a fost acela potrivit căruia „un scut de stemă trebuie să fie timbrat cu un coif sau cu o coroană”⁹, ori în cazul nostru nu vedem rațiunea existenței acestui timbru — coiful cu coarnele recurbate — decit în condițiile asocierii sale cu un scut, asociere al cărui rezultat îl constituie tocmai stema.

Reprezentarea capului de lup nu poate fi înțeleasă decit ca mobilă a unui scut heraldic, ce la această dată nu este altul decit cel antic (*ecu ancien*)¹⁰, numit și triunghiular (*scuta triangula*)¹¹, singurul folosit, chiar și în secolul al XIV-lea, la întocmirea stemelor.

Lupul în diferitele sale ipostaze heraldice (*grimpant, passant, rasant* sau *issant*) și *capul de lup* constituie figuri naturale adeseori folosite ca mobilă de steme. Redat privind (*regardant*) din profil, el are botul ascuțit, limba scoasă, urechile ascuțite și gîțul gros, distingându-se uneori mai greu de anumite animale heraldice precum vulpea sau unii cîini datorită tocmai absenței unor elemente distinctive¹². Reprezentarea sa este destul de frecvent întîlnită în lumea Europei centrale și occidentale. Astfel, în secolele XIV–XV, familiile franceze de Sombernon, Colard de la Clyte, ducele de Juliers¹³, Colard de Rambures (1412) și Pierre d'Amboise, (1401)¹⁴ folosesc în cuprinsul stemei lor capul de lup iar familia Loupiat¹⁵ și Raoul de Raineval (1381)¹⁶ lupul *grimpant*. Aceeași figură este prezentă în armorialul unor familii nobile engleze precum Welby, Rendell și Viscont Wolseley¹⁷, germane ca cea a lui Hans Wolf von Ribelsprug¹⁸, austriece ca cea a lui Grafen von Windisch¹⁹, sau chiar pe pecețile unor orașe germane din secolul al XV-lea²⁰.

Dar și în teritoriile mai apropiate de Moldova medievală apare reprezentarea armoriață a lupului. Astfel, singur în scut, capul de lup poate fi întîlnit în Serbia²¹, iar în Polonia ca cimier al herbului Bzura (*issant*)²² sau pe flamurile mai multor familii de nobili²³. Ungaria și Transilvania vor cunoaște și ele această figură heraldică, lupul *issant* constituind cimierul stemei aflate pe sigiliul privat al reginei Maria de Anjou (1388)²⁴.

⁸ Marcel Sturdza-Săucești, *Heraldica. Tratat tehnic*, București, 1974, p. 13.

⁹ *Ibidem*, p. 26–27.

¹⁰ Jouffroy d'Eschavannes, *Traité complet de la science du blason*, Paris, f.a., p. 24.

¹¹ M. Sturdza-Săucești, *op. cit.*, p. 27.

¹² A. C. Fox-Davies, *A complete Guide to heraldry*, Londra, 1969, p. 149.

¹³ C. Enlart, *op. cit.*, p. 497.

¹⁴ G. Demay, *Le costume au Moyen Age d'après les sceaux*, Paris, 1880, p. 224.

¹⁵ Duhoux d'Argincourt, *Alphabet figuré de tous les termes du blason*, Paris, 1896, p. 63, pl. XXXII și p. 75, pl. XXXVI.

¹⁶ G. Demay, *op. cit.*, p. 224.

¹⁷ A. C. Fox-Davies, *op. cit.*, p. 149, fig. 337–341.

¹⁸ *Ibidem*, p. 429, fig. 762.

¹⁹ Ottfried Neubecker și Wilhelm Rentzman, *Wappen Bilder Lexicon*, München, 1971, p. 213.

²⁰ F. Warnecke, *Heraldisches Handbuch für Freunde der Wappenkunst*, Frankfurt, 1893, p. 36, pl. VII, fig. 24.

²¹ O. Neubecker și W. Rentzman, *op. cit.*, p. 213.

²² Bartosz Paprocki, *Herby rycerstwa Polskiego*, ed. Turowski, Cracovia, 1858, p. 187.

²³ *Ibidem*, p. 774, 778.

²⁴ Georgio Pray, *Syntagma historicum de sigillis rerum et reginarum Hungariae pluribusque aliis*, Buda, 1805, pl. XI, fig. 8.

Puțin mai tîrziu, într-unul din cartierele scutului heraldic al voievodului Transilvaniei Ioan Știbor (1410)²⁵ lupul va fi din nou prezent pentru că apoi să-l regăsim și în stema familiei voievodului Ioan Zapolya²⁶ (1526 – 1540).

Cel de al doilea element al unei steme, devenit aproape obligatoriu odată cu secolul al XIII-lea, este reprezentat de ornamentele exterioare, accesoriei ce timbrează scutul după reguli foarte precise. Din rîndul acestor ornamente face parte în primul rînd *coiful*, parte intrinsecă și totodată cea mai nobilă piesă din armele unui feudal, simbolul său fiind acela de ocrotire²⁷. Coiful („heaume”-ul de turnir) însemnelor heraldice apare încă din secolul al XII-lea, fiind folosit ca timbru de scut în veacul următor²⁸. Deși forma variază de la o epocă la alta, evoluția sa este lentă²⁹, fiind cu atât mai apreciată cu cât vădea o formă mai arhaică³⁰. De fapt, coiful din compoziția însemnelor cavaleresti nu este altceva decât un *model arhaic de cască*, întîlnită pînă la sfîrșitul veacului al XIV-lea³¹ și în reprezentări „de aparat” sau în unele turniruri datorită tocmai conservatorismului ce acționa în acest domeniu. Si în cazul nostru avem de a face tot cu un tip de cască, redată pe trei sferturi. De formă tronconică, terminată la partea superioară printr-o calotă ușor aplatisată, ea se prelungește la spate printr-o apărătoare de ceară, arcuită și evazată pe linia gîțului. În față dispune de o vizieră fixă, redată cu tot ansamblul său compus din vizori — plasați la nivelul intersecției dintre trunchiul de con și calotă —, nazal (apărătoare de nas) și ventilator (orificiu pentru respirație). Piese asemănătoare apar pe sigiliile unor mari feudali occidentali precum aceleia din 1361, aparținînd lui Filip de Rouvre, duce de Burgundia, din 1367, folosit de Jean I duce de Lorena sau din 1381, a lui Jean de Chastelier³². Le mai întîlnim într-un manuscris armoriat de la Zürich (1335–1345)³³, purtat drept „coif de paradă” de către un cavaler german (1380)³⁴ și pe sigiliile unor nobili polonezi de la mijlocul veacului al XIV-lea³⁵.

În sfîrșit, ultima componentă a ornamentele exterioare este reprezentată de aşa-numitul *cimier*, aflat pe coif în locul cel mai ridicat și derivat din ornamentul plasat pe coiful de luptă (apoi de paradă) al suveranilor și seniorilor feudali³⁶. Dovadă de mare nobilitate și distincție, el prezintă adeseori înțeleseuri simbolice, putînd fi o piesă a blazonului dar de cele mai multe ori o piesă deosebită de mobila scutului³⁷. Imaginația creatori-

²⁵ Carolus Wagner, *Collectanea genealogico-historica illustrum hungariae familarum, quae jam intercederunt*, Pest, 1802, pl. I, fig. 13.

²⁶ Jozséf Schaarberg von Bedeus, *Die Wappen und Siegel der Fürsten von Siebenbürgen*, Sibiu, 1838, p. 7–8, fig. 2; O. Neubecker și W. Rentzman, *op. cit.*, p. 213.

²⁷ M. Sturdza-Săucești, *op. cit.*, p. 106.

²⁸ *Ibidem*, p. 15.

²⁹ Pentru evoluția căștilor și coifurilor v. C. Enlart, *Histoire universelle des Armées*, II, p. 32, tablou 3; și G. Demay, *op. cit.*, p. 110–145.

³⁰ E. E. Viollet-le-Duc, *op. cit.*, t. V, 1874, p. 97.

³¹ De la sfîrșitul veacului al XIV-lea și începutul celui următor acest tip de cască (*haume*) va fi înlocuit de coiful cu vizieră mobilă (*bacinet*). Pentru tipologia și evoluția coifurilor v. și A. C. Fox-Davies, *op. cit.*, p. 230, fig. 568 și p. 231; Walter Leonhard, *Das grosse Buch der Wappenkunst*, München, 1976, p. 25, 74, 84–85, 294, fig. 4–7 și Millia Davenport. *The Book of costume*, I, New York, 1968, p. 154, fig. 437.

³² G. Demay, *op. cit.*, fig. 74, 75 și 266.

³³ W. Leonhard, *op. cit.*, p. 25.

³⁴ Erika Thiel, *Geschichte des Kostüms*, Berlin, 1968, p. 205, fig. 179.

³⁵ Franciszek Piekosński, *Rycerstwo polskie wieków średnich*, vol. 3, Cracovia, 1901, p. 409.

³⁶ M. Sturdza-Săucești, *op. cit.*, p. 101.

³⁷ C. Enlart, *Manuel d'archéologie française* p. 493 și urm.

lor medievali l-a prezentat sub formă de penaje, păsări, figuri antropomorfe, animale de cele mai multe ori himericice, pe bună dreptate remarcindu-se că „întregul bestiar al evului mediu se perindă pe crestele coifurilor”³⁸. Apărut în veacul al XIII-lea, el se generalizează abia în secolul următor, cel mai vechi cimier zoomorfic cunoscut aflându-se pe o pecete datată în 1224³⁹.

În situația de față, cimierul apare sub forma unei *perechi de coarne cu vîrfurile recurbate* — în formă de liră — și redată din față. Aceste însenme vin din antichitate și simbolizează puterea⁴⁰, fără să aibă în aceste vremuri vreo semnificație heraldică. Astfel, încă din secolul I i.e.n., ele apar pe unele căști descoperite în Anglia sau la Viskö în Danemarca, în această vreme, „căștile cu coarne părind a fi purtate în toată Europa”⁴¹. Sunt cunoscute, de asemenea, de gali ce manifestă o predilecție anume pentru purtarea lor⁴², iar mai târziu de către vikingi⁴³. De la sfîrșitul secolului al XIII-lea feudalii occidentali vor folosi adeseori și pentru multă vreme perechea de coarne drept cimier al coifului⁴⁴, remarcindu-se, însă, o evoluție în reprezentarea lor de la forma arcuită spre interior la cea recurbată, inițial mai scundă și apoi elansată, cu vîrfurile modelate în genul unor trompe, așa cum încep să se generalizeze odată cu veacul al XV-lea⁴⁵. Coarnele reprezentate pe aplicele de la Rădăuți se plasează în etapa de mijloc a acestei evoluții, recurbarea fiind evidentă fără să se ajungă, însă, la formele mai elaborate din secolul al XV-lea.

Imagini similare cimierului nostru întîlnim în armele unor nobili francezi ca de pildă Bernard, conte de Ventandour (1355), Jean de Geoffroi de la Motte (1380), Gautier d'Antoing (1391), Guerard du Boulay (1405)⁴⁶, sau ducii de Bretania precum acel Richard conte d'Estampes (1427)⁴⁷, dar mai ales în cele ale feudalilor germani care manifestă o anumită predilecție pentru acest gen de ornament. Se cuvin a fi menționate, în acest sens, cele din miniaturile ce împodobesc „Manessa Codes” (datat între 1310–1340)⁴⁸ sau cel de pe coiful de paradă al cavalerului Ludwig der Bayer (1317)⁴⁹. Dar nimic nu se poate compara cu ciudătenia coifurilor însirate într-un vestiar — dintre care unele sunt împodobite cu coarne în formă de liră — așa cum sunt redate într-un desen din „Wappencodex”-ul lui Konrad Grünberg, din 1483⁵⁰.

Dar mai grăitoare ni se pare a fi prezența coarnelor recurbate în armorialul polonez, așa cum sunt redate la 1364 pe un sigiliu apartinind

³⁸ Jurgis Baltrusaitis, *Evul mediu fantastic*, București, 1975, p. 33.

³⁹ G. Demay, *Le costume de guerre et d'apparat d'après les sceaux du moyen âge*, Paris, 1875, pl. XXIII, și p. 217.

⁴⁰ J. d'Eschavannes, *op. cit.*, p. 204.

⁴¹ F. Boucher, *op. cit.*, p. 144.

⁴² Lianc și Fred Funcken, *Le costume et les armes des soldats de tous les temps*, I, Bruxelles, 1966, p.74, fig. 1, 3, 5, 8; Jacques Ruppert, *Le costume*, vol. I, *Antiquité-Moyen Age*, Paris, f. a., p. 34–35.

⁴³ L. și F. Funcken, *op. cit.*, p. 90, fig. 2.

⁴⁴ J. Quicherat, *op. cit.*, p. 210–211.

⁴⁵ În heraldica germană evoluția reprezentării coarnelor heraldice este precizată în timp, termenul generic de coarne de taur (*Stierhörner*) primind atribute sugestive precum: în formă de liră (*lyraförming*) sau cu capătul deschis (*mit Mundstück*). V. W. Leonhard, *op. cit.*, p. 28, 113, 228, fig. 9–11 și F. Warnecke, *op. cit.*, p. 39, pl. XV, fig. 1–3, 5.

⁴⁶ G. Demay, *op. cit.*, p. 220–221.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 135, fig. 107.

⁴⁸ M. Davenport, *op. cit.*, p. 228, fig. 640.

⁴⁹ E. Thiel, *op. cit.*, p. 204, fig. 177.

⁵⁰ H. G. Ströhl, *Heraldischer Atlas*, Stuttgart, 1909, fig. 2.

herbului Szreniawa⁵¹ sau ceva mai tîrziu în compoziția herburilor Dabrowski⁵², Debno⁵³, Doliwa⁵⁴, Engelke⁵⁵, Estken⁵⁶, Gretz⁵⁷, Holobog⁵⁸ sau Ajchigier⁵⁹, dintre care unele sunt de origine prusacă. Același ornament se întâlnește abia în secolul al XV-lea în cadrul peceților heraldice aparținind despotilor sîrbi Ștefan Lazarevici (1405)⁶⁰, Gheorghe Brancovici (1439, 1444, 1445)⁶¹ și Ștefan Despotovici (1457)⁶².

Am zăbovit mai mult asupra răspîndirii în anumite medii feudale a acestor elemente emblematicice cu intenția de a sublinia că și la răsărit de Carpați ele constituie una din *dovezile orientării și legăturilor strînse pe care voievozii români – de felul unui Lațcu sau Bogdan – încelegeau să le întrețină cu civilizația lumii occidentale*.

Trebuie să subliniem, însă, că *ni se pare puțin probabil dacă nu chiar imposibil ca aceste însemne purtate de către Lațcu să reprezinte doar niște accesoriu vestimentare cu rosturi exclusiv ornamentale*, într-o vreme în care feudalii europeni făceau eforturi evidente pentru a se detașa din punct de vedere vestimentar de restul populației și a se deosebi între ei. Această ultimă tendință conduce de fapt la însăși apariția stemelor, prezente chiar și pe costumele de ceremonie sau militare. Pe stofele acestora ajung să fie țesute nu numai stemele cavalerilor ci și elemente emblematicice disparate precum mobile din scut sau ornamente exterioare. Astfel, în secolul al XIII-lea, unii cavaleri francezi au veșmintele împodobite cu crini de argint pe un fond albastru închis⁶³, așa după cum aceeași crini ornamentează galoanele costumelor lui Filip cel Îndrăzenit și Filip cel Frumos⁶⁴. În aceeași vreme crucile de Malta și vulturii argintii sunt prezenți nu numai pe flamurile, scuturile sau cimierele cavalerilor englezi ci și pe stofele veșmintelor lor militare și valtrapurile cailor⁶⁵. Tot acum, mobile de scut precum capul de acvilă⁶⁶ sau leul (*rampant*)⁶⁷ sunt redată concomitent pe costumul cavalerului, valtrapurile cailor și steaguri. Această practică a redării elementelor emblematicice pe costumul militar este ilustrată și în miniaturile din „Manessa Codex” (1310–1340) unde tunica lui Hern von Swanegow prezintă în afară de stema purtătorului ei și mobila din scut redată liber în cîmpul veșmintului⁶⁸. O altă miniatușă, din „Psautier Lutrell” (1340), prezintă un cavaler a cărui tunică, flamură, cimier precum

⁵¹ F. Piekosíski, *op. cit.*, p. 467–468; Kaspar Niesiecki, *Herbasz polski*, tom. VIII, Leipzig, 1841, p. 469.

⁵² *Ibidem*, tom. III, 1839, p. 286.

⁵³ *Ibidem*, p. 326. Din acest herb face parte familia Olesnicza, legată de istoria Moldovei prin evenimentele relatate de cronicarul polonez Dlugosz sub anul 1359. (V. B. Paprocki, *op. cit.*, p. 384).

⁵⁴ K. Niesiecki, *op. cit.*, p. 355; B. Paprocki, *op. cit.*, p. 236.

⁵⁵ K. Niesiecki, *op. cit.*, tom. IV, 1839, p. 7.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 9.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 279.

⁵⁸ B. Paprocki, *op. cit.*, p. 394.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 751.

⁶⁰ Alekса Ivić, *Stari srpski pečati i grbovi*, Novi Sad, 1910, p. 30, fig. 35.

⁶¹ *Ibidem*, p. 34, fig. 50; p. 35, fig. 53, 56.

⁶² *Ibidem*, p. 37, fig. 64.

⁶³ L. și F. Funcken, *op. cit.*, p. 101, fig. 5.

⁶⁴ Camille Piton, *Le costume civil en France du XIII-e au XIX-e siècle*, Paris, f. a., p. 26.

⁶⁵ L. și F. Funcken, *op. cit.*, p. 101, fig. 9 și 103, fig. 2.

⁶⁶ W. Leonhard, *op. cit.*, p. 11.

⁶⁷ L. și F. Funcken, *op. cit.*, p. 103, fig. 3.

⁶⁸ Paul Ganz, *Geschichte der Heraldischen Kunst in der Schweiz im XII. und XIII. Jahrhundert*, Frauenfeld, 1899, p. 113, fig. 72 și M. Davenport, *op. cit.* p. 228 și 229, fig. 638.

și valtrapul calului său său sătăcău și impodobite cu unul și același element heraldic — o pasăre de aur⁶⁹. Nu poate să nu fie amintită acea stampă (1378—1379) aflată la Biblioteca Națională din Paris, ce redă ceremonia depunerii omagiului de către Ludovic, duce de Bourbon, lui Carol al V-lea, pentru comitatul Clermont, toți nobili prezenți cu acest prilej fiind îmbrăcați în costume de ceremonie decorate cu elemente emblematic⁷⁰. Florile de crin și leii ce împodobesc costumul nobilului englez William Bruges în 1420, constituie în același timp mobilele scutului său⁷¹, procedeul decorării costumelor nobilimii engleze cu elemente emblematic fiind frecvent⁷². La curtea Franței conetabilul Bertrand du Guesclin (1440) purta o mantie scurtă, ce acopera armura, decorată cu un vultur bicefal ce nu reprezintă altceva decât unica mobilă a scutului său⁷³. În sfîrșit, se cuvine a fi menționată în mod special statuia Sfintului Wenzel din Praga, datorată lui Peter Parler (1373), care a reprezentat personajul cu un scut în mîna stîngă, avînd drept mobilă heraldică un vultur cu aripile desfăcute. Aceeași reprezentare apare însă și pe paftăua centurii, doavă de netăgăduit a faptului că elementul emblematic a fost reprezentat liber și pe un accesoriu vestimentar. De altminteri, accesoriile vestimentare armoriate se întîlnesc și la sud de Carpați, precum nasturii și aplicele discoidale descoperite la Curtea de Argeș⁷⁴, în mormîntul atribuit lui Vladislav și mai recent lui Radu I⁷⁵.

În acest context trebuie înțeleasă și semnificația reprezentărilor de pe aplicele de la Rălașuți, ele nefiind altceva decât transpunerea unor elemente ale stemei pe accesoriile vestimentare. De aceea nu vedem rațiunea pentru care, în cazul în care Lațcu ar fi beneficiat de cu totul alte însemne, veșmîntul său să nu fi fost împodobit cu acestea ci cu cele descoperite în mormîntul său.

Cit despre o eventuală preluare *tale quale* din lumea occidentală a practicii împodobirii costumului cu elemente emblematic credem că nu poate fi vorba, într-o vreme în care fără nici o excepție aceste reprezentări aveau semnificații heraldice și aparțineau întotdeauna purtătorului lor.

Am ajuns astfel la momentul în care se impune o largire a cadrului discuției, precizările cu privire la vechimea și semnificația istorică a acestor însemne fiind inevitabile. Astfel, precizăm încă o dată că realitățile arheologice, privite în lumina științei heraldice, ne-au permis reconstituirea și atribuirea stemei alcătuită dintr-un scut avînd drept mobilă capul de lup și ca timbru un coif împodobit cu două coarne recurbate, voievodului Lațcu (Fig.10).

Cunoscind faptul că stemele au un caracter ereditar, concluzia firească ce decurge din această împrejurare este aceea că stema atribuită lui Lațcu va fi aparținut și tatălui său Bogdan.

⁶⁹ François Boucher, *Histoire du costume en Occident de l'Antiquité à nos jours*, Paris, 1965, p. 179, fig. 317.

⁷⁰ M. Davenport, *op. cit.*, p. 236, fig. 662.

⁷¹ A. C. Fox-Davies, *op. cit.*, p. 35, fig. 15.

⁷² *Ibidem*, p. 36, fig. 16, și p. 37, fig. 20.

⁷³ L. și F. Funcken, *op. cit.*, p. 111, fig. 1.

⁷⁴ V. Drăghiceanu, *Curtea domnească din Argeș*, București, 1923, p. 65, fig. 64/a, b.

⁷⁵ Carmen Laura Dumitrescu, *Anciennes et nouvelles hypothèses sur un monument roumain du XIV-e siècle: l'église Saint-Nicolae-Domnesc de Curtea de Argeș* (RRHA, t. XVI, 1979, p. 22).

Această constatare vine în contradicție cu opiniile exprimate anterior, care puneau pe seama acestuia cu totul alte embleme. Ne vom mulțumi să reamintim doar pe cele datorate unor cercetări mai noi legate de originile stemei Moldovei.

Fig. 10 — Încercare de reconstituire a stemei voievodului Lațcu pe baza elementelor emblematici aflate pe aplicele descoperite la Rădăuți.

Astfel, s-a apreciat capul de bour drept stemă a noului stat întemeiat, introducerea sa datorindu-se lui Bogdan⁷⁶. O opinie asemănătoare întilnim în cadrul unei discuții pe marginea originii stemei de stat⁷⁷, capul de bour înscriș în scut fiind considerat drept stemă de familie a lui Bogdan, fără a fi exclusă definitiv posibilitatea ca el să apartină unei familii dinastice locale, înălțatată de Dragoș.

Al doilea punct de vedere, acceptind că Bogdan va fi avut o stemă de neam, concedată sau autoconferită, folosită și în calitate de domn independent al Moldovei, se oprește asupra rozei — însemn heraldic prezent pe vestigii de ordin sigilar și monetar — considerată drept armorial de familie al primului domnitor moldovean⁷⁸. Este adevărat, însă, că se manifestă o oarecare prudență invocîndu-se incertitudinile ce continuă să dăinuie în problema continuității dinastice⁷⁹.

În sfîrșit, o ultimă opinie consideră scutul cu fascii și flori de crin prezent pentru întiaia dată pe reversul monedelor lui Petru I — drept o concesiune regală acordată lui Bogdan, pe vremea cînd mai detinea calitatea de voievod al românilor din Maramureș⁸⁰, atribuire ce vine în sprijinul unor ipoteze genealogice⁸¹.

Nici una din opiniile enunțate nu concordă cu informațiile furnizate de aplicele de la Rădăuți, deocamdată, după părerea noastră, *singurele vestigii de ordin heraldic referitoare la armele de familie ale primei dinastii din Moldova, cît și la cele ale statului recent întemeiat*.

⁷⁶ Mihail Berza, *Stema Moldovei în timpul lui Ștefan cel Mare* (SCIA, 1–2, 1955, p. 87).

⁷⁷ I. N. Mănescu, *Stema Moldovei* („Magazin istoric”, 1972, nr. 5, p. 41).

⁷⁸ Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, București, 1977, p. 114–115.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 105.

⁸⁰ Șt. S. Gorovei, *Dragoș și Bogdan, întemeietorii Moldovei*, București, 1973, p. 113; idem, *Cu privire la data primelor monede moldovenești* („Suceava. Anuarul Muzeului județean” V, 1978, p. 570).

⁸¹ Idem, *Îndreptări cronologice la istoria Moldovei din veacul al XIV-lea* (AIIAI, X 1973, p. 99–121).

Precizări cu privire la originea acestei steme nu pot fi făcute decât cu greu și oricum numai în contextul istoriei Maramureșului și Moldovei, a relațiilor acestora cu marile puteri vecine.

Așa după cum s-a arătat, Bogdan apare inițial ca un feudal maramureșean, moștenitor — împreună cu fratele său Iuga — al unui cnezat de vale, situat pe valea Vișeului și pe cursul superior al Izei și compus din 22 de sate, cnezat ce beneficiază de o întărire regală⁸² — diplomă cu caracter nobiliar — la o dată anterioară anului 1342⁸³.

Nu este exclus ca recunoașterea stăpîririi cu drept nobiliar a Bogdăneștilor și intrarea într-o nouă etapă a relațiilor dintre regalitatea angevină și cnezii de la Cuhea — deveniți nobili și din punctul de vedere al documentelor emise de cancelaria maghiară⁸⁴ — să fi fost marcată și de concedarea sau mai degrabă asumptiunea unor însemne armoriante. Oricum, cel puțin de acum înainte ele trebuie să fi existat, marcând, și în acest fel, poziția unor feudali români maramureșeni în cadrul societății medievale. Întrucât ne aflăm în plină perioadă a „heraldicii vii”, în care adevărul scut coincide cu scutul heraldic⁸⁵, avem convingerea că feudali de la Cuhea posedau și purtau scuturile mobilate cu figura heraldică amintită, precum și coifurile de paradă, gravorul de mai tîrziu — cel care a realizat matrița aplicelor — nefăind altceva decât să copieze aidoma elementele emblematici întocmite după toate principiile heraldice. Putem bănui, chiar, că prezența însemnelor armoriante se impunea la această dată din moment ce vîrfuri ale societății românești maramuresene participă la expedițiile militare ale regalității maghiare⁸⁶, ajungînd pînă în Serbia, împrejurări în care trebuiau să se distingă de ceilalți feudali.

Nu știm în ce măsură demnitatea de voievod al Maramureșului, deținută de Bogdan pînă în anul 1342⁸⁷, va fi influențat în vreun fel apariția și evoluția stemei sale.

Încercînd să urmărim, însă, existența ulterioară a acestei steme se poate constata, cu ușurință, dispariția sa odată cu moartea lui Lățcu, elementele emblematici cunoscute în vremea succesorului său Petru I avînd un aspect cu totul diferit. Dar, înainte de prezentarea încheierilor pe marginea genealogiei și succesiunii primilor domni ai Moldovei, sugerate de modificările ce se constată în arta blazonului, se cuvin unele precizări cu privire la reprezentările heraldice din timpul lui Petru I, cunoscute atât din izvoarele sigilografice cit și din cele numismatice.

Din prima categorie de izvoare nu ne-a parvenit decât marele sigiliu domnesc atîrnat de actul omagial din 6 mai 1387 către regele Vladislav al II-lea Iagello (act aflat în arhivele polone) și cunoscut cercetătorilor români⁸⁸; deși fotografia este neclară, s-a putut totuși remarcă că este

⁸² Radu Popa, *Tara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970, p. 152—153.

⁸³ *Ibidem*, p. 171, 172.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 180.

⁸⁵ M. Sturdza-Săucești, *op. cit.*, p. 14—15.

⁸⁶ R. Popa, *op. cit.*, p. 133. Autorul consideră că, în general, participarea cnezilor maramureșeni la expedițiile coroanei au îmbrăcat forme individuale, o singură informație documentară oglindind participarea luptătorilor maramureșeni, în frunte cu volevodul lor, la campaniile regale. Este vorba de prezența voievodului Ioan, în 1349, alături de rege la Bistrița (p. 205).

⁸⁷ *Ibidem*, p. 196.

⁸⁸ Emil Vîrtosu, *Din sigilografia Moldovei și a Țărilor Românești* (DIR, Introducere, vol. II, București, 1956, p. 340); I. N. Mănescu, *op. cit.*, p. 37; D. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 83.

vorba de un sigiliu de tip heraldic ce reprezintă în mijloc capul de bour, însoțit, jos în stînga, de o roză.

A doua categorie de izvoare este reprezentată de binecunoscuții groși emiși de Petru I. Aceștia au pe avers capul de bour, liber în cîmpul monetar, redat din față, cu vîrful coarnelor recurbate și o stea cu cinci colțuri între ele. În cantonul inferior botul animalului este flancat în dreapta de o roză, iar în stînga de o semilună, poziția acestora putând fi și inversă. Uneori în botul bourului se află o floare de crin cu un lujer lung. Legenda redată în limba latină : SIM PETRI WOIWODI a fost interpretată drept *Sigillum Petri Woiwodi* și tradusă „sigiliul lui Petru voievod”. Pe avers apare un scut despicat, prezentind în primul cîmp trei-patru fascii iar în cel de al doilea un număr de flori de crin ce variază între șapte și una. Legenda SI MOLDAVIENSIS, interpretată drept *Sigillum Moldaviensis*, a fost tradusă „sigiliul țării” moldovenești⁸⁹.

În general, reprezentările de pe monede au fost considerate drept două tipuri de armerii, dintre care cea a statului (capul de bour) apare pe avers iar cea dinastică (scutul despicat) pe revers⁹⁰, prezența lor simultană fiind atribuită intenției de a se marca clar diferențierea care se făcea între arme-riile țării și cele dinastice⁹¹, ca urmare a originii lor diferite⁹², diferențiere apreciată a se fi produs chiar din momentul organizării cancelariei domnești⁹³.

Oprindu-ne asupra reprezentării capului de bour nu vom insista asupra răspindirii sale în heraldica de factură central-europeană, prezentă subliniată îndeajuns de heraldiști⁹⁴. Considerat drept stemă de stat, în vremea lui Petru I, el trebuie să fi constituit la un moment dat, stema unei dinastii, identificată de unii cercetători cu cea a lui Dragoș⁹⁵ sau a lui Bogdan I⁹⁶. Cei mai mulți, însă, l-au atribuit unuia dintre micii dinaști locali, ca fiind rezultatul unei concesiuni sau asumțiuni petrecută în prima jumătate a veacului al XIV-lea⁹⁷. Ni se pare mai firesc să atribuim stema cu cap de bour dinastiei lui Petru I, în vremea căruia este întîlnită, de altfel, pentru prima dată, legenda (*Sigillum Petri*) de pe avers sublinindu-i însuși caracterul dinastic. Odată urcat pe tron Petru I, ea va deveni în mod firesc și stemă de stat fiind adoptată și menținută în cadrul cancelariei domnești pe mărele sigiliu, pe steaguri și pe alte obiecte în exact aceeași formă.

Evoluția sa ulterioară va fi determinată de apariția, în cursul domniei lui Petru I, a unei alte steme — scutul cu fascii și flori de crin — ce a creat impresia, falsă după noi, a unui paralelism între două armerii. În

⁸⁹ Octavian Iliescu, *Moneda în România*, București, 1970, p. 26; idem, *Despre legendele celor mai vechi monede moldovenești* (AIIAI, III, 1966, p. 207).

⁹⁰ C. Moisil, *Stema Moldovei* („Cronica numismatică și arheologică”, XIII, 1938, p. 98—99); M. Berza, *op. cit.*, p. 87; I. N. Mănescu, *op. cit.*, p. 37; D. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 96; St. S. Gorovel, *Cu privire la data primelor monede ...* p. 569.

⁹¹ *Ibidem*, p. 569. Autorul consideră că „*Sigillum Petri Woiwodi*” înconjoară stema de stat (capul de bour), iar „*Sigillum moldaviensis*” stema dinastică.

⁹² D. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 96.

⁹³ *Ibidem*, p. 105.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 94.

⁹⁵ Romulus Vuia, *Legenda lui Dragoș. Contribuții pentru explicarea originii și formării legendei privitoare la întemeierea Moldovei* (AIINC, I, 1921—1922, p. 300, n. 3).

⁹⁶ M. Berza, *op. cit.*, p. 87; I. N. Mănescu, *op. cit.*, p. 41.

⁹⁷ Gh. Brătianu, *Originea stemelor Moldovei și Țării Românești* (RIR, I, 1931, fasc. I, p. 60); Rudolf Gassauer, *Influența polonă asupra stemei Moldovei și a altor blazoane de pe monetele moldovenești* (BSNR, XXVII—XXVIII, 1933—1934, nr. 81—82, partea I, p. 88). I. N. Mănescu, *op. cit.*, p. 41; D. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 104.

realitate credem că este vorba de o primă sinteză heraldică, petrecută chiar în această epocă, între vechile armerii dinastice (capul de bou) și cele noi adoptate (scutul despicate), în cadrul căreia cele dintii vor fi transferate în calitate de cimier. Paralel cu *stema dezvoltată*, capul de bou va fi menținut ca unică mobilă heraldică pe marea sigiliu domnesc, pe inele sigilare, steaguri și chiar pe unele edificii.

Pe marginea celei de a doua reprezentări armoriate (scutul despicate), întîlnită pe reversul monedelor amintite, s-a scris destul de mult, autorii manifestind, însă, opinii diferite; totuși, caracterul ei dinastic nu a fost contestat de nimeni, deosebirile de vederi intervenind abia atunci cînd trebuiau făcute precizări cu privire la apartenența, momentul și contextul istoric al apariției sale. S-a admis îndeobște că este vorba de o stemă de concesie datorată regalității maghiare și conferită lui Petru I odată cu dreptul de a bate monedă⁹⁸, la o dată ulterioară anului 1377⁹⁹ și oricum anterioară lui 1382¹⁰⁰, anul morții lui Ludovic cel Mare. S-a opinat chiar că această concesie a fost acordată de Ludovic lui Petru I, în schimbul recunoașterii, chiar și formale, a suzeranității sale¹⁰¹. Un punct de vedere cu totul aparte a fost exprimat în ultima vreme. Autorului său i se pare evidentă concesiunea regală, beneficiarul ei fiind socotit, însă, Bogdan I, pe vremea cînd deținea calitatea de voievod al românilor din Maramureș (ante 1342), fiind deci vasal al regelui angevin¹⁰². Această ipoteză este invocată de același istoric atunci cînd încearcă să demonstreze continuitatea pe linie masculină a dinastiei, de la Bogdan I pînă la Petru I. Totodată se apreciază că stema cu fascii și flori de crin nu constituie o dovedă că dreptul de a bate monedă ar fi fost concedat de regele Ungariei, autorul concesiunii acestui drept fiind socotit Vladislav Iagello, regele Poloniei și suzeran al lui Petru I, începînd cu anul 1387¹⁰³. În lumina ultimelor izvoare heraldice ce au permis descifrarea stemei dinastice a lui Bogdan I, credem că această opinie nu mai poate fi acceptată.

Astfel, perioada dintre 1387—1391, socotită a fi cea în care Petru I a emis numeroasele sale serii monetare¹⁰⁴, ni se pare a fi mult prea scurtă și neconformă cu unele constatări de ordin arheologic de care trebuie să se țină seamă în aceste aprecieri. Este vorba de prezența și datarea celor mai importante realizări constructive din vremea lui Petru I — precum: curtea domnească, cetatea Scheia și fortul mușatin, toate din Suceava, cetatea Neamțului, bisericile Sfînta Treime din Siret, Sfîntul Nicolae din Rădăuți, Sfîntul Dumitru și cea a Mirăuților din Suceava, pentru a le aminti doar pe cele mai bine cunoscute — cu ajutorul monedelor sale. Această realitate arheologică ar putea conduce la concluzia eronată că activitatea ctitoricească a dominitorului amintit s-a desfășurat în bună măsură pe parcursul ultimilor patru ani de domnie, dacă se admite că numai în acest interval s-au emis monede.

Pe de altă parte, dacă privilegiul de a bate monedă ar fi fost acordat de Vladislav Iagello, era mult mai firesc ca el să fie însoțit de o concesiune

⁹⁸ C. Moisil, *op. cit.*, p. 98; I. N. Mănescu, *op. cit.*, p. 38; D. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 106 și 110.

⁹⁹ O. Iliescu, *Moneda în România*, p. 25.

¹⁰⁰ D. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 106.

¹⁰¹ *Ibidem*.

¹⁰² Șt. S. Gorovei, *Dragoș și Bogdan*, p. 113; idem, *Cu privire la data primelor monede*, p. 570.

¹⁰³ *Ibidem*.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 571.

pe plan heraldic care să reflecte în mod expres această împrejurare, ori tocmai ea ne lipsește. Sunt prezente în schimb fasciile și florile de crin, elemente emblematic de evidentă concesiune angevină petrecută în timpul lui Petru I și nicidecum mai înainte, motiv pentru care credem că nu mai poate fi pus sub semnul îndoiei faptul că cele două acte de concesiune — a dreptului de a bate monedă și a elementelor emblematic — sunt concomitente și se datorează aceluiași suveran, Ludovic cel Mare, la o dată oricum anteroară anului 1382. În aceste condiții, apare evident că *stema de concesie de pe reversul monedelor nu mai poate fi socotită drept stema dinastică a „Mușatinilor”, ci doar o componentă a unei prime sinteze heraldice în cuprinsul căreia, după cum am mai arătat, vechea mobilă dinastică din scut — capul de bou — va fi trecută drept cimier și înlocuită cu florile de crin și fasciile, piese onorabile de prim ordin.*

Dealtfel, existența însemnelor heraldice pe reversul grosilor lui Petru I poate fi socotită drept o reflecție a realităților politice ale epocii. Se discută de mai multă vreme în istoriografia românească pe marginea raporturilor Moldovei cu regatul ungur după moartea lui Bogdan (1367)¹⁰⁵, la baza discuțiilor aflându-se de fiecare dată un cunoscut pasaj din cronica lui Ioan de Tîrnave¹⁰⁶ precum și clauza referitoare la voievodatul Moldovei cuprinsă în tratatul încheiat la 14 martie 1372 la Wrocław între Carol al IV-lea de Luxemburg, rege al Boemiei și împărat german (1346–1378) și Ludovic de Anjou, rege al Ungariei și al Poloniei (din 1370)¹⁰⁷. Dacă primul izvor a fost catalogat drept neconcludent întrucât nu face precizări de ordin cronologic, cel de-al doilea a fost tratat cu ușurință pînă nu demult cînd i s-a accordat atenție cuvenită¹⁰⁸.

Este evident că, în eforturile sale de a contracara permanentele presiuni ale regatului ungur, tînărul stat de la răsărit de Carpați nu putea să-și îndrepte privirile decît spre Polonia, din partea căreia, încă din timpul domniei lui Cazimir cel Mare, va obține sprijin și recunoașterea politică. Ca urmare a gesturilor de independență afișate de Lațcu — între care cel al înființării unei episcopii catolice la Siret (1371), dependentă de scaunul papal, ni se pare fi a de primă importanță — agresivitatea regatului maghiar sporește atât pe plan politic cît și confesional, găsindu-și ecoul în relatarea cronicarului Ioan de Tîrnave în legătură cu permanentul conflict în care se afla regele Ludovic cu rebelii moldoveni¹⁰⁹. Bineînțeles că despre asemenea raporturi se poate vorbi în intervalul dintre 1363 și 1370/1372, cînd Moldova se afla în afara suzeranității ungare. După această ultimă dată, însă, odată ce Ludovic devine și rege al Poloniei, situația Moldovei se schimbă radical fiind prinșă într-un adevărat „clește al posesiunilor angevine”¹¹⁰, motiv pentru care nu credem a fi reușit să scape de raporturile de vasalitate față de regatul ungur. Marea majoritate a istoricilor admite că după 1372 se poate vorbi de restabilirea unei influențe

¹⁰⁵ În privința domniei lui Bogdan, acceptăm intervalul (1363–1367) propus de Șt. S. Gorovei (*Îndreptări cronologice...*, p. 115).

¹⁰⁶ Ioan de Tîrnave, *Cronica Hungarorum* (SRH, ed. I. G. Schwandtner, Viena, 1746, cap. 49, p. 196).

¹⁰⁷ *Monumenta historica Bohemiae*, ed. G. Dobner, Praga, 1768, nr. LXV, p. 386–387.

¹⁰⁸ Ján Sýkora, *Pozиția internațională a Moldovei în timpul lui Lațcu: lupta pentru independență și afirmare pe plan extern* („Revista de istorie”, 1976, nr. 8, p. 1 135–1 152).

¹⁰⁹ Ioan de Tîrnave, *op. cit.*, cap. 39, p. 193.

¹¹⁰ J. Sýkora, *op. cit.*, p. 1 141.

ungare în Moldova¹¹¹ sau oricum de la începuturile domniei lui Petru I¹¹². Așa după cum s-a arătat recent, clauza privitoare la Moldova aflată în documentul din 1372 reflectă tocmai încercările lui Ludovic cel Mare de readucere a unui teritoriu — voievodatul Moldovei — sub suzeranitatea sa¹¹³, realizare ce avea să afecteze statutul politic al Moldovei pînă în 1382, cînd intervine acea criză dinastică prelungită, determinată de moartea ultimului rege angevin. Rămîne de acceptat că intervalul dintre 1377—1382, susținut de toate izvoarele cunoscute, este cel al restaurării, temporare a suzeranității angevine în Moldova, la care se referă și Ioan de Tîrnave în cronică sa¹¹⁴.

Din analiza mai vechilor și mai noilor mărturii heraldice aduse în discuție, reiese cu claritate o primă concluzie ce poate fi reținută și care trebuie să stea la baza interpretărilor cu privire la genealogia și succesiunea primilor domnitori din Moldova. Este vorba de faptul că *în a doua jumătate a secolului al XIV-lea intervine o succesiune dinastică, între Lațcu și Petru I, neexistînd nici o legătură directă pe linie bărbătească*. De aici în continuare, rămin de explicat împrejurările ce au condus la o atare situație cît și originile celei de a două dinastii ce o succede pe cea a maramureșenilor.

Cu privire la primul aspect, fiind unanim recunoscută absența urmășilor în linie bărbătească la moartea lui Lațcu, constatare întărită și de precizarea aflată în scrisoarea papei Grigore al IX-lea din 25 ianuarie 1372¹¹⁵, lucrurile par să fie ceva mai clare. Singurul urmaș cunoscut al lui Lațcu este Anastasia, înmormântată în biserică domnească din Rădăuți, dar — cu toate că la această dată nu existau reglementările precis exprimate cu privire la succesiunea la tron — femeile nu aveau dreptul la domnie, putînd intra numai în alcătuirea regenței unui minorat domnesc¹¹⁶. Evident că în aceste condiții intervine problema dreptului la succesiune într-o vreme în care acționa un sistem mixt : electiv și ereditar, în sensul că domnul nu putea fi decât alesul reprezentanților țării și numai coborîtor dintr-o familie domnitoare¹¹⁷. Nu ne îndoim că aceste principii de drept succesoral au fost respectate și în cazul lui Petru I, urcarea sa pe tron nefiind altceva decât rezultatul respectării tradiției alegerii voievodului de către boieri, cnezi și „țără”¹¹⁸, în condițiile în care — fără a fi coborîtor direct din familia domnitoare a lui Bogdan, mărturiile heraldice fiind explicate în acest sens — era, totuși, „sămîntă de domn” din „alt neam”¹¹⁹, deci aparțineau unei alte dinastii ce rămîne a fi identificată.

Problemele privitoare la originile acestei dinastii și la rolul său în viața politică a teritoriului est-carpatic constituie un subiect aparte ce depășește cadrul acestei lucrări¹²⁰.

¹¹¹ I. Minea, *Principatele române și politica orientală a împăratului Sigismund*, București, 1919, p. 19; C. Racoviță, *Începuturile suzeranității polone asupra Moldovei (1387—1432)* (RIR, X, 1940, p. 321); Gh. I. Moisescu, *Catolicismul în Moldova pînă la sfîrșitul veacului XIV*, București, 1942, p. 65; C. Cihodaru, *Traditia letopisejelor și informația documentară despre luptele politice din Moldova în a doua jumătate a secolului al XIV-lea* (AIIAI, V, 1968, p. 15).

¹¹² S. Papacostea, *op. cit.*, p. 8.

¹¹³ J. Sýkora, *op. cit.*, p. 1145.

¹¹⁴ Ioan de Tîrnave, *op. cit.*, cap. 39, p. 193.

¹¹⁵ Hurmuzaki, I 2, p. 197.

¹¹⁶ E. Virtosu, *Titulatura domnilor și asocierea la domnie în Tara Românească și Moldova (pînă în secolul al XVI-lea)*, București, 1960, p. 218—219.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 216.

¹¹⁸ A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, III, ed. a III-a, p. 163.

¹¹⁹ E. Virtosu, *op. cit.*, p. 218.

¹²⁰ Aceste probleme vor fi prezentate într-un studiu viitor.

Instituțiile statelor românești de-sine-stătătoare

Punerea problemei. Statul românesc de-sine-stătător și contextul său istoric internațional. Organizarea politică a românilor, cu premisele ei îndelungate, trebuie să fie prezentă cititorilor acestor pagini, fără să putem evoca aici, fie și numai în liniile sale generale, acest proces. Ideea dominantă este că factorii interni și forțele sociale locale s-au manifestat, prin chiar natura procesului statal, cu particularități mai largi decât cele pur și simplu instituționale, dar într-un context totdeauna mai amplu, regional și chiar european.

Referirea la acest context rămîne firească și necesară. Dar ceea ce reține atenția este sinteza originală la care se ajunge, integrată într-un anumit tip de stat și de societate. Această îmbinare a celor două planuri va reieși din expunerea noastră, credem, dar fără a ne opri la fiecare pas asupra interpretării metodologice a proceselor analizate sau evocate, multe din acestea fiind tratate în alte studii ale lucrării de față.

Aici ne vom ocupa numai de acele instituții legate direct de pregătirea, cucerirea și apărarea independenței feudale de tipul „statului de-sine-stătător” în Țara Românească și Moldova. Dar chiar pentru instituțiile alese, vom analiza numai aspectele și problemele care se leagă nemijlocit de independența statelor române în perioada studiată, independentă care nu poate fi, în ultimă analiză și în mod exclusiv, rezultatul acțiunii unor instituții.

Socotim că nu vom omite nimic esențial dacă ne vom mărgini la următoarele structuri instituționale : țara (care devine Țara Românească sau a Ungrovlahiei din cauza poziției ei geografice, și Țara Moldovei) ; domnia și (marele) voievodat cu structura lor autocratică ; biserică, încoronarea și clauza „din mila lui Dumnezeu” ; oastea cea mare cu strategia și tactica militară ; justiția și organizarea judiciară ; proprietatea țărănească liberă ; formele atenuate de aservire a țăranilor dependenti.

De la început a trebuit să ne referim la două noțiuni implicate în titlul acestui studiu : cea de autocrație și cea de independentă feudală, adică „statutul domnului de-sine-stăpînitor”.

Critică modernă a istoriei ne-a obișnuit de mult să distingem particularitățile instituțiilor care, în epoci bine diferențiate tipologic, sunt totuși desemnate prin omonime. Numai astfel s-a putut defini locul real al fiecărui tip, în devenirea determinată a istoriei. Aceeași critică a învederăt avantajul de a se căuta și o terminologie diferențiată pentru fiecare din

tipurile istorice ale aceleasi instituții pentru care se păstrează omonimia semnificativă a ansamblului istoric (stat, clasă socială, proprietate, națiune, familie, sistem de drept global etc.).

Expresia de stat „de-sine-stătător” sau „țăitor”¹ desemnează structura statală ieșită dintr-un proces durabil și fundamental, pe care noi îl numim astăzi, cu multe conotații moderne, „independentă”².

La Bizant, pentru a ne limita la acest centru politic și ideologic al zonei în care se dezvoltă statele românești, procesul lăua numele de αὐτοκράτεια sau αὐτοκρατορία. Aceasta era puterea sau stăpînirea exercitată în stat de un αὐτοκράτωρ, de *basileus*-ul care se manifesta nu numai ca independent, ci și ca ecumenic (universal, mondial). Ideologic vorbind, el era șeful familiei de state și de popoare ai căror cîrmuitori, uniți și prin aceeași credință religioasă, vedea în *basileus* pe „părintele” lor politic. Această familie reprezenta în felul ei organizarea sau o pretenție de organizare a societății politice internaționale din acea vreme³. Organizare eliberată sub Heraclius (628) de prezența agresivă a marelui rege persan, considerat rege al regilor, dar zguduită în anul 800 de contradicția apariției unui alt împărat apusean, tot cu pretenții ecumenice, apoi a unei papalități cu vocație temporală catolică (universală) și a unui imperiu latin, trecător, implantat chiar la Bizant (1204). Pentru a nu mai vorbi de cădereea din 1453 a Constantinopolului, care peste două secole și jumătate duce la preluarea politicii imperiale de către un autocrat otoman, separat prin credință și reciproc spirit de cruciadă, respectiv de război sfînt (*çihad*), de vechea familie de state sud-est europene. În mijlocul acesteia — în așteptarea de către mulți a renașterii din cenușă a *Phoenix*-ului bizantin sau în căutarea unei a treia Rome — „Bizanțul după Bizanț” continuă să trăiască prin cultura sa, dar și prin perpetuarea ideologiei politice a autocrației, care acum ar fi avut nevoie de o reinserare într-o lume oarecum nouă, nu prin simple teorii de *translatio imperii* în mîinile unei a treia Rome.

Societatea politică medievală nu se întemeia pe libertate, ci pe supunere. Nu pe egalitate în drepturi, ci pe ierarhie⁴. Nu pe coexistență

¹ Vasile Bogrea, *Pagini istorico-filologice*, Cluj, 1970, p. 24: „singur (insuși) țăitor”, Gr. Ureche despre Ștefan cel Mare (*Letopisul*, ed. P. P. Panaiteanu, 1958, p. 121).

² Pentru aspectul politic al acestei organizări, v. și în acest volum p. 165—193.

³ N. Iorga, *Origine et développement de l'idée nationale surtout dans le monde oriental*, București, 1934; G. Ostrogorsky, *Die byzantinische Staatenhierarchie* („Seminarium Kondakovianum”, 8, 1936, p. 41—61); idem, *The Byzantine Emperor and the Hierarchical World Order* („The Slavonic and East-European Review”, 356, 1956, p. 1—14); Fr. Döller, *Die „Familie der Könige” im Mittelalter*, 1940; idem, *Die mittelalterliche „Familie der Fürsten und Völker” un der Bulgarenherrscher*, 1942; idem, *Der Bulgarenherrscher als geltlicher Sohn des byzantinischen Kaisers*, ultimele trei în *Byzanz und die europäische Staatenwelt*, Ettal, 1956, p. 34—67, 159—182; 183—196; A. Grabar, *God and the „Family of Princes” presided over by Byzantine Emperor* („Harvard Slavic Studies”, 2, 1954, p. 117—123); D. Obolensky, *Byzantine Commonwealth*, Londra, 1971, p. 2—3, passim, cu analiza ideii de οἰκουμένη; Vasilka Tăpkova-Zaimova, *L'idée byzantine de l'unité du monde et l'Etat bulgare* (Actes du 1er Congrès intern. d'études balk. et sud-est européennes (Softa, 1966), III, Sofia, 1969, p. 291—18); G. I. Brătianu, *Byzance et la Hongrie*, A propos du récent article de M. Fr. Döller (RHSEE 22, 1945, p. 147—157), subliniind meritele lui N. Iorga, primul care a schițat ideea de familie a șefilor de stat, ca o consecință logică a ecumenicității imperiale; am zice: a multipli și a securi ale acestei ecumenicități și ca o ultimă soluție susceptibilă să permită afirmarea ierarhiei tradiționale, fără prea evidente contradicții; *Abhandlungen und Untersuchungen zur Geschichte des Kaisergedanken im Mittelalter*, sub dir. lui Edmund E. Stengel, Colonia, 1965.

⁴ Cf. *Invățările lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*, ed. Florica Moisil, Dan Zamfirescu, G. Mihăilă, București, 1970, p. 266: ierarhia nu excludea smerenia: „să săză în jălțul tău (de domn) cu multă smerenie... și alte slugi, toate să stea pre rînduri, care unde va fi locul...”.

de suveranități unice, ci pe comunitate de destin. Nu pe emulație pacifică și dezvoltare comună, ci pe expansiune dinastică, războinică și prădălnică. Însuși *basileus*-ul, *autokratōr* în familia sa de state, se declara supus „adevăratului” și marelui „împărat ceresc”, lui Dumnezeu, pe care prețindea că îl reprezintă pe pămînt, imitindu-l prin virtuțile imperiale⁵. Cu toată independența ei, puterea împăratului era derivată, socotindu-se că ea descindea de la Dumnezeu: *omnis auctoritas a deo*. Sau, cum va spune Gr. Ureche „pentru ce că toate puterile sănătății dela Dumnezeu”^{5bis}. Împăratul bizantin, ca și cel roman, putea plăti un fel de tribut sau subzidii⁶ adversarilor sau clienților săi primejdioși, mai aproape de muniționă înlănțuitoare a *potlatch*-ului, decât de o dajdie a invinsului care a fost, astfel, cruceat. Prin aceasta, independența sa rămânea întreagă și prestigiul său afirmat cu efecte juridice: beneficiarul tributului era supus și îndatorat la slujbă.

Prin esența sa imperială, imperiul era o lume, un stat plurietnic (plurinațional la nivel feudal)⁷ și o societate politică internațională. Chiar în structura lui intimă exista un *imperium* și un *sacerdotium*⁸. Aceste două puteri puteau coexista în raport de egalitate (greu de realizat) sau de subordonare una față de cealaltă. Iar în unele privințe, unificarea lor presupunea un mult discutat cesaropapism, o figură niciodată destul de lăptită și de simplă, de *basileus*-preot. În orice raport de vasalitate feudală, obligațiile de dependență (ierarhică) erau bilaterale, reciproce. Nu exista „credință” feudală cu sens unic. În Apus, împăratul romano-german s-a lovit, în independența sa supremă, de pretențiile de stăpînire temporală ale bisericii papale, în fruntea unei *Respublica Christiana* (altă familie de state pe plan internațional). Iar în Franță, opozitia între ultramontanism papal și galicanism național punea o gravă problemă de dependență a unui stat independent la nivelul regalității.

Voievodatele românești menționate în Transilvania de notarul anonim al regelui Bela (al II-lea sau al III-lea) și, apoi, de *Vita Sancti Gerhardi*⁹, făceau parte din familia bizantină de state. Aceeași a fost calea de început a statului ungur, cale din plin folosită de statele bulgar și sîrb, ai căror țari (*Caesares*, nu *basileis*), se angajaază destul de repede în aventura (nu națională, ci imperială) a pretențiilor de succesiuni ai *basileus*-ului bizantin. Rusia kievană se dezvoltă în strînsă legătură cu

⁵ V. studiul nostru *Continuitate elenistică-romană și inovație în doctrina bizantină a filantropiei și indulgenței imperiale* („Studii clasice”, 11, 1969, p. 187–214).

^{5bis} Gr. Ureche, *Letopisețul*, ed. P. P. Panaiteșcu, 1958, p. 115.

⁶ Le-a plătit, adesea substanțial, Imperiul roman, de pildă de la Domitian înainte Imperiul bizantin, continuind, a ajuns să fie direct tributar otomanilor (G. Ostrogorsky, *Byzance, état tributaire de l'Empire turc*, în *Recueil de l'Institut d'Etudes byzantines*, Belgrad, 5, 1958, p. 49–58 = *Zur byzantinische Geschichte*, Darmstadt, 1973, p. 235–244).

⁷ Asupra „Bizanțului stat național”, v. comunicarea din 4 mai 1979, a lui Eugen Stănescu, la Secția de istorie și arheologie a Academiei R. S. România.

⁸ V. Francis Dvornik, *Early Christian and Byzantine Political Philosophy Origins and Background*, Washington, 1965, p. 724–850 (cf. XI: *Imperium and Sacerdotium*).

⁹ V. recent E. Stănescu, în *Actes du XIVe Congrès international des Etudes byzantines* (București, 1971), I, București, 1974 și V. Al. Georgescu, în aceleași *Actes*, I, 1974, p. 433–484 și, mai dezvoltat, în *Bizanțul și instituțiile românești pînă la jumătatea secolului al XVIII-lea*, București, 1980, p. 37–46.

Bizanțul ecumenic, fără a exclude unele conflicte. Teza unei vasalități kieviene față de Bizanț a găsit altădată susținători¹⁰.

În secolele XIV—XV, statele românești, care se organizează treptat la sud (finele secolului al XIII-lea) și la est de Carpați (a doua jumătate a secolului al XIV-lea), aveau de căstigat și mai puțin de temut și de pierdut, prin apropierea de Bizanț, dat fiind declinul încă prestigios și mai îndepărtat al acestuia. Recunoașterea politică internațională, legitimitatea constituțională nu puteau veni decât prin împărat și prin biserică lui, haină politică și ideologică, menită să îmbrace realități de dezvoltare economică, de forță și de cultură. O astfel de recunoaștere era totodată un punct de sprijin și o opțiune de rezistență împotriva inevitabilelor tentații de expansiune și de catolicizare din vest și din nord, care s-au și manifestat și, în mod trecător, s-au și realizat.

Iată cîteva aspecte și repere semnificative ale contextului în care s-a produs procesul de independență, de autocrație, de „de-sine-stăpînire (ținere)” a statelor românești: trecerea unui împărat bizantin prin țările române la începutul secolului al XV-lea¹¹; organizarea mitropoliei în strînsă legătură cu Bizanțul și prin Iacint Critopul, deci cu un ierarh bizantin pe scaunul metropolitan al Țării Românești¹², *basileus-ul* și patriarhia ecumenică dorind același lucru și în Moldova; trimiterea fiului lui Mircea cel Bătrân la Constantinopol, pentru formare politică, și a nepotului său Dan ca luptător în armata bizantină; folosirea în ambele țări românești, de la întemeiere și chiar înainte, a dreptului canonice și imperial ca *ius receptum*, ceea ce pecetulia inserarea noilor state într-o mare ordine politico-religioasă a vremii¹³. Preluarea nu prin formalități de cancelarie imperială, ci *iure belli*, de către Mircea cel Bătrân a titlului de despot dobrogean¹⁴, sau transpunerea lui αὐτοχράτωρ — prin filieră slavă: самодръжавни, *samodržec* — în „singur și de-sine-stăpînitor (țiiitor)”, ca și apariția în Moldova pe broderiile religioase de la Sucevița, sub Alexandru cel Bun, a chiar termenilor bizantini de αὐτοχράτωρ și αὐτοχρατώρησσα¹⁵ coroborează același tablou.

Spiritul de „familie a domnilor și a statelor” era atât de bine asimilat, încît Vlad Dracul la 1444 numește pe voievodul Ardealului „preaiubitul meu frate”, iar la 1481, Ștefan cel Mare nu poate sustine mai bine pe pre-

¹⁰ A. A. Vasiliiev, *Was Old Russia a Vassal State of Byzantium?* („Speculum”, 7, 1932, p. 350 și urm.); Fr. Dvornik, *Byzantine Political Ideas in Kievan Russia* („Dumbarton Oaks Papers”, 9—10, 1955—1956, p. 95, n. 46) și autorii citați: "This submission of the Kievan princes to the supreme authority of the emperor cannot be compare with relationship between vassals and sovereigns, as has sometimes been by historians unfamiliar with the Byzantine political system". Constatarea este literal aplicabilă țărilor române, „Indiciile de aparentă vasalitate fiind mai puține și mai neconsistente”.

¹¹ Al. Elian, *Moldova și Bizanțul în sec. XV (Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare)*, sub îngrijirea lui M. Berza).

¹² V. C. C. Giurescu, *Întemeierea mitropoliei Ungrovlahiei* (BOR, 77, 1959, p. 675—697); N. Șerbănescu, *Mitropolia Ungrovlahiei* (Ibdem, p. 730—733).

¹³ V. raportul nostru *Byzance et les institutions roumaines jusqu'à la fin du XVe siècle (Actes du XIVe Congrès Internationale des études byzantines* (București, 1971), I, București, 1974, p. 476—482.

¹⁴ V. studiu citat în nota precedentă, p. 440, n. 24, cu literatura generală; R. Theodorescu, *Despre un însemn sculptat și pictat de la Cozla (în jurul „despotiei” lui Mircea cel Mare)* (SCIA, 16, 1969, p. 191—208, cu literatura anterioară); S. Brezeanu, *Din nou asupra încreșterilor instituțiilor de despot („Analele Universității București”)*, Istorie, 21, 1972, nr. 1, p. 21—32); Al. Elian, *op. cit.*, p. 109, n. 1 și rezervă opinia asupra despotatului muntean.

¹⁵ Emil Vîrtosu, *Titulatura domnilor și asocierea la domnie în Tara Românească și Moldova pînă la sfîrșitul sec. al XVI-lea*, București, 1960, *passim*; Al. Elian, *op. cit.*, p. 133—134.

tendentul său Mircea voievod în Tara Românească, decât numindu-l „fiul domniei mele”. La 1450¹⁶, Bogdan al Moldovei îl numește pe Iancu de Hunedoara „părinte”, marcând și persistența și deteriorarea schemei bizantine.

Rosturile marilor voievodate românești de la Dunăre nu pot fi bine clarificate, dacă nu se ține seama de ierarhia formelor de guvernămînt înăuntru familiei de state feudale de care am vorbit, și chiar în afara ei, în toată lumea feudală, ierarhie mereu prezentă în gîndirea politică românească și în actele cancelariilor domnești (v. mai jos, p. 217). Criteriul de măsură și cuvință de stare socială se aplică nu numai în restul societății civile ierarhizate, ci și în rîndul șefilor de state. Fără această instituție a mentalității și realității epocii studiate, multe probleme pot fi ignorate, denaturate sau discutate nesemnificativ. De ce baza economică a societății produce asemenea suprastructuri, este o altă problemă care nu trebuie neglijată sau rezolvată greșit, dar care nu poate fi abordată aici.

În cadrul acestei ierarhii, încep să joace—ca reflex al unor prefaceri economice de fond și uneori ca joc politic mai superficial și trecător—fricțiunile și amenajările între ierarhie și autocratie. Subordonarea ierarhică a regilor ajunge repede la o poziție deosebită. Ea se cristalizează în deviza că *rex est imperator in regno suo*¹⁷.

În lumea bizantină, primul proces de acest fel privește apariția unor despoți autograți, adică șefi de formațiuni politice cu statut mărginit, care își impun, în relațiile cu celelalte state, unul de independență evasimperială, în cadrul modestului lor despotat¹⁸. Este o formă de disociere a independenței și ecumenicității, în cuprinsul noțiunii complexe de autocratie (am spune, pleonastic, imperială). Totuși, este vorba de o afirmare care nu distrugă în totul ideea de ierarhie, nici pe cea de solidaritate ecumenică, deși ea nu reprezintă mai puțin un salt calitativ spre ceva nou și spre dezagregarea lentă a vechilor scheme politice. Să amintim numai că, după manifestarea de independență oglindită în devizele citate, regii Franței nu ezitau să rămînă, pe linii secundare și limitate, dependenți de împăratul romano-german, fără a mai vorbi de legătura, prin dependența bisericii, de centrul ei ecumenic de la Roma. De care depindeau, pe unele linii, chiar regii și împăratul, cînd în vremea descoperirii Americii, papa trasa printr-o linie pe harta lumii zonele de influență și expansiune ale spaniolilor și portughezilor, împărțire momentan opozabilă imperiului și celorlalți suverani. Se impune deci să nu introducem mecanic o logică modernă formală—care de altfel nu se aplică în mod absolut nici în lumea realităților noastre politice—in contextul atât de diferit și complex al realităților și mentalităților feudale. Dar nici ideologia de epocă, nici construcțiile de tehnică politologică nu trebuie să ne ascundă realitățile vii și semnificația adîncă a proceselor istorice.

¹⁶ DRH, D, I, p. 411—412.

¹⁷ V. *infra*, nota 43.

¹⁸ G. Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates*, 3, p. 320, 435, 437; idem *Urum-Despotes. Die Anfänge des Despot-Würde in Byzanz* (BZ, 44, 1951, p. 448—460 = *Festschr. Dölger = Sabrana dela*, Belgrad, 3, 1970, p. 205—218; L. Bréhier, *Le monde byzantin*, II, *Les Institutions*, Paris, 1949, p. 140—143; 1970, p. 118—122; D. Zakythinos, *Le Despota de Moree. II. Vie et Institutions*, Atena, 1953; R. Guillard, *Etudes sur l'administration de l'Empire byzantin. Le Despote-Δεσπότης* („Revues Etudes byzantines”, 17, 1959, p. 52—59); idem, *Recherches sur les institutions byzantines*, II, Berlin-Amsterdam, 1967, p. 1—24; B. Ferjancić, *Despotti u Vizantiji i južnoslavenskim zemljama*, Belgrad, 1960; cf. N. Iorga, in *Etudes byzantines*, București, 1, 1939, p. 85.

Tara, Tara Românească. Legătura între structura instituțională, denumită Tară, și independența feudală (statul de-sine-stătător) nu a fost, după cît cunoaștem, abordată pînă acum în istoriografia noastră. Analiza pe care o schităm aici privește numai sensul de stat, formătie politică prestatală și statală, al cuvîntului „tară”.

Pentru formațiunile politice numite „țări” în cuprinsul teritoriului românesc (Tara Bîrsei, Tara Făgărașului, Tara Loviștei, Oltului, Amlașului, Hategului, Bîrsei, Vrancei, Bîrladului, Tigheciului, Lăpușului, Sălajului, Oașului, Maramureșului, Cîmpulungului, poate chiar a Cîmpului lui Dragoș), problema unei semnificații sugerînd statutul „de-sine-stătător”, în aparență, nu se pune. Dar dimensiunile lor reduse puteau duce la instaurarea unei ordini de tip arhaic, în condiții prielnice care să permită țării o apărare eficace și o afirmare neîncorsetată rigid și solemn într-o ordine superioară. Constituirea „țării” și aspirația purtătorilor ei puteau să fie tocmai răspunsul la aceste condiții propice de apărare și afirmare. „Tara” cuprindea o hotărnicire, o segmentare organică a spațiului, o denumire a lui segregativă și o excludere a celor neintegrați de la sine în faptul înstăpinirii în pămîntul țării și în succesiunea celor ce-l „folosesc din veac”. Tara este antitetică imperiului prin neecumenicitatea ei și prin labilitatea de fapt a independenței sale, nu a vocației ei neimperiale de independență.

Directia și semnificația acestei înstăpiniri și succesiuni sunt mai evidente atunci cînd *țara* își trage numele de la chiar poporul care se află în ea, o ține și se identifică ei : țara românilor, a vlahilor, *Terra Blachorum*, țara românească sau valahă. Acum voința de hotărnicire și de afirmare separatorie este a neamului care își spune numele și care dă acestei voințe un mai vădit impact politic.

Legătura dintre români și tară (pămîntul lor) este atît de vie și de puternică, încît țara pare să-și piardă conotația de *terra*, pentru a desemna numai nivelul politic, statal, ieșit din această legătură exclusivă, care nu pare a fi ajuns la deplinătatea realității pe care o închide, decît atunci cînd stăpinul ei poate spune că este „stăpin a toată țara românească”¹⁹, pe de o parte, și în curind cu precizarea „singur și de-sine-stătător”.

Procesul este izbitor la români, prin felul în care noțiunea de țară emerge, se cristalizează și se permanentizează. Dar el nu este un caz unic și nu presupune o interpretare izolată, cu riscuri de arbitrar. Cu caracteristica lexicologică a limbii respective, același demers se poate întîlni în regiunile unde s-a vorbit de un England, Deutschland sau, cu un accent diferit, de România, Rusia, Italia, Saxonia. Cît privește denumirile de tipul Deutschreich, Frankreich, înainte de a evoca însuși tipul de organizație, de stat, ele se refereau la un sens originar de domeniu, în sensul tot de hotar, țară a teutonilor sau francilor, Otto Bauer (*Land und Herrschaft*) definește *Land*-ul ca o „comunitate de drept”, ca o regiune în care un anumit obicei local îndrumează judecățile și determină împărțirea dreptății²⁰.

¹⁹ DRH, B, I, p. 50; nr. 21: „marele și singurul stăpinitorul domn ... stăpinind și domnind peste toată Țara Ungrovlahici”; cf. *ibidem* <1400–1418>; <1401–1406> etc.; 12 iulie 1415 (DRH, A, I, p. 60: „domn a toată Țara Moldovlahiei”. V. Anibal Teodorescu, *Valoarea juridică a unui vechi cuvînt românesc* (AARMSI, S. III, t. 28, 1946–1947, p. 543 și urm.).

²⁰ Asupra concepției lui Otto Bauer, v. Gh. I. Brățianu (AARMSI, S. III, t. 28, 1946–1947, p. 191); idem, *Sfatul domnesc și adunarea stărilor în Principatele Române*, Evry, 1977, p. 32–34; pentru „țară”, p. 26–38, în sensul feudal tîrziu, analizat de toții istoricii adunărilor de stări. Nici un autor nu pare să fi ridicat problema raportului „țară” — „independență”.

La noi, pe această linie putem aminti *țara-stat*, *legea țării*, *treaba*, *nevoia* sau *banii țării*. Dreptatea țării nu poate fi împărțită decât de principiile cu „sfatul și ajutorul” categoriilor sociale — adunările de stări, sfatul domnesc — adunările acestora neizvorind din puterea domenească, din privilegiul domnesc, dar nefiind nici expresia unei suveranități populare opuse domniei. Domnul și stările ar fi elementele unei unități, dominată de *consuetudo terrae*. Funcția de sfat și de hotărire a domnului și a stărilor în conducerea statului ar deriva din respectarea obiceiului țării. Folosind structuri feudale analizate cu finețe, această concepție ajunge să ipostazineze *obiceiul* și să ignore structura de clasă a societății feudale și funcția corespunzătoare a obiceiului într-o astfel de societate. Dar *Land*-ul astfel conceput, *țara*, își dezvăluie bine vocația lui naturală, organică de independență feudală. Această legătură între „țără” și poporul care o crează și o locuște se exprimă instinctiv în principiul modern enunțat de Alexandru Roman în legătură cu irealismul dualismului austro-ungar din 1867: „Activitatea unui popor atașat de un teritoriu nu o poate suplini alt popor, decât numai acel popor, care locuște în (acel) loc”²¹. Legătura între o „țără” și o comunitate de drept o găsim la Gr. Ureche în legătură cu alt stadiu de evoluție al statului polonez: „tot o țără și o judecată au”^{21 bis}

La români, prima alcătuire statală capabilă să cucerească și să poarte independentă lor s-a numit, ca stat, „Țara Românească”, în sensul de „Țara românilor”. Acest privilegiu a fost însă umbrit prin necesitatea ivită de a se proceda, în condițiile locale și internaționale date, la crearea unui al doilea stat, semnificativ denumit tot „țără”, dar de data aceasta „a Moldovei” (după tipul Țara Bîrsei etc.) sau „a Moldovlahiei”, adică a românilor moldoveni (vlahi, volohi), dublind denumirea celei dintâi formații, care se va dovedi pînă la urmă, în istorie, pivotul unității incluse în noțiunea de *Țara Românească*. În condițiile cuceririi și dominației străine, în Transilvania nomenclatura oficială nu a permis trecerea de la formațiunile politice prestatale la cristalizarea denumirii unui stat românesc, dar structura sa de voievodat transilvănean este lărgirea vechilor țări voievodale autohtone. Structura instituțională de „țără” nu conține cu necesitate și nu garantează ca prezent statul de independentă și mai ales nu exclude pierderea ei. Dar „țara” nu oglindește mai puțin latențele, direcțiile și aspirațiile firești ale popoarelor în curs de maturizare politică.

Lămuritoare și necesară este poate scrutarea raporturilor dintre „țără” și „moșie” sau „baștină”, atunci cînd procesul de feudalizare și ideologia corespunzătoare personalizează (harismatizează) stăpînirea politică și transformă „țara” în „moșie”, deci în moștenire din moși, strămoși și răstrămoși a domnului. Este, totodată, într-aceasta o inflexiune arhaică, legată de conștiința amorfă de independentă, pe care o include fireșc o astfel de moștenire și de continuitate (reală sau imaginară). Țara este fireșc liberă în mîinile domnului moștenitor și exclude amestecul străinului în treburile și hotarele ei. Așa o intuia Menumorut și o exprima politic în răspunsul ce ar fi dat regelui ungur invadator: ... pămîntul.. cerut ... nu i-l vom da niciodată ... nici din dragoste, nici de frică ... Chiar dacă (Attila) a răpit cu sila pămîntul (*terra*) acesta de la strămoșul meu, ...

²¹ „Federatiunea”, Budapest 2 (969), nr. 19 (204) din 12/24 februarie; v. *Ideologie și progres*, București, 1978, p. 137.

^{21 bis} Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 122.

...nimeni nu poate să-l smulgă din măinile mele”²². De reținut că și pentru răpitor, numai închipuita moștenire invocată de Arpad, prin strămoșul Attila, îi permitea să invoke o aparență de drept asupra unui pămînt, unei *terra, tară*.

Tot așa de firească este legătura între țară și independență („de-sine-stăpînire”), în cuvintele pe care *Chronicon pictum Vindobonense* le pune în avertismentul dat de Basarab I, domnul Țării Românești, la 1330, „suzeranului” său, rege al Ungariei, Carol Robert: „să vă întoarceți cu pace... Dacă veniți mai mult în lăuntrul țării, nu veți putea nicidecum să vă feriți de primejdii”²³.

La 15 martie 1481, Ștefan cel Mare, adresându-se stărilor din Țara Românească pentru a susține pe Mircea voievod contra lui Basarab cel Tânăr, folosește limbajul tradițional: „Voi stăru... să-și dobîndească baștina sa, țara rumânească, căci și este baștină dreaptă cum dumnezeu știe”^{23bis}. Labilitatea structurii de „țară” face ca ea să-și păstreze nivelul statal, în denumirea statului, dar să ia inflexiuni de clasă sau de stare, atunci cînd „țăran” și „rumân” ajung să desemneze pe cultivatorul rural de pămînt sau pe cel dependent, iar „țara”, ca în adunările de stări, să evoce numai unele categorii privilegiate. Excepția posibilă de la această involuție, pe care o găsim în „oastea țării”, va fi examinată mai jos, la locul său.

Dar raportul *țară-moșie* are și o altă semnificație, pe care istoricul dreptului n-o poate trece cu vederea. *Moșia* reprezenta noul nivel feudal timpuriu, legat încă de cel vechi comunitar, în care raportul politic de independență era menținut la un nivel structural privatistic: moșii stăpînite, moștenire și identificare harismatică între proprietar (stăpîn) și bunul stăpînit. În feudalism vom avea un dom, un divan, boierii, treburile și banii țării. În noțiunea de țară reapare acum sensul și nivelul publicistic, atins de lumea romană și implantat și în Dacia și în tot sud-estul european, unde imperiul bizantin îl va afirma destul de puternic, în ciuda procesului de harismatizare ecumenică a puterii imperiale. Este nivelul care apărea în *res publica, populus Romanus, ager publicus* etc. Nivelul privatistic involutiv de *moșie* este cel fructificat liric de Eminescu, atunci cînd — *dans le temps du rêve* — pune în gura lui Mircea „veridicele” versuri: „căci iubirea de moșie e un zid... de aceea'n țara asta rîul, ramul, mi-e prieten numai mie, iară ţie dușman este”. Nu se poate afirma că poetul cunoștea pasajele din cronicile citate și că meditase la ele, didactic, în perspectiva raportului *res publica — moșie — țară — independență* (de-sine-stăpînire). Dar, făcînd un genial act liric, el depășește pe istoricii contemporani în captarea problematicii și adevărului istoric de care ne ocupăm în aceste pagini. Concomitența *moșie — țară* (care, subiectiv și contingent, poate a fost tehnică și întimplătoare) devine o intuiție a procesului de trecere de la nivelul arhaic de *moșie*, la cel evolutiv, cu resurgență romano-bizantină, de *țară, res publica*, în context românesc.

Domnia și voievodatul. Domnul „singur și de-sine-stăpînitor”. Domnia este instituția cea mai larg și decisiv implicată în testarea și oglindirea independenței feudale. Pentru claritatea analizei noastre, ar trebui să putem preciza care este raportul cronologic și structural între voievod și domn. Este domnia o structură nouă, originală, care la un moment da^h

²² Culegere de texte pentru Istoria României, 1, București, 1967, p. 29—196.

²³ File de cronică. Crestomâșie, București, 1973, p. 18.

^{23 bis} I. Bogdan, Documentele lui Ștefan cel Mare, II, p. 363.

se adaugă, dublind sau potențind, pe cea de voievod, simplu șef de război, *dux belli, stratégos* sau *Herzog*²⁴. Dacă ar fi fost o structură nouă, ca țarul, (*Caesar*) și regele-crai (Carolus/Кралъ) sau *Kaiserul* (*Caesar*) german, am găsi, pentru a o desemna, un termen străin, în locul cuvântului de origine latină „domn” (*dominus*). Acest cuvânt preexista lui voievod și desemna o altă figură de șef și conducător sau stăpin, decât voievodul conducător de război. Moștenirea latină, întărิตă de puternice ecouri răsăritene și bizantine, a menținut pe *domn* ca și pe *împărat* (*imperator*), deși n-a mai existat imperiu la nord de Dunăre, în afara de cunoscutele capete de pod și, spre mare, de prezența discontinuă în Dobrogea. Dar, încă din secolul al IV-lea, și domn și împărat au avut o bază concretă de menținere prin ideologia și textele religioase care se refereau neîntrerupt la „domnul Dumnezeu” (*dominus Deus*) și „împăratul ceresc” sau „împăratul veacurilor”. În *Psaltirea scheiană*, oglindirea acestui proces este curentă, și este evident că termenii, cu un înțeles și politic, profan, au persistat fără nici o întrerupere, de la începuturile creștinismului nord-dunărean.

Cînd căpitanii conducători de război, numiți mai tîrziu exclusiv voievozi, au pășit firesc și au fost împinși să-și transforme puterea de comandă temporară în *domnie*, s-a folosit o structură prezentă în conștiința politico-religioasă a românilor și un termen curent în limba autohtonilor, acela de *domn*. Din această fuziune sau extindere, s-a păstrat tradiția cronicărească a domnilor autocați de drept divin, care la început ar fi exercitat mai mult o căpitanie²⁵, adică un voievodat întru cele militare și ale războiului. Cînd noul termen de domn s-a suprapus celui de voievod, acesta, îmbogățit și revalorizat, a luat o nouă accepțiune domnească. Documentar, *domn* se adaugă la mai vechiul voievod, într-un text grecesc din 1359 (μέγας βούβόδας καὶ αὐθέντης πάσης Οὐγγροβλαχίας) cu prilejul organizării mitropoliei țării. Trebuie admis că patriarhia a tradus prin *authentēs* pe localul *domn* de care avea cunoștință. Altfel, inovația bizantină ar fi trebuit redată în românește printr-un neologism creat *ad hoc*. Apelul la un cuvânt de origine latină, neaflat în limbă, ar fi fost de neconcepțut.

Bazele economice ale luptei domnilor români și ale poporului lor pentru „de-sine-stăpinirea” firească și necesară în „țara” lor, fazele desfășurării acestei lupte, perioadele de realizare deplină, ca și perioadele de acomodări și contradicții, în cadrul evocat al conceptiilor epocii despre independentă, vor fi infățișate în alte capitole ale lucrării de față. Aici vom urmări numai adaptarea și contribuția de ordin instituțional a domniei la cerințele luptei pentru independentă. Punctul de plecare fiind, pe de o parte, latențele de autonomie înscrise în însăși structura de „țara românească”, iar pe de altă parte, povara instituțională de dependentă, inherentă locului ocupat de un voievodat, ducat sau de o domnie în ierarhia formelor de guvernămînt, valabilă în Răsărit, dar și în Apus, cu diferențe nesemnificative pentru problema care ne preocupă.

²⁴ Asupra acestor noțiuni, v. raportul citat la n. 13, p. 445–448 și nr. 58, reluat în *Bizanțul și instituțiile românești plină la jumătatea secolului al XVIII-lea*, București, 1980, Partea I, cap. I.

²⁵ *Letopisețul Țării Moldovei plină la Aron Vodă*, ed. C. Giurescu, București, 1916, p. 17: „și într-această începătură, au fost domnia ca o căpitanie”. Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 155, Interpretează: „domnul era doar un senior în fruntea altora”. Pentru noi era încă mai mult un voievod decât un domn autocrat. A se vedea și *infra*, n. 103

Întemeierea statelor feudale, a țărilor românești, a fost o reușită. Prin organizarea mitropolilor de la Argeș și de la Suceava, ele au intrat în conștiința politică a Europei²⁶. Legăturile de vasalitate, stabilite la început cu puternicii vecini de la nord și de la vest, au fost, practic, și chiar juridic, lichidate sau golite de conținut real și echivalente unei alianțe între egali, chiar dacă trebuiau să respecte schemele și limbajul unei ierarhii formale.

În perioada interbelică, Lucian Blaga²⁷ a celebrat în termeni lirici imperativul acestei perioade, exaltând potențialitatea *imperială* a poporului român care izbutise să se exprime în ea cu un succes ireversibil. De unde amara deplinere a rapidității cu care istoria a sugrumat această primă afirmare. Pe ea, dominația otomană, după părerea lui Lucian Blaga, o va transforma într-o involuție vegetativă și aistorică pentru poporul român.

În ceea ce ne privește, ceea ce caracterizează acest moment este consolidarea statului de clasă²⁸, care se realiza la acea dată în cadrul unui regim de stări de factură feudală. Dar statul românesc din secolul al XIV-lea se afirma ca o creație locală *non-imperială*, pe care tocmai anticiparea națională pe care o închidea, îl făcea valabil în perspectiva termenului lung²⁹.

Să-i scrutăm, de altfel, contextul : cele două creații politice, erau stingherite prin însăși dualitatea lor și prin cucerirea Transilvaniei de către coroana ungată. Poporul care însuflarea aceste formațiuni social-politice nu și-a pus niciodată deosebitele-i calități militare în serviciul unei politici de cuceriri militare. La data cînd se alcătuiesc statele feudale românești, feudalismul devenise de secole în Europa un sistem general pe plan economic, social și instituțional. Două căi principale condusese să la acest rezultat : calea occidentală³⁰, care acum dădea semne anticipatoare

²⁶ V. op. cit., supra, n. 13, p. 441, n. 31 și 32; Ș. Papacostea, op. cit., *infra*, n. 48.

²⁷ *Spațiu și mioritic* (*Trilogia culturii*, București, 1969, p. 233–235); v. studiul nostru *La structuration du pouvoir d'état dans les Principautés Roumaines (XIVe – XVIIIe siècles). Son originalité. Le rôle des modèles byzantins* („Bulletin Assoc. intern. d'études du Sud-Est Européen”, 11, 1973, p. 103–124) (cf. p. 104, n. 2).

²⁸ V. E. Lousse, *Les ordres d'ancien régime n'étaient pas des castes* (IXe Congrès intern. des sciences historiques, Paris, 1950, Recueil de travaux d'histoire et de philologie, 3e série, 45e fasc. Louvain, 1952, p. 253–270); I. Ibarrola, „Revue d'histoire économique et sociale”, Paris, 44, 1966, p. 315–333; R. Mousnier, *Les hiérarchies sociales de 1450 à nos jours*, Paris, 1962; *Recherches sur les structures sociales de l'Antiquité*, Colloques nationaux du CNRS, Caen, 25–26 avril 1969, Paris, 1970, mai ales introducerea lui C. Nicolet.

²⁹ Este sensul istoric al prăbușirii lui *orbis romanum* (pe care o pierd din vedere cei ce se lamentă: căză asupra căderii imperiului și pe care o ignorau contemporanii acestui „sfîrșit al lumii”) e a) formarea limbilor române, baza a tot atitea limbii naționale de astăzi; b) formarea trănilor sau popoarelor care, în mare, vor servi ca bază pentru cristalizarea națiunilor moderne. Ecumenicitatea celor două biserici creștine și a celor două Imperii (de Răsărit și de Apus), ca și *imbroglio-ul* otoman, constituiesc contradicții dialectice caracteristice ale Europei feudale. Inerentă poziției continentalui față de o grea moștenire a antichității și de enormă nouitate a lumii moderne. Aceste contradicții explică și caracterul universalist al vocației naționale elaborată în Europa. V. raportul nostru *La philosophie des Lumières et la formation de la conscience nationale dans le Sud-Est de l'Europe [Les Lumières et la formation de la conscience nationale chez les peuples du Sud-Est européen. Actes du Colloque international AIESEE-UNESCO (Paris, 1968)]*, București, 1970, p. 23–42.

³⁰ Pătrundere care înceță repede în Bulgaria (răspunsurile papei Nicolae; ezitările primilor șefi ai imperiului vlaho-bulgar). Ea a fost mai accentuată în unele regiuni sirbești și mai ales în țările române, unde devine un element al sintezei românești. Această pătrundere triumfă în Moravia și Boemia, în Ungaria și în Polonia, după o semnificativă prezență, fără o a doua zi, a modelelor bizantine. Pendulară decisivă pentru structura viitoare a Europei.

de dezagregare, și calea bizantină, în care mai multe linii de pătrundere a modelelor apusene se amestecau cu o relativă aliniere a lumii bizantine și după Occident, începînd cu perioada Comnenilor și, mai mult încă, în urma sosirii cruciaților în Orient.

În secolele XIII–XIV, folosirea modelelor socio-politice, avînd curs din cauza prestigiului și eficacității lor, s-a efectuat în condiții care nu se reduc la o simplă schemă de împrumut imitativ și de lipsă de originalitate. La acea epocă, autohtonii de la nordul Dunării, pășind la organizarea lor politică, nu puteau, obiectiv vorbind, să pună în circulație un proiect cu totul inedit de societate europeană. Dar ei au ales calea care le permitea să fie contemporanii proprietiei lor epoci, și să se arate la înălțimea sanselor ce li se ofereau. Originalitatea rezulta din sinteza finală și procesul de care ue ocupăm a triumfat, devenind o formăție valabilă și fecundă. În acest sens este exact să se spună că instituțiile nu se împrumută niciodată. Calea economică, fără cucerire militară de tip occidental sau otoman, pe care feudalismul din Țara Românească și Moldova³² a împrumutat-o prin efectul unui determinism istoric inteligibil, se leagă în mod indiscutabil de problema originalității care va caracteriza sinteza românească.

Printre modelele externe care se impuneau în Țara Românească și în Moldova către anul 1400, an pe care Mihail Eminescu îi va transforma pentru nevoile vremii sale în ceea ce etnologii numesc „timpul visului” (*le temps du rêve*)³³, voi alege pe cel bizantin. Prezența lui pozitivă este unanim admisă, iar contribuția lui ni se pare direct legată instituțional de problema independenței. Am inventariat cu alt prilej³⁴ numeroasele elemente instituționale pe care le vehicula acest model. Pentru problema independenței, ceea ce se oferea și se impunea secolelor XIII–XIV era *ecumenicitatea imperială*³⁵. Elementele ei constitutive, după cum am văzut deja, erau: autocrația *basileus*-ului; doctrina familiei ierarhizate

³¹ Numai la această aliniere este redus de cele mai adeseori în Occident feudalismul bizantin. Ar fi excesiv să abordăm aici controversa pe care, în felul acesta, o evocăm. Pentru problema modului de producție tributal, pusă în anii 1969–1973, vezi H. H. Stahl (1980) cit. *infra*, n. 103. Fără a vorbi de „cale”, Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 36, deosebește o „feudalitate rusească sau bizantină, fără să putem infățișa... toate particularitățile feudalismului francez”, *Les études byzantines d'histoire économique et sociale* („Byzantium”, 14, 1939).

³² K. Marx și Fr. Engels, *Briefwechsel*, Berlin, Dietz 2, 1949, p. 192–194, n. 40 (30 oct. 1856); H. H. Stahl, *Les anciennes communautés villageoises roumaines*, Paris – București, 1969 și *Studi di sociologia istorică*, București, 1972, p. 22–23.

³³ Mircea Eliade, *Religions australiennes*, „Petite bibliothèque Payot”, 206, Paris, 1972, p. 54 și *passim*.

³⁴ V. *op. cit.*, *supra*, n. 13.

³⁵ Criteriul distinctiv al unei structuri imperiale rămîne „ecumenicitatea”; v. regele celor patru regiuni, marele rege și mai ales regele regilor; E. Benveniste, *Vocabulaire des institutions indo-européennes*, 2, Paris, 1968, p. 17. Deteriorarea acestei structuri face ca în zilele noastre un om de stat francez, recenzind *La République impériale* (S.U.A.) de Raymond Aron, să traducă pe *impériale* prin *dominante*, ceea ce, poate, dinadins, lasă în umbră ambiiția mondială, planetară a acestei dominații. În noțiunea marxistă de *imperialism*, dimensiunea ecumenică aparține, ca tendință, structurii economice a lumii capitaliste, nu fiecareia din puterile politice care participă la ea. Ecumenicitatea imperială a turcilor este definită către 1500 de Alexius Celadonius, episcop din Italia de sud, într-o formulă cu ecouri române și virgiliene (*Tu regere imperio...*), dar realistă: *Neminem nisi Turcum imperare Turci hominibus patiuntur* (turcii nu sufăr ca altcineva decât un turc să domine omenirea). *Pro memoria* lui Celadonius, inedit, a fost pus în valoare de N. Iorga în ale sale *Notes et extraits pour servir à l'histoire des Croisades au XVe siècle*, reluat de H. Pfefferman (1957) și larg utilizat de Hans Joachim Kissling în a sa *Türkenfurcht und Türkennoffnung im 15./16. Jahrhundert. Zur Geschichte eines „Komplexes“ Südost-Forschungen*, 23, 1965, p. 1–18).

de monarhi și state, condusă de împărat (N. Iorga, Fr. Dölger, G. Ostrogorsky) și politica întemeiată pe ideea themistiană a unității privilegiate care apropie imperiul și biserica : un Dumnezeu, un *basileus*, o biserică. Ideea imperială era o formă de organizare supremă și unificată a lui *orbis terrarum* și o metodă de a sistematiza ierarhic societatea internațională, în absența unor state suverane egale în drepturi și a unor națiuni de tip modern.

Suferind impactul acestei fundamentale structuri bizantine, românii din secolul al XIV-lea n-au devenit nici supuși *basileus*-ului, nici purtătorii unei politici imperiale proprii (prin efectul uneia din formele cunoscute de *translatio imperii*). În semnificația ei profundă, puterea domnească la români – domnia – avea un conținut antiimperial (deși se dezvoltă într-un context impregnat de ideea imperială și de avatajurile ei, cu ecoul pe care îl mai găsim în opera lui D. Cantemir cînd nu se ocupă de probleme moldovene). I este tot în Europa, apariția puterilor politice de tip românesc (etnice prenaționale) a însemnat condamnarea de principiu și de fapt a ecumenismului imperial. Concuirea, în Apus, a unei a doua puteri imperiale cu vocație ecumenică nu făceau decît să creeze un climat absurd, traumatizant pentru afirmarea ecumenismului, deopotrivă asumat și de puterea seculară a bisericii catolice. După răsturnările tragice ale secolului al XIII-lea, Bizanțul a trebuit să se agațe de o irealitate, a cărei scadență nu putea fi amînată la nesfîrșit.

În imediat, inerția prestigiului său, susținut de biserică, și doctrina familiei de state condusă de *basileus* dădeau o soluție de așteptată. Aplicată cu îndemnătare, această politică îngăduie nonecumenicilor, cum erau români, să nu respingă brutal schema bizantină. Teoretic, *basileus*-ul, stimărat de cele mai triste impasuri politice și militare, rămîne pînă la urmă sursa principală a oricărei legitimități. Fără să-și pună, ca bulgarii și sîrbii, candidatura la succesiunea imperială³⁶, țările române n-au întors niciodată spatele acestei construcții politice a bizantinilor. În starea de decadentă a imperiului, doctrina familiei de state prezenta avantajii reale, făiă primejdiiile unei efective tutele din partea *basileus*-ului. Domnii români au purtat coroana, dar ei nu păi s-o fi primit, după toate formele cerute, de la Bizanț. Trimiterea unei diademe de aur lui Alexandru cel Bun nu mai este astăzi decît o fabulație prin care D. Cantemir³⁷, la începutul secolului al XVIII-lea, înțelegea să justifice politica sa dinastică autoritară, prin existența unei tradiții de legitimitate conformă cu doctrina imperială a secolului al XV-lea. De îndată ce biruințele din Dobrogea și politica internă au cerut-o, Mircea cel Bătrîn n-a pregetat să apară ca legat de familia bizantină a statelor prin titlul de despot³⁸, asumat cu o tehnică de autoafirmare, nu de conferire din partea împăratului³⁹.

³⁶ Ceea ce împiedică cele două state slave să reprezinte în mod obiectiv o structură etnică incompatibilă cu ecumenismul imperial; se poate vorbi însă și de un contrast între politica imperială a țărilor bulgari și sîrbi, pe de o parte, și linia etnic-națională pe care obiectiv se angajau popoarele lor de matcă.

³⁷ *Descriptio Moldaviae*, partea II, cap. 1; cf. cap. 11; v. critica documentată la Al. Elian, op. cit., p. 133, n. 3–4: *praeter Deum et gladium superiorem in sua ditione agnoscebant neminem: nulli principi extero. vel feudi vel fidelitatis nomine, erant obstricti.*

³⁸ Supra, n. 13, cercetările lui E. Vîrtosu, Al. Elian, Răzvan Theodorescu, P. Ș. Năsturel, Vasile Grecu.

³⁹ John Galtung, în studiile sale de prospectivă, a insistat cu drept cuvînt asupra rolului acestor tehnici, izbitoare în aşezarea și funcționarea ecumenismului roman și bizantin. Ea presupune un anumit nivel de putere militară, politică, economică și religioasă.

Ceea ce, în experiența bizantină, ca model general de epocă, putea fi folosit pentru organizarea statului, a fost adoptat, mai ales prin intermediul experienței concludente a sud-danubienilor. Organizarea scaunelor metropolitane, în condiții de viguroasă autonomie, mai conflictual afirmată în Moldova, are loc sub auspiciile patriarhiei eumenice din Constantinopol, cu aprobarea firească și încă necesară a basileului⁴⁰. Mai mult decât atât, fie cu un termen grec în cazul lui Alexandru cel Bun, fie cu un echivalent slavon de cancelarie domnească, Nicolae Alexandru în Tara Românească și Roman în Moldova, ca și mulți din urmășii lor, se proclamă *autokratores*, самодръжци, *singuri* (adică) de-sine-stăpînitori sau, cum spune cronică despre Ștefan cel Mare, *de-sine-țiitor*.

Autokrator, folosit la început cu o semnificație prudentă, mai mult pe plan intern, față de boierii puțin siguri, n-a însemnat nici candidatură, nici ambiție, nici vis la nivel imperial. Este adevărat că în cîteva documente și mai tîrziu în unele inscripții de ctitorie bisericească un diac sau pietrar, poate după un formular sud-dunărean, lasă să treacă termenul de царъ. Chiar de curînd, unii autori moderni (P.Ş. Năsturel) au văzut într-aceasta țeale revendicări imperiale. O astfel de revendicare nu s-ar fi putut limita la manifestări anecdotine și platonice. În titulatura oficială a cancelariilor, „țar” nu apare niciodată.

Cit privește doctrina bizantină a ierarhiei formelor de guvernămînt, de la *basileus* la voievod, despot și *dux*, era aşa de rigidă și de valabilă pentru principatele române, încit două din documentele secolului al XV-lea invocă ritual și în ordinea cerută, cu ajutorul unui fel de clauză de stil, pilda împăraților (a regilor) și a domnilor din trecut^{40 bis}. Această ierarhie se oglindește și în seria de verbe care, în slavona de cancelarie domnească și în limba poporului, permiteau să se precizeze că se domnește cu titlul de împărat (*a împărăți*), de rege (*a crăi*) sau de principe-domn (*a domni*). În secolul al XVII-lea, Miron Costin, marele cronicar umanist din Moldova, constata că principale Transilvaniei usurpa titlul de *crai* [край] Carolus (Magnus)], echivalent cu rege, pe care românii nu i-l recunoșteau. Dimpotrivă, despre Radu Mihnea, care cunoscuse Occidentul și domnise de mai multe ori în ambele principate între 1611–1626, același cronican dezaproba strălucirea curții acestui principe, asemănătoare acelei a unei curți imperiale. Același pare să fie punctul de vedere al stolnicului Constantin Cantacuzino, purtător de nume imperial și frate de domn (al lui Șerban Cantacuzino, 1678–1688, căruia î se atribuau încă ambiții de *basileus* bizantin⁴¹), cînd denunță ridicarea lui Constantin Brîncoveanu, nepotul său, la a cărui politică participase într-o atît de mare măsuă.

Cit privește figura „imperială” a lui Neagoe Basarab, prin patriarhul fără scaun pus în fruntea bisericii, prin ctitoria sa „sofianică” de la

⁴⁰ Al. Elian, *op. cit.*, p. 168, n. 1, cu trimisere la V. Laurent.

^{40bis} Doc. din 16 iun. 1493 (DRH, B, I, p. 390): „Rîvnind să urmez vechilor împărați și domni care au cîrmuit cele pămîntești” (fără a se limita la predecesorii lui pe tronul țăril); *Învățărurile lui Neagoe Basarab*, ed. cit., p. 187, 189: „carii... vor umbla den afară de lége ... înaintea împăraților și a domnilor dupre pămînt? ... Dumnezeu iaste cu noi, cu împărații și cu domnilui”.

⁴¹ V. În ultima vreme studiile lui Virgil Cîndea („Balkan Studies”, 10, 1969, p. 351–376, cf. 356, n. 5) și observațiile mele în articolele citate supra, n. 9 și *L'idée impériale byzantine et les réactions des réalités roumaines (XIVe–XVIIIe siècles)* („Byzantina”, 3, 1971, p. 326, n. 30, p. 339, n. 30).

Curtea de Argeș și prin opera sa de sfaturi pentru marii stăpînitori⁴², ea rămâne aceea a unui mare domn care face dovada că, în absența iremediabilă a *basileus*-ului, membri încă liberali ai familiei de stăpînitori căreia îi aparținea, și în primul rînd el, ca domn român cu largă autonomie, își pot face datoria, cu o strălucire și vrednicie amenințătoare numai de noua dominatie alienantă a Imperiului otoman.

Nici la începutul secolului al XVII-lea, consolidarea suzeranității otomane nu excludea folosirea titlului de *samodržec*. În documentele din primul sfert de secol, el apare de 12 ori : 4 la Radu cel Mare ; 1 la Vlad cel Tinăr ; 5 la Neagoe Basarab ; 2 la Radu de la Afumați. În secolul al XVII-lea, titlul se regăsește nostalgie în titulatura unui domn grecizat, ca Leon Tomșa (1629–1632) în Țara Românească. Mihai Viteazul (1593–1601) și Șerban Cantacuzino (1678–1688) l-au revendicat în negocierile lor, respectiv, cu transilvănenii sau cu imperialii, ca și D. Cantemir în tratatul său de alianță încheiat cu Petru cel Mare. Chiar folosit cu prudență sau în contradicție aparentă cu o realitate politică imediată, titlul de *αὐτοκράτωρ* nu testa mai puțin un adevărat program politic și o indelebilă aspirație a întregii istorii românești.

Autokratör desemna, la origine, numai poziția suverană unică a *basileus*-ului independent sub toate raporturile : față de familie (asocierea la tron), în stat și în familia de state. Prin falimentul politic al ecumenismului și organizarea statală a popoarelor din această regiune (bulgari, sârbi, unguri, cehi, români), *autokrateia* (*samodržavstvo*) s-a desprins de ideea imperială. Ea a ajuns să desemneze o nouă structură de suveranitate și independență, oarecum de aceeași intensitate cu aceea a *basileus*-ului, dar fără a fi în forma ei, imperială, în sensul sacral și consacrat al termenului, ecumenică și sursă de legitimitate. Chiar în imperiul *basileus*-ului, despoti-autocrați apăruseră în Moreea, la Thessaloniki, în Serbia medievală.

Cât despre regi și alți șefi de același rang, ei posedau prin definiție statutul de *autokratores*, fără a înceta să ocupe al doilea loc în ierarhia generală a guvernămintelor. La început *autokrateia* presupunea un titlu succesorul real și eficace, sau o candidatură oarecum adaptată împrejurărilor de epocă (țării bulgari și sârbi). Domnii români nu s-au angajat pe această cale. Dar cu o tehnică devenită curentă, voievozii domni n-au ezitat să desprindă structura autocratică de ideea de imperiu ecumenic,

⁴² Remarques sur les versions grecque, slave et roumaine des „Enseignements” du prince de Valachie Neagoe Basarab à son fils Théodore, (Byz. Neugriech. Jb., 21, 1971–1976, p. 249–271) (cf. p. 258–266 avec référence à la position de D. Năstase); idem, Considérations sur l'idée impériale chez les Roumains („Byzantina”, 5, 1973, p. 395–413 + 4 pl.) (cf. p. 398, n. 4, unde studiul nostru *L'idée impériale...*, cit. supra, n. 41, este socotit „intéressant mais parfois un peu spéciieux, les réalités historiques étant examinées dans une optique trop strictement juridique”. Tot materialul istoric imperial pe care îl acumulează cercetătorii este prețios. Dar pentru a face din ideologia politică românească o ideologie *imperială* și pentru a declara *imperială* structura domniei românești, obsedată de recucerirea Bizanțului și urmărind consecvent instalarea domnilor români în scaunul *basileus*-ului, este necesară o selecție cu ajutorul unei optici nu „strictement juridique” (indispensabilă și ea), ci critic istorică. Exaltarea emoționantă a unul dominican florentin de origină greacă și care vedea în Mihai Viteazul un domn grec, nu poate dovedi caracterul imperial al politicilor și al domniei lui Mihai Viteazul, oricără de larg istoric ar fi optica interpretului. Iar cînd, la p. 413, autorul citat declară că la 1491, 1497 și 1500 mănăstirile Tismana și Govora erau calificate *imperiale*, se constată că numai hramul acestor biserici, adică patroana lor „la Vierge Marie”, este declarat *Imăpărătesc* (1497, nr. 273), și în consecință în celealte documente lăcașul devine și el imperial, Maria fiind nașătoarea lui Dumnezeu, iar acesta fiind „adevăratul” împărat ceresc, model și stăpîn al *basileis*-ilor și al domnilor de pe pămînt. Toțmai optica „juridică” permite să redăm fiecarul document relativitatea și pertinența lui.

pentru a putea s-o transforme într-un atribut esențial al domniei, adică acela de suveranitate, independentă. În acest nou cadru conceptual, formulele folosite echivalau cu principiul care se impusese deopotrivă în Apus, unde fiecare rege se declara „empereur en son royaume”⁴³. Această armă de luptă a regilor împotriva ecumenicității împăratului romano-germanic și a papei era dublată de deviza scumpă regelui Franței: „je tiens la couronne de seul Dieu et de mon épée”. Va fi formula pe care, la începutul secolului al XVIII-lea, mitropolitul Gheorghe și D. Cantemir⁴⁴ o vor pune în gura lui Alexandru cel Bun, într-o imaginea convorbire cu *basileus-ul „Andronic”* Paleologul, cu scopul evident de a da strălucirea unui blazon istoric, ideei de autonomie a Moldovei. Idee care, la Cantemir, în tratatul său cu Petru cel Mare, va deveni o idee politică de autocrație domnească, pentru a cărei biruiuță își va juca soarta tronului. Dar în perspectiva istorică, afirmarea acestei idei n-a păstrat, prin aceasta, mai puțin o valoare exemplară, și lucrurile s-au petrecut ca și cind fraza cantemirană ar fi fost cu adevărat pronunțată.

Așadar, în procesul de structurare inițială a *domniei românești*, *autocrația ecumenică* expansiunistă a *basileus-ului* a fost transformată într-o poziție de suveran local independent (*domn*), poziție destinată să devină exteroară imperiului. Astfel, acesta din urmă se golea de vocația sa ecumenică, altfel spus, de esența lui imperială. Este testul cel mai prețios ce se poate aduce în sprijinul originalității care distinge *domnia românească*. Un astfel de proces, inserat într-un context care va putea dифeri de la o regiune la alta, este fundamental pentru istoria Europei, de la căderea Romei pînă la apariția celor 153 de state suverane (autocratice, *hoc sensu*), membre ale O.N.U. Iată de ce mutația încercată și în mare parte izbutită de către domnii români din secolele XIV – XVI în problema autocrației ne situează pe una din marile linii de evoluție ale istoriei universale.

Afirmarea laborioasă și îndîrjită a acestei originalități, fără luptă deschisă cu *basileus-ul* și răminind înăuntrul ortodoxiei orientale, ca și lupta pentru apărarea independenței în secolele XIV – XV în fața irezistibilei cuceriri otomane în sud-est, care se va opri la Dunăre, constituie semnificația profundă a întregii istorii politice și militare a românilor, așa cum o cunoaștem pentru epoca de care ne ocupăm. Pe de altă parte, înțelegem mai bine, de ce, purtînd într-o perioadă eroică și originară valorile și realizările independenței, autocrația, ca structură monarchică și statală, a marcat durabil *domnia românească*, imprimindu-i conotații care se fac simțite, pe diferite linii instituționale, pînă în pragul perioadei moderne: raporturile cu bioerimea și cu biserică, particularitățile viitorului „regim boieresc” și dezvoltarea subdezvoltarea adunărilor de stări, represiunea vicle-niei, dezvoltarea libertăților comunale ale orașelor etc.

Pentru a reda structurii de autocrație toată semnificația ei românească trebuie depășit sensul intern de amenajare a asocierii la domnie⁴⁵. „De-sine-stăpinitor” ar fi fost o simplă afirmație a superiorității marelui voievod față de fiul sau fratele asociat la domnie. Se știe cît de margi-

⁴³ V. studiul nostru *Renaissance, réception du droit romain et humanisme juridique* (RRH, 8, 1969, p. 528, n. 12 = *Hommage à l'Acad. Andrei Oțetea*), și autorii citați; adde: B. Paradisi, *Les origines de la formule Rex est Imperator in regno suo*, comunicare la «Institut de droit romain de l'Université de Paris», v. „Revue historique de droit”, 49, 1971, p. 197.

⁴⁴ Asupra poziției mitropolitului și domnului, v. Al. Elian, *op. cit.*, p. 133, n. 3 – 4; despre „Andronic”, p. 131.

⁴⁵ V. *op. cit.*, supra, n. 15.

nală în timp și de puțin importantă (cu excepția celor doi fii ai lui Alexandru cel Bun, asociați pe bază de egalitate) a fost instituția asocierii la domnie. Or, structura autocratică se manifestă acolo unde nu este vorba de asociere, și după dispăritia practicilor de acest fel. Argumentul invocat era că titlul de *samodurzavnyi* frecvent în actele interne, n-a avut nici o utilizare în relațiile internaționale. Iar, hrisoavele care o conțin erau departe de a fi sustrase oricărei atenții din partea celor care, din afară, aveau interes să cunoască politica de independentă a țărilor române. Pe de altă parte, o discrepanță de cancelarie apare ca lipsită de obiect, cind și față de Ungaria și față de Polonia, domnii români afirmaseră o politică de independentă pe cîmpurile de luptă, cîștigind victorii mai prețioase decît simpla difuzare a unei formule de cancelarie. În fine avem cazuri în care clauza de „de-sine-stăpînitor” este folosită în acte externe, îndeosebi în corespondența oficială cu Brașovul. Observația că titlul de *mare și singur stăpînitor* cuprinde „ideea de independentă”, Constantin C. Giurescu o făcuse încă din anii 1937 și 1943⁴⁶.

În 1971, în raportul prezentat celui de al XIV-lea Congres internațional de studii bizantine⁴⁷, am susținut teza că autocracia a fost o strucțură instituțională de afirmare a independenței domnilor români ai secolelor XIV–XV, iar în 1972 am analizat, în sensul concluziilor de astăzi, transformarea românească a autocratiei imperiale și ecumenice bizantine în autocratie națională, pusă în slujba unei independențe românești neecumenice (adică neimperiale). Ultimele cercetări asupra semnificației titlului de *samodržec*, asumat de Nicolae Alexandru, se alătură implicit tezei independenței, iar nu aceleia care îl leagă de simpla asociere la domnie⁴⁸. Recent, un bun cunoscător al problemei imperiale, Virgil Cândea, susține convingător teza legăturii dintre afirmarea independenței politice a țărilor române și apariția în actele de cancelarie și în alte surse a titlului de *autocrat* (samodărjet, de-sine și singur-stăpînitor). Ea era admisă de Șt. Pascu în 1967 (*infra*, n. 103).

În ceea ce privește apărarea juridică a domniei și țării împotriva uneltilor dinlăuntru, am încercat să arătăm cu alt prilej cum influențe de feudalism apusean, și anume regimul feloniei personalizate (oglinzit și de folosirea termenului tehnic de *hiclenie, viclenie*, de origine ungară) s-au îmbinat cu sistemul instituționalizat, de drept public și de tradiție română, al tădării față de *maiestasă basileus-ului și statului*. În sinteza

⁴⁶ Ioan Bogdan, *Relațiile Țăril Românești cu Brașovul și Ungaria*, București, 1905: 21 noiembrie 1422 de la Ioan Radul („de sine-stăpînitor”): <1421–1422> de la același; <c. 1431> de la Dan („de-sine-stăpînitor”); <1474–1482>, de la Basarab Tepeľuș; DRH, A și B, Indexul volumelor apărute, V^o domn (titulatură); C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, II/1, București, 1943, p. 354.

⁴⁷ *Supra*, n. 13 și 27.

⁴⁸ *Concepțul de independentă – o permanență a gîndirii politice românești*, în *Souverainetatea și progresul*, coord. dr. Nicolae Ecobescu, București, 1977, p. 57–81 (cf. 67 și n. 22–23).

⁴⁹ S. Papacostea, *La fondation de la Valachie et de la Moldavie et les Roumains de Transylvanie: une nouvelle source* (RRH, 17, 1978, p. 389–407) (cf. p. 391, n. 5: „Nicolás Alexandre non seulement fit transférer la source de légitimation de son pouvoir de la cour du roi de Hongrie, son suzerain jusqu'à cette date, à Byzance, mais encore revendiqua-t-il pour son pouvoir un caractère autocratique qu'il fit inscrire dans sa nouvelle titulature (samoderjavny gospodin, samoderjetz) dans les textes paléoslaves; la cour de Valachie avait assumé, dans la hiérarchie des Etats chrétiens, un nouveau statut, supérieur à celui que lui avait réservé antérieurement le roi Louis, dont la suzeranité fut implicitement rejetée par le voievode roumain”. Autorul analizează excelent reacțiile regalității ungare, față de inovația instituțională „independentistă” a domnilor români. Deci uzajul pur intern și discrepanța în circulația clauzelui „de-sine-stăpînitor” nu corespunde realității istorice.

românească însă, rolul autocratiei bizantine (nelipsită de elemente harismatică) a rămas precumpărator pînă în secolul al XVII-lea. O istorie critică a politicii domnești în materie de hicienie (vicienie) în Tara Românească și în Moldova poate învedera cum, în condițiile date, această politică a făcut parte integrantă din lupta pentru independență, a celor mai mari domni, în primul rînd Stefan cel Mare și, în mod devenit legendar, Vlad Tepeș. Demonstrația analitică a acestei teze ar depăși economia prezentului studiu.

Clauza „domn din mila lui Dumnezeu”, dei gratia. De altfel, din punct de vedere instituțional, structura autocratică n-a fost singurul suport al statului „de sine-stătător”. Se începuse, fără o concluzie precisă, cu titlul de „marele Basarab voievod” al întemeietorului, titlu care la 1359 devine „marele voievod și domn”, „mare și de-sine-stăpînitor”, „domn... voievod” pe piatra de mormînt a lui Nicolae Alexandru, și „mare voievod” la 1370. Dar marea inovație, și am zice o a doua cotitură, întărind pe aceea a lui Nicolae Alexandru, este apariția clauzei „cu mila lui Dumnezeu” (милостію божією господинь), în documentul de la Vlaicu vodă <1374> referitor la Vodița⁴⁹, pe care o regăsim la 1 mai 1384 în titulatura lui Petru vodă în Moldova (*Dei gracia dux terre Moldavie*), înainte ca, la 1392 și 1394, „marele singur stăpînitor, cu mila lui Dumnezeu” să apară în titulatura lui Roman vodă. Nu interesează aici originea carolingiană și filiera de pătrundere a acestei clauze. Ea se regăsește în diplomatica slavă, iar titulatura *basileus*-ului bizantin cuprindea formulări echivalente.⁵⁰ Se știe că doctrina originii divine a puterii politice a dominat Răsăritul și Apusul. Aici interesează numai semnificația ei ca suport al unei afirmații de independență. Este o particularitate românească păstarea consecventă a clauzei „domn din mila lui Dumnezeu”, pînă în plin secol al XIX-lea, chiar în cele mai dureoase perioade ale suzeranității otomane. Puterea politică declarată solemn și fundamental în titulatura domniei, că vine de la Dumnezeu, excludea o altă sursă imediată sau mediată de tipul suzeranității. În timpul dominației otomane se adăuga uneori *în corpul acielor, într-un loc secundar*, clauza că stăpînirea a fost dată de Dumnezeu și de *împăratul* (adică de sultan, de Poartă), uneori cu precizarea că domnia vine de la Dumnezeu, iară de la împărat numai *schiptrul*, ca în documentul din 1615 de la Radu Mihnea în Tara Românească. Este cunoscută declarația pe care Matei al Mirelor, în cronica sa versificată, o atribuie lui Gavril Movilă către boierii aceleiași țări, care voiau să-l aleagă domn. El le răspunde că nu va întreprinde nimic fără știrea și voia împăratului de la Constantinopol, țara fiind grădina acestuia. Dar cînd această conjuncțură îi este favorabilă, Gavril Movilă se declară tot domn „din mila lui Dumnezeu”.

Această clauză era singurul fel de a se afirma autonomia țării în chiar titulatura domnească, trebuind semnalat faptul că s-a izbutit ca

^{49 bis} DRH, B, I, p. 17–19.

⁵⁰ J. și Pan. J. Zepos, *Ius Graeco-Romanum*, Aalen, 1, 1962, p. 36 și 54: ἡμῶν ἡράκλειος καὶ ἡράκλειος νέος κωνσταντίνος πιστολ τῷ ἀντίτῳ βασιλεῖς (629); Λέοντος τῷ ἀντίτῳ βασιλεὺς τῷ δικαιότατῷ πατριών βασιλεῖ εὐσεβοος βασιλέως ‘Ρωμαίων (886–910), cu echivalent în titulatura românească *Иже въ Христе бояга благовѣрныи воевода*.

= cel în Hristos Dumnezeu, binecredinciosul (DRH, B, între <1374> și 22 iunie 1418, p. 17–87, nr. 6–42, unde însă este adesea (dar nu la 1418) urmată de clauza „din mila lui Dumnezeu”, care figurează deja singură în hrisovul Vodiței din <1374>. Această clauză începește la 16 iulie 1372, unde Vladislav este „woyvoda Transalpinus”, spre deosebire de „domn a toată Ungrovlahia” la <1374>.

turcii să nu ceară dispariția unei manifestări atât de semnificative (cum s-a întîmplat pînă la urmă cu titlul de autocrat, „de-sine-stăpînitor”, care avea un înțeles identic).

La origini, clauza își avea întreaga ei semnificație. La 20 ianuarie 1368, în tratatul de comerț cu Brașovul și la 25 noiembrie 1369⁵¹, în legătură cu catolicii din Tara Românească, Vlaicu vodă, recunoscind din nou suzeranitatea coroanei ungare, folosește o clauză mixtă destul de ambiguă : *Ladislaus, Dei et regie maiestatis gratia* sau *Ladislaus, Dei regis Ungariae gratia, vajvoda Transalpinus*. Chiar dispariția din cuprinsul actului a termenului de țară, confirmă interpretarea noastă că acesta vehicula o semnificație cel puțin larvată de independență, pe care un suzeran susceptibil și contestat prefera s-o vadă înălțaturată.

Dar trecerea de la titulatura din 1368 și 1369 la cea care marca independența din <1374> a mai avut un precedent dramatic în 1365. Regele Ludovic de Anjou se pregătise de război contra domnului Țării Românești, care și-ar fi nesocotit îndatoririle de vasal față de suzeranul său, ca unul ce-și luase titlul și calitatea de domn fără a cere încuvîntarea suzeranului său, „domnul său firesc”, adică regele Ungariei. Se știe că expediția pornită împotriva lui Vlaicu își schimbă brusc direcția spre Vidin lui Strașimir. Cercetarea motivelor acestei schimbări politice a dat naștere la controverse pe care în 1956 Maria Holban le-a analizat critic. Astfel istoricul ungur B. Hóman, într-o lucrare din 1938, reluând o teză mai veche, admite încheierea unei alianțe între sărbi, bulgari și români, menită să bareze înaintarea lui Ludovic de Anjou spre Constantinopol. Vukašin se impune în Serbia, Strașimir este încoronat la Vidin, iar Vlaicu „crede momentul venit pentru a se sustrage suzeranității lui Ludovic și a se intitula ostentativ voievod prin mila lui Dumnezeu”⁵². Reacția militară a lui Ludovic este cunoscută și nu este locul să-o urmărim aici.

În Moldova, despre Roman care în 1392 la titlul de *samoderjeț* adaugă și clauza „din mila lui Dumnezeu”, istoricii au recunoscut chiar recent că se înregistra astfel „le double processus, territorial et institutionnel, qui avait fait de la Moldavie un état indépendant”⁵³. Iar mai tîrziu, cum a remarcat de mult C.C. Giurescu, în unele acte date de regii Poloniei, unii domni (Alexandru cel Bun sau Iliaș la 9 aprilie și 3 iunie 1433) se intitulează „din mila lui Dumnezeu”, excludînd adevărata proclamație solemnă a suzeranității polone. Dar în alte acte clauza lipsește, ca și cînd lipsa ei ar fi „singurul element din care se poate deduce, judecînd după titlu, recunoașterea unui monarh vecin”⁵⁴. Oricum, trebuie subliniat, cu același istoric, absența oricărei clauze de vasalitate în titulatura domnilor români (cu excepția celor două acte de la Vlaicu vodă).

Cît privește pe Ștefan cel Mare, I. Bogdan⁵⁵ a demonstrat convingător că, depunînd omagiu lui Cazimir cel Mare, domnul moldovean, printr-o formulare redactată foarte probabil chiar de el, declară : (deși) „noi sun-

⁵¹ DRH, B, I, p. 12–13.

⁵² M. Holban, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Tara Românească și Ungaria angevină (Rolul lui Benedict Hmfy în legătură cu problema Vidinului)* (SMIM, 1, 1956, p. 10); B. Hóman, *Gli Angioini di Napoli in Ungheria*, Roma, 1938, p. 386. Asupra reacției lui Ludovic prin diplomele din 2 februarie 1365 și 28 iunie 1366, v. Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 397

⁵³ *Op. cit.*, p. 396.

⁵⁴ *Istoria românilor*, II/1, București, 1936, p. 342.

⁵⁵ *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 373 (doc. Colomeia, 16 septembrie 1485).

tem domn al Moldovei prin voia lui Dumnezeu” (deci nu din mila vreunui suzeran, adăuga I. Bogdan) „ne-am silit să ne ținem de obiceiul predecesorilor noștri și să fim credincioși regatului polon”. Și I. Bogdan notează : „nici unul din tratatele Moldovei cu Polonia nu începe așa”. Marele istoric era convins că nu riscă, presupunând că Ștefan a dictat formularea actului ca să arate : „a) că el nu dătorește domnia nici regelui polon, nici regelui unguresc ; b) că el nu e supus nici turcilor” (care în anul precedent îl luaseră Chilia și Cetatea Albă).

Din toate exemplele analizate pînă acum, se desprinde o doctrină românească a suzeranității și a independenței : există o închinare sau un omagiu al unui suveran independent, atunci cînd este vorba de un domn autocrat din mila lui Dumnezeu, și o încchinare de vasal, atunci cînd închinătorul poate sau trebuie să declare că stăpinirea lui vine de la suzeranul căruia i se face închinarea. O situație intermedieră este aceea cînd se spune că domnia vine și de la Dumnezeu și de la pretinsul sau realul suzeran.

Analiza care precede și permanența semnificativă a clauzei „din mila lui Dumnezeu” impun o analiză nuanțată a contextului ideologic în care s-au încadrat aceste realități instituționale de independență, pe de o parte, și unele situații cînd trecătoare, cînd repetitive de așa zisă încchinare, supunere și mai ales de alianță între state feudale care erau în același timp de-sine-stătătoare, detineau puterea direct de la același „Dumnezeu”, dar făceau parte, ca regat și domnie, din familia ierarhizată de state. Această independență era atît de înrădăcinată în mentalitatea românească, încît la 1508 Mihnea cel Rău scris brașovenilor : „Domnia voastră știți bine că de cînd m-a miluit Dumnezeu și de cînd cu voința dumnezeiască toată țara este sub mîna domniei mele...”.

Cînd un domn de-sine și singur stăpinitor, din mila lui Dumnezeu, a toată Țara Moldovei sau Ungrovlahiei, apare în fața unui „frate” din familia de state creștine și încheie, adesea după o victorie militară de emancipare sau înlăturare a unei adevărate suzeranități (Basarab, 1330 ; Vlaicu vodă, 1368–1369 ; Ștefan cel Mare, 1477 și 1497), un act de cooperare feudală, în termenii ierarhiei pe care independența n-o înlătura, se poate vorbi de specificul „feudal” al acestor relații, dar nu de abandonarea pură și simplă a independenței, ca statut „de-sine-stăpinitor”. Numai așa se explică bilateralitatea aproape perfectă a majorității actelor de încchinare ce se produc în momente critice, fără comparație cu regimul ce se va instaura în secolul al XVI-lea de Poarta otomană.

Încoronarea și coroana domnească. Costumul de încoronare. Din bogata literatură generală a problemei – cu două recente studii românești al regretatei istorice de artă Corina Nicolescu⁵⁶ – rezultă convingător originea bizantină a problematicei românești, ale cărei particularități de dezvoltare sunt izbitoare : originile imperiale și militare ale coroanei, la romani și bizantini, la aceștia din urmă, funcția religioasă adău-

⁵⁶ *Le couronnement – „Incoronarea”. Contribution à l'histoire du cérémonial roumain* (RESEE, 14, 1976, p. 647–663; 15, 1977, p. 233–250 + 15 fig.). Adde: Al. Elian, *Moldova și Bizanțul*, p. 108–133; 136–138; studiul nostru *Byzance et les institutions roumaines...*, p. 452–453 și autorii citați, îndeosebi asupra coroanei ungare. Concluzia noastră din 1971: „La couronne semble elle aussi une revendication personnelle de nos princes, une étape dans leur farouche affirmation politique sur la voie de l'indépendance et du prestige” n-a fost infirmată de cercetătorii următori ai problemei.

gîndu-se și devenind dominantă; în fine, lărgirea problemei de la una de consolidare a puterii imperiale, la una, mai tardivă, de consolidare a puterii monarhice în sînul familiei de state creștine, în strînsă legătură cu mutațiile autocratiei și cu rolul autonomist al clauzei „din mila lui Dumnezeu”.

Economia studiului nostru nu permite o reluare, oricără de sintetică a problemelor, amplu dezbatute, de ritual gestic, figurativ și verbal sau de cronologie. Vom insista numai asupra unor semnificații instituționale, neglijate pînă acum, și strict asupra legăturii lor cu problema stăpinirii de-sine-stătoare, a autocrației.

Nimeni nu și-a pus încă problema unei funcțiuni voievodale (militare) sau domnești (politice) a portului coroanei și a încoronării. La Bizanț, Augusta Pulcheria pare să transmită lui Marcian, odată cu coroana remisă patriarhului, un fel de legitimitate imperială. Dar la începuta încoronare a lui Leon la 457, cînd transmiterea familială a legitimității nu se punea în fapt, Leon depune coroana la Sfînta Sofia, unde patriarhul i-o așează pe cap. Este fixată nouă funcție de legitimitate venind prin biserică de la Dumnezeu și materializînd clauza „din mila lui Dumnezeu”. Totuși, Iustin I, ridicat încă pe un scut, ca șef de război (*belli dux*, „voievod”) imperial, primește *torques*-ul din mâna unui *campiductor* și apoi, încoronat de patriarh, apare poporului ca șef de război uns și miluit de Dumnezeu cu puterea imperială. Focas este încoronat într-o biserică, iar de la Heraclios al II-lea (638) Sfînta Sofia devine biserică încoronării⁵⁷.

În țările române, nu avem dovezi de ritual voievodal oarecum propriu militar și fuzionînd cu o încoronare pur domnească. Autorii consultați, chiar atunci cînd subliniază filiația bizantină, cu unele filiere intermediare, nu par să pună în toată lumina ei instituțională extinderea sau chiar generalizarea coroanei ca însemn de putere la diversele nivele ale familiei ierarhizate de monarhi și de state. Devenind însemn regal, voievodal, ducal, despotal, coroana n-a putut transmite automat puterea imperială; ea a mărit și vădit solidaritatea de familie cu *basileus*-ul sau altă familie imperială, a dublat în sens autonomist primirea puterii de la Dumnezeu, fără intermedier de suzeranitate, afară de cazul cînd coroana era trimisă, primită ca atare, și poate chiar impusă pe cap de titularul suzeranității. Se știe cu ce semnificație profundă, încă în 1804, Napoleon a tinut să ia coroana din mîinile papei pentru a se autoîncorona și a o încorona cu propria sa mînă, pe Josefina.

În țările române, în perioada tîrzie după limita cronologică a cercetărilor noastre, însemnul de înlocuire a coroanei (gugumaca, cuca) era primit de la sultan, dar vechiul ritual bisericesc era refăcut și la Constantinopol, de patriarh, și în țară, de mitropolit. D. Cantemir notează un relict al vechii întronizări, și anume așezarea coroanei pe capul domnului de către marele spătar. Să fie totuși această participare a spătarului la încoronare un vestigiu (reactualizat în stil feudal) al rolului armatei sau mai exact al voinicilor și vitejilor, în alegerea voievodului de tip primitiv (cu sau fără coroană)? Cantemir nu ne permite să legăm coerent rolul spătarului și al mitropolitului, rol care rămîne determinant.

Dar problema esențială este aceea de a încerca să fixăm, cu maximum de verosimilitate, din materialul existent, rolul instituțional al coroanei domnești și al încoronării primitive, în procesul de afirmare și cucerire

⁵⁷ L. Bréhier, *Les institutions byzantines*, Paris, 1970, p. 18–21.

a independenței feudale de stat. Faptul că pînă la Alexandru Lăpușneanu încoronarea era compatibilă cu un statut de incipientă vasalitate față de Poarta otomană, nu are aici nici o semnificație : este o deteriorare a unei structuri care a putut și a trebuit să aibă altă funcțiune originară. La întrebarea capitală : de unde venea, material și juridic, la Tîrgoviște sau la Suceava, coroana domnească, nu putem, din nefericire, da pînă în momentul de față, un răspuns destul de motivat. Existau coroane donative, derivale, supuse alteia superioare, și existau coroane originare, cucerite într-un fel sau altul, de noul ei titular. Nu putem intra aici în utilă comparație instituțională cu sud-estul, Ungaria și Polonia sau Rusia kieviană. În secolul al XVIII-lea se știe că D. Cantemir a avut intenție să „invențeze” legenda trimiterii lui Alexandru cel Bun, de către *basileus*-ul constantinopolitan, a unei diademe de încoronare⁵⁸. Nimeni n-a ridicat problema de a ști dacă era vorba de o încoronare, reincoronare *ope imperatoris* sau de o desăvîrșire a ceremoniei săvîrșite. Dar „invenția” lui Cantemir, deci legenda, putea corespunde realității. Mai ales dacă, aşa cum este mai probabil, legenda exploata, pentru politica dinastică a Cantemireștilor, o tenace tradiție locală, cu mulți sorti de a fi adevărată sau aproape de adevăr. Dar Cantemir urmărea așezarea unei autocratii. Se concilia această politică și legenda legitimității din secolul al XV-lea, legată de venirea unei diademelor de la *basileus*? Evident că nu. Afară de cazul în care admitem că D. Cantemir știa că „dependență”, prin coroană, de Bizanț, nu era vasalitate, și că prin legenda expusă voia să sugereze că protecția lui Petru cel Mare nu era nici ea suzeranitate, cum nu fusese nici a *basileus*-ului, care trimitea în dar domnului Moldovei însăși diadema sa. Această interpretare, singura concordă, cu acele cuvinte, mai sus citate, pe care Cantemir le pune în gura lui Alexandru cel Bun, cînd declara că deține totul de la Dumnezeu și propria sa sabie, nefiind dependent de nici un alt domn (*princeps*).

Oricum, cu excepția legendei cantemirene caiet, interpretată, nu dovedește de-a dreptul altceva, nu posedăm nici o știre precisă despre caracterul juridic este derivat al coroane idomnilor români, din coroana imperială, și despre un ritual corespunzător care să facă din coroana șoivodală un însemn de dependență față de aceea a *basileus*-ului. Mai puțin există dovezi de acest fel în raport cu altă coroană din afara familiei bizantine de state. Într-o anumită măsură lucrurile se schimbă sub dominația otomană, în secolele XVII – XVIII, dar aceasta ieșe din cadrul cerșetărilor noastre, și chiar atunci menținerea vechiului fond al încoronării autocratice este mai semnificativă decât adăusurile silnice ale puternicului suzeran abuziv și închis într-un cerc de valori străine lumii vasalului său.

Analiza care precede este confirmată de interpretarea corectă a unui text de origine veche, copiat la 1705 (?) la Iași de Axinte Uricariul, publicat la 1794 de mitropolitul Iacob al II-lea Stamate și repus în valoare cu interesante observații de P. Mihail și I. Caproșu în 1971, *Rînduiala*

⁵⁸ V. supra, n. 40.

*ce se face la încoronăția domnului*⁵⁹, aflat într-un liturghier arhieresc de la Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu” din Iași.

Lectura textului duce la concluzia editorilor că Axinte Uricariul a copiat *Rînduiala* după un model de traducere românească veche, făcută desigur după un manuscris bizantino-slav. În text nu apare nici un element de modernizare din perioada de deteriorare a încoronării. *Rînduiala* pare a fi un text imperial extins la situații noi, acceptate de ritualul bizantin oficial dinainte de 1453.

Despre puterea imperială avem pe scurt, în acest text, doctrina bizantină clasică, sub o formă ce se regăsește în *Învățăturile* lui Neagoe Basarab (destinate a fi folosite de un domn român în domnia lui voievodală, nu imperială) și în introducerilor hrisoavelor din secolul al XV-lea sau la cronicari. Dar pasajul capital de adaptare veche a ritualului, dincolo de încoronarea *basileus*-ului este acesta: „D(oa)mne Dumnezeul nostru, împăratul împăraților, și domnul domnilor, care prin Samuil prorocul ai ales pre David sluga ta și l-ai unsu pre el a fi împărat preste norodul tău Israîl... Si pre credinciosul robul tău: cutare: pre carele bine ai voit a-l pune domn preste norodul tău cel sfintu...”.

S-ar putea obiecta că în aceste texte lipsește, între împărat și domn, mențiunea regelui, și că în final, „domn” evocă și pe împărat. Să nu uităm istoria textului și avatarsurile adaptărilor de acest fel.

Pentru noi, Dumnezeu nu este prezent numai ca sursă directă a puterii imperiale, lăsând apoi ca din aceasta să derive, sacral și politic, celelalte puteri ierarhic inferioare din familia de state. Revoluția de „egalizare” se efectuase. Dumnezeu este și împărat al împăraților (multiplicații între timp), și domn al domnilor în mod generic, de la rege la domn, duce și despot. Încoronarea, cu vocație la o autocratie proprie, se face direct și de la Dumnezeul-împărat la *basileus* și de la Dumnezeul-domn la domnul diferitelor noroade. Este un proces de democratizare hieratică a încoronării, menită să rezolve dificultățile aplicării unei rigide și dogmatice interpretații a ecumenicității și autocratiei imperiale bizantine.

Fără a intra în detalii, vom sublinia nevoia de a interpreta din același punct de vedere instituțional toate însemnele încoronării.

Schiptrul a fost la origine, încă în perioada homerică și hesiodică, un însemn de judecată mitică, devenind și unul de comandanță militară. Sceptrul (*σχῆπτρον*), având o formă ascuțită de captare a revelației divine solicitată de *basileus*-ul arhaic, în calitate de judecător, era instrumentul esențial de exercitare a puterii judecătoarești, de găsire a soluției drepte, într-o judecată. La bizantini pare dovedit că sceptrul, la încoronare, desemnează steagul, simbol al puterii militare. Într-o primă etapă și în țările române apare steagul de încoronare, purtând și numele de sceptru,

⁵⁹ Despre ceremonialul domnesc (AIIAI, 8, 1971, p. 317–399); Paul Mihail, Zamfira Mihail, Arhitericonul român de la 1705 copiat de Axinte Uricariul (BOR, 87, 1974, p. 1403–1413); cf. Corina Nicolescu, Le couronnement..., p. 647–663 (cf. 659 și n. 63–64), regretata autoare vorbesc pur și simplu de „survivance d'une ancienne tradition byzantine” și acolo unde editorii vorbesc, prudent, de traducere după un vechi model slav-bizantin, se afirmă că traducerea primitivă a fost făcută după un text grecesc. Desigur, traducerea slavă. Speciașii ar putea să vadă dacă ar fi posibil să se susțină ideea unei traduceri românești direct din grecește.

Descoperirea unei versiuni slave ar fi de un interes ușor de înțeles. Molitva pentru călătorie care însoțește *Rînduiala* s-ar părea că este închipuită pentru împăratul sau domnul care după ceremonie era chemat să părăsească orașul de încoronare spre a pleca undeva, departe. Să fie un adaus tardiv cind se făcea o încoronare la Constantinopol și apoi o două, departe, după o lungă călătorie, la București sau la Iași?

cum a arătat Marcel Romanescu. Trebuie notat însă că, cel puțin în secolul al XVI-lea, există și un buzdugan, care nu este decât sceptrul judecătoresc (cu el domnul pedepsește legal chiar pe boierii cei mari) și militar.

În ceea ce privește hlamida (granața), haina somptuoasă de încoronare, ea este de origine bizantină, ca și încălțăminte care la Mircea cel Bătrân era roșie-violet, brodată cu fir de aur. Sceptrul și lancea erau însemnele de comandant militar, imperiale la Bizanț, voievodale și apoi domnești la români. Sfera cruciferă era un însemn de ecumenicitate imperială religioasă la Bizanț. La domnii români, ea nu putea exprima decât participarea independentă la această ecumenicitate, ca o urmare firească a originii puterii lor direct din „mila lui Dumnezeu”. Nu putem deci să notăm aici dispariția încălțăminte descrise după secolul al XVI-lea, și înlocuirea coroanei prin granață, cucă și caftan; sceptrul-steag, sfera cruciferă, spada și lancea dispar și ele ca reprezentare, fiind încă menționate în unele surse.

Pentru toate aceste însemne, problema de bază este aceeași ca și pentru coroană: erau ele „trimise”, acordate de o putere superioară, în speță de *basileus*? Sau apar ca o manifestare locală, ca o cucerire domnească, în cadrul instituțional descris mai sus, cu o evidentă semnificație de independentă?

Cu această analiză instituțională sumară ne este totuși îngăduit să conchidem. Coroana nu venea de la o putere autocratică străină și superioară; ea nu era un însemn de dependență politică sau vasalitate. Dimpotrivă, materializând puterea militară (*gladium*) a domniei și legând-o pe aceasta de armată, coroana devine în principal simbolul originei divine a puterii domnești, deci a independenței ei față de toți cei care beneficiau de aceeași origine directă. Dar chiar prin aceasta și prin larga folosire a modelului bizantin suprem, fără revendicare imperială, coroana domnească vădea în mod strălucit și grăitor prezența și voința domnilor români de a rămîne în familia bizantin-creștină de state, și pînă la 1453, și după această dată, cînd firmanele otomane se refereau la „Mesia” pentru a ordona ceremoniile care priveau pe domnii români. Confirmarea turcească și prezența unui reprezentant otoman la încoronarea deteriorată de mai tîrziu nu aboleau cu totul fondul vechi al încoronării creștine, care punea independența țării sub actul celei mai eficace puteri diplomatice a vremii: investirea venită fără intermediar de la aceeași autoritate care vorbea și prin coroana *basileus*-ului. Aceeași concluzie este valabilă, cu nuanțele mai sus semnalate, și pentru celelalte insigne ale încoronării.

Este totodată evident, din cele spuse mai sus, cît de puternic și direct era impactul realităților etnice și politice asupra structurilor instituționale ale încoronării, cu încărcătura lor ideologică și cît de directă și de eficace era acțiunea acestor structuri în rolul pe care erau chemate să-l joace în viața socială, politică și religioasă, în cazul nostru, în problema structurării și dezvoltării statului de-sine-stăpînitor.

„Oastea cea mare” – „oastea țării”; instituție fundamentală pentru cucerirea și apărarea independenței țărilor române. Fără a intra în amă-

nuntele organizării militare, mult studiată în ultimele decenii ⁶⁰, ne vom opri asupra unei instituții militare fundamentale, fără de care nu se poate înțelege lupta pentru independență a țărilor române pînă în anii 1529–1538. Este vorba de „oastea cea mare” — cum i se spune în unele documente ale Țării Românești — sau „oastea țării” care constituie una din particularitățile cele mai semnificative ale feudalității militare românești.

Ca state feudale, țările române au mers și ele spre o instituționalizare feudală a armatei lor și spre o structurare în același sens a războaielor de apărare purtate de domnie și de clasa dominantă.

Ca mare voievod, domnul era un *belli dux*, încunjurat de curtea sa și de un aparat administrativ militar, *curteni* și *slugi*, iar boierimea și slugile acesteia formau marea lui ceată feudală, pregătită prin toate mijloacele cunoscute să poarte, alături de domn și în interesul ei direct, războiul socotit sau devenit necesar. Curtea domnească și cetele boierilor, cu un număr redus de mercenari în secolul al XV-lea, formau „oastea cea mică”, folosită pentru orice acțiune militară curentă, cu un caracter permanent. Ea se aduna pe „steaguri” (banderii) în fiecare județ sau ținut sub conducerea pîrcălabului, la locul fixat de domn.

Curtea fiecărui mare boier era un mic centru militar, în jurul căreia se strîngea ceata lui militară, din a căror acumulare se alcătuia oastea boierească a domniei. Intensitatea legăturii militare, buna rînduială în unificarea dificilă a acestor cete, și asigurarea unor imperitative supreme în conducerea luptei erau tot atîtea probleme gingește de rezolvat în structurarea feudală a acțiunilor armate. Personalizarea relației militare între domn și boierii săi se materializa prin daniile domnești pentru „slujbă dreaptă și credincioasă”, la nevoie, „cu vîrsare de sînge”, totul încadrat într-o mistică a credinței jurate și a închinării aristocraticice punind *cinstea* în joc, într-o ierarhie voită de Dumnezeu și sanctionată de acesta. În logica strict feudală, țara anonimă și neprivilegiată nu participa la război decît prin intermediul cetelor boierești și al curții domnești.

Sistemul acesta militar feudal a prins rădăcini adînci și în lumea românească, avînd ecouri puternice pînă în secolul al XVII-lea, în cronică și documente, în texte religioase și în multiple episoade de istorie militară. Sistemul avea însă și deficiențe, mai ales în situații ca cele constant legate de „marea frică a lumii” dezvoltuită în Europa de cucerirea otomană, și cu atît mai direct și tulburător în rîndurile clasei dominante și a maselor populare din țările române.

Dar, ca o caracteristică ce trebuie subliniată, țările române nu s-au mărginit la structura strict și pur feudală a sistemului de apărare militară. În lunga perioadă de organizare a obștilor țărănești, cu uniunile și

⁶⁰ N. Stoicescu, *Curteni și slujitori*, București, 1968, cu bibliografia anterioară și analiza critică a istoriografiei de la Xenopol la 1968. D. I. Georgescu, *Istoria armatei române și a războaielor poporului românesc*, București, 1929; Gr. Constandache, N. Oprescu și Al. Costin, *Armata română* (Enciclopedia României), București, 1, 1938, p. 655–715); N. A. Constantinescu, *Marile bătălii ale Românilor*, *ibidem*, p. 716–756; P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944; *Oastea cea mare. Tradiții înaintate ale luptei maselor populare din România și independența națională*, București, 1972; *Pages de l'histoire de l'Armée roumaine*, sub dir. col. dr. Al. Gh. Savu, București, 1976 (citat PHAR); Manole Neagoe, *Puterea militară a Moldovei în a doua jumătate a sec. XV* (SMIM, 2–3, 1969–1970, p. 62–75); idem, *Ștefan cel Mare*, București, 1970; idem, *Studiu introductiv la N. Iorga, Istoria armatei*, ed. îngrijită de N. Gheran și V. Iova, 1–2, București, 1970, p. 5–19; Dinu C. Giurescu, *Tara Românească în sec. XIV și XV*, p. 326–351 (*Oastea mare*, p. 326–327; *Cetățile*, p. 334–349).

confederațiile lor⁶¹, precum și în cadrul formațiunilor politice prestatale menționate de *Anonymus* sau de diploma ioaniților din 1247, permanența problemelor de apărare militară împotriva acțiunilor de prădare sau de cucerire ale atitor puterii migratoare, unele în plin proces de sedentarizare cotropitoare, a creat o mentalitate colectivă corespunzătoare, reflexe puternice de reacție militară vitală și o salvatoare legătură între voinic, țară și oastea de sat. În acest context se situează însăși semnificativa apariție a structurii „oastă-ostești” și a cuvântului *oaste-ostaș*. Rupți de sistemul și posibilitățile de organizare militară de tip roman, păstrând practica arcului (*arcus*) și a săgeții (*sagitta*), locuitorii obștilor mireu amenințate nu mai vedea o armată și organizare militară decât la permanentii năvăllitori, la dușmanii care în limba lor romanică erau (*h*)*ostes*. Apariția unor *hostes* însemna izbucnirea războiului, și într-adevăr cuvântul *oaste* are la Gr. Ureche, la M. Costin și la I. Neculce sensul de războaie, luptă. Ureche spune: „Craiul leșesc nu făcea oaste împotriva păgînilor”, Miron Costin „Mihai vodă... ca un om de oști pururea poftitor”, iar Neculce, mai precis: „Atunce avind nemții oaste cu turcii”, și, mai direct, „s-au gătit de oaste”⁶². Sensul de armată pare secundar: ceata oamenilor care fac războiul (*oastea*) sau care pornesc în apărare împotriva dușmanului (*hostes*), sub o formă organizată, potrivită și deci asemănătoare. În Galia, *host*, *ost* a început prin a desemna nu numai pe dușman, ci și serviciul cerut, pentru a respinge pe acesta: *ire ad hostem* = *aller à l'host*. În secolul al VII-lea, *host*, *ost* însemna armată, iar în secolul următor avea și sensul feudal de serviciu militar. Participarea tuturor oamenilor liberi la război era curentă în epoca merovingiană, cînd regele lansa chemarea cuvenită. Este tot vechea tradiție de obște și de trib, care numai ulterior va suferi transformările feudale amintite mai sus, cu deosebire în arnăata feudalului și armata regală. „Oastea cea mare” se leagă mai mult de sensul de „armată” (a țării întregi) decât de cel de război, deși se poate admite că domnul chema toată țara pentru „oastea cea mare”, adică pentru războiul care punea în primejdie întreaga țară și în fruntea căruia mergea el însuși.

Procesul apare ca autentificat de ceea ce cunoaștem din reginul privilegiat de *ius Valachicum* în așezările românești cu autonomie locală aflate în cadrul unei orînduirii feudale străine. La 12 iulie 1519, în satul cu drept valah Cerhava (Czerchawa), cneazul român era chemat să-și îndeplinească obligațiile militare *armatus cum uno equo, arcu et telis et cum reliquo valachico apparatu*⁶³. Acest echipament militar nu era o creație polonă recentă, ci adaptarea la nevoile feudalismului polon a unor străvechi structuri de obște românească. De secole există în satele românești un echipament militar specific *valah*, definit prin calul valah, arcul valah, săgeată, ghioacă sau suliță. La 1247⁶⁴, diploma ioaniților, referindu-se la cooperarea militară a cnezilor români din Țara Românească, le cere să dea ajutor în luptă *cum apparatu suo* (Valahico) *bellico*. La interval de secole și la distanțe mari, aceeași realitate militară românească impunea firesc aceleiasi formulări tehnice. Iar prin J. Dlugosz⁶⁵, aflăm că Ștefan

⁶¹ Șt. Ștefănescu, *Considerations sur l'histoire militaire roumaine aux IIIe – XIVe siècles* (PHAR, p. 36–52).

⁶² H. Tiktin, *Wörterbuch*, 2, 1911, p. 1 068, V^o *oaste*.

⁶³ M. Grușevski, *Materiali*, Lvov, p. 83.

⁶⁴ DRH, B, I, p. 4.

⁶⁵ *Historia Poloniae*, II, col. 417.

cel Mare pedepsea aspru pe țăranii care nu posedau *aparatul lor războinic valah*, inseparabil de ființa lor de ostași.

În cadrul statului feudal, țărăniminea liberă, legată încă de tradițiile ei ostășești, a impus o adaptare românească structurilor de organizare militară ale epocii. Căpelenie a unei țări care era și *moșia* sa, substituindu-se în poziția superioară a obștii, domnul a devenit și titularul dreptului suprem de a avea oaste, de a o chema la luptă și de a o conduce în război. Această feudalizare — cu vădite elemente de progres — nu putea merge nici pînă la transformarea boierului în simplu soldat al unei unități militare, nici pînă la contopirea oastei de țăranii liberi cu celelalte cete boierești sau cu ceata de curte domnească. Războiul curent trebuia să rămînă o activitate domnească și boierească, fără amestecul nelipsit al întregii țări. De aceea s-a ajuns la o structură originală, aceea de „oastea cea mare” sau „oastea țării”, în care țărăniminea liberă și dependentă, neincadrată în cetele boierești și mănăstirești, se prezenta totuși ca oaste supusă domniei pentru apărarea proprietăților ei moșiei și a pămîntului pe care îl stăpînea.

Potrivit firii lucrurilor, oastea cea mare⁶⁶ era răspunsul dat unci mari primejdii, unei cheimări cînd se juca soarta întregii țări. Peste interesele momentane ale domniei, peste interesele împărtite sau ascunse de clasă, țările române s-au găsit în secolele XIV—XVI, în nenumărate rînduri, antrenate în lupte de care depindea soarta lor. Peste domnia efemeră, peste boierimea divizată și nu totdeauna supusă, poate chiar peste tăcuta țărănimine care, murind la chemarea domnului — un Mircea, un Vlad Tepeș, un Ștefan cel Mare — pentru sfârșita lui de moșie, apără bunuri mult mai mari și mai durabile decît le poate spune limba de toate zilele, dar care sunt grăitor cuprinse în forțele de „oastea cea mare” sau „oastea țării”, ceea ce astăzi numim, cu multe conotații moderne, „ridicarea în masă” a țării⁶⁷.

În această imbinare de structuri a fost și o logică de epocă, descrisă mai sus, dar și o depășire a acestor logici. Au fost reacții simple de oameni trecători, dar credincioși, precum au fost și intuiții profunde care depășesc calculele prea rigide și prea minuțioase pe care ni le cere adesea mintea noastră atentă.

Dreptul de a aduna oastea cea mare îl avea numai domnul, care vorbește de „oastea noastră”, fără a apărea ca șef al mai multor oști⁶⁸. Teoretic el putea aranja scutiri feudale de participare la această formăție militară. Practic, scutirile erau atât de rare, încit pentru fiecare țară nu

⁶⁶ V. mai sus, n. 61. Șt. Ștefănescu, „Oastea țărilor” și epopeea românească a sec. XIV—XVI (RTLA, p. 25—32); N. Stoicescu, „Oastă cea mare” în *Tara Românească și Moldova* (sec. XIV—XVI) (*Oastea cea mare*, București, 1972, p. 25—52); C. Olteanu, *L'organisation de l'armée dans les Pays roumains* (PHAR, p. 53—59).

⁶⁷ N. Stoicescu, „La levée en masse” en *Valachie et en Moldavie (XIVe—XVIe siècles)* (PHAR, p. 60—72). După lupta de la Baia, Gr. Ureche, *Letopisul . . .*, p. 93 spune desprecunguri: „de i vina țăranii în zăvoaie, prin munți, unde vreo 12 000 periti s-au aflat . . .”. Ciud Radu vodă atacă pe Ștefan, își stringe „oastea sa și vecinească” (*ibidem.*, p. 96); „stringea păstorii din munți și argații, de-i într-arma” (p. 106).

ni s-a păstrat decit cîte unul sau două exemplare⁶⁹. În general, imunitățile acordate excludeau expres de la scutire oastea cea mare⁷⁰. Era și o abilă și dreaptă politică, precum și o justă apreciere a intereselor în joc.

Documentația noastră este deocamdată prea săracă pentru a ne îngădui să reconstituim „obiceiul ostășesc” (menționat într-un document și în *Învățăturile* lui Neagoe Basarab) și „dreptul ostășesc”, care avea un model bizantin sub numele de νόμοι στρατιωτικοί. Nu cunoaștem încă amănunțit nici regulile și tehnica de convocare a oastei (mobilizarea – ridicarea oastei). Strigarea prin oamenii domnești era încă folosită, ca veche tradiție de obște. Nu cunoaștem formațiile de luptă – posibil steaguri legate de originea cetelor respective –, și nici sistemul de comandă. Isprăvile personale impuneau recompense celor merituoși prin titlul de viteaz, care deschidea chiar calea spre boieria de oaste.

Armamentul de bază – *apparatus bellicus* – era adus de fiecare luptător. Tot ceea ce lipsea era împlinit, după putință, de domnie. Imaginea, tactica abilă, cursele bine îmbinate acopereau alte lipsuri și mai ales puținătatea numerică în fața adversarului. Sentimentul popular că se ducea o luptă dreaptă împotriva unor cotropitori de altă credință sau de o nemăsurată și ncsăturată trufie însuflare pe cei ce își apărau glia strămoșească.

Nu este locul de-a face aici istoria militară a tuturor luptelor din secolele XIV–XVI în care oastea cea mare și-a dovedit exemplara eficacitate. Cel mai înțeles mînuitor al acestui instrument ostășesc a fost Ștefan cel Mare. Mînuirea marii oști avea legile ei nescrise. La 1476, cînd oastea țării făcea zid în jurul domnului Moldovei, tătarii încep jefuirea țării dinspre răsărit. Oștenii din acele părți de țară cer să li se dă putință să-și apere casele și ogoarele de baștină, ceea ce domnul înțelege ca just și necesar, pe linia mentalității arhaice de nciam, nu pe aceea a unei rigurozități feudale și statale. Plecarea țăranilor îi lăsa pe cei vreo 10 000 de curteni și boieri, cu care marea luptă nu putea fi dusă mai departe.

⁶⁸ DRH, B, I, p. 16 (16 iulie 1372).

⁶⁹ DRH, B, I, p. 18 (1374), satul Jidovștița al mănăstirii Vodița, întemeiată de Nicodim, este „slobod de toate dările și muncile domnești și de oastea cea mare și cu totul ohabă”; DRH, A, I, p. 352, satul Balasinițu al mănăstirii Horodnic este scutit „nici la oaste niciodată să nu meargă” (1 august 1444), adăugindu-se și scutirea de jold; reconfirmat la 8 iulie 1453 (DRH, A, II, p. 48); DRH, A, II, p. 302, trei sate ale mănăstirii Horodnic sunt scutite „nici la oaste să nu meargă” (17 aprilie 1475). Scuturile de jold (să meargă, să plătească, să umble) sunt mai frecvente: DRH, A, I, p. 343 (5 aprilie 1448); p. 354: „la jold pe Nistru să nu meargă” (5 aprilie 1448); 2, p. 62 (8 decembrie 1454); 2, p. 80 (20 ianuarie 1456); 2, p. 387 (22 august 1447). *Tara Românească. Sate mănăstirești*: DRH, B, I, p. 74, satul Ciulnița al mănăstirii Snagov: „afară de singură oastea cea mare să se ridice pentru doința mea” <1407–1413>; p. 76, satul Pulcovetii al mănăstirii Strigalca: „Numai la oastea cea mare să slujească domnici inele” (11 mai 1409); p. 415, moșia Popei a mân. Snagov, slobozie de vecini pe 4 ani, „numai oastea cea mare să o facă” (4 iunie 1415); p. 84: sat al mân. Cozia și Cotmeana: „ci numai birul și oastea să le dea” <1417–1418>; p. 218; sat al mân. Snagov: „și oaste să facă” (28 oct. 1464); p. 459: trei sate ale mănăstirii Tismana: „numai birul și să facă oastea cea mare” (9 ianuarie 1498). *Sate boierești*: p. 82: „numai la oastea cea mare să se pregătească” (10 iunie 1415); p. 391: din scuturile unei slobozii pe 4 ani, „fără numai birul să-l plătească și oastea cea mare să o facă” (19 iunie 1493); p. 51 <1400–1403>; p. 58 <1401–1406>.

⁷⁰ *Moldova. Sate mănăstirești*: DRH, A, I, p. 486: mai multe sate ale mănăstirii Neamț sunt scutite „în afară de oaste, cînd domnia mea va inerge cu viața sa” (22 august 1447); vol. II, p. 108, satul Borhinești al mănăstirii Moldovița „la oaste să meargă acăstă oameni cînd se va întimpla însuși domnul meu să meargă la oaste, atunci acești oameni să meargă la oaste, iar altcind, niciodată” (31 august 1458).

Oastea cea mare era chemată la luptă în timpul verii, venirea iernii reducind de amîndouă părțile efortul militar. Pleanul, împărtășirea ostașului din prada de război era o lege de bază a luptei dusă pe viață și pe moarte. Strategia pustirii anticipate a locurilor de trecere a dușmanului era supremul eroism al luptei dusă de oastea țării, condamnind dușmanul la foame și la lipsuri decisive. Înlocuirea numărului de ostași, a cantității efectivelor prin istețimic, rapiditate și născocire de curse nimicioare, ca la Posada⁷¹, în Codrul Cosminului și în alte lupte, era o tactică de bază, elaborată prin experiența proprie și prin folosirea exemplelor cunoscute. Oastea cea mare era condusă de domn, a cărui prezență era subînțeleasă pentru orice ridicare a ei. Plafonări ale chemării la *oaste* la 40 de zile, ca în Apus, nu par să fi existat. Libertatea de acțiune a domnului era mai largă și se potrivea luptei pentru independentă. Serviciul militar de cel mult 40 de zile se potrivea cu structura feudală a războiului privat (*guerre privée*), care a jucat un rol atât de important în Apus și neînsemnat sau inexistent la noi, unde nu s-a practicat nici războiul judiciar.

Sistemul oastei celei mari putea strînge în jurul domnului pînă la 30 000–40 000 de ostași⁷², prea puțin pentru a domina îndelung și a nimici sigur dușmani care aruncau în luptă armate depășind suta de mii de soldați. Dar chiar în astfel de condiții, victoriile „punctuale” și bine chibzuite ale românilor împotriva otomanilor chiar conduși de padisahul lor (de două ori, însuși Mahomet al II-lea) s-au înscris printre marile realizări ale istoriei militare a vremii și explică statutul politic de excepțională și utonomie de care țările române s-au bucurat totdeauna. Declinul sistemului de oaste a țării, cu schimbarea tehnicii armamentului, a deschis și calea abuzurilor otomane în aplicarea regimului de autonomie a țărilor române.

Problema luptei armate pentru păstrarea independenței trebuie exi-ninată și în lumina datelor din micul tratat de politică și artă militară inclus în partea a II-a, cap. VIII § 18 a *Învățăturilor lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*⁷³. Se distinge, în primul rînd, războiul cu un alt stat creștin și cel dus de „păgînii aceia cu oști mai multe și cu putere mai mare decît voi”. În prima ipoteză, se cere domnului să nu-și piardă prin nimic demnitatea („să nu vă dați cinstea voa tră”) și se pune accentul pe invocarea unei solidarități creștine, dar active („să ești la dînsii hrăbiori, cu numele lui Isus Hristos”). Domnul și sursa consultată de el par să nu-și facă iluzii asupra acestei doctrine militare, mulțumindu-se să conchidă: „am nădejde să vă ajute voao Dumnezeu, iar aceia să se rușineze”.

În ceea ce privește războiul cu „păgînii”, se recomandă o politică de pace prudentă: „să nu iubiți răzmirițile și războaele, nici să vă ducă mintea să vă bateți cu dînsii”, chiar dacă cineva îndeamnă „spre vrajbă”. Trebuie început cu folosirea „cuvintelor bune” și a darurilor în „bani cît veți putea”, adversarii fiind „cu putere mai mare decît voi”. Prudența se impune mai ales cînd „priiatnicii” îndeamnă la război „făr-de vreme”

⁷¹ I. Minca, *Războiul lui Basarab cel Mare cu regele Carol Robert, noiembrie 1330* („Cetățările Istorice”, 5–7, 1929–1931); E. Lăzărescu, *Despre lupta din 1330 a lui Basarab voievod cu Carol Robert* (RI, 21, 1935, p. 241–246).

⁷² R. Rosetti, *Care au fost adevăratale efective ale unor armate din trecut* (AARMSI, III, t. 25, 1943); N. Stoicescu, *Contribution à l'histoire de l'armée roumaine au Moyen Âge* (RRH, 6, 1967, p. 731–763).

⁷³ Ediția Florica Moisil, Dan Zamfirescu și G. Mihăilescu, București, 1970, p. 273–284.

sau împing „să ești den țara voastră, să pribegiești”. Reapare aici legătura dintre domn și „țară”. În caz de supremă alegere, *Învățaturile* nu ezită: „mai bună iaste moartea cu cinste, decât viața cu amar și cu ocară”. Și la Gr. Ureche⁷⁴ apare distincția între cele două feluri de războaie. Cel contra paginilor este prin excelentă un atribut imperial, ecumenic, o „cruciadă”. De aceea, Ștefan cel Mare, rămînind simplu domn, cînd îi învinge pe turci e sărbătorit ca un „împărat și biruitor de limbi pagine”.

Încă o dată, autorul *Învățaturilor* este realist, preconizînd toate sacrificiile de avuție („să le dați să mănuște, ca să să părăsească de voi”). Este vorba de sacrificii fundamental menite să salveze libertatea și independentă. În caz de eșec, se cere curaj și hotărîre, cu referință la amintitul ajutor al divinității: „voi nu vă temeți de dînsii, nici de oștile lor cîte multe...”, „tu să mergi dreptu față la față spre vrăjmașii tăi, fără... frică; iar căci vor fi ei mulți, nimic să nu te înfricosăzi, nici să te îndoesci. Că omul viteazu și războinic nu să spore de oameni cei mulți”. Desigur că într-un anumit fel este realistă și afirmația că „omului viteaz toți oamenii și sunt înr-ajutor, iar omului fricos toți oamenii și sunt dușmani”.

Războiul se face cu „sfetnicii cei bătrîni, și cu boiarii cei mari și cu toată oastea ta”. Aceasta din urmă se referă oare la oastea cea mare? În cuvîntul adresat de domn oastei sale sunt menționati numai „boiari și vci iubitele mélé slugi”. Este deci vorba de oastea feudală privilegiată. Interpretii *Învățaturilor* ar trebui să stăruie asupra absenței oricărei alte mențiuni despre oastea cea mare în *Tratatul de artă militară* al lui Neagoe Basarab. Problema poate avea contingență cu însăși elaborarea textului. Ideea care se impune însă este tot a războiului național, al comunității. Domnul are datoria să-și convingă toată oastea că în joc nu este „numai capul mieu”, deoarece dușmanii vor „și capetele voastre ale tuturor”. Este un raționament adresat privilegiaților, dar aplicabil întregii țări cînd este chemată la război.

În ceea ce privește tactica de luptă, se cere domnului să nu trimită pe „feciorii boiarilor și ai slugilor” (iarăși lipsește oastea cea mare) „înainte”, iar el să facă „războiul înapoi”. Utilizarea patrulelor de avant-gardă („să tocmești străji să meargă mai înainte”) este prezentată expres ca „obiceaiul” (ostășesc) bine cunoscut. Din nou se stăruie asupra războiului defensiv și asupra nevoii de a nu depăși hotarele țării: „din țara voastră să nu ești, ci să sădești cu („cîți vor fi rămas eu voi”) în hotarele voastre, în niscare locuri ascunse și de taină, unde vor fi priateni de-a voștri buni și adevarăți”. Se admite ipoteza puțin cam simplistă că invadatorii se vor întoarce înapoi și că domnul pus în scaun de ei va fi lăsat în țară „făr-de oști”. Prezența domnului la război nu înseamnă temeritate inutilă și primejdioasă. El nu va sta acolo „unde va fi temeul și toiu oștilor”, ci acolo unde poate conduce lupta în mod eficace, fără ca dușmanul să-l poată afla și suprima de la prima încercare. De acolo, cînd va fi necesar, va decide o intervenție personală indispensabilă („de acii de vei vedea că iaste izbînda ta, lesne iaste să intri iar în toi”).

Războiul cere „avuție multă” și domnul trebuie „să-și miluiască oștile și să le dea lefi”. Cît privește pe boierii pieriți în slujbă, î se cere „să silești pentru sufletele lor la sfintele bisericî, ca să vază toti și să să îndemneze”. Slugile rămase „zdravene”, să aibă „cinste nefățarnică”, adică nerezervată, după *obraz*, nu numai rudele domnului. Sfatul suprem

⁷⁴ *Letopiseful*, ed. cit., p. 102, 103.

însă rămîne : „pasă spre vrăjmașii tăi, că, măcar de tî să va întîmpla și moarte, iar numele tău va rămîne în urmă în cinstă”. În spiritul vremii, biruințele trebuiesc socotite ca venind din inila lui Dumnezeu.

Aceste pagini, din care nu lipsește tonul de exercițiu retoric, rămîn deci prețioase atât prin realitățile locale vii, care străbat în ele, cât și printr-o idealizare de epocă, în spirit apropiat de învățăturile bisericii. Aceasta putea servi și în raport cu mentalitatea locală, și cu opoziția puternic subliniată de credință religioasă între puternicii cuceritori și apărătorii propriei lor țări și moșii. Micul *Tratat* nu face nici o aluzie precisă și practică la problema cruciadei, dar nici nu pune vreun obstacol în calea unei eventuale realizări a acestei modalități de luptă.

Organizarea judecătoarească. Cu structura și finalitățile de clasă ale justiției și legii feudale, ansamblul de instituții care formează organizarea judecătoarească nu poate fi considerat, la prima vedere, ca fiind în mod deosebit destinat să promoveze lupta pentru independentă. Dar, printr-o analiză dialectică, anumite particularități românești ale acestei organizații, și chiar unele poziții generale, pot fi semnalate ca avînd un rol pozitiv. În orice caz nu vom merge pe calea căutării unei „bune justiții feudale” care să poată fi declarată că a fost din această cauză un instrument eficace în lupta obștească pentru cucerirea și păstrarea independenței.

O însemnată parte din dreptul statului feudal a rezultat din preluarea (receptarea) de către noul stat a majorității obiceiurilor de obște țărănească și de confederații de obștii, aducîndu-li-se adaptări variabile cînd veneau în contradicție cu interesele noii clase dominante. Totodată, vechile obiceiuri se găseau acum integrate în ansamblul noilor principii feudale, cu rolul decisiv al acestora în ceea ce privește orientarea generală, în ultimă analiză, a vieții juridice.

Trecerea de la obiceiul de obște la dreptul statului feudal este pentru noi destul de vizibilă. Cercetările monografice au pus în lumină în mod convingător feudalizarea treptată, uneori numai parțial, a multor obiceiuri de bază. Stăpînirea superioară a obștii își trimite ecouri în *dominium eminens* al domnului, acesta apărînd ca o instituție nouă, iar stăpînirea obștii continuînd să funcționeze într-un context modificat în sens feudal. Hotărnicirea prin megieșî devine hotărnicire prin boieri, cu domnul ca mare hotărnic al țării. Cojurătoria adeveritoare și jurătoria tocmai înălțată prin megieșî este înlocuită prin jurători boieri, luati și dați pe răvașe domnești. Înfrântările, așezările fetelor în loc de băieți, pentru a modifica regimul succesoral, ca și vinzările sau schinburile care cîștigă în importanță, încep să aibă nevoie neapărată sau pentru o mai bună garanție, de întărirea domnească a dreptului feudal. Si exemplele se pot înmulțî. Această feudalizare structurală sau de funcționare a fost mai largă decît introducerea unor noi creații domnești sau boierești. Dar tot ce nu era esențial a rămas în cadrul lentei dezvoltări obisnuieșnice. Vechiul obicei, legea bătrînă⁷⁵, rînduiala și mersul hotarelor din veac au rămas ca valori de bază și ale societății în noua organizare politică, bineînțeles cu sensibile

⁷⁵ Cu ecouri în poezia populară: „C-așa-i legea din bătrîni // din bătrîni din oameni buni” (G. Dcm. Teodorescu, *Poezii populare*, la I. Peretz, *Curs*, II, 1, p. 9). În balada lui Gealip Costea, culeasă de același folclorist, se spune: „C-așa este voia mea / c-așa-i din bătrîni legea // și legea și datina” (I. Peretz, *op. cit.*, p. 10). Cu cit aceste ecouri populare au fost formulate mai aproape de noi, cu atît sunt mai semnificative, slindefă premisele se găsesc în documentele secolilor XIV–XV, în limbă latină sau slavonă și apoi româncască.

schiinbări de beneficiari. Sătenii (megiașii) continuau să judece și cu jurători din afara boierilor. Iar larga oralitate a vieții juridice făcea ca mărturia megișilor și a orășenilor să fie nelipsită din toate procesele. Vechi obiceiuri ca înfrățirea, judecățile la hotare, judecățile păstorești, jurământul cu brazda în cap la hotărniciri, continuă a fi practicate. Toate acestea erau aspecte instituționale care se răsfringeau în mod pozitiv asupra mentalității populare, creând condiții favorabile eforturilor și sacrificiilor cerute de domnie în momentul de mare încordare obștească.

Un efect de asemenea pozitiv îl aveau unele aspecte ale ideologiei juridice, îndeosebi sub variantele propagate efectiv sau numai declarativ de biserică, singură sau în deplin acord cu domnia. Iată cum prezintă Gavril Protul de la muntele Athos *reformele* introduse în Țara Românească la începutul secolului al XVI-lea de fostul patriarh Nifon, chemat de Radu cel Mare să reorganizeze biserică și unele instituții: „Iară sfîntul află turma neplecată și neascultătoare și biserică izvrătită și cu obiceaiure rele și nesocotite și chiemă pre toți egumenii de la toate mănăstirile țărăi Ungrovlahii și tot cliroșul bisericii și făcu săbor mare de împreună cu domnul și cu toți boerii, cu preoții și cu mirenii și slobozii izvoarele de învățătură limpede și necurmat... Grăia-le de pravilă și de lege, de tocumirea bisericii și de dumnezeestile slujbe, de domnie și de boerie, de mînăstiri și de biserici și de alte rînduri (rînduieli) de ce trebuie. Si tocmai toate obiceiurile pre pravilă și pre așezămîntul sfîntilor apostoli. Decii hirotonisi și 2 episcopi și le deade și eparhie hotărîtă, care cît va birui...”⁷⁶. Aici apare clar *censura* obiceiurilor *rele* (în spătă se pare că era vorba chiar de rude ale domnului care nu respectau dreptul bisericesc al căsătoriei), discutarea unor probleme privind domnia și pe boieri, dar mai ales accentuarea rolului jucat de pravilă, dreptul scris bizantin receptat cu adaptări chiar dinainte de întemeierea statelor feudale, dar mai ales după aceea și după înființarea mitropolilor și aducerea în țară a unor nomocanoane traduse în limbă slavonă, cu totul excepțional în originalul grecesc (un caz în Moldova, pentru *Sintagma* lui Vlastarès). Rolul de suprem și adevărat judecător atribuit lui Dumnezeu, doctrina despre raportul dintre acesta și domnul „miluit” de Dumnezeu cu domnia și deci răspunzător de faptele sale potrivit credinței în judecata din urmă, doctrina virtuților cerute domnului (prin asemănare cu *basileus-ul*) pentru a-și îndeplini misiunea, principiul judecății *nefățarnice*, fără *voe vegheată* (adică fără părtinire)⁷⁷ după *obrazul* (fața) de stare socială a împrinicinăților, pe care l-am găsit proclamat de *Învățările lui Neagoe Basarab* pentru răsplata ostașilor (și pentru judecata domnească și a tuturor judecătorilor), datoria domnului de a ocroti pe săraci (siromahi, *penêtes*),

⁷⁶ Tit Simedrea, *Viața și traiul sfîntului Nifon patriarhul Constantinopolului. Introducere și text*, București, 1937, p. 8–9, text preluat de Letopisețul cantacuzinesc, *Istoria Țării Românești 1290–1690*, ed. critică de C. Grecescu și Dan Simonescu, București, 1960, p. 5–6.

⁷⁷ Judecata *nefățarnică* va deveni și judecată fără *voie vegheată*, expresie care la Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaiteșcu, București, 1958, are o utilizare neașteptată (sub Matei Basarab și Vasile Lupu): „Țările aceste... nu erau așa supuse, ce într-altă voie vegheată...”. Formula judiciară redată în mod original un *topos* judicial slavon, de origine bizantină și mai îndepărtată, biblică; G. Mihăilă pregătește, la rugămintea noastră, un mic studiu asupra acestei clauze judiciare, de care s-a ocupat și C. Turcu. Sursa îndepărtată a clauzei privitoare la *fățările*, judecată *nefățarnică* etc., rezultă din cuvintarea lui Nifon către Radu cel Mare, la Gavril Protul, unde sfaturile cuprinzind aceste noțiuni sint date ca reprezentind gîndirea juridică din Biblie, Moise fiind indicat nominal. În *Învățările lui Neagoe Basarab*, p. 257, „judecat și... măsurat în *fățănicie*” înseamnă: după față, după obrazul, adică după starea socială a împrinicinăților.

care revine ca un leit-motiv în serierile bisericești și în *Învățături*⁷⁸, toate acestea și altele de același fel mențineau organizarea judecătoarească din secolele XIV–XV printre instituțiile care puteau exercita un relativ efect pozitiv în sensul mai sus precizat. Numai ele explică de ce judecata domnească, supremă și generală, continua la sfîrșitul secolului al XVI-lea să apară țăraniilor veniți la domnie, ca un act săvîrșit de însuși Dumnezeu. Ne-o spune Francesco Sivori, secretarul italian al lui Petru Cercel, confirmat și de alții călători, în texte adesea reproduse. Aceeași reacție își trimite ecoul și în poezia populară (a cărei dată de naștere nu va putea fi niciodată precizată): „Să n-asculte nu-i venea, / să nu meargă nu putea, // că porunca e domnească, /urgie dumnezeească”⁷⁹.

O importantă contribuție a domniei și a tuturor forțelor sociale care au ajutat-o să mențină puterii sale judecătoarești ca un atribut propriu autonom, niciodată înstrăinat, al domnilor români în ambele țări. În unele rare cazuri, pentru moșii situate în Transilvania, unii domni din secolul al XIV-lea (Vladislav–Vlaicu, 16 iulie 1372) au trebuit să dea întăriri cu referire la confirmarea ulterioară a regelui Ungariei. Niciodată însă, nici în statul de-sine-stăpinitor (cum era firesc), nici în cadrul alianțelor sau „închinărilor” de ierarhie feudală a formelor de guvernămînt (vezi mai sus, p. 211), nici sub dominația otomană, justiția domnească nu-a fost exercitată și nu-a fost împărtită solemn în numele altcuiva decit al domnului român „din mila lui Dumnezeu”, nu din grăția vreunui suzeran. Nu se găsesc acte judiciare pronunțate în numele unei puteri străine⁸⁰.

Pentru a înțelege importanța, nu totdeauna bine subliniată, a acestor structuri independentiste, este bine să amintim că în tratatele semnate în 1595 de cele două țări române cu Sigismund Báthory, principalele Transilvaniei urmărea o reală vasalizare, neizbutită, a celor două țări și de aceea, justiția apărea ca împărtită în numele lui, ca suzeran, domnul urmînd să devină, în regim nobiliar tipic, un simplu guvernator subaltern⁸¹.

Această trăsătură este, de sigur, cea mai grăitoare oglindire a spiritului de independentă și a luptei pentru asigurarea ei, în organizarea judecătoarească.

Țărănimea liberă. Existența neîntreruptă a unei numeroase țărănimî libere, în satele răzășești (Moldova) sau moșneniști (Țara Românească) sau în sate mixte (țărani liberi și țărani aserviți unui boier sau unei mănăstiri, ori domnului) este o caracteristică importantă a feudalismului ro-

⁷⁸ Ed. cit., p. 256: „că mai bun îți iaste săracul cu cinste decit boiarul cu ocară”; p. 285: „ca să împărtim săracilor dreptatea fără fătărnice”; p. 291: „Cade să domnului să miluiască pre săraci, iar nici pre slugile tale să nu lași”.

⁷⁹ G. Dem. Teodorescu, *op. cit.*, p. 63, la I. Peretz, *op. cit.*, p. 11.

⁸⁰ Chiar sub dominația otomană, cînd într-un litigiu internațional cu latură politică interesind Poarla, Gh. Duca în porunca sa din 17 octombrie 1680 declară că marele om de afaceri polon, Alex. Balaban, sprijinit de regele său, „nous a apporté de l'invincible empereur de Turquie un firman par lequel il m'est ordonné de juger les parties et de faire payer ce qui est réellement dû”. Dar domnul judecă după dreptul țării în materie de drept internațional privat, și dă hotărîri în numele său, împărtînd justiția sa, nu în numele sultanului, care în demersul său politic nu indică vreo hotărîre, ci numai să se ajungă la plata datoriei existente. Este un aspect instituțional (Iurinuzaki, Supl. II/3, p. 209–210) și toate actele acestui mare proces, despre care vezi N. Bejenaru în „Arhiva”, 34, 1927, p. 45–54; cf. N. Stoicescu, *Dictionar al marilor dregători*..., București, 1971, p. 454.

⁸¹ V. Valentin Al. Georgescu și Petre Strîhan, *Judecata domnească (1611–1831). Partea I, Organizarea judecătoarească*, vol. I (1711–1741), București, 1979, cap. I.

mânesc, cu un rol multiplu, din care aici nu interesează decit cel deja subliniat în legătura cu structura marii oști a țării.

Se cunoaște existența unei țărănimii libere în Imperiul bizantin, cu puternice oscilații în ceea ce privește masa ei, precum și coincidența dezvoltării ei maxime cu perioada unei izbutite organizări militare a imperiului. Tot în Bizanț întâlnim procesul de acaparare a pământurilor țărănimii libere de către marii posedanți (δυνατοί, cei puternici), cu o politică de apărare a micii proprietăți țărănești la împărații din dinastia macedoneană (secolul al X-lea). Ambele proceze au fost în ultimele decenii bine studiate de G. Ostrogorsky, N. Svoronos și de bizantinologia sovietică, după studiile lui Fr. Dölger și ale unor bizantinologi ruși.

Până la cucerirea otomană, țărăniminea liberă se regăsește în toate regiunile din Balcani. Ea corespunde oarecum proprietăților alodiale din Occident, aceasta însă cu un rol mai redus și mereu încercuită prin aplicarea principiului *nulle terre sans seigneur*, care la noi n-a existat.

Nu vom aborda aici problemele mult discutate ale originii, dezvoltării și condiției juridice ale acestei pături sociale și ale proprietății ei⁸². În istoriografia noastră actuală existența acestei țărănimii nu mai face obiect de discuție. Unele dificultăți persistă însă în ceea ce privește raportul dintre cnezii-cranici-voievozi din *ius Valachicum*, cnezii-judeci din documentele muntenești și moldovene ale secolului XIV–XV, și cnezii-judeci de mai tîrziu, cînd știm sigur că erau țărani liberi care se puteau vinde ca vecini-rumâni, cu ocină cu tot, sau numai cu capul, sau puteau reveni la statutul lor anterior prin cnezire sau judecire. Pentru noi însă, aici, problema nu este esențială.

Mult mai importantă ar fi statistica demografică și difuziunea teritorială a satelor libere sau a părților libere de sat. Primele cifre, impresionante, privesc abia al doilea deceniu din secolul al XVIII-lea și se mărginesc la Oltenia, unde apar în masă, în jumătatea nordică a provinciei⁸³. Cele pentru Moldova datează din 1849, fiind publicate ulterior în *Notișele statistice* ale lui N. Suțu. Date relative sau fragmentare se mai găsesc și în perioada intermediară, iar pentru Moldova se poate utiliza cu folos binecunoscuta statistică a lui Petru Șchiopul, studiată atent de C. Turcu⁸⁴.

Ceea ce știm cu siguranță este densitatea satelor libere la munte și în regiunea colinelor, față de șes și cîmpie, precum și existența unor nuclee, fiecare cu istoria lui, dar și cu trăsături comune, ca în Vrancea, Tecuci-Bîrlad, Tigheci, Neamț, Cîmpulungul Moldovei etc. Procesul de acaparare boierească sau mănăstirească este constant, cu faze acute, dar, în condițiile date, rezistența țărănimii libere rămîne proverbială. Ea pare să nu fi permis scăderea la mai mult de jumătate din ceea ce ar fi fost fără cotropire și acaparare.

⁸² Literatura problemei este vastă și în general cunoscută. Ne referim îndeosebi la recentele contribuții ale lui P. P. Panaiteanu, Șt. Pascu, Șt. Ștefănescu, H. H. Stahl, C. Cihodaru, I. Donat și la lucrările de sinteză: *Istoria României*, II (1962), C. C. Giurescu, Dinu C. Giurescu (1973), N. Grigoraș etc.

⁸³ H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe*, I, 1959, p. 33–36 (conscriptiția funcționarului austriac Virmonte), p. 37 (catagrafia Țării Românești la 1831, calculată de I. Donat, p. 38–48, statisticile ulterioare).

⁸⁴ Constantinean Turcu, *Cele mai vechi statistici moldovenești (Analiza catastului lui P. Șchiopul)* („Studii și cercetări științifice”, Iași, istorie, VII, 1956, fasc. 2, p. 57–88); cf. Gh. Ungureanu, *Catagrafia locuitorilor Moldovei din anul 1831 (Revista de statistică)*, XIII, 1963, nr. 1, p. 65–74).

Vom încerca să privim aici țărăniminea liberă numai ca factor instituțional în statul de-sine-stăpinitor. Calitățile ei militare — la nivelul de obște și de feudalism și la începuturile celui dezvoltat —, au fost totdeauna recunoscute și bine studiate de istoricii lor. Cum am arătat, ea a fost pivotul *oastei mari*. Satele libere de la marginea țării au devenit în statul feudal, pe linia unei mai vechi tradiții sud-est europene, un fel de sate cu sarcini militare de apărare a trecătorilor prin munți și a granitelor în general, de unde instituții timpurii ca *viglul*, înlocuit încă din secolul al XV-lea prin *posada*, serviciul de pază (strajă) și darea respectivă⁸⁵. Lucrul și prestațiile la întreținerea cetăților, cu un mare rol militar mai ales în Moldova, pînă la mijlocul secolului al XVI-lea, accentuează caracterul *stratiotic* al satelor libere⁸⁶. Din rîndurile țărănimiei libere, direct sau prin legătura prealabilă cu tîrgul sau orașul, se recrutowau unele elemente ale breslelor militare care vor purta numele de roșii (Tara Românească) și călărași. Origine țărănească aveau în secolul al XV-lea voinicii și vitejii, îndeosebi aceia ai lui Ștefan cel Mare⁸⁷. Nu putem urmări aici rolul social și crizele succesive prin care a trecut țărăniminea liberă pînă în secolul al XIX-lea, cînd intră în procesul de modernizare și de formare a burgheziei.

Din datele documentare tîrzii se poate ajunge la un portret moral și social al acestei țărănimii, valabil în linii mari și pentru perioada studiată în lucrarea de față. Dacă „statul țărănesc”, așa cum îl vedea N. Iorga în prima lui vizionare despre intemeierea statelor feudale românești, n-a existat, din analizele marelui istoric și ale celor care s-au ocupat apoi de țărăniminea liberă, elaboarea acestui portret este posibilă și ar fi necesară. Oricum, nu este exagerat să spunem că pentru lupta de independență din secolele XIV—XVI, această țărănimie a fost un factor important, ca și în general pentru păstrarea, cu unele involuții de apărare și de îndătinare mai puțin dinamică și mobilă, a identității etnice și etno-culturale a poporului nostru.

Eficacitatea ei pe linia independenței s-a dovedit pînă la mijlocul secolului al XVI-lea, cînd, pe de o parte, puterea otomană, instalată la Buda și ajunsă sub zidurile Vienei, arunca „la grande peur du monde” asupra întregii Europe, cînd noi arme de luptă, legate de alt sistem economic decît cel compatibil cu poziția țărilor românești, fac din marile oști ale românilor, mai numeroase decît acelea ale feudalismului apusean⁸⁸ un instrument depășit de dezvoltarea istorică. Totodată, fiscalitatea excesivă și acapararea boierească a pămînturilor libere țărănești⁸⁹, fără să facă să dispară această inepuizabilă pătură socială, i-a redus eficacitatea și i-a denaturat inserarea dinamică în evoluția istorică. Ceea ce face să regăsim în portretul ei moral, potențiat pînă la proporții de complex

⁸⁵ Semnalat succesiv de v. Costăchel, A. Cazacu, N. Stoicescu, V. Al. Georgescu; v. acesta din urmă, *Bizanțul și instituțiile românești*..., București, 1980, p. 69, n. 128.

⁸⁶ Cf. E. Stănescu, *Les „stratiotes”, diffusion et survivance d'une institution byzantine dans le Sud-Est de l'Europe (Actes du 1er Congrès d'études balkaniques et sud-est européennes 1966)*, Sofia, 1969, p. 227—234.

⁸⁷ N. A. Constantinescu, *Chestiunea celei mai vechi organizații orășenești la români, vitejii și arțmani* (RI, 31, 1945, p. 87); cf. I. Mutafčiev, *Vojniški zemi*... („Spisanie na bûlg. Akad. naukite”, Sofia, 1923, p. 1—114) și recenzia lui Fr. Dölder, în B.Z., 1926; v. recent, N. Stoicescu, *Curteni și slujitori*, București, 1968, p. 19—24.

⁸⁸ Cf. Manole Neagoe, *Studiu introductiv la N. Iorga, Istoria armatei românești*, p. 12—13.

⁸⁹ Vasta literatură nu se referă îndeosebi asupra perioadei care interesează aici. Pentru „prolimisis” ca mijloc de acaparare, vezi a noastră *Prolimisisul în istoria dreptului românesc*, București, 1965, *passim*.

sociologic, dîrzenia în lupta de supraviețuire, legarea de trecut (îndătinarea), procesivitatea legendară, ca formă legală a luptei de clasă, și legătura pasională cu pămîntul, cu ocina, delnița, dedina și moșia, ca și trecerea lentă dintr-o formă de devălmășie arhaică în altele oarecum modernizate, dar tot variații ale devălmășiei de moș, de bâtrin⁹⁰, pînă la ciocnirea dezorientatoare cu proprietatea privată individualistă de tip burghez, din secolul al XIX-lea.

Formele atenuate de aservire a țărănimii dependente. Țărănamea dependentă, ca și stăpînii feudali, monopolisti și privilegiați, săint cele două pături sociale fundamentale antagoniste ale orînduirii feudale. Legătura lor este dublă: a) o dependență (de intensitate variabilă) personală și b) constrîngerea extraeconomică. Dependența personală se poate limita la persoana țăranului, sau să se repereze și asupra pămîntului, deci să se îmbine cu ceea ce se poate numi o „dependență reală”, simplă modalitate de aplicare a celei personale⁹¹, căci o pură dependență reală, fără elemente de dependență personală, nu mai este o structură feudală⁹². Fără dependență personală, după cum a arătat I. V. Lenin într-un text binecunoscut, feudalul „nu ar putea obliga să muncească pentru el un om înzestrat cu pămînt și care își duce gospodăria proprie”⁹³.

Dacă logica acestei constatări este evidentă și ușor de înțeles, astfel se pune problema pentru societatea feudală în care, ca în cea românească, țărănamea dependentă nu era lăsată în afara *oastei mari*, și deci participă direct la lupta pentru cucerirea și apărarea independenței, fără a fi străină nici de structura cetelor ostășești ale boierilor și mănăstirilor.

Desigur că, în ambele cazuri, țărănamea dependentă își aducea contribuția mai ales prin muncă de război, de cele mai variate feluri, pentru executarea căreia constrîngerea extraeconomică nu era inaplicabilă, luind acum îndeosebi forma de disciplină militară, ca obicei ostășesc.

Aportul ideologic al bisericii sau unele aspecte ale instituției domniei, ale organizării judecătorești etc. ușurau clasei dominante o condiționare mentală și de comportament, și a păturilor neprivilegiate, în sensul participării lor la unele acțiuni despre care micul *Tratat de artă militară* al lui Neagoe Basarab știa să învedereze că ele puneau în cauză nu numai „capul” și interesele domnului (și ale boierilor), dar și viața și avutul tuturor. Instituția *pleanului* (a prăzii de război) ar trebui, de asemenea, analizată, cu regimul ei juridic, parte importantă a dreptului ostășesc, deși în țările române masele populare erau mai mult sensibilizate pentru o solidaritate autonomă, și cu atît mai mult în jurul domniei, prin caracterul excesiv de prădalnic al oricărei năvăliri, mai ales din

⁹⁰ Elaborarea celor trei tipuri de devălmășie a fost propusă de H. H. Stahl, *op. cit.*, p. 1–3, cu o cronologie de ordin tipologic.

⁹¹ A se vedea o sinteză a poziției noastre în *Structures sociales et institutionnelles des Principautés Roumaines (Fin XVIIIe – début XIXe siècle)* („Annales historiques de la Révolution française”, Paris, 28, 1978, nr. 225, p. 371, n. 16): „La notion de dépendance réelle, exclusive d'un lien personnel, est une métaphore; juridiquement et socialement, elle s'analyse comme un mode d'exécution ou une limitation d'une dépendance personnelle (servage ou autre forme atténuée), laquelle, par contre, peut subsister isolément: le cas de l'esclavage du tzigane”.

⁹² Cf. Dinu C. Giurescu, *Tara Românească*, p. 249: „Dependența înseamnă o legătură personală față de un stăpin, nu față de pămînt”, cu referire în notă la C. Giurescu și P. P. Panaitescu.

⁹³ *Opere*, București, 3, 1951, p. 171.

partea tătarilor sau a trupelor otomane, pe linia unei vechi experiențe multiseculare din perioada migrațiilor; numeroasele exemple sănt prea bine cunoscute pentru a mai fi indicate aici ilustrativ. Bine venită ar fi o repertoriere și clasificare structural-tipologică a lor, în ansamblul fenomenului. La Gr. Ureche, prada este o instituție militară reglementată. După bătălia de la Podul Înalt, prădarea Tării Românești a fost limitată la trei zile ⁹⁴.

La nivelul țărănimii române nu s-a aplicat efectiv și bine organizat nici ideea de cruciadă, nici tehnica războiului sfînt (*ȝihad*) de tip coranic. Contra unor adversari din nord sau din vest, biserică ortodoxă dispunea de ideea religioasă mobilizatoare a războiului contra schismaticilor, purtînd denumirea peiorativă de *latini*, care suferise aceeași cădere semantică întîlnită la termeni ca *hellênoi* sau *pagani*. Mobilizarea majoră și cu mult mai eficace era aceea a războiului împotriva *păgînilor*, în funcție de care *Tratatul de artă militară* al lui Neagoe Basarab distinge chiar structural două tipuri de război. Sursele care coroborează această poziție sunt numeroase. Războiul contra „*păgînilor*” corespunde unei forme românești de război sfînt și național, în același timp. Țărănamea aservită, care resimtează cea mai direct și mai aspru efectele unor năvăliri „*păgîne*”, nu putea să rămînă indiferentă la purtarea unui război împotriva unor astfel de primejdii.

Dar la toate aceste linii de forță se adaugă pînă în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, și una de ordin social, pe care o vom numi „forma atenuată de aservire a țărănimii dependente”. Analiza ei nu implică imposibila trecere în revistă a problemelor legate de originea, data de apariție și statutul juridic ale acestei țărănimii. În secolul al XVI-lea, dependența avea îndărătul ei mai multe secole. Nimeni nu poate preciza astăzi și dovedi cînd și în ce condiții concrete a existat o perioadă anterioară secolului al XIV-lea, în care țărănamea era absolut și egal liberă. Se știe, de altfel, că într-un anumit mod nici boierul nu se bucura de o libertate absolută, cunoscînd și el o dependență (vasalică) și o închinare nobilă.

În documentele noastre, țărani dependenti la început nu se vînd, nu se dau în proprietatea cuiva, ci se închină viitorului stăpin, laic sau eclesiastic, aşa cum țara se închină domnului, sau bunurile ctitoricești se închinău unei *pia causa* prin intermediul bisericii. Ca urmare a închinării, stăpînul va *fîne* pămîntul și implicit persoana celui ce s-a închinat „cu sufletul său”; această ținere devine transmisibilă. Cînd ea poartă asupra pămîntului, se transmit și cei închinăți cu persoana lor. Aici legătura *reală* joacă în favoarea țăranielui dependent, care nu rămîne muritor de foame, munca lui fiind, de altfel, elementul cel mai prețios al unei exploatari agricole feudale. Dar țărani avea încă un drept de strămutare, după îndeplinirea tuturor obligațiilor rezultînd din închinare și prin darea în mîinile stăpînului a unei „*găleți*” de strămutare. Aici, legătura „*reală*” nu este atît de tare, ca în *rumânia* sau *vecinia* propriu-zise, încît să permită stăpînului să refuze strămutarea și să exercite o stăpînire atît de intensă încît țăraniul să fie *legat de glie*. Prin strămutare, țăraniul își pierde ocina și dependența „*reală*” apare ca inexistentă, afară de cazul în care *găleata* este interpretată ca o răscumpărare a acestei dependențe. Dar ea este

⁹⁴ Gr. Ureche, *p. cit.*, p. 101.

firesc să fie în primul rînd o răscumpărare a dependenței personale a cărei existență nu poate fi de nimeni pusă în discuție.

Cu această structură, dependența din secolele XIV–XV era ea de altă natură decit mai tîrziu? Istoriografia marxistă o definește ca o proprietate incompletă asupra persoanei țăranului. Or, nici grava legare de glie nu este o proprietate completă (ca stăpînirea asupra sclavului antic, declarat o simplă *res, instrumentum vocale*). Noțiunea de proprietate nu ne permite deci să definim cele două grade de dependență, decit dacă adăugăm, după epocă, o precizare cantitativă (de intensitate) la noțiunea de (*proprietate*) incompletă.

În istoriografia generală s-a căutat de mult soluția unor astfel de probleme într-o noțiune specific feudală, care să marcheze diferența la care ne referim, prin însăși natura stăpînirii feudalului asupra țăranului dependent. Legarea de glie din secolul al XVII-lea s-ar defini ca un drept de proprietate, iar dependența atenuată din secolele XIII–XV, ca o magistratură sau judicatură, ca o stăpînire încă nereificată complet. Judecia cnezelui în teoria lui Radu Rosetti era o astfel de judicatură transformabilă eventual în drept de proprietate.

Cel care a reprezentat mai clar în istoriografia noastră recentă o astfel de poziție a fost P. P. Panaiteescu⁹⁵. Pentru el, „stăpînirea boierilor asupra pămîntului în această perioadă era o judicatură asupra obștii sătești supuse care-l muncea, un patronaj, nu o proprietate... avea folosința moșiei, boierul avea o stăpînire superioară, care dădea drept la dijmă; el cîrmuia satul ca un suveran. Raportul dintre țărani și senior... se poate numi dependență personală, țăranul era omul stăpînului, cum boierul era omul domnului”. Țăranul dependent datora supunere și ascultare stăpînului său, nu era îndatorat a produce venit pentru acesta. Boierul avea venitul satului. Țăranul nu făcea clacă pe rezerva inexistentă a boierului, ci datora servicii feudale de curte: pază, transporturi, tăiatul lemnelor din pădure, repararea și întreținerea curții și a morilor. Venitul boierului lua forma de dijmă (zeciuaială), servicii (nu clacă agricolă) și venituri meșteșugărești: moară, piuă, torcătorie de lînă, dîrste. Țăranul avea drept de strămutare în condițiile arătate.

Este suficient atât pentru a putea conchide că, pînă la jumătatea secolului al XVI-lea, dependența feudală era atenuată față de cea din perioada următoare și că această structură a exercitat neîndoilenic o influență pozitivă asupra inserării țărănimii dependente în lupta pentru independentă. Această constatare este valabilă pentru toate categoriile de țărani dependenți de care se ocupă istoricii problemei și în ale căror detalii nu este cazul să intrăm. P. P. Panaiteescu distinge pe țăranul dependent în mod ereditar, de oamenii cu învoială, cu un statut mai ușor, formînd o categorie mai redusă numerică în secolul al XV-lea. Dependența lor temporară nu trecea la moștenitori, nu comporta munci de curte și munci feudale, fiind un fel de arendași ai loturilor lor. În Moldova situația ar fi fost mai neclară, lipsind în secolul al XV-lea și o terminologie tehnică pentru a desemna pe țăranul dependent. Diferența crea socială a țărănimii ar fi fost mai puțin accentuată. În studiile lor remarcabile

⁹⁵ Dreptul de strămulare al țărănilor în jăriile române (pînă la mijlocul sec. XVII) (SMIM, 1, 1956, p. 63–122) (cf. p. 70–79).

despre renta feudală în Tara Românească și Moldova⁹⁶, St. Ștefănescu, D. Mioc și H. Chircă, observând lipsa unei terminologii specifice pentru secolele XIV-XV, disting pe poslușnici de colibași, sloboziani, lăturași și pe cnezii fără ocină, aceștia din urmă fiind în realitate liberi, dar supuși unei continue presiuni de trecere în rîndul dependentilor. Cât privește categoria mai largă a *săracilor* (*siromahilor*), numiți în Moldova *uboghi*, un studiu recent îl definea ca „masa principală a populației — sătești sau orășenești — care își avea averea ei proprie de care dispunea după plac”⁹⁷. Poziția lor juridică față de averea lor proprie depindea de faptul dacă erau dependenți sau liberi deplin, deoarece se știe că, în opozitie cu *robul* (și cu atit mai mult cu sclavii antici), țăranii dependenți intrau în categoria *liberilor*, dependența nefiind în feudalism substanțial antitetică libertății.

Pentru a învedera atenuarea aservirii țăranilor în secolul al XV-lea și poziția domniei față de ei, tocmai în cazul unei alianțe necesare cu ei, semnalăm cunoscutul document de la Mircea cel Bătrân din <1407> în care, adresându-se satelor supuse mănăstirii Tismana, le dă poruncă: „iar dacă cineva vă minte cumva, să nu vă încredeți nicidcum. . . toate să fie ale mănăstirii. . . , iar alții dintre boierii domniei mele să nu cuteze să incerce. Cine ar umbla printre voi, dintre boierii domniei mele, ca să vă ia sau să vă tragă la alte munci, pe oricine să-l loviți în cap”⁹⁸. Este firesc ca un astfel de doină să fi putut conta pe un sprijin efectiv și din partea țărănimii dependente în eforturile lui de a apăra dependența întregii țări.

Rolul bisericii în lupta pentru independență. Prin structura ei ecumenică și prin universalismul doctrinei ei de bază, biserică creștină apare, la prima vedere, sau ca un factor exterior sau ca unul neadaptat confruntărilor care duc la o luptă pentru independență. În realitatea istorică însă, amestecul ei este de neînlăturat și intervenția ei a făcut adesea ca balanța să se plece de partea cea bună.

În Tara Românească, domnia s-a dovedit de la început destul de puternică pentru ca organizarea mitropolitană a bisericii, chiar cu mitropoliți greci, să aducă statului sporul de prestigiu lăuntric și internațional de care avea nevoie, și aceasta pe linia bizantină a unei biserici bine integrată în politica generală de stat. Această linie de dezvoltare a devenit românească și n-a putut fi tulburată cu nimic prin apropiata cădere a Constantinopolului sub turci sau prin problemele generale create în noui imperiu, întregii biserici creștine.

Fiind vorba de o ortodoxie răsăriteană, ea nu putea să nu fie dominată de două poziții fundamentale: una, în raport cu creștinismul catolic, inseparabil în Transilvania de alianța cotropitoare și exploatațioare a coroanei regale ungare și a bisericii sale catolice, iar alta, în raporturile cu noui Imperiu otoman, din cauza distorsiunii religioase pe care o intro-

⁹⁶ D. Mioc, H. Chircă și St. Ștefănescu, *L'évolution de la rente féodale en Valachie et en Moldavie du XIVe au XVIe siècle* (NEH p. 221—252); St. Ștefănescu, *Considerații asupra terminologiei „vlah” și „rumân” pe baza documentelor interne ale Țărilor Românești din veacurile XIV—XVI* (SMIM, 4, 1960, p. 63—75); idem, *Despre terminologia țărănimii, dependente din Tara Românească în sec. XIV—XVI* („Studii”, 15, 1962, p. 1 155—1 170); idem, *Evoluția proprietății feudale în Tara Românească pînă în sec. XVII* („Studii”, 11, 1958, nr. 1, p. 53—65); idem, *L'évolution de l'asservissement des paysans de Valachie jusqu'aux réformes de Constantin Mavrocordat* (RRH, 8, 1969, p. 413—425).

⁹⁷ St. Ștefănescu, *Despre terminologia țărănimii*, p. 1, 161.

⁹⁸ DRH, B, I, p. 71—72.

ducea deosebirea atât de virulentă de credință între cuceritori și popoarele cucerite sau vasalizate.

Este inutil și chiar neîngăduit ca istoricul modern să încerce a recompozune ipotetic un curs imaginar al istoriei în funcție de un „dacă” din afara realității istorice date. Cum s-ar fi petrecut cucerirea Transilvaniei dacă români n-ar fi fost separați de cuceritori prin ortodoxie? Sau cum s-ar fi desfășurat politica papală în sud-estul Europei dacă cele trei țări române ar fi intrat ca un factor activ și concurent în jocul politic al regiunii?

Trăinicia organizatorică a ortodoxiei și statornicia populară în legătura ei cu biserică moștenită și îndătinată au constituit factori de definire ai unei identități care a stat la baza eforturilor de apărare și cucerire a independenței în secolele XIV–XVI și de păstrare a individualității naționale în tot decursul dominației otomane, care n-a lăsat la nordul Dunării impactul cunoscut în alte regiuni de la sudul ei.

Cum s-a manifestat acest rol? Nu prin specificul unor structuri instituționale. Pe această linie, numai poziția modestului cler de țară, pusă în lumină de N. Iorga, poate fi subliniată. Ea a asigurat o legătură mentală și afectivă deosebit de puternică în umilință ei, între instituțiile bisericii și sensibilitatea maselor populare. Reacția acestor mase, care a făcut din credința bisericii o *lege* și chiar *legea* prin excelență, a dus firesc la identitatea imperativelor religioase și politice ale independenței și ale luptei pentru cucerirea ei.

Față de mecanismul sentimentului religios în conștiințele credincioșilor și mai ales în perioade dominate de acest sentiment, valoile, actele, obiectivele de diversă natură au avut totdeauna de căsărit prin integrarea lor într-un context religios. Și din punct de vedere politic și din punct de vedere programatic, cauza independenței naționale s-a colorat firesc cu puternice accente de consacrare religioasă. Pe această linie, s-a ajuns la o solidaritate ideologică a acțiunii politice și a credinței religioase, aspectul strict instituțional folosit în acest scop fiind cu totul secundar și nesemnificativ.

Alianța feudală dintre domnie și biserică s-a tradus, după cum se știe, prin avantaje materiale considerabile acordate bisericii sub formă de dăinii domnești de sate și moșii, precum și prin frecvențe și ample imunități. La finele secolului al XIV-lea și în prima jumătate a secolului al XV-lea și existat tendință cu totul excepțională ca unele sate ale unor mănăstiri foarte apropiate de domnie (Vodița în Țara Românească) să fie scutite și de serviciul la oastea cea mare pentru țărani satelor respective. Această practică nu s-a impus, fără să putem spune dacă a fost decisivă voința domnească, sau solidaritatea națională a ierarhiei bisericești, probabil și una și alta.

Comportarea bisericii se oglindește și în implantarea obiceiului ca luptele victorioase împotriva unui dușman cotropitor să fie marcate în conștiința colectivă prin zidirea unei biserici de mulțumire, obicei căruia un domn ca Ștefan cel Mare i-a dat cea mai insistență și strălucitoare atenție. Contribuția, ca și avantajele bisericii, în stabilirea acestui obicei au fost neîndoioenice. Pe planul ideologic și al mobilizării morale a conștiințelor în toate straturile societății românești, această contribuție a fost pozitivă și fericită pentru îmbogățirea patrimoniului cultural al țării.

În participarea ei la luptă pentru independență față de noua mare putere otomană, biserică s-a găsit confruntată și cu grava problemă a

războiului de cruciadă. Or, cruciada era o structură de „război al creșnității”, depășită de istorie și, după transformarea ei, la 1204, în cucerire apuseană a lumii bizantine, compromisă în primul rînd în ochii bisericii ortodoxe. La finele secolului al XIV-lea ideea de cruciadă antiotomană nu dispăruse cu totul. Cînd cneazul Lazăr al sîrbilor, după biruința de la Pločnik, vrea să continuie lupta, el se gîndește la o „cruciadă” împotriva „necredincioșilor”, fără a găsi ecoul așteptat; ungurii nu răspund chemării, iar alte state balcanice nu fac eforturi apreciabile. După cronicarul turc Seade din, ar fi participat și Tara Românească și Moldova. După Leunclavius, numai cea dintîi. Lupta de la Kossovopolje (Cîmpia Mierlelor), la 15 iunie 1389, se termină prin înfîringerea creștinilor și moartea lui Lazăr. Cruciada din 1396, poate ultima care se apropiie încă de cruciadele „clasice”, și care se termină cu dezastrelul de la Nicopole, a fost inițiată de Sigismund, regele Ungariei, cu sprijin îndeosebi apusean, deși Bizanțul și Tara Românească nu lipseau din coaliție. Biserica nu înțelegea sau nu putea combate astfel de coaliții.

Se poate spune că în tot secolul al XV-lea ideea de cruciadă creștină rămîne vie în țările române, ca străbătînd politica externă a lui Ștefan cel Mare. Nici în 1426, biserica nu se opune unei „cruciade” regionale (Polonia, Ungaria, Moldova) împotriva turcilor. La Brăila, unde trebuia să se întîlnească cele trei armate, ceilalți doi cruciați așteptără zadarnic timp de două luni pe unguri. În 1427, cei care nu sosesc sunt polonii și moldovenii, iar în 1428, ungurii și polonii, fără moldoveni, fură nimiciți. Irealitatea europeană a unei cruciade antiotomane făcea să dispară pentru biserică română problema care s-ar fi putut pune în alte condiții, determinînd-o să adopte o poziție totdeauna favorabilă pentru ideea de luptă împotriva turcilor, fără a-și face iluzii asupra solidarității creștine în fața celorlalte interese divergente pe plan economic și politic. În micul *Traitat de artă militară* din *Învățărurile lui Neagoe Basarab*, care nu este străin de doctrina bisericii răsăritene, am văzut absența oricărui ecou al ideii de cruciadă. Ea își trimite însă încă ecoul în *Letopiseșul* lui Gr. Ureche atunci cînd evocă epoca lui Ștefan cel Mare.

În secolul al XV-lea însă, și pînă la 1715, continuă să existe în Europa un statut juridic de cruciadă, care este pus în mișcare sau proiectat de diverse forțe interesate și adesea de biserică catolică, fără de care acest statut nu putea lua ființă, măcar sub forme minore, ca privilegiile și indulgențele de cruciadă. În realitate, biserică se alătura sau promova anumite coaliții sau alianțe politico-militare, cu interesele, contradicțiile și limitele lor foarte profane și realiste. În proiectul de cruciadă atribuit lui Andrei Báthory la finele secolului al XVI-lea în Polonia, Rusia nu era exclusă dintr-o coaliție al cărei statut juridic urma să se perfecteze la Roma. Împrejurările la care ne referim pun în discuție persistența structurii, spiritului și finalității cruciadelor „clasice”, nelipsite nici ele de un complex substrat economico-politic⁹⁹.

⁹⁹ Pentru aspectul juridic-instituțional, v. M. Villey, *La croisade. Essai sur la formation d'une théorie juridique*, Paris, 1942; cf. T. Richard, *Croisades* în (*Encycl. Universalis*, V, 1968, p. 146–153). Pentru proiectul lui Báthory, v. R. Clocan, *Etienne Báthory et l'idée croisade („Balcania”)*, VIII, 1945, p. 154–178), nuntă papal Bolognetti fiind legată și de acest discutat proiect. Literatura problemei fiind prea vastă, trimitem la N. Iorga, *Brève histoire des croisades et de leurs fondations en terre sainte*, Paris, 1924; C. Erdmann, *Entstehung der Kreuzzugsgedanken*, Stuttgart, 1935; S. Runciman, *A. History of the Crusades I–III*, Cambridge, 1951–1954; P. Thorp, *Criticism of the Crusades*, Amsterdam, 1940; P. Alphandary și A. Dupront, *La Chrétienté et l'idée de croisade*, I–II, Paris, 1948–1959. Pentru „la

Alianțe cu statut de cruciadă conduce Iancu de Hunedoara, cea de la Varna (1444) fiind socotită, prin eșecul ei, hotărtoare pentru cădere Constantinopolului în 1453. Spre asemănătoare „cruciade” își îndrepta apelurile Ștefan cel Mare în lupta lui pentru independență. Spre o coalitie de acest fel mergeau eforturile unui mare boier din Țara Românească la 1583, pe lîngă nunțiul papal în Polonia, A. Bolognetti, care le transmitea la Roma, cardinalului Galli. De data aceasta, pe lîngă ajutorul Rusiei, se avea în vedere și sprijinul popoarelor supuse Porții otomane. Era deja expresia unei noi concepții politice, mai vădită în proiectul unui român balcanic, Pomerino Pofostrofati care, adresându-se conducătorilor Venetiei, insista asupra faptului că speranța de a învinge pe dușmani rezidă „nelle virtù et favore delli popoli di quelli paesi et non in multitudine di stranieri”¹⁰⁰. Boierul român se adresa ierarhiei catolice, probabil, pentru a încerca să obțină statutul juridic de cruciadă, pe care biserica nu încetase să-l practice. Era un fel de preludiu, abia schițat al epopeei eliberatoare a lui Mihai Viteazul. Acesta însă se va lega direct de politica imperială a curții de la Viena și Praga, și de loc de aceea de cruciada clasică, fie ea reactualizată.

În toate aceste demersuri și încercări, cu rezultatele știute, biserică română, oamenii politici sau masele populare n-au făcut nici o dificultate, dimpotrivă, au fost favorabile colaborării antotomane cu orice alt stat din Europa, aceasta spre deosebire de Occident, unde, pînă la reacția umanistă, nu s-a ezitat să se considere căderea Constantinopolului ca o merită pedeapsă aplicată schismaticilor bizantini de însuși Dumnezeu care, în nepătrunsa lui judecată, alesese pe turci ca executori ai pedepșirii hotărâtă de el¹⁰¹. Fără accent de război interconfesional, ideea se regăsește la Gr. Ureche: (Turcii) „sîntu de Dumnezeu lăsați certare creștinilor și groază tuturor vecinilor de prinprejur”¹⁰².

Biserica răsăriteană răspunse și ea cu aceeași monedă, făcînd mai ales după 1204 din *latini* un termen peiorativ. Dar criza ideii de cruciadă se oglindește și în prioritatea dată uneori prozelitismului catolic, în contextul unor reale sau aparente eforturi de a organiza lupta împotriva otomanilor. Ca urmare a planurilor de cruciadă elaborate la așa-zisul Congres de la Cracovia (1364), Ludovic de Anjou, regele Ungariei, înțelegea să-și mărească presiunea religioasă și astupra lui Vladislav Vlaicu

grande peur du monde” (*Türkenfurcht*), v. bibliografia citată în studiul nostru „*La grande peur du monde*” dans *l’Europe du XVIe siècle* (în curs de apariție); cf. C. Göllner, *Turcica. Die europäischen Türkendrucke des XVI Jahrh.*, I, (1501–1550), București–Berlin, 1961; *dece supra*, n. 35.

¹⁰⁰ Pentru proiectele lui Ivașcu Golescu și Pofostrofati, v. Florin Constantiniu, *Un proiect românesc de coalitie antotomană în ultimul sfert al secolului XVI* („Studii”, XVI, 1963, p. 673–680) (citatul la p. 678, unde se semnalează un proiect occidental, asemănător, al căpitanului de la Nouă, în serviciul lui Henric al IV-lea. Autorul nu prezintă coalitia proiectată ca o cruciadă).

¹⁰¹ *Commentariorum ... libri XI* (redactate între 1500–1527) ale raguzanului Ludovic Crijeva, zis Tuberon, la Agostino Pertusi, *Premières études en Occident sur l'origine et la puissance des Turcs* (Association des Etudes du Sud-Est européen, Bulletin, București, X, 1972, p. 49–94) (cf. p. 88–92): *Destinaverat enim deus ut rei eventus exfirmavit, Graecorum nomen delere, praeterera quod non modo ius Romanum spreverant Pontificis, sed etiam a recto christiana religionis ritu iam fre d fecerant* Pentru alte motive, opul a fost pus la Index

¹⁰² *Letopiseul*, ed. cit., p. 127.

și asupra lui Strașimir de la Vidin ; *basileus*-ul Ioan al V-lea Paleologul, venit la Buda pentru a obține ajutor împotriva turcilor, se vede silit să accepte convertirea la catolicism, iar la întoarcere țarul bulgar de Tîrnovo și Strașimir îl împiedică să ajungă la Constantinopol. Prin acțiunea întreprinsă asupra Vidinului, prin crearea unui Banat al Bulgariei și prin presiunile exercitate asupra lui Vladislav-Vlaicu, adevăratul scop al cruciadei era expansiunea coroanei apostolice spre Bizanț. Din acest efort de cruciadă, nu rămîn, cu dureroase efecte durabile, decît cele două diplome ale lui Ludovic din 28 iunie și 20 iulie 1366, reexaminate recent de Ș. Papacostea. Prin ele regele punea criteriul confesional la baza întregii lui politici de transformare a românilor transilvăneni în populație tolerată, fără drepturi politice, în ciuda poziției lor de națiune majoritară. Totodată se combătea fără succes lupta țărilor române pentru consolidarea independenței lor față de coroana ungăra¹⁰³.

---

¹⁰³ La n. 25, pentru atestarea lui *domn* în texte religioase din sec. XVI, se pot consulta lucrările clasice de istoria limbii române (O. Densusianu, Al. Rosetti). La nota 31, v. Henri H. Stahl, *Teorii și ipoteze privind sociologia ortodoxiei tributale*, București, 1980. La p. 59 – 91, pentru ideea imperială, v. *Le concept d'Empire*, sous la direction de Maurice Duverger, Centre d'analyse comparative des systèmes politiques, Paris, 1980, în care Hélène Ahrweiler prezintă Imperiul bizantin ; se reia și se duce mai departe ancheta din *Les Grands Empires*, sous la direction de John Gilissen, Recueils de la Soc. J. Bodin, Bruxelles XXXI, 1973.

La p. 232, n. 60, se pot vedea și fragmentele din Nicolae Densusianu publicate de I. Oprișan în „Manuscriptum”, X – XI, 1979 – 1980.

La p. 224, n. 48, v. Ștefan Pascu, *Les institutions centrales des Pays Roumains à l'époque féodale* („Bulletin de la Fac. des Lettres de Strasbourg”, Strasbourg, 1967, p. 389 – 404) (p. 39) : „maître par soi même, seul maître” = independență ; în concepția domnitorilor noștri, „suzeranitatea polonă” sau tributul plătit Porții „ne portaienți pîs atteinte à la souveraineté des Pays Roumains”.

Gospodin, în ambele țări, și *gospodar* în Moldova, apar în slavona de cancelarie la o dată cind țara cunoștea termenul de *domn*. Termenii de cancelarie se vor impune administrativ, alături de *domn* cu numeroasele lui deriveate, fără a-l înălțura. Un studiu comparativ al cronologiei tuturor elementelor de titulatură a monarhilor din estul și sud-estul Europei ar fi necesar ; v. o recentă contribuție a lui Marc Szczepanik, *The Title of the Moscovite Monarch up to End of the Seventeenth Century* („Canadian-American Slavic Studies”, CXXXVI, 1979, nr. 1 – 2, p. 59 – 81).

În problema ideii imperiale, v. recent, Carmen Laura Dumitrescu, *Pictura murală din Țara Românească în veacul al XVI-lea*, București, 1978.

Terminologia politico-geografică și etnică a țărilor române în epoca constituirilor statale

După retragerea administrației și a armatei romane din provincia imperială Dacia, izvoarele narrative antice tîrzii și medievale timpurii au continuat să desemneze această zonă geografică și etnică cu denumirile vechi de *Dacia* și *daci*. Romanitatea orientală abandonată de către împăratul Aurelian valurilor succesive ale neamurilor nomade intră de fapt într-un anonimat terminologic, contemporanii alegînd între o terminologie ce nu-și mai afla acoperirea oficială, și una ce viza numai acea realitate politică sau etnică care-și exercita efectiv sau nominal puterea și în acest spațiu. În acest cadru terminologic se va dezvolta romanitatea orientală din fosta Dacie imperială pînă se va constitui într-o nouă realitate etnică și apoi pînă ce aceasta din urmă va alcătui o nouă realitate politică. Intrarea lor în conștiința vremii este marcată de primele mențiuni scrise ale acestor noi realități, cea etnică fiind evident mult anterioară celei politice.

Incepînd cu cel de-al treilea deceniu al secolului al XIV-lea terminologia acestui spațiu află o îmbogățire calitativă datorită întemeierii primului stat feudal românesc. O mai veche terminologie, referitoare la acele „țări românești”, își găsește acum o acoperire și justificare deplină prin înscrierea primului stat feudal românesc pe harta politică a Europei sud-estice medievale.

Vitalitatea și ascendentul internațional al românilor și „țărilor” lor în perioada imediat premergătoare alcăturilor statale este ilustrată pe de o parte de acțiunile românilor nord-dunăreni (ungro-vlahi) în Peninsula Balcanică (1323) dar și în mai îndepărtata Austrie unde participă la bătăliile de la Mühldorf (1320, 1326), aceasta fiind de fapt o prelungire a unei prezențe românești militare semnalate pe aceste meleaguri încă din a doua jumătate a veacului trecut. Concomitent își face apariția în izvoare Dobrogea (1320, chiar dacă încă nu sub acest nume), provincie veche românească, ce va intra în componența Țării Românești la finele secolului constituiri sale. Lumea orientală își sporește cunoștințele terminologice, teritoriul viitoarei Moldove apărîndu-i ca o „țară a românilor” (*Avalac*, încă în 1299) pentru ca geograful și cronicarul arab Abulfeda să consemneze la 1321 și el o „țară a vlahilor”: *Alualak*.

Această prezență a românilor nord-dunăreni în conștiința vremii de o calitate terminologică superioară perioadei premergătoare ilustrată ea însăși gradul superior de dezvoltare a societății românești în ajunul constituirii ei — în parte — într-un stat de-sine-stătător.

Acesta s-a alcătuit prin contopirea mai multor formațiuni politice prestatale. Procesul a fost condus de către un exponent al clasei dominante : domnul (voievodul) Basarab I, „Întemeietorul” pe care documentele cancelariei angevine îl rețin începând cu anul 1324 ca fiind „voievodul nostru Transalpin”¹.

Numele acestei creații statale românești a fost *Tara Românească* (cu corespondentele ei externe *Terra Valachorum*, *Walachenland*, *Zemlia Vlaška*, *Zemlia Woloska* etc.). Primul element al acestui nume de stat, *tara*, reflectă terminologic procesul de alcătuire a Tării Românești prin unificarea formațiunilor politice locale — acele numeroase *țări românești* din izvoarele anterioare. Al doilea element al denumirii are un conținut exclusiv etnic. Ambele părți componente ale denumirii (contopite în de asemenea mai vechile denumiri de *Valachia*, *Walachei* etc.) oglindesc de fapt pe plan terminologic teoria lui Nicolae Iorga despre străvechile „romaniae populares”.

Denumirea terminologică oficială *Tara Românească* are o delimitare precisă din punct de vedere al acoperirii ei politice. Dar ea conține și un element teritorial și unul național-etnic care se precizează reciproc. Tara este spațiul geografic locuit de români — de aceea ea este Românească.

După trei decenii de la întemeierea Tării Românești aflăm de constituirea celuilalt stat român : *Tara Moldovei*. Prima componentă a acestei creații statale românești are valoarea terminologică și semnificația politico-geografică identică cu cea din *Tara Românească*. Că *Moldova* a fost de asemenea o țară românească o va ilustra cu prisosință conștiința terminologică pe care o vom prezenta mai jos, dar creația statală a lui Basarab luase oarecum posibilitatea unei reeditări terminologice analoage pentru o creație analoagă din mai multe puncte de vedere. Formaținea statală românească a lui Bogdan de la est de Carpați s-a numit aşadar *Moldova*. Acest termen a fost interpretat în mai multe feluri. S-a făcut o asociere etimologică între numele eponim al rîului Moldova și denumirea statală sau între numele primei capitale moldovene Baia (Mulda, Molda, Moldau etc.) și statul Moldovei². Ambele explicații inversează raportul etimologic, atestările terminologice ale rîului și orașului fiind posterioare primei atestări a termenului statal ! Un filolog român de renume mondial a încercat pe baze toponimice o etimologie : pornind de la numeroasele nume de localități *Molid* (și variante) pe teritoriul Moldovei și de la sufixul slav feminin — *ova*, Iorgu Iordan opinează aşadar pentru „o țară a molzilor”³. În sprijinul acestei interpretări ar putea fi adus termenul (de mai tîrziu) al acelei „țări a fagilor”, Bucovina, dar în esență și această etimologie este tributară, deci deficientă și nesatisfăcătoare, atestărilor documentare tîrzii ale topónimicelor *Molid*.

¹ Hurmuzaki, I/1, p. 591—592.

² Trecerea în revistă a acestor explicații la Vasile Maciu, *Semnificația denumirii statelor istorice române* („Revista de istorie”, XXVIII, 1975, nr. 9, p. 1 301—1 332).

³ Iorgu Iordan, *Numele Moldovei* („Viața românească”, aprilie 1920, p. 275—277).

După opinia noastră este necesară pornirea de la o terminologie precedentă pe care o aflăm în numele acelui demnitătă tătar „Ymor filius Molday” din anul 1287⁴. Acest termen *Molday* (care poate însemna o persoană, dar și un teritoriu!) a fost avansat de Aurel Decei ca o ipoteză etimologică pentru denumirea Moldovei, dar respins de Gheorghe I. Brățianu⁵ și de atunci nu a mai fost luat în seamă. Acest termen dovedește în orice caz existența „Moldovei” înaintea alcăturirii ei, și cum o face de altfel și acel Alexander Moldaowicz din anul 1334/35⁶, interpretat de P. P. Panaiteescu ca un negustor din Baia (Mulda), de unde concluzia sa: aceasta ar dovedi existența orașului „înainte de întemeierea țării. Deci, întâi a fost rîul, numele său l-a luat tîrgul, apoi toată țara”⁷. Mai degrabă numele acestui martor trimite la acel *Molday* tătar din anul 1287. Credem aşadar că *Moldova* își reclamă originea din acest mediu terminologic. În favoarea opiniei noastre amintim de frecvența recurgerei a denumirilor de țări pornindu-se de la numele unei persoane extins asupra întregului teritoriu, exemplele cele mai elocvente și cu rezonanțe românești fiind „Blachia terra Assani”, „Terra Basarab”, „Basarabia” și „Bogdania”. Să nu uităm în plus implicațiile internaționale tătare ale descălecării moldovene ca act de constituire statală! În favoarea opiniei noastre stă și apariția termenului *Moldova* la un an după creația statală din anul 1359.

Primele decenii de existență statală românească au fost marcate de efortul de consolidare internă și de afilarea unor granițe etnice și politico-geografice care să acopere întreaga realitate etnică românească precum și de un efort similar extern de a-și apăra ființa statală împotriva pretențiilor marilor puteri feudale vecine. Acest efort conjugat își va găsi o oglindire adekvată — și o încoronare — în titlurile domnilor români de la finele secolului întemeierilor.

În acest cadru, intern și extern, va evoluă și terminologia geografico-politică și etnică a spațiului românesc.

Terminologia etnică se prezintă destul de unitară, realitatea românească fiind ea însăși unitară. Întregul spațiu românesc este acoperit cu o terminologie adekvată: *Valachi*, *Olachi* (*Alachi*), *Vlachi*, *Valacali*, *Valaschi*, *Vlochi*, *Blaci*, *Walachen* (*Wolochen*, *Walochen*). Lipsesc terminul de moldoveni, apar în schimb *Olachi transalpini* respectiv *transsilvani*. O mențiune specială se cuvine acelor *Olachi Romani* din anul 1345, termenul exprimând atât unitatea de neam, cît și conștiința originii române a românilor⁸.

În schimb, terminologia politico-geografică ni se înfățișează de la început într-o varietate impresionantă. Fenomenul denumirilor multiple pentru state ale aceluiași popor nu este specific poporului român⁹; el se întâlnește în toată Europa medievală pînă la constituirea statelor

⁴ Ladislaus custos Gazariae, *Relatio de Tartaria Aquilonari data Caphae* (10 Aprilis 1287), ed. Girolamo Golubovich (*Biblioteca bio-bibliografica della Terra Santa e dell'Oriente francescano*, II, Quaracchi, 1913, p. 443–445).

⁵ *O enigmă și un miracol istoric: poporul român*, București, 1940, p. 111 și n. 2.

⁶ Nicolae Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 204; D. Onciu, *Scrisori istorice*, ed. A. Sacerdoțeanu, I, București, 1968, p. 484.

⁷ *Numele neamului și al țării noastre* (*Interpretații românești*, București, 1947, p. 103).

⁸ V. A. Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, București, 1972, p. 41.

⁹ Așa cum susține P. P. Panaiteescu, *De ce au fost Țara Românească și Moldova fără separate* (*Interpretații românești*, p. 131–148) și *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969, p. 302–304.

moderne, unificate și centralizate și, ca și în cazul Moldovei și al Tării Românești, există aceeași paralelă de denumiri politico-geografice de o varietate extremă și de denumiri etnice unice. Ceea ce s-a impus, însă, în cele din urmă a fost elementul comun și unificator, procesul acesta fiind marcat de o restrîngere treptată a denumirilor politico-geografice (dună o primă fază de explozie terminologică) care se apropie tot mai mult de cea național-etică pînă ce se confundă și se suprapun și terminologic.

Tocmai acest proces din secolul al XIV-lea ne propunem să-l urmărim, insistînd îndeosebi asupra acelor termeni care reflectă conștiința realităților majore românești în terminologia medievală, cum ar fi unitatea de neam, romanitatea românească, continuitatea daco-romană și apoi românească.

În prima atestare documentară sigură a lui Basarab Întemeietorul (26 iulie 1324)¹⁰, acesta este numit *Transalpinus*. Acest termen apăruse încă cu un veac înainte (1225) într-un document al papei Honorius al III-lea : *terra transalpina*¹¹, fiind apoi dat uitării, teritoriul fiind numit „ultra montem, montes (alpes) nivium” pentru a apărea a doua oară abia în anul 1331¹², după care el devine deosebit de frecvent în documentele externe, iar începînd cu a doua jumătate a veacului al XIV-lea și în cele interne scrise în limba latină fie sub forma adjectivală a voievodului (*Transalpinus*), fie ca specificare geografică a țării : *Terra Transalpina, partes transalpinae*. Inițiativa acestei terminologii se află în cancelaria maghiară de unde termenii trec în cea a Curiei papale. Terminologia este de fapt o prelungire a aceleia născute pentru Transilvania, *Transalpina*, fiind de regulă conectată la pretențiile coroanei maghiare în acest context¹³.

O variantă terminologică românească a acestei expresii s-a născut, așa cum au dovedit-o D. Onciu și V. Maciu, în Moldova : Țara Munte-nească, munteni (Zemlia Zagorska sau Zaplaninska în documentele slavone, dar și Muntianska încă în 1408), de unde ea a trecut în terminologia poloneză¹⁴; documentele scrise în limba maghiară vor traduce de asemenea această „țară de dincolo de munți (păduri)” : *Havasalföld*¹⁵.

Victoria lui Basarab I la Posada a impus Țara Românească și voievodul ei atenției vremii, asigurîndu-le notorietatea. La mai puțin de o jumătate de an după această izbîndă, Țara Românească este numită *Terra Bazarab*¹⁶. Expresia se regăsește și într-un document slav din sudul Dunării (1349)¹⁷ și în numeroase documente din cancelaria maghiară¹⁸; ea este reluată de cronicile maghiare : *Terra Wazarad* (*Baza-*

¹⁰ Hurmuzaki, I/1, p. 591–592.

¹¹ *Ibidem*, p. 91.

¹² *Ibidem*, p. 625; v. și p. 601, 616, 623–627, 629, 632–634, 638, 646; I/2 p. 14–15, 23–24, 33–38, 49–50, 58, 92–93, 144–145; în anul 1359 apare chiar și o *Transalpinia* (*ibidem*, p. 60).

¹³ V. de exemplu o semnificativă confuzie: „in partibus Transylvanis” vrea să însemne de fapt „in partibus Transalpinis” (*ibidem*, I/1, p. 626–627) (1333).

¹⁴ V. Maciu, *op. cit.*, p. 1312 și urm.; D. Onciu, *op. cit.*, II, p. 29 și urm.

¹⁵ V. de ex. A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Tărilor Românești*, I–XI (*passim*).

¹⁶ *Urkundenbuch*, I, p. 441 (16 martie 1331).

¹⁷ N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 170; D. Onciu, *op. cit.*, II, p. 24 și n. 13.

¹⁸ V. Maciu, *op. cit.*, p. 1 312.

rad, Basarat)¹⁹ și de cancelaria papală²⁰. De aici s-a ajuns ca *Bessarabia, Tara Basarabească (Zemlia Besarabskoi)* să fie folosită chiar și de voievozii români pentru a desemna Tara Românească, cum ar fi cazul în anii 1396, 1403 și 1407²¹. Acest termen dispare apoi cu semnificația de Tara Românească pentru a apare în curând cu o acoperire mult mai restrînsă : sudul zonei cuprinse între Nistru și Prut, adică acea zonă pe care izvoarele orientale contemporane lui Basarab I o desemnau ca o extremitate (răsăriteană) a „țării valahilor”, pentru ca după un veac, occidentalii s-o desemneze, de asemenea, ca fiind o „Valahie”. Prezența tătarilor din această zonă de extindere „basarabeană” conferă regiunii apoi termenul de Bugeac.

Prima menținare documentară a Moldovei se plasează în anul 1360, cînd Ludovic cel Mare îl laudă la 20 martie pe Dragoș pentru zelul său „in restauratione terre nostre Moldauane” (în reașezarea țării noastre Moldova)²². În anii următori asemenea mențiuni se înmulțesc, emise fiind de aceeași cancelarie sau de către cea papală, *terra*, fiind uneori specificată : *ducatus*, condus de un *dux*. Îndată ce termenul este preluat de cancelaria internă el află o sporire calitativă semnificativă, expresia *Moldova* fiind explicată și completată cu indicarea realității etnice pe care o acoperea²³. Dacă la 1 mai 1384, Petru mai era „dei gratia dux Terre Moidavie”²⁴, trei ani mai tîrziu, în documentele de prestare a jurămintului de fidelitate față de coroana iagelonă, el este „Wayeuoda Mouldauiensis”, dar se precizează că el este stăpîn într-o țară românească : *in terra Valachie*, locuitorii ei fiind *terrigenarii Terre Valachie*²⁵. Dincolo de această manifestare a unei puternice conștiințe de neam, terminologia aceasta stă la originea terminologiei polone aplicată Moldovei, numită în chip predilect *Valachia*.

Acest din urmă termen se adoptă de asemenea în acest veac noilor creații politice românești. În chiar anii constituirii Țării Românești, Giovanni Villani (1276–1348) știe de existența unei *Brachia* la Dunăre, cînd enumera următoarele state din această parte a Europei : „Cumania, Rossia e Brachia e Bulgaria e Alania”²⁶. Poziția geografică a acestei țări nu se poate stabili cu exactitate, ea putînd fi atît la nord, cît și la sud de Dunăre.

Referiri certe la Tara Românească sub termenul de *Valachia* le datorăm Curiei papale, ele legîndu-se de progresele catolicismului în spațiul românesc²⁷. Dar Curia papală face și un pas înainte, desemnînd prin *Walachia* și Moldova sau ambele țări române²⁸; ea știe de *natio Wlachie, natio Wlachorum, lingua dicte nationis*²⁹.

¹⁹ *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV* (E. Szentpétery, *Scriptores rerum Hungaricarum*, I, p. 209); *Chronicon Posoniense*, p. 91, și *Chronicon Monacense*, p. 50 (*ibidem*, vol. II).

²⁰ Hurmuzaki, I 2, p. 193–194 (*Basarat*, 1372), p. 243 (*terra Basarabi*, 1377), p. 268 (*Basarat*, 1379).

²¹ Hurmuzaki, I/2, p. 374–375; „Archiva istorică a României”, I 1, 1865, p. 131–132; D. Onciu, *loc. cit.*, II, p. 23–24.

²² DRH, D, I, p. 76–77.

²³ Hurmuzaki, I/2, p. 94 (1365), p. 160–162 (1370), p. 197 (1372), p. 333 (1390), p. 382–386 (1397).

²⁴ DRH, A, I, p. 1.

²⁵ Hurmuzaki, I/2, p. 295–297.

²⁶ *Istorie Fiorentine*, Milano, 1802, Cartea I, cap. V, 6.

²⁷ Hurmuzaki, I/2, p. 158–159 (1370: *Wlachia, Vlachia*), p. 194 195 (1372: *Walachia*), p. 214–215 (1374: *Wlachia*), p. 330 (1390: *Valachia*).

²⁸ *Ibidem*, p. 160, 163, 168, 402, 408.

²⁹ *Ibidem*, p. 160, 217, 220.

Curiei papale și revine de altfel și meritul unei inovații terminologice ce va face carieră în veacurile următoare. Observând ușurința confundării terminologice a celor două țări românești, ea precizează (în anul 1372) Țara Românească — *Wlachia*, *Basarat* — cu ajutorul unui adjecțiv: *Maior Wlachia*³⁰. Următorul pas pe linia acestei terminologii se realizează peste un sfert de veac (1395) în cancelaria lui Sigismund de Luxembourg: *Minor Valachia seu terra nostra Mulduana*³¹. Răspindirea — și confuzia — acestei terminologii are loc în veacul următor. La finele acestui secol, numele Țării Românești își face intrarea și în limbile vulgare sau influențate de acestea: *Velachia*³², *Abblaquie*, *Allaqwie*³³, *das Land Walachie*³⁴, *Valachia*³⁵, *Walachei*³⁶, *Walachen* (atât ca popor, dar și identic cu Țara Românească !)³⁷, *Balachia*³⁸, *Iflak*³⁹.

O inovație terminologică externă în ceea ce privește țările române o datorăm în această perioadă cancelariei ecumenice a Patriarhiei constantinopolitane. Am arătat mai sus că și cealaltă cancelarie ecumenică, Curia papală, a avut însemnate inițiative terminologice românești (*Vlachia*). Cancelaria patriarhală din Constantinopol folosește și ea expresia *Vlachia* pentru Țara Românească, dar ea preferă o noțiune proprie: *Ungrovlahia*, termen utilizat în chiar anul reorganizării bisericești a Țării Românești (1359). Expressia va cunoaște apoi o răspindire atât de puternică încit va fi preluată de însăși cancelaria domnească unde va fi folosită alături de alți termeni, și de cea a mitropoliei Țării Românești, unde ea se păstrează pînă în zilele noastre. Cînd Patriarhia constantinopolitană a trecut la organizarea bisericii celeilalte țări românești, Moldova, ea numește această țară — e drept pentru un timp foarte scurt — *Rosovlahia* (corespondență cu Ștefan vodă din 1395 și cu mitropolitul Țării Românești din 1401)⁴⁰. Ambele expresii sunt astăzi explicate exclusiv printr-un conținut geografic, ele însemnînd așadar Vlahia dinspre Ungaria, respectiv dinspre Rusia⁴¹. Explicația aceasta, pe care o avansase încă B. P. Hasdeu, pare convingătoare și nu lipsită de temei. Dar D. Onciu atrăsese atenția că această terminologie bizantină pentru țările române ar putea avea și temeiuri mult mai profunde⁴². Că bizantinii aveau cunoștințe temeinice despre români și țările lor nu mai trebuie dovedit; ne-au dovedit-o ei

³⁰ *Ibidem*, p. 208.

³¹ *Ibidem*, p. 362, p. 364—366 (cu greșeli, reeditat mai bine în Hurmuzaki, XV/1, p. 4; *Minor Volachia seu terra nostra Moldvana*).

³² N. Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XV-e siècle*, I, p. 54

³³ 55; idem, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, I, p. 3.

³⁴ *Idem, Acte și fragmente*, I, p. 9.

³⁵ *Ibidem*, III, p. 1—2.

³⁶ Giovanni Sercambi, *Chroniche*, ed. Salvatore Bongi, II, Lucca, 1892, p. 57.

³⁷ Peter von Rez, *Schlacht bei Schiltarn* (R. v. Liliencron, *Dte historischen Volkslieder der Deutschen*, I, Leipzig, 1865, p. 157—160).

³⁸ Ulmann Stromer, *Püchel von metns geslecht und von abentewr (Die Chroniken der deutschen Städte vom 14. bis ins 16. Jahrhundert*, I, p. 48—50).

³⁹ N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 77.

⁴⁰ A. Decei, *Deux documents turcs concernant les expéditions des sultans Bayazid I-er et Murad II dans les pays roumains* (RRH, XIII, 1974, nr. 3, p. 395—413).

⁴¹ Pentru aceste atestări terminologice ale *Ungrovlahiei*, *Rosovlahiei* ca și celelalte scrise în limba greacă v. Hurmuzaki, XIV/1, *passim*.

⁴² P. P. Panaitescu, *Numele neamului și al țării noastre*, p. 99; E. Stănescu, *Unitatea teritorialului românesc în lumina mențiunilor externe. „Vlahia” și sensurile ei* („Studii”, XXI, 1968, nr. 6, p. 1 108—1 109, 1 112—1 113); V. Maciu, op. cit., p. 1 317.

⁴³ Scrisori istorice, I—II, *passim* (în mai multe scriri al sale, îndeosebi în articolele pentru „Enciclopedia Română” și în studiul rămas din păcate neîncheiat *Titlul lui Mircea cel Batrin și posesiunile lui*; v. și *Teoria lui Rösler*).

înșiși datorită comunității confesionale și legăturilor lor cu lumea înconjurătoare realităților românești. Reprezentanții scrisului bizantin — fără excepție oameni de aleasă cultură — nu s-au mulțumit cu o repetare a unor termeni deveniți încă de acum tradiționali în conștiința vremii. În imediata lor apropiere existau deja Valahii, anume o Valahia Mare (Μεγάλη Βλαχία) în Thessalia, Valahia Mică (Μικρά Βλαχία) în Pind și Vlahia Superioară, Vlahia de Sus ('Ανωβλαχία) în Epir. Aceste Valahii din sudul Dunării fuseseră remarcate și de alți străini cu un termen generic, dar nediferențiat : Vlachia (și variante). Singuri bizantinii dau dovada unui simț al preciziei terminologice românești ; îl relevă și în expresiile *Ungrovlahia* și *Rosovlahia*. În ambele, avem impresia că nu așezarea geografică este cea determinantă, ci condiția politică exterioară a celor două țări române — dependența mai veche a Țării Românești de Ungaria și cea polonă, de dată mai recentă, a Moldovei, regele Poloniei purtând în titulatura sa și Rusia !

Aceasta din urmă va dispare în curând din terminologia patriarhală din Constantinopol cedind locul, începând cu anul 1407, expresiei *Moldovvlachia*, mult mai adekvată și pertinentă de altfel, ea exprimând de fapt o Valahie moldoveană. Acest termen se va menține cel mai mult, fiind preluat uneori și de occidentali⁴³. Termenul apare uneori și inversat, adică *Vlachomoldavia*⁴⁴.

Cînd, sub influența osmană, termenul de *Bogdania* se va impune, actele grecești se vor conforma cu operativitate, Moldova devenind *Vlachobogdania*, termen ce nu poate înlocui cu desăvîrșire celealte denumiri devenite familiare autorilor greci.

Dacă *Vlachobogdania* este un termen grec, constituit sub înfluirile osmană, se poate reține un exemplu de înfluirile reciprocă bizantino-osmană în crearea unui termen românesc, căci bizantinii numeau Moldova încă din veacul al XIV-lea și *Maurovlahia*. Această „Moldovă Neagră” este de asemenea o concretizare a unei terminologii medievale larg răspândite în Europa răsăriteană și de sud-est.

Din aceeași familie terminologică mai fac parte acei maurovlahi (Latini nigri) ai prezbiterului din Dioclea și *Karaulaghii* lui Rašid-od-Din, *Cumania Neagră* și *Cumania Albă*, *Ungaria Neagră* și *Ungaria Albă*, toate cu implicații mai mult sau mai puțin sigure asupra spațiului românesc nediferențiat încă din punct de vedere terminologic și care ca atare nu pătrunseseră în conștiința medievală ca realități statale românești constatate. Terminologia etnică și statală turanică asocia epitetul *alb* cu libertatea, *negră* fiind sinonim cu dependența⁴⁵. Așa cum *vlahii negri* erau români supuși, dependenți de alt stat, tot astfel și această *Maurovlahie* bizantină va trebui considerată ca însemnind pentru grecii din Tarigrad o Moldovă dependentă, termenul acesta fiind în conținut sinonim cu *Rosovlahia*; dar pe cînd aceasta din urmă specifică dependență Moldovei, primul termen este mai vag și generalizator. „Valahia neagră” bizantină este o creație terminologică proprie, dar cu puternice influențe orientale.

Turcii au preluat la rîndul lor acest termen creînd *Karabogdania* (Moldova) și *Kara-Iflak* (Țara Românească), rămînind deschisă problema

⁴³ Primul pare să fie papa Eugeniu al IV-lea care cunoaște la 1435 o „Moldobalachia” (Hurmuzaki, I/2, p. 599).

⁴⁴ V. Hurmuzaki, XIII și XIV (textele grecești).

⁴⁵ V. considerațiile lui D. Onciu, *op. cit.*, I, p. 596.

dacă acest epitet *Kara* are o filiație bizantină sau a fost preluat nemijlocit dintr-o terminologie mai veche și mai generală.

Sub influența certă a osmanilor, slavii balcanici au preluat la rîndul lor acești termeni pentru a desemna Moldova și Țara Românească cu expresii cromatice, identice celor osmane.

Ultimele inovații terminologice ale acestui veac sunt de ordin intern și se oglindesc în titulatura celor doi voievozi. Această titulatură prilejuiește pe de o parte două premiere terminologice a două noi provincii românești (Bucovina și Dobrogea)⁴⁶, iar pe de alta ea oglindește sfîrșitul unui proces mai îndelungat, declanșat de fapt prin actul de întemeiere statală și care constă în efortul celor două state medievale românești în a-și afla granițele istorice, dar și în a-și defini locul în constelația și conjunctura internațională.

În fapt, titlul lui Mircea cel Bătrân și al lui Roman I enumeră mai întîi demnitatea și puterea suverană emanată conform ideologiei vremii de la divinitate. Urmează apoi toate posesiunile, mult mai detaliat însiratate de către Mircea cu un remarcabil simț de sintetizare și de mîndrie națională. Roman anunță întinderea țării sale „de la munte la mare”, Mircea „de la Alpi pînă la hotarele tătare”. Roman I specifică acea țară a Bucovinei, Mircea în schimb țara lui Dobrotici; în alte documente ni se specifică posesiunile lui Mircea înspre părțile tătare, alteori în regiunea Dunării răsăritene, în Paradunavon. Mircea poartă titluri de posesiune și în cealaltă extremitate a porțiunii românești a marelui fluviu, anume în Banatul Severinului, dar și dincolo de Carpați, într-o zonă de viață politică românească străveche, legată de originea Țării Românești. Cu aceste posesiuni din „nova plantatio”, Făgăraș și Amlaș, titlul de *Transalpinus* este cel puțin terminologic anulat! El este de altfel înlocuit în documentele slave cu *Ungrovlahia*, *Zemia Vlaška* (Țara Românească), *Basarabia*, *Vlahia* etc.⁴⁷. Toate acestea oglindesc în ultima instanță, pe lîngă o legitimă mîndrie, o puternică conștiință de neam.

Aceeași conștiință de neam, îndeosebi în privința unității sale, o exprimă cunoscutul pasaj din titulatura lui Roman. Dacă acel „de la munte la mare” anunță încheierea unui proces intern, anevoieios și nu lipsit de reculuri, ezitări și compromise, de unificare politică, cealaltă specificare „și stăpîn a întregii țări românești”⁴⁸ nu este altceva decît o explicație de uz extern, destinat înțelegerii actului de către străini și cărora trebuia să li se spună că „țara Moldovei” nu este decît o țară românească.

Titlurile acestor voievozi sintetizează astfel principalele implicații terminologice românești din veacul constituuirilor statale.

Poporul român se prezintă astfel, în izvoarele medievale străine într-o varietate terminologică care exprimă de fapt o unitate de fond, toate denumirile fiind variante cu deosebiri formale pentru desemnarea uneia și aceleași realități etnice.

⁴⁶ Si în cazul acestui termen, originea sa trebuie căutată în numele unei persoane: terra Dobrodiică; cf. D. Onciu, *op. cit.*, II, p. 292–298; o părere contrară la M. M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, *L'origine du nom de la Dobroudja*, Bucarest, 1958 (*Contributions onomastiques publiées à l'occasion du VIe Congrès international des sciences onomastiques à Munich du 24 au 28 aout 1958*); v. și Gh. I. Brătianu, *La mer Noire*, München, 1969, p. 272–275.

⁴⁷ V. analiza titlurilor lui Mircea cel Bătrân la D. Onciu, *op. cit.*, II, p. 19–142. v. și comentariile editorului.

⁴⁸ Hurmuzaki, I/2, p. 815.

Tările române preiau denumiri care existau anterior și le aplică noilor creații politice. Izvoarele externe atestă baza românească a acestor alcătuiri statale pe care le desemnează prin termeni familiari lor, *Valachia* având fără îndoială cea mai înaltă valoare terminologică prin semnificațiile ei majore. Tara Românească cucerește în conștiința vremii o prioritate în raport cu Moldova datorită ascendentului ei cronologic și de întindere geografică, ea făcind impresia unei Valahii mai mari decât Moldova, denumită *Valachia mică*.

Relativitatea criteriilor alegerii acestor termeni va ieși pe deplin la iveală în perioada următoare, cind importanța internațională mai mică sau mai mare a uneia din cele două state românești va condiționa denumirile de *Valachia (mai) mare* sau *Valachia (mai) mică*.

Condiția internațională a țărilor române extracarpatice, îndeosebi în cadrul rivalității ungaro-polone, dar — probabil — și vecinătatea cu cele două mari puteri medievale îndeamnă la denumiri corespunzătoare care oglindesc atât această condiție externă, cât și realitatea etnică românească.

O ultimă terminologie pornește de la fondatorul statelor românești, numele descălecătorului fiind extins asupra întregii țări. În veacul al XV-lea va apărea și *Bogdania*, *Basarabia* restrîngîndu-și și deplasîndu-și acoperirea politico-geografică.

Efortul societății românești de a-și crea un cadru statal care să acopere și cadrul etnic, ca și efortul de a-și defini condiția și poziția internațională în raport cu puterile învecinate își găsesc reflectarea terminologică în titulaturile voievozilor români din ultimul deceniu al veacului întemeierii Țării Românești și a Moldovei.

Terminologia etnică și politico-geografică pentru realitățile spațiului românesc a intrat — în formele ei esențiale — în conștiința europeană odată cu întemeierea statelor feudale Tara Românească și Moldova. În secolul plămădirii celor două state se găsesc și se aplică tot mai frecvent și pe o arie de răspîndire tot mai largă termenii pentru neamul românesc și pentru țările românești care au avut stăruința cea mai îndelungată, unii păstrîndu-se pînă în zilele noastre; alții, care-și fac apariția începînd cu veacul al XV-lea, își revendică originea în înfăptuirile săvîrșite în secolul întemeietorilor.

Creația artistică în epoca întemeietorilor de țară

În anul 1330, Basarab voievodul de la Argeș repurta la Posada o strălucită victorie împotriva armatelor ambiciozului rege Carol Robert de Anjou care încerca să-și extindă autoritatea la sudul Carpaților. Așa cum s-a subliniat în repetate rînduri, această victorie constituie un reper de înaltă semnificație pentru istoria politică și militară a poporului român, echivalind cu un atestat de maturitate a tinărului stat, Țara Românească, care își consfințea astfel existența independentă și dreptul de a decide liber în propriile sale treburi. Întrată de mult în istoriografia noastră ca un simbol al afirmării Țării Românești pe plan european, Posada este o remarcabilă demonstrație de forță morală și de coeziune interioară care nu ar fi fost posibilă dacă voievodatul Țării Românești nu ar fi străbătut pînă la acest moment un laborios proces de acumulare și de dezvoltare în toate domeniile.

În termeni similari se pune problema atunci cînd examinăm mîndra ctitorie pe care Basarab I Întemeietorul a ridicat-o la Curtea de Argeș. Biserica domnească Sfîntul Nicolae impresionează prin monumentalitatea solemnă a maselor arhitectonice și deopotrivă prin fastuoasa decorație pictată, decorație care pe drept cuvînt a fost recunoscută ca făcînd parte din fondul de aur al ansamblurilor murale realizate în orientul ortodox al decenilor de mijloc ale secolului al XIV-lea. Mormintele voievodale descoperite aici, cu impresionantele lor tezaure, contribuie la definirea expresiei de autoritate a unui moment care avea să fie un reper reprezentativ pentru arta epocii și, datorită semnificațiilor sale, pentru întreaga artă românească. Considerată prin suma calităților de ordin arhitectonic și pictural, de asemenea prin inventarul său de princiарă reprezentare, biserică domnească Sfîntul Nicolae din Curtea de Argeș constituie o concluziune întruchipare a capacității cultural-artistice din Țara Românească a primelor decenii de neatîrnare, un semn durabil al năzuințelor de afirmare nu numai pe plan artistic, ci și pe plan politic și social. Dar asemănarea cu Posada nu se reduce doar la calitatea de semnificantă înfăptuire ; așa cum glorioasa bătălie de la Posada a fost pregătită de un lung și stăruitor proces evolutiv de ordin socio-economic, militar și politic, tot așa apariția ctitoriei argeșene trebuie judecată în amplă perspectivă a creației artistice aparținînd secolelor care au precedat-o.

Așadar, pentru a înțelege arta din epoca Posadei și — *largo sensu* — din epoca acelor glorioși întemeietori de țară care au fost Basarab I, pentru Țara Românească, și Bogdan I, pentru Moldova, este necesar să coborîm în timp și să considerăm, fie și sub forma unei grăbite treceri în revistă, mărturiile privitoare la activitatea artistică din întregul spațiu locuit de români. S-a observat și s-a subliniat de multă vreme faptul că biserică domnească din Curtea de Argeș este un edificiu care tipologic se înscrie în marea familie a arhitecturii bizantine¹. Dar, preluând tipul de biserică cruce greacă încadrată, în varianta constantinopolitana, construcțorii lui Basarab nu s-au mulțumit să transpună pur și simplu un model bizantin. Inovațiile lor privesc deopotrivă sistemul propriu-zis de construcție, cu folosirea materialelor, ca și dezvoltarea în spațiu a formelor arhitectonice. Prima abatere de la obișnuitele reguli constructive bizantine și, în același timp, prima inovație a meșterilor de la Curtea de Argeș este înlocuirea pietrei făjuite cu bolovanii de riu. Alternanța sirurilor de cărămidă cu bolovani de mari dimensiuni introduce în expresia globală a monumentului o notă de robustețe oarecum frustă, oferindu-i ceva din infățișarea unei bijuterii cu caboșoane. În același timp, este de remarcat că planimetric și spațial a năzuit de la început la proporții monumentale, ceea ce argeseană fiind cel mai mare edificiu de tip cruce greacă încadrată, în varianta constantinopolitana, pe care îl cunoaște arhitectura bizantino-balcanică. Cu alte cuvinte, nu ne aflăm în fața unei simple preluări: este vorba aici despre o curajoasă interpretare a modelelor de nobilă sorginte constantinopolitana și integrarea lor în vizionea unui nou spațiu cultural care se caracteriza, încă din acei ani, printr-o deplină înțelegere a problemelor de limbaj arhitectonic, dar și prin puterea de a le integra într-o nouă configurație artistică, adaptată aspirațiilor locale, într-o vreme în care statul însuși își afirma autoritatea. Credem a nu gresi recunoscind în modul curajos și totodată subtil de interpretare a arhitecturii bizantine o manifestare a tradiției locale, a acelei tradiții care își asumase de mult experiența contactelor culturale și pentru care arta bizantină constituia un termen de referință în practica obișnuită.

Invocarea tradițiilor bizantine nu are aici caracterul unei ocazionale referiri; dimpotrivă, se poate spune că, în contextul istoric al formării și dezvoltării poporului român, Bizanțul a jucat un rol dintre cele mai importante și că, de foarte timpuriu, arta bizantină a participat ca una dintre componentele hotărtoare și chiar definitorii ale artei noastre vechi. În mod semnificativ, încă din secolul al IV-lea, atunci cînd împăratul Constantin cel Mare reîntărea prezența Imperiului roman la Dunăre, construind un nou pod la Oescus-Celei, pe care el însuși îl inaugura în anul 328², pe pămîntul țării noastre au fost construite nu puține cetăți

¹ Biserică domnească Sfântul Nicolae din Curtea de Argeș dispune de o impozantă bibliografie. Dintre lucrările mai vechi, menționăm amplul volum monografic publicat în urma restaurării monumentului de către fosta Comisiune a Monumentelor Istorice: *Curtea domnească din Argeș* (BCMI, X—XVI, 1917—1923), cu studii de V. Drăghiceanu, Gr. Cerchez, N. Ghika-Budești, D. Onciu, Const. Moisil, P. P. Panaitescu, V. Brătulescu, I. Mihail și alții. Pentru bibliografia acumulată pînă în anul 1969, a se vedea N. Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor medievale din România*, I, Țara Românească, I, Craiova, 1970, p. 238—242. Ulterior, a apărut monografia M. A. Musicescu și Gr. Ionescu, *Biserica domnească din Curtea de Argeș*, București, 1976. Pentru alte lucrări privind același monument în legătură cu una sau alta dintre numeroasele probleme pe care le ridică, se vor face trimiteri mai departe.

² Atribuit inginerului Teofilus, podul de la Oescus-Celei (Sucidava) ar merită mai multă atenție din partea istoricilor întrucât el demonstrează solida reașezare a Imperiului roman la nordul Dunării și ca urmare, înlesnirea procesului de romanizare a autohtonilor, de asemenea adîncirea influențelor cultural-artistice.

și bazilici care nu făceau decât să creeze un suport de tradiție pentru arhitectura bizantină în spațiul danubiano-pontic. Reconstruirea vechiului Tomis, devenit Constantia, reconstruirea cetății Tropaeum Traiani și construirea integrală a multor așezări fortificate de-a lungul Dunării de Jos se asociază în politica Bizanțului la Dunăre cu dezvoltarea meșteșugurilor și, odată cu aceasta, a stimulării vieții economice în toată zona de sud a țării noastre. Continuată cu energie de către Iustinian, politica bizantină la Dunăre avea să lase moștenire un foarte mare număr de vestigii și este suficient să amintim cele peste treizeci de bazilici descoperite în Dobrogea sau în așezările situate de-a lungul fluviului de la Drobeta-Turnu Severin pînă în deltă³. După șocul provocat de trecerea bulgarilor în sudul Dunării și după așezarea lor în zona Munților Balcani, Dunărea de Jos și Dobrogea au reintrat sub autoritatea bizantină, constituind capete de pod pentru transmiterea experiențelor artistice.

Înființarea themei Paristrionului (972) și reorganizarea ecclaziastică în părțile dunărene⁴ sunt evenimente care se leagă nemijlocit de perioada în care formațiunile feudale românești ajungeau să se afirme cu sporită putere. În secolul al IX-lea fi aflăm pe preoții români alături de misionarii greci conduși de Metodiu și Chiril, participând la opera de convertire a moravilor⁵, pentru ca apoi, prin intermediul consemnărilor Notarului Anonim, să aflăm că voievodii Crișanei, ca Menomorut, se considerau vasali ai imperiului de la Constantinopol⁶. Cetățile de la Biharea sau de la Satu Mare, a căror asediere a cerut un efort susținut din partea maghiarilor veniți în această parte de țară, atestă nu numai o reală organizare teritorială, dar și posibilitatea dezvoltării unei vieți artistice locale, pe care, considerind-o prin intermediul mărturiilor arheologice, trebuie de asemenea să-o punem în legătură cu lumea bizantină. Pentru epoca respectivă, cetăți ca cele din Crișana sunt atestate în Transilvania la Dăbica⁷, Mănăstur-Cluj⁸, Făgăraș⁹ de asemenea în Banat, la Jupa, Horom, Cuvin¹⁰.

Considerate prin prisma materialelor arheologice și a celor documentare, secolele IX–XI ne apar ca secole de intense eforturi pentru

³ Nu ne propunem aici o inventariere a bazilicilor paleocreștine de expresie bizantină descoperite pe teritoriul țării noastre. Dintre cele mai importante vom aminti pe cele de la: Tomis, Mangalia, Niculițel, Capidava, Cernavodă, Tropaeum Traiani, Histria, Troesmis, Noviodunum, Dinogetia, Sucidava, Argamum (Capul Dolojman), Beroe (Piatra Frecăței). O tratare generală a problemei la Corina Nicolescu, *Moștenirea artei bizantine în România*, București, 1971, p. 16–24.

⁴ Prin înființarea (de fapt reființarea) episcopiei de Silistra (confirmată de împăratul Vasile al II-lea Bulgaroconțul în 1019), întreaga zonă a Dunării de Jos intră sub jurisdicție ecclaziastică bizantină (N. Iorga, *Istoria bisericii românești*, I, București, 1929, p. 20).

⁵ Prea puțin analizată pînă acum, problema participării „vlahilor” la convertirea moravilor ar merită un studiu temeinic. În orice caz, în scrierea despre viața lui Chiril și Metodiu se semnalează faptul că, încă înainte de 863, au venit la moravi misionari „vlahi”. V. Z. Maćurek, *Magna Moravia*, Praga, 1965, p. 22; M. Rusu, *Note asupra relațiilor culturale dintre slavi și populația romanică din Transilvania* (sec. VI–X) („Apulum”, IX, 1971, p. 724–725).

⁶ G. Popa Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, I, *Gesta Hungarorum*, București, 1934, p. 41, 91.

⁷ Șt. Pascu, M. Rusu și colaboratorii, *Cetatea Dăbica* (AMN, V, 1968, p. 153–198).

⁸ P. Iambor și St. Matei, *Incinta fortificată de la Cluj-Mănăstur* (AMN, XVI, 1979, p. 599–620).

⁹ Cercetările de la Făgăraș, efectuate în anii 1971–1973 cu ocazia restaurării castelului, de către arheologii Volca Pușcașu și Nicolae Pușcașu, au rămas, din nefericire, nepublicate. Rapoarte de săpături în arhiva fostei Direcții a patrimoniului cultural național.

¹⁰ Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj, 1971, p. 43–45.

definitivarea structurilor sociale caracteristice feudalismului, dar, din nefericire, aspirațiile populației autohtone s-au izbit neîncetat de adversitățile provocate de valurile de noi veniți. Dincolo de numeroasele controverse și interpretări privind atribuirea și stilistica pieselor ce compun tezaurul de la Sânnicolau Mare¹¹, acesta constituie una dintre mărturiile elocvente ale nivelului economic la care ajuște feudalitatea locală și nu ne va surprinde dacă la sfîrșitul secolului al X-lea aflăm despre înființarea unei importante mănăstiri cu hramul Sfântul Ion Botezătorul la Urbs Morisena, acea cetate a Mureșanei, Cenadul de mai tîrziu¹². Reorganizarea ecclaziastică operată de Vasile al II-lea Bulgaroconton în părțile de nord-vest ale imperiului nu avea să uite Banatul și cu acest prilej aflăm despre existența unui protopopiat la Tibiscum¹³. În legătură cu așezările monastice bănațene printre care s-ar fi aflat, încă de la acea vreme, Vărădia, trebuie să explicăm și înființarea în anul 1028 a unei mitropolii, instituție care a reușit să supraviețuiască pînă în secolul al XIII-lea¹⁴.

În Dobrogea aceleiași perioade, dezvoltarea socio-politică locală este atestată nu numai de inscripții lapidare ca aceea purtind numele jupanului Dimitrie de la Mircea Vodă (943), dar și prin ansambluri monastice de importanță celor de la Basarabi-Murfatlar¹⁵. Realizat sub influența directă sau mediată a monahismului bazilian din Anatolia Centrală, ansamblul de la Basarabi-Murfatlar, cu ale sale chilii și biserici rupeste¹⁶, impresionează nu numai prin complexitate, ci, deopotrivă, prin atestarea unei persistente locuirii, dovedă că cel puțin 200 de ani cadrul local de viață nu a fost clătinat. Cetățile bizantine de la Garvă-Dinogetia¹⁷, Capidava¹⁸ și Păcuiul lui Soare¹⁹ au ocasionat în această vreme o reimplantare a tehnicii de construcție tipică pentru lumea Bizanțului și, în același timp, o spectaculoasă reorganizare a activității mesteșugărești²⁰. Bisericuța de la Garvă-Dinogetia este un martor deosebit de important pentru procesul de transmitere a tehnicii de construcție a formelor arhitectonice bizantine; în același timp, prin martorii de frescă, constituie primul exemplu cunoscut de ansamblu mural, neindoielnic și acesta realizat potrivit procedeelor și iconografiei constantinopolitane.

¹¹ Din abundenta bibliografie acumulată în legătura cu acest tezaur semnalăm ultimele titluri mai importante: R. Theodorescu, *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos*, București, 1976, p. 99–105; R. Florescu, I. Miclea, *Tezaure transilvane*, București, 1979, p. 57–81.

¹² R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 105–107; o ipoteză interesantă, dar insuficient susținută de cercetările arheologice, la Gh. Cotoșman, *Bazilica romană cu baptisteriu din Urbs Morisena. Contribuții la istoria creștinismului în Dacia Traiană* (BOR, 1968, nr. 3–5, p. 469–485).

¹³ A. Elian, *Les rapports byzantino-roumains* („Byzantinoslavica”, 1958, nr. 2, p. 215).

¹⁴ N. Oiconomides, *A propos des relations ecclasiastiques entre Byzance et la Hongrie en XI-e siècle: le métropolite de Turquie* (RESEE, IX, 1971, nr. 3, p. 527–533).

¹⁵ I. Barnea, *Les monuments rupestres de Basarabi en Dobrodja* („Cahiers archéologiques”, Paris, XIII, 1962, p. 187–208); R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 120–127.

¹⁶ Alcătuit din patru biserici — dintre care una cu aspect de bazilică trinavată —, chilii, camere de provizii și camere funerare, complexul de la Basarabi-Murfatlar pare să fi fost înființat către sfîrșitul secolului al X-lea (deci după înființarea themei Paristrionului) funcționând și în secolul următor, după cum dovedesc inscripțiile sgrafitate.

¹⁷ I. Barnea, *Garvă-Dinogetia*, București, 1961.

¹⁸ Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *Capidava, monografie arheologică*, I, București, 1958; R. Florescu, *Capidava*, București, 1965.

¹⁹ P. Diaconu, D. Vilceanu, *Păcuiul lui Soare, cetatea bizantină*, București, 1972; P. Diaconu, S. Baraschi, *Păcuiul lui Soare, așezarea medievală*, București, 1977.

²⁰ Pînă în prezent încă nu a fost încercată o monografie a mesteșugurilor din cetățile și așezările dunărene, în secolele X–XIV, dar din considerarea materialelor publicate de către arheologi rezultă că ceramica și arta metalelor au beneficiat de o particulară prosperitate.

Frecvența revenire de pînă aici la legăturile cu Bizanțul nu trebuie să lase impresia că populația țării nu dispunea de propriile sale tradiții artistice. Dimpotrivă, prin intermediul cercetărilor arheologice și cu ajutorul referirilor documentare, putem lua în considerare faptul că, în așezările autohtone, arta lemnului continua să se dezvolte, cu păstrarea sistemului autohton de construcție, cu bârne de lemn dispuse în cununi orizontale²¹. Pe de altă parte, ceramica de tip Dridu, prezentă pe tot teritoriul țării, oferă argumente temeinice privind continuitatea și unitatea de viațuire a poporului român. Persistența tradițiilor explică, în perspectiva timpului, dinamica mediului artistic local și capacitatea sa de a integra, prin interpretare, experiențele preluate din lumea bizantină. Recente cercetări arheologice au confirmat existența în secolul al XI-lea a așezămîntului monastic de la Hodoș-Bodrog²², în părțile de vest ale țării, acesta fiind cel mai vechi așezămînt de acest tip care își păstrează funcțiunile pînă în zilele noastre.

Confruntate cu prozelitismul catolic susținut de noua autoritate arpadiană, vechile așezări românești din Banat, Crișana și Transilvania au opus o dîrză rezistență, ceea ce explică timpuria implantare în Banat a mănăstirii cisterciene de la Igris, în anul 1171²³. Cunoscut fiind rolul cistercienilor ca misionari activi ai Vaticanului, este lesne de înțeles că această implantare venea să contrabalanseze rolul mănăstirilor românești din Banat, important factor în difuzarea formelor de artă bizantină. Într-adevăr, oricăt de modeste ar fi fost aceste lăcașuri, ele vor fi dispus de un inventar minim necesar cultului, alcătuit din icoane și odoare liturgice, toate acestea oferind prilejul desfășurării unei activități cu caracter artistic și, în același timp, a stimulării creativității locale. Din aceeași vreme, în diferite colțuri de țară, înregistrăm importante așezări în legătură cu care pot fi urmărite eforturile de dezvoltare a unei vieți artistice autohtone, în cadrul căreia contopirea unor elemente preluate din arta bizantină, mai rar occidentală, este evidentă. Astfel, în Munții Bihorului, la Voievozi, cercetările arheologice²⁴ au pus în evidență existența unei reședințe voievodale însoțită de o mănăstire, biserică acesteia de plan mononavat aparținând unui tip de largă răspîndire atât în arhitectura bizantină, cât și în acea romanică. La Niculițel²⁵, resturile unei biserici de plan trilobat par să se lege nu numai de o nouă confluență bizantină, dar și de înflorirea așezării locale, așezare în care, aşa cum se știe, a fost descoperită și o bazilică din secolul al IV-lea, prevăzută

²¹ Foarte prețioase, în acest sens, sunt studiile: P. Petrescu, *Unitatea de concepție constructivă și decorativă a bisericilor de lemn românești* (SCIA, seria artă plastică, XIV, 1967, nr. 1); idem, *Arhitectura (Artă populară românească)*, București, 1969, p. 15–177); Gr. Ionescu, *Arhitectura populară în România*, București, 1971.

²² Avem în vedere cercetările inedite efectuate de Luminia Munteanu, în campanile 1975–1976. De un mare interes pentru istoria părților arădene sunt reconstituirile arheologico-documentare publicate de E. Glück, *Unele informații proveniente din cronicile medievale referitoare la zona Aradului (secbolele VIII–X)* („Ziridava”, VI, 1976, p. 89–115); idem, *Cu privire la istoricul părților arădene în epoca voievodatului lui Ahluim (Studi privind istoria Aradului)*, București, 1980, p. 101–150).

²³ V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, București, 1959, p. 23; I. D. Suciu, *Monografia mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977, p. 46.

²⁴ R. Popa, *Valea Bistrei în secolele XIII–XIV. Cercetări documentare și arheologice în nordul Bihorului* (Centenar muzeal orădean, Oradea, 1972, p. 215–219).

²⁵ P. Diaconu, *Despre datarea circumvalației și a bisericii treflate de la Niculițel* (SCIV, 1972, nr. 2, p. 307–319); R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 127–129.

cu un martiricon²⁶. Aceste vestigii, cărora le vom alătura mai tîrziu un important monument, precum și denumirea Mînăstîriște purtată multă vreme de Niculițel²⁷ par să demonstreze aici existența unui important centru eclesiastic și pare a nu fi lipsită de temei ipoteza identificării acestui loc cu misterioasa Vicină.

Dar cel mai important monument românesc datind din secolul al XII-lea este neîndoilenic biserica cnezială de la Streisîngeorgiu²⁸. De plan patrulater mononavat, prevăzut cu un sanctuar dreptunghiular, acest mic edificiu a fost construit cu folosirea unor blocuri extrase din ruinele unui edificiu antic. Știind că localitatea Streisîngeorgiu se află în imediata vecinătate a vechilor băi romane de la Călan, sursa materialului pare a fi ușor de explicat. Având, așa cum cercetările arheologice au demonstrat, rolul unui paraclis de curte cnezială, biserica de la Streisîngeorgiu este un martor reprezentativ al nivelului de viață și al exigențelor socio-culturale manifestate de cnezimea românească din sudul Transilvaniei. Fiind cel mai vechi monument medieval păstrat integral în țara noastră, biserica de la Streisîngeorgiu se constituie într-un adevarat document al preeminenței mediului cultural-artistic românesc asupra noilor veniți, care, sub o formă sau alta, se vor planta în spațiul intracarpatic.

Tot din secolul al XIII-lea, probabil din ultimele sale decenii, datează cetatea feudală de la Bitca Doamnei (jud. Neamț), vestigiu cu atât mai semnificativ, cu cît el a succedat cetății dacice Petrodava²⁹. Folosind obișnuita tehnică defensivă a valurilor de pămînt și a palisadelor, cetatea de la Bitca Doamnei își definește personalitatea prin materiale arheologice care vădesc complexe legături artistice cu lumea bizantină și deopotrivă cu Transilvania vecină, prin intermediul căreia puteau ajunge aici materiale de obîrșie occidentală.

Începînd cu secolul al XIII-lea, realitățile cultural-artistice de pe teritoriul țării noastre dobîndesc o configurare mult mai complexă, ca urmare a faptului că pe suportul tradițional, în cadrul căruia contribuția artei bizantine se definise ca o componentă necesară, aveau să se implanteze forme de artă romanică și, apoi, gotice timpurii.

În Transilvania, ca urmare a consolidării autorității regale, și odată cu aceasta, a colonizării unor importante grupuri de sași, arta romanică și cea gotică se vor manifesta atât în domeniul arhitecturii, cît și în acel al artelor decorative. Dar, în pofida eforturilor făcute de regalitate și de Vatican pentru a îngrădi forța de manifestare a mediului autohton, mărturiile de rezistență se înmulțesc, lor fiindu-le asociate, în mod sem-

²⁶ V. H. Bauman, *Bazilica cu „martiricon”, din epoca romanității tîrziu, descoperită la Niculițel (jud. Tulcea)* (BMI, 1972, nr. 2, p. 17–26).

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Ca urmare a recentelor cercetări arheologice efectuate de R. Popa, locul acestui monument în contextul istoric și artistic al Transilvaniei medievale a cunoscut o substanțială modificare. În locul datării din anul 1408–1409, conform unui tablou votiv pe care îl comentase și N. Iorga (*Cea mai veche clitorie de nemeși români din Ardeal*, ARMSI, seria III, tom. VI, 1927, p. 171 și urm.), monumentul a putut fi datat curînd după 1100, iar picturile murale în anii 1313–1314, cf. R. Popa, *Streisîngeorgiu. Mărturii de istorie românească din secolele XI–XIV în sudul Transilvaniei* („Monumente istorice și de artă”, 1978, nr. 1, p. 9–32); V. Drăguț, *Streisîngeorgiu. Observații preliminare privînd picturile murale* („Monumente istorice și de artă”, 1978, nr. 1, p. 39–42).

²⁹ C. Scorpan, *L'ensemble archéologique féodal de Bitca Doamnei („Dacia” IX, 1965, p. 446–452).*

nificativ, creații cu caracter cultural-artistic. Chiar la începutul secolului, prin scrisorile semnate de Inocențiu al III-lea, papalitatea manifestă neliniște în legătură cu numeroasele mănăstiri românești, preocupându-se de înființarea unui episcopat al acestora, pus sub ascultarea nemijlocită a Vaticanului³⁰. Aflate la începutul lor, cercetările demonstrează că, în această vreme, existau numeroase mănăstiri de tip rupestru, atât în părțile Sălajului³¹, cit și în munții Buzăului³² sau pe valea Răutului³³. Toate aceste mănăstiri în care se aflau comunități de tip bazilian au constituit elemente de legătură cu vechea lume bizantină dar și cu Italia de sud, acolo unde se refugiaseră, cîteva secole înainte, numeroși călugări veniți din Cappadocia anatoliană³⁴. Importante mănăstiri bănațene aflăm pentru această perioadă la Partoș³⁵, Căvăran³⁶, Ildia³⁷ cu a sa biserică de lemn, la Mănaștur³⁸, dar, neîndoelnic, cel mai autoritar așezămînt românesc era acela de la Săraca³⁹.

Exponenții micii nobiliimi transilvăneni, cnezii și voievozii, susținuți de întreaga populație autohtonă, nu renunță la eforturile de emancipare și este semnificativ faptul că, în cursul secolului al XIII-lea, fi întîlnim în cadrul unor importante acțiuni militare, ca bătălia cu tătarii de la Sajo, din 1241, sau ca în bătălia de la Kreussenbrunn, din 1260. Papalitatea însăși este nevoie să recunoască rolul social-politic al cnezilor

³⁰ DIR, FC, veacul XI, XII și XIII, I, București, 1951, doc. 45 (din 1204) și doc. 47 (din 1205), respectiv p. 28 și 29.

³¹ Așezarea de la Jac (com. Creaca, jud. Sălaj) încă nu a fost publicată în mod corespunzător. Situat lîngă o cetate feudală, complexul rupestru de aici a avut — aşa cum vom demonstra cu alt prilej — un caracter monastic și datează din secolele XII—XIII.

³² De schiturile rupeste din munții Buzăului s-a ocupat P. Chihaiă. (*De la Negru Vodă la Neagoe Basarab*, București, 1976, p. 240—251) care, deși nu exclude o datare mai timpurie, consideră că aceste schituri sunt legate de curențul Isihast din secolele XIV—XVI. În realitate este vorba despre o vatră monastică mult mai veche, sigur activă în secolele XII—XIII.

³³ Abia cercetate, schiturile rupeste de pe valea Răutului își trădează vechimea prin organizarea spațială care rezultă fără echivoc din descrierile publicate.

³⁴ Multă vreme neglijate, mănăstirile rupeste din sudul Italiei au acumulat în ultima vreme o bogată bibliografie din care semnalăm doar cîteva titluri: P. Abatangelo, *Cittes-cripte e affreschi italobizantini di Massofra*, I—II, Taranto, 1966; G. de Vicenze, *Di santuari rupestri di Mottola*, Mottola, f.d.; La Scaletta, *Le chiese rupestri di Matera*, Roma, 1966, A. Chionna, *Insediamenti rupestri nel territorio di Fasano*, Fasano, 1970; C. D. Fonseca, *Civilità in terra Jonica*, Milano, 1970. Deși mai vecini, își păstrează utilitatea lucrările lui G. de Jerphanion, *Les églises rupestres de Cappadoce*, Paris, 1932—1942 (cu importante referiri la așezările sud-italiene) și A. Medeea, *Gli affreschi delle cripte eremitiche pugliese*, Roma, 1938.

³⁵ St. Metes, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936, p. 225—228; L. Munteanu-Trucă, *Date arheologice preliminare despre mănăstirea Partoș* (MB, 1978, nr. 10—12, p. 718—726) (materialul ceramic confirmă funcționarea așezămîntului în secolele XIII—XV).

³⁶ I. Milota, *Biserica medievală de la Căvăran („Analele Banatului”)*, 1930, nr. 4, p. 26; V. Vătășianu, op. cit., p. 258.

³⁷ I. Uzum, Gh. Lazaroiu, *Așezarea feudală Ildia în lumina izvoarelor și a cercetărilor arheologice („Banatica”)*, I, 1971, p. 157—16); St. Matei și I. Uzum, *Date noi asupra bisericii și fortificației de la Ildia* (AMN, 1972, p. 555—564).

³⁸ I. B. Mureșianu, *Mănăstiri din Banat*, Timișoara, 1976, p. 76—77; cercetările arheologice efectuate de Al. Rădulescu (în 1979) au surprins ruinele unei biserici de piatră și cărămidă.

³⁹ T. Turchányi, *Krasso-Szönényi megye története*, Lugoj, 1907, p. 97; V. Țigă și L. I. Oprîșa, *Mănăstirea Săraca*, București, 1971; I. B. Mureșianu, op. cit., p. 87—88; Gh. Cantacuzino, *Date arheologice privind trecutul unei mănăstiri bănațene: Mănăstirea Săraca din Semlacul Mic* (MB, 1974, nr. 4—6, p. 308).

români, referindu-se în mai multe rînduri la existența acestora sau chiar convocîndu-i la unele concilii⁴⁰.

Pe fondul acestor realități socio-politice, nu ne va surprinde dacă pe pămînturile cneziale vor fi ctitorite în cursul secolului al XIII-lea mai multe edificii importante. La Gurasada (jud. Hunedoara) biserică de plan cvadrilob, cu turlă centrală, atestă legături cu lumea bizantină, dar interpretarea locală este evidentă din punct de vedere constructiv, cît și prin tratarea liberă a formelor⁴¹. La fel la Densuș (jud. Hunedoara) avem de-a face cu un monument de certă originalitate, rezultînd din interferența unor soluții de tradiție romanică cu preocupări spațiale aparținînd Bizanțului⁴². În fapt, este vorba de un edificiu de plan central cu turn susținut de patru stâlpi, prevăzut cu o absidă semicirculară pe latura de răsărit. Coloanele antice, așezate asemenea unor contraforți, sugerează un templu peristil și nu este deloc exclusă inspirarea meșterilor locali din-

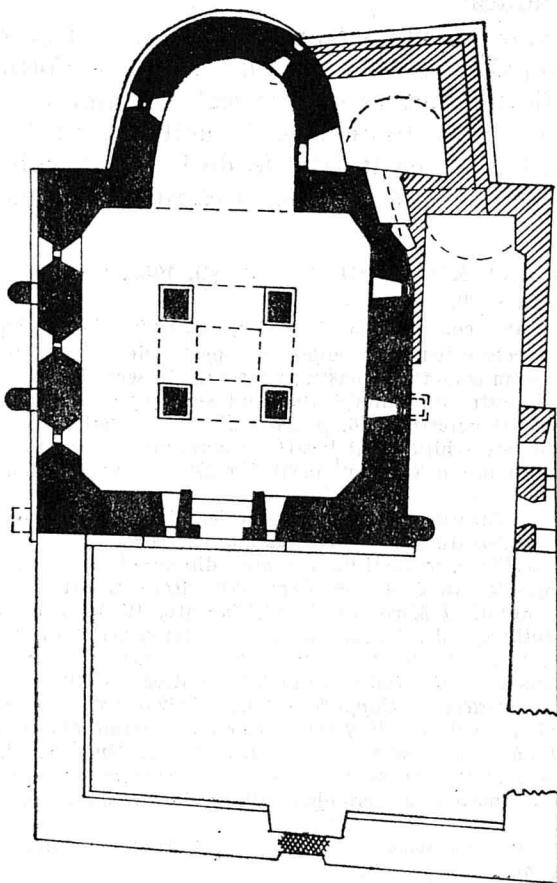

Fig. 11—Planul bisericii din Densuș (după *Istoria artelor plastice din România*, I, p. 128).

⁴⁰ Avem în vedere în primul rînd concilul din anul 1288 cînd nobilișii români sint în mod expres cităti.

⁴¹ V. Vătășianu, *op. cit.*; V. Drăguț, *Vechi monumente hunedorene*, București, 1968, p. 54—55.

⁴² V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 95; V. Drăguț, *op. cit.*, p. 13—15.

tr-un asemenea tip de monument, pe care îl vor fi văzut, încă în ființă la Ulpia Traiana Augusta aflată la numai cîțiva kilometri distanță. La Peșteana (jud. Hunedoara) forme de arhitectură romanică se însoțesc cu fragmente de pictură a căror raportare la mai vechi monumente bizantine îl pune pe cercetător în fața tulburătoarei întrebări: dacă nu cumva aici ne aflăm în fața unui ansamblu datind de la sfîrșitul secolului al XII-lea — începutul secolului al XIII-lea⁴³. Intensa activitate construcțivă din Tara Hațegului este atestată mai departe de biserica cu forme gotice timpurii de la Sintă Mărie Orlea, elegant edificiu, care pare să fi fost înălțat cu participarea cnezelor locale⁴⁴. Preluând modelul de la Sintă Mărie Orlea, cnezii din Strei (jud. Hunedoara) au înălțat la rîndul lor un edificiu de o remarcabilă frumusețe, mai puțin elegant ca siluetă generală, dar mult mai viguros decit modelul de la care se inspirase⁴⁵. Forme romanice persistă încă la biserică din Nucșoara (jud. Hunedoara)⁴⁶, un edificiu mononavat cu absidă semicirculară și tot tradițiilor romanice le aparține biserică de la Mica-Mănăstirea (jud. Cluj)⁴⁷, în nordul Transilvaniei, în apropiere de Dej. În cazul acestui ultim edificiu, compartimentarea rituală naos-pronaos demonstrează un adevărat proces de sinteză cu arhitectură bizantină, al cărui program fusese adaptat.

Dispariția bisericii din Peștiș⁴⁸ și a altor ctitorii pe care documentele le amintesc în Tara Hațegului⁴⁹ este compensată pentru secolul al XIII-lea, atât de bogatul material arheologic, cit și de faptul că, în celealte părți ale țării, creația artistică a realizat opere de seamă, lăsind mărturii semnificative.

Dacă la Culhea meșterii constructori din secolul al XIII-lea continuau să folosească lemnul, așa cum de altfel se va fi întîmplat în cele mai multe localități ale țării, la Niculițel (jud. Tulcea), în Dobrogea, către sfîrșitul secolului al XIII-lea era construită biserică Sfântul Atanasie⁵⁰. Construită potrivit tehnicii bizantine, cu alternare de piatră și cărămidă, biserică din Niculițel oferă o foarte ingenioasă prelucrare a tipului de cruce greacă încrisă cu suporți adosați. Proportiile elegante ale volumului construit, bine timbrat de mica turlă poligonală, conferă ctitoriei de la Niculițel o

⁴³ Ipoteza aparține cercetătoarei Maria Mocanu urmând a fi publicată în cadrul *Repertoriului picturilor murale din România* (lucrare în curs de publicare).

⁴⁴ V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 74—77; Gr. Ionescu, *Istoria arhitecturii în România*, I, București, 1963, p. 99—100; V. Drăguț, *Contribuții privind arhitectura goticului timpuriu în Transilvania* (SCIA, seria Artă plastică), 1968, nr. 1, p. 45).

⁴⁵ V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 77; V. Drăguț, *Vechi monumente hunedorene*, p. 38 ; Gr. Ionescu, *op. cit.*, p. 99—100; V. Drăguț, *Biserica din Strei*, (SCIA, seria artă plastică), 1965, nr. 2, p. 299—305).

⁴⁶ V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 80; V. Drăguț, *Vechi monumente hunedorene*, p. 35.

⁴⁷ Biserică din Mica - Mănăstirea a fost de curind restaurată, șef de proiect fiind arh. Constanța Modoran.

⁴⁸ Biserică Tuturor Sfintilor din Peștiș (jud. Hunedoara) a fost distrusă cu prilejul unei răscoale din anul 1277, fiind amintită apoi într-un document din 5 februarie 1302 (DIR, veac. XIV, I, București, 1953, doc. 18, p. 13—14).

⁴⁹ Foarte semnificativ este în acest sens documentul din 1 iunie 1360 prin care Petru, vicevoievod al Transilvaniei și castelan de Hațeg, convoca scaunul de judecată al districtului Hațeg. Documentul amintește de Petru, protopop de Ostrov, de Zampa, preot din Clopotiva, de Dalc, preot din Densuș, de Dragomir, preot din Tuștea, de Balc, preot din Peșteana. Este firesc să se presupună că, în afara acestor cinci reprezentanți ai preotimii hațegane, existau încă mulți alți preoți în parohiile sătești (justificind și existența protopopiatului) și că, prin urmare, de lemn sau de zid, numărul bisericilor românești era, încă la acea epocă, destul de mare.

⁵⁰ L. Bătrina și A. Bătrina, *Contribuții la cunoașterea arhitecturii medievale din Dobrogea: biserică Sfântul Atanasie din Niculițel* (jud. Tulcea) (SCIV, 1977, nr. 4, p. 531—549).

remarcabilă valoare arhitectonică și totodată îi sporește semnificația ca paraclis al curților nobiliare în vecinătatea cărora și pentru al căror folos fusese înălțată.

În celealte regiuni ale țării, știind că ne aflăm într-un secol în care confruntarea cu autoritatea regatului maghiar se confunda cu lupta împotriva prozelitismului catolic, al căruia reprezentant apostolic devenise regele arpadian, nu va surprinde opțiunea subliniată pentru formele artei bizantine, opțiune în care trebuie să recunoaștem manifestarea unui act de rezistență conștientă. Dacă la Baia⁵¹, la Cimpulung⁵² și la Severin⁵³ avem de-a face cu un proces de extindere dincolo de Carpați a formelor arhitectonice de obîrșie occidentală, dimpotrivă, în mai toate siturile importante ale Moldovei și Țării Românești, materialele arheologice fac evidentă puternica penetrare a formelor artistice bizantine. Importantele podoabe descoperite în mormintele de la Trifești, Ibănești, Cotnari, Voinești și Oțeleni⁵⁴ constituie pentru Moldova un asemenea atestat de orientare artistică, după cum în Țara Românească așezările de la Cetățenii din Vale și Curtea de Argeș prilejuiesc istoricului de artă importante referiri la procesul de constituire a climatului artistic local.

La Curtea de Argeș, sub pardosele bisericii domnești Sfintul Nicolae, cercetările arheologice au pus în evidență fundațiile unei vechi biserici cu planimetrie foarte semnificativă ariei bizantino-balcanice⁵⁵. Este vorba despre un edificiu de tip cruce greacă cu brațele libere, căruia pe latura de vest i-a fost adăugat dintru început un pronaos îngust. Tehnica de construcție, ca și planimetria de inspirație bizantină își află un firesc complement în decorația murală, ale cărei fragmente vădesc apartenența la aceeași lume artistică de ambianță sud-dunăreană. Știind că datorită materialelor arheologice vechiul edificiu argeșean ar fi putut fi datat anterior invaziei tătare, înțelegem că, încă din prima jumătate a secolului al XIII-lea, mediul socio-politic al voievodatului argeșean era capabil să ridice un monument reprezentativ și că exigențele sale artistice se aflau la un nivel îndeajuns de înalt, încît mijloacele de realizare să fie dintre cele mai elevate.

Considerații asemănătoare sint reclamate de vestigiile arheologice descoperite la Cetățenii din Vale (jud. Argeș)⁵⁶. Construite din piatră pe un plan mononavat, compartimentate ritual în naos și pronaos, bisericile de aici au permis recuperarea mai multor fragmente de frescă⁵⁷ a căror analiză face posibilă importante considerente de ordin artistic și chiar dincolo de acestea. Într-adevăr, meșterii anonimi care au lucrat la Cetățeni erau cunoscători ai tehnicii de frescă, iar pigmentii utilizati erau de excelentă calitate. Deducem că posibilitățile economice ale comandanților

⁵¹ R. Teodoru, *Vechile biserici din Baia*, (SCIA seria artă plastică, 1973, nr. 1).

⁵² Șt. Balș, *Restaurarea Bărăiei din Cimpulung-Muscel*, în *Monumente Istorice – studii și lucrări de restaurare*, 1969, p. 7–25; V. Drăguț, *Arta gotică în România*, București, 1979, p. 140–142.

⁵³ V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 149; N. Ghika-Budești, *Evoluția arhitecturii în Muntenia și în Oltenia*, I (BCMI, 1927, p. 122).

⁵⁴ R. Theodorescu, *op. cit.*, indice.

⁵⁵ N. Constantinescu, *Curtea domnească din Argeș, probleme de generație și evoluție* (BMI, 1971, nr. 3, p. 14–23).

⁵⁶ D. V. Rosetti, *Raport preliminar asupra cercetărilor arheologice întreprinse la complexul de monumente feudale de la Cetățenii-Argeș* (Monumente Istorice – studii și lucrări de restaurare, 1969, p. 94–96).

⁵⁷ Fragmentele de frescă provenind de la Cetățenii din Vale se păstrează la Muzeul Județean Argeș, Pitești.

erau destul de consistente, că ei știau ce, cui și cum să ceară și că relațiile lor economice și artistice cu lumea bizantină le permitea importul unor matériale foarte pretențioase. Confirmate de tezaurele monetare descoperite în spațiul geografic românesc, aceste considerații sunt cu atit mai necesare cu cît ele aparțin perioadei ce prefațează tocmai secolul al XIV-lea, acel secol cînd intemeietorii de țară, prin victoriile repurtate la Posada sau în părțile de răsărit ale Moldovei, făceau să se înscrie pe harta statelor independente europene, țările române.

Secolul al XIV-lea a debutat pentru țările române sub semnul unor imprejurări favorabile. Stingerea dinastiei arpadiene și agitatul interregn care i-a urmat, ca și slabirea temporară a Hoardei de Aur, au creat condiții favorabile pentru ca voievodatele de la sud și răsărit de Carpați să tindă spre o mai mare libertate, dezvoltarea economiei proprii și maturizarea structurilor socio-politice făcînd posibilă apropiata reorganizare sub forma unor state unite și independente. Pe de altă parte, în Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, cnezii și voievozii români vor reuși să dobîndească un loc mai important în ierarhia locală, luptînd cu ardoare pentru păstrarea instituțiilor tradiționale și a vechilor imunități oricît de modeste ar fi fost ele sub suzeranitatea apăsătoare a coroanei. Fapt este că pretutindeni asistăm la o dezvoltare a activității cu caracter artistic, formele somptuoase realizate în unele cazuri confirmînd fără echivoc maturizarea societății feudale autohtone.

În Banat, dincolo de fricțiunile tot mai accentuate dintre așezămintele de tradiție ortodoxă și ambițioasa biserică romano-catolică, cnezimea românească s-a dovedit un factor deosebit de important în echilibrarea situației generale a unui stat polimorf, cu foarte multe forme de organizare interioară, care nu reușea să asigure un tot armonios. Dezarticularea interioară și ostilitatea cu care a fost întîmpinat de către marea nobilime maghiară l-au determinat pe Carol Robert să se instaleze în Timișoara, oraș care vreme de 15 ani a constituit principala lui reședință. Practic, în anii 1308–1323, în orașul de pe Timiș s-a constituit un puternic nucleu de artă, aportul meșterilor veniți din Italia și din alte țări occidentale fiind din acest punct de vedere decisiv. Chiar dacă implantarea acestor activități artistice de sorginte apuseană găseau într-o oarecare măsură nepregătit mediul artistic al Banatului, ele au fost deosebit de utile pentru întreaga viață culturală a țărilor române, pentru că, prin intermediul Banatului, au fost întărite legăturile cu Italia, în special cu însoritul Mezzogiorno și, în felul acesta, ne putem explica, pentru o perioadă relativ lungă, permanența schimburilor culturale⁵⁸. Ascendența Banatului poate fi urmărită pe diverse planuri vreme de aproape două secole, aportul cnezilor și voievozilor bănățeni fiind deosebit de activ în cadrul luptelor otomane care vor domina viața sud-estului european începînd cu a doua jumătate a secolului al XIV-lea⁵⁹. Vremurile tulburi

⁵⁸ O cercetare monografică a legăturilor culturale și artistice dintre Italia și societatea cnezilor și voievodatelor românești din Banat și din Transilvania nu a fost efectuată încă. Unele sugestii și trimiteri la faptele și documentele secolului al XIV-lea privitoare la acest subiect la V. Drăguț, *Din nou despre picturile bisericilor din Srel* (B.M.I., 1973, nr. 2, p. 19–26); Idem, *Streisngeorgiu. Observații preliminare privind picturile murale* („Monumente istorice și de artă”, 1978, nr. 1, p. 41–42).

⁵⁹ St. Pascu, *Rolul cnezilor din Transilvania în lupta antiotomană a lui Iancu de Hunedoara* („Studii și cercetări de istorie”, Cluj, 1957, nr. 1–4, p. 25–64).

și amenințările din afară explică crearea a numeroase așezări fortificate, unele aflate în curs de cercetare ca cele de la Mănăstur și Satchinez⁶⁰. Cu privire la îngemănarea dintre tehnici tradiționale și cele noi, este semnificativă stirea documentară privind biserica voievodului Tyman „de neam român” din satul Valea, la anul 1377⁶¹. Documentul face precizarea expresă că era vorba despre o biserică, jumătate din lemn și jumătate din piatră. Așadar, materialului și tehnicii tradiționale de construcție în lemn i se alătură zidirea de piatră în care putem recunoaște o preluare din arhitectura atât de răspindită în mediul transilvano-bănățean.

Pătrunderea construcțiilor de zidărie în zone care, printr-o lungă deprindere, erau legate de folosirea lemnului poate fi identificată și în Maramureș, îninut în care condițiile naturale de adăpostire asiguraseră și mai asigurau încă un spor de libertate în fața pretențiilor de suzeranitate ale coroanei regale maghiare. La Cuhea, cercetările arheologice au dat la iveală curtea voievodală întărิตă cu val de pămînt și palisadă, punind în valoare și un bogat inventar din care rezultă nivelul de dezvoltare al nobilimii românești din nordul țării⁶². Încă și mai semnificativă este biserică de piatră ale cărei ruine se păstrează în chiar centrul satului; dispoziția planimetrică și tehnica de construcție ne arată fără echivoc o assimilare a modelelor de obîrșie gotică. Într-adevăr, este vorba despre un mic edificiu de tip mononavat, de plan dreptunghiular, prevăzut spre răsărit cu o absidă poligonală, flancată de o încăpere echivalentă cu sacristia. Pe latura de vest se află fundațiile unui turn. Construită din piatră brută de carieră, într-o tehnică foarte răspindită la monumentele transilvănenene, biserică din Cuhea ne apare ca o transplantare, în mediul românesc, a unui tip de biserică sală, aşa cum poate fi întîlnit în numeroase localități din spațiul intracarpatic, atât în mediul românesc, cît și în cel săsesc sau maghiar. Apartinând familiei Bogdăneștilor și datând din prima jumătate a secolului al XIV-lea, biserică din Cuhea, ca și reședința voievodală, face evidentă prospetimea capacității de receptare și, în același timp, dorința de afirmare în planul valorilor cultural-artistice. Curtea voievodală de la Cuhea nu era pentru acele vremuri o apariție izolată în spațiul voievodatelor române; alături de ea se cer amintite numai pentru Maramureș cetățile și curțile de la Sărăsău, Giulești, Domnești, Oncești, aceasta din urmă prevăzută cu un turn locuință înconjurat cu un val de pămînt, cu palisadă⁶³.

În același timp, spre părțile din sudul Transilvaniei, în Hunedoara, la Suseni pe valea Rîușorului, era realizat în primă etapă ansamblul fortificat cunoscut, îndeobște, sub denumirea de cetatea Colțului⁶⁴. Alcătuit dintr-o curte cnezială, dintr-un turn de refugiu agățat pe un colț de stincă și dintr-o biserică fortificată cu un puternic turn de piatră înălțat deasupra sanctuarului, ansamblul de la Colți constituie unul dintre cele mai semnificative moduri de amenajare defensivă, într-o zonă în care cnezimea română reușea să păstreze o poziție de excepție în ierarhia țării. Din aceeași vreme datează turnul-locuință de la Răchitova⁶⁵, puternică prismă drept-

⁶⁰ Al. Rădulescu, *Rezultatul săpăturilor arheologice de la Satchinez și Mănăstur* (jud. Timiș), comunicare la Sesiunea anuală de rapoarte arheologice, Tulcea, 22 martie 1980.

⁶¹ Hurmuzaki-Densușianu, 1/2, București, 1890, p. 261.

⁶² R. Popa, *Tara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970, p. 215–238.

⁶³ Ibidem, p. 238; Gh. Anghel, *Cetăți medievale din Transilvania*, București, 1972, p. 30.

⁶⁴ V. Drăguț, *Vechi monumente hunedorene*, p. 23–25; R. Popa, *Cetățile din Tara Hațegului* (BMI, 1972, nr. 3, p. 57–59).

⁶⁵ R. Popa, op. cit., p. 56.

tunghiulară de piatră sau turnul de la Mălăiești⁶⁶, cu a sa biserică paraclis⁶⁷; s-ar părea că aceleiași perioade îi aparțină întregirea sistemului defensiv al cetății de la Breaza (jud. Brașov)⁶⁸. La sud de Carpați, același proces de organizare a sistemului defensiv autohton a dus la construirea cetății de refugiu de la Poenari (jud. Argeș), de fapt o amenajare foarte asemănătoare cu cele hunedorene, respectiv un turn-locuință înconjurat de o incintă fortificată usoară, pe care ulterior voievozii munteni o vor înlocui cu o autentică cetate⁶⁹.

Încă și mai mult decât așezările fortificate, ctitorile cneziale și voievodatele au făcut posibilă manifestarea geniului artistic autohton și totodată opțiunile artistice ale donatorilor. La Sântă Mărie Orlea (jud. Hunedoara) în anul 1311 s-a realizat un impozant ansamblu de pictură murală, operă complexă, cu o iconografie deosebit de elaborată⁷⁰. Autorul acestei opere era cunosător al unor modele de largă circulație în lumea bizantină, preluind și teme caracteristice în îndepărțatul Caucaz, precum *Descoberirea sfintei cruci*, prilej de a infățișa cu toată pompa curtea imperială a Bizanțului. Desenul savant și coloritul armonizat cu deosebită subtilitate sănătăți care îl definesc pe autorul anonim al picturilor de la Sântă Mărie Orlea, după cum trăsăturile stilistice de obîrșie bizantin-paleologă, împreună cu particularitățile de limbaj pictural de proveniență italiană, înlesnesc identificarea zonei sale de formăție la întîlnirea sferelor de artă bizantino-italiană.

Doi ani mai tîrziu, la vechea ctitorie de la Streisingeorgiu, prin grija voievodului Bălea se realiza un alt ansamblu de pictură murală cu atît mai important cu cît ne aflăm aici în fața operei unui artist autohton, zugravul Teofil, cel mai vechi artist român cunoscut⁷¹. Fragmentele de pictură recuperate de sub tencuielile tîrzii demonstrează că meșterul Teofil era un artist cu o formăție complexă, cunosător al unor teme iconografice de veche tradiție cappadociană, vehiculate cu probabilitate prin sudul Italiei, acolo unde șezările monastice de tip bazilian se dezvoltaseră într-un număr foarte mare. Desenul energetic și expresiile grave conferă picturilor de la Streisingeorgiu o particulară forță de comunicare, lăsînd să se descifreze un stil original ce rezultă din sinteza dintre modalitățile de limbaj pictural bizantin, pe de o parte, și cel gotic, pe de alta. Picturile de la Streisingeorgiu, cu a lor certă personalitate stilistică, lasă să se întrevadă procesul de constituire a unei școli de pictură românească locală, școală despre care vom putea adăuga o sumă importantă de date către sfîrșitul aceluiași veac al XIV-lea.

În Transilvania, în primele decenii ale veacului al XIV-lea, se construia la Sînpetru, în Țara Hațegului, o curte cnezială înzestrată cu o bise-

⁶⁶ Ibidem, p. 60–61; V. Eskenasy, *Cercetările de la Mălăiești și Sâlașul de sus (Materiale și cercetări arheologice a XIII-a sesiune anuală de rapoarte)*, Oradea, 1979, p. 345–347; V. Eskenasy și A. Rusu, *Cetatea cnezială de la Mălăiești, jud. Hunedoara*, comunicare la Sesiunea anuală de rapoarte arheologice, Tulcea, 22 martie 1980.

⁶⁷ De remarcat că biserică paraclis a cetății Mălăiești a avut un plan foarte răspîndit în Țara Hațegului, fiind monovanată cu sanctuar dreptunghiular.

⁶⁸ T. Nâgler, *Cercetările de la Cetatea de la Breaza (Făgăraș)* („Studii și comunicări. Arheologie-Istorie”, Muzeul Brukenthal 14, Sibiu, 1969, p. 89–121).

⁶⁹ V. Vătășianu, op. cit., p. 131–132; Gr. Ionescu, op. cit., p. 110–111.

⁷⁰ I. D. Ștefănescu, *La peinture religieuse en Valachie et en Transylvanie jusqu'au XIX-e siècle*, Paris, 1932, p. 223–239; V. Vătășianu, op. cit., p. 397–402; V. Drăguț, *Pictura murală din Transilvania*, București, 1970, p. 11–17; idem, *Picturile bisericii din Sântă Mărie Orlea, cel mai vechi ansamblu mural din ţara noastră* (BMI 1971, nr. 3, p. 61–74).

⁷¹ idem, *Streisingeorgiu. Observații preliminare privînd picturile murale*.

rică-paraclis, de tip sală cu sanctuar patrulater, boltit în cruce. Puțin mai spre nord, în munții Trascăului, la Rîmeți (jud. Alba)⁷² se construia o mănăstire a cărei biserică, asemenea celei de la Mica-Mănăstirea, prezintă obișnuita compartimentare ortodoxă : naos-pronaos. În cazul acestui monument, formele arhitectonice au o compoziție spațială clar adaptată compozиției planimetrice, naosul fiind boltit în semicilindru longitudinal, în timp ce pronaosul este boltit în semicilindru transversal. Absida, semi-circulară la interior și la exterior, acuză încă legături cu arhitectura romanică, dar concepția spațială de inspirație bizantină exprimă fără echivoc apartenența monumentului la ambianța artistică românească, în interiorul căreia se operaau numeroase sinteze occident-orient pe fondul tradițiilor autohtone.

Într-o vreme cînd, în întreg spațiul cultural românesc, pe suportul viguros al tradițiilor se altoiau noi experiențe artistice, cînd prin implementarea elementelor de limbaj provenind fie din orient sau din occident se ajungea la sinteze corespunzătoare momentului istoric și aspirațiilor artistice ale unei societăți în curs de dezvoltare, nu va surprinde dacă în Tara Românească, unde procesul de pregătire a unei mari formațiuni statale era foarte avansat, ne vom întîlni cu realizări artistice de notabilă importanță.

Cercetările arheologice coroborate cu mărturiile documentare demonstrează că, în primele decenii ale secolului al XIV-lea, Tara Românească străbătea un laborios proces de dezvoltare economică și că, în cadrul mutațiilor care aveau loc, trecerea de la regimul rural la cel urban marca configurația mai multor așezări.

Deosebit de prospere au fost în primul rînd așezările de la Dunăre care beneficiau pe de o parte de rodnicia Cîmpiei Române și pe de alta de tradiționalele legături, prin intermediul Dunării, cu țările balcanice și, în primul rînd, cu Imperiul bizantin. Numărul mare de monede bizantine găsite în aceste așezări, fie izolat, fie sub formă de tezaure, confirmă intensitatea schimburilor economice și lasă să se înțeleagă mai ușor posibila deschidere către o activitate artistică. La Ostrovul — Mehedinți, la Turnu Severin, la Zimnicea, la Turnu Măgurele, la Giurgiu și în alte localități, alături de monedele bizantine, au fost găsite importante fragmente ceramice, al căror desen grafitat și decor smălțuit cu verde și galben se înscrise integral în aria de influență a Bizanțului. Ceramica locală, de asemenea prezentă în siturile arheologice, vădește o progresivă tendință de afirmare a formelor în consens cu însăși evoluția societății, a cărei stratificare de tip feudal se accentua.

De-a lungul principalelor drumuri comerciale și mai ales în zona apropiată trecerilor peste munte, alte așezări își îmbogățeau în această vreme zestrea de construcții și, așa cum s-a putut demonstra de curind, la Cîmpulung sau la Curtea de Argeș ne aflăm, fără echivoc, în fața unor construcții care aparțin mediului urban⁷³. Principalele realizări arhitectonice se cer căutate fie în categoria reședințelor nobiliare, fie în categoria lăcașurilor de cult. La Turnu Severin și la Cîmpulung implantările, fie și temporare, ale comunităților catolice uneori sprijinite, ca în cazul Severi-

⁷² V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 566; St. Metes, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936, p. 53—62; V. Drăguț, *Zugravul Mihu și opera sa* (SCIA, 1966, nr. 1, p. 39—47).

⁷³ L. Bătrina și A. Bătrina, *Cercetările arheologice de la Curtea de Argeș*, comunicare la Sesiunea anuală de rapoarte arheologice, Tulcea, 22 martie 1980.

nului, de garnizoane ale coroanei maghiare, explică ridicarea unor edificii cu tehnică de zidărie proprie arhitecturii gotice, cu planimetrie și forme decorative aparținând aceleiași arhitecturi.

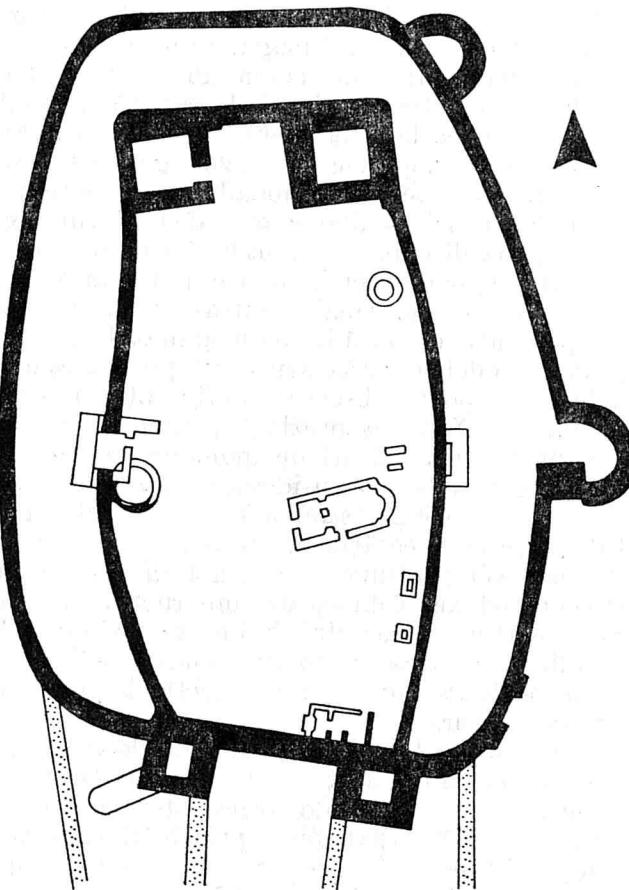

Fig. 12. — Planul cetății medievale din Drobeta-Turnu Severin (după Gh. Anghel, *Cetățile medievale din Transilvania*, p. 35).

Datănd de la sfîrșitul secolului al XIII-lea, dar terminată cu probabilitate în primele decenii ale secolului al XIV-lea, vechea biserică Sfintul Iacob a Bărăției din Cîmpulung Muscel era o construcție mononavată caracterizată prin dispoziția gotică a absidei poligonale ce fusese întărită cu contraforți⁷⁴. Piatra de mormânt a comitelui Laurențiu, datând din anul 1300, se înscrie și ea în categoria monumentelor reprezentative de artă occidentală, ea fiind la origine decorată cu un gisant, o reprezentare a defunctului întins pe lespede⁷⁵. Cloașterul cîmpulungean, din care nu s-au mai păstrat decât mărturiile arheologice, se înscrie în aceeași famili-

⁷⁴ Șt. Balș, *Restaurarea Bărăției din Cîmpulung-Muscel (Monumente istorice — studii și lucrări de restaurare*, 1969, p. 7—25); P. Chihală, *Monumente gotice în Cîmpulung-Muscel (Din cetățile de scaun ale Tărilor Românești)*, București, 1974, p. 306—318).

⁷⁵ E. Lăzărescu, *Despre piatra de mormânt a comitelui Laurențiu și cîteva date arheologice și istorice în legătură cu ea* (SCIA, 1957, nr. 1—2, p. 109—127); P. Binder, *Din nou despre Comes Laurenitus de Longocampo* (SCIA, 1975, p. 185—188).

lie stilistică și, alături de biserica Sfîntul Iacob, constituie un martor al prezenței arhitecturii gotice în Cîmpulung, oraș care avea să joace un rol atât de important în procesul constituirii statului independent al Țării Românești.

În cealaltă parte a țării, la Turnu Severin, chiar în primele decenii ale secolului, expansiunea autorității maghiare beneficia de ridicarea unei puternice cetăți cu turn donjon în centru. Pinza de ziduri acuză pretutindeni tehnica de construcție cu piatră de carieră neregulată, aşa cum pretutindeni se poate vedea la monumentele din Transilvania și Banatul epocii. În același timp, fragmentele de nervuri gotice și o frumoasă cheie de boltă demonstrează că interioarele locuibile sau de reprezentare beneficiazeră de boltiri pe nervuri, situind cetatea de la Turnu Severin în marea familie a castelelor gotice de epocă⁷⁶. Și tot la Turnu Severin, ruina bisericii din parcul muzeului Portile de Fier⁷⁷, cu al său plan dreptunghiular încheiat spre răsărit cu o absidă poligonală contravîntuită de puternici contraforți, ne arată că populația catolică locală dispunea de un lăcaș de închinăciune conceput după modelele gotice atât de răspindite la nord de Carpați.

Așa cum lesne se poate observa, configurația artistică a primelor decenii ale secolului al XIV-lea prezintă pentru Țara Românească un caracter bipolar, pentru că, alături de monumente de influență sau de inspirație gotică, se cer luate în considerare monumente a căror matrice stilistică este evident bizantină. Astfel la Turnu Severin, în curtea liceului sau pe platoul din interiorul cetății, pot fi văzute ruinele unor biserici de plan dreptunghiular, compartimentate ritual în naos-pronaos, conform exigențelor rituale ortodoxe. Tehnica de construcții, cu alternarea pietrei și cărămizii, ca și martorii sistematici de boltire vizibili la biserică de pe platoul cetății, indică preluarea creatoare a modelelor bizantine, fapt lesne de explicat într-o localitate care se află efectiv la întîlnirea dintre cele două mari zone de cultură.

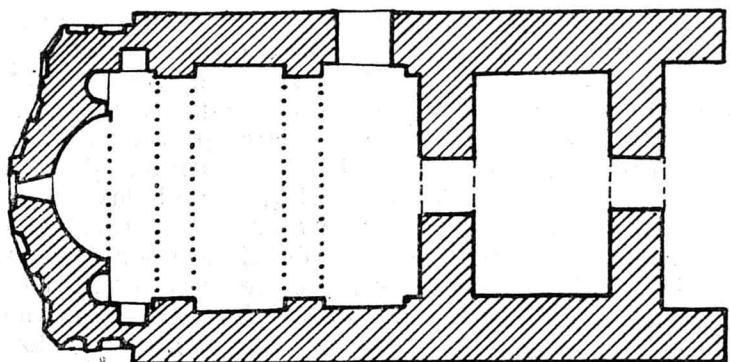
Dar mediul artistic local cu tradițiile sale era destul de puternic pentru a nu se mulțumi cu simple preluări din lumea modelelor de peste hotare. Către 1330 se construia la Curtea de Argeș interesantul monument care este biserică Sîn Nicoară⁷⁸. Aparținând principal categoriei de biserici mononavate compartinente în naos-pronaos și având în naos o boltire semicilindrică cu dublouri, biserică Sîn Nicoară este un monument ale cărui inovații de formă și de tratare ne situează în sfera unei autentice sinteze. Într-adevăr, deși de mici dimensiuni, ea a fost concepută să fie înzestrată pe partea de apus cu un turn-clopotniță destul de înalt. Ideea unui turn-clopotniță pe pronaos nu era străină arhitecturii bizantine, exemple similare putind fi găsite în Balcani ca de exemplu la biserică cetății de la Stanimaka-Assenovgrad⁷⁹, dar la Curtea de Argeș personalitatea turnului-clopotniță a fost rezolvată de o manieră deosebită, cu o pregnantă robustețe de expresie, făcind vizibilă absorbirea unor sugestii din arhitectura transilvăneană, unde atât de multe monumente erau prevăzute cu autentice turnuri pe latura de vest. Că un asemenea turn a fost

⁷⁶ M. Davidescu, *Cetatea Severinului* (BMI, 1970, nr. 3).

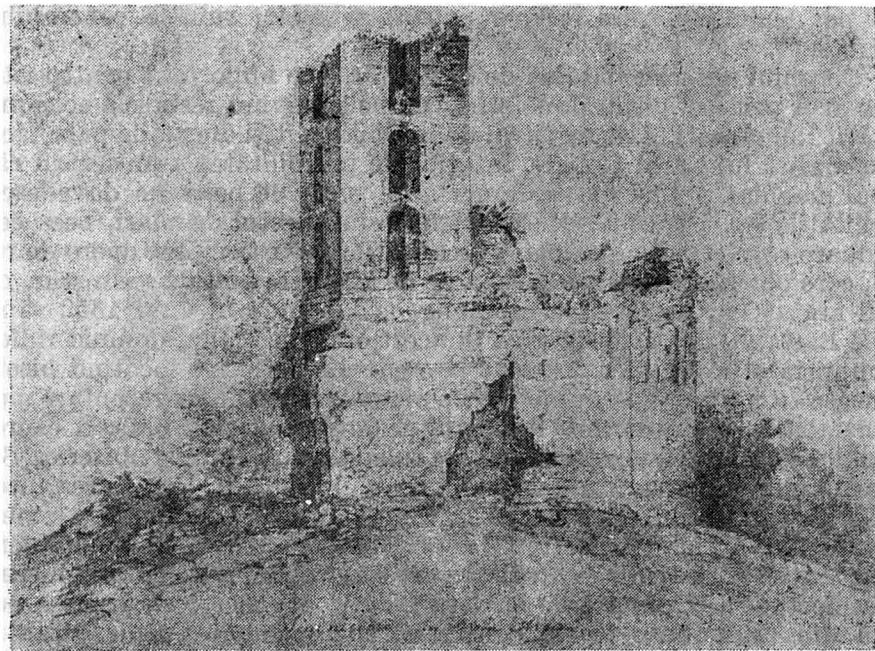
⁷⁷ V. nota 53; de asemenea R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 155–157; Gr. Ionescu, *op. cit.*, p. 68–69; V. Drăguț, *Artă gotică în România*, p. 138.

⁷⁸ V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 136–138; Gr. Ionescu, *op. cit.*, p. 69–71.

⁷⁹ K. Mijatev, *Die mittelalterliche Baukunst in Bulgarien*, Sofia, 1974, p. 160; tot în Balcani, Mesembria bizantină avea cel puțin două lăcașe cu turn pe pronaos, respectiv biserică Sfîntii Arhangheli și biserică Pantocrator (K. Mijatev, *op. cit.*, p. 162–163; 145–149; C. Mango, *Architectura bizantină*, Roma, 1974, p. 305–306).

a

b

Fig. 13 — Biserica Sîn Nicoară din Curtea de Argeș: a) Planul (după *Istoria artelor plastice din România*, I, p. 109); b) Ruinele bisericii la 1860, desen de Gh. Tattarescu (foto Muzeul de artă al R. S. România).

prevăzut de la început și nu adăugat ulterior, așa cum au crezut unii cercetători, o demonstrează prezența *ab initio* a contraforților de pe latura de vest, contraforți care se integrează procesului de sinteză, ei fiind familiari arhitecturii gotice, dar ca și necunoscuți arhitecturii bizantine. Tehnica de construcție, cu asize alternate de piatră și de cărămidă, este proprie arhitecturii bizantine, dar zidarii locali au introdus și aici o inovație, demnă de toată atenția, înlocuind piatra fătuită cu bolovani de riu, ceea ce conferă paramentului o expresie mai frustă, de o certă vigoare plastică. Absida altarului, savant încadrată de nișele celor două pastoforii, proscomidia și diaconiconul, este decorată către exterior cu firide, procedeu preluat de asemenea din arhitectura bizantină, dar adaptat aici formelor unui monument care nu poate fi considerat altfel decât ca o realizare autohtonă originală, în cadrul căreia au fost contopite cu abilitate sugestiile furnizate de arhitectura bizantină pe de o parte, de cea gotică de cealaltă parte. Încă nerezolvată este pînă azi problema destinației inițiale a bisericii Sîn Nicoară. Credem că nu greși văzind în ea un paraclis al vechilor curți voievodale, care în mod firesc, ținînd seama de cerințele defensive, s-au aflat pe dealul pe care îl incununează și astăzi ruinele venerabilului monument⁸⁰.

Deceniul anterior bătăliei de la Posada este important pentru istoricul de artă prin cel puțin două știri, ambele privind resursele economice ale Țării Românești. Atât registrul de la Chilia, cât și oferta de pace făcută de Basarab I lui Carol Robert, însotită de posibilitatea transferării către regatul maghiar a unei foarte importante sume de bani, ne dovedesc că posibilitățile economice ale tînărului stat erau destul de mari, ceea ce în continuare se va traduce pe planul realizărilor artistice prin opere de referință, care pot fi considerate și ca acte de afirmare politică. Nu știm cum vor fi arătat curțile de la Cîmpulung, acolo unde în anul 1352 răposa marele Basarab, dar este sigur că în acest oraș de scaun, domnia ridicase de timpuriu o importantă biserică și credem că nu greși socotind biserică domnească din Cîmpulung unul dintre monumentele de reprezentare menit să contrabalanseze puternica influență pe care, în același oraș, o exercita comunitatea săsească înzestrată cu ale sale lăcașuri de cult : biserică Sfintul Iacob și mînăstirea franciscană — vechiul Cloașter. Publicarea incompletă a jurnalului de săpături de la Cîmpulung a lăsat multă vreme pe cercetători în situația de a crede că acest lăcaș era o expresie a influențelor occidentale⁸¹. Recentă valorificare a însemnărilor lui Virgil Drăghiceanu, care a efectuat aici cercetările în anul 1924⁸², dovedește că biserică domnească din Cîmpulung fusese construită într-o tehnică tipic bizantină, cu tiranți de lemn îngropați în grosimea zidurilor. Pare probabil că ne aflăm în fața unei bazilici de tip bizantino-balcanic, poate o combinație între bazilică și o cruce greacă încrisă, așa cum în aceeași perioadă se construia la Mistra, în Peloponez, de asemenea la biserică Bogorodica Ljeviška, ctitoria regelui sîrb Milutin⁸³. În orice caz, curtea de la Cîmpu-

⁸⁰ Pentru motive care nu pot fi dezvoltate aici, considerăm că reședința voievodală de la Argeș nu putea fi în nici un caz în curtea sumar fortificată și înzestrată din jurul bisericii Sfintul Nicolae.

⁸¹ N. Ghika-Budești, *op. cit.*, p. 122; V. Vătășianu, *op. cit.*, 130—131; Gr. Ionescu, *op. cit.*, p. 118; R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 165—166.

⁸² V. Drăghiceanu, *Despre mânăstirea Cîmpulung. Un document inedit: Jurnalul săpăturilor făcute de Comisia Monumentelor Istorice în 1924* (BOR, 1964, nr. 3—4, p. 328—329).

⁸³ V. Drăguț, *Biserica domnească din Cîmpulung: o nouă ipoteză* (BMI, 1977, nr. 1, p. 45—50).

lung trebuie să fi fost o realitate definitiv închegată în anul morții voievodului și este de așteptat că viitoarele cercetări arheologice vor pune în evidență tot mai multe mărturii în legătură cu primele construcții basarabești⁸⁴.

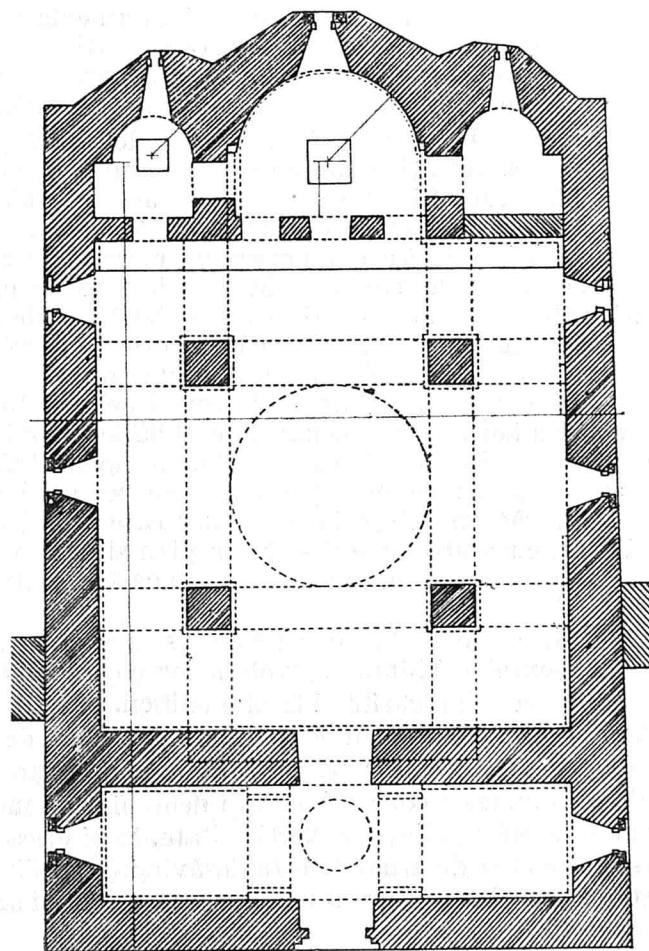

Fig. 14. — Planul bisericii domnești din Curtea de Argeș
(după BCMI, 1917—1923, p. 83).

Dispariția monumentelor cîmpulungene ne obligă să acordăm un interes sporit bisericii Sfintul Nicolae din Curtea de Argeș, ctitorie domnească de nobilă ținută, pe care, cu drept cuvînt, un cercetător contemporan o numea un *monumentum princeps*⁸⁵. Construită într-o vreme cînd în

⁸⁴ Semnalăm faptul că în ultimii ani au fost efectuate noi cercetări arheologice de către Gh. Cantacuzino, rezultatele urmănd a fi publicate.

⁸⁵ R. Theodorescu, „*Monumentum princeps*” et genèse d’États en Europe orientale au moyen-âge (RRH, XVII, 1978, nr. 2, p. 246). Comparind biserică Sfintul Nicolae din Curtea de Argeș cu alte monumente principale din Europa orientală, R. Theodorescu operează o subtilă analiză, remarcînd asemănările dar și deosebirile. Oricum, rămîne valabilă ideea că, prin importanță artistică și legătură nemijlocită cu întemeierea statului independent, ctitoria argeșeană poate fi considerată un „monumentum princeps”.

spațiul bizantino-balcanic arăta înregistra un efemer declin, biserica din Curtea de Argeș este, la prima vedere, profund îndatorată unui prototip bizantin constantinopolitan. Într-adevăr, aşa cum s-a mai spus, avem de-a face cu o biserică de tip cruce greacă înscrișă, cu turlă centrală, varianta constantinopolitana fiind perfect exprimată prin interpunerea între brațul răsăritean al crucii și absidă a unor boltiri intermediare. Pronaosul, îngust și scund, lasă să se desfășoare, cu claritate în spațiu, volumele bisericii propriu-zise, iar brațele crucii mult înălțate deasupra spațiilor de colț sint articulate viguros, deasupra lor înălțându-se tamburul turlei cu cupolă.

Tehnica de construcție cu obișnuita alternare de piatră și cărămidă, de asemenea cu folosirea tiranților de lemn în grosimea zidăriei, trimite la aceleași modele bizantine. Și totuși, dincolo de aceste evidente asemănări, trebuie să luăm în considerare la Curtea de Argeș cel puțin cîteva caracteristici care fac din biserică domnească un monument autohton și, mai mult decît atât, expresia unui act de afirmare, de autoritate, pe măsura realităților politice ale unui stat care își rostea cu bărbătie drepturile sale în spațiul european. Examinind tehnica de construcție, lesne vom constata că este vorba, la fel ca la biserică Sîn Nicoară, despre o formulă de autohtonizare, prin înlocuirea pietrei fătuite cu bolovani de rîu. Neregularitatea de formă a bolovanilor este compensată de abila lor distribuție, încît efectele decorative săturate și, pe ansamblu, paramentul clădirii sugerează vigoarea unei tradiții de artă populară. Se cer apoi considerate dimensiunile. Într-adevăr, în categoria bisericilor care aplică cu strictete compozitia unei cruci cu brațe egale înscrise în plan și în spațiu, biserică de la Curtea de Argeș este cea mai mare în întreaga lume bizantino-balcanică.

În sfîrșit, dar nu în ultimul rînd, va trebui să notăm armonia generală a proporțiilor, sensul echilibrat al volumelor ce se desfășoară în spațiu, calitate care poate fi regăsită și la alte edificii, constituind un element de marcă al vechii noastre arhitecturi. Spre deosebire de monumentele bizantine propriu-zise, a căror tendință de orizontalizare îngreuiază expresia formală a volumelor construite, spre deosebire de monumentele gotice cu a lor accentuată tendință de verticalitate, la biserică domnească din Curtea de Argeș starea de armonie este desăvîrșită, ea fiind în deplin acord cu robustețea zidăriei, în care descifram prezența unui arte de nedismulată bărbătie și tinerețe.

Terminată în anul 1352, cînd răposa Basarab I, biserică Sfîntul Nicolae din Curtea de Argeș ne apare ca un act de autoritate a voievodului întemeietor, iar prin calitatea artistică a rezolvărilor arhitectonice constituie un adevarat legat al epocii de întemeiere. Chiar dacă modelul său nu va fi repetat decît de puține ori în Tara Românească — dar, în mod semnificativ la importante ctitorii domnești⁸⁶ — lăcașul de la Curtea de Argeș

⁸⁶ Prima reluare importantă a tipului arhitectonic de cruce greacă în scrisă s-a produs abia la începutul secolului al XVI-lea, odată cu construirea bisericii mitropolitane din Tîrgoviște, dar în acest caz a fost adoptată o variantă cu cinci turle. La Hîrtești (1531) s-a folosit varianta simplă, pentru apoi, la biserică domnească din Tîrgoviște (1583) să fie folosită o variantă locală, cu două turle pe pronaos și pridvor. De tip cruce greacă înscrișă a fost și biserică Sfîntul Sava din Iași, construcție datând (conform cercetărilor arheologice efectuate de Voică și Nicolae Pușcașu) de la sfîrșitul secolului al XVI-lea. În Tara Românească, ultima construcție din această familie a fost biserică Sfîntul Dumitru din Craiova (1651), ctitoria lui Matei Basarab.

va transmite generațiilor următoare de constructori sensul clarității, al articulațiilor viguroase și, mai presus de toate, pe acela al armoniei.

Dar importanța bisericii domnești din Curtea de Argeș nu s-a rezumat la arhitectură. Pentru o lungă bucată de timp, acest imposant edificiu va deveni un adevarat trezorier de artă, aici fiind adunate multe dintre operele reprezentative patronate de voievozii ilustrei dinastii a Basarabilor. În anul 1359 Nicolae Alexandru a reușit să transfere mitropolia de la Vicina la Curtea de Argeș, dobândind astfel un rang superior de organizare ecclaziastică pentru tînărul stat al Tării Românești. În vremea aceluiași voievod a început să fie executată decorația murală a bisericii domnești, decorație ce avea să fie terminată cîțiva ani mai tîrziu, în vremea lui Vladislav Vlaicu⁸⁷.

Concurență cu valoarea arhitectonică a mărețului edificiu pe care îl împodobesc, picturile murale interioare alcătuiesc cel mai amplu și cel mai prețios ansamblu iconografic de epocă timpurie a artei medievale românești, fiind totodată unul dintre cele mai importante realizate în deceniile de mijloc ale secolului al XIV-lea în întreaga lume bizantino-balcanică⁸⁸.

Comentînd frumusețea acestor picturi, Henri Focillon scria: „La Argeș, pereții bisericii domnești păstrează o rară minune, valoroasă nu numai pentru arta românească, dar pentru istoria picturii din întreaga Europă. Compozițiile care o decorează se numără printre cele mai nobile ansambluri ale orientului european care a produs în acest domeniu atîtea capodopere. Ele înfățișeză nu copia seacă a unui model, ci un fel de dramă ciclică plină de forță și austерitate, expresie a unei vieți pasionate, în care mișcarea pare uneori a se supune unui ritm de dans. O gamă bogată și colorată, mai puțin inflorită în tonuri calde decât la Studenița în Serbia, dar vie și categorică, în sfîrșit o matematică a ciclului uman deosebit de bogat în resurse. Deși în mod justificat au fost asemăname cu mozaicurile bizantine de la Kariye Cami din Constantinopol, ele sunt de o inventivitate mai liberă, mai umană și mai simplă”⁸⁹.

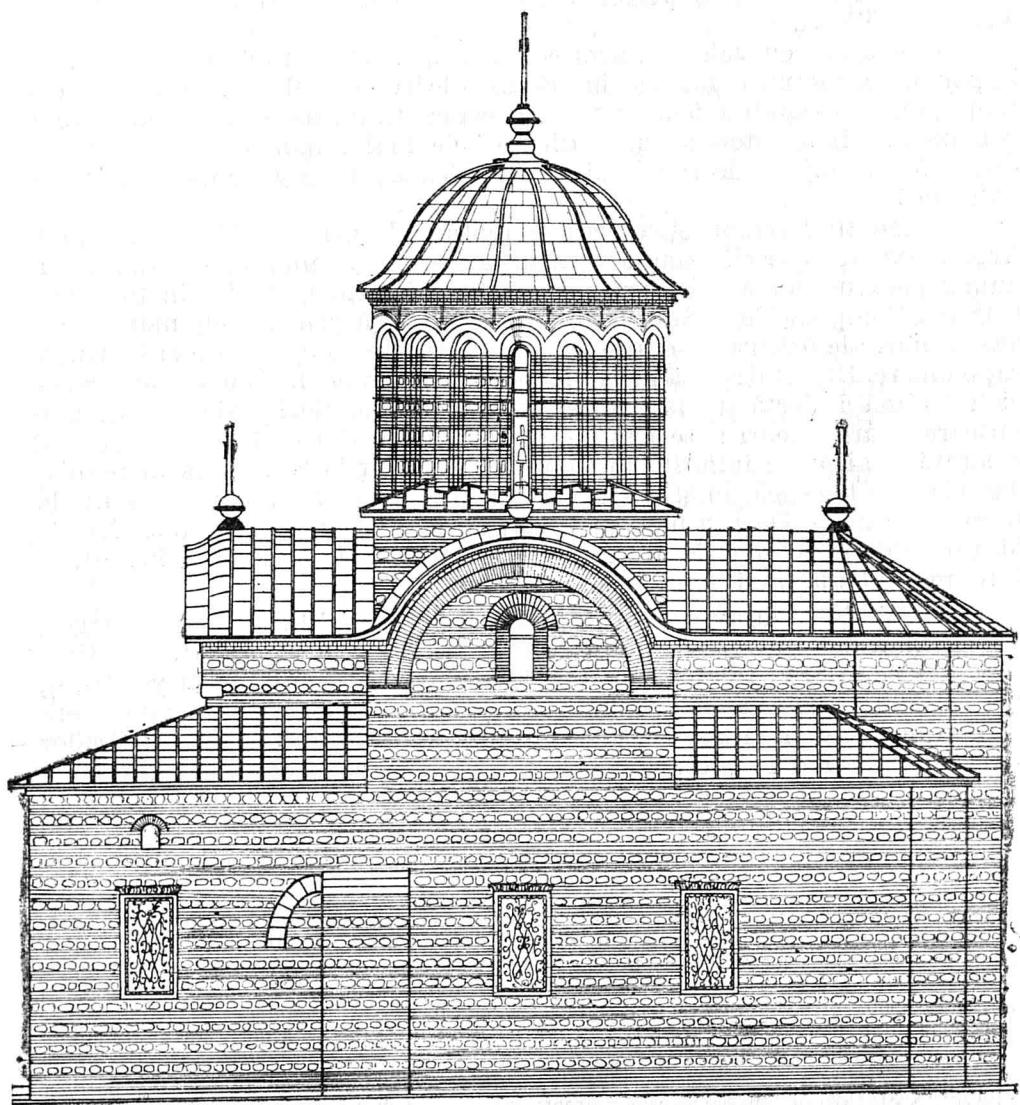
Vorbindu-se despre picturile bisericii domnești din Curtea de Argeș, în repetate rînduri s-au făcut justificate trimiteri la iconografia și stilistica mozaicurilor și frescelor ce decorează biserică Chora (Kariye Cami), 1315 – 1320. Știind că ansamblul decorativ constantinopolitan este opera unuia dintre cei mai mari cărturari bizantini ai timpului, logofătul Teodor Metochites, știind că picturile de la Chora sunt, pe drept cuvînt, cotate în rîndul principalelor cîpădopere ale picturilor paleologe, înțelegem că pictorii din Tara Românească avuseseră ambiția să se situeze la nivelul unor opere de recunoscută autoritate din sfera artei imperiale și că, prin

⁸⁷ Datarea picturilor bisericii domnești din Curtea de Argeș se află de multă vreme în atenția cercetătorilor, prilejuind nu puține controverse. Am arătat cu alt prilej (*Pictura românească în imagini*, București, 1970, p. 16) de ce considerăm că execuția ansamblului mural argeșean se situează în vremea voievozilor Nicolae Alexandru și Vlaicu I, cu probabilitate în anii 1362–1366. Între timp, N. Constantinescu (*op. cit.*, p. 17–18) propune ca dată de încheiere a lucrărilor anul 1369. La rînd său, C. L. Dumitrescu atribuie picturile lui Radu I, propunînd ca data de execuție anul 1377 (*Anciennes et nouvelles hypothèses sur un monument roumain du XIV-e siècle: l'église Saint-Nicolae-Domnesc de Curtea de Argeș*, în „Revue Roumaine d'Histoire de l'Art”, XVI, 1979, p. 22). Ne rezervăm dreptul de a reveni cu noi argumente pentru a demonstra că picturile de la Argeș au fost executate în vremea domniei lui Vlaicu I.

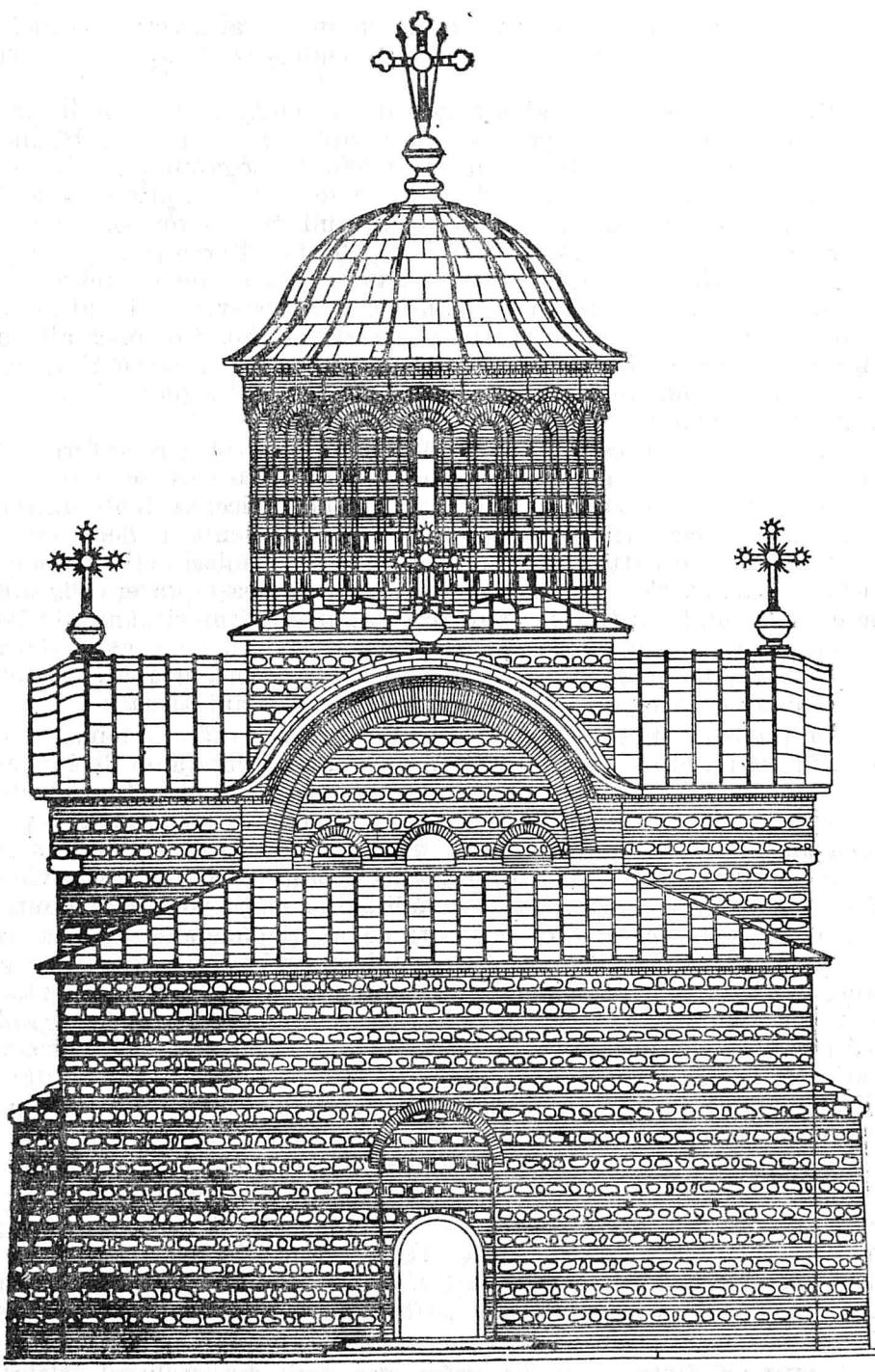
⁸⁸ M. Chatzidakis, *Classicisme et tendances populaires au XIV-e siècle. Les recherches sur l'évolution du style (XIV-e Congrès international des études byzantines)*, Rapports, I, București, 1971, p. 116.

⁸⁹ H. Focillon, *L'art roumain („L'illustration”*, Paris, 1929, p. 8).

Fig. 15 – Biserica domnească din Curtea de Argeș: a) Fațada dinspre sud; b) Fațada principală, cu ușa de intrare (după BCMI, 1917 – 1923, p. 111 – 112).

a

b

aceasta, picturile argeșene constituie, împreună cu arhitectura edificiului pe care îl decorau, un act de afirmare în deplină consonanță cu spiritul Posadei.

Din punct de vedere al programului iconografic, ansamblul de la Argeș urmărește îndeaproape canoanele statonice în arta bizantină a epocii și difuzate în întreaga lume ortodoxă. Bogatele cunoștințe ale meșterilor care au lucrat aici pot fi identificate nu numai prin complexitatea programului iconografic cu multe imagini rare și prețioase (*Cortul mărturisirii*, *Recensământul lui Quirinus*, *Sfântul Moimînt*), dar și prin siguranța organizărilor spațiale care asigură unitatea de expresie a ansamblului. Așa este de reținut sublinierea axei est-vest prin afrontarea celor două mari compozitii: *Maica Domnului pe tron* din conca altarului și *Adormirea Maicii Domnului* de pe peretele vestic al naosului, imagine de o nobilă monumentalitate, adevărată capodoperă a picturii de școală bizantină din epoca renașterii paleologe.

În același timp este de avut în vedere densitatea repertoriului de forme, cu o bună cunoaștere a izvoarelor elenistice care se bucurau de unanimă atenție în pictura vremii. Tradițiile elenistice, evidente în tipologia figurilor, în coafurile elegante și în anume elemente de decor, se asociază unei stăpînite științe compozitionale, unui limbaj artistic complex și elevat. Linia grațioasă și sprintenă, cu răsuciri neașteptate, caligrafiază siluete de o nobilă distincție, care se compun în ritmuri dansante întru totul caracteristice picturilor de la Argeș. Coloritul, cu o gamă bogată dar reținută, este transfigurat de lumina caldă care îl strâbate pretutindeni, impunînd întregului ansamblu gravitatea unui ritual.

În pronaos, în cadrul unei frumoase reprezentări a temei *Deisis*, este infățișat un ctitor purtând pe cap o coroană decorată cu flori de crin. În mod verosimil s-a văzut în figura acestui ctitor chipul voievodului Nicolae Alexandru, a cărui soție catolică, doamna Clara, nu ar fi putut apărea alături de el într-o biserică ortodoxă. Coroana decorată cu flori de crin ar putea să însemne legătura de vasalitate cu casa Angevinilor, a căror suzeranitate o recunoscuse cu vădită diplomație voievodul muntean, obținind în schimbul acestei servituți de relație feudală, posesia unor întinse feude la nord de Carpați. Un alt tablou votiv, din nefericire refăcut în anul 1827, se păstrează pe peretele vestic al naosului și reprezintă un voievod cu doamna sa, ținând în mîni macheta unei biserici. Pare probabil că ne aflăm aici în fața tabloului votiv a lui Vladislav Vlaicu, voievod ambicioș și harnic, căruia i se datorează refacerea autoritatii militare a Țării Românești și, pe de altă parte, inițierea unei adevărate politici de protectorat cultural și artistic în spațiul balcanic.

Cercetările arheologice mai vechi, nuanțate de interpretări contemporane, îi atribuie lui Vlaicu vodă somptuosul mormînt descoperit sub pardoselile bisericii⁹⁰. Voievodul fusese înmormînat cu toată pompa cuvenită unui dinast de autoritate. Vestimentele, din mătase cu fir de aur, își sporeau strălucirea prin nasturi și podoabe de aur, piesa cea mai reprezentativă fiind, fără îndoială, paftaua care încheia centura brodată cu fir de aur și cu perle.

Provenind dintr-un atelier gotic, verosimil din atelierul celebrilor sculptori clujeni Martin și Gheorghe, paftaua de la Argeș se constituie într-o capodoperă a ofevăriei europene din a doua jumătate a secolului

⁹⁰ P. Chihală, *Din cetățile de scaun ale Țării Românești*, București, 1974, p. 12–20.

al XIV-lea⁹¹. Executată într-o tehnică pretențioasă, prin turnare și cizelare, ea înfățișează un castel a cărui poartă, străjuită cu turnuri, are în mijloc imaginea simbolică a amorului profan : lebăda cu cap de femeie. Calitatea rafinată a execuției și analogiile cu piese de vîrf ale oferăriei gotice, în primul rînd cu așa-numitele plăcuțe de la Aachen, fac din paftaua de la Argeș o piesă de referință pentru arta metalelor prețioase din Europa timpului, contribuind totodată la înțelegerea resurselor materiale și a aspirațiilor artistice de la curtea primilor Basarabi.

Considerind toate podoabele provenind din mormintele principale descoperite la Curtea de Argeș⁹² și ținând seama de dominantă stilistică gotică, se poate spune că, în timp ce exigențele de cult situau arta Țării Românești în sfera de influență bizantină, ceremonialul de curte înclina mai degrabă către modelele occidentale. Este vorba aici despre un foarte interesant aspect bipolar al culturii și artei din vremea Basarabilor, bipolaritate care avea să lase urme adînci în cultura veche românească, favorizând sintezele și interpretările de certă originalitate locală.

În aceeași ordine de idei se cer considerate pietrele de mormînt, cum este faimosul gisant de la Argeș, în fond o mlădiță a gisanților occidentali, atât prin indicațiile de costum pe care le conține această piesă de sculptură funerară, cât și prin concepția generală atât de larg răspîndită în toate țările aparținînd occidentului catolic⁹³. Dimpotrivă, așa-zisul sarcofag al lui Vlaicu vodă, piesă sculpturală la care, dincolo de prezența unor elemente decorative atipice, precum rozeta sau pomul vieții, trebuie avută în vedere concepția decorativă generală care ne situează în lumea însemnelor funerare din Balcanii afectați de concepțiile bogomilice, stećakurile bosniace oferind din acest punct de vedere cel mai apropiat reper de comparație⁹⁴.

Considerată prin prisma principalelor sale realizări artistice, epoca lui Vlaicu vodă ne apare ca o epocă de certă împliniri artistice, în care au fost netezite drumurile spre împlinirile cultural-artistice de durată. Ar fi însă nedrept să încheiem această scurtă apreciere asupra domniei lui Vladislav Vlaicu fără să facem referință la inițiativele sale în domeniul reorganizării vieții monastice cu tot ce a însemnat aceasta pentru întreaga viață spirituală a țării. Se știe că la inițiativa sa a poposit în Țara Românească călugărul cărturar Nicodim⁹⁵. Exponent al complexului cultural bizantino-balcanic, cu educație făcută la Athos, Nicodim era în același timp un emisar al isihasmului. Lui i se datorează construcția mănăstirii Vodița, realizată și generos finestrată cu ajutor domnesc⁹⁶ și în continuare

⁹¹ Ibidem, p. 35–44; V. Vătășianu, op. cit., p. 454–455; R. Theodorescu, op. cit., p. 270–272; V. Drăguț, *Arta gotică în România*, p. 308.

⁹² O primă prezentare a acestor podoabe a fost făcută de V. Drăghiceanu (*Curtea Domnească din Argeș*, București, 1923, p. 134–149); R. Theodorescu, op. cit., p. 267–270, fig. 274–278.

⁹³ V. Vătășianu, op. cit., p. 336; P. Chihaia, op. cit., p. 21–25; R. Theodorescu, op. cit., p. 248–249; V. Drăguț, op. cit., p. 273.

⁹⁴ P. Chihaia, op. cit., p. 18–19; R. Theodorescu, op. cit., p. 249–250.

⁹⁵ E. Lăzărescu, *Nicodim de la Tismana și rolul său în cultura veche românească, I (până în 1385)* („Romanoslavica”, XI, 1965).

⁹⁶ Este foarte semnificativ în acest sens documentul din anul 1374, prin care Vlaicu dărula Vodiței: „un tetraevanghel ferecat cu argint și aurit, o cădelniță de argint, vase sfințite de argint, o pereche de odăjii preoțești de mătase, perdele de altar de camhă, cit are nevoie biserica, un epitrahil și rucavițe cusute cu fir de argint; dincolo de aceasta dărula mănăstirii sale și banii, brînză, ceară, postav etc. (DIR, B, veacul XIII, XIV și XV, București, 1953, p. 27–28).

a mînăstirii Tismana. Datorită distrugerilor din secolul al XV-lea și a refacerii lor ulterioare, cele două monumente ne sunt cunoscute doar parțial prin intermediul cercetărilor arheologice. În orice caz, este sigur că la Vodița a fost folosit planul triconc într-o variantă a cărei origine trebuie căutată în părțile Salonicului, dar care s-a impus pe valea Moravei și ulterior în Oltenia sub semnul modelelor realizate de constructorii sărbi din cnezatul lui Lazăr⁹⁷.

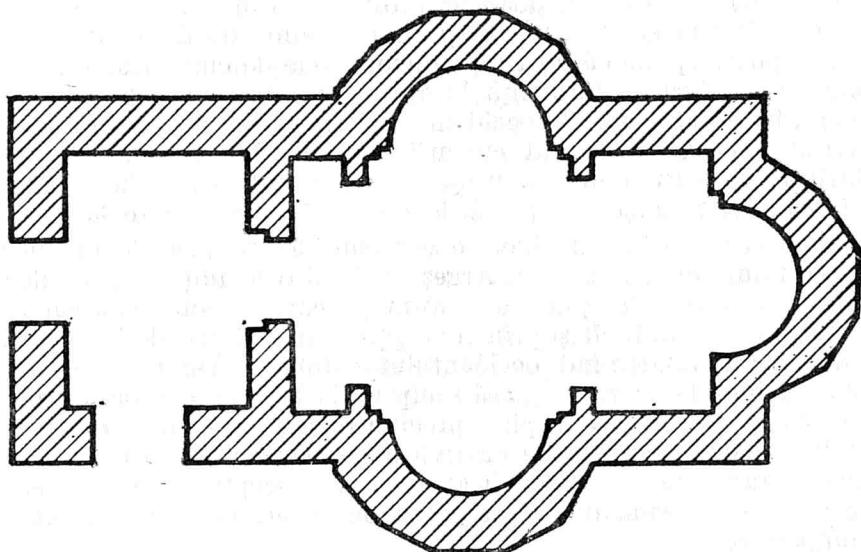

Fig. 16 — Planul bisericii Vodița II (după *Istoria artelor plastice din România*, I, p. 156).

Tot Vlaicu vodă trebuie considerat a fi inițiatorul marii politici de patronat românesc la muntele Athos, lui datorindu-i-se nu numai reconstrucția integrală a mînăstirii Cutlumus (1369—1374), care de aici încolo a fost considerată multă vreme „marea lavră a românilor”, dar și obținerea unui statut special pentru călugării români, doavadă că monahismul românesc nu se năștea acum, el era de veche tradiție și avea unele reguli cu caracter instituțional, care se impuneau chiar și la Athos⁹⁸.

Așa cum în Țara Românească primii Basarabi reușeau să stărnicească o viață artistică de autoritate, folosind modele de recunoscut prestigiu, în Moldova întemeietorilor vom regăsi aceleasi preocupări pentru a oferi tînărului stat o rostire culturală corespunzătoare. Nu știm dacă tradiția cronicărească corespunde adevărului, dar este verosimil ca, după instalarea sa la Baia, Dragoș vodă să fi fost preocupat să înalte

⁹⁷ Obiect de controverse între specialiștii, problema genezei planului-triconc este departe — se pare — de o unanimă acceptare. Mai aproape de adevăr este — credem — R. Theodorescu care pune răspindirea triconcului în legătură cu o anume „modă” monastică reînnoită în țările române prin activitatea lui Nicodim și a ucenicilor săi (R. Theodorescu, *Despre planul triconc în arhitectura medievală timpurie a sud-estului european*, SCIA, 1973, nr. 2, p. 211—225).

⁹⁸ A se vedea actul din septembrie 1369 (păstrat în copie nepeceluită) din care rezultă că Vlaicu a dat bani pentru refacerea mănăstirii Cutlumus, fapt confirmat de testamentul mitropolitului Hariton, preot al Sfintului Munte, încheiat cu participarea mulțor martori în iulie 1378 (DIR, veacul XIII, XIV, XV, doc. 11, 21, p. 17, 29).

ctitorii pe pămîntul Moldovei și poate cu acel prilej a construit biserică de la Volovăț care îi este atribuită⁹⁹. În orice caz voievodul maramureșean găsea pe teritoriul Moldovei un cadru artistic tradițional care se exprima atât prin construcțiile de lemn — locuințe și lăcașuri de cult — cât și prin realizări ale meșteșugului metalelor și ale ceramicei, prezente pre-tutindeni în săpăturile arheologice. Alături de acestea, în principalele centre comerciale și meșteșugărești (constituite încă din secolul al XIII-lea

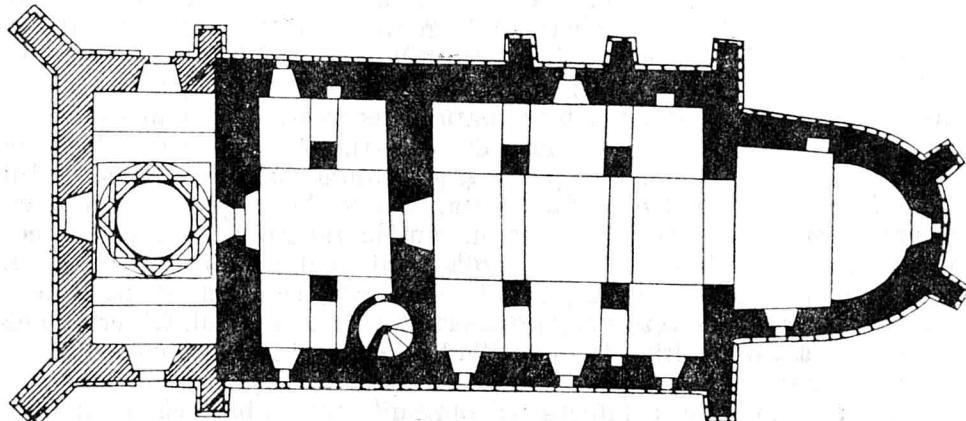

Fig. 17 — Planul bisericii din Rădăuți (după *Istoria artelor plastice din România*, I, p. 182).

la Baia, la Siret sau Rădăuți)¹⁰⁰, sub impulsul modelelor transilvănene fuseseră construite și edificii de piatră ca acea dispărută mînăstire din Baia ale cărei resturi sunt consemnate *in situ* și din care provin unele pietre incorporate în biserică Albă din același oraș¹⁰¹.

După 1359, cînd Bogdan de la Cuhea scutura suzeranitatea angevină fusese construită o biserică de lemn la Rădăuți, edificiu care, în profida dimensiunilor modeste și a materialului de construcție utilizat, a avut un rol important în ierarhia țării, aici avîndu-și loc de îngropăciune unul dintre voievozii timpului, despre ale cărui posibilități materiale ne dau știre vestigiile arheologice recuperate de puțină vreme prin săpăturile efectuate sub actuala biserică Sfîntul Nicolae¹⁰². Învesmîntat în haină de brocart cu bumbi de aur și purtînd un superb inel sigilar din aur, voievodul din mormîntul de la Rădăuți trebuie pus în legătură cu defuncții depuși în mormintele cimitirului învecinat și a căror identitate de epocă și ambianță poate fi ușor recunoscută prin intermediul inventarului funerar. Este vorba, în mod simptomatic, despre personaje care au purtat același tip de podoabe ca acelea găsite în săpăturile de la Cuhea, ceea ce confirmă

⁹⁹ Nicolae Costin, *Letopiseșul țării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601*, ediția I. St. Petre, p. 175–176; I. I. Solcanu, *Dalarea și planul bisericii de lemn de la Putna* (SCIA, 1974, p. 95–101).

¹⁰⁰ C. C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene*, București, 1967.

¹⁰¹ R. Teodoru, *Vechile biserici din Baia* (SCIA, 1953, nr. 1).

¹⁰² Cercetările arheologice, prilejuite de lucrările de restaurare inițiate de fosta Direcție a patrimoniului cultural național, au fost efectuate de Lia Bătrîna și Adrian Bătrîna, în anii 1974–1977. Rezultatele cercetărilor au fost parțial valorificate prin comunicări publice precum și prin informații oferite cu amabilitate la sănzier, pentru care le adresăm cuvenite mulțumiri.

pe deplin tradiția descălecării lui Bogdan, voievodul maramureșan, în Moldova.

Suprapunind biserică de lemn, realitatea a cărei semnificație simbolică nu trebuie să scape atenției, biserică episcopală Sfântul Nicolae din Rădăuți este un edificiu a cărei datare continuă să fie controversă¹⁰³. În orice caz ne aflăm în fața unei construcții înălțate în deceniile de început ale statului independent Moldova, ceea ce va justifica, un veac și mai bine mai tîrziu, inițiativa lui Ștefan cel Mare, care a amenajat aici o adevărată necropolă a înaintașilor săi, începînd chiar cu Bogdan I cel Bătrîn¹⁰⁴. Situată în zona de nord a Moldovei, acolo unde influențele arhitecturii gotice se manifestau din plin atât prin intermediul colonilor săsești cât și sub semnul legăturilor cu Polonia învecinată, biserică de la Rădăuți prezintă o originală sinteză dintre tehnica de construcție și formele obișnuite pentru arhitectura gotică, de o parte, și programul spațial dictat de cultul ortodox, pe de altă parte¹⁰⁵. În esență, este vorba despre o bazilică cu trei nave, încheiată spre răsărit cu un amplu sanctuar, de fapt un cor dreptunghiular, prelungit de o absidă semicirculară. Corpul bazilical, alcătuit din trei nave, este împărțit în două printr-un zid străpuns de o ușă; două travee sunt rezervate pronaosului și trei naosului. Observind că nava centrală este boltită în semicilindru cu dublouri, trebuie adăugat că navele laterale sunt boltite cu semicilindri dispuși transversal, ceea ce modifică compozitia arhitectonică obișnuită într-o bazilică, producînd o centralizare a spațiilor, centralizare care nu poate să nu evoce modelele bizantine. Masivitatea zidurilor și forma rotunjită a absidei i-au făcut pe mulți cercetători să se gîndească la un model romanic; în realitate, atât prezența contraforților cât și toate celelalte elemente de piatră profilată indică din plin marca stilistică a goticului¹⁰⁶. Așadar, aparența romanică nu este decît un rezultat al reinterpretării volumelor, reinterpretare dictată de o concepție spațială diferită de cea gotică. Puterea sintezei operate aici și autoritatea sa în timp¹⁰⁷ justifică aprecierea că, la data construirii bisericii episcopale de la Rădăuți, mediul artistic moldovenesc dispunea de un punct de vedere maturizat, fiind capabil să prelucreze cu libertate și siguranță unele modele preluate din sferele de cultură învecinate.

Dar, în afara spațiului ritual propriu-zis, la biserică din Rădăuți se mai cer considerate și alte aspecte. Într-adevăr, deasupra navelor laterale au fost rezervate niște galerii tăinuite, un fel de false tribune care comunică cu exteriorul prin mici răsuflători. Partea de vest a bisericii, deasupra pronaosului, are amenajat un spațiu care putea fi folosit ca adăpost pentru îngrijitorii bisericii sau, împreună cu galeriile laterale, să constituie un adevărat tezaur al acesteia. Accesul la nivel superior este

¹⁰³ Potrivit cercetărilor arheologice amintite mai sus ar fi vorba despre un edificiu construit în epoca lui Petru Mușat.

¹⁰⁴ Ștefan cel Mare a înfrumusețat mormintele înaintașilor săi cu epitafe sculptate de meșterul Jan, în anii 1479–1480 (*Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1958, p. 249–256).

¹⁰⁵ G. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare* (BCMI, 1925, p. 158–160); V. Vătășianu, op. cit., p. 301–302; Gr. Ionescu, op. cit., p. 120–124; V. Drăguț, *Arta gotică în România*, p. 145–147.

¹⁰⁶ Ca urmare a recentei restaurări (1974–1977), cu care prilej au fost refăcuți contraforții cu profile și lăcrimarii, expresia gotică a bisericii din Rădăuți este mai clară decît anterior.

¹⁰⁷ Așa cum a observat de mult G. Balș, biserică din Rădăuți a constituit un model de la care s-au inspirat constructorii bisericilor de la Dolhești Mari și Volovăț.

asigurat de o scară în spirală a cărei casă este plasată în colțul de sud est a pronaosului. Ideea unor tainițe practicate deasupra spațiului cultural va fi reținută de constructorii moldoveni; în secolul al XVI-lea, ea va fi repetată la mai multe monumente: la Humor, Moldovița, Sucevița, sub forma unei încăperi boltite, situate deasupra gropniței. Decorația fațadelor la biserică din Rădăuți este deosebit de sobră, fiind constituită dintr-o friză de ocnițe așezată imediat sub cornișe. De mai veche obîrsie bizantină dar preluată și de arhitectura occidentală, folosirea ocnițelor ca element decorativ va face carieră în plastica arhitectonică din Moldova, încit, și din acest punct de vedere, biserică din Rădăuți are valoarea unui autentic prototip¹⁰⁸.

Ajunsă în preajma anilor 1370, în condițiile unui proces de constantă afirmare politică și militară, țările române erau în măsură să dezvolte o activitate artistică bogată și multilaterală, o activitate în cadrul căreia recentele asimilări se integrau cu sporită înțelegere în structurile tradiționale. În acest sens, este deosebit de semnificativ faptul că ultimele decenii ale secolului al XIV-lea au fost martori ridicatorii mai multor monumente de indubitabilă importanță arhitectonică și, tot în această vreme, s-au pus bazele unor structuri cu valoare stilistică. Una dintre cele mai caracteristice preocupări, care a avut consecințe importante pe planul activității constructive, a fost aceea a organizării defensive a teritoriului. Atât în Țara Românească, cât și în Moldova sau în mediul cnezatelor de peste munte, ultimele decenii ale secolului întemeietorilor de țară se încununează cu ziduri de cetate.

În Moldova, energeticului voievod care a fost Petru Mușat i se datează construirea cetății de scaun de la Suceava, a cetății de la Șcheia, a cetății Neamțului și a cetății Tățina și este probabil că tot în timpul său în sistemul defensiv al Moldovei au intrat Cetatea Albă și Hotinul¹⁰⁹. Pe fondul legăturilor militare și politice cu Lituania și cu Polonia, nu va surprinde dacă noile cetăți introduce în ambianța arhitectonică a Moldovei modele de tip baltic, dispoziția patrulateră cu turnuri de colț fiind realizată într-o tehnică proprie arhitecturii gotice, cu piatră de carieră neregulată și cu piatră făcută la colțuri, cu elemente profilate și contraforți¹¹⁰. Noul val al influențelor gotice, favorizate de construcția cetăților de frontieră sau reședință, va avea consecințe importante pentru dezvoltarea artistică din Moldova, atât în epoca lui Alexandru cel Bun cât și mai departe în vremea lui Ștefan cel Mare, sinteza bizantino-gotică influențând vechiul stil moldovenesc.

Recente cercetări arheologice au pus în evidență la Netezi-Grumăzești (jud. Neamț) curtea lui Bratu Netedu¹¹¹, semnificativ fiind faptul că un boier își putea îngădui să construiască impozante case de piatră cu paraclis, într-o îngrijită tehnică de zidărie, cu dublu parament și umplutură. Ca și la cetățile voievodale, materialele recuperate prin săpături atestă folosirea ceramicii smălțuite ca element decorativ, caracteristică

¹⁰⁸ Ocnițele de la Rădăuți au fost redescoperite și puse în valoare cu ocazia lucrărilor de restaurare.

¹⁰⁹ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 203, 235. Din analiza izvoarelor, rezultă că Hotinul a ținut volevodatul din Moldova de Sus încă din perioada care precede întemeierea statului (*Ibidem*, p. 234–235).

¹¹⁰ V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 290, 295; V. Drăguț, *op. cit.*, p. 147–148.

¹¹¹ L. Bătrîna, A. Bătrîna și I. Vătămanu, *Cercelari arheologice la Netezi Grumăzești, jud. Neamț*, comunicare la Sesiunea anuală de rapoarte arheologice, Tulcea, 22 martie 1980.

ce se cere a fi reținută, știind că în continuare ceramica decorativă ocupă un loc de excepție în sistemul ornamental al ctitorilor și al locuințelor din Moldova, chiar și în cazul locuințelor de târg, așa cum s-a putut vedea în cazul caselor cercetate la Baia¹¹².

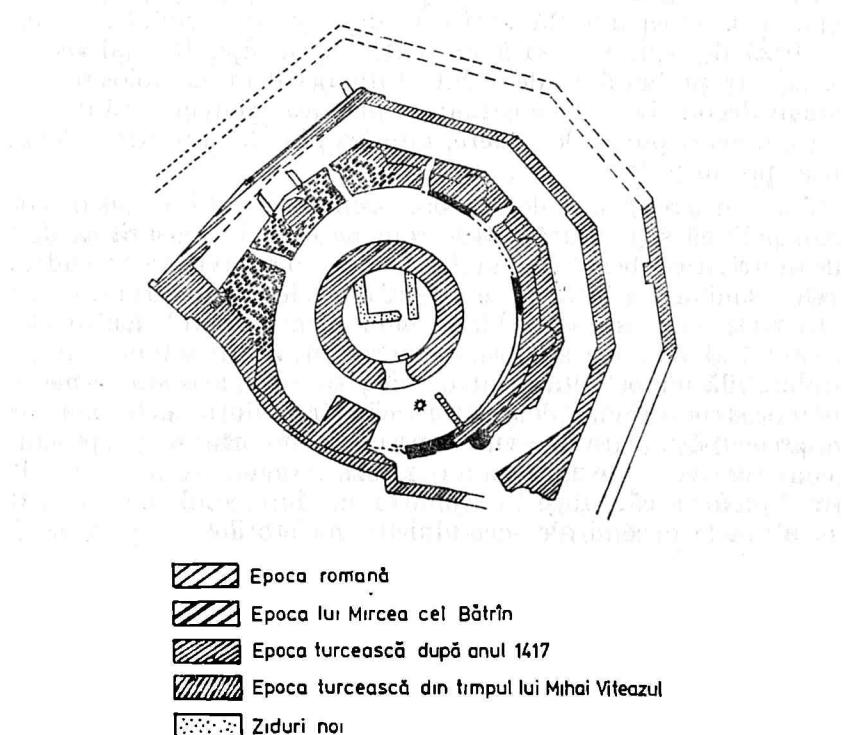

Fig. 18 — Planul cetății Turnu (Măgurele) din vremea lui Mircea cel Bătrân (după BMI, 1971, nr. 3, p. 27).

Recurgând la modele de obîrșie bizantino-balcanică, Mircea cel Bătrân proceda la rîndul său la întărirea hotarelor Țării Românești prin ridicarea cetăților de la Giurgiu și Turnu Măgurele¹¹³; tot acestui viteaz voievod i se datorează înălțarea curțiilor domnești de la Tîrgoviște, de asemenea îi sunt atribuite importante lucrări la Curtea de Argeș și la Cîmpulung.

Cercetările arheologice din ultimii ani au adus importante contribuții, punînd în evidență tehnica îngrijită de construcție a cetăților dunărene, cu blocuri de piatră fătuită¹¹⁴.

¹¹² *Monografia arheologică a orașului Baia*, Iași, 1980.

¹¹³ Din vremea același domnitor datează și cetățile de pămînt cu palisadă de la Frumoasa (jud. Teleorman) și Frătești (jud. Ilfov); E. Comșa și S. Morintz, *Cercetări arheologice în râul Glurghiu* (SCIV, IV, 1953, nr. 3—4, p. 762 și V, 1954, nr. 1—2, p. 327); N. Constantinescu, *Cetatea de pămînt din secolul al XIV-lea de la Frumoasa (r. Zimnicea)* (SCIV, XVI, 1965, nr. 4, p. 731—742); Gh. I. Cantacuzino, *Elemente de caracter bizantino-balcanic în fortificațiile medievale din Țara Românească* (BMI, 1971, nr. 3, p. 24—31).

¹¹⁴ Gh. Cantacuzino, *Cercetările arheologice de la cetatea Turnu Măgurele, jud. Teleorman*; D. Căpătină, V. Vrabie, C. Harholiu, *Cetatea medievală de la Glurghiu, jud. Ilfov*. Comunicare la Sesiunea anuală de rapoarte arheologice, Tulcea, 20—21 martie 1980.

La rîndul lor, cnezii transilvăneni, bănățeni și maramureșeni au procedat la remanierea și pe alocuri la amplificarea vechilor reședințe fortificate, lucrări datând din ultima parte a secolului al XIV-lea fiind sesizate la Mălăiești, la cetatea Colțului, la Sălașul de Sus (jud. Hunedoara).

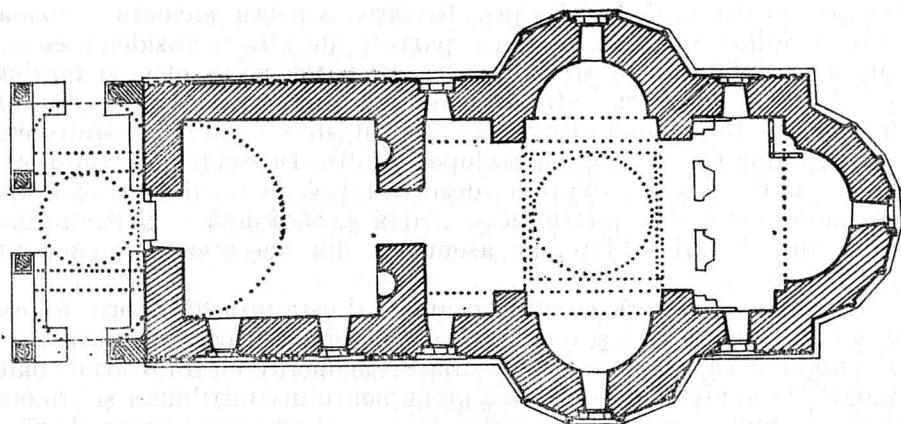

Fig. 19 — Planul bisericii Cozla (după *Istoria artelor plastice din România*, I, p. 158).

O particulară atenție va trebui acordată pe viitor cercetării curțiilor fortificate ale cnezilor („chinezilor”) bănățeni al căror rol în sistemul militar al epocii apare ca foarte important, referirile documentare în acest sens fiind foarte numeroase¹¹⁵ de asemenea la Oncești, Sărăsău și Giulești, în Maramureș.

Concomitent cu construcțiile de cetăți și curți de reședință, voievozii și cnezii români au fost preocupați de înăltarea unor ctitorii reprezentative, multe dintre acestea cumulând funcțiile cultice cu cele defensive prin zidurile de incintă ale ansamblurilor monastice. Tipul planimetric de construcție, care se impune pretutindeni cu autoritate, este cel de triconc. Introdus, așa cum s-a amintit, la Vodîja și la Tismana de către atelierul lui Nicodim, triconcul se răspindește rapid atât în Banat, cît și în Moldova, astfel că în secolele următoare va face o strălucită carieră în arhitectura românească.

Cea mai desăvîrșită realizare a triconcului aparținând ultimei părți a secolului al XIV-lea este, neîndoilenic, mînăstirea Cozia, ctitorie a voievodului Mircea cel Bătrân. Folosind cu abilitate dispoziția de plan și elevația monumentelor sîrbești de pe valea Moravie, folosind, de asemenea, sistemul decorativ al fațadelor din cnezatul lui Lazăr, ctitoria basarabească de pe valea Oltului este în mod esențial marcată de o nouă viziune spațială. Într-adevăr, așa cum a remarcat cu subtilitate bizantinologul Gabriel Millet, deși la prima vedere biserică mare a Coziei ar părea a fi o simplă transpunere a unor prototipuri sîrbești, în realitate ea este remodelată din punct de vedere al proporțiilor, avînd o expresie mai sobră, mai liniștită, ceea ce o apropie în mod surprinzător de ctitoria lui Basarab I de la Argeș, deși biserică domnească Sfîntul Nicolae aparține tipologic unui model bizantin¹¹⁶. Recunoscînd în modificarea și armonizarea proporțiilor

¹¹⁵ St. Pascu, *Rolul cnezilor din Transilvania în lupta antiotomană a lui Iancu de Hunedoara* („Studii și cercetări de istorie”, Cluj, VIII, 1957, p. 25–64).

¹¹⁶ G. Millet, *Cozia et les églises serbes de la Morava* (*Mélanges offerts à M. Nicolas Iorga*, Paris, 1933, p. 827–856).

bi ericiei de la Cozia o expresie a gustului românesc mai receptiv la compozitiile clasice, Millet recunoștea *ipso facto* faptul că, în acea vreme, mediul artistic local se afla în acel stadiu de maturitate care să îi permită o deplină integrare a formelor de import în matca tradițiilor autohtone.

În esență, la Cozia este vorba despre un triconc cu turlă pe naos, cu un savant sistem de boltire prin folosirea a patru picioare de zidărie adosate pereților longitudinali de o parte și de alta a absidelor laterale, deasupra lor înălțindu-se arcurile mari, cei patru pandantivi și tainburul turlei al cărui diametru interior este micșorat prin introducerea unor profile scoase în consolă. Pronaosul, boltit în semicilindru transversal, fusese suprainălțat de un turn-clopotniță¹¹⁷. Deosebit de complex ca elaborare, dar discret ca expresie, decorul fațadelor rezultă atât din alternarea materialelor de construcție — piatră și cărămidă — cît și din introducerea unor briuri etajate, de asemenea din mișcarea ritmică a unor arcaturi înalte.

În zona superioară, efectul ornamental este îmbogățit prin folosirea unor colonete în torsadă și a arhivoltelor de piatră decorate cu arabescuri, iar în cîmpul arcaturilor se află răsuflători acoperite cu traforuri de piatră. Odinoară, la expresia decorativă a monumentului contribuau și panourile de frescă cu motive geometrice și florale, parțial păstrate în zona de răsărit a absidei altarului. În sfîrșit, o importantă prezență ornamentală revineană ancadramentelor de fereastră, din piatră cu reliefuri fitonorme, unul dintre acestea fiind împodobit cu pajura bicefală imperială. Situat pe peretele sudic, la fereastra care luminează tabloul votiv, acest ancadrament a fost interpretat ca fiind o dovedă a despoției lui Mircea¹¹⁸.

Picturile murale din naos și din altar nu se mai păstrează, dar tabloul votiv actual, refăcut în epoca lui Constantin Brâncoveanu, îl reproduce cu fidelitate pe cel original, păstrînd, cu exactitate de document, aspectul și detaliile costumelor caracteristice sfîrșitului de veac XIV. Învesmîntați cu întreaga pompă potrivită unor înalți dinaști, Mircea cel Bătrîn și fiul său Mihail sunt înfățișați purtînd coroanele demnității lor, iar Mircea are genunchii împodobiți cu însemnele heraldice ale calitatii de despot, respectiv pajura bicefală. Contemplînd acest tablou votiv de solemnă frumusețe, este necesar să ne aducem aminte că și tabloul votiv a lui Nicolae Alexandru de la Curtea de Argeș și piatra tombală cu gisant și paftaua lui Vlaicu vodă demonstrează existența unui ceremonial de curte de tip vest și central european, căruia doar însemnele depoțici îi confereau și o marcă bizantină. Simțim încă odată acea bipolaritate artistică, atât de caracteristică țărilor române în secolul intemeierii, bipolaritate care, pe planul înfăptuirilor artistice, avea să conducă la un stil prin excelență original, caracteristic poziției geografice a țărilor române la locul de întîlnire dintre mariile culturi europene.

În pronaosul Coziei se păstrează un ansamblu de picturi murale datînd din perioada ctitoricii monumentului. Grafia aspră și coloritul sobru al acestor picturi nu poate decit să servească conținutul de esență monastică, expresiile severe ale figurilor. Programul iconografic inaugurează cîteva teme care în secolele următoare se vor regăsi atât în Tara Românească cît și în Moldova. Imaginele din acatistul Maicii Domnului,

¹¹⁷ Dj. Bošković, *Le narthex de Cozia avait-il un étage supérieur?* (BCMI, 1934, p. 121—125).

¹¹⁸ R. Theodorescu, *Despre un însemn sculptat și pictat de la Cozia (în jurul „despoitel” lui Mircea cel Bătrîn)* (SCIA, 1969, nr. 2, p. 191—205).

reprezentarea sinoadelor ecumenice sau monologul vor forma de aici încolo repere aproape constante atât pentru iconografia pronaosului, cît și — prin extensie — a iconografiei picturilor exterioare din vremea lui Petru Rareș.

Autoritatea planului triconc explică de ce în vremea lui Mircea cel Bătrân chiar și unele monumente care formal aparțin dispoziției longitudinale au fost înzestrare cu abside laterale. Acesta este cazul mănăstirii Cotmeana, a cărei primă ctitorie a fost verosimil atribuită lui Radu I, dar care a fost reconstituită în vremea lui Mircea cel Bătrân¹¹⁹. Având structural o dispoziție dreptunghiulară dar înzestrată de la început cu abside laterale, biserică mănăstirii Cotmeana aparține tipologic unui model larg răspândit în arhitectura bizantino-balcanică. Decorația fațadelor cu arcade înalte, având deasupra arhivoltelor sprincene de discuri ceramice smâlțuite, face necesară referirea la monumentele bizantine de la Mesembria sau la acelea înrudite stilistic de la Tîrnovo¹²⁰. Nu vom uita însă că dispoziția de plan dreptunghiulară avea deja o consistentă tradiție pe pămîntul Țării Românești, la Cetățenii din Vale sau la Turnu Severin; de asemenea, este timpul să amintim că același plan i-au aparținut vechile biserici din Cetatea Albă, de la mănăstirea Neamțului și paraclisul curților boierești de la Netezi-Grumăzești. Decorația cu discuri ceramice va fi reluată atât în Țara Românească, la monumente din Tîrgoviște, dar și în Moldova unde, principal contemporană cu biserică de la Cotmeana, este biserică Sfânta Treime din Siret, verosimil atribuită inițiativei lui Petru Mușat¹²¹.

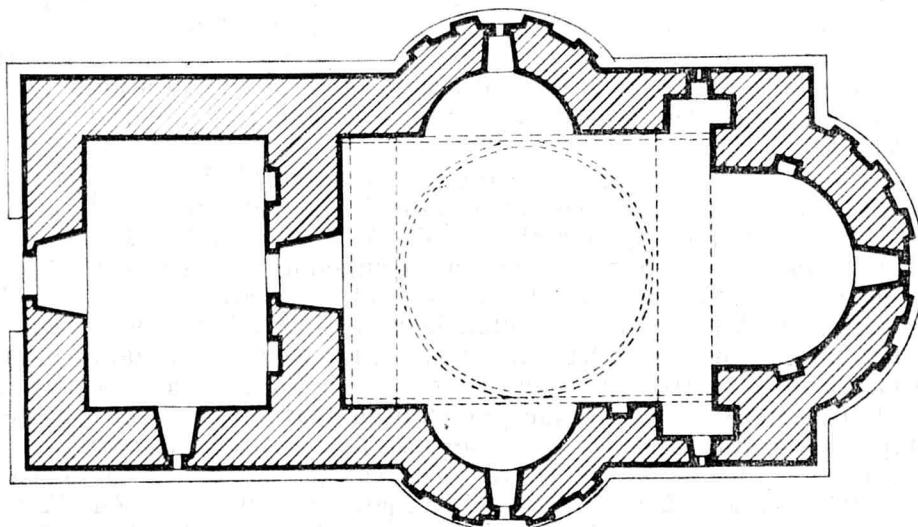

Fig. 20 — Planul bisericii din Siret (după *Istoria artelor plastice din România*, I, p. 186).

Biserica din Siret pune însă probleme destul de complexe, pentru că, pornind de dispoziția unui plan triconc, ea este realizată cu mijloace intrate în arsenalul obișnuit al zidarilor moldoveni. Respectiv, pentru

¹¹⁹ L. Bătrina și A. Bătrina, *Date noi cu privire la evoluția mănăstirii Cotmeana („Monumente istorice și de artă”)*, 1975, nr. 1, p. 11—24.

¹²⁰ K. Mijatov, *Die mittelalterliche Baukunst in Bulgarien*, Sofia, 1974, p. 163, 186, 191.

¹²¹ V. Vătăjanu, *op. cit.*, p. 302—304 și Gr. Ionescu, *op. cit.*, p. 148—153 nu exclud posibilitatea ca biserică din Siret să fi fost construită în vremea lui Sas vodă. Pentru Petru Mușat opinează R. Theodorescu (*Un mileniu de artă . . .*, p. 212) și autorul prezenterelor rînduri.

construcție s-a folosit nu cărămidă, ca la Cotmeana, ci piatra de carieră, la fel ca la monumentele gotice, iar pentru sistemul de boltire, stilpilor adosați le-au fost preferate consolele, soluție care de aici încolo se va regăsi frecvent la monumentele din Moldova. Preluând decorul de ceramică smâlțuită, meșterii moldoveni l-au folosit cu o particulară fantezie, discurilor ceramice fiindu-le asociate cărămidă smâlțuită, înințind de unele compoziții decorative din părțile Balticei. În final însă, meșterii moldoveni au izbutit să ajungă la o soluție originală, prefațind astfel lunga și strălucită serie de monumente din vremea lui Ștefan cel Mare, cînd ceramica monumentală ajunge la o împlinire unică la scară europeană.¹²²

Datorită numeroaselor distrugeri, zestrea de artă a Moldovei din secolul al XIV-lea a fost redusă la numai cîțiva martori, dar, ținînd seama de mărturiile documentare ca și de rezultatele cercetărilor arheologice, este necesar să considerăm alături de monumentele amintite pînă aici, zidirea bisericii catolice din Siret (ante 1371), mînăstirea Neamț (cca 1380 – 1390), biserică Mirăuți (cca 1380 – 1390), curtea domnească din Hîrlău (ante 1384), mînăstirea Sfîntul Nicolae din Poiană (ante 1391), mînăstirea Ițcani (ante 1395), biserică Sfânta Paraschiva din Roman (ante 1400).¹²³ Știind că egumenul Iosif de la mînăstirea Neamț era frațele voievodului Petru și că el a fost înălțat la rangul de mitropolit, înțelegem că mînăstirea nemțeană beneficia de o cinstire deosebită din partea domniei și este lesne de presupus că zestrea ei artistică trebuie să fi fost destul de bogată.

Urmînd a reveni asupra pieselor liturgice care făccau parte din zestrea și deopotrivă din aparatul ornamental al arhitecturii interioare din ctitoriiile domnești, este necesar să mai fie amintite cîteva realizări din domeniul arhitecturii și picturii murale, tocmai pentru a pune în evidență marea efort constructiv și artistic al deceniilor de sfîrșit al secolului al XIV-lea.

În condiții materiale modeste și avînd deseori de înfîruntat prigoana statului și a bisericii oficiale,¹²⁴ ctitorii din Transilvania reușeau în această vreme, stimulați poate și de realizările din Moldova sau Tara Românească, să înalte lăcașuri importante sau să le împodobească pe cele vechi. O particulară atenție este reclamată de reconstituirea mînăstirii Hodoș-Bodrog, situată pe valea Mureșului, la vest de Arad. Pe locul vechiului așezănumît, din secolul al XI-lea, a fost zidită acum o impozantă biserică de piatră de plan triconc cu turlă pe naos.¹²⁵ Formele constructive sunt simplificate în raport cu cele ale modelului preluat la Cozia, dar robustețea compoziției arhitectonice fusese compensată la origine cu o foarte îngrijită tencuială de frescă, cu o discretă ornamentație pictată ce imită asizele de piatră și cărămidă.¹²⁶ Înfîruntînd prigoana angevină care se dezîlanțuise împotriva românilor din Banat, biserică mînăstirii de la Hodoș-Bodrog impresionază nu numai prin ceea ce reprezintă ca act de rezistență

¹²² V. Drăguț, *Ceramica monumentală din Moldova – operă de inspirată sinteză („Monumente istorice și de artă”)*, 1976, nr. 1, p. 33–38.

¹²³ O reconstituire documentară a activității ctitoricești din Moldova, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea a fost făcută de N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974, p. 973.

¹²⁴ Șt. Meteș, *Emigrati româneschi din Transilvania în secolele XIII–XX*, ed. II-a, București, 1977, p. 15–16.

¹²⁵ Cercetările arheologice efectuate de Luminîța Munteanu (1975–1977) au dezvăluit această situație; materiale în curs de publicare.

¹²⁶ Aceste fragmente de tencuială se păstrează pe fațada sudică, sub cornișe.

morală și spirituală, dar și prin acea însumare de forțe materiale care a făcut posibilă zidirea sa.

Nu departe, în părțile Crișanei, pe valea Crișului Negru, și a Crișului Alb, erau zidite bisericile de la Remetea¹²⁷ (jud. Bihor), de la Hălmagiu¹²⁸ și de la Dezna¹²⁹ (jud. Arad), primele două urmând a fi decorate cu fresce în secolul următor. Pentru aceeași epocă documentele amintesc bisericile maramureșene din Ieud, din Birsana, de asemenea minăstirea Sfântul Mihail din Peri, pentru care voievozii Balc și Drag reușeau să obțină de la patriarhul Antonie al Constantinopolului drept de stravopigie, ceea ce echivala în fapt cu constituirea unei episcopii românești a Maramureșului¹³⁰.

La rîndul lor, cnezii hunedoreni se întreceau în a construi și decora ctitoriiile proprii, unele ocupînd astăzi un loc de frunte în ierarhia valorilor artistice din țara noastră. Cîrind după anul 1370, cnezul din Strei, probabil Petru, fiul lui Zaicu, încredința zugravului Grozie și ajutoarelor sale împodobirea bisericii ce fusese construită la sfîrșitul veacului al XIII-lea¹³¹. Echipa de zugravi condusă de meșterul Grozie ne-a lăsat un admirabil ansamblu de picturi murale, particularizat prin absorbția unor elemente de stil caracteristice picturii goticului european, adaptate unui program iconografic regîndit în funcție de ceea ce putem numi tradiția locală. Inscriptiile cu litere chirilice comentează scenele pictate, confirmînd existența unui mediu cărturăresc local. Merită să fie amintit aici fiorul laicizant exprimat prin prezența mai multor portrete, deosebit de valoros fiind autoportretul meșterului principal Grozie, reprezentat într-un costum de tîrgoveț caracteristic epocii.

Cam în aceeași vreme, în anul 1376, la Rîmeți (jud. Alba), zugravul Mihul de la Crișul Alb realiza, la rîndul său, un important decor mural, care din punct de vedere stilistic vădește o mai apropiată valorificare a modelelor de tradiție bizantină, proprie zonei de cultură ortodoxă¹³². Admirabil desenator și colorist, Mihul de la Crișul Alb este și un bun caligraf, pisania pictată pe zidul dintre pronaos și naos constituind un prețios document epigrafic al acestei epoci, în general prea puțin cunoscută. Pisania pictată de la Rîmeți face și mențiunea arhiepiscopiei Transilvaniei, în fruntea căreia se afla atunci Ghelasie. Este cea mai veche consemnare scrisă privind existența unei astfel de eparhii a românilor

¹²⁷ V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 124; V. Drăguț, *Pictura murală din Transilvania*, p. 37.

¹²⁸ Menționată în mod confuz într-o veche monografie a județului Arad (M. Sandor, *Aradvármegye es Arad Sz. Klr. város monografiája*, I, Arad, 1892, p. 443), considerată ca dispărută (V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 565–566), ctitoria cneazială din Hălmagiu a fost restaurată de curînd, cu care prilej a și fost cercetată din punct de vedere arheologic de către un colectiv condus de R. Popa. S-a putut constata că edificiul a fost construit în a doua jumătate a secolului al XIV-lea.

¹²⁹ Cercetări arheologice inedite efectuate în 1976–1977 de Luminîța Munteanu.

¹³⁰ Cf. Șt. Metes, *Mănăstîrî românești în Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936, p. 157; G. G. Răfirioiu, *Mănăstirea din Perl*, Oradea, 1934; R. Popa, *Tara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970, p. 215–238.

¹³¹ I. D. Ștefănescu, *La peinture religieuse en Valachie et en Transylvanie depuis les origines jusqu'au XIX-e siècle*, Paris, 1932, 222–223; V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 407; V. Drăguț, *Biserica din Strei* (SCIA, seria arta plastică, 1965, nr. 2, p. 307–312); Idem, *Din nou despre picturile bisericilor din Strei* (BMI, 1973, nr. 2, p. 19–26).

¹³² V. Drăguț, *Zugravul Mihul și epoca sa* (SCIA, 1966, nr. 1, p. 39–47) (cu dateare în 1483); L. Tugearu, *Monumentele, mărlurît ale istoriei noastre* („România literară”, 1979, Ianuarie 4) (cu dateare în 1376 ca urmare a descifrării integrale a inscripțiilor pictate, cu ajutorul expunerii la raze infraroșii).

din Transilvania și rangul de arhiepiscopie nu poate fi explicat decât prin importanța recunoscută a acestei instituții.

Catre sfîrșitul veacului, ne putem imagina în mediul românesc al Transilvaniei o consolidare a elementelor artistice de obîrșie bizantină datorită ctitorilor domnești, care sunt consemnate atât la Rășinari — la biserică Sfânta Paraschiva — cît și la Rîșnov — la biserică Sfântul Nicolae¹³³. Feudele transilvănene ale domnilor români vor fi înlesnită circulația meșterilor de o parte și de alta a munților; așa se poate explica mai ușor faptul că, în preajma anului 1400, la Leșnic și la Crișcior, în părțile Hunedoarei, picturile murale fac evidentă o apropiere de gîndirea iconografică bizantină.

Ctitorită de Dobre Românul, biserică din Leșnic¹³⁴ este un mic edificiu cu arhitectură simplă: o sală, cu sanctuar dreptunghiular, prevăzută cu un mic turn-clopotniță pe latura de vest. Programul iconografic, conceput în imagini mari de o expresivă simplitate, este dominat de *Judecata de apoi*, în compoziția căreia surprinde prezența unui personaj ce poartă pe umăr trupul unui ostaș căzut în bătălie, cu săgeata îmfiptă în piept, aluzie la luptele antiotomane și la jertfele de singe plătite cu acest prilej. Imaginea de la Leșnic are un caracter de unicat în pictura noastră veche și constituie un preludiu la acele imagini mobilizatoare din vremea lui Ștefan cel Mare și a lui Petru Rareș. În același timp, reprezentarea iadului i-a îngăduit pictorului anonim să denunțe o serie de păcate sociale și să ia atitudine față de nedreptățile căror le cădeau victimă oamenii din popor. Trebuie să vedem în prezentarea iadului de la Leșnic o anticipare a suitei de *judecăți* prin intermediul căror zugravii din țările române și-au manifestat revolta față de asupriorii poporului, fie că era vorba despre asupriorii străini, fie că era vorba despre boieri, judecătorii nedrepti, popii necinstiti și negustorii hoțomani. Prezența la loc de cinste a sfintilor militari călări se înscrie într-o concepție iconografică originală, pe care o vom regăsi și la Crișcior și care ne permite să vorbim, alături de alte caracteristici, despre constituirea unei adevărate școli de pictură românească în Transilvania, personalizată atât prin datele de ordin stilistic, prin abila sinteză de elemente de obîrșie gotică și bizantină, dar și prin preferința pentru anume teme iconografice.

La Crișcior, ctitorie a voievodului Bălea și a soției sale, Vișa, arhitectura monumentului a avut foarte mult de suferit, în schimb pictura a putut fi recuperată în cea mai mare parte de sub tencuielile tîrzii¹³⁵. Realizată într-o solemnă gamă de roșu, pictura de la Crișcior împune prin mișcarea calmă a compozițiilor, prin înscrierea armonioasă a figurilor în cîmpurile compoziționale. Tabloul votiv reține prin calitățile portretistice și prin atenta redare a costumului. Deși parțial degradată, figura voievodului Bălea reține prin noblețea expresiei, iar jupița Vișa, cu al său costum similar celui purtat azi de țărăncile din Zărand, ne apare ca o autentică reprezentantă a societății românești locale. Princi-

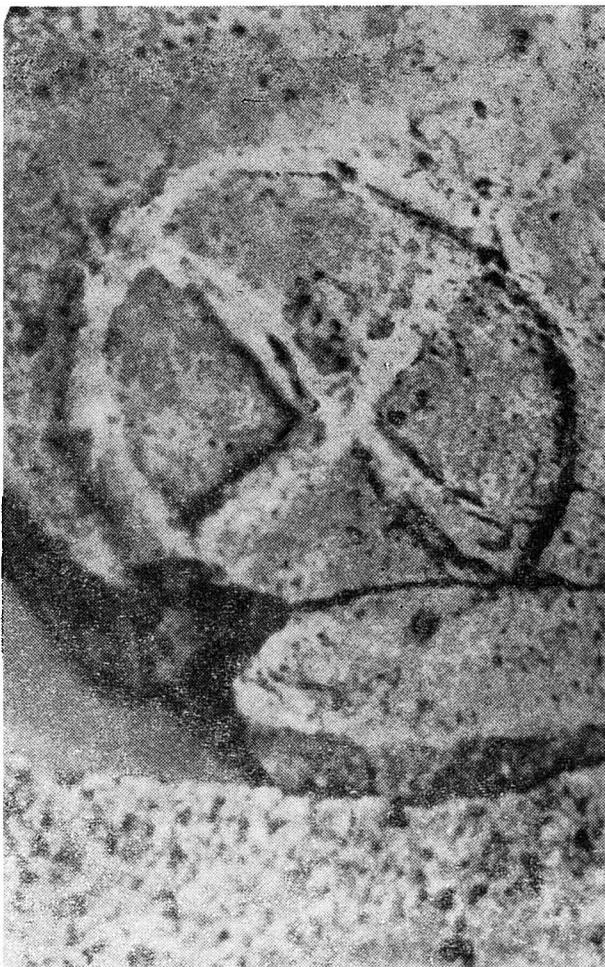
¹³³ DIR, B, veac XIII, XIV, XV, p. 275 (cu precizarea că nu punem la îndoială temeinicia însemnări); C. Petranu, *L'art roumain de Transylvanie* (extras din *La Transylvanie*), București, 1938, p. 10; V. Vătășianu, op. cit., p. 257.

¹³⁴ V. Drăguț, *Biserica din Leșnic* (SCIA, 1963, nr. 2, p. 423–433); Idem, *Pictura murală din Transilvania*, p. 26–29.

¹³⁵ S. Dragomir, *Vechile biserici din Zărand și ctitorii lor în secolul XIV și XV* („Anuarul Comisiei Monumentelor Istorice, secția Transilvania”, 1929, p. 225–260); I. D. Ștefănescu, op. cit., p. 242 și urm.; V. Vătășianu, op. cit., p. 403–405; V. Drăguț, *Pictura murală din Transilvania*, p. 29–33.

Pl. 1 — Cetatea medievală de la Păcullul lui Soare. Detaliu cu turnul porții (foto S. Iosipescu).

Pl. 2 — Marcă de olar de pe un vas de la cetatea Comana-Făgărăș (secolul al XIII-lea) (foto V. Eşcuasv).

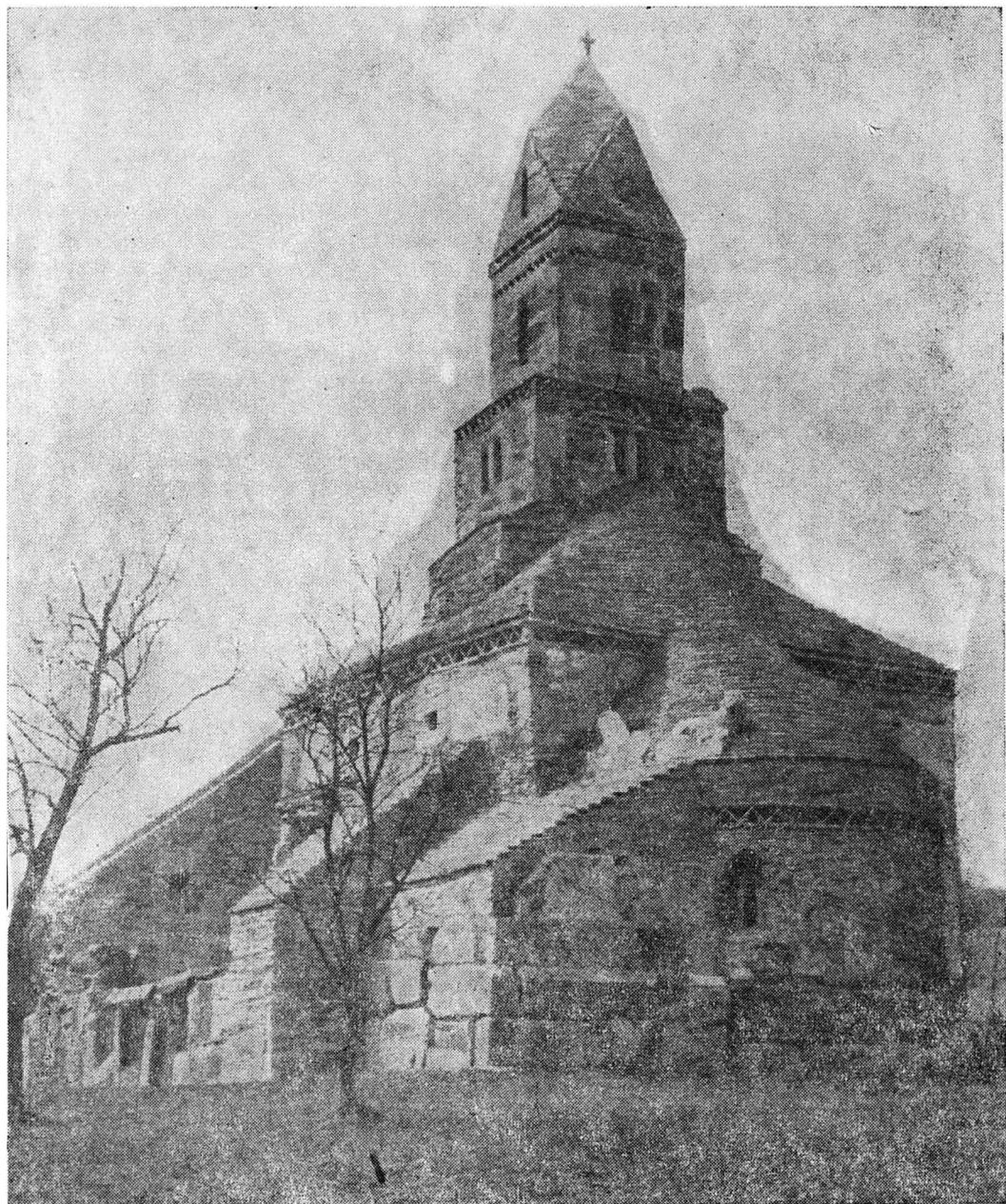
Pl. 3 — Complexul feudal românesc de la Voievozi-Bihor (secolele XII—XIV) (foto V. Eskenasy).

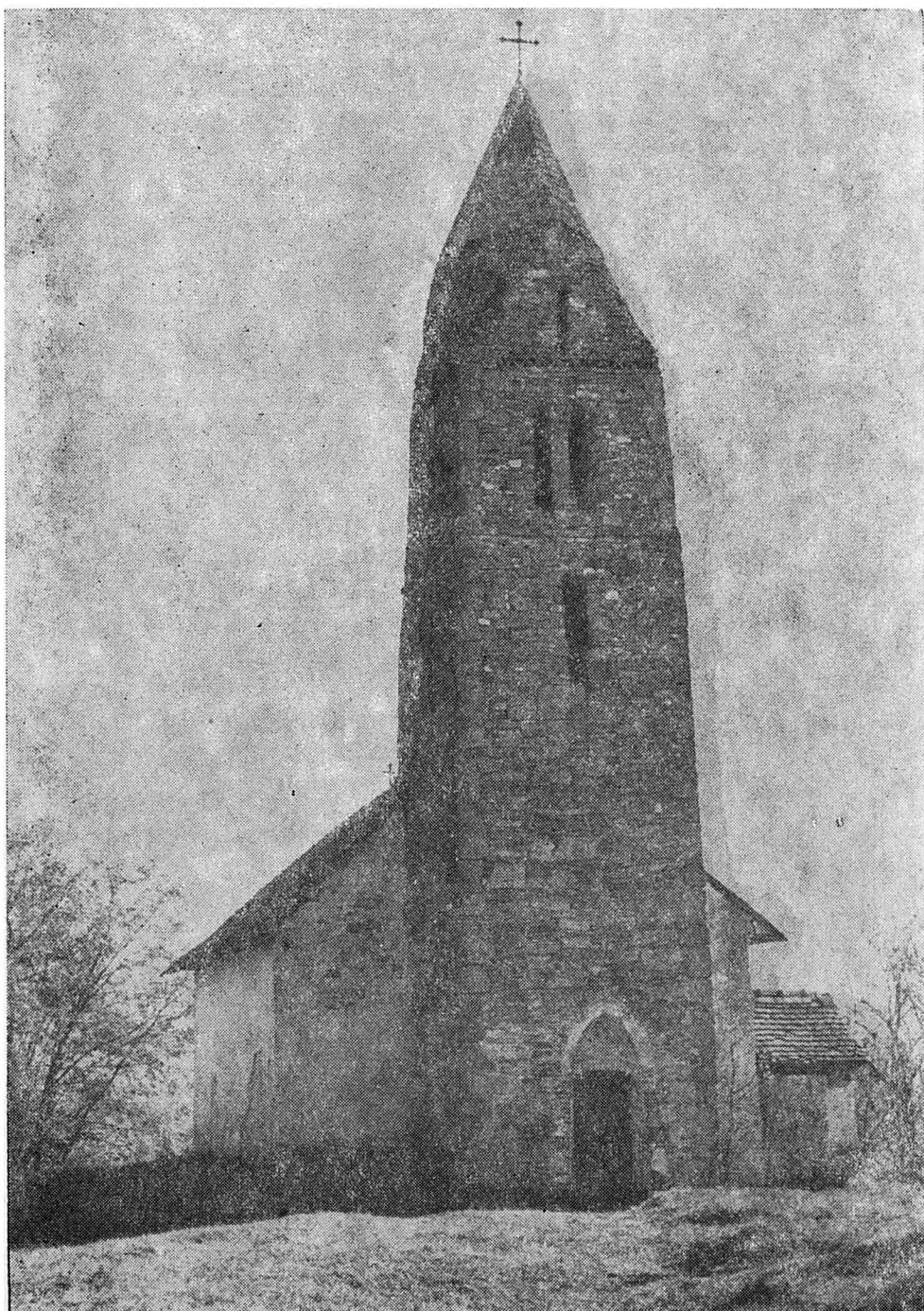
Pl. 4 — Biserica de la Sreisnjeorii (secolul al XII-lea) (foto V. Drăguț).

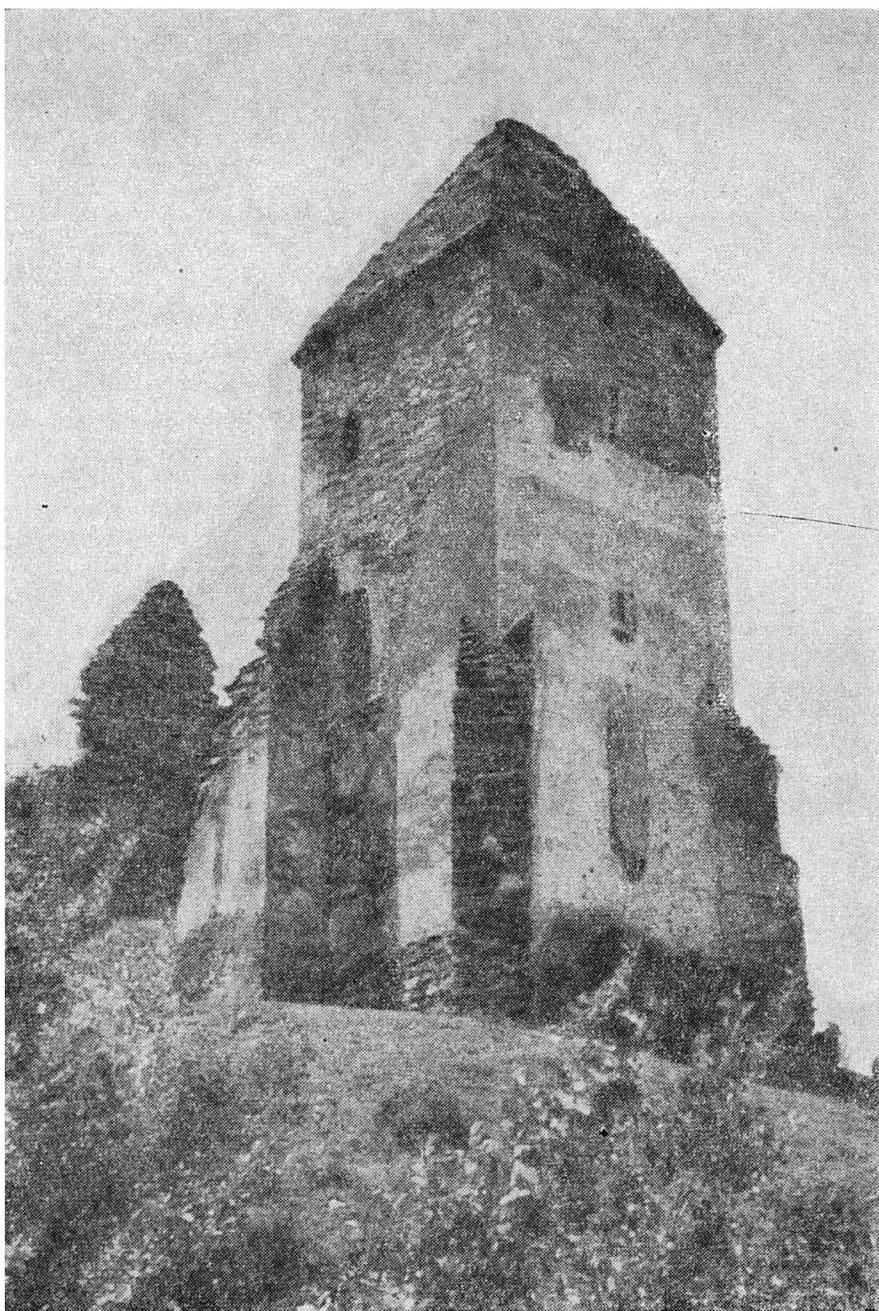
Pl. 5 — Biserica din Gurasada (secolul al XIII-lea) (foto V. Drăguț).

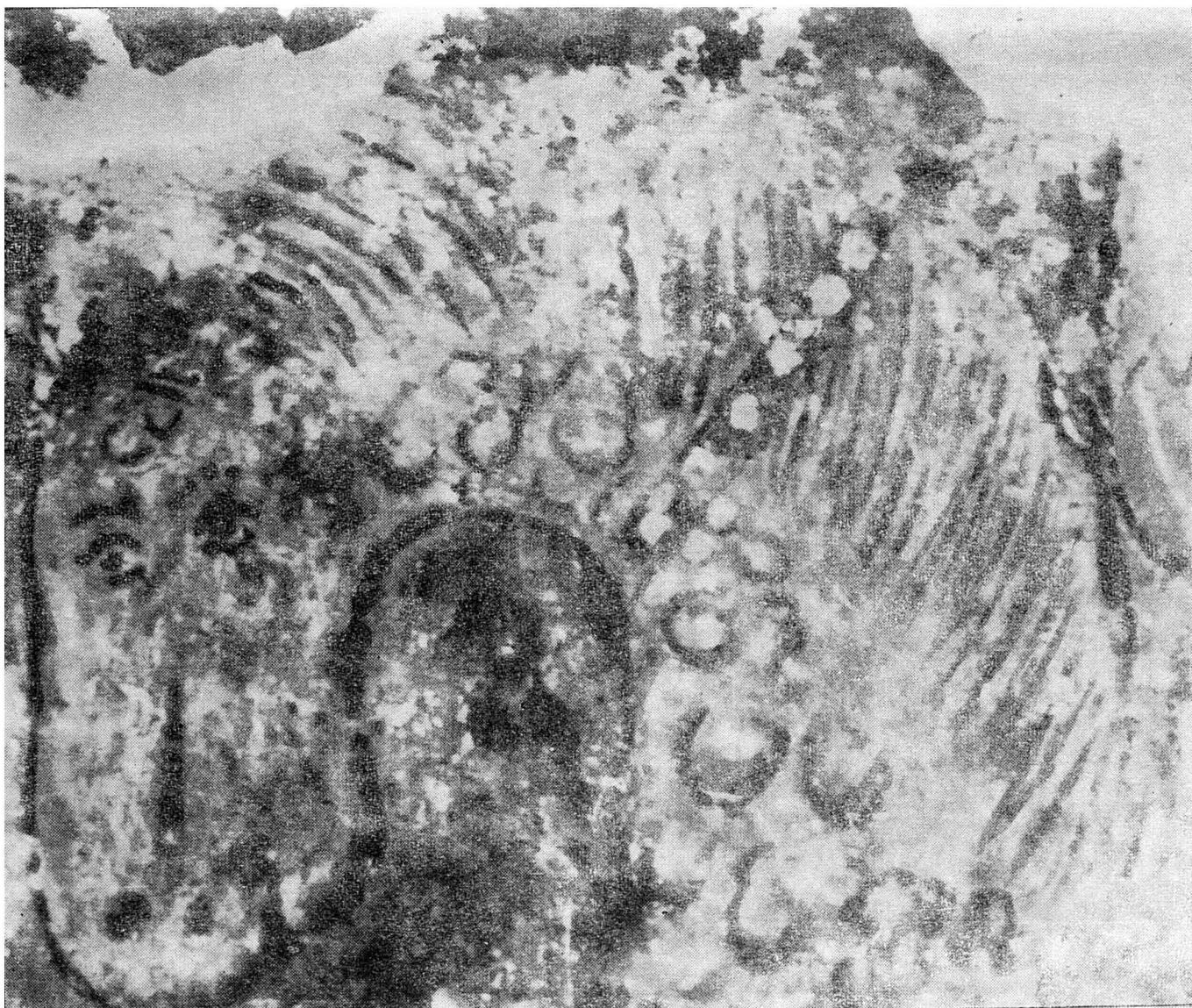
PI 6 — Biserica din Densuș (secolul al XIII-lea) (foto V. Drăguț).

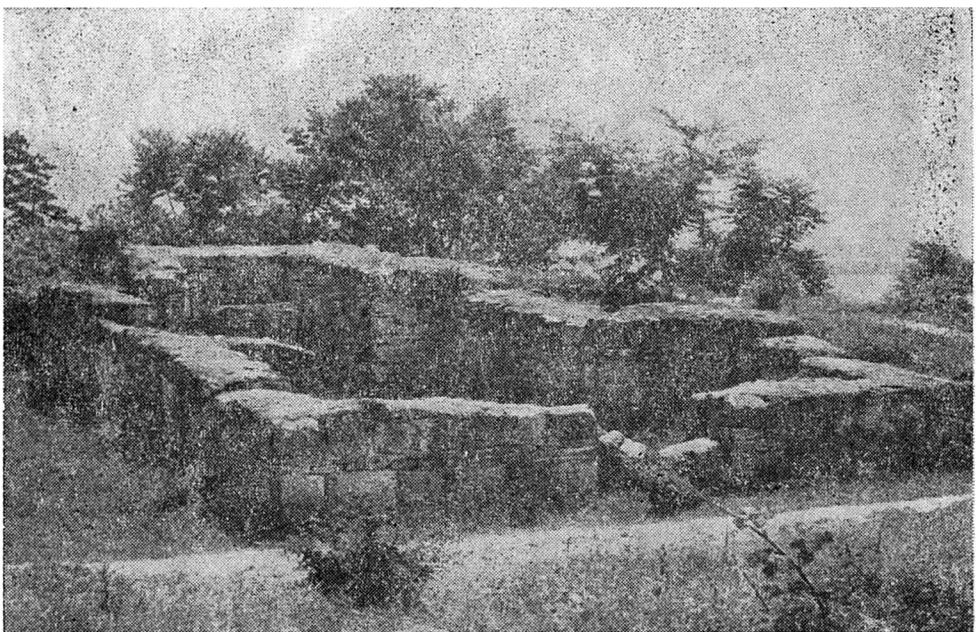
Pl. 7 — Biserica din Strel (secolul al XIII-lea).

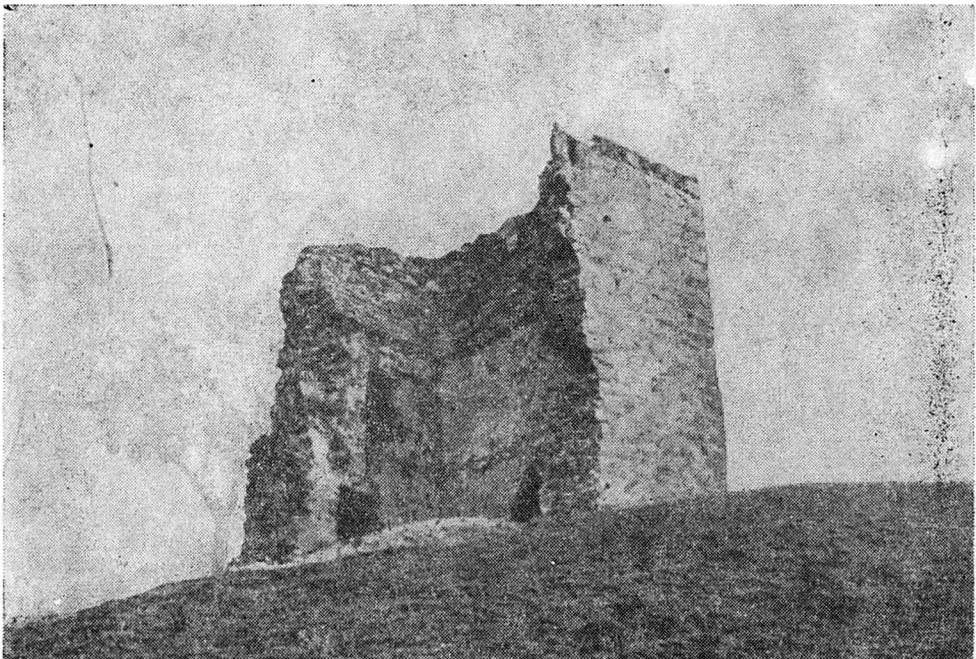
Pl. 8 — Turnul de la Colții-Hațeg (foto V. Drăguț).

Pl. 9 — Frescă de la Streisinești (înc putul secolului al XIV-lea). Detaliu din pictura lărului (foto V. I. Ny).

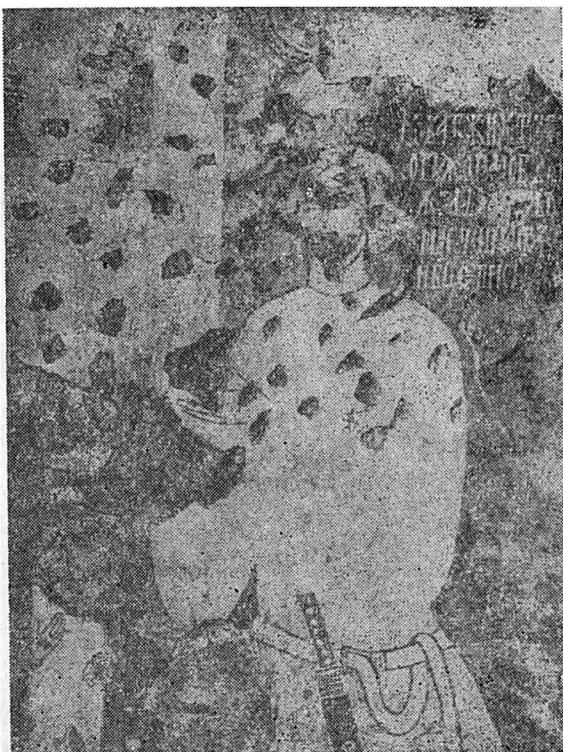

Pl. 10 — Biserica din Drobeta — Turnu Severin (secolele XIII—XIV).

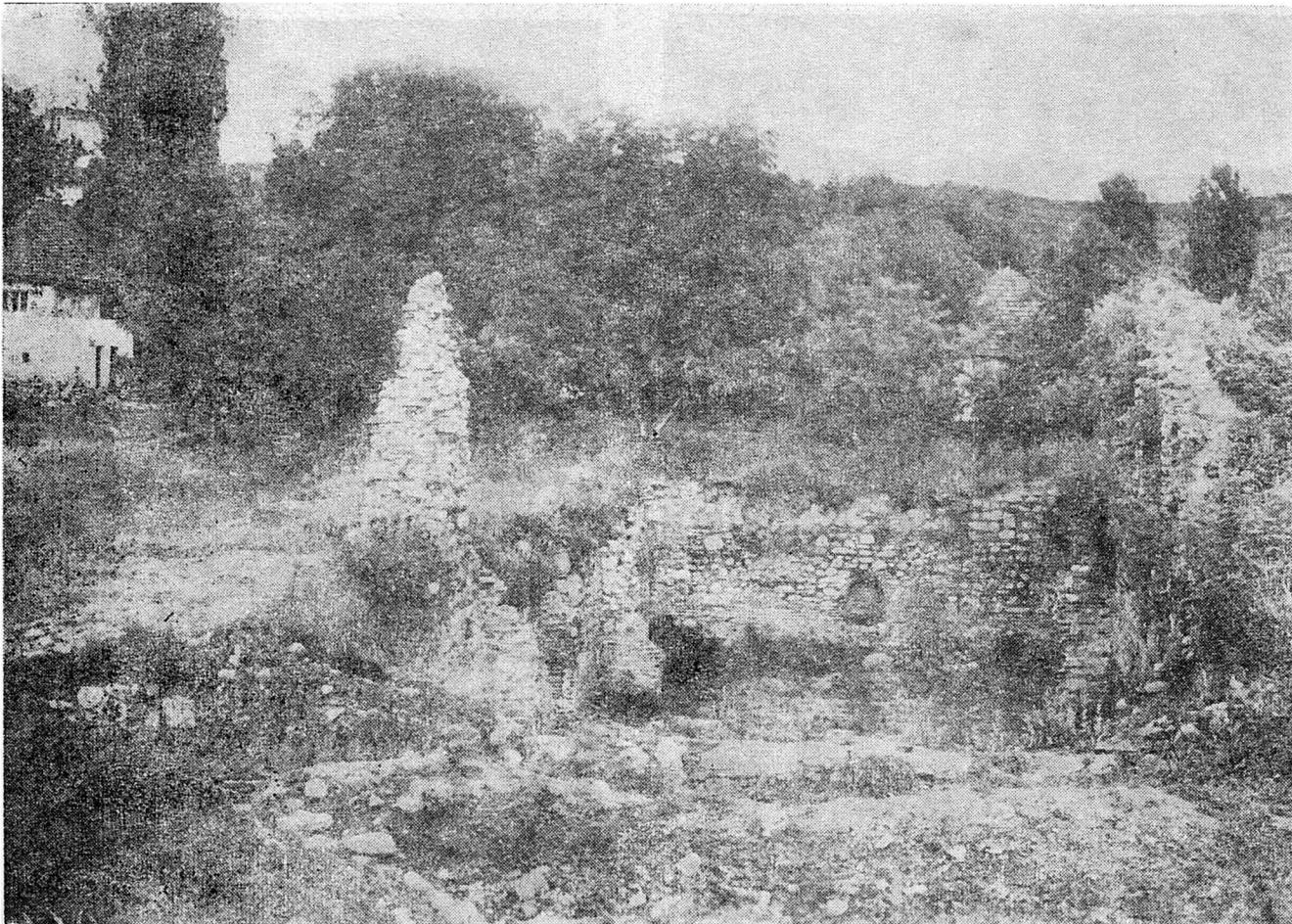
Pl. 11 — Ruinele cetății Răchitova (secolele XIII—XIV) (foto V. Eskenasy).

Pl. 12 — Jupan Bălea, ctitorul bisericii din Criscior.

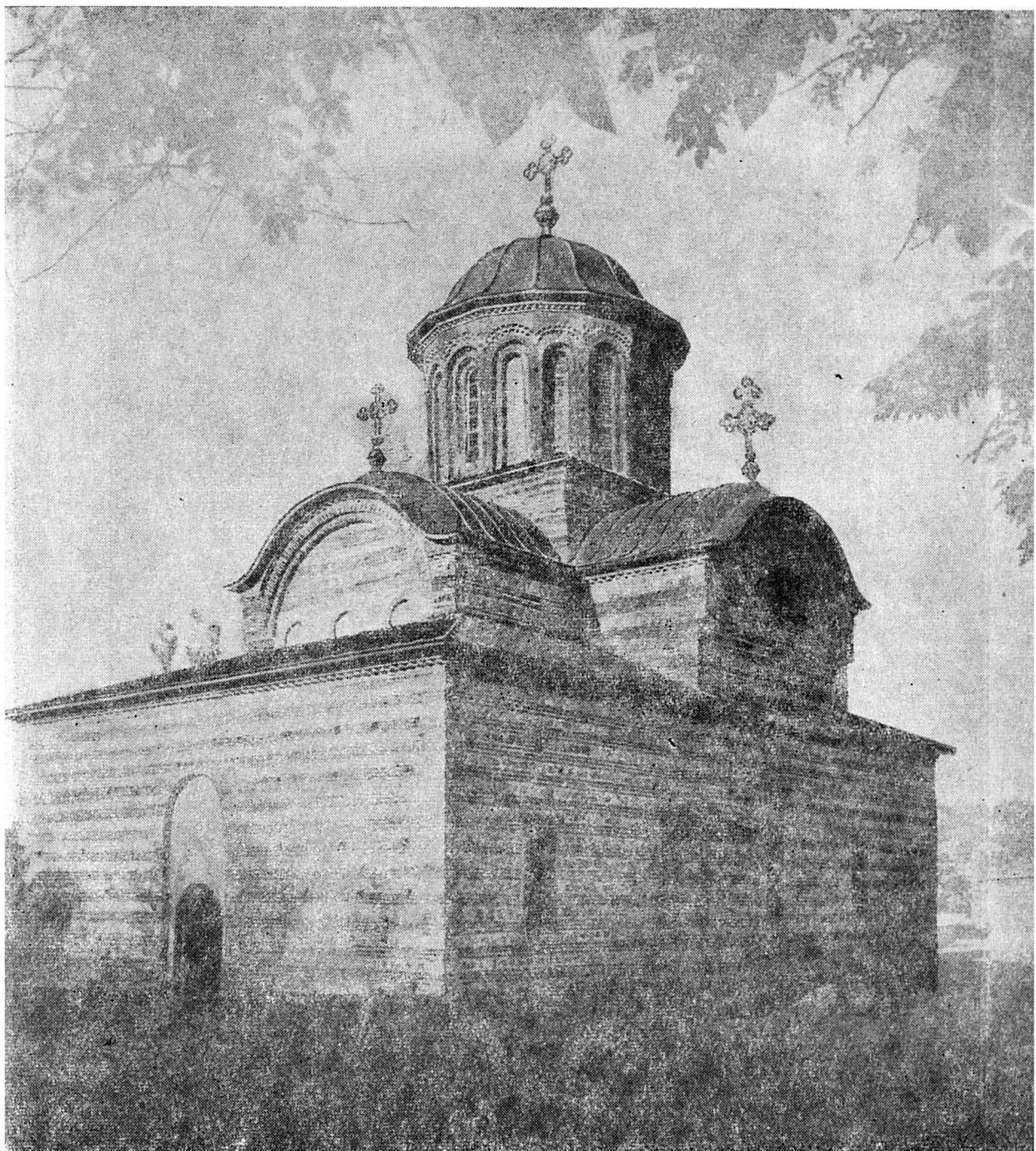

Pl. 13 — Lespedea de pe mormântul atribuit lui Vladislav Vlaicu din biserică domnească din Curtea de Argeș (foto V. Eskenasy).

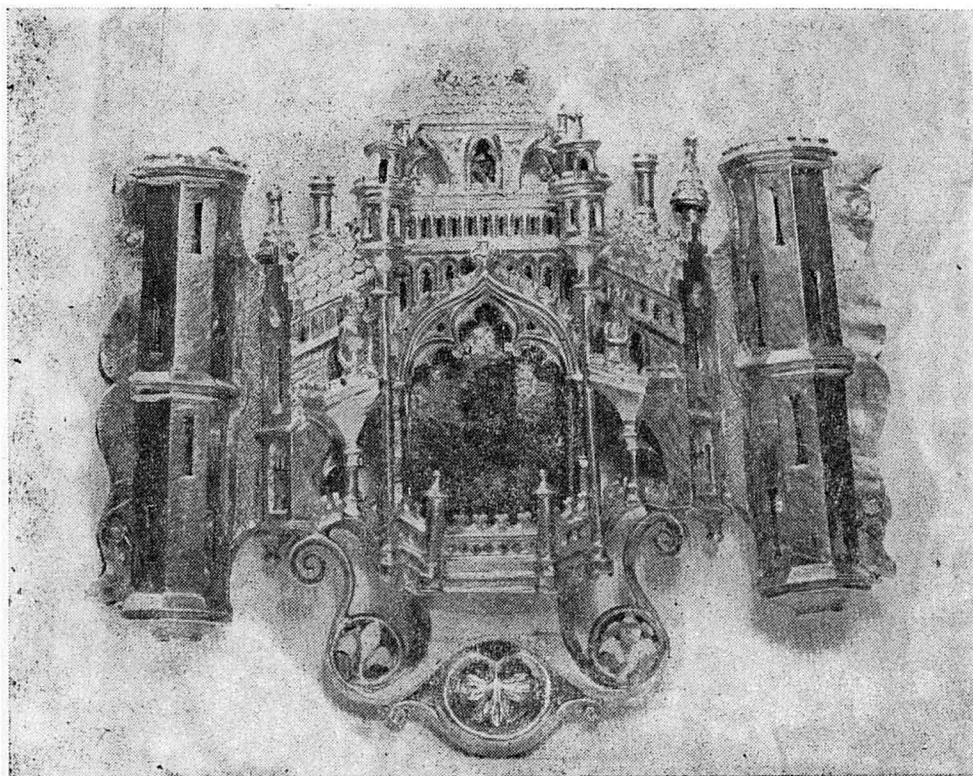
Pl. 14 — Ruinele curții domnești din Curtea de Argeș după săpăturile din 1922 (foto Muzeul de artă al R. S. România),

Pl 15 — Biserica domnească din Curtea de Argeș după restaurare
(foto Muzeul de artă al R. S. România).

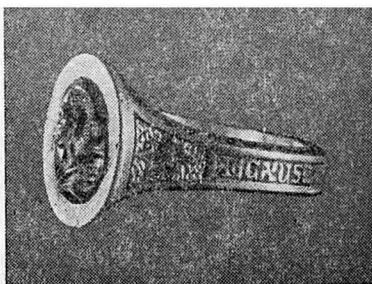
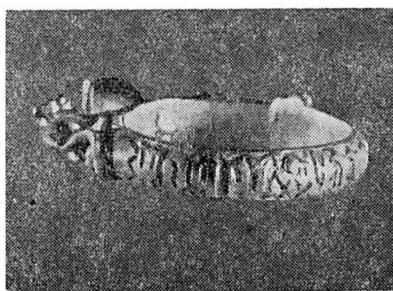

Pl. 16 — Lespedea funerară cu „gisant” de pe mormîntul lui Radu I de la biserică domnească din Curtea de Argeș (foto Muzeul de artă al R. S. România).

Pl. 17 — Paftaua descoperită în mormântul lui Vladislav Vlaicu din biserică domnească din Curtea de Argeș (foto Muzeul de artă al R. S. România).

Pl. 18 — Inele descoperite în mormântele domnești din biserică domnească din Curtea de Argeș (foto Muzeul de artă al R. S. România).

Pl. 19 Chipul ctitorului bisericii domnesti din Curtea de Arges (foto Muzeul de artă al R. S. România).

Pl. 20 — Tabloul votiv al bisericii domnești din Curtea de Argeș
 (foto Institutul de istoria artei, București).

Pl. 21 Pictură din biserica domnească din Curtea de Argeș
 (foto V. Drăguț).

Pl. 22, 23 — Picturi din biserică domnească din Curtea de Argeș
foto V. Drăguț).

313

Pl. 24 — Fragment din pictura bisericii de la Râmeț cu inscripția zugravului Mihu (foto V. Drăguț).

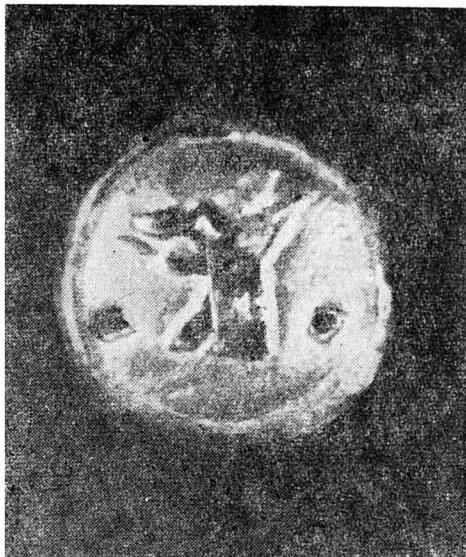
Pl. 25 — Pictură murală din biserică de la Strei (foto V. Drăguț).

Pl. 26 — Biserica de lemn în Valea lui Dragoș vodă, din satul Putna.

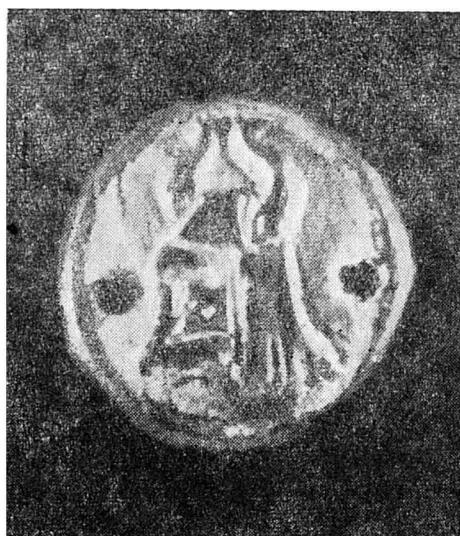

Pl. 27 — Biserica domnească din Rădăuți (foto V. Drăguț).

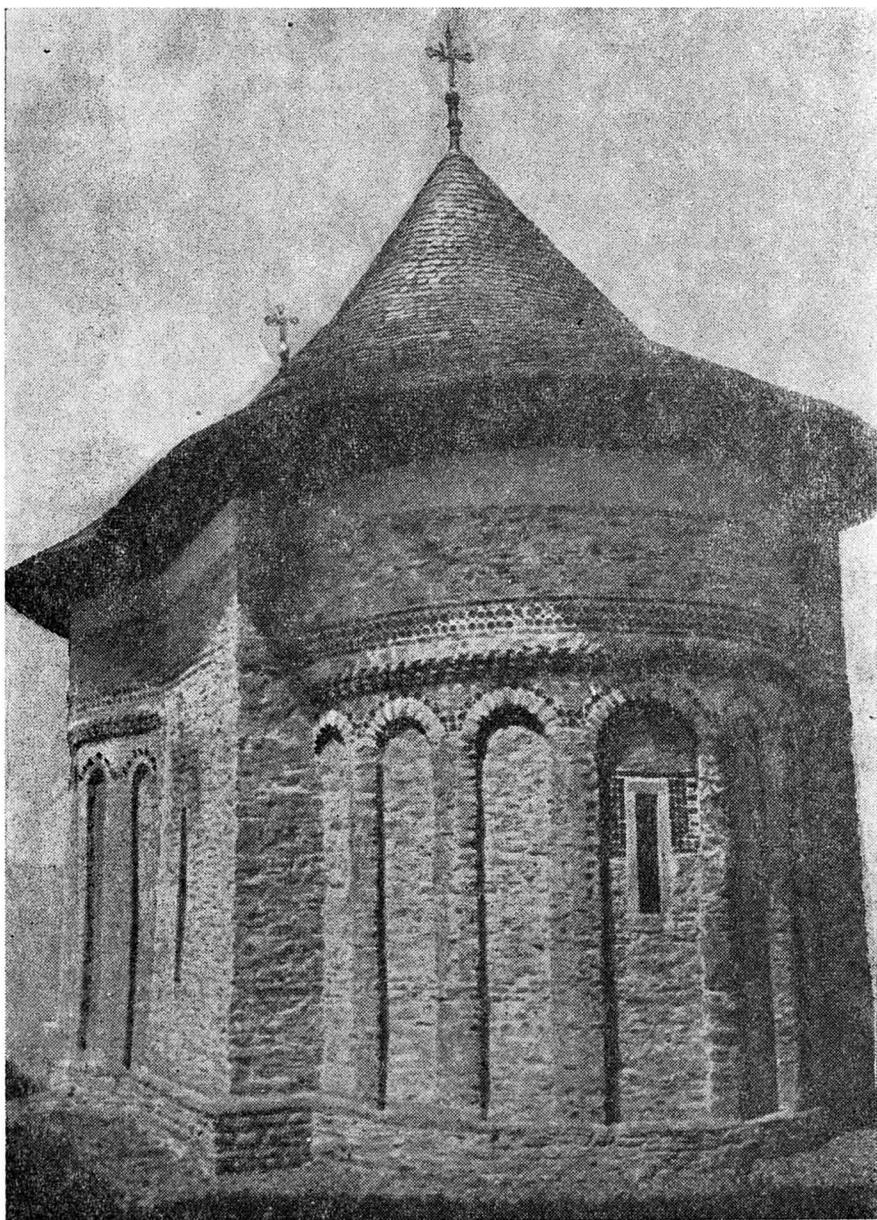

a

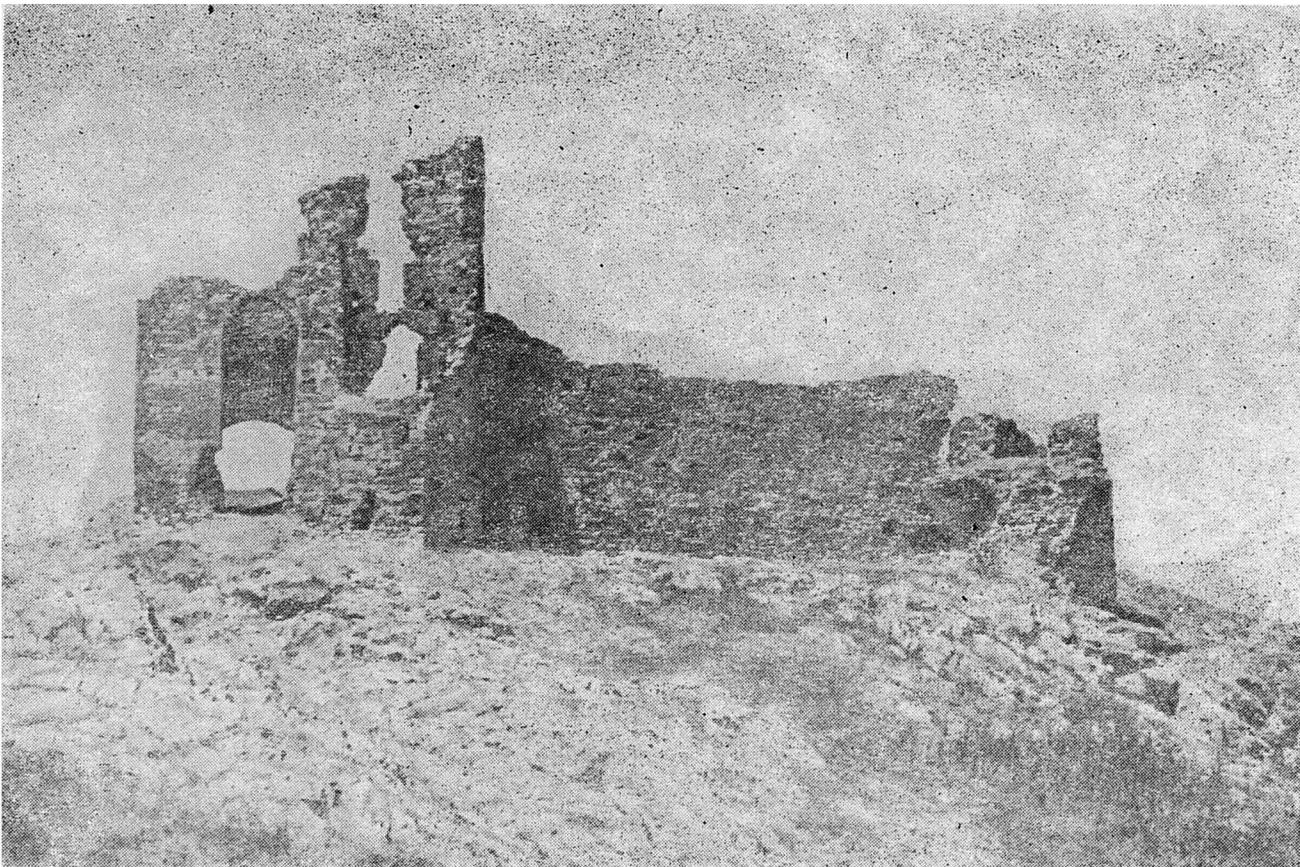
Pl. 28 — Însemnele heraldice descoperite în mormintul atât lui Lațcu vodă din Rădăuți (foto A. Bătrîna).

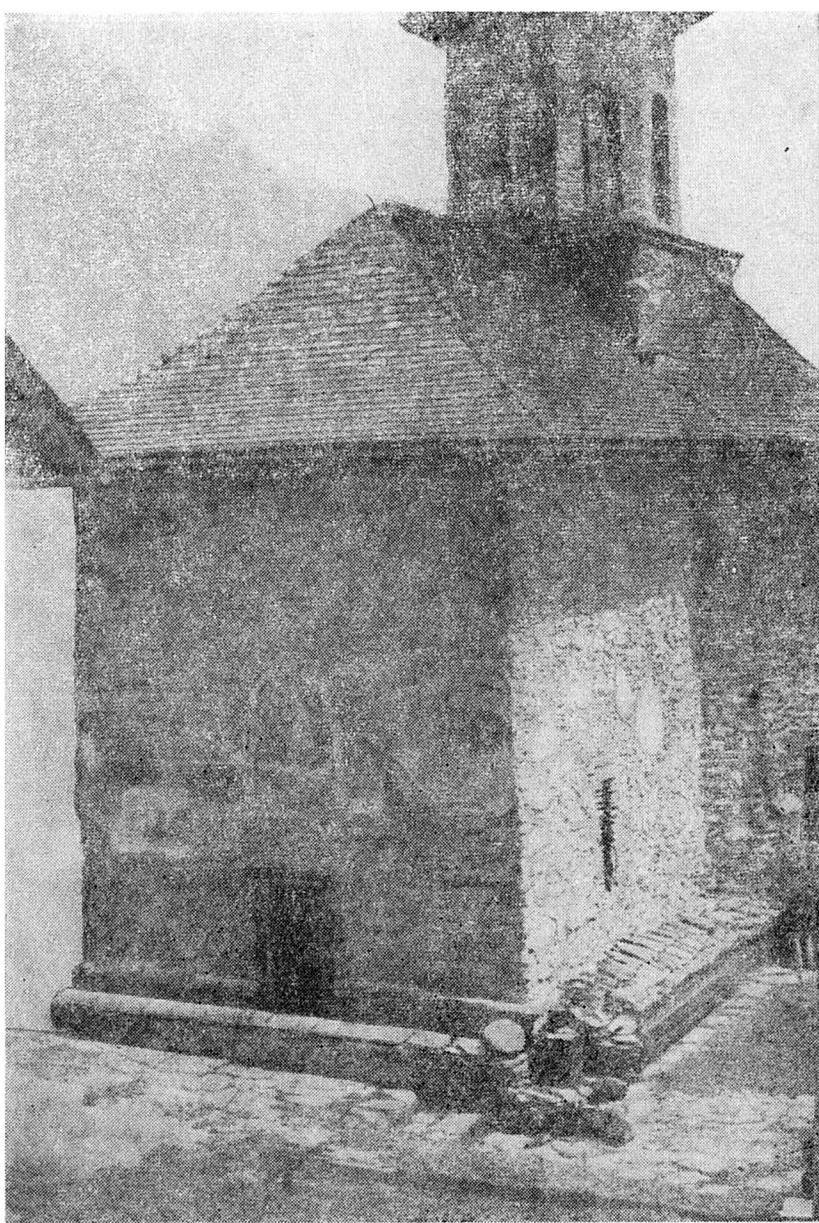
b

Pl. 29 — Biserica din Siret (foto V. Drăguț).

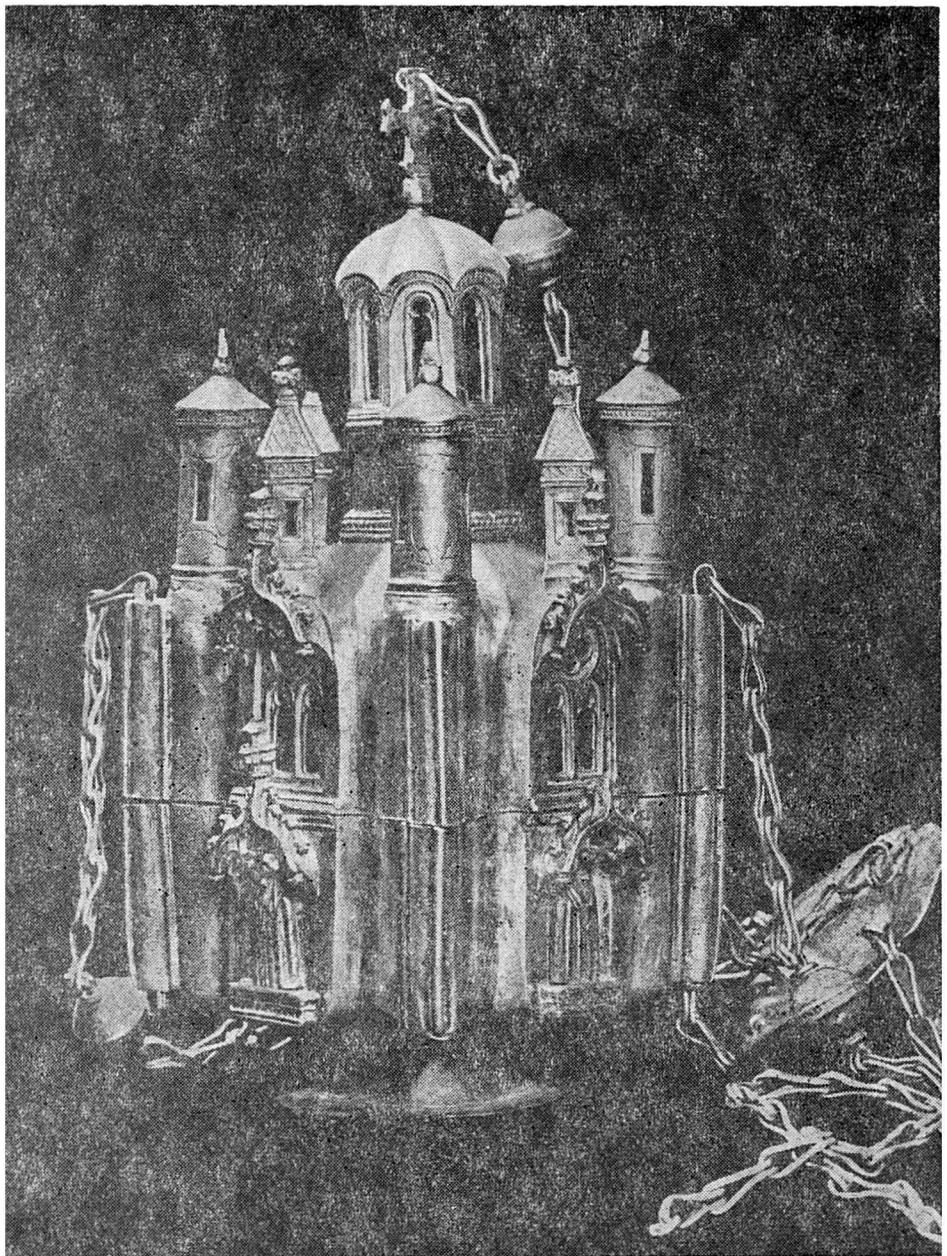
Pl. 30 — Ruinele cetății de la Ienisala, aflată în stăpînirea lui Mircea cel Bătrân
(foto V. Eskenasy).

Pl. 31 — Biserica mănăstirii Prislop (foto V. Eskenasy).

Pl. 32 Ruiile celtice de la Sucava și fortul musat în aprosurile liniei reale a lui Iustin cel Mare
(foto Institutul de istorie națională, București).

Pl. 33 — Cădelnița de la mănăstirea Tismana (foto V. Drăguț).

pial îndatorate modelelor bizantine, imaginile se individualizează prin interpretarea mai liberă a compozițiilor, prin robusta tratare a primului plan și prin renunțarea la orice recuzită ornamentală. Sunt caracteristici ce se vor regăsi și la ansamblurile de picturi murale realizate în decenii următoare la Ribița¹³⁶ (jud. Hunedoara) și la Remetea¹³⁷ (jud. Bihor), fiind vorba despre acea marcă stilistică proprie școlii românești de pictură din Transilvania. În fapt, considerindu-se totalitatea monumentelor românești transilvăneni cu picturi murale datând din ultima parte a secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea, se poate afirma că este vorba de una dintre cele mai interesante sinteze pe care le-a produs arta românească veche.

Apropoindu-ne de sfîrșitul acestei succinte prezentări a fenomenului artistic din epoca întemeietorilor, din acel secol în care bătălia de la Posada se înscrise ca un moment de referință, este timpul să ne reîntoarcem în Țara Românească, acolo unde activitatea ctitoricească a lui Mircea cel Bătrân stabilea pentru o lungă vreme termenii de orientare valorică, modelele de urmat. Prin mutarea curții domnești principale de la Curtea de Argeș la Tîrgoviște¹³⁸, Mircea cel Bătrân deschidea un amplu șantier care, asemenea tuturor șantierelor medievale de acest tip, a constituit o adeverată școală pentru constructorii și decoratorii locali. Din ansamblul arhitectonic al curții domnești nu s-au păstrat decât ruine, îndestulătoare totuși pentru a aprecia concepția generoasă a spațiilor construite și claritatea funcțiilor. Alături de palatul domnesc, ale cărui pivnițe se conservă parțial, se ridică o biserică-paraclis de dimensiuni relativ mari. Planul triconc al edificiului și zidurile de piatră și cărămidă, cu rezervarea decorativă a arcaturilor, ne arată că la Tîrgoviște se valorifica atât exemplul autoritar al Coziei, cît și dispoziția ornamentală pe care am întîlnit-o la Cotmeana.

O altă biserică de plan triconc a putut fi surprinsă prin cercetările arheologice în vecinătatea bisericii Stelea, din Tîrgoviște¹³⁹, fapt care ne îndeamnă să credem că planul triconc devenise de largă răspândire în Țara Românească a vremii.

Nu știm cum arătau în acea vreme minăstirea Bolintin din Pădurea cea Mare sau minăstirea Snagov¹⁴⁰, dar, considerind numeroasele referiri documentare din care rezultă bogata înzestrare a acestor lăcașuri, trebuie să credem că infățișarea lor era comparabilă cu aceea a monumentelor care ni s-au păstrat.

Ruinele minăstirii Vișina¹⁴¹ (jud. Gorj) ne arată încă o dată preferința pentru planul triconc și, fapt deosebit de important, ne demonstrează că tehnica de zidărie fusese autohtonizată prin folosirea materialelor locale fără urmărire complicatelor jocuri decorative pe care le-am întîlnit la Cozia sau la Cotmeana. Acest proces de autohtonizare este confirmat

¹³⁶ S. Dragomir, *op. cit.*, p. 254; V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 403–404; V. Drăguț, *op. cit.*, p. 34–36.

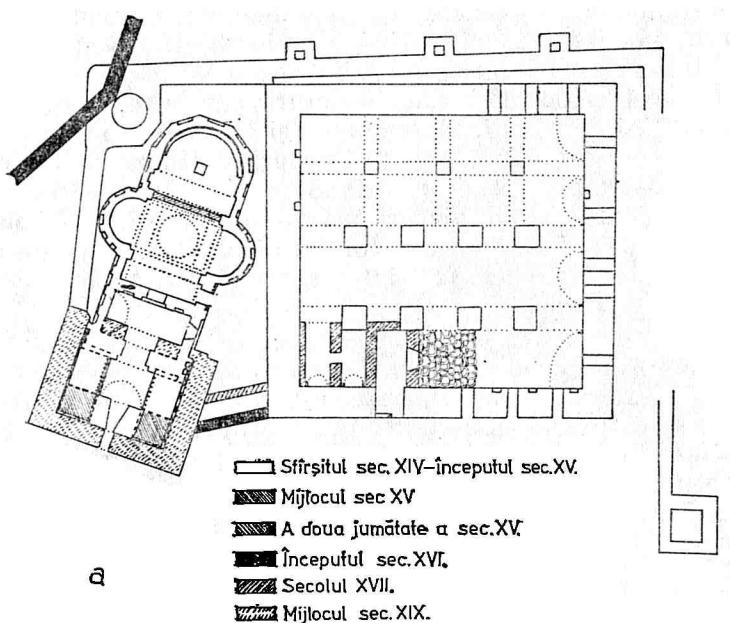
¹³⁷ I. D. Ștefănescu, *L'art byzantin et l'art lombard en Transylvanie*, Paris, 1938, p. 8–10; V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 761–762; V. Drăguț, *op. cit.*, p. 37–40.

¹³⁸ În anul 1396, curtea domnească din Tîrgoviște exista, fiind consimnată de Johann Schiltberger (*Călători străini despre ţările române*, I, București, 1968, p. 30).

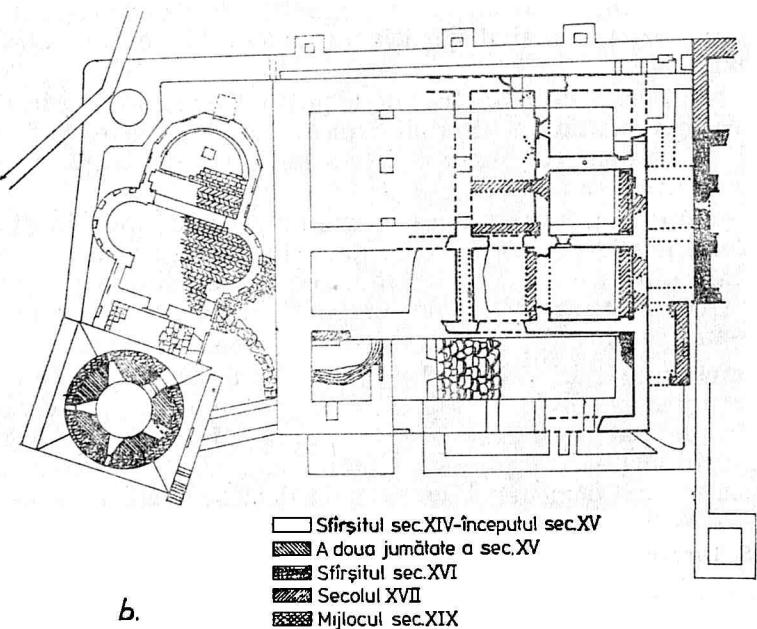
¹³⁹ P. Diaconescu, *Cercetări arheologice în zona bisericii „Stelea Veche” din Tîrgoviște*, *ud. DImbovița*, comunicare la Sesiunea anuală de rapoarte arheologice, Tulcea, 21 martie 1980.

¹⁴⁰ DIR, B, veac XIII, XIV, XV, doc., 40, 48, 75, 79, 84 etc.

¹⁴¹ Șt. Andreeescu, M. Cazacu, *Biserica mănăstirii Vișina, un monument din veacul al XIV-lea („Mitropolia Olteniei”)*, 1969, nr. 1–2, p. 61–65.

a

b.

Fig. 21 — Prima curte domnească din Târgoviște din vremea domniei lui Mircea cel Bătrân: a) Plan la nivelul beciurilor; b) Plan la nivelul parterului (după BMI, 1970, nr. 1, p. 12–13).

cîțiva ani mai tîrziu la biserica schitului Brădetu (jud. Argeș)¹⁴², dovedă că încă din vremea lui Mircea cel Bătrîn asimilarea modelelor luate din afară se realizase pe deplin.

Picturile murale ce decoraseră cîndva biserica de la Cotmeana¹⁴³, cele ale schitului rupestru Negru Vodă de la Cetățuia (jud. Argeș)¹⁴⁴ sau cele de la schitul rupestru de la Corbii de Piatră (jud. Argeș)¹⁴⁵, se alătură realizărilor artistice ale unei epoci care, chiar și evocată pe scurt, ne apare mult mai consistentă decît îndeobște se crede. Deosebita calitate a picturilor ce se păstrează în biserica rupestră de la Corbii de Piatră, apartenența lor la marea familie a picturilor de epocă paleologă, ne demonstrează cu puterea argumentelor concrete că, chiar și în lăcașuri atît de mici, atît de modeste, se realizau opere de valoare și cu atît mai vîrtos vor fi fost picturile dispărute din ctitoriiile voievodale.

În întîmpinarea acestei ipoteze se cer invocate și odoarele liturgice care s-au păstrat sau despre care se știe cîte ceva prin intermediul mărturii scrise, ca acel document din anul 1374 referitor la generoasa înzestrare a mînăstirii Vodița¹⁴⁶.

Aparținind unei categorii de elită, broderiile liturgice ce se păstrează în Tara Românească ca de altfel și cele din Moldova aceleiași epoci, chiar dacă nu întotdeauna au fost executate de atelierele locale, indică interesul vîrfurilor nobiliare pentru arta somptuară și lasă să se întrevadă nivelul la care ajunseseră organizările de arhitectură interioară. Orarul și bedernița de la Tismana care au aparținut egumenului Antim Crițopolos, de asemenea epitaful de la Cozia, sint piese ce se înscriu în rîndul capodoperelor de broderie din secolul al XIV-lea pentru întreg sud-estul european¹⁴⁷. La fel epitaful de la Putna¹⁴⁸ executat la cererea domnișelor Eufimia și Eupraxia, se situează pe coordonatele unui ceremonial aulic, punînd în evidență aspirațiile și dorința de afirmare ale tinerii societăți românești. În același context se cere considerată frumoasa cădelniță de la Tismana¹⁴⁹, cu siguranță o operă provenind dintr-un atelier transilvănean, dar avînd ca model o cădelniță bizantină cu înfățișarea unei biserici pe tip cruce greacă înscrisă, cu cinci cupole. Traforurile gotice, ce decorează deschiderile cădelniței, trădează proveniența dintr-un atelier sibian sau poate brașovean și anticipatează asupra unui întreg proces de colaborare dintre ctitorii români și meșterii argintari sași.

Privind retrospectiv realizările artistice în țările române din secolul al XIV-lea, putem conchide cu cîteva observații generale. Epocă de mari împliniri pe plan politic și militar, secolul al XIV-lea se individualizează

¹⁴² V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 200–201; Gr. Ionescu, *op. cit.*, p. 145

146.

¹⁴³ Picturile de la Cotmeana au fost atestate prin cercetările arheologice care au dat la iveală numeroase fragmente de frescă. Executarea lor în vremea lui Mircea cel Bătrîn este confirmată de copia tirzie a tabloului votiv.

¹⁴⁴ P. Chihaiță, *Din cetățile de scaun ale Țării Românești*, București, 1979, p. 323–325. În cazul acestui monument, cel mai vechi strat de pictură atrăbuit, verosimil, secolului al XIV-lea este acoperit de repictări tirzii.

¹⁴⁵ C. L. Dumitrescu, *Biserica rupestră Corbii de Piatră, cel mai vechi ansamblu de pictură – cunoscută astăzi – din Tara Românească* (SCIA, 1975, p. 23–51). Autoarea atribuie picturile de la Corbii de Piatră epocii lui Basarab I.

¹⁴⁶ DIR, B, veac XIII, XIV, XV, doc. 20, p. 27.

¹⁴⁷ M. A. Musicescu, *Broderia medievală românească*, București, 1969, p. 8, 28–29; V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 466, 468, 469.

¹⁴⁸ V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 468–469; R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 293–294.

¹⁴⁹ V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 456; R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 275–276; V. Drăguț, *Artă gotică în România*, p. 309–311.

în domeniul culturii și artelor printr-o extraordinară putere de absorbție și în același timp printr-o remarcabilă putere de sinteză. Hrăniti de tradițiile artei autohtone, ale cărei rădăcini coboară departe în timp, deprins cu folosirea subtilă a modelelor străine și adaptarea lor la exigențele locale, mediul artistic românesc a știut să se înscrie pe noile coordonate ale istoriei sale și să facă din operele de artă un instrument adecvat pentru a servi idealurile de independență și de liberă dezvoltare.

Așa cum bătălia de la Posada din 1330 încununa un întreg proces socio-politic, arta din epoca intemeietorilor, atât în Țara Românească, cât și în Moldova, încununează un îndelung proces evolutiv și, în același timp, așează baze trainice pentru strălucitoarea eflorescență cultural-artistică din secolele ce vor urma.

În strinsă legătură cu arta din cele două state independente, se cere considerată arta cnezatelor de la nordul Carpaților care demonstrează că mediul cultural românesc era pretutindeni activ, capabil de realizări originale, reprezentative. Iată de ce un popas în lumea creației artistice românești din secolul al XIV-lea se impune cu necesitate, aceasta cu atât mai mult cu cât, prin intermediul operelor de artă, poate fi compensată și dispariția multor documente care ar fi putut să rostească adevărurile despre faptele Basarabilor și ale Mușatinilor.

LISTA ABREVIERILOR

AARMSI	Analele Academiei Române. Memorile Secției Istorice, București.
AIIAI	Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, Iași.
AIINC	Anuarul Institutului de Istorie națională, Cluj.
AMN	Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
BCMI	Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice, București.
BMI	Buletinul Monumentelor Istorice, București.
BOR	Biserica ortodoxă română, București,
BSHAR	Bulletin de la Section historique de l'Académie Roumaine, București.
BZ	Byzantinische Zeitschrift, München.
CDHA	Codex diplomaticus Hungariae Andegavensis, Budapesta.
DIR	Documente privind istoria României, București.
DRH	Documenta Romaniae Historica, București.
FHDR	Fontes Historiae Daco-Romanae, București.
KH	Kwartalnik Historyczny, Varșovia.
MB	Mitropolia Banatului, Timișoara.
NEH	Nouvelles études d'histoire, București.
RESEE	Revue des études sud-est européennes, București.
RHSEE	Revue historique du sud-est européen, București.
RI	Revista Iсторică, București.
RIAF	Revista pentru istorie, arheologie și filologie, București.
RIR	Revista Iсторică română, București.
RRH	Revue roumaine d'histoire, București.
SCIA	Studii și cercetări de istoria artei, București.
SCIV	Studii și cercetări de istorie veche, București.
SMIM	Studii și materiale de istorie medie, București.
SRH	Scriptores Rerum Hungaricarum tempore Ducum Regumque Stirpis Arpadianae Gestarum, Budapesta.
<i>Urkundenbuch Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen</i> , București.	

RÉSUMÉ

Il existe dans toutes les contrées du pays des lieux et localités qui se sont acquis dans la conscience des hommes une valeur de symbole : Posada ou Rovine, Vaslui ou Călugăreni, Mărășești ou Bucarest, Oradea ou Carei ce sont autant de noms qui ont évoqué et continuent d'évoquer l'héroïsme avec lequel ont lutté les armées roumaines pour sauvegarder l'entité nationale et imposer sur la carte politique du monde une Roumanie libre et indépendante.

Cette année il y aura 650 ans depuis la mémorable bataille de Posada, bataille qui s'est soldée par une victoire éclatante et qui a consacré l'indépendance de l'État de Valachie sous le sceptre de Basarab I^r.

Fondateur du premier État roumain indépendant, qui a joué un rôle important dans l'évolution du peuple roumain tout entier, dans le maintien et la stimulation de l'idée de reconstitution de l'ancienne unité politique qu'avait représentée la Dacie préromaine, Basarab est devenu au fil des siècles un symbole du début, mais aussi de la continuité étatique dans la dignité, de la durabilité, de la vertu et de la création roumaine.

Rompu aux armes, passé maître aux choses de la diplomatie qu'il a su astucieusement mettre au service du pays, Basarab a défini le modèle de la pensée roumaine que des descendants compétents ont développé, assurant la stabilité étatique tellement nécessaire au progrès de la société roumaine.

Basarab a compris que la position géographique de l'État qui avait défini son identité par lui imposait, et l'intérêt du maintien de l'entité étatique réclamait l'établissement de larges relations politiques, la profonde connaissance de l'ensemble des rapports extérieurs, l'attentif examen des mutations politiques intervenues dans le système des alliances, pour que l'on sut à tout moment d'où pouvait surgir le danger et comment on pouvait le conjurer.

Le but politique clair, la connaissance de la situation internationale et la capacité d'apprécier avec précision la force dont il pouvait disposer et les limites du possible dans la conjoncture politique donnée ont déterminé une suite d'actions sur les plans politique et diplomatique, actions que Basarab s'ingénia à entreprendre dans le schéma des alliances afin d'exclure toute possibilité d'avoir deux ennemis à la fois dans son voisinage.

Le désir légitime de liquider les infiltrations politiques étrangères au sud des Carpates et de consolider ses positions en Transylvanie où

il détenait de vastes possessions, convoitées par certains dignitaires du royaume hongrois, engendra entre Basarab et le roi Charles Robert d'Anjou.

A l'automne 1330, l'armée hongroise, placée sous le commandement du roi lui-même, essuya, entre les 9 et 12 septembre, sur le territoire de Valachie, à Posada, une terrible défaite. La nouvelle s'ébruita rapidement de Rome à la mer Baltique, suscitant un vif intérêt pour le pays victorieux et son dirigeant.

Le succès remporté par Basarab, expression d'un haut niveau de développement du pays, fit accroître la confiance des habitants dans la solidité de l'organisation de l'Etat et la capacité de son dirigeant de les conduire à la victoire, déterminant en même temps l'intensification des efforts visant à assurer la prospérité et le renforcement du potentiel militaire de Valachie.

Délivrée de la pression du royaume hongrois, dont les intérêts, après 1330, convergeaient sur la Bohême et la Pologne, la Valachie eut le loisir de consolider ses frontières de l'est et du sud.

A partir de 1345 elle s'engagea dans les luttes menées par les peuples d'Europe contre les Tatars, au cours desquelles on vit se manifester pour la première fois, face au danger étranger, un effort roumain concerté, à ces luttes prenant part, souvent dans le cadre des mêmes campagnes, aussi bien des Roumains de Valachie que de Transylvanie et de Moldavie. Le fait en soi sera plein de consonances car de telles actions se multipliant au long des temps ont conduit à l'affermissement de la conscience de l'unité ethnique des Roumains des trois provinces.

La victoire de Posada qui a marqué la conquête de l'indépendance du pays et ouvert la voie de l'accomplissement de son unité territoriale constitue un repère lumineux dans notre histoire, un effort de définir l'esprit roumain dans le patrimoine des grandes valeurs politiques et culturelles de l'humanité.

Le présent ouvrage qui marque le 650e anniversaire de la victoire qui a consacré l'indépendance de l'État féodal de Valachie s'est proposé d'analyser à la fois les mutations survenues dans la société roumaine et le cadre d'histoire universelle ayant favorisé l'affirmation étatique roumaine, de faire — en reprenant toute l'historiographie du problème — la distinction entre le mythe et la réalité historique dans la formation des États féodaux roumains, d'examiner la terminologie par laquelle est illustrée dans les sources la géographie politique roumaine et l'unité de l'origine commune des Roumains, de relever le haut niveau de développement de la société roumaine pendant la période de constitution des États roumains et qui se reflète dans la culture et l'art de cette période-là par des éléments qui l'ont fait s'intégrer dans une large aire européenne.

Vu que les problèmes abordés dans ce recueil d'études ne sont pas solutionnés dans leur ensemble, les investigations sur ce plan étant en cours, les différences de vues des auteurs ne sont que trop explicables, les hypothèses de travail par lesquelles ils opèrent devant être confirmées ou infirmées par les recherches ultérieures.

A l'hommage qu'ils rendent par cet ouvrage à un mémorable acte historique, les auteurs associent leur hommage aux prédecesseurs sans les efforts desquels les conquêtes scientifiques de nos jours auraient été impossibles.

S O M M A I R E

Avant - propos	7
ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, La tradition daco-romaine et la formation des États roumains indépendants	9
RADU POPA, Les prémisses de la cristallisation de la vie étatique roumaine	25
SERGIU IOSIPESCU, Les Roumains de l'espace compris entre les Carpates Méridionales et le Bas-Danube depuis l'invasion mongole (1241–1243) jusqu'à la consolidation du voïvodat de Valachie. La guerre victorieuse menée en 1330 contre l'invasion de la royaute hongroise	41
NICOLAE STOICESCU, « Descente » ou fondation ? Une préoccupation de vieille date de l'historiographie roumaine. Légende et vérité historique	97
ȘERBAN PAPACOSTEA, Le triomphe de la lutte pour l'indépendance: la fondation de la Moldavie et la consolidation des États féodaux roumains	165
LIA BĂTRINA et ADRIAN BĂTRINA, Témoignages héraldiques concernant les débuts de l'État féodal indépendant de Moldavie	195
VALENTIN AL. GEORGESCU, Les institutions des États roumains indépendants	209
ADOLF ARMBRUSTER, La terminologie politico-géographique et ethnique des pays roumains à l'époque des constitutions étatiques	251
VASILE DRĂGUT, La création artistique à l'époque des fondateurs d'État	261
Liste des abréviations	325
Résumé	326

**Redactor : MIRCEA SUCIU
Tehnoredactor : AUREL BUDNIC**

---

*Bun de tipar : 21.X.1980. Format : 16/70 × 100.
Coli de tipar: 20,5. Planșe : 1. C.Z. pentru biblioteci
mari și mici : 9(498) • 12:13 •*

---

c. 742 — I. P. „INFORMATIA”
Str. Brezoianu nr. 23—25, București
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA